Z.T.Nishanova,
G.K.Alimova

PSIXOLOGIK XIZMAT. PSIXOKORREKSIYA

Kitob quyidagi ko'rsatilgan muddatda topshirilishi shart

Oldingi foydalanishlar miqdori	

8473

ixokorreksiya

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O‘RTA MAXSUS TA’LIM VAZIRLIGI

Z.T. NISHANOVA, G.K.ALIMOVA

PSIXOLOGIK XIZMAT. PSIXOKORREKSIYA

O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi tomonidan 5110900 - pedagogika va psixologiya yo‘nalishi talabalari uchun darslik sifatida tavsiya etilgan

Toshkent
“Ijod-Press”
2019

ojlantirish-
va hamma
akchi vazi-

or vakillari
– insonga,
tizimining
a muvaffaq

, vazifalari,
tarixi, chet
. Shu bilan
: psixologik
amaliyotchi
faoliyat tur-
ining asosiy
korreksion
shaxslararo
unosabatlar
gan. Darslik
o‘llanmalari
urga asosan
shg‘ulotlari
muallifning
gistrlik dis-

mutaxassis-
oladi, degan

IKORLIK
GIKA
ARM

UO'K: 159.9(075.8)
KBK: 88 ya 73
N 69

Nishanova Z.T., Alimova G.K.
Psixologik xizmat. Psixokorreksiya [Matn]: darslik / Nishanova Z.T., Alimova G.K. – T.: "Ijod-Press", 2019. – 512 b.

Taqrizchilar:
P.S.Ergashev – psixologiya fanlari doktori, dotsent
N.I.Xalilova – psixologiya fanlari nomzodi, dotsent

UO'K: 159.9(075.8)
KBK: 88 ya 73

Psixologik xizmat. Psixokorreksiya darsligi ta'lim tizimida faoliyat yuritadigan psixologning faoliyati mazmuni haqida talabalarga bilim va ko'nikmalar berishga qaratilgan. Unda psixologning turli muassasalardagi faoliyatlarining asosi bo'lmish korreksion ishlariga urg'u berilgan. Darslikda psixokorreksiya tamoyillari, korreksion faoliyat olib boruvchi psixologlarga qo'yiladigan talablar, korreksion dasturlarga qo'yiladigan talablar, psixokorreksiya metodlari, ontogenetik taraqqiyot psixokorreksiyasi, shaxslararo munosabatlar psixokorreksiyasi kabi jihatlar keng yoritilgan.

Darslik pedagogika-psixologiya (5110900) – ta'lim yo'nalishi talabalariga mo'ljallangan. Shu bilan birga darslikdan amaliy psixologlar hamda o'qituvchilar keng foydalanishlari mumkin.

ISBN-978-9943-6224-4-9

© "Ijod-Press" nashriyoti, 2019
© Z.T. Nishonova, G.K. Alimova, 2019

KIRISH

Inson psixologiyasini tushinish, tahlil qilish, rivojlantirishga jiddiy e'tibor berish masalasi hamma zamonlarda va hamma davlatlarda ham ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotning yetakchi vazifalaridan biri bo'lib kelgan.

XX asr bo'sag'asida psixologiya fani va uning ilg'or vakillari o'zlarining navbatdagi jahonshumul ilmiy maqsadlari – insonga, ayni paytda, jamiyatga psixologik xizmat ko'rsatish tizimining muqarrarligini nazariy-ilmiy jihatdan asoslab berishga muvaffaq bo'ldilar.

Darslikda psixologik xizmat predmeti, maqsadi, vazifalari, obyekti, yo'nalishlari, uning fan sifatida rivojlanish tarixi, chet ellardagi va respublikamizdagi holati bayon etilgan. Shu bilan birga amaliyotchi psixolog tayanadigan asosiy hujjat psixologik xizmat haqida Nizom, unga kiritilgan o'zgartirishlar, amaliyotchi psixologning burch va majburiyatlari, uning asosiy faoliyat turlari aks ettirilgan. Shuningdek, unda psixolog faoliyatining asosiy shakllaridan – korreksion ishlarining tamoyillari, korreksion dasturlarga qo'yiladigan talablar, bilish jarayonlari, shaxslararo munosabatlar, kasbiy o'zlikni anglash, oilaviy munosabatlar Psixokorreksiyasi kabi dolzarb mavzular keng yoritilgan. Darslik muallifning so'ngi besh yillikda chop etilgan o'quv qo'llanmalari asosida yozilgan bo'lib, ayrim mavzular yangi dasturga asosan to'ldirilib qayta ishlangan, amaliy va laboratoriya mashg'ulotlari ishlanmalari ham kiritirilgan. Shuningdek, darslikda muallifning shogirdlari tomonidan himoya qilingan (PhD) va magistrlik dissertatsiyalaridan ham keng foydalanilgan.

Darslik bo'lajak ta'lim tizimidagi psixologning mutaxassislikni egallashidagi asosiy kitoblaridan biri bo'lib qoladi, degan umiddamiz.

DENOV TADBIRKORLIK VA PEDAGOGIKA INSTITUTI ARM
№ 8473

UO'K
KBK:
N 69

Nisha
Psixolog
Alimova G.

Taqriz
P.S.Erg
N.I.Xal

Psixolog
da faoliyat y
talabalarga b
xologning tu
korreksion isl
tamoyillari, ke
yiladigan tala
lar, psixokorr
korreksiyasi, s
jihatlar keng y

Darslik pe
lishi talabalar,
amaliy psixolo,
mumkin.

ISBN-978-

1-BOB. PSIXOLOGIK XIZMATNI TASHKIL ETISHNING UMUMIY MEZONLARI

Reja:

1. Psixologik xizmatning yuzaga kelish tarixi.
2. Ta'lim sohasida psixologik xizmatni tashkil etishning tamoyillari va strukturasi.
3. Psixologik xizmatning predmeti maqsad va vazifalari.
4. Psixologik xizmat nazariyasi va amaliyotidagi zamonaviy tendensiyalar va muammolar.

Tayanch tushunchalar:

Psixologik xizmat, psixologik xizmat metodologiyasi, aqliy taraqqiyot koeffitsienti, psixodiagnostika, psixologik maslahat, psixologik korreksiya.

1. Psixologik xizmatning yuzaga kelish tarixi

Psixologik xizmat **AQSHda 1800**-yillardan boshlab rivojlana boshladi. AQSHning birinchi amaliyotchi psixologlari o'zini o'zini tarbiyalash muammosini o'rgangan eksperimental psixologlar edilar. Amerika maktablarida aqliy taraqqiyot koeffitsientini aniqlash keng tarqalib, keyinchalik "Gaydens" xizmatining rivojlanishiga olib keldi.

Fransuz maktab psixologiyasining otasi **Alfred Bine** bo'lib, u bu sohada 1894-yildan ish boshlagan. **1905- yilda Fransiya** ta'lim vazirligi Binega umumiy dastur bo'yicha o'qiy olmaydigan bolalarni tekshirish muammosi bilan murojaat qiladi va shu tariqa aqliy taraqqiyotda orqada qolgan bolalarni ajratadigan Bine-Simon testi yaratildi. 1909-yilda Fransiyada maktab psixologik xizmati tashkil etiladi. 1970-yilda Fransiyada psixologikpedagogik yordam guruhlari psixologik xizmatning asosiy turini tashkil etdi. Bunday guruhlar maktab psixologiyasi bo'yicha bir mutaxassis, ta'lim psixologiyasi bo'yicha bir mutaxassisni o'z ichiga oladi. Bunday brigada 800-1000 o'quvchiga xizmat qiladi, bir maktabda joylashib, bir necha maktabga xizmat qilishi mumkin.

1985-yilda Fransiya pedagog-psixologlarining funksiyalari aniqlab berildi. Pedagog-psixolog shaxsning har tomoniama rivojlanishi uchun qo'lidan kelgan barcha ishlarni qilishi kerak, bunda u bu ishlarga o'qituvchilarni va ota-onalarni ham jalb etishi mumkin. Pedagogik psixolog o'z ishida lozim topsa, maktab va oila tarbiyasiga qarshi chiqishi mumkin, deb maxsus ta'kidlangan.

Ko'pchilik Sharqiy Yevropa mamlakatlarida maktab psixologik xizmati tuman yoki viloyat psixologik-pedagogik markazlari shaklida tashkil etilgan. Masalan, **1980-yilda Chexoslavakiyada** tarbiya masalalari bo'yicha modda maktab to'g'risidagi qonunga kiritildi. Psixologik xizmatning asosiy mazmuni – sog'lom shaxsning o'sishini ta'minlash, shaxs rivojlanishidagi turli qiyinchiliklarni korreksiya qilish, kasb tanlash muammolaridir. Chexoslavakiyadagi psixolog maslahatchining asosiy funksiyasi psixodiagnostik faoliyatdan iboratdir.

Sobiq sovet psixologiyasida bolalar tarbiyasi va ta'limida psixologiyadan foydalanish borasida urinishlar pedologiya doirasida vujudga keldi. Pedologiya rivojlanayotgan va o'sayotgan shaxsning barcha biologik va ijtimoiy xususiyatlarini qamrab oluvchi fandir. 1936-yilda pedologik qarashlarni to'xtatish haqida qaror qabul qilindi, shu bilan birga rus psixologlari amalga oshirayotgan bola psixologiyasidagi ijobiy izlanishlar ham to'xtab qoldi. Faqat 60-yillarning oxiriga kelib, psixologlarning maktab ishida amaliy ishtirok etishi qayta tiklandi.

Sobiq Sovet Ittifoqida birinchi bo'lib **Estoniyada 1975-yilda** maktabda psixologik xizmat tashkil etildi (rahbari X.I.Liymets, Yu.L.Sierd bo'lib, tarbiyasi qiyin o'smirlar uchun maxsus maktablarda ish olib bordilar). **Rossiyada 1982-yilda** maktablarda psixolog shtati ochildi. Rossiyada I.V.Dubrovina psixologik xizmatning rivojlanishiga ulkan ulush qo'shgan, u ushbu mavzuda doktorlik dissertatsiyasini yoqlagan va bir qancha asarlar muallifidir.1984-yilda Moskvada sobiq sovet ittifoqida psixologiya institutida "SSSRda psixologik xizmat muammolari bo'yicha I-umumittifoq anjumani bo'lib o'tdi. Anjumanda maktabda psixologik xizmat seksiyasi ham ish olib bordi.

Psixologik xizmatning respublikamizdagi holati. Psixologik xizmat-ijtimoiy psixologik muammo sifatida talqin qilinar ekan, barcha rivojlangan mamlakatlardagi kabi, O'zbekistonda ham mazkur psixologik xizmat muammosining qay tariqa va qanday ilmiy-tashkiliy asoslarda bartaraf etilayotganligini o'rganish, tahlil qilish va talqin qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki, Respublikada psixologik xizmatga oid olib borilayotgan nazariy-ilmiy va amaliy-uslubiy tadqiqotlar ko'lamiga ma'lum tartibda baho bermay turib, O'zbekistonda psixologik xizmatni yanada takomillashtirish va rivojlantirish masalasi haqida fikr-mulohaza yuritib bo'lmaydi.

O'zbekistonda psixologik xizmat tarkib topishining dastlabki ildizlari va intihosi asrimizning 30-yillaridagi pedologiya fani va pedologik xizmat faoliyatlariga borib taqaladi.

Mazkur yillarda ta'lim jarayonini tashkil etish va rivojlantirish o'quvchi va o'qituvchi faoliyati bilan bog'liq psixologik omillarga asoslangan va bu talaygina yaxshi natijalar ham bergan. Biroq, afsuski, o'sha davrda sobiq ittifoq mafkurasi va xalq ta'limi o'rtasida paydo bo'lgan ayrim obyektiv va subyektiv ziddiyatlar oqimi umumta'lim maktablari uchun muhim ahamiyat kasb etgan pedologik xizmat ildiziga bolta urdi va uni rasmiy tarzda yo'qqa chiqardi. Natijada, pedagogik psixologiya yo'li bilan bajariladigan barcha ishlar maktabda faqat pedagogik yondashuvlar asosidagina amalga oshirildi. Shunday bo'lsa-da, O'zbekistondagi umumta'lim tizimi bilan bog'liq izlanishlar va tadqiqotlar to'xtab qolgani yo'q. Ayniqsa, V.E. Chudnovskiy, P.I. Ivanov, M.G. Davletshin, M. Vohidovlar tomonidan ishlab chiqilgan qator ilmiy va metodik tavsiyalar maktabda psixologik xizmat tatbiqini yaratish uchun ma'lum darajada asos bo'lib keldi. Binobarin, 70-80-yillarda Toshkent Davlat Universiteti psixologiya kafedrasi olimlari tomonidan ijtimoiy psixologik tadqiqotlarning hayotga tatbiqini amalga oshirish maqsadida talaygina mehnat jamoalarida psixologik xizmat tizimi joriy qilindi va Respublikamizda ilk bor qator mehnat va ishlab chiqarish jamoalarida inson va mehnat faoliyati, shaxs va shaxslararo munosabatlar, ishchi va rahbar, ruhiyat va rentabellik, rahbar va

jamoa psixologiyasi bilan bog'liq ilmiy-amaliy ishlar olib borildi. Shuningdek, 60-70 yillarda O'zbekiston Pedagogik Fanlar Ilmiy Tekshirish instituti xodimlari P.P.Zimin, V.A.Tokareva, M.Sh.Rasuleva, M.Dadajonovlar tomonidan maktabda psixologik xizmat tatbiqini o'rganishga oid qator izlanishlar, amaliy tadbirlar olib borildi. Ayniqsa, 1966-yilda Chirchiq shahrida axloqiy tarbiyaga oid,1973-yilda Andijonda oilaviy tarbiyaga oid, Samarqandda taniqli psixolog N.A.Menchinskaya ishtirokida aqliy taraqqiyot muammolariga oid olib borilgan izlanishlarni alohida qayd etish mumkin.

1989-yilda O'zbekistonda amaliyotchi psixologlarning yetishmasligi sababli Nizomiy nomli **TDPIda** amaliyotchi psixologlar tayyorlash fakulteti ochildi. O'zbekistonda psixologik xizmatning rivojlanishida M.G.Davletshin, G'.B.Shoumarov, E.G'.G'oziev, B.R.Qodirov, V.M.Karimova, Z.T.Nishanova, F.S.Ismagilova, Sh.R.Baratov, E.N.Sattarov, N.S.Safaev, F.I.Haydarov, .X.Jalilova va boshqalar hissa qo'shganlar. 1998- yilda Sh.R. Baratov "Ta'lim tizimida va ishlab chiqarishda psixologik xizmatni tashkil etishning psixologik xususiyatlari" mavzusida doktorlik dissertasiyasini yoqlagan hamda u O'zbekiston psixologlarini o'z "Psixologiya" jurnaliga asos solgan.

2. Ta'lim sohasida psixologik xizmatni tashkil etishning tamoyillari va strukturasi

Ma'lumki, psixologiya fanida aynan psixologik xizmat muammosiga bag'ishlangan va uning barcha yo'nalishlarini batafsil bayon etishga qodir ilmiy adabiyotlar yetarli bo'lmasada, bugungi kunda fan olamida va jamiyat taraqqiyotida psixologik xizmat muammosining zarurligini ko'rsata oluvchi va uning "metodologik ildizlarini" asoslab bera oluvchi ilmiy tadqiqodlarni alohida qayd etish mumkin.

Mazkur adabiyotlarni tahlil qilar ekanmiz, ulardagi psixologik xizmat metodologiyasiga taalluqli ayrim umumiy jihatlarni ijtimoiy psixologiya fani nuqtayi nazaridan tadqiq qilishimizga to'g'ri keladi.

Chunonchi, barcha tadqiqotchilar ham ijtimoiy psixologiyaning metodologik tamoyillariga amal qilgan holda psixologik xizmat uchun muhim bo'lgan u yoki bu jihatni nazariy-ilmiy tarzda asoslab beradilar. Bular ichida psixologik xizmatning muvaffaqiyatli tashkil etilishi uchun muhim nazariy-ilmiy ahamiyat kasb etuvchi ijtimoiy psixologik vazifalarni aniqlashga qaratilgan tadqiqotlarni (G.M. Andreyeva, B.D. Parigin, V.A. Yadov, T.V.Snigireva, A.V. Filippov, P.N. Shixirev) ta'kidlash joiz. O'zbekistonlik psixologlardan M.G. Davletshin, V.M. Karimova, B.R. Qodirov, G'.B. Shoumarov, E.G'. G'oziev, Sh.R. Baratovlarni alohida qayd etish mumkin. Bu esa psixologik xizmatning bugungi kundagi ayrim dolzarb jihatlari, muammolari va uning yechimlari haqida o'ylashga, fikr-mulohaza yuritishga va vazifalarni belgilab olishga nazariy-ilmiy va metodologik manba sifatida yordam beradi, deb o'ylaymiz. Ijtimoiy psixologiya metodologiyasi, tamoyillari va vazifalarini belgilashga qaratilgan tadqiqotlar mazmunida psixologik xizmat muammosining ham ma'lum ma'noda yashirinib yotganligini ko'ramiz.

Gap shundaki, har bir fanning rivojlanishi yangi dalillar asosida ilmiy yo'nalishni ochib beruvchi metodik qurilmalarning tuzilishi bilan bevosita bog'liqdir. Chunki, aniq metodologiya bo'lmagan sohada aniq amaliy natijalar ham bo'lmaydi. Zero, ijtimoiy psixologiya fanining yana bir muhim yangi vazifasi psixologik xizmat metodologiyasi bilan bog'liq nazariy, amaliy va empirik yo'nalishdagi tadqiqotlar ko'lamini belgilashning bugungi kungacha nechog'lik hal qilinayotganligini tahlil qilishga to'g'ri keladi. Bu borada psixologiya olamida hanuzgacha mukammal tarzda ishlab chiqilgan, rasmiy tarzda tan olingan yagona ilmiy yo'nalish yoki konsepsiyaning qabul qilinmaganligi ayon bo'lsa-da, ilg'or g'arb psixologlari, mustaqil davlatlar hamdo'stligi psixologlari, O'zbekiston psixologlari tomonidan olib borilgan va olib borilayotgan (eksperimental izlanishlarga yo'l ochib berilayotgan) fan olami uchun o'ziga xos salohiyatga va nufuzga ega bo'lgan tadqiqotlar mavjudki, ular qaysidir jihati bilan psixologik xizmat modeli, uning psixologik himoya vositasi sifatidagi mohiyati, ahamiyati hamda ijtimoiy istiqbollari haqidagi ilmiy-amaliy tasavvurlarimizni shakllantirishga asos bo'lib xizmat qilishi mumkin. Ilmiy adabiyotlardan bizga ma'lum bo'lishicha, ijtimoiy psixologik xizmat metodologiyasining umumiy yo'nalishlari G'arb ijtimoiy psixologiya namoyandalari tadqiqotlarini quyidagicha izohlash mumkin: V.Vundtning 1900-yilda chop etilgan "Xalqlar psixologiyasi" nomli yirik (o'n tomlik) epik asari ijtimoiy psixologiya yo'nalishlarini yorqinlashtirishga xizmat qilib, inson ma'naviyati, madaniyati va mafkurasini o'rganishning murakkab tomonlarini ochib berdi.

Taniqli ingliz psixologi Vil'yam Makdugallning 1908-yilda yozilgan "Ijtimoiy psixologiyaga kirish" asaridagi "ijtimoiy xulq-atvor instinktlari" nazariyasi freydizmga qarshi o'laroq inson instinktlari va faoliyat uyg'unligini ta'minlash muammosini yoritishga ilk bor asos bo'lib xizmat qildi. Binobarin, E. Fromm, J. Sallivan kabi olimlar tomonidan guruhlar psixologiyasi nazariyasini yaratishga asos solindi. Bunda turli xil ijtimoiy psixologik treninglar orqali guruhdagi shaxslararo munosabatlar bilan bog'liq psixologik iqlimni kamol toptirish yo'llarining ilk bor ko'rsatilishi mehnat jamoalaridagi ijtimoiy psixologik xizmat vazifalarini belgilash uchun ma'lum darajadagi empirik ma'lumot sifatida xizmat qilishi mumkin.

G'arbda yaratilgan kognitivizm doirasidagi nazariyalar psixologik xizmat metodologiyasi uchun muhim ahamiyatga ega. Chunonchi, L. Festingerning kognitiv dissonanslar nazariyasi (insonning faoliyat obyektiga nisbatan xulq-atvori yoki munosabatini ongli ravishda o'zgartirishga asoslangan), T. Nyuxomning hamkorlik kommunikativ nazariyasi (o'zgalarga va umumiy faoliyat obyektiga ijobiy munosabatlarni tarkib toptirishga asoslangan). C.X. Osgud va P. Tanenbaumaning "kongruentlik" (inson kognitiv tuzilishi asosidagi obyektni baholashga qaratilgan) nazariyasi, G. Olport, A. Maslou, K. Rodjers kabi ijtimoiy psixologlarning gumanistik doiradagi qator tadqiqiy izlanishlari shular jumlasidandir. Yana shuni qayd etish kerakki, amerikalik taniqli psixolog Abraxam Xarold Maslouning "Insonga bir butun yondashuv konsepsiyasi" psixologik xizmat jarayonida insonni tushunish va ijtimoiy motivatsion rivojlantirish muammosi us-

tida tadqiqotlar olib borilishi uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Maslouning fikricha, insonning barcha tug'ma potensial imkoniyatlari faqatgina ijtimoiy shart-sharoitning yaratilishi bilan ro'yobga chiqishi va kamol topishi mumkin. Albatta, mazkur fikrlarning nechog'lik haqiqat ekanligini bugungi kunda har bir insonning o'ziga xos va uning ijtimoiy taraqqiyotini ta'minlashga xizmat qiluvchi imkoniyatlari ko'lamini o'rganish hamda tarbiyalashni asosiy vazifa qilib olgan psixologik xizmatning tashkil etilishini muntazam kuzatishlarimiz natijalari tasdiqlab turibdi.

A.Maslou fan olamida o'ziga xos "motivatsion tizimning ierarxik modeli"ni yaratdiki, unga muvofiq individ xulq-atvoridagi ijtimoiy jihatdan muhim bo'lgan yuqori ehtiyojlarning yo'nalishi quyi ehtiyojlarning qay tariqa qondirilishi asosidagina tarkib topishi mumkin. Bu jarayon quyidagi tartibga ega:

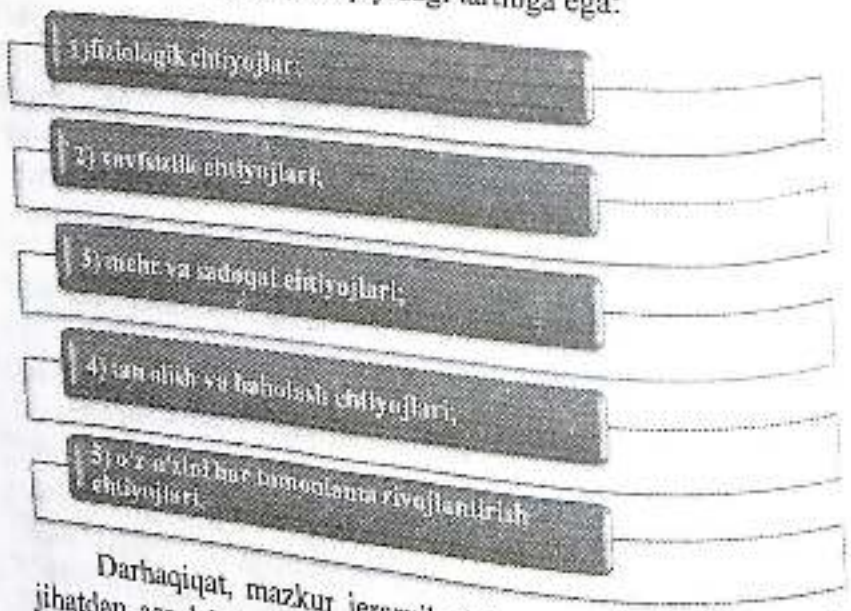

Darhaqiqat, mazkur ierarxik tizim motivatsiyaning ilmiy jihatdan asoslab berilishi birinchidan, ijtimoiy psixologiyadagi ehtiyojlar va motivlar bilan bog'liq qator tadqiqotlarga hamohang bo'lsa, ikkinchidan, mazkur yo'nalishdagi psixologik xizmat metodologiyasini yaratish uchun alohida istiqbolga ega. Chunki, psixologik xizmatda insonning ijtimoiy ehtiyojlari muammosi ilmiy jihatdan to'g'ri talqin qilinishi va to'g'ri yo'naltirilishi lozim. Bu borada qator taniqli sotsiolog, psixolog va faylasuflar tomoni-

dan e'tirof etilgan ilmiy mulohazalarga tayanish mumkin. Masalan, D.N. Uznadzening "... ehtiyoj tushunchasi ... tirik organizm uchun zarur bo'lgan va ayni paytda qo'lga kiritilmagan barcha narsalarga taalluqli" va M.S.Kagan, A.V.Margulis, E.M. Etkindlarning "ehtiyoj – kerakli narsalarning yetishmaslik oqibati", V.A. Yadovning "ehtiyoj – inson shaxsi va organizm faoliyati uchun kerak bo'lgan zarurat hamda yetishmovchilik mahsuli", L.I. Bojovichning "ehtiyoj – individ organizmi va u shaxs taraqqiyoti uchun muhim bo'lgan zarurat", A.V. Petrovskiyning "ehtiyoj – jonli mavjudot hayot kechirishining konkret shart-sharoitlariga uning qaramligini ifoda etuvchi va bu shart-sharoitlarga nisbatan uning faolligini vujudga keltiruvchi holat" kabi fikrlari shaxs taraqqiyotini ta'minlash yo'lida ehtiyojlarning biologik va ijtimoiy uyg'unligini hisobga olgan holda psixologik xizmatning navbatdagi vazifalarini belgilash imkonini beradi.

Psixologik xizmat metodologiyasini yaratishda insonning hissiy holatini tushunish va uning o'z mehnati mahsullaridan ijtimoiy qoniqish jarayonini tahlil qilish, rivojlantirishga bag'ishlangan ayrim tadqiqotlarning o'rni hamda istiqboliga ham alohida e'tiborni qaratish lozim. Masalan, F. Xersberg va uning izdoshlari tomonidan mehnat faoliyatini tashkil etishdagi emotsiogen farqlanish mexanizmlari tadqiq qilindi. Mazkur izlanish mahsuliga ko'ra mehnat faoliyatini tashkil etishda ijodiylik, mustaqillik, o'z-o'zini bilish, rivojlantirishga qaratilgan tadbirlarga e'tibor berilsa, shaxs faoliyati unumdorligiga ijobiy ta'sir etuvchi hissiy kechinmalarni va aksincha, faqat texnik jarayondangina iborat bo'lgan mehnat sharoiti yaratilsa, shaxs faolligiga salbiy ta'sir etuvchi hissiy kechinmalarning namoyon etilishi kuzatiladi.

Darhaqiqat, faoliyatning bajarilishiga nisbatan ijobiy-hissiy kechinmalar shakllantirilmas ekan, faoliyat mahsuli ham insonning o'z faoliyatidan ijtimoiy ma'nodagi qoniqishi ham nihoyatda past saviyada bo'ladi. Psixologik xizmat esa, bizningcha, xuddi ana shu yerda o'z ta'sirini, ya'ni faoliyatdan ijtimoiy qoniqish jarayonini ma'lum darajada yuqori saviyaga ko'tara olish san'atini ko'rsatishi lozim.

Ishchi xodimlarning mehnatdan qoniqish muammosi ustida olib borilgan ayrim tadqiqotlar natijasi psixologik xizmatning metodologik modelini loyihalashtirishga xizmat qilsa ajab emas.

Masalan, sobiq sovet psixologiyasi olimlari (V.P.Rojin, N.F.Naumova, A.G.Zdravomislov, V.A.Yadov, T.P.Bogdanova, E.A.Klimov, T.A.Kitvel) mehnatdan qoniqish jarayonini shaxsning munosabatlari motivlari, o'z-o'zini baholash ustanovkasi kabi ijtimoiy psixologik mezonlar bilan belgilanishini tavsiya etadilar va buni o'zlarining qator empirik tadqiqotlarida asoslab beradilar. G'arb ijtimoiy psixologiya olamida, ayniqsa Amerika psixologlari nazdida esa mehnatdan qoniqish "qator ijtimoiy ustanovkalarning o'zaro bir-biriga chambarchas bog'liqligi", "mehnat jarayonini subyektiv baholash bilan bog'liq emotsional holatlarning namoyon bo'lishi" sifatida talqin qilinadi va mehnat faoliyatining ijtimoiy qimmatini oshirishga qaratilgan psixologik xizmat uchun muhim ilmiy-amaliy tavsiyalar berilardi.

Psixologik xizmat metodologiyasi uchun individual psixologik farqlanish nazariyasining yaratilishini va bu borada o'nlab yirik tadqiqotlarning mavjudligini muhim manbalardan biri sifatida hech mubolag'asiz e'tirof etish mumkin. Differensial psixologiyaning mahsuli bo'lgan bu yo'nalish, dastavval, nemis psixologi V.Shtern nomi bilan bevosita bog'liqdir. U o'zining 1901-yilda yozgan "Individual farqlanish psixologiyasi haqida" nomli asarida har bir individning o'ziga xos psixologik olami mavjudligini eksperimental tarzda tadqiq qiladi.

F. Gal'ton, A. Bine, F. Lazurskiy, R. Kettell kabi olimlar bu sohada yangi bir yo'nalishni kashf qildilar. Shundan so'ng differentsial psixologiya har bir individ yoki guruhdagi qiziqishlar, ustanovkalar, hissiy qo'zg'alishlarni o'lchash va farqlash obyekti sifatida maydonga chiqdi.

Psixologik xizmat metodologiyasi uchun ahamiyatli tomoni shundaki, har bir individ yoki shaxsning o'zigagina xos psixologik parametrlarini aniqlash va tegishli ilmiy mulohaza yurita olishga xizmat qiluvchi kompleks testlar, usullar, metodikalar majmuasi yaratildi.

Binobarin, chet el ilg'or psixologiyasida psixologik xizmat metodologiyasi uchun muhim o'rin tutuvchi quyidagi yo'nalishlarga asos solindi:

1). Ch.Spirmen tomonidan "ikki omil" nazariyasi yaratildi. Bu nazariyaga muvofiq insonning har bir faoliyatida barcha faoliyatlar uchun umumiy bo'lgan (1-omil) va aynan mazkur faolimos bo'lgan (2-omil) barcha xususiyatlar o'zaro bog'liqlikda tadqiq qilinadi. Tadqiqotchi ushbu omillarning inson va faoliyat uyg'unligini ta'minlash uchun zarur bo'lgan psixologik mohiyati va mazmunini ochib beradi.

2) L.Terstoun, Dj.Gilford tomonidan yaratilgan "Multifaktor" nazariyasiga binoan birlamchi aqliy qobiliyatlar (idrok tezligi, xotira assotsiatsiyalari va hokazo)ning har bir individdagi tarkib topganlik ko'lami tadqiq qilindi va shu asosda har bir shaxs faoliyatiga alohida yondashuvni taqozo etuvchi psixologik xizmatning metodologik tamoyillari ishlab chiqildi. Umuman, psixologiyada individual farqlanishning 56 xil yo'nalishidagi tipi ma'lum va mashhur. Masalan, obyektiv va subyektiv tip (dastavval, A.Bine tajribalarida qayd etilgan) fikrlovchi faol tip (A.M. Djordantu bo'yicha), ratsionalistlar va empiriklar (U. Djems tadqiqotlari bo'yicha) "chuqur-tor" va "mayda-keng" tip, (G. Gross ma'lumotlari bo'yicha), nazariy, iqtisodiy, estetik, ijtimoiy, siyosiy, diniy tiplar (E. Shpranger tadqiqotlari bo'yicha); shizotimik va siklotimik tiplar (E. Krechmer tadqiqotlari bo'yicha); visserotonik, somatomik, serebrotonik tiplar (U. Sheldon bo'yicha); ekstrovert va introvert tiplar (K.T.Yung va G.Yu. Ayzenk ma'lumotlari bo'yicha) haqidagi empirik ma'lumotlarning qayd etilishi, shular jumlasidandir.

B.M. Teplov, V.S. Merlin, V.D. Nebilisin, E.A. Golubeva, B.R. Qodirov va ularning shogirdlari tomonidan olib borilgan empirik tadqiqotlar mazmuni ijtimoiy psixologiya psixologik xizmat uchun muhim bo'lgan har bir shaxsning (individning) tabiiy va tug'ma sifatlarini, oliy nerv faoliyatining o'ziga xos qobiliyat elementlarini va unga ta'sir etuvchi ta'lim-tarbiya, tashqi muhit va faoliyatning nechog'lik tashkil etilish jarayonini mukammal o'rganish va uni ijtimoiy maqsadlar asosida rivojlantirish

yo'llarini belgilash uchun katta imkoniyat yaratdi. Mazkur imkoniyatlar avvalambor insondagi u yoki bu faoliyatni bajarishga bo'lgan iqtidor kurtaklarini o'rganishni va shu asosda shaxs faolligini kamol toptirish uchun asos sifatida xizmat qilishi mumkin.

Shunga muvofiq maxsus tadqiqotlar shuni tasdiqlayaptiki, faoliyatni muvaffaqiyatli tashkil etish uchun individual xususiyatlar, ayniqsa, har bir shaxs temperamenti hamda individual uslubiga ham bog'liq. Ayniqsa, mehnat va o'quv faoliyati jarayonida ushbu holatni kuzatish, tahlil qilish va rivojlantirish bilan bog'liq usullar majmuasining ishlab chiqilishi psixologik xizmatning muhim vazifasi ekanligidan dalolatdir.

Shaxs faoliyatiga individual yondashuv yo'nalishi bilan bog'liq psixologik xizmatning ma'lum metodologik tamoyillarini ilmiy-tadbiqiy jihatdan asoslab beruvchi olim N.S. Leytes ma'lumotlariga qaraganda, asab tizimi nisbatan kuchsiz bo'lgan kishilarda ko'pincha bir xildagi ishning bajarilishida ma'lum afzalliklar borligi aniqlangan, ularning yuqori sezgirligi ta'sirlanuvchanlik muvaffaqiyatini ta'minlaydi, lekin u yoki bu faoliyat jarayonidagi favqulodda va kuchli qo'zg'aluvchilar asosida namoyon bo'luvchi vaziyatlarda kuchsiz tipdagi kishilar aynan o'zlarining fiziologik xususiyatlariga ko'ra ishni uddalay olmay qolishlari mumkin.

Chunonchi, asab tizimi tipi ancha kuchli bo'lgan kishilar bir xil, ancha sust tipdagi kishilar esa boshqa xil vazifalarni bir muncha oson hal qiladilar. Asab tizimining kuchi bo'yicha farqlanadigan kishilar bir xildagi vazifani hal etishga ko'pincha har xil yo'llar bilan borishlari kerakligini N.S. Leytes o'z asarlarida har tomonlama asoslab berdiki, bu psixologik xizmatda hisobga olinishi mumkin bo'lgan muhim jarayondir. Zero, faoliyat unumdorligi insonning o'z potensial imkoniyatlari ko'lamidan oqilona foydalanishning mahsulidir. E.A.Klimov, V.S.Merlin, V.M.Rusalov B.M.Teplov tadqiqotlarida ham shaxs temperamenti asosida uning mashg'ul bo'lgan u yoki bu faoliyatni muvaffaqiyatli bajarishdagi individual uslubning belgilanishi zarurligini ilmiy jihatdan asoslab beruvchi ma'lumotlar bor.

E.A.Klimovning empirik ma'lumotlari shuni ko'rsatadiki, bir necha stanokda ishlashda asab tizimining ham "harakatchan tip"idagi, ham "harakatsiz tip"idagi xodimlar birdek yuqori darajadagi ishlab chiqarish muvaffaqiyatlariga erishishi mumkin. Buning asosiy sababi esa bir xil mehnat vaziyatida turlicha harakat yoыnalishini tanlay bilish va amalga oshirishdir.

Umuman, yuqorida qayd etilgan olimlarning umumiy fikr-mulohazalariga ko'ra individual uslubning shaxsda darrov paydo bo'lmasligi, balki ko'pincha stixiyali tarzda (ya'ni, individual-hissiy asab sifatlari yordamida) paydo bo'lishi qayd etiladi. Demak, har bir shaxsga psixologik xizmat davomida o'z imkoniyatlari va faoliyat talabi uyg'unligini ta'minlash yo'llarini izlash asosida yondashilsa, mazkur shaxs faoliyatidagi individual uslubning tarkib topishi tobora rivojlanib, takomillashib boradi. Bu esa, o'z navbatida shaxs va jamiyatning ijtimoiy taraqqiyotiga ijobiy ta'sir etmay qolmaydi.

V.M. Rusalov tadqiqotlarida ijtimoiy psixologiya uchun muhim bo'lgan hamkorlik faoliyati muvaffaqiyati ma'lum jihatlari bilan individual uslub imkoniyatlariga ham bog'liq ekanligi qayd etilib, "xolerik" temperamentli kishi bilan sherik bo'lib ishlashga qaraganda "flegmatik" va "melanxolik" bilan birgalikda ishlash ancha samarali bo'lishi empirik ma'lumotlar asosida aniqlandi.

Demak, muassasadagi amaliy psixolog har bir shaxs faoliyati hamkorligini tashkil etish jarayonida ushbu imkoniyatlarni hisobga olishi orqali ijtimoiy-psixologik yutuqlarga erishishi mumkin.

Bunday shart-sharoit esa har bir shaxsning umumiy va maxsus individual imkoniyatlari ko'lamini ijtimoiy-psixologik jihatdan tahlil qilish va tobora kamol toptira borish yo'llarini izlash asosidagina qaror toptirilishi mumkin. Shunga muvofiq, shaxs va faoliyat uyg'unligini ta'minlashga xizmat qiluvchi ijtimoiy psi-

xologik muhofaza omili sifatida "muvaffaqiyatli individual uslub" omili va uni ifodalovchi 3 mezon :

1. Psixologik xizmat har bir shaxsning faoliyatdan ijtimoiy va shaxsiy qoniqish jarayonini tadqiq qilishga qaratilgan usullar va uslublar majmuasiga asoslanishi lozim.

2. Psixologik xizmat shaxsning faoliyat jarayonidagi o'z-o'ziga, o'zgalarga va faoliyatga bo'lgan munosabatlaridagi ierarxik tizim dinamikasini tadqiq qilishi va shu tizim asosida ijtimoiy psixologik muhitning yaratilishiga zamin hozirlay olishi bilan bog'liq izlanishlar ko'lamini o'z ichiga oladi.

3. Psixologik xizmat jarayoni bilan bog'liq ijtimoiy muhim ko'rsatkichlarning tahlili har bir shaxs faoliyati uchun xarakterli bo'lgan individual farqlanish, individual uslub va ijtimoiy ustanovkaning qaror toptirilishini o'rganish asosida amalga oshirilishi mumkin.

4. Psixologik xizmat jarayonini ijtimoiy psixologik muhofaza vositasi sifatida tadqiq qilish muammosi bugungi kunda ijtimoiy psixologiyaning eng dolzarb muammolaridan biri hisoblanadi va bu muammoni bartaraf etishda ma'lum psixologik tamoyillarga tayanish talab qilinadi.

1) faoliyat va subyektiv hissiy kechinmalar mutanosibligi;

2) faoliyat va individual imkoniyatlar mutanosibligi;

3) faoliyat va shaxsga qo'yilgan talablar mutanosibligi kabi sifatlar belgilandi va bu sifatlarning har bir shaxsda (o'quvchi yoki ishchi-xodimda) nechog'lik tarkib topib borayotganligini o'rganish, tahlil qilish vazifasini psixologik xizmatning asosiy yo'nalishlaridan biri sifatida qabul qilindi.

Shunday qilib, psixologik xizmatning metodologik asoslari sifatida talqin qilingan mazkur fikr-mulohazalar ijtimoiy psixologiya fanining quyidagi amaliy-tatbiqiy yo'nalishlariga bugungi kunning eng dolzarb muammolari sifatida qarashni taqozo etadi:

Xuddi ana shu yo'nalishlar O'zbekistonda psixologik xizmatning bugungi holati va o'ziga xos istiqbollariga baho berishda ma'lum nazariy hamda metodologik manba sifatida xizmat qiladi.

3. Psixologik xizmat predmeti, maqsadi va vazifalari

Xalq ta'limi tizimidagi va o'rta maxsus kasb-hunar tizimidagi psixologik xizmatning maqsadi – shaxsning har tomonlama garmonik kamoloti, to'laqonli psixologik taraqqiyotni ta'minlovchi qulay shart-sharoitlar yaratishdan iboratdir.

Psixologik xizmatda tadqiqot va ta'sir o'tkazish obyekti maktabgacha yoshdagi bolalar, o'quvchilar, maxsus o'quv yurti va oliy maktab, kollej talabalari, o'qituvchilar, ota-onalar bo'lib hisoblanadi, ularni alohida yoki guruhiy shaklda tadqiq qilish mumkin.

Psixologik xizmatning mazmuni:

a) psixoprofilaktika.

b) psixologik maorif va ma'rifat.

v) psixodiagnostika.

g) psixik rivojlantirish va psixokorreksiya.

d) psixologik konsultatsiya.

Psixologik xizmat **uch asosiy bo'g'indan** tuzilgan:

1) Aniq o'quv muassasasida ishlaydigan bolalar amaliy psixologi.

DENOV TADBIRKORLIK VA PEDAGOGIKA INSTITUTI ARM
№ 3493

2) Tuman xalq ta'limi qoshidagi tashxis markazi.

3) Respublika kasb-hunarga yo'naltirish va psixologik-pedagogik tashxis markazi.

Psixologik xizmat **metodlari** turli tuman bo'lishi mumkin:

a) xalq ta'limi va o'rta maxsus kasb-hunar ta'limi xodimlari, o'quvchilar, talabalar bilan ma'ruzalar turkumi, aholining psixologik madaniyatini o'stirish maqsadida trening mashg'ulotlari o'tkazish;

b) ilmiy ommabop adabiyotlarni yaratish va ularni tarqatish;

v) ommaviy axborot vositalarida chiqishlar;

g) psixodiagnostik tadqiqotlar o'tkazish, metodikalar ishlab chiqish (test savol varaqasi, tajriba, kuzatish, suhbat va boshqa);

d) psixologik maslahat berish;

e) psixologik konsiliumlar o'tkazish;

j) ta'lim va tarbiya beruvchi dasturlardan foydalanib psixodrama, psixokorreksion treninglarni amalga oshirish;

z) psixologik tadqiqot obyektining psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda o'quv dasturi, o'quv tarbiya rejalarini tahlil qilish va hokazolar.

Hozirgi bosqichda psixologik xizmat faoliyatining 2 yo'nalishi: dolzarb va kelajak yo'nalishlari mavjud. **Dolzarb yo'nalish** o'quvchilar ta'lim tarbiyasidagi qiyinchiliklar, ular xulq-atvoridagi, muloqotdagi va shaxsi shakllanishidagi buzilishlar bilan bog'liq muammolarni hal qilishga qaratilgan.

Kelajak yo'nalishi har bir bola individualligini rivojlantirishga, jamiyatda yaratuvchanlik hayotiga psixologik tayyorlikni shakllantirishga qaratilgan. Psixolog pedagogik jamoa faoliyatiga har bir o'quvchi shaxsi garmonik rivojlanish imkoniyatlari haqida asosiy psixologik g'oyani olib kiradi. Ikki yo'nalish ham bir-biri bilan bog'liq.

Kollejlardagi va akademik litseylardagi psixologik xizmat o'rta maxsus ta'limining zaruriy tarkibiy qismidir. Bu xizmatning zaruriyligi kollej va akademik litsey ehtiyojlaridan kelib chiqadi. Har bir o'quvchida hayotga ijodiy munosabat va individual xususiyatlarning taraqqiyotini ta'minlaganligini psixologik xizmat to'g'ri tashkil etilgan deyish mumkin.

Psixolog o'zining inson xulq-atvori va psixik faoliyati, psixik taraqqiyotning yosh qonuniyatlari haqidagi kasbiy bilimlariga, ularning o'quvchilar va kattalar, tengdoshlari bilan o'zaro munosabat xususiyatlariga, o'quv-tarbiya jarayonini tashkil etishga bog'liqligiga tayanib, bolaga individual yondashuv imkoniyatlarini ta'minlaydi, uning qobiliyatlarini aniqlaydi, normadan chetlashishlarning bo'lishi mumkin bo'lgan sabablarini psixologik-pedagogik korrektsiya qilish yo'llarini aniqlaydi. Bu bilan psixologik xizmat maktabda o'quv tarbiya ishining mahsuldorligini oshirishga, ijodiy faol shaxsni shakllantirishga imkon beradi.

Psixologik xizmatni uch nuqtayi nazardan qarab chiqish mumkin: ilmiy nuqtayi nazar, tashviqot nuqtayi nazar va amaliy nuqtayi nazar. Ilmiy nuqtayi nazar, tashviqot nuqtayi nazar va amaliy nuqtayi nazarlarning birligi **psixologik xizmat predmetini** tashkil etadi.

Ilmiy nuqtayi nazar – psixologik xizmatning metodologik muammolarini ishlab chiqishni nazarda tutadi. Bu yo'nalish ijrochilarining asosiy funksiyasi maktab psixologik xizmatida ishning psixodiagnostik, psixokorreksion va rivojlantiruvchi metodlarini ishlab chiqish va nazariy asoslashga bag'ishlangan ilmiy tadqiqotlarni o'tkazishdan iborat.

Tashviqot nuqtayi nazari xalq ta'limi xodimlarining psixologik bilimlardan foydalanishini nazarda tutadi. Bu yo'nalishda asosiy harakatlantiruvchi shaxslar bo'lib pedagoglar, metodistlar va didaktlar maydonga chiqadi.

Amaliy nuqtayi nazarni maktab psixologlari amalga oshiradilar. Ularning vazifasi bolalarning maktab ta'limiga tayyorligini aniqlash, o'quvchilarning o'qish faoliyatini osonlashtirish, o'quvchi shaxsini har tomonlama kamol toptirish, o'quvchilarning qobiliyat va moyilliklarini aniqlash, rivojlantirish, talabalar bilan hunarga, kasbga oid suhbat, maslahat ishlarini olib borish, turli xildagi "tarbiyasi qiyin" bolalar bilan ish olib borish kabi asosiy vazifani hal qilishdan iboratdir.

Psixologik tashviqot ishlari teleko'rsatuv va radioda chiqish, yakkama-yakka maslahatlar tashkil etish, muloqot treninglari uyushtirishdan iboratdir.

Psixologik xizmatning uchala vazifasi o'zaro chambarchas bog'liq, ularning birgalikda olib borilishi maqsadga muvofiq.

Kollej, litseydagi psixologlar direktorga va boshqarmaga bo'ysunadi. Kollej, litsey direktorlariga psixologik xizmat haqidagi Nizomda ko'rsatilgan vazifalar bilan bog'liq bo'lmagan vazifalarni kollej psixologiga topshiriq tariqasida berishlariga ruxsat etilmaydi.

Psixologik xizmatning eng yuqori darajasi oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi qoshidagi psixologik xizmatni tashkil etish va boshqarishning muvofiqlashtirilgan Respublika tashxis markazi tariqasida xizmat qiladi. Bu markazning psixologlar, pedagoglar va tibbiy xodimlardan iborat 3-5 kishilik doimiy ishlaydigan xodimlari bo'lishlari zarur.

Psixologik xizmatning tuzilishini quyidagi tarzda tavsiya etish mumkin.

Xalq ta'limi tizimida psixologik xizmat uch bosqichdan iboratdir:

1. Yuqori bosqich – psixologiya kafedralari tomonidan psixologik markazlarning buyurtmalariga binoan ilmiy-amaliy hujjatlar, ko'rsatmalar va metodikalar ishlab chiqariladi.

2. O'rta bosqich – psixologik markazlar tomonidan yangi diagnostik metodikalar amaliyotga tatbiq qilib ko'riladi.

3. Quyi yoki ommaviylashgan darajada barcha amaliy psixologlar faoliyatini yo'lga qo'yadilar.

4.Psixologik xizmat nazariyasi va amaliyotidagi zamonaviy tendensiyalar va muammolar

Transakt tahlil. (E.Bernning transakt tahlili)

E. Bern ildizi psixoanalizga taqaluvchi taniqli konsepsiyani yaratdi. Biroq E. Bern konsepsiyasi shaxsning o'zi va boshqalar bilan munosabatini dasturlovchi xulq-atvor kognitiv sxemalarini aniqlash va belgilashga urg'u qiluvchi ham psixodinamik, ham bixeviorlar yondashuvlar, g'oyalar va tushunchalarni o'zida mujassam etgan.

Zamonaviy transakt tahlil – shaxs nazariyasini, kommunikatsiyalar nazariyasini, bolalar rivojlanish nazariyasini o'z ichiga oladi. Amaliyotda u alohida odamlar bilan ishlashdan tashqari er-xotin, oilalar va turli guruhlarni korrektsiyalash tizimini tashkil etadi.

Bern bo'yicha shaxs tuzilishi(strukturasi) uch "men" yoki "Ego-holatlar"ning mavjudligi bilan xarakterlanadi: "Ota yoki ona", "Farzand", "Katta". "Ota yoki ona" – shartlar, talab va taqiqlarning interiorizatsiyalashgan ratsional me'yorlari bilan namoyon bo'luvchi "Ego-holat". "Ota yoki ona" – bu bolalikda ota-onadan yoki boshqa obro'li shaxslardan olingan ma'lumot bo'lib, o'z ichiga xulq-atvor qoidalarini, ijtimoiy me'yorlarni, u yoki bu vaziyatda amalga oshirish mumkin bo'lgan va mumkin bo'lmagan me'yor va taqiqlardir. Ota-ona ta'siri ikki yo'nalishda amalga oshadi: birinchisi, "Mendek qil" shiori ostida olib boriluvchi bevosita yoki to'g'ridan-to'g'ri ta'sir, ikkinchisi, "Mendek emas, men aytganimdek qil" shiori bilan amalga oshiriluvsi bilvosita ta'sir. "Ota yoki ona" nazorat qiluvchi (taqiqlar, sanksiyalar) yoki g'amxo'rlik qiluvchi (maslahat, qo'llab-quvvatlash) bo'lishi mumkin. "Ota yoki ona"ga "Mumkin", "Majbur", "Hech qachon", "Demak, eslab qol", "Qanday bema'nilik", "Bechora" kabi direktiv jumlalar xos.

"Farzand" – odamdagi mazkur emotiv asos ikki shaklda namoyon bo'ladi. "Tabiiy bola" – bolaga hos bo'lgan barcha impulslar: ishonuvchilik, bevositalik, to'g'rilik, qiziquvchanlikni o'z ichiga oladi; bular odamga munosabatlardagi o'ziga xos maftunkorlik va iliqlilikni baxsh etadi. Shu bilan birga u injiq, tez hafa bo'ladi, egotsentrik, o'jar va agressivdir."Adaptatsiyalangan bola" – ota-ona umid va talablariga mos keluvchi xulq-atvorni nazarda tutadi. "Adaptatsiyalangan bola"ga yuqori konformlik, o'ziga ishonchsizlik, uyatchanlik, tortinchoqlik xos. "Adaptatsiyalangan bola" qatoriga ota-onasiga qarshi chiquvchi "qo'zg'alonchi" bolalar ham mansub. "Farzand"ga "Men xohlayman", "Men qo'rqaman", "Men yomon ko'raman", "Mening ishim yo'q" kabi jumlalar xos.

"Katta (ulg'aygan) "Men - holati" -- odamning o'z tajribasiga tayangan holda borliqni obyektiv baholash va shu asosda mustaqil, vaziyatga mos keluvchi qarorlar qabul qilish qobili-

yati xos. Ulg'ayganlik holati butun hayot davomida rivojlanish imkoniyatiga ega. "Katta"ning lug'ati reallikga bo'lgan beasos mulohazalardan holi ravishda qurilgan bo'lib, obyektiv va sub'etiv reallikni obyektiv ravishda o'lchash, baholash va ifoda eta olish imkonini beruvchi tushunchalardan iborat. "Kattalik. ulg'ayganlik" holati ustun odamlar obyektiv ratsional bo'lib, eng muvofiq adaptiv xulq-atvorni amalga oshirish imkoniyatiga egalar. Agar "Ulg'ayganlik" holati muhrlangan bo'lib, faoliyat ko'rsatmasa, bunday odam o'tmishda yashaydi, u o'zgaruvchan dunyoni anglay olmaydi va uning xulqi "Farzand" va "Ota-ona" hayot konsepsiyasi bo'lsa, "Farzand" his-tuyg'ular asosidagi hayot konsepsiyasidir, "Ulg'ayganlik" esa ma'lumot yig'ish va uni tahlil etishga qaratilgan tafakkur asosidagi hayot konsepsiyasidir. Betnda "Katta", "Ota-ona" va "Farzand" orasidagi qozi rolini o'ynaydi. U "Ota-ona" va "Farzand"da yozilgan ma'lumotni tahlil etgan holda mazkur vaziyatda qanday xulq-atvor muvofiqligini, qaysi stereotiplardan voz kechib, qaysilarini qoldirish kerakligini tanlaydi. Shu sababli korreksiya doimiy "Ulg'aygan, katta" xulq-atvorni shakllantirishga qaratilgan bo'lib, uning maqsadi "Doimo katta (bo'ladi)".

Transakt tahlil quyidagilarni o'z ichiga oladi:

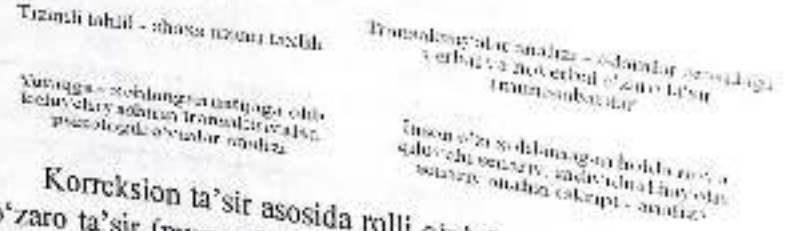

Korreksion ta'sir asosida rolli o'yinlar texnikasi yordamida o'zaro ta'sir (munosabat)larni demonstratsiyalashni nazarda tutuvchi "ego-pozitsiya (holat)lar"ni tizimli tahlili yotadi. Bunda ikki muammo (hoshqalardan) yaqqol ajralib turadi: Kontaminatsiyalar, ya'ni ikki turli xil "ego-holatlarni" aralashuvi. Ajralishlar, ya'ni "ego-holatlar"ni bir-biridan keskin ajralib, chegaralanib qolishi.Transakt tahlilda ochiq kommunikatsiya (aloqa) tamoyili qo'llaniladi, tushunarli so'zlar bilan suhbatlashishadi (mijoz transakt tahlilga oid adabiyotlar o'qishi mumkin).

Korreksiya maqsadi. Asosiy maqsadi - mijozga o'z o'yinlarini, hayotiy senariyni, "ego-holatlar"ini anglashga va (zaruriyat bo'lganda) hayot qurish xulq-atvoriga oid yangi qarorlar qabul qilishga yordam berish. Korreksiya mazmuni – insonning bo'yniga qo'yilgan xulq-atvor dasturlaridan ozod etish hamda uni to'laqonli munosabatlar va yaqinlikka qobiliyatli, mustaqil, spontan bo'lishiga yordam berishdan iborat. Shu bilan birga mijozning mustaqillik va avtonomlikka erishishi, majburiyat (zo'rlash)lardan ozod bo'lishi, samimiyat va yaqinlikka ijozat beruvchi, o'yindan xoli bo'lgan haqiqiy munosabatlarga kirishishi ham korreksiya maqsadiga kiradi.

Yakuniy maqsad – shaxs avtonomiyasiga erishish, xulq, hatti-harakat va his-tuyg'ulari ma'suliyatini qabul qilishdan iborat. Psixolog pozitsiyasi. Psixologning asosiy vazifasi – zaruriy insaytni ta'minlash. Shu asosida uning pozitsiyasiga qo'yiladigan asosiy talablar – hamkorlik, mijozni qabul qilish. psixolog va ekspert pozitsiyalarini o'zaro birlashtirishdan iborat. Bunda psixolog mijozning "Katta", "ego-holati"ga murojaat qilib, "Farzand"ning injiqliklariga erk bermaydi va mijozdagi g'azablangan "Ota-ona"ni tinchlantirmaydi. Psixologning (mijoz bilan) suhbatda mijozga tushunarli bo'lmagan terminologiyadan haddan ortiq foydalanishi. uni muammolarni o'z ishonchsizliklaridan himoyalanishga intilishi deb hisoblanishi mumkin.

Mijozga qo'yiladigan talab va umidlar (natijalar). Transakt tahlildagi ishning asosiy sharti shartnoma tuzishdan iborat. Shartnomada mijoz o'z oldiga qo'yuvchi maqsadlar: mazkur maqsadlarga erishish yo'llari; o'zaro hamkorlikdagi ta'sir bo'yicha psixolog takliflari, mijoz bajarishi zarur bo'lgan talabalar ro'yhati haqida aniq kelishib olinadi. Mijoz belgilangan maqsadga erishish uchun o'zining qaysi qarashlarini, his-tuyg'ularini, xulq-atvor stereotiplarini o'zgartirishi kerakligini hal qiladi. Erta yechim qarorlarni qaytadan ko'rib chiqqandan so'ng, mijoz avtonomiyaga erishish uchun fikrlashni, xulq-atvori va his-tuyg'ularini o'zgartiradi. Shartnomaning mavjudligi ikkala tomon (psixolog va mijoz)ning o'zaro ma'suliyatini taqozo etadi.

F.Perlzning geshtaltterapiyasi. Amerikalik psixolog F.Perlz tomonidan geshtaltpsixologiya, ekzistensializm, psixoanaliz g'oyalari ta'sirida yaratilgan metod amaliyotda katta muvaffaqiyatga erishdi. F. Perlz tomonidan geshtaltpsixologiyada idrok sferasiga qo'yilgan figura (shakl) yuzaga kelish qonuniyatini inson xulq-atvori motivatsiyasi sohasiga ko'chirdi. U ehtiyojlarni yuzaga kelishi va qondirilishini geshtaltlar shakllanish va yakunlanish ritmi sifatida ko'rib chiqqan. Perlz bo'yicha, motivatsion sfera organizmning o'zini regulyatsiya qilish tamoyili asosida o'z funksiyasini bajaradi. Inson o'zi va uni o'rab turgan atrof-olam bilan muvozanatda bo'ladi. O'z ehtiyojlarini, moyilliklarini realizatsiyalash - uyg'un, sog'lom shaxsga erishish yo'lidir. O'z ehtiyojlarini qondirishga, surunkali tarzda to'sqinlik qiluvchi, o'z "men"ini realizatsiyasidan bosh tortgan inson vaqt qadriyatlarga amal qila boshlaydi, bu esa o'z navbatida organizmning o'zini regulyatsiyalash jarayonini buzilishiga olib keladi. Geshtalt-terapiyaga muvofiq organizm bir butun deb ko'rib chiqiladi va xulq-atvorning har qaysi jihatida insonning butun bayoti namoyon bo'lishi mumkin, deb hisohlanadi. Organizm – muhit, inson esa keng "dala"ning bir bo'lagidir. Sog'lom shaxsda muhit bilan chegara harakatchan bo'lib, aniq bir ehtiyojning paydo bo'lishi muhit bilan "kontakt" (aloqa)ni talab etadi va geshtaltni shakllantiradi, ehtiyojni qondirish esa geshtaltni yakunlaydi va muhitdan "chetlanishini" talab etadi. Nevrotik shaxsda "kontakt" va "chetlashish" jarayonlari qattiq buzilgan bo'lib, ehtiyojlarni adekvat qondirilishini ta'minlaydi. F. Perlz shaxsiy o'sish – o'zini regulyatsiyalashga hamda ichki dunyo va muhit o'rtasidagi muvozanatni koordinatsiyalashga imkon beruvchi o'zini anglash zonalarini kengayish jarayoni deb hisoblagan. U anglashning uch zonasini ajratib ko'rsatadi: Ichki – badanimizda amalga oshuvchi hodisa va jarayonlar. Tashqi – ongda aks etuvchi tashqi voqea-hodisalar, O'rta – fantaziyalar, e'tiqodlar, munosabatlar. Nevroz-da birinchi ikkita geshtaltterapiyada o'zini regulyatsiya qilish jarayonining buzilishini besh mexanizmi farqlanadi:

Inson boshqa odamlarning hissiyotlari nuqtayi nazarlari, e'tiqod, baho, me'yor va xulq-atvor namunalarini o'zlashtiradi,

ular o'z navbatida shaxsiy tajriba bilan to'qnashib, shaxsni assimilyatsiya qilmaydi. Mazkur noassimilyatsiyalashgan tajriba – introekt – inson shaxsini yot qilish hisoblanadi. Erta introektlar qatoriga bola tomonidan tanqidiy fikrlashsiz o'zlashtirib olinadigan ota-ona nasihatlari kiradi. Vaqt o'tishi bilan introektlar va o'z shaxsiy e'tiqodlarni farqlash murakkablashadi. "U undan talab etilgandek fikrlaydi".

Proeksiya – integratsiyaning to'liq aksidir. Proektsiyada inson uning "Men-kontsepsiya"siga muvofiq bo'lgan o'ziga xos sifatlarni chetlashtiradi. Proektsiya natijasida yuzaga kelgan "teshik"lar introektlar bilan to'ldiriladi. "U boshqalarga ularni ayblayotgan narsalarni qiladi".

Retrofleksiya – o'ziga burish, ma'lum bir ehtiyojlar ijtimoiy muhit to'sqinligi sababli qondira olinmaganligi natijasida, tashqi muhitda manipulyatsiyalashga mo'ljallangan energiyani o'ziga yo'naltirish hollarida kuzatiladi va qondirilmagan ehtiyoj yoki yakunlanmagan geshtalt sifatida ko'pgina agressiv hissiyotlar kabi namoyon bo'ladi. "U boshqalarga qilmoqchi bo'lganlarni o'zicha qiladi". "men" va boshqalar orasidagi ziddiyat ichki shaxsiy ziddiyatga aylanadi. Nutqda "men"... qilishga o'zimni majburlashim kerak" kabi jumlalar mavjudligi refrofleksiya ko'rsatgichi hisoblanadi.

Defleksiya – real kontakt (aloqa)dan qochish. Defleksiyaga ega inson boshqa odamlar, muammo va vaziyatlar bilan bevosita aloqadan bosh tortadi. Defleksiya ko'p gapirish, rituallik, xulq-atvor, ziddiyatli vaziyatlarni "tekislash" tendensiyasi shaklida namoyon bo'ladi.

Konfluensiya (yoki qo'shish) - "men" va atrof olam o'rtasidagi chegarada namoyon bo'ladi. Bunday mijozlar qiyinchilik bilan o'z fikr, tuyg'u va xohishlarini boshqalarnikidan farqlay oladilar. Konfluensiya o'zida bir qator himoya mexanizmlarini mujassam etib, undan foydalanishda individ o'zining asl "men"idan voz kechadi.

Yuqorida sanab o'tilgan mexanizmlar ta'sirida shaxs bir butunligi buziladi, u fragmentlar, alohida bo'laklarga bo'lingan holda bo'ladi. Ko'pincha bunday fragmentlar sifatida dixotomiya-

lar: aktiv-passiv, qaramlik-alohidalik, ratsionallik-emotsionallik va hokazolar namoyon bo'ladi.

Geshtalt korreksiyada "tugallanmagan ish" tushunchasi asosiy va markaziy tushunchalardan biri hisoblanadi. "Tugallanmagan ish" – bu javobsiz qolgan his-tuyg'ular reallikni, bo'lib o'tayotganlarni aktual tarzda anglashga to'sqinlik qilish hodisasidir. Perlz bo'yicha, "Tugallanmagan ish"ning ko'p uchraydigan va eng og'ir turlaridan biri xafagarchilik bo'lib, u kommunikatsiya (aloqa)lar haqiqiyligini buzadi. Tugallanmaganlarni yakuniga yetkazish, emotsional to'siqlardan ozod etish – geshtalt korreksiyasining muhim qismlaridan biri. Yana bir muhim terminlardan biri "qochish, bosh tortish"dir. Mazkur tushuncha yordamida iqrordan bosh tortish hamda tugallanmagan ish bilan bog'liq yoqimsiz kechinmalarni qabul qilish bilan aloqador xulq-atvor xususiyatlari aks etadi. Geshtaltterapiya shaxsiy integratsiyasiga erishishda to'xtatilgan his-tuyg'ularni ifodalashni, ular bilan konfrontatsiyaga kirishishni hamda ularni qayta ko'rib (ishlab) chiqishni rag'batlantiradi. Haqiqiy individuallikni ochish yo'lidagi geshtaltkorreksion jarayonda mijoz F.Perlz tomonidan nevroz bosqichlari deb ataluvchi besh bosqichdan o'tadi: **Birinchi bosqich**– soxta munosabatlar, o'yinlar va rollar boqichi. Bu qalbaki rolli xulq-atvor, odatiy stereotiplar, rollar qatlamidir. Nevrotik shaxs boshqa odamlar orzu-umidlari asosida yashab, o'z "men"ini realizatsiyalashdan bosh tortadi. Natijada inson o'z maqsad va ehtiyojlarini qondirishdan qochadi, frustratsiya, umidsizlik his etadi, hayot ma'nosini yo'qotadi.

Ikkinchi bosqich– fobik bosqich – qalbaki xulq-atvor va manipulyatsiyani anglash bilan bog'liq. Biroq, mijoz samimiyat qanday oqibatlarga olib kelishi mumkinligini tasavvur qilganda, uni qo'rquv hissi bosadi. Inson haqiqiy o'zligini ko'rsatishdan va o'z og'ir kechinmalariga duch kelishdan qo'rqadi.

Uchinchi bosqich - herklik va umidsizlik bosqichi. Bu bosqich inson nima qilishni, qayerga harakat qilishni bilmasligi bilan xarakterlanadi. U tashqaridan beriladigan madad yo'qotilgani -uchun qayg'uradi, lekin o'z ichidagi tayanch nuqtani topishga tayyor emas va hech qanday istagi ham yo'q. Natijada inson

berklikdan chiqib ketishdan qo'rqqan holda kvo-statusini saqlaydi. Bu payt o'z nochorligi achinish bilan xarakterlanadi.

To'rtinchi bosqich - implozivа, inson o'zini o'zi chegaralagani va o'z "men"ini bosganligini to'liq anglagani bilan shartlangan ichki umidsizlik, o'zidan nafratlanish holati. Bu bosqichda mijoz o'limdan qo'rqishni his etishi mumkin. Bu payt katta miqdordagi energiyani jalb etishi va insonning ichki kuchlarini o'zaro kurashi bilan xarakterlanadi. Buning natijasida yuzaga kelgan bosim, mijozni yo'q qilishga qodirdek kuzatiladi. Inson umidsizlikka tushgan holda qat'iylik bilan qaror qabul qilishga urinish va bu ishni uddasidan chiqishga intiladi. Bu o'z "men"iga yo'l ochish qatlamidir.

Beshinchi bosqich – ekskluziv, portlash. Mijoz ustidan qalbakilikni tashlab, o'z "men"i asosida yashashni boshlaydi. Mazkur bosqichga yetganlik o'z hissiyotlarini ifodalash va boshdan kechirish qobiliyatiga ega autentik shaxs shakllanganligidan dalolat beradi. Demak, geshtalt korreksiya – bu shaxsni ozod va mustaqil etishga yo'naltirilgan yondashuvlardir.

Korreksiya maqsadlari. Geshtalt korreksiya maqsadi mijoz shaxsini o'sish, qadr-qimmat va ulg'ayishga erishish hamda to'liq integratsiyasiga imkon berish yo'lida "qulf"larni yechish, insonda mavjud tabiiy potensial resurslarni faollashtirishdan iborat. Asosiy maqsad – insonga uning imkoniyatlarini to'liq amalga oshirishga ko'maklashish. Bu maqsad bir necha yordamchi maqsadlarga tafovutlanadi:

o'zini anglash faolligini ta'minlash;

lokus nazoratini ichkariga ko'chishi;

mustaqillikni va o'z o'zini rag'batlantirish;

o'sishga to'sqinlik qiluvchi psixologik bloklarni aniqlash va bartaraf etish.

Psixolog pozitsiyasi – geshtalt korreksiyada psixolog mijozning bir butun geshtalt shaxsiga integratsiyalangan katalizator, yordamchi, hamkor sifatida ko'rib chiqiladi. Psixolog mijozning shaxsiy hissiyotlariga bevosita aralashuvni oldini olishga hamda mazkur his-tuyg'ularni ifodalashni osonlashtirishga urunadi.

Mijoz bilan o'zaro ta'sirining asosiy maqsadi – mijoz shaxsiy o'sishini ta'minlashga olib keluvchi ichki shaxsiy zahiralarni faollashtirish.

Mijozga qo'yiladigan talablar va kutiladigan natijalar. Geshtalt korreksiyada mijozga o'z xulq-atvori va hayoti sxemasini anglash asosida pozitsiya(holat)lari interpretatsiyalash huquqini o'z ichiga oluvchi faol rol beriladi. Mijoz ratsionalizatsiyalashdan kechinmalarni boshdan kechirishga o'tishi kutiladi. Mazkur jarayonda mijozning o'z hissiyotlarini verbalizatsiyasidan ko'ra, uni mazkur jarayonga, aktual boshdan kechirishga tayyorligi muhim ahamiyat kasb etadi.

Takrorlash va muhokama uchun savollar:

1. Psixologik xizmatning rivojlanish tarixi haqida nimalarni bilasiz?
2. Psixologik xizmat ishlari qanday bosqichlarni o'z ichiga oladi?
3. Psixologik xizmatning predmeti nimadan iborat?
4. Psixologik xizmat ishlarini tashkil etishning maqsad va vazifalari haqida aytib bering.
5. Psixologik xizmat nazariyasi va amaliyotidagi zamonaviy tendensiyalar va muammolar nimalardan iborat?

Mavzu yuzasidan test savollari:

1.Psixologik xizmat qayerda va nechanchi yili rivojlana boshlagan?

*A. AQSHda 1800-y.
B.Fransiyada 1990-y.
S.Estoniyada 1980-y.
D.Toshkentda 1941-y.
E.Rossiyada 1960-y.

2.Fransiya talim vaziri kimga o'qiy olmaydigan bolalarni tekshirish vazifasini topshiradi?

A.Elkoninga:
B.Feldshteynga:
*S.Binega:
D.E.G'ozievga:
E.Levinga.

3.Sobiq sovet ittifoqida birinchi bo'lib qayerda va nechanchi yilda maktabda psixologik xizmat tashkil etildi?

A.Rossiyada 1982-y.
*B. Estoniyada 1975-y.
S. Chexoslavakiyada 1980-y.
D.O'zbekistonda 1989-y.
E. To'g'ri javob yo'q.

4. Fransiyada psixologik-pedagogik yordam guruhlari necha mutaxassisni o'z ichiga oladi?

A 1 ta;
B 2 ta;
*S 3 ta;
D 4 ta;
E 5 ta.

5. Fransiyadagi psixologik-pedagogik yordam guruhlari qancha o'quvchiga xizmat qiladi?

A. 500-700.
B. 700-900.
S. 900-1100.
*D. 800-1000.
E. 1000-1200.

6. Chexoslovakiyadagi psixolog maslahatchining asosiy funksiyasi nimadan iborat?

*A. Psixodiagnostik faoliyat;
B. psixologik maslahat;

S. psixokorreksion faoliyat;
D. Suhbatlar o'tkazish;
E. Treninglar o'tkazish.

7. Sobiq ittifoqda pedalogik qarashlarni to'xtatish haqidagi qaror qachon qabul qilindi?
A. 1916-y
B. 1926-y
*S. 1936-y
D. 1946-y
E. 1956-y

8. Estoniyadagi psixologik xizmat asoschilari kimlar?
*A. Liymets, Sierd
B. Binc, Simon
S. Leont'ev, Vigotskiy
D. Rubinshteyn, Bojovich
E. Elkonin, Davidov

2-BOB. TA'LIM SOHASIDAGI PEDAGOG-PSIXOLOGNING BURCHI VA MAJBURIYATLARI: ISHNING AXLOQIY TAMOYILLARI

Reja:

1. Amaliyotchi psixologning axloqiy kasbiy faoliyati.
2. Amaliy psixologning axloqiy kasbiy faoliyati asosida yotuvchi asosiy tamoyillar.
3. Psixologning ijtimoiy roli, kasbiy pozitsiyasi va statusi.
4. Amaliy psixolog shaxsiga qo'yiladigan talablar.
5. Psixologning amaliy psixologik xizmat vakili sifatidagi kasbiy shakllanishi muammosi

Tayanch tushunchalar:

Psixologik xizmat haqida Nizom, amaliyotchi psixolog, ijtimoiy rol, psixoprofilaktika, psixodiagnostika, psixologik maslahat, Psixologik korreksiya

1. Amaliyotchi psixologning axloqiy kasbiy faoliyati

Psixologik xizmat xodimlari barcha muammolarni hal qilishda bolani har tomonlama va garmonik rivojlanish vazifalariga va uning qiziqishlariga tayanadilar. Amaliyotchi psixolog o'z faoliyatini pedagogik jamoa va ota-onalar bilan yaqin aloqada amalga oshiradi. Psixologik xizmat o'z faoliyatida tibbiy, defektologik va boshqa xizmat turlari, shuningdek, bola tarbiyasida yordam ko'rsatuvchi jamoatchilik xodimlari bilan yaqin aloqada ish olib boradi. Barcha mutaxassislar bilan munosabat tenglik asosida va fikrlarning bir-birini o'zaro to'ldirishi asosida quriladi.

Psixolog quyidagi aniq ishlarni amalga oshirishi lozim:

- bolalar, o'quvchilar, talabalar va ta'lim-tarbiya ishi bilan shug'ullanuvchi barcha shaxslarga, jumladan, ma'muriyat (direktor, rektor, mudira), o'qituvchilar, murabbiylar, ota-onalar, ijtimoiy hamda jamoatchilik tashkilotlari xodimlariga aniq maslahatlar berish;

- ta'lim, tarbiya, taraqqiyot, kasb tanlash va turmush qurish, o'zaro munosabat, muomala va muloqot sirlari, tengdoshlar va

voyaga yetganlar munosabati, maslak, dunyoqarash, qobiliyat, iqtidor, axloq-diyonat, iymon, vatanparvarlik muammolari yuzasidan yakka tartibda, guruh va jamoa tarzida maslahatlar uyushtirish;

- mamuriyatga bolalar, o'quvchilar va talabalarni (yotoqda, klublarda, kutubxonalarda) qiziqtiruvchi masalalar bo'yicha maslahat berish; ularni faollashtirish, ularga ta'sir o'tkazish to'g'risida rahbar kadrlarga amaliy ko'rsatmalar va tavsiyalar tayyorlash;

- shaxsning psixologik holati yuzasidan ekspert-konsultant sifatida tergov ishlarida qatnashish, xalq sudlariga bolalar, o'quvchilar va talabalar psixik o'sishining xususiyatlariga oid ma'lumot berish, o'g'il va qizlarni asrab olish, onalik va otalikdan mahrum qilish, tashkilotlarni g'amxo'rlik va vasiylik to'g'risidagi qabul qilgan qarorga munosabatini bildirish, shaxsning taqdirini hal qilishda qatnashish va maslahatlar berish;

- ota-onalarga bolaning psixik rivojlanish xususiyatlari, shaxs sifatida shakllanishi, odamlarning o'zaro munosabati, bunda farzandning yosh, jins, shaxsiy tipologik xususiyatlari muammosi yuzasidan ilmiy-amaliy ma'lumotlar berish;

- xalq ta'limi tizimining barcha bo'g'inlari va bosqichlarida ma'ruza o'qish, ota-onalar yig'ilishida, metod birlashma majlisida, pedagogik kengashda, ilmiy kengashda ishtirok qilish orqali muallimlar, ota-onalarning psixologik madaniyatini oshirishga harakat qilish.

Psixolog ta'lim-tarbiya ish rejasini tuzishda, tarbiyaviy tadbirlar ishlab chiqishda, o'quv dasturi va qo'llanmalarni yaratishda faol ishtirok etishi, bosh maqsad bo'lgan shaxsning intellektual qobiliyati, umuminsoniy fazilati, bilim olish ko'nikmalari va malakalari, mutaxassislik fazilatlarini shakllantirishdek muqaddas ishga o'zining munosib ulushini qo'shishdan iborat sharafli vazifani bajaradi.

Yangi tipdagi maktablarga, o'rta maxsus va kasb-hunar hamda oliy o'quv yurtlariga o'quvchilar, talabalar tanlash mohiyati, vazifasi, monandligi, ularning imkoniyati, istiqboli to'g'risida ilmiy-amaliy xususiyatga molik konsultativ ishlarni olib borish;

yoshlarni saralash, tanlash, ixtisosga yaroqlilik va layoqatlilik darajasini aniqlash, tanlov jarayonida maslahatchi sifatida qatnashish va boshqalar.

Amaliy psixologning huquqlari:

- Bog'cha, maktab va oliy o'quv yurtining ta'lim-tarbiya shart-sharoitlarini aniq hisobga olib faoliyat uchun eng muhim yo'nalishni tanlaydi.

- Pedagogik kengash, ota-onalar yig'ilishi, ilmiy kengash va pedagogik konsiliumlarda ishtirok etadi.

- o'quv-tarbiya jarayonida bolalar, o'quvchilar va talabalar xulqi, o'quv faoliyati xususiyatlarini kuzatish maqsadida dars, ma'ruza, sinfdan va auditoriyadan tashqari mashg'ulotlarda, umumiy tadbirlarni o'tkazishda qatnashadi.

- Murabbiy, ota-onalar qo'mitasi, o'qituvchilarning metod birlashmalari majlislarida ishtirok etadi.

- Bog'cha, maktab, o'quv yurtlarining hujjatlari bilan tanishadi va ularni tahlil qiladi.

- Muayyan davr oralig'ida amaliy faoliyatning yetakchi yo'nalishi yuzasidan har xil ishlarni navbatma-navbat amalga oshiradi.

- Ilmiy izlanishlarni yo'lga qo'yish maqsadida bog'chada, maktabda, o'quv yurtlarida guruhiy va yakka tartibdagi psixologik tekshirishlar hamda tajribalar o'tkazadi.

- Pedagog-psixolog sifatida o'z tajribalarini umumlashtirib, maqolalar va xabarlar e'lon qiladi.

- Pedagogik-psixologik bilimlarni turmushda targ'ibot qilish ishlarini olib boradi.

- Psixolog ixtisosligi bo'yicha yarim stavkada ishlash imkoniyatiga ega (Ushbu fikr ikkinchi mutaxassislik sifatida qayta tayyorlovdan o'tgan psixologlarga tegishlidir).

- Majburiyatlarini muvaffaqiyatli bajarish uchun yuqori tashkilotlardan shart-sharoit yaratishni talab qiladi.

- Nizom bandlariga, uning ish tamoyillariga zid bo'lgan ma'muriyat topshirig'ini bajarishdan bosh tortadi.

- Ma'muriyat orqali u yoki bu tashkilotga o'quvchilarga yordam berish zaruriyati to'g'risida ma'lumotnoma yuboradi (ota-ona-

lar ish rejimini o'zgartirish, san'atoriy bilan ta'minlash, yo'llanma berish, vaqtincha mehnat bilan ta'minlash va boshqalar).

- O'quvchilar va abiturientlarni kasb tanlashga oid muammolarini hal qilish maqsadida kasbga yo'naltirish markazlariga murojaat qiladi.

- Ota-onalarga zaruriyat tug'ilganda oilaviy turmush psixologiyasiga oid konsultativ xizmat xonalarini tavsiya qiladi.

- Tibbiyot va defektologik muassasalarga rasmiy talablar yuboradi.

- Tibbiy psixologik-pedagogik konsultativ ishlarda ishtirok qiladi, balog'atga yetmagan o'smirlar komissiyasi faoliyatida qatnashadi, bola taqdiri hal qilinayotgan tashkilotlar bilan aloqa bog'laydi. Umuman, psixolog yordamchi ovoz berish huquqiga ega, xolos. Agarda qabul qilingan qarorlarga nisbatan e'tiroz bildirsa, u holda o'z fikrini bildirish, uni dalillash uchun yuqori tashkilotlarga murojaat qiladi.

- Psixologik xizmatni ilmiy jihatdan ta'minlash maqsadida ilmiy-uslubiy markazlar bilan uzviy aloqa bog'laydi.

- Bog'cha, maktab, o'quv yurti faoliyatini yaxshilash, takomillashtirish bilan bog'liq bo'lgan muammolarni hal qilishni xalq ta'limi tashkilotlari oldiga qo'yadi.

- Ilmiy-uslubiy markaz rahbarligida yangi diagnostik metodikalar ishlab chiqish, tavsiyalar yozishda faol ishtirok qiladi.

- Amaliy psixolog maktab ma'muriyati va tuman tashxis markaziga bo'ysunadi.

- Oliy o'quv yurtlarida ham psixolog shtati joriy etildi.

Amaliy psixologning ish haqi katta metodist darajasida bo'lishi nazarda tutiladi.

- Amaliy psixologning ta'tili barcha maktab o'qituvchilari bilan bir vaqtda bo'ladi.

Oliy va o'rta maxsus, xalq ta'limi tizimidagi psixologlarning faoliyati, psixologik maslahat va muomalaning ijtimoiy-psixologik faol usullari, psixokorreksion, psixodiagnostika, ijtimoiy, pedagogik, bolalar psixologiyasi sohalari bo'yicha umumpsixologik tayyorgarlik olgan, psixologik ixtisosga ega bo'lgan mutaxassislar tomonidan amalga oshiriladi.

2. Amaliy psixologning axloqiy kasbiy faoliyati asosida yotuvchi asosiy tamoyillar

Amaliyotchi psixologning o'qituvchilar, o'quvchilar, ota-onalar hayoti bo'yicha muammolariga shaxsiy tajribasi bo'lmay turib, maslahat berishga haqqi bormi?

Bu muammo birinchi navbatda oilaviy hayot va oilada bolalarni tarbiyalash masalalariga tegishlidir. Bu masalani muhokama qilishda psixologlar anchadan beri bahslashadilar va hali umumiy qarorga kelinmagan.

Ba'zilar bu savol xirurg haqidagi: "biror marta operatsiya stoliga yotmasdan, operatsiya qilishga haqqi bormi?" - degan savolga o'xshaydi, deyishadi. Ma'lumki, tibbiyotda bunday savol tug'ilmaydi. Shuning uchun, psixologlarning birinchi guruhi, mutaxassis, amaliyotchi sifatida har xil yoshdagi insonlar bilan turli muammolar bo'yicha ishlashni bilishi kerak, deb hisoblaydilar.

Psixologning xususiy hayoti va shaxsiy tajribaning mavjudligi yoki yo'qligi katta ahamiyatga ega emas: muhimi bu kasbiy mahorat (professionalizm).

Boshqa psixologlarning fikricha, amaliyotchi psixologning shaxsiy hayotiy tajribasi muhim ahamiyatga ega, hech qanday eng yuksak kasbiy mahorat va bilimlar bilan ham almashtirish mumkin emas. Ularning fikricha, nizolar va ularni boshqarish usullari haqida o'n soatlik ma'ruzani eshitish mumkin, lekin agar siz yaqin kishingiz bilan bo'lgan nizoni boshdan kechirmagan bo'lsangiz, munosabatlarni buzmasdan amaliy hal qila olmagan bo'lsangiz, ish joyingizda nizolarni boshqarishga kirishmang. Bunda sizda faqat texnika va faqat kasbiy mahorat namoyon bo'ladi, sizning ichki dunyoingiz, ruhingiz, sizning boshdan kechirganlaringiz, sizning dardingiz bo'lmaydi. Shunday qilib, kasbiy ishda texnika yoki shaxsiy tajriba bilan boshdan kechirayotgan ichki dunyo, ruh – ikkisidan biri bo'lishi kerak.

Nima uchun "va" so'zini emas, yoki so'zini ishlatish kerak. Bizningcha, amaliyotchi psixologning kasbiy ishi – bu kasbiy bilimlar va hayotiy tajribasidir. Birini ikkinchisidan ajratish mumkin emas. Psixologik kasbda kasbiy bilimlar va shaxsiy tajribasiz ish olib borish qiyin.

Pianinochini kuzatsak. U soatlab texnik vosita hisoblanmish qo'l va barmoqlarni mashq qiladi. Lekin u chalayotganda "texnik barmoqlari" tagida asar "musiqaviy hayot" sifatida yashay boshlaydi, o'zining musiqiy ruhiyatiga ega bo'ladi. Siz doim texnik ijrochi bilan mumtoz ijroni ajrata olasiz.

Texnika faqat asos, haqiqiy ijod yetishib chiqadigan yer, negizdir.

Psixolog, sizning hayotingizda hammasi joyidami?

Maktab psixologlari, umuman amaliy sohadagi ishlaydigan psixologlarga atrofdagilar boshqacha munosabatda bo'ladilar. Men oramizda nima bo'layotganiga tushunmayman? "Siz psixologsiz-ku, hammasini tushunishingiz va tushuntirishingiz kerak",- deyishadi.

Yuqori sinfda o'qiydigan qizi onasiga: "Oyi, siz nimadir qiling, psixologsiz-ku", deydi.

Maslahatga kelgan mijoz: "Siz psixologsiz, biz birga yashashimiz yoki yashamasligimizni, o'zingiz hal qiling", deydi. Psixologlar ko'pincha boshqalarga oilaviy nizolar bo'yicha maslahat berishadi-yu, lekin ba'zan o'zlarining oilalarida hammasi joyida bo'lmasligi ham mumkin. Bunga ko'pincha ularning oila psixologiyasi bo'yicha hamma narsani bilganliklari tufayli oilada haddan tashqari yumshoq bo'lishlari ham sabab bo'lishi mumkin. Ishda professional psixolog bo'lib, uyda bo'lsa professional rolni chetga qo'yib, xuddi ish kiyimingizni yechib, uy xalati kiygandek, o'zingizni erkin tabiiy his qilishingiz zarur.

3. Psixologning ijtimoiy roli, kasbiy pozitsiyasi va statusi

Hozirgi vaqtda maktablarda, litsey va kollejlarda ikki yo'l bilan amaliy psixologiyaga kelgan psixologlar ishlashadi. Birinchilari – universitetlarning psixologiya fakultetini bitirgan va ikkinchilari – maktabda ma'lum vaqt o'qituvchi bo'lib ishlab, keyin amaliyotchi psixologlar fakultetini bitirib, so'ng o'z maktablariga psixolog sifatida qaytib kelganlar.

Bu ikki psixologlar guruhining qaysi biri mahsuldorroq, degan savol tug'iladi. Asosiy ma'lumotli psixologlar yaxshi kasbiy bilimga egalar, psixologik metodlarni yaxshi biladilar. Lekin

ular maktab hayotidagi ishning barcha xususiyatlaridan xabardor emaslar.

Ikkinchi mutaxassislikni egallagan o'qituvchi psixologlar, aksincha, maktab va pedagogik amaliyot bilan yaxshi tanishlar, lekin psixologik bilimlar va psixologik ish ko'nikmalari yetishmasligini his qiladilar.

Psixologning shaxsiy va kasbiy moslashuvi.

Psixolog bitiruvchilar dastlab maktabga borganda, o'zlarini himoyasiz sezadilar, birinchi navbatda nima qilish kerakligini, o'zini qanday tutishni, kim bilan qanday gaplashishni bilmaydilar. Ular maktabda muammolarga ko'milib ketadilar, hammasini birdan bajarib, maktabga foydali ekanligini ko'rsatishga urinadilar, maktabda har kuni, dam olish kunlari, hatto kechalari ham qolib ketadilar. Natijada zo'riqish, charchash, ish qobiliyatining pasayishi ko'zga tashlanadi.

Shu o'rinda psixologlar psixologik xizmat haqidagi Nizomda keltirilgan psixologlarning huquqlari va javobgarligi bilan tanishishlari maqsadga muvofiq.

Nizomda keltirilishicha, psixolog quyidagi huquqlarga ega:

- bolalar, ularning ota-onalari yoki qonuniy vakillari, shuningdek, maktabgacha ta'lim, umumta'lim muassasasi, mehribonlik uyi pedagoglari bilan olib boriladigan ishlarning muayyan yo'nalishlarini mustaqil shakllantirish;
- psixologik xizmatni amalga oshirish doirasida tadbirlarning ketma-ketligini, maktabgacha ta'lim, umumta'lim muassasasi, mehribonlik uyi pedagogik jarayonining o'ziga xos tomonlari, muayyan shart-sharoitlari va kontingentini hisobga olgan holda o'z faoliyatining ustuvor yo'nalishlarini belgilash;
- muassasa rahbariyatiga o'zi uchun xona, mebel jihozlari, kompyuter va boshqa texnika vositalari, idora buyumlari ajratilishi to'g'risidagi talablar bilan murojaat qilish;
- maktabgacha ta'lim, umumta'lim muassasasi, mehribonlik uyi hujjatlari bilan tanishish;
- psixologik-pedagogik tashxisga oid yangi metodikalar, psixoprofilaktika va korreksion-rivojlantiruvchi dasturlarni ish-

lab chiqishda qatnashish, ularni sinovdan o'tkazish va amaliyotga joriy etishda ishtirok etish;

□ ma'muriyat bilan kelishgan holda sinfdagi va sinfdan tashqari mashg'ulotlar, shuningdek, boshqa tadbirlarda o'quvchilarning xulq-atvori hamda individual xususiyatlarini, ularning o'qishga, sinf rahbari va o'qituvchilar bilan muomala munosabatini o'rganish maqsadida ishtirok etish;

□ psixologik tadqiqot va tajribalar o'tkazish, ularning natijalarini ilmiy jurnallarda hamda boshqa matbuot nashrlarida e'lon qilish;

□ muassasa ma'muriyati ko'rsatmalari psixologning mazkur Nizomda belgilangan majburiyatlari, funksiyalari va faoliyat yo'nalishlariga zid bo'lsa, ularni bajarmaslik;

□ bolalar taqdirini hal etuvchi turli idoralar va komissiyalar ishida maslahat ovozi huquqi bilan qatnashish, qabul qilingan qarorlar qoniqtirmagan holatlarda yuqori turuvchi idoralarga murojaat qilish;

□ joylardagi davlat hokimiyati idoralariga, tibbiyot va huquqni muhofaza qilish muassasalariga, boshqa davlat va jamoat tashkilotlariga bolalar huquqlari hamda manfaatlarini himoya qilish masalalari bo'yicha iltimosnomalar bilan murojaat qilish;

□ barcha darajadagi tashxis markazlariga maktab o'quvchilarining kasbiy o'zligini belgilashi hamda kasb - hunarga yo'naltirish masalalalari bo'yicha murojaat etish;

□ O'zbekiston Respublikasi qonunchiligida xalq ta'limi tizimi muassasalari xodimlari uchun nazarda tutilgan rag'batlantirish va imtiyozlardan foydalanish.

Shuningdek, psixologik xizmat haqidagi Nizomda keltirilishicha, psixologlar mehnatini rag'batlantirish quyidagi holatlarni o'z ichiga oladi:

-- Psixologlar mehnatini moddiy va ma'naviy rag'batlantirish amaldagi qonunchilikda belgilangan tartibda amalga oshiriladi.

-- Ko'p yillik mehnatlari natijalari bo'yicha yuqori natijalarga erishgan psixologlar O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi va O'zbekiston Respublikasi hukumatining mukofotlariga taqdim etilishi mumkin.

– Psixologlar shartnoma asosida haq to'lanadigan ta'lim va psixologik xizmatlar ko'rsatishda, shuningdek, xalq ta'limi muassasalarining manfaatdor yuridik hamda jismoniy shaxslar bilan tuzadigan tadqiqotchilik loyihalari (grantlar)ni bajarishda qatnashadilar.

– Psixologlarga malaka toifalari attestatsiya natijalariga ko'ra belgilanadi hamda ularning mehnatiga haq to'lash differensial tarzda malaka toifasiga muvofiq amalga oshiriladi.

Psixolog quyidagilar uchun javobgardir:
ish faoliyatini rejalashtirish va ularni bajarish, olinadigan natijalar hamda ular bo'yicha belgilangan tartibdagi hisobotlarni tayyorlashga;
psixologik ma'rifat, tuzatish, psixoprofilaktika, korreksion-rivojlantiruvchi, maslahat tadbirlarining sifati hamda o'tkazish muddatlariga rioya qilishga;
psixologik tashxisning to'g'riligi, tashxis natijalari ba'zi hollarda bevosita ta'sir o'tkazishi mumkin bo'lgan shaxslarning (o'quvchilar (tarbiyalanuvchilar), ularning ota-onalari yoki qonuniy vakillarining, maktab pedagoglari, ma'muriyati hamda mutaxassislari, malakaboshlik oyi pedagoglari va rahbarlarining mavjud bo'lgan hollarda kelib chiqib, ular to'g'risidagi ma'lumotlarning sir saqlanishiga;
o'quvchilar (tarbiyalanuvchilar), ularning ota-onalari yoki qonuniy vakillarining, maktab pedagoglari va ma'muriyati, malakaboshlik oyi pedagoglari va rahbarlarining mavjud bo'lgan hollarda kelib chiqib, ular to'g'risidagi ma'lumotlarning sir saqlanishiga;
o'quvchilar (tarbiyalanuvchilar)ning va ta'lim jarayoni boshqa ishtirokchilarining shaxsiy ma'lumotlariga hamda tashxis natijalariga oid psixologik va boshqa ma'lumotlarning oshkor etilishiga

4. Amaliy psixolog shaxsiga qo'yiladigan talablar

Amaliy psixologning faoliyati uning huquqlari va burchlari majmuasi bilan boshqarilib turilishi lozim. U quyidagilardan iborat:

-- Psixolog o'z faoliyatini O'zbekiston Respublikasi hukumatining xalq ta'limi sohasi bo'yicha qabul qilgan hujjatlariga amal qilgan holda bajarishi shart. Psixolog oliy o'quv yurtining psixologiya sohasini (qisqa kursni) bitirganligini tasdiqlovchi maxsus hujjatga ega bo'lishi lozim.

- Psixologiya fanining eng so'nggi yutuqlaridan xabardor bo'lishi, bolalar psixologiyasi, pedagogik psixologiya, amaliy

psixologiyani chuqur bilishi zarur. Diagnostik, psixoprofilaktik, rivojlantiruvchi va psixokorreksion ishlarning hozirgi zamon ilmiy yutuqlariga asoslangan metodlar bilan qurollanishi, xalq ta'limi tizimida doimo o'z malakasini oshirib borishi kerak.

- Muammolar muhokamasida va ular yuzasidan qaror qabul qilishda kasbiy vakolat chegarasidan aslo chetga chiqmaslik ma'qul.

- Shu sohaning mas'ul mutaxassislari tomonidan ishlab chiqilgan qoidalarga rioya qilgan holda barcha ko'rsatmalar va tavsiyalarni qat'iy bajarishi shart.

- Barcha psixologik masalalarni hal qilishda o'quvchi va talaba manfaati, ijtimoiy tarbiya maqsadidan kelib chiqishi zarur

- Diagnostik va korreksion faoliyat natijalarini sir saqlash, olingan ma'lumotlar sinaluvchi shaxsiyatiga zarar keltirmasligi, ularni qurshab turgan muhit a'zolari tahlikaga tushmasligi kerak.

- Ma'muriyat, ota-onalar, o'qituvchilar jamoasi bilan hamkorlikda faoliyat ko'rsatishi lozim.

- Bog'chada, maktabda va oliy o'quv yurtida o'tkaziladigan tadqiqot maqsadi, mohiyati, vazifasi va natijalari yuzasidan pedagogik kengash, ilmiy kengash, ma'muriyat (rahbariyat, direktor, rektor)ga ma'lumot berish va Nizom bandlariga qat'iy rioya qilishi maqsadga muvofiqdir.

- Ma'muriyatga, pedagogik kengashga, ilmiy kengashga o'quvchi va talabalarga yakka tartibda yondoshishni ta'minlovchi imkoniyat, ularni hal qilishning psixologik shartlari, ta'lim-tarbiyadagi nuqsonlarning oldini olish omillari, yo'llari yuzasidan yordam ko'rsatish zarur.

- Bolalar, o'quvchilar, talabalarning shaxsiy muammolarini hal qilishda baholi qudrat ko'mak berishi darkor.

- Ota-onalarga tarbiyaviy ishlarni amalga oshirishda maslahatlar berish, nizoli vaziyat va psixologik holatlarni birgalikda tahlil qilish va amaliy tavsiyalar bildiradi.

- Ota-oualarga farzandlarning tibbiy yordamga muhtojligi yoki boshqa muassasalarga murojaat qilish zaruriyat ekanligini yuksak pedagogik odob bilan tushuntirishi, berilayotgan ko'rsatmalarga ularni ishontirishi shart.

- Barcha qoidalarga va tasdiqlangan hujjatlarga rioya qilingan holda o'tkaziladigan ishlarni qayd qilish va belgilashi lozim.

- O'z faoliyatining (yutuq, nuqson, nizo, hamkorlik) natijalari yuzasidan yuqori tashkilotlarga o'z muddatida axborot berib borish, qabul qilingan hisobot shakllariga hech og'ishmasdan rioya qilishi kerak.

- Bog'cha, maktab, yangi tipdagi o'quv yurti va oliy o'quv yurtlarida maxsus talablarga javob beruvchi, jihozlangan psixologik kabinetni tashkil qilishi maqsadga muvofiq.

- Amaliy psixologlarning seminarlari va ilmiy-amaliy anjumanlarida faol ishtirok qilishi kerak.

- O'zbekistan Respublikasining mafkurasiga, Konstitutsiyasiga, ijtimoiy, etnopsixologik, axloq-odob qoidalariga zid bo'lgan tekshirishlar o'tkazmasligi kerak.

- Bolalar, o'quvchilar va talabalar tanlash komissiyasida (birinchi sinfga, maxsus sinflarga, yangi tipdagi maktablarga, oliy o'quv yurtlariga qabul qilishda, chet elga ularni o'qishga yuborishda) qatnashishi lozim.

- Ijtimoiy psixologik holatlarni o'rganishda mahalliy hokimiyatga yordam berish va ommaviy harakatlarni barqarorlashtirishda oldingi safda bo'lishi darkor.

5. Psixologning amaliy psixologik xizmat vakili sifatidagi kasbiy shakllanishi muammosi

- Barcha psixologik masalalarni hal qilishda o'quvchi va talaba manfaati, ijtimoiy tarbiya maqsadidan kelib chiqishi zarur.

- Diagnostik va korreksion faoliyat natijalarini sir saqlash, olingan ma'lumotlar sinaluvchilar shaxsiyatiga zarar keltirmasligi, ularni qurshab turgan muhit a'zolari tahlikaga tushmasligi kerak.

- Ma'muriyat, ota-onalar, o'qituvchilar jamoasi bilan hamkorlikda faoliyat ko'rsatishi lozim.

- Bog'chada, maktabda va oliy o'quv yurtida o'tkaziladigan tadqiqot maqsadi, mohiyati, vazifasi va natijalari yuzasidan pedagogik kengash, ilmiy kengash, ma'muriyat (rahbariyat, direktor, rektor)ga ma'lumot berish va Nizom bandlariga qat'iy rioya qilishi maqsadga muvofiqdir.

psixologiyani chuqur bilishi zarur. Diagnostik, psixoprofilaktik, rivojlantiruvchi va psixokorreksion ishlarning hozirgi zamon ilmiy yutuqlariga asoslangan metodlar bilan qurollanishi, xalq ta'limi tizimida doimo o'z malakasini oshirib borishi kerak.

- Muammolar muhokamasida va ular yuzasidan qaror qabul qilishda kasbiy vakolat chegarasidan aslo chetga chiqmaslik ma'qul.

- Shu sohaning mas'ul mutaxassislari tomonidan ishlab chiqilgan qoidalarga rioya qilgan holda barcha ko'rsatmalar va tavsiyalarni qat'iy bajarishi shart.

- Barcha psixologik masalalarni hal qilishda o'quvchi va talaba manfaati, ijtimoiy tarbiya maqsadidan kelib chiqishi zarur.

- Diagnostik va korreksion faoliyat natijalarini sir saqlash, olingan ma'lumotlar sinaluvchi shaxsiyatiga zarar keltirmasligi, ularni qurshab turgan muhit a'zolari tahlikaga tushmasligi kerak.

- Ma'muriyat, ota-onalar, o'qituvchilar jamoasi bilan hamkorlikda faoliyat ko'rsatishi lozim.

- Bog'chada, maktabda va oliy o'quv yurtida o'tkaziladigan tadqiqot maqsadi, mohiyati, vazifasi va natijalari yuzasidan pedagogik kengash, ilmiy kengash, ma'muriyat (rahbariyat, direktor, rektor)ga ma'lumot berish va Nizom bandlariga qat'iy rioya qilishi maqsadga muvofiqdir.

- Ma'muriyatga, pedagogik kengashga, ilmiy kengashga o'quvchi va talabalarga yakka tartibda yondoshishni ta'minlovchi imkoniyat, ularni hal qilishning psixologik shartlari, ta'lim-tarbiyadagi nuqsonlarning oldini olish omillari, yo'llari yuzasidan yordam ko'rsatish zarur.

- Bolalar, o'quvchilar, talabalarning shaxsiy muammolarini hal qilishda baholi qudrat ko'mak berishi darkor.

- Ota-onalarga tarbiyaviy ishlarni amalga oshirishda maslahatlar berish, nizoli vaziyat va psixologik holatlarni birgalikda tahlil qilish va amaliy tavsiyalar bildiradi.

- Ota-onalarga farzandlarning tibbiy yordamga muhtojligi yoki boshqa muassasalarga murojaat qilish zaruriyat ekanligini yuksak pedagogik odob bilan tushuntirishi, berilayotgan ko'rsatmalarga ularni ishontirishi shart.

- Barcha qoidalarga va tasdiqlangan hujjatlarga rioya qilingan holda o'tkaziladigan ishlarni qayd qilish va belgilashi lozim.

- O'z faoliyatining (yutuq, nuqson, nizo, hamkorlik) natijalari yuzasidan yuqori tashkilotlarga o'z muddatida axborot berib borish, qabul qilingan hisobot shakllariga hech og'ishmasdan rioya qilishi kerak.

- Bog'cha, maktab, yangi tipdagi o'quv yurti va oliy o'quv yurtlarida maxsus talablarga javob beruvchi, jihozlangan psixologik kabinetni tashkil qilishi maqsadga muvofiq.

- Amaliy psixologlarning seminarlari va ilmiy-amaliy anjumanlarida faol ishtirok qilishi kerak.

- O'zbekistan Respublikasining mafkurasiga, Konstitutsiyasiga, ijtimoiy, etnopsixologik, axloq-odob qoidalariga zid bo'lgan tekshirishlar o'tkazmasligi kerak.

- Bolalar, o'quvchilar va talabalar tanlash komissiyasida (birinchi sinfga, maxsus sinflarga, yangi tipdagi maktablarga, oliy o'quv yurtlariga qabul qilishda, chet elga ularni o'qishga yuborishda) qatnashishi lozim.

- Ijtimoiy psixologik holatlarni o'rganishda mahalliy hokimiyatga yordam berish va ommaviy harakatlarni barqarorlashtirishda oldingi safda bo'lishi darkor.

5. Psixologning amaliy psixologik xizmat vakili sifatidagi kasbiy shakllanishi muammosi

- Barcha psixologik masalalarni hal qilishda o'quvchi va talaba manfaati, ijtimoiy tarbiya maqsadidan kelib chiqishi zarur.

- Diagnostik va korreksion faoliyat natijalarini sir saqlash, olingan ma'lumotlar sinaluvchilar shaxsiyatiga zarar keltirmasligi, ularni qurshab turgan muhit a'zolari tahlikaga tushmasligi kerak.

- Ma'muriyat, ota-onalar, o'qituvchilar jamoasi bilan hamkorlikda faoliyat ko'rsatishi lozim.

- Bog'chada, maktabda va oliy o'quv yurtida o'tkaziladigan tadqiqot maqsadi, mohiyati, vazifasi va natijalari yuzasidan pedagogik kengash, ilmiy kengash, ma'muriyat (rahbariyat, direktor, rektor)ga ma'lumot berish va Nizom bandlariga qat'iy rioya qilishi maqsadga muvofiqdir.

- Ma'muriyatga, pedagogik kengashga, ilmiy kengashga o'quvchi va talabalarga yakka tartibda yondoshishni ta'minlovchi imkoniyat, ularni hal qilishning psixologik shartlari, ta'lim-tarbiyadagi nuqsonlarning oldini olish omillari, yo'llari yuzasidan yordam ko'rsatish zarur.

3. Tuzilgan ikki ro'yxatni o'z oldingizga qo'ying. Maktabni qiziqtiradigan va siz hal qila oladigan muammoni toping. Bu muammo ikki talabga javob berishi lozim: uning hal qilinishi maktab uchun zarur, hamda siz psixolog sifatida muvaffaqiyatli hal qilinishiga imkon hosil qilishingiz lozim.

Qoida: maktabda ishni ob'ektiv qiyin hal qilishga yillar kerak bo'ladigan, bir psixologning kuchi yetmaydigan, balki mutaxassislar guruhi hal qiladigan muammolardan boshlamang. O'zingiz hal qilishingizga ishonmaydigan muammolardan boshlamang. Maktab uchun zarur boo'ladigan, o'z mahoratingizni, o'zingizga ishonchni hamda muvaffaqiyatlaringizni namoyon qila oladigan muammolardan boshlang. Bu holatlar sizning ijtimoiy boyligingiz bo'lib qoladi va u doim sizni himoya qiladi.

Siz boshqa psixologlar kabi yanglishganingizda ham, sizning ijtimoiy boyligingiz maktab tomonidan tanqid qilishingizdan asrab turadi. Ushbu qoidaning qat'iyligi psixologning maktabdagi faoliyatida boshlang'ich davr ma'suliyatli hisoblanadi.

Dastlab ish boshlaganda siz xato qilishga yoki qurbingiz yetmaydigan katta muammoni hal qilishga kirishganligingiz uchun muvaffaqiyatga erisha olmaganligingizni sabab qilishga haqqingiz yo'q. Sizga berilgan dastlabki baho uzoq vaqt esda qoladi. Vaqt o'tishi bilan sizning o'zingizga ishonmasligingiz, xatoga yo'l qo'yishingiz yo'qoladi, tajriba to'playsiz, muvaffaqiyatga erishasiz, lekin maktabga kelganingizdagi baho, soyangizdek orqangizdan anchagacha ergashib yuradi.

4. Maktab kutilmalarini ijtimoiy psixologik tadqiq qilish jarayonida psixolog odamlarning psixologiya haqida nimalarni o'ylashi, psixologning maktabdagi ishi haqida barcha ma'lumotni oladi.

Respondentlaringizni ikki guruhga bo'ling. Birinchi guruhga psixologga ijobiy yondashadigan, uning maktabdagi rolini to'g'ri tushunadigan o'qituvchilar, ota-onalarni kiriting. Bu guruh psixologik bilimlar olishga, psixologik mashg'ulotlarda ishtirok etishga ichdan tayyorlar.

Ikkinchi guruhga psixologiyaga tanqidiy yondashadigan o'qituvchilar, o'quvchilar va ota-onalar kiradi. Bu guruhga psixologiyaga befarq qaraydigan yoki psixologiyani boshqa kasblar (vrach, narkolog, ruhoniy, va boshqa kasb) bilan almashtiradigan respondentlar kiradi.

Qoida: Ish faoliyatingizni birinchi guruh orasida boshlang. O'z kuchingizga to'liq ishonganingizda, maktabda siz haqingizda ijobiy fikr paydo bo'lgandagina ikkinchi guruh respondentlari bilan ham shug'ullanishingiz mumkin.

Bu qoidaning muhimligi quyidagicha tushuntiriladi: Birinchidan, maktabda dastlab ish boshlashingizda, psixolog sifatida o'z kuchingizga to'liq ishonmaganingizda boshqa odamlarning qarshiligini yengish bilan bog'liq ortiqcha stressli hissiyot bilan to'ldirishning hojati yo'q. Ikkinchidan, psixologni ijobiy qabul qiladigan birinchi guruh sizni psixologik jihatdan qo'llab-quvatlaydilar. Siz o'zingizning foydangizni his qilasiz, o'z kuchingizga ishonch hosil qilasiz.

Uchinchidan, ishingiz haqidagi birinchi guruh ishtirokchilari tarqatadigan ijobiy taqrizlar psixologning ijobiy imidjini shakllantiradi, bu esa albatta ikkinchi guruhdagi insonlarning fikriga ta'sir qiladi, ularning psixologiyaga qarashlarini salbiydan ijobiyga o'zgarishiga olib keladi.

Takrorlash va muhokama uchun savollar:

1. Psixolog o'z faoliyati davomida qanday ishlarni amalga oshirishi lozim?

2. Psixologning huquq va burchlari nimalarni o'z ichiga oladi?

3. Maktab psixologiga qo'yiladigan talablar nimalardan iborat?

4. Psixologning amaliy psixologik xizmat vakili sifatidagi kasbiy shakllanish jarayonida qanday muammolar uchraydi?

5. Psixologning shaxsiy va kasbiy moslashuvi deganda nimalarni tushunasiz?

Mavzu yuzasidan test savollari:

1. Amaliyotchi psixolog o'z faoliyatida kimlar bilan yaqin aloqada ish olib boradi?

*A. O'qituvchilar, ota-onalar, defektologlar;
B. Direktor, oshpaz, tikuvchi;
S. Shofyor, kosmonavt, quruvchi;
D. Hech kim bilan, yolg'iz ishlaydi;
E. Hamma javoblar to'g'ri.

2. Psixologning psixoprofilaktik ishlari necha bosqichda olib boriladi?

A. 4-bosqichda;
B. 5-bosqichda;
S.2-bosqichda;
*D. 3-bosqichda;
E. Bosqichlarsiz umumiy holda.

3.Psixologik-pedagogik konsilium nima?

A. Tuzatish, to'g'rilash;
*B. Jamoa bo'lib muhokama qilish;
S. Tarbiyasi og'ir bolalarni o'rganish;
D. Aqliy taraqqiyot darajasini o'rganish;
E. To'g'ri javob yo'q.

4. Bog'cha psixologlari qanday ishlarni amalga oshiradi?

A. Bolaning bog'chaga tayyorgarligini aniqlash;
B. Tarbiyachilarga mashg'ulotlar o'tishda tavsiyalar berish;
S. Bolaning bog'chaga moslashishini aniqlash;
*D. Haromasi to'g'ri;
E. Bolaning individual psixologik xususiyatlarini aniqlash.

5. Psixolog ish uslubini aniqlang.

A. Psixoprofilaktika, demokratik;

B. Psixokorreksiya , liberal;
*S. Individual, guruhiy;
D. Avtoritar, psixodiagnostik;
E. Barcha javob to'g'ri.

6. Psixologik xizmat ishi qanday bosqichlarni o'z ichiga oladi?

A. Psixoprofilaktika;
B. Psixologik maorif va ma`rifat;
S. Psixodiagnostika va psixokonsultatsiya;
*D. Barcha javoblar to'g'ri;
E. Psixologik maslahat.

7. Psixologik xizmatning asosiy mazmuni nimadan iborat?

*A. Har tomonlama yetuk insonni tarbiyalash;
B. O'quvchi, o'qituvchi, ota-onalarni tarbiyalash;
S. Tarbiyasi qiyin o'quvchilarni tarbiyalash;
D. Sog'lom shaxsning o'sishini taminlash;
E. To'g'ri javob yo'q.

8. Psixologik xizmat faoliyatining ikki yo'nalishini ko'rsating.

A. Individual, guruhiy;
*B. Dolzarb va kelajak;
S. Ilmiy va amaliy;
D. Metodik va metodologik;
E. Bevosita va bilvosita.

3-BOB. PSIXOLOGIK XIZMAT HAQIDA NIZOM

Reja:

1. Psixologik xizmat haqida Nizomning qabul qilinishi.
2. Nizomga kiritilgan o'zgartirishlar.
3. Psixologik xizmat xonasi haqida Nizom.

Tayanch tushunchalar: Nizom, o'zgartirishlar, psixolog xonasi, Nizom bo'limlari.

1. Psixologik xizmat haqida Nizomning qabul qilinishi

Psixologik xizmat haqida Nizom amaliyotchi psixolog o'z faoliyatida amal qiladigan asosiy hujjat hisoblanadi. Psixologik xizmat haqida Nizom Sobiq Ittifoqda 1989-yilda qabul qilingan. Ushbu Nizomga ko'ra psixologlar haftasiga 41 soat ishlashar edi. O'zbekiston mustaqillikka erishganidan so'ng barcha sohalarda bo'lgani kabi psixologik xizmat sohasida ham bir qancha muvaffaqiyatlarga erishildi. Ulardan biri **1996-yil, 5- aprelda** "O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limida psixologik xizmat, xalq ta'limi tizimida ishlaydigan psixologlarning malakasini oshirish va ularning attestatsiyasi haqida Nizom"ning Xalq ta'limi vaziri J.G'.Yo'ldoshev tomonidan tasdiqlanishi bo'ldi. Psixologik xizmat haqida Nizom(1996-y) 6 bo'limdan iborat. Ular:

1. Umumiy qoidalar.
2. Psixoprofilaktik ishlar.
3. Psixodiagnostik ishlar
4. Rivojlantiruvchi va korreksion ishlar.
5. Psixologning maslahat berish ishlari.
6. Psixologik xizmat xodimlarining mas'uliyati aks etgan.

Umumiy qoidalar quyidagi bandlarni o'z ichiga olgan.

1. Psixologik xizmat xalq ta'limi va oliy o'rta maxsus ta'lim tizimining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi.

2. Psixologik xizmat mutaxassislari barcha muammolarni hal qilishda har qaysi shaxsning "pedagog, o'quvchi, talaba, ota-ona" manfaati va uning har tomonlama garmonik rivojlanishidan kelib chiqqan holda yondashadi.

3. Psixologik xizmat mutaxassislari o'z faoliyatlarini tibbiyot xodimlari, defektologik xizmat, muhofaza qilish tashkilotlari, muayyan komissiyalar, balog'atga yetmagan o'smirlar inspeksiyasi, ota-onalar qo'mitasi, ishlab chiqarish jamoasi, jamoatchilik bilan uzviy aloqada amalga oshiradilar.

Amaliyotchi psixologlar o'qituvchiga berilgan barcha imtiyozlardan foydalanish huquqiga ega. Ularning mehnat ta'tili muddati barcha o'qituvchilar bilan barobardir. 1996-yildagi Nizomga ko'ra o'quvchilar soni 500 gacha bo'lgan maktablarda 1 ta psixolog lavozimi belgilanadi. O'quvchilari 500 kishidan ortiq kontingentdagi maktablarda har 500 o'quvchi uchun ikkinchi psixolog lavozimi belgilanadi. Maktabgacha tarbiya muassasalaridagi har bir bolalar muassasasida 1 shtat birligida bolalar psixologi lavozimi belgilanadi. Kollej va litseylarda har 250 o'quvchi uchun shtatli psixolog lavozimi tayinlanadi. O'quvchilar soni 250 kishidan yuqori kontingentli hollarda har 250 ta o'quvchi uchun qo'shimcha psixolog shtati belgilanadi.

2.Nizomga kiritilgan o'zgartirishlar

2001-yilda bu Nizomga o'zgartirish kiritildi. Nizomga yettinchi bo'lim, kasb-hunarga yo'naltirish bo'limi ham qo'shildi. Maktablarga maxsus kasb-hunarga yo'naltirish darslari kiritildi. Ushbu darslarni psixologlar o'ta boshlashdi. **2002-yilda** Nizomga qayta o'zgartirish kiritildi. Bu o'zgarishning salbiy va ijobiy tomoni bo'ldi. Ijobiy tomoni shundaki, psixolog xonasini jihozlash maktab, litsey, kollej ma'muriyati zimmasiga yuklatildi. Salbiy tomoni esa, o'quvchilar kontingentining ortishida namoyon bo'ldi. Maktabda o'quvchilar soni 1000 nafar va undan ortiq bo'lsa, bir shtat birligi psixolog ajratiladigan bo'ldi. Kollejlarda

750 va undan ortiq o‘quvchilarga 1 shtat birligi psixolog ajratilishi belgilandi. **2010-yilda** Nizomga qayta o‘zgartirish kiritildi.

O‘zbekiston Respublikasi xalq ta’limi muassasalarida psixologik xizmat to‘g‘risidagi

NIZOM

Mazkur Nizom O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2010-yil 7-iyundagi 109-sonli “Umumta’lim maktablarining 9-sinf bitiruvchilarini akademik litseylar va kasb-hunar kollejlarida o‘qitish bilan qamrab olishni ta’minlash bo‘yicha normativ-huquqiy bazani yanada takomillashtirish to‘g‘risida”gi qarori (O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami, 2010 y., 23-son, 184-modda) ga muvofiq, O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi tizimidagi muassasalarda Psixologik xizmat (keyingi o‘rinlarda Psixologik xizmat deb ataladi)ning maqsadi, vazifalari hamda faoliyatining tashkiliy asoslarini belgilaydi.

I. Umumiy qoidalar

1.Psixologik xizmat O‘quvchilarni kasb-hunarga yo‘naltirish va psixologik-pedagogik Respublika tashxis markazi (keyingi o‘rinlarda Respublika tashxis markazi deb yuritiladi) ning tarkibiy tuzilmasi hisoblanadi.

2. Psixologik xizmat “psixologiya” ixtisosligi bo‘yicha oliy ma’lumotga ega bo‘lgan psixolog yoki qayta tayyorlashdan o‘tib, “amaliyotchi psixolog” malakasiga ega bo‘lgan oliy ma’lumotli pedagoglar tomonidan amalga oshiriladi.

II. Psixologik xizmatning maqsad va vazifalari

3. Psixologik xizmatning maqsadi - shaxsning har tomonlama shakllanishi, rivojlanishi, samarali ijtimoiylashuvi va moslashuvi, bolalar rivojlanishining barcha yosh davrlarida psixologik salomatligini muhofaza qilish uchun psixologik-pedagogik shart-sharoit yaratishdan iborat.

4. Psixologik xizmatning vazifalari:

har bir bolaning individual xususiyatlari, qiziqishlari, layoqat va qobiliyatlariga muvofiq rivojlanishida uning psixologik imkoniyatlaridan yuqori darajada foydalanish;

- o‘quvchining intellektual, shaxsiy, ijtimoiy rivojlanishidagi og‘ishlarni o‘z vaqtida aniqlash, tuzatish va oldini olish;

- umumta’lim maktablarining o‘quvchilari va bitiruvchilariga kasbiy va hayotiy o‘zligini anglashida ularning shaxsiy qiziqishlari, moyilliklari, qobiliyatlari, salomatligini inobatga olgan holda psixologik yordam ko‘rsatish;

- ta’lim jarayoni barcha subyektlarining psixologik salomatligini muhofaza qilish, o‘quvchilar jamoasi va pedagogik jamoada sog‘lom psixologik iqlimni saqlash, kelib chiqishi mumkin bo‘lgan nizolarning eng maqbul yechimlarini topish;

- muassasada o‘quvchilarning ta’lim va tarbiyasi, o‘smirlar va yoshlar xulqidagi og‘ishlar, shaxsning oilada va jamiyatda moslashuvi va ijtimoiylashuvi muammolari bo‘yicha psixologlar, pedagoglar, ota-onalar yoki qonuniy vakillarning samarali hamkorligini ta’minlash;

- “xavfli guruh”ga kiruvchi o‘smirlarni psixologik qo‘llab-quvvatlash, ular uchun tegishlicha psixologik tavsifnomalarni rasmiylashtirish va zarur bo‘lganda voyaga yetmaganlar ishlari bo‘yicha komissiyalarga taqdim etish, tarbiyasi og‘ir o‘smirlarni (huquqbuzarlarni) ijtimoiy reabilitatsiya qilish bo‘yicha tadbirlarni amalga oshirish, ularning huquq va manfaatlarini himoya qilish;

- iqtidorli bolalar va o‘smirlarning ijodiy rivojlanishiga imkon berish maqsadida psixologik kuzatish va qo‘llab-quvvatlash.

III.Psixologik xizmatning asosiy yo‘nalishlari

5. Psixologik xizmatning asosiy yo‘nalishlari quyidagilardan iborat:

a) Psixologik ma’rifat – psixologik bilimlarni egallash maqsadida pedagog va o‘quvchilar (tarbiyalanuvchilar)ning shuningdek, ota-onalar yoki qonuniy vakillarning psixologik madaniyatini oshirish.

Psixologik ma’rifatning vazifalari quyidagilardan iborat:

- o‘quvchilarga eng oddiy psixologik bilimlarni berish va ularning bu bilimlarni egallashiga erishish, tengdoshlari va kattalar bilan shaxslararo munosabatlarga kirishish, o‘zlarining shax-

siy sifatlari va xarakter xususiyatlari, qobiliyatlari, layoqatlariga baho bera olish bilan bog'liq bo'lgan bilishga oid qiziqishlarini rivojlantirish;

- o'quvchilarda o'quv jarayoniga, o'qituvchilar va tarbiyachilar bilan muloqotga ijobiy munosabatni shakllantirish;

- o'smirlar, yigit va qizlarning jinsiy tarbiyasi, ularning oila psixologiyasi va oilaviy munosabatlar, shaxsiy gigiena va kasalliklarning oldini olish sohasidagi bilimlarni egallashiga erishish;

- har bir bolaga individual yondashuvni amalga oshirishda pedagoglar, tarbiyachilar, ota-onalar yoki qonuniy vakillarning psixologik kompetentligini oshirish;

- individual suhbatlar, ochiq darslar, seminarlar va maslahatlar, shuningdek, ommaviy axborot vositalari orqali psixologik bilimlarni targ'ib qilish.

b) Psixologik-pedagogik tashxis – o'quvchilarning qiziqishlari, layoqatlari, qobiliyatlari, qadriyatlar yo'nalganligi ijtimoiy ustanovkalari va munosabatlari, bilish va o'quv faoliyati motivatsiyalarini inobatga olgan holda ularning individual-psixologik va shaxs xususiyatlarini aniqlash va baholash.

Psixologik-pedagogik tashxisning vazifalari:

- 6-7 yoshdagi bolalarning boshlang'ich sinflarda o'qishga tayyorgarligini o'rganish maqsadida ularning psixologik rivojlanishi va qobiliyatlarini aniqlash;

- ixtisoslashtirilgan davlat umumta'lim maktablariga qabul qilishda o'quvchilarning bilish va boshqa maxsus qobiliyatlarini aniqlash hamda baholash;

- turli psixologik tashxis metodikalari yordamida o'quvchilar bilan test-sinovlari o'tkazish va suhbatlashish, natijalarni maktabda ta'lim olish davri mobaynida "Psixologik-pedagogik tashxis daftari" da qayd etib borish;

- o'quvchilar (tarbiyalanuvchilar)ning iqtidori va potensial qobiliyatlarini rivojlantirishga imkon beruvchi psixologik-pedagogik sharoitlarni yaratish maqsadida ulardagi iqtidorni tashxis qilish orqali aniqlash;

- umumta'lim muassasalari o'quvchilari va bitiruvchilarining kasb-hunar, mutaxassislik va o'rta maxsus kasb-hunar

ta'limi muassasalari ta'lim yo'nalishini (kasb-hunar kolleji va akademik litsey) tanlashida ularning qiziqishi, layoqati va bilish qobiliyatlarini aniqlash;

- tarbiyasi og'ir bolalar va o'smirlar bilan korreksion ishlarni amalga oshirish, ularni tarbiyalash, maktab hamda ijtimoiy muhitga moslashishini ta'minlash maqsadida individual-psixologik va shaxs xususiyatlarini aniqlash;

- tashxis natijalari bilan o'quvchilar, ota-onalar yoki qonuniy vakillar, pedagoglarni tanishtirish, shaxsning ongli ravishda kasb-hunar tanlashini shakllantirish va rivojlantirishda ularga buning ahamiyatini tushuntirish;

- shaxsiy muammolarning yechimini topish va ularga zarur psixologik yordam ko'rsatish maqsadida ota-onalar yoki qonuniy vakillar, pedagoglar (ularning roziligi olingan holda) bilan tashxis ishlarini olib borish.

v) Psixologik profilaktika – bolalarning psixologik salomatligidagi buzilishlar, ularning intellektual, shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishidagi salbiy og'ishlarni o'z vaqtida oldini olish.

Psixologik profilaktikaning vazifalari:

- Suhbatlashish va tashxis tekshiruvlari natijalari, shuningdek, ota-onalar yoki qonuniy vakillar va pedagoglardan olingan ma'lumotlar asosida bolalarning psixologik salomatligini aniqlash;

- ijtimoiylashuv, ta'lim va tarbiya jarayonida shaxs shakllanishi hamda rivojlanishidagi og'ishlarning oldini olish bo'yicha choralar belgilash, bolalarning kattalar va tengdoshlari bilan bo'ladigan muloqoti hamda munosabatlarida psixologik shikast yetkazuvchi omillarni bartaraf etishga yordam ko'rsatish;

- asabiy-psixik zo'riqish va shaxs sifatlarining buzilishi alomatlari aniqlangan, shuningdek, addiktiv qaramlikda bo'lgan (alkogol, narkotiklar, toksik moddalarga ruju qo'yish, internet-qaramlik va boshqa shu kabi holatlardagi) o'smirlarga psixologik yordam ko'rsatish;

- maktabgacha va umumta'lim muassasalari, mehribonlik uylari hamda oilada bolalar tarbiyasi va ta'limining psixogigienik shart-sharoitlariga rioya etilishini nazorat qilish, bu sharoitlar buzilgan holatlarda choralar ko'rish;

- bolalar va o'smirlarni o'z qiziqishlari, moyilliklari, qobiliyatlari va bilimlarini tatbiq etishni xohlagan hayotiy faoliyat sohalarini anglab yetishga tayyorlash;

- ota-onalar yoki qonuniy vakillarga, pedagoglarga (ularning roziligi bilan) shaxslararo munosabatlarda, oilada yoki pedagogik jamoada nosog'lom psixologik iqlim muammolarini hal etishda psixologik yordam ko'rsatish, psixologik shikast yetkazuvchi omillar ta'sirini bartaraf etish bo'yicha choralar ko'rish.

g) Psixologik korreksiya va rivojlantirish – shaxsning shakllanishi hamda rivojlanishidagi kamchiliklarni tuzatish hamda og'ishlarni bartaraf etish, o'quvchilar (tarbiyalanuvchilar) muomalasi va xulq-atvoridagi buzilishlarni Korreksiyalash, shaxsning psixik rivojlanishi uchun zarur shart-sharoitlar yaratish.

Psixologik korreksiya va rivojlantirishning vazifalari:

- O'quvchilar (tarbiyalanuvchilar)dagi psixik jarayonlar, ijtimoiy ustanovkalar, subyektiv fikrlar va salbiy munosabatlar rivojlanishini korreksiyalash;

-ta'lim va mustaqil o'quv faoliyati jarayonida o'quvchilarning bilish faolligi hamda qiziqishlarini rivojlantirish maqsadida ularning intellektual passivligini korreksiyalash;

- tarbiyasi qiyin bolalar va o'smirlarning ijtimoiy ustanovkalari, munosabatlari, xulq-atvor motivlarini, ularning maktabga va ijtimoiy muhitga yetarli darajada moslasha olmaslik holatlarini korreksiyalash;

- ta'lim-tarbiya jarayoni barcha subyektlari o'rtasidagi normal shaxslararo munosabatlarni korreksiyalash va rivojlantirish;

- o'quvchilar, ularning ota-onalari yoki qonuniy vakillariga, pedagoglarga Psixologik korreksiya natijalarini, shaxsning normal rivojlanishi uchun bu natijalarning ahamiyatini tushuntirish;

- pedagogik jamoa a'zolarining hissiy-emotsional holatlarini, shaxslararo munosabatlarini va ziddiyatli hatti-harakatini korreksiyalash, ularning psixologik madaniyatini yuksaltirish, rahbarlarning boshqaruv uslubini optimallashtirish.

d) Psixologik maslahat – o'quvchilar, tarbiyalanuvchilar, ularning ota-onalari yoki qonuniy vakillariga, pedagoglarga shaxsiy muammolar va ziddiyatli munosabatlarni konstruktiv hal etilishida psixologik yordam ko'rsatish, shaxsning ichki psixologik imkoniyatlarini safarbar qilish uchun shart-sharoitlar yaratish.

Psixologik maslahatning vazifalari:

- Maktabgacha ta'lim muassasalari xodimlariga bolalarning intellektual, shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishining yosh xususiyatlari, rivojlanishdagi buzilishlar hamda kechikishlar, ularni korreksiyalash, shuningdek, bolalarni boshlang'ich sinfda o'qishga va maktabga moslashuvga psixologik tayyorlash masalalari bo'yicha maslahatlar berish;

- bolalarning boshlang'ich sinflardan o'rta sinflarga o'tishi, shuningdek, maktabni bitirish va bo'lg'usi kasb-hunar hamda ta'lim muassasasi (akademik litsey, kasb-hunar kolleji)ni tanlash masalalarida o'quvchilar, ota-onalar yoki qonuniy vakillarga maslahatlar berish;

- maktab-internatlar, mehribonlik uylari, shuningdek, yetim bolalar ta'lim olayotgan umumta'lim muassasalari xodimlariga ta'lim-tarbiya, bolalarning ijtimoiylashuvi va moslashuvini psixologik kuzatish masalalari bo'yicha maslahatlar berish;

- o'smirlar va yoshlarga kattalar va tengdoshlari bilan bo'ladigan o'zaro munosabatlar, oilaviy muammolar, xulq-atvordagi og'ishlarni bartaraf etish, o'z-o'zini tarbiyalash va rivojlantirish, shuningdek, hayotiy va kasbiy o'zligini anglash masalalarida maslahatlar berish;

- maktabgacha ta'lim, umumta'lim muassasalari, mehribonlik uylari rahbarlariga pedagogik jamoani boshqarishni optimallashtirish, qo'l ostidagi xodimlar bilan shaxslararo munosabatlar, yuzaga kelishi mumkin bo'lgan nizolarni hal etish hamda sog'lom psixologik muhitni ta'minlash masalalarida maslahatlar berish;

- maslahat berish jarayonida o'quvchilar va tarbiyalanuvchilarda mustaqil ta'lim olish, o'z-o'zini tarbiyalash, o'z-o'zini korreksiyalashga ijobiy munosabatlarni shakllantirish hamda ularni amaliyotda qo'llash bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqish;

e) Kasb-hunarga yo'naltirish – o'quvchilarning individual qiziqishlari, moyilliklari, qobiliyatlari, jamiyat va mehnat bo-

zorining muayyan kasb va mutaxassisliklarga bo'lgan ehtiyojlarini inobatga olgan holda ularni kasbiy o'zligini anglashlari uchun yordam berishga qaratilgan psixologik-pedagogik hamda tibbiy chora-tadbirlar majmui.

Kasb-hunarga yo'naltirishning maqsadi – o'quvchilar va maktab bitiruvchilarini muayyan kasbni hamda akademik litsey yoki kasb-hunar kollejidagi ta'lim yo'nalishlarini ongli va mustaqil tanlashga tayyorlash.

Kasb - hunarga yo'naltirishning asosiy yo'nalishlari va vazifalari:

- Kasbiy ma'rifat – o'quvchilarga turli kasblar, ixtisosliklar, mansab lavozimlari, tanlangan kasbni, ixtisoslikni egallash mumkin bo'lgan ta'lim turlari hamda ta'lim muassasalari, shuningdek, kasbning insonga, uning jismoniy, psixologik va shaxsiy sifatlariga, salomatligiga qo'yadigan talablari haqida ma'lumotlar berish;

- kasbiy maslahat – o'quvchilarga ularning individual xususiyatlari va mehnat bozori talablariga, ta'lim olish hamda kelgusida ishga joylashish imkoniyatlariga muvofiq kasb va ta'lim muassasasini tanlashga yordam berish;

- kasbiy tashxis – o'quvchilarning bilish (o'quv predmetlariga, fanga) va kasbiy (kasblarga, mutaxassisliklarga) qiziqishlarini, kasb tanlash motivlari va kasbiy rejalarini aniqlash hamda baholash;

- kasbiy tarbiya – bolalar va o'smirlarda mehnat malaka va ko'nikmalarini, kasblarga qiziqish, mehnatsevarlik, ishchanlik hamda mas'uliyatni shakllantirish va rivojlantirish.

O'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirish bo'yicha tadbirlar O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi, Respublika tashxis markazi buyruqlari, me'yoriy hujjatlari va metodik tavsiyalari asosida barcha darajadagi tashxis markazlari tomonidan tashkil etiladi va bevosita ta'lim muassasalarining psixologlari tomonidan amalga oshiriladi.

III. Psixologik xizmatning tarkibini shakllantirish va uning faoliyatini tashkil etish

6. Psixologik xizmat Respublika tashxis markazining tarkibiy bo'linmasi hisoblanadi.

7. Psixologik xizmatga Respublika tashxis markazi direktori tomonidan tayinlanadigan va vazifasidan ozod qilinadigan bo'lim boshlig'i rahbarlik qiladi.

8. Psixologik xizmatning faoliyati O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi huzurida jamoatchilik asosida tashkil etiladigan Kengash tomonidan muvofiqlashtiriladi.

Kengash tarkibi manfaatdor vazirlik va idoralar bilan kelishgan holda ularning vakillaridan shakllantiriladi va xalq ta'limi vaziri tomonidan tasdiqlanadi.

9. O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi huzuridagi psixologik xizmat faoliyatini muvofiqlashtiruvchi Kengashning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

- muassasalarda psixologik xizmatning tashkil etilishi va ta'minlanishi yuzasidan muammolarini o'rganish, ularni bartaraf etish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqish;

- muassasalarda bolalar ta'lim-tarbiyasi va rivojlanishining psixologik-pedagogik shart-sharoitlarini tahlil qilish, ta'lim sohasidagi innovatsiyalar bilan bog'liq holda ularni yanada takomillashtirish bo'yicha tadbirlar belgilash;

- psixologik xizmatni takomillashtirish muammolari, xususan, bolalar huquqlari, salomatligi muhofazasi, ijtimoiy himoyasi va moslashuvi, o'smirlar o'rtasida huquqbuzarliklarning oldini olish bo'yicha respublika ilmiy-amaliy konferensiyalari va seminarlarini tashkil etish;

- Respublika tashxis markazi tomonidan taqdim etilgan ma'lumotlar asosida kadrlar (mutaxassis - psixologlar)ni tanlash va ularni joy-joyiga qo'yish, malakasining oshirilishi va attestatsiyadan o'tkazilishini nazorat qilish;

- psixologlarni tadqiqotchilik loyihalari (grantlar)ni ishlab chiqish va ularni bajarishga jalb qilish, tadqiqotlar natijalarini xalq ta'limi tizimi muassasalarida joriy etishlariga yordam berish;

- muassasalarda psixologik xizmatning tashkil etilishi holati bo'yicha Respublika tashxis markazi hisobotlarini ko'rib chiqish;

- Kengash yig'ilishlarini o'tkazish (yilning har choragida, yarim yillikda, yilda) hamda uning a'zolari o'rtasida hamkorlikni ta'minlash;

- psixologik-pedagogik yo'nalishda ta'lim muassasalari faoliyatini takomillashtirish yuzasidan takliflar ishlab chiqish va Xalq ta'limi vazirligi rahbariyatiga kiritish.

10. Respublika tashxis markazi tomonidan psixologik xizmat yo'nalishida quyidagilar amalga oshiriladi:

- muassasalardagi psixologik xizmatga umumiy rahbarlik qiladi va ushbu xizmat faoliyatini muvofiqlashtiradi;

- muassasalardagi psixologik xizmat faoliyatini belgilovchi va tartibga soluvchi me'yoriy hujjatlarni ishlab chiqadi va o'rnatilgan tartibda tasdiqlash uchun Xalq ta'limi vazirligiga kiritadi;

- o'quv-tarbiya jarayonining samaradorligini oshirish, shaxsning har tomonlama shakllanishi va uyg'un rivojlanishi, o'quvchilar va maktab bitiruvchilarini uzluksiz kasb-hunarga yo'naltirish vazifalaridan kelib chiqqan holda psixologik xizmat amalga oshirilishining tashkiliy, axborot, ilmiy-metodik ta'minotini yo'lga qo'yadi;

- psixologlar amaliyotda qo'llashlari uchun o'quvchilarni psixologik-pedagogik tashxisdan o'tkazish metodikalarini (anketalar, testlar, so'rovnomalarni), kasb-hunarga yo'naltirish dasturlari va metodikalarini, shuningdek, psixoprofilaktik turlarni, psixologik treninglarni, tegishli metodik tavsiyalarni ishlab chiqadi, tajriba-sinovdan o'tkazadi va sharoitga moslashtiradi;

- psixologlarning oilalarda, o'quvchilar jamoasi va pedagogik jamoalarda qulay psixologik iqlim yaratish bo'yicha tarbiyalanuvchilar va o'quvchilarning ota-onalari yoki qonuniy vakillari bilan ishlarni tashkil etishlari uchun tavsiyalar ishlab chiqadi va amaliyotga joriy etadi;

- psixologik xizmatni amalga oshirish va o'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirish bo'yicha ilg'or mahalliy va xorijiy tajribalarni o'rganadi, umumlashtiradi va ta'lim amaliyotiga joriy etadi;

- muassasalarda psixologik xizmat amalga oshirilishi monitoringini olib boradi;

- kadrlarni tanlash va joy-joyiga qo'yish, psixologlarning malakasini oshirish va attestatsiyadan o'tkazilishi tashkil etilishini, ularga belgilangan tartibda malaka toifalari berilishini nazorat qiladi.

11. Qoraqalpog'iston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi, viloyatlar va Toshkent shahar xalq ta'limi boshqarmalari, tuman (shahar) xalq ta'limi bo'limlari huzuridagi tashxis markazlari tomonidan psixologik xizmat yo'nalishida quyidagilar amalga oshiriladi:

- muassasalarda psixologik xizmatni amalga oshirilishiga metodik rahbarlik qiladi va faoliyat nazoratini olib boradi;

- Respublika tashxis markazi, Respublika bolalar ijtimoiy moslashuvi Markazi, shuningdek, boshqa bolalar tashkilotlari va ilmiy muassasalar tomonidan ishlab chiqilgan psixologik xizmatga doir me'yoriy hujjatlarni, metodik, dasturiy va o'quv materiallarini amaliyotga joriy etadi;

- bolalarning ta'lim-tarbiyasi va ularning rivojlanishi bilan bog'liq bo'lgan dolzarb muammolar, o'quvchilar hatti-harakatidagi og'ishlarni tuzatish, maktab o'quvchilarining kasb-hunar, o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasalari ta'lim yo'nalishlarini tanlashga tayyorlash bo'yicha psixologlar faoliyatini tashkil etadi;

- psixologlarga bolalar, ularning ota-onalari yoki qonuniy vakillari, shuningdek, ta'lim muassasalari pedagoglari bilan ishlashda metodik va amaliy yordam ko'rsatadi;

- psixologik xizmatni amalga oshirishning mahalliy va xorijiy tajribalarini o'rganadi, ularni ta'lim amaliyotiga joriy etadi;

- psixologik xizmatning amalga oshirilishi monitoringini olib boradi, olingan natijalarni tahlil qiladi va umumlashtiradi, tegishli (viloyat, tuman, shaharlar bo'yicha) ma'lumotlarning kompyuter bankini yaratadi;

- psixologlar malakasini oshirish va ularni attestatsiyadan o'tkazish bo'yicha chora-tadbirlar belgilash yuzasidan takliflar tayyorlaydi, ularga malaka toifalari berilishining hisobini yuritadi.

12. Maktabgacha ta'lim, umumta'lim muassasalari, mehribonlik uylari rahbarlarining majburiyatlariga quyidagilar kiradi:

- psixologik xizmatning tashkil etilishiga umumiy rahbarlik, psixologning ish rejasini (yillik, choraklik, oylik) ko'rib chiqish va tasdiqlash;

- psixolog samarali faoliyat yuritishi uchun zarur tashkiliy va moddiy - texnik sharoitlarni yaratish;

- zarur psixologik adabiyotlar va ilmiy-metodik materiallarni, o'quv, didaktik va ko'rgazmali materiallar, o'quv videofil'mlari, muayyan psixologik metodikalarni (testlarni) xarid qilishga ko'maklashish;

- psixolog bilan birgalikda ota-onalar yoki qonuniy vakillar va pedagoglar uchun o'tkaziladigan psixologik ma'rifiy tadbirlarni (suhbatlar, ma'ruzalar, seminarlar, treninglarni) tashkil etish;

- olingan ma'lumotlar asosida diagnostik, korreksion, profilaktik tadbirlar va psixologik maslahatlarni o'tkazishda psixologga yordam berish;

- psixolog faoliyati natijalarini rahbar huzuridagi yig'ilishlarda, pedagogika kengashlarida, jamoa yig'inlarida ko'rib chiqish va muhokama etish;

- psixolog faoliyatining barcha yo'nalishlari va natijalarini nazorat qilish, psixologning tegishli ish rejasi bajarilishi yuzasidan oylik, choraklik, yillik hisobotlarini ko'rib chiqish va tasdiqlash.

13. Psixologning vazifalari:

- bolalarning shaxsiy va ijtimoiy, intellektual rivojlanishi, psixologik salomatligini saqlash uchun maqbul shart-sharoitlarni yaratish va ta'minlashga yo'naltirilgan kasbiy faoliyatni amalga oshirish;

- o'quvchilarning (tarbiyalanuvchilarning) rivojlanishiga to'sqinlik qiluvchi sabablarni aniqlash va ularga psixologik yordam (Psixokorreksiya , psixoprofilaktika, reabilitatsiya va tavsiyalar) ko'rsatish bo'yicha tadbirlarni amalga oshirish;

- turli yoshdagi bolalarning xarakter xusussiyatlari va shaxs sifatlarini inobatga olgan holda ularning qobiliyat, layoqat, bilish va kasbiy qiziqishlarini o'rganish, korreksiya qilish va rivojlantirish;

- 6-7 yoshdagi bolalarni psixologik tekshiruvdan o'tkazish va ularning boshlang'ich sinfda ta'lim olishga tayyorgarlik darajasini aniqlashda qatnashish;

- o'quvchilarni tashxis qilish va natijalarni ta'lim olish davomida (1-sinfdan 9-sinfgacha) "Psixologik-pedagogik tashxis daftari" da qayd etib borish;

- o'quvchilarning (tarbiyalanuvchilarning) individual, jinsiy va yosh xususiyatlarini inobatga olgan holda korreksion-rivojlantiruvchi dasturlarni ishlab chiqishda ishtirok etish, ularda ijobiy ijtimoiy ustanovkalarni, ta'lim olish, hayotiy va kasbiy o'zligini anglashga tayyorgarlik motivatsiyalarini shakllantirish;

- iqtidorli bolalar va o'smirlarning ijodiy rivojlanishi uchun psixologik qo'llab-quvvatlanishini tashkil etish va amalga oshirish;

- ijtimoiy va huquqiy xavf omillarining ta'sirini aniqlash, ularning bolalar va o'smirlarga ta'sirini kamaytirish uchun psixologik tashxis tadbirlaridan foydalanish, ijtimoiy muhitda ularning xulq-atvori va muloqotini psixologik-pedagogik korreksiyalash;

- bolalarning ma'naviy-ma'rifiy, intellektual va jismoniy tarbiyasiga ko'maklashish, o'quvchilar (tarbiyalanuvchilar), pedagog xodimlar, ota-onalar yoki qonuniy vakillarning psixologik madaniyatini shakllantirish;

- bolalar tarbiyasi, ta'limi va rivojlanishi, shuningdek, ota-onalar va bolalar munosabatlaridagi muammolar bo'yicha ota-onalar yoki qonuniy vakillarga psixologik maslahatlar berish;

- bolalar bilan ishlashda samarali natijalarga erishish va o'zining kasbiy mahoratini oshirish maqsadida mutaxassis psixologlarning ilg'or tajribalarini va ilmiy uslubiy adabiyotlarni o'rganish;

- psixologik xizmat, shuningdek, pedagogik jamoaning bolalar tarbiyasi va rivojlanishi bilan bog'liq bo'lgan tadbirlari bo'yicha ma'muriyatning buyruq va farmoyishlarini bajarish;

- o'z faoliyatiga doir hujjatlar va hisobotlarni o'rnatilgan shakllarda yuritish, ta'lim muassasasida tarbiyaviy tadbirlarning ishlab chiqilishi, rejalashtirilishi va o'tkazilishida, shuningdek,

12. Maktabgacha ta'lim, umumta'lim muassasalari, mehribonlik uylari rahbarlarining majburiyatlariga quyidagilar kiradi:

- psixologik xizmatning tashkil etilishiga umumiy rahbarlik, psixologning ish rejasini (yillik, choraklik, oylik) ko'rib chiqish va tasdiqlash;

- psixolog samarali faoliyat yuritishi uchun zarur tashkiliy va moddiy - texnik sharoitlarni yaratish;

- zarur psixologik adabiyotlar va ilmiy-metodik materiallarni, o'quv, didaktik va ko'rgazmali materiallar, o'quv videofil'mlari, muayyan psixologik metodikalarni (testlarni) xarid qilishga ko'maklashish;

- psixolog bilan birgalikda ota-onalar yoki qonuniy vakillar va pedagoglar uchun o'tkaziladigan psixologik ma'rifiy tadbirlarni (suhbatlar, ma'ruzalar, seminarlar, treninglarni) tashkil etish:

- olingan ma'lumotlar asosida diagnostik, korreksion, profilaktik tadbirlar va psixologik maslahatlarni o'tkazishda psixologga yordam berish;

- psixolog faoliyati natijalarini rahbar huzuridagi yig'ilishlarda, pedagogika kengashlarida, jamoa yig'inlarida ko'rib chiqish va muhokama etish;

- psixolog faoliyatining barcha yo'nalishlari va natijalarini nazorat qilish, psixologning tegishli ish rejasi bajarilishi yuzasidan oylik, choraklik, yillik hisobotlarini ko'rib chiqish va tasdiqlash.

13. Psixologning vazifalari:

- bolalarning shaxsiy va ijtimoiy, intellektual rivojlanishi, psixologik salomatligini saqlash uchun maqbul shart-sharoitlarni yaratish va ta'minlashga yo'naltirilgan kasbiy faoliyatni amalga oshirish;

- o'quvchilarning (tarbiyalanuvchilarning) rivojlanishiga to'sqinlik qiluvchi sabablarni aniqlash va ularga psixologik yordam (Psixokorreksiya , psixoprofilaktika, reabilitatsiya va tavsiyalar) ko'rsatish bo'yicha tadbirlarni amalga oshirish;

- turli yoshdagi bolalarning xarakter xusususiyatlari va shaxs sifatlarini inobatga olgan holda ularning qobiliyat, layoqat, bilish va kasbiy qiziqishlarini o'rganish, korreksiya qilish va rivojlantirish;

- 6-7 yoshdagi bolalarni psixologik tekshiruvdan o'tkazish va ularning boshlang'ich sinfda ta'lim olishga tayyorgarlik darajasini aniqlashda qatnashish;

- o'quvchilarni tashxis qilish va natijalarni ta'lim olish davomida (1-sinfdan 9-sinfgacha) "Psixologik-pedagogik tashxis daftari" da qayd etib borish;

- o'quvchilarning (tarbiyalanuvchilarning) individual, jinsiy va yosh xususiyatlarini inobatga olgan holda korreksion-rivojlantiruvchi dasturlarni ishlab chiqishda ishtirok etish, ularda ijobiy ijtimoiy ustanovkalarni, ta'lim olish, hayotiy va kasbiy o'zligini anglashga tayyorgarlik motivatsiyalarini shakllantirish;

- iqtidorli bolalar va o'smirlarning ijodiy rivojlanishi uchun psixologik qo'llab-quvvatlanishini tashkil etish va amalga oshirish;

- ijtimoiy va huquqiy xavf omillarining ta'sirini aniqlash, ularning bolalar va o'smirlarga ta'sirini kamaytirish uchun psixologik tashxis tadbirlaridan foydalanish, ijtimoiy muhitda ularning xulq-atvori va muloqotini psixologik-pedagogik korreksiyalash;

- bolalarning ma'naviy-ma'rifiy, intellektual va jismoniy tarbiyasiga ko'maklashish, o'quvchilar (tarbiyalanuvchilar), pedagog xodimlar, ota-onalar yoki qonuniy vakillarning psixologik madaniyatini shakllantirish;

- bolalar tarbiyasi, ta'limi va rivojlanishi, shuningdek, ota-onalar va bolalar munosabatlaridagi muammolar bo'yicha ota-onalar yoki qonuniy vakillarga psixologik maslahatlar berish;

- bolalar bilan ishlashda samarali natijalarga erishish va o'zining kasbiy mahoratini oshirish maqsadida mutaxassis psixologlarning ilg'or tajribalarini va ilmiy uslubiy adabiyotlarni o'rganish;

- psixologik xizmat, shuningdek, pedagogik jamoaning bolalar tarbiyasi va rivojlanishi bilan bog'liq bo'lgan tadbirlari bo'yicha ma'muriyatning buyruq va farmoyishlarini bajarish;

- o'z faoliyatiga doir hujjatlar va hisobotlarni o'rnatilgan shakllarda yuritish, ta'lim muassasasida tarbiyaviy tadbirlarning ishlab chiqilishi, rejalashtirilishi va o'tkazilishida, shuningdek,

maktab, oila, mahalla hamkorligi amalga oshirilishida ishtirok etish;

- umumta'lim muassasalarida o'quvchilar soni ko'pligini inobatga olgan holda, psixologik xizmatni amalga oshirishda sinf rahbarlari ham ishtirok etishlari mumkin. Buning uchun maktab psixologi sinf rahbarlari bilan avvaldan tayyorgarlik ishlarini o'tkazishi kerak.

14. Psixologlarning asosiy funksiyalari:

- har bir yosh bosqichida (bolalik, o'smirlik, yoshlik) shaxsning barkamol shakllanishi va rivojlanishiga ko'maklashuvchi psixologik-pedagogik shart-sharoitlarni yaratish;

- o'quvchilarning intellektual, shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishidagi buzilishlar, shuningdek, ularning xulq-atvori hamda muomalasidagi og'ishlarni aniqlash;

- o'quvchilar (tarbiyalanuvchilar), ularning ota-onalari yoki qonuniy vakillari, pedagoglar o'rtasida psixologik bilimlarni shakllantirish va rivojlantirish maqsadida psixologik ma'rifat ishlarini olib borish;

- o'quvchilarning qiziqishlari, moyilliklari, qobiliyatlari va shaxsiy sifatlari, shuningdek, kasb hamda o'rta maxsus kasb-hunar ta'limi muassasalarida keyingi ta'lim yo'nalishini (akademik litsey yoki kasb-hunar kollejini) tanlash motivlarini aniqlash bo'yicha tashxis tadbirlari (suhbatlar, anketa so'rovlari, testlar)ni tashkil etish va o'tkazish;

- iqtidorli bolalar va o'smirlarni aniqlash, ularning bilimga qiziqishlari, moyilliklari va qobiliyatlarini rivojlantirish, o'quv hamda ijodiy faoliyatga undash uchun zaruriy psixologik-pedagogik shart-sharoitlarni yaratishda ishtirok etish;

- o'quvchilar (tarbiyalanuvchilar)ning darslarni o'zlashtirmasligi, atrofdagilar bilan ziddiyatli munosabatlarda bo'lishi bilan bog'liq bo'lgan shaxsiy muammolarini aniqlash, ularni ota-onalar yoki qonuniy vakillar, ta'lim muassasalari pedagoglari, mehribonlik uylari tarbiyachilari bilan birgalikda hal etish;

- tarbiyasi og'ir, pedagogik qarovsiz bolalar va o'smirlarni psixologik tekshirish, ularning xulqidagi og'ishlarni va ijtimoiy muhitga moslasha olmaslik holatini korreksiyalash, o'qituvchilar,

tarbiyachilar, ota-onalar yoki qonuniy vakillar uchun ularni qayta tarbiyalash hamda huquqbuzarliklarning oldini olish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqish;

- tarbiyasi og'ir o'smirlar (huquqbuzarlar)ga psixologik tavsifnomalar tayyorlash, ularni voyaga yetmaganlar ishlari bo'yicha komissiyalarga taqdim etish, komissiya qarorlarini ishlab chiqishga ko'maklashish;

-psixologikyordamgamuhtojo'quvchilar(tarbiyalanuvchilar) ning turli toifalari bilan korreksion-rivojlantiruvchi, profilaktik va maslahat tadbirlarni o'tkazish;

- "Ishonch qutisi" ishini tashkil etish, o'quvchilar jamoasi va pedagogik jamoada sog'lom psixologik iqlimni yaratish hamda saqlab qolish;

- o'z faoliyatining barcha yo'nalishlari bo'yicha hujjatlarni (rejalar, dasturlar, hisobotlar, ma'lumotnomalar, xulosalar va hokazo) yuritib borish.

15. Psixologlar o'z funksiyalarini maktabgacha ta'lim, umumta'lim muassasalari, mehribonlik uylari pedagogik faoliyatining o'ziga xos xususiyatlarini inobatga olgan holda bajaradilar, tarbiyalanuvchilar, o'quvchilar, ularning oilalari haqidagi ma'lumotlarning sir saqlanishini ta'minlaydilar, beradigan tavsiyalarining asoslanganligi va o'z faoliyati natijalari uchun shaxsan javobgardirlar.

IV. PSIXOLOGLARNING HUQUQLARI VA JAVOBGARLIGI

16. Psixolog quyidagi huquqlarga ega:

- bolalar, ularning ota-onalari yoki qonuniy vakillari, shuningdek, maktabgacha ta'lim, umumta'lim muassasasi, mehribonlik uyi pedagoglari bilan olib boriladigan ishlarning muayyan yo'nalishlarini mustaqil shakllantirish;

- psixologik xizmatni amalga oshirish doirasida tadbirlarning ketma-ketligini, maktabgacha ta'lim, umumta'lim muassasasi, mehribonlik uyi pedagogik jarayonining o'ziga xos tomonlari, muayyan shart - sharoitlari va kontingentini hisobga olgan holda o'z faoliyatining ushuvor yo'nalishlarini belgilash;

maktab, oila, mahalla hamkorligi amalga oshirilishida ishtirok etish;

- umumta'lim muassasalarida o'quvchilar soni ko'pligini inobatga olgan holda, psixologik xizmatni amalga oshirishda sinf rahbarlari ham ishtirok etishlari mumkin. Buning uchun maktab psixologi sinf rahbarlari bilan avvaldan tayyorgarlik ishlarini o'tkazishi kerak.

14. Psixologlarning asosiy funksiyalari:

- har bir yosh bosqichida (bolalik, o'smirlik, yoshlik) shaxsning barkamol shakllanishi va rivojlanishiga ko'maklashuvchi psixologik-pedagogik shart-sharoitlarni yaratish;

- o'quvchilarning intellektual, shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishidagi buzilishlar, shuningdek, ularning xulq-atvori hamda muomalasidagi og'ishlarni aniqlash;

- o'quvchilar (tarbiyalanuvchilar), ularning ota-onalari yoki qonuniy vakillari, pedagoglar o'rtasida psixologik bilimlarni shakllantirish va rivojlantirish maqsadida psixologik ma'rifat ishlarini olib borish;

- o'quvchilarning qiziqishlari, moyilliklari, qobiliyatlari va shaxsiy sifatlari, shuningdek, kasb hamda o'rta maxsus kasb-hunar ta'limi muassasalarida keyingi ta'lim yo'nalishini (akademik litsey yoki kasb-hunar kollejini) tanlash motivlarini aniqlash bo'yicha tashxis tadbirlari (suhbatlar, anketa so'rovlari, testlar)ni tashkil etish va o'tkazish;

- iqtidorli bolalar va o'smirlarni aniqlash, ularning bilimga qiziqishlari, moyilliklari va qobiliyatlarini rivojlantirish, o'quv hamda ijodiy faoliyatga undash uchun zaruriy psixologik-pedagogik shart-sharoitlarni yaratishda ishtirok etish;

- o'quvchilar (tarbiyalanuvchilar)ning darslarni o'zlashtirmasligi, atrofdagilar bilan ziddiyatli munosabatlarda bo'lishi bilan bog'liq bo'lgan shaxsiy muammolarini aniqlash, ularni ota-onalar yoki qonuniy vakillar, ta'lim muassasalari pedagoglari, mehribonlik uylari tarbiyachilari bilan birgalikda hal etish;

- tarbiyasi og'ir, pedagogik qarovsiz bolalar va o'smirlarni psixologik tekshirish, ularning xulqidagi og'ishlarni va ijtimoiy muhitga moslasha olmaslik holatini korreksiyalash, o'qituvchilar,

tarbiyachilar, ota-onalar yoki qonuniy vakillar uchun ularni qayta tarbiyalash hamda huquqbuzarliklarning oldini olish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqish;

- tarbiyasi og'ir o'smirlar (huquqbuzarlar)ga psixologik tavsifnomalar tayyorlash, ularni voyaga yetmaganlar ishlari bo'yicha komissiyalarga taqdim etish, komissiya qarorlarini ishlab chiqishga ko'maklashish;

-psixologikyordamgamuhtojo'quvchilar(tarbiyalanuvchilar) ning turli toifalari bilan korreksion-rivojlantiruvchi, profilaktik va maslahat tadbirlarni o'tkazish;

- "Ishonch qutisi" ishini tashkil etish, o'quvchilar jamoasi va pedagogik jamoada sog'lom psixologik iqlimni yaratish hamda saqlab qolish;

- o'z faoliyatining barcha yo'nalishlari bo'yicha hujjatlarni (rejalar, dasturlar, hisobotlar, ma'lumotnomalar, xulosalar va hokazo) yuritib borish.

15. Psixologlar o'z funksiyalarini maktabgacha ta'lim, umumta'lim muassasalari, mehribonlik uylari pedagogik faoliyatining o'ziga xos xususiyatlarini inobatga olgan holda bajaradilar, tarbiyalanuvchilar, o'quvchilar, ularning oilalari haqidagi ma'lumotlarning sir saqlanishini ta'minlaydilar, beradigan tavsiyalarining asoslanganligi va o'z faoliyati natijalari uchun shaxsan javobgardirlar.

IV. PSIXOLOGLARNING HUQUQLARI VA JAVOBGARLIGI

16. Psixolog quyidagi huquqlarga ega:

- bolalar, ularning ota-onalari yoki qonuniy vakillari, shuningdek, maktabgacha ta'lim, umumta'lim muassasasi, mehribonlik uyi pedagoglari bilan olib boriladigan ishlarning muayyan yo'nalishlarini mustaqil shakllantirish;

- psixologik xizmatni amalga oshirish doirasida tadbirlarning ketma-ketligini, maktabgacha ta'lim, umumta'lim muassasasi, mehribonlik uyi pedagogik jarayonining o'ziga xos tomonlari, muayyan shart - sharoitlari va kontingentini hisobga olgan holda o'z faoliyatining ustuvor yo'nalishlarini belgilash;

- muassasa rahbariyatiga o'zi uchun xona, mebel' jihozlari, kompyuter va boshqa texnika vositalari, idora buyumlari ajratilishi to'g'risidagi talablar bilan murojaat qilish;

- maktabgacha ta'lim, umumta'lim muassasasi, mehribonlik uyi hujjatlari bilan tanishish;

- psixologik-pedagogik tashxisga oid yangi metodikalar, psixoprofilaktika va korreksion-rivojlantiruvchi dasturlarni ishlab chiqishda qatnashish, ularni sinovdan o'tkazish va amaliyotga joriy etishda ishtirok etish;

- ma'muriyat bilan kelishgan holda sinfdagi va sinfdan tashqari mashg'ulotlar, shuningdek, boshqa tadbirlarda o'quvchilarning xulq-atvori hamda individual xususiyatlarini, ularning o'qishga, sinf rahbari va o'qituvchilar bilan muomala munosabatini o'rganish maqsadida ishtirok etish;

- psixologik tadqiqot va tajribalar o'tkazish, ularning natijalarini ilmiy jurnallarda hamda boshqa matbuot nashrlarida e'lon qilish;

- muassasa ma'muriyati ko'rsatmalari psixologning mazkur Nizomda belgilangan majburiyatlari, funksiyalari va faoliyat yo'nalishlariga zid bo'lsa, ularni bajarmaslik;

- bolalar taqdirini hal etuvchi turli idoralar va komissiyalar ishida maslahat ovozi huquqi bilan qatnashish, qabul qilingan qarorlar qoniqtirmagan holatlarda yuqori turuvchi idoralarga murojaat qilish;

- joylardagi davlat hokimiyati idoralariga, tibbiyot va huquqni muhofaza qilish muassasalariga, boshqa davlat va jamoat tashkilotlariga bolalar huquqlari hamda manfaatlarini himoya qilish masalalari bo'yicha iltimosnomalar bilan murojaat qilish;

- barcha darajadagi tashxis markazlariga maktab o'quvchilarining kasbiy o'zligini belgilashi hamda kasb - hunarga yo'naltirish masalalalari bo'yicha murojaat etish;

- O'zbekiston Respublikasi qonunchiligida xalq ta'limi tizimi muassasalari xodimlari uchun nazarda tutilgan rag'batlantirish va imtiyozlardan foydalanish.

17. Psixolog quyidagilar uchun javobgardir:

- ish faoliyatini rejalashtirish va ularni bajarish, olinadigan

natijalar hamda ular bo'yicha belgilangan tartibdagi hisobotlarni tayyorlashga;

- psixologik ma'rifat, tashxis, psixoprofilaktika, korreksion-rivojlantiruvchi, maslahat tadbirlarining sifati hamda o'tkazish muddatlariga rioya qilishga;

- psixologik tashxisning to'g'riligi, tashxis natijalari bo'yicha beriladigan tavsiyalarning asoslanganligiga;

- o'quvchilar (tarbiyalanuvchilar), ularning ota-onalari yoki qonuniy vakillarining, maktabgacha ta'lim, umumta'lim muassasasi, mehribonlik uyi pedagoglari va rahbarlarining manfaatlaridan kelib chiqib, ular to'g'risidagi ma'lumotlarning sir saqlanishiga;

- o'quvchilar (tarbiyalanuvchilar)ning va ta'lim jarayoni boshqa subyektlarining shaxsiy muammolariga hamda tashxisi natijalariga oid psixologik va boshqa ma'lumotlarning oshkor etilishiga.

V. PSIXOLOGLAR MEHNATINI RAG'BATLANTIRISH

18. Psixologlar mehnatini moddiy va ma'naviy rag'batlantirish amaldagi qonunchilikda belgilangan tartibda amalga oshiriladi.

19. Ko'p yillik mehnatlari natijalari bo'yicha yuqori natijalarga erishgan psixologlar O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi va O'zbekiston Respublikasi Hukumatining mukofotlariga taqdim etilishi mumkin.

20. Psixologlar shartnoma asosida xaq to'lanadigan ta'lim va psixologik xizmatlar ko'rsatishda, shuningdek, xalq ta'limi muassasalarining manfaatdor yuridik hamda jismoniy shaxslar bilan tuzadigan tadqiqotchilik loyihalari (grantlar)ni bajarishda qatnashadilar.

21. Psixologlarga malaka toifalari attestatsiya natijalariga ko'ra belgilanadi hamda ularning mehnatiga haq to'lash differensial tarzda malaka toifasiga muvofiq amalga oshiriladi.

2018-yilda va niboyat psixologlar ko'kragiga ham shamol tegib, ularning oylik maoshi boshlang'ich sinf o'quvchilari oylik maoshining 90 % ga tenglashtirildi. Unga ko'ra 200 nafar o'quvchisi bor maktablarga 1 stavka psixolog, 700 nafar o'quv-

chisi bor maktablarga 1,5 stavka psixolog, 1000 nafar o'quvchisi bor maktablarga 2 stavka psixolog shtati joriy etildi.

3. Psixologik xizmat xonasi haqida Nizom

UMUMTA'LIM MAKTABLARIDA PSIXOLOGIK XIZMAT XONASI FAOLIATINI TASHKIL ETISH BO'YICHA YO'RIQNOMA

I. Umumiy qoidalar

Psixologik xizmat xonasi O'zbekiston Respublikasi umumta'lim maktablarida barkamol insonni shakllantirish, o'quvchilarning shaxsiy va intellektual jihatdan rivojlanishini tashxis qilish, ta'lim-tarbiyadagi psixologik nuqsonlarni aniqlash, o'quvchilarning intellektual rivojlanishida sodir bo'lishi mumkin bo'lgan har qanday salbiy og'ishlarni o'z vaqtida oldini olish, shuningdek, o'quv jarayonida o'quvchining qobiliyatlari, imkoniyatlari, o'ziga xos (individual) xususiyatlarini o'rganish, kasb-hunarga moyilliklari, qiziqishlari va ko'nikmalarini hisobga olgan holda, ularga akademik litsey yoki kasb-hunar kollejlaridagi ta'lim yo'nalishini tanlashda ko'maklashish, oilada, jamoada uning a'zolari o'rtasida sodir bo'ladigan turli nizolar sababli shaxsdagi ruhiy kechinmalarni yengillashtirish, stress holatlarni bartaraf etish, maktab pedagogik jamoasini hamda o'quvchilar va ota-onalarni psixologik bilimlarni egallashga jalb etish, ularning psixologik madaniyatini oshirishga qaratilgan turli mashg'ulotlar, o'quvlar, ma'ruzalar, treninglar, individual suhbatlarni yetarli jihozlar bilan ta'minlangan qulay sharoitda amalga oshirish maqsadida tashkil etiladi.

II. Psixologik xizmat xonasining asosiy vazifalari

O'quvchilar, o'qituvchilar va ota-onalarga psixologik maslahat berish, psixologik tashxis, Psixologik korreksiyaga oid tadbirlarni o'tkazish, tarbiya va axloq masalalarida o'qituvchilar va murabbiylar bilan hamkorlikda kechalar, davra suhbatlari, ko'rik-tanlovlar, korreksion-rivojlantiruvchi mashg'ulotlar, psixologik treninglar va o'quvchilar orasida tushuntirish ishlarini tashkil etish, shaxs va jamoaga faol ruhiy ta'sir o'tkazishga oid

ruhiy muvozanatlashtirish treninglarini olib borish, o'quvchilarning layoqati, qiziqishi va qobiliyatlarini tashxis qilish hamda ularning qobiliyatlariga mos kasb-hunarlarni ongli tanlashlariga ko'maklashish uchun qulay sharoit yaratish.

III. Psixologik xizmat xonasiga qo'yiladigan talablar

Umumiy o'rta ta'lim maktablarida psixologik xizmat xonasining tashkil etilishi, o'quvchilarning individual-psixologik xususiyatlarini o'rganish bilan shaxsning har tomonlama kamol topishi, ma'naviy hamda aqliy rivojlanishi, o'zligini anglashi va qobiliyatlarini namoyon etishlari uchun tegishli sharoitlar yaratishga imkon beradi.

Psixologik xizmat xonasining faoliyatiga quyidagi yo'nalishlar doirasida talablar qo'yiladi.

1. Pedagogik talablar.
2. Psixologik-fiziologik talablar.
3. Texnika xavfsizligi va gigienik talablar.
4. Estetik talablar.

Pedagogik talablar. Psixologik xizmat xonasida korreksion-rivojlantiruvchi mashg'ulotlar, psixologik tashxis, psixotreninglar, individual suhbat, psixologik maslahatlar bilan bir qatorda turli psixologik o'quvlar o'tkaziladi, psixologik va kasb-hunarga yo'naltiruvchi bilimlar beriladi.

Yuqoridagi vazifalardan kelib chiqib, psixologik xizmat xonasining jihozlanishida pedagogik muhit yaratish, shaxsning ruhiyatiga xonaning ijobiy pedagogik ta'sir o'tkazishi inobatga olinib, u barcha pedagogik mezonlar va me'yorlarga mos kelishi kerak.

Psixologik-fiziologik talablar. Psixologik xizmat xonasini jihozlashda xonaning ta`mirlanishi, jihozlari va materiallarining barchasi psixologik-fiziologik qonuniyatlarga amal qilingan, qo'llashda qulay bo'lishi, ulardan foydalanganda o'qituvchi va o'quvchilarda qanoatlanish hissiyotlarini uyg'otishi nazarda tutiladi.

Texnika xavfsizligi va gigienik talablar. Xonaga o'rnatilgan barcha elektrotexnika jihozlari, jumladan, shaxsiy kom-

pyuterning elektr tarmoqlariga ulanishi texnika xavfsizligi qoidalariga javob berishi kerak;

psixologik xizmat xonasini yoritgichlar bilan ta'minlashda ularning zamonaviyligiga, butun xonani me'yorida yoritishiga va xavfsizligiga e'tibor qaratiladi;

psixologik trening mashg'ulotlari, psixologik tashxis qilish va individual suhbat o'tkazish jarayonlarida texnika vositalaridan foydalanishda xavfsizlik qoidalariga to'liq rioya qilinishi lozim.

Estetik talablar. Psixologik xizmat xonasidagi jihozlar, axborot beruvchi vosita va materiallarning umumiy ko'rinishi estetik talablarga mos kelishi, did bilan jihozlanishi hamda ularning zamonaviy bo'lishiga e'tibor qaratilishi, bu o'quvchilarning go'zallikka bo'lgan ijobiy intilishini tarbiyalashiga ahamiyat berilishi lozim.

IV. Xonaning o'quv va moddiy-texnik ta'minoti

Umumta'lim maktablaridagi psixologik xizmat xonasi, maktab binosining birinchi qavatida, kasb-hunarga yo'naltirish va tibbiy xizmat xonasi bilan yonma-yon, ya'ni bitta binoda bo'lishi maqsadga muvofiq. Mazkur xona uchun kamida 36 kv.m. maydondagi xona ajratiladi.

Psixologik xizmat xonasining o'ng tomonidagi burchagining 5 kv.m. joyi individual suhbat o'tkazish burchagi uchun, 16 kv.m. esa shkaf, stol-stul, doska va boshqa jihozlar uchun, 15 kv.m. joy o'quvchilarning erkin harakatlanishlari uchun qoldiriladi.

Xalq ta'limi vazirligining 2019-yil 19-iyundagi 06-06 /2060- sonli xatiga 2 -ilova

Psixologik xizmat xonalarini jihozlash me'yorlari

№	Jihozlar nomi	Soni	Tavsiya etiladigan sifatlari
1	Psixolog stoli va stuli	1 to'plam	Och yogoch rangida (yoki oq, xavo rang, yashil)
2	Aylana shakldagi stol	1 dona	Och yogoch rangida (yoki oq, havo rang, yashil)
3	Yarim yumshoq stul	15 dona	Qora va ko'k rangida

4	Kitob javoni (ko'rgazmali qurollar uchun)	1 dona	Och yogoch rangida (yoki oq, havo rang, yashil)
5	Kiyim javoni yoki yer kiyim ilgichi (napol'naya veshalka)	1 dona	Och yogoch rangida (yoki oq, havo rang, yashil)
6	Jurnal stoli (individual suhbat burchagi uchun)	1 dona	Och yogoch rangida
7	Divan (kutish zonasi uchun)	1 dona	Ochik rang
8	Yumshoq kreslo (individual suhbat burchagi uchun)	2 dona	Och jigar rangda
9	Gilam (2 x 3 metr o'lchamli)	2 dona	Och jigar rangda
10	Kompyuter texnikasi (3/1 printer, kolonka)	1 to'plam	
11	Musiqa markazi (psixoterapiya faoliyatlari uchun)	1 dona	
12	Deraza parda yoki jalyuzi	zaruri-yatga ko'ra	Qaymoq rangda
13	Tabiat manzarasi tushirilgan peyzaj (1,5 x 1 metr ulchamli)	1 dona	Och yorqin rangda
14	Doska yoki flip chart ko'chma	1 dona	Oq rangda

15	Akvarium (70x30x30 sm o'lchamli)	1 ta	–
16	Devoriy ko'zgu (100x70 sm o'lchamli)		
17	Devoriy stendlar	Kamida 2 dona	
18	Ishonch qutisi	1 dona	
19	Tuvak guli	10 dona	Turli navdagi

Izoh: Psixologik xizmat xonasi uchun ta'lim muassasalari binosining birinchi qavatida 25 m2 dan kam bo'lmagan o'lchamdagi xona ajratilishi tavsiya etiladi.

Xonadagi jihozlarning tavsifi

Jihozlarning rangi, tuzilishi, dizayni, qulayligi shaxs psixologiyasiga katta ta'sir ko'rsatishini inobatga olib, psixologik xizmat xonasini ta'mirlashda va jihozlarni tanlashda ularning rangiga, joylashtirish uchun qulayligiga, birining ikkinchisi bilan uyg'unlashib ketishiga ahamiyat berilishi lozim.

Och yashil rangning shaxsni tinchlantiruvchi xususiyati inobatga olinib, psixologik xizmat xonasi devorlarining rangi och yashil bo'lishi tavsiya etiladi. Polning jigar rangda bo'lishi esa shaxsda o'ziga ishonch va qat'iyatlilik hislarini uyg'otadi. Xonaning shifti oq rangda bo'lishi, shaxsda yengil kayfiyat hissini uyg'otib, diqqatini jamlashga yordam beradi.

Psixologik xizmat xonasida o'quvchilar uchun 15 ta individual stol, 15 ta yumshoq stul va psixolog uchun 1 ta stol, 1 ta stul bo'lishi lozim. Xonada o'tkaziladigan mashg'ulotlarning shartlariga ko'ra stol va stullar turlicha joylashtiriladi. Individual stollarni tanlash va turli shakllarda joylashtirish, psixolog uchun o'quvchiga individual yondoshish imkoniyatini beradi va o'quvchilar orasidagi oraliq masofa buzilmaydi. Oraliq ma-

sofaning buzilmasligi esa, har bir shaxsning ruhiyatiga ma'lum darajada ta'sir ko'rsatib, ularning erkin va mustaqil fikrlashi hamda o'zida ishonch tuyg'ularini shakllantirishda yordam beradi.

Imkoniyat darajasida psixologik xizmat xonasiga jihozlarni kamroq burchaklilarini, ya'ni burchaklari aylana shakldagi jihozlarni tanlash va to'g'ri joylashtirish tavsiya etiladi. Xona jihozlaridagi qirra va to'g'ri burchaklar aqliy mehnat jarayonida fikrlar izchilligi, mantiqiy bog'liqlik va shaxsning ong osti faoliyatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Xonadagi jihozlarning rangi devor rangi bilan uyg'unlashishi makon kengligi va psixologik shinamlikni vujudga keltiradi. Shuning uchun jihozlarning rangini tanlashga alohida e'tibor bilan qarash kerak.

Psixologik xizmat xonasidagi shkaf xonaning chap tomoniga joylashtirilib, uning bir tomonida me'yoriy hujjatlar, diagnostika natijalari, ish hujjatlari, ikkinchi tomonida ko'rgazmali qurollar, didaktik materiallar, psixodiagnostik test va uslubiy qo'llanmalar, jurnal va boshqa psixologik adabiyotlar joylashtiriladi.

Psixologik xizmat xonasida internet tizimiga ulangan personal kompyuter va printer bo'lishi psixologga internet tarmog'iga chiqish, multimediyadan unumli foydalanish, o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasida turli psixologik hamda intellektual testlarni o'tkazish, barcha psixodiagnostik ma'lumotlar banklarini to'plash imkoniyatini beradi.

Amaliyotchi psixolog maktabda psixologik ma'rifat va tashviqot, psixologik profilaktika, korreksiya, maslahat va kasb-hunarga yo'naltirish ishlarini olib borish bilan birga, maktabda o'tkaziladigan tadbirlarga psixologik xulosalarini berib boradi. Bunday hajmdagi ishlarni olib borish uchun albatta, kompyuter bo'lishi lozim.

Psixologik xizmat xonasining derazalarida oq parda yoki zamonaviy jalyuzilar bo'lishi shaxsda jo'shqinlik hissini uyg'otadi, mehnat faoliyatining samaradorligini ortishiga olib keladi.

Xonaning o'ng tomonida individual suhbatlarga mo'ljallangan psixologik burchak tashkil etilib, ikkita kreslo, jurnal

stoli, stol lampasi, tuvaklarda xonaki gullar joylashtiriladi. Kreslo suhbat vaqtida bemalol o'tirishga imkoniyat yaratadi, xonadagi tabiiy gullar shaxsning kayfiyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi hamda xona havosini yangilaydi. Psixologik xizmat olib borishda akvariumning bo'lishi shaxsga o'z ijobiy ta'sirini ko'rsatadi. undagi diqqat turg'unligini oshiradi.

Xona poygagidagi devorning 6 kv.m. ga tabiat manzarasi aks ettirilgan gulqog'oz yopishtiriladi. Gulqog'ozni tanlashda albatta tabiat manzarasi bo'lishi va unda tabiatning eng chiroyli manzaralaridan tog', sharshara, yaylovlar, gulzorlar, daryo va dengizlarning bo'lishiga e'tibor qaratish zarur. Eng ahamiyatli jihatlardan biri esa gulqog'ozdagi ranglarning xona rangiga uyg'un, ya'ni, tabiat manzaralarida moviy, och yashil ranglar ko'proq bo'lib, ochiq havo manzarasi bo'lishi kerak. Bunday ranglarni tanlash xonada psixologik muhitni yaratishga, shaxs tasavvurini rivojlantirishga imkoniyat beradi va psixotreninglarni o'tkazishda ko'rgazmali material sifatida ham xizmat qiladi.

Tabiat manzaralari rasmini tanlashda qo'rqinch, xavotir hislarini paydo qiluvchi to'q rangli qalin o'rmonlarni, cho'l va sahrolarni, qiyalik va tog'u-toshlarni tanlamaslik kerak. Bunday tabiat manzaralari shaxsda qo'rqish, tushkunlik, ta'sirchanlik hislarini paydo qilib, xonadagi psixologik muhitni buzadi va individual suhbat, psixotrening hamda korreksion-rivojlantiruvchi mashg'ulotlarni o'tkazishda salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Xonada harakatlanuvchi ko'chma doska bo'lishi, trening tartibiga ko'ra mashg'ulotlarni olib borishda, joyni xohlagan tartibda o'zgartirish imkoniyatini yaratadi. Doskaning oq rangda bo'lishi turli rangdagi markerlardan foydalanish uchun qulaylik yaratib, trening jarayonida o'quvchilarning e'tiborini tortishga, mashg'ulotlarni rang-harang va qiziqarli o'tishiga yordam beradi. Pol va gilam-palosning jigar rangda bo'lishi shaxsda ishonch va qat'iyatlilik hislarini uyg'otadi. Xonada gilam-palosning bo'lishi shinamlikni ta'minlash bilan birga korreksion-rivojlantiruvchi mashg'ulotlar va treninglarni o'tkazishda o'qituvchi va o'quvchilarning erkin harakatlanishlari uchun xizmat qiladi.

Psixologik xizmat xonasiga kirishdagi yo'lakda "Ishonch

qutisi" joylashtiriladi. Ishonch qutisining eni 25 sm va bo'yi 35 sm o'lchamda (qulf-kalitli) bo'ladi. Qutining yuza qismiga "Ishonch qutisi" deb yoziladi. "Ishonch qutisi" o'quvchilarning sirli savol va muammolari paydo bo'lganda psixolog bilan ilk muloqotga kirishish vositasi hisoblanadi.

"Psixologik maslahatlar", "Psixologik monitoring" stendlari va "Ishonch qutisi" yo'lakka psixologik xizmat xonasining eshigi yoniga joylashtiriladi.

"Psixologik maslahatlar" burchagi qiziqarli psixologiya, psixologiya yo'nalishidagi yangiliklar, umumiy yo'nalishdagi psixologik maslahatlar, g'aroyib hodisalarga oid ma'lumotlar, risolalar, qo'llanmalar va testlar bilan jihozlanadi. Mazkur burchakdagi ma'lumotlarni boyitib borish va ularni tez-tez yangilab turish o'quvchi, o'qituvchi hamda ota-onalarning psixologik bilimlarini, psixologiya faniga qiziqishlarini oshirishga yordam beradi.

"Psixologik monitoring" burchagida psixologik xizmat yo'nalishida olib borilayotgan ishlarning monitoringi natijalari aks etishi kerak.

V. Psixologik xizmat xonasida yuritiladigan va saqlanadigan hujjatlar

Psixologik xizmat xonasida quyidagi ish hujjatlari bo'lishi va o'rnatilgan tartibda yuritilishi lozim.

Psixologik xizmat xonasining pasporti

O'quv yili _____

Xonaga javobgar shaxs _____

Sentabr oyi holatiga mavjud jihozlar _____

_____

Yanvar oyi holatiga mavjud jihozlar _____

_____

_____

Iyun oyi holatiga mavjud jihozlar _____

_____

_____

Psixologik xizmat ko'rsatish xonasidagi rasmiy, me'yoriy va ish hujjatlari

Amaliyotchi psixologlar maktabda psixologik xizmatning 6 ta (psixologik ma'rifat, psixologik-pedagogik tashxis, psixologik profilaktika, Psixologik korreksiya va rivojlantirish, psixologik maslahat, kasb-hunarga yo'naltirish) yo'nalishi bo'yicha faoliyat olib boradi va ulardan mazkur yo'nalishlar doirasidagi ish hujjatlarining yuritilishi talab etiladi.

Mazkur yo'nalishlar doirasida psixolog tomonidan yuritilgan har bir hujjat birinchidan, psixologning o'zi uchun o'quvchi shaxsining barcha jihatlari, uning oilaviy muhiti, atrofdagilarning ta'siri, hatti-harakati hamda xulq-atvoridagi o'zgarishlar, buzilishlar va boshqalar xususida to'plangan ma'lumotlar tizimining yaratilishiga, ushbu ma'lumotlarni birini ikkinchisi bilan taqqoslashdan olingan xulosalarning to'planib borishiga imkoniyat yaratadi.

Ikkinchidan, ish hujjatlarining mavjudligi psixolog faoliyatining bosqichma-bosqich, tizimli ravishda borishini va yuqori natijalar olishga erishilishini ta'minlaydi.

Rasmiy va me'yoriy hujjatlar

1. O'zbekiston Respublikasining ta'limga, voyaga yetmaganlar huquqlarini muhofaza qilishga oid qonun hujjatlari, Respublika Prezidenti va Vazirlar Mahkamasining qarorlari, farmon va farmoyishlari.
2. O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi muassasalarida psixologik xizmat to'g'risida Nizom.
3. O'zbekiston Respublikasida o'quvchi yoshlarni kasb-hunarga yo'naltirish tizimini rivojlantirish Kontsepsiyasi.
4. Me'yoriy hujjatlar to'plami (buyruqlar, qarorlar, farmoyishlar, bayonnomalar).
5. "Maktab va hayot" jurnalining to'plamlari.
6. Hisobotlar.

Shuningdek, yuqori tashkilotlardan kelgan hujjatlar ijrosini nazorat qilish daftari yuritiladi.

Tarqatma (didaktik) materiallar

1. Testlar

2. So'rov varaqalari
3. Javob varaqalari
4. Trening dasturlariga doir turli tarqatma materiallar
5. Korreksion-rivojlantiruvchi mashg'ulotlarga doir tarqatma materiallar
6. Psixologik tashxis qilishga doir tarqatma materiallar

Xonaning o'quv metodik ta'minoti

1. Psixologik-pedagogik tashxis metodikalari majmuasi
2. Kasb-hunarga yo'naltiruvchi tashxis metodikalari majmuasi.
3. Korreksion mashg'ulotlar o'tkazish bo'yicha uslubiy qo'llanmalar.
4. "Psixologik salomatlik maktabi" korreksion mashg'ulotlar to'plami (2002, 2005, 2007-yillar)
5. 6 yoshli bolalarni maktabga tayyorlik darajasini aniqlash bo'yicha metodikalar to'plami.
6. Trening mashg'ulotlarini o'tkazish bo'yicha metodikalar majmuasi.
7. Iqtidorli va iste'dodli bolalarni aniqlash hamda ular bilan ishlash bo'yicha test savollari, uslubiy qo'llanmalar.
8. Tarbiyasi og'ir bolalar bilan ishlash, individual suhbat bo'yicha metodikalar.
9. Iqtidorli va iste'dodli, shuningdek, tarbiyasi og'ir, pedagogik qarovsiz bolalar, ularning oilalari to'g'risida ma'lumotlar banki.
10. CD disklari (testlar, ko'rgazmali materiallar, metodikalar).

Psixologik ma'rifatga doir hujjatlar

1. Pedagogika kengashi, seminar, metod birlashma, ota-onalar majlislari uchun tayyorlangan psixologik materiallar va ma'ruzalar.
2. Pedagog xodimlarning psixologik bilimlarini oshirish bo'yicha tadbirlar materiallari.
3. O'quvchilarning psixologik bilimlarini oshirish bo'yicha tadbirlar materiallari.

Psixologik-pedagogik tashxisga doir hujjatlar

1. Psixologik tashxis metodikalari:

- iqtidorli bolalarni aniqlashga doir metodikalar;
- pedagog xodimlar bilan ishlashga doir metodikalar;
- 6 yoshli bolalarning maktabga moslashuvi va rivojlanish dinamikasini o'rganishga doir metodikalar;
- o'zlashtirishi past, ruhiy og'ish va kechikishlarni tashxis etishga doir metodikalar;
- jamoada ijtimoiy muhitni o'rganishga doir metodikalar;
- o'quvchilarni kasb-hunarga qiziqishi, qobiliyati, layoqatini tashxis qilish bo'yicha metodikalar.

2. 6 yoshli bolalarni hisobga olish jurnali.

3. Tarbiyasi qiyin bolalar va o'smirlarning psixologik xususiyatlarini o'rganish natijalari.

4. Psixologik tashxisning qayta ishlangan natijalari, rasmiylashtirilgan xulosalar, berilgan tavsiyalar.

5. Guruhiy psixologik tashxisning qayta ishlangan natijalari, rasmiylashtirilgan psixologik xulosalar.

6. "Psixologik-pedagogik tashxis daftari".

Psixologik profilaktikaga doir hujjatlar

1. Pedagoglar uchun ma'ruza, suhbat va trening materiallari.
2. Darslarning psixologik tahlili va beriladigan tavsiyalar.
3. Psixologning maktabda psixologik muhitni o'rganish va uni barqarorlashtirish xususida olib borgan tadbirlari materiallari.
4. Pedagogik konsiliumlar materiallari.

Psixologik korreksiya va rivojlantirishga doir hujjatlar

1. Korreksion va rivojlantiruvchi metodikalar:

Fanlarni sust o'zlashtirayotgan yoki o'zlashtira olmayotgan bolalar bilan individual va guruhlashtirilgan korreksion mashg'ulotlar;

ziddiyatli va nizoli vaziyatlarni yumshatish bo'yicha korreksion mashg'ulotlar;

o'quvchilarning psixik rivojlanishida sodir bo'ladigan salbiy o'zgarishlar, ruhiy og'ish va kechikishlarning oldini oluvchi korreksion mashg'ulotlar ishlanmalari.

Psixologik maslahatga doir hujjatlar

Psixologik maslahat daftarlari:

o'quvchilar bilan olib boriladigan individual suhbatlar;

o'qituvchilar bilan olib boriladigan individual suhbatlar;

ota-onalar bilan olib boriladigan individual suhbatlar;

rahbar xodimlar uchun individual suhbatlar.

Kasb-hunarga yo'naltirishga doir hujjatlar

1. Tashxis xaritalari

2. Kasb-hunarga yo'naltirish bo'yicha o'tkaziladigan tadbirlar

3. Kasb-hunarga yo'naltiruvchi treninglar dasturlari

4. Kasb-hunarga yo'naltirish komissiyasining bayonnomalari

5. Tavsiyanomalar berilishini qayd qilish jurnali

6. Respublikada, viloyatda va hududda faoliyat ko'rsatayotgan akademik litseylar va kasb-hunar kollejlari to'g'risida axborotnomalar, o'quv fil'mlari, video roliklar.

To'plangan barcha ma'lumotlar maxsus papkalarda psixologik xizmat xonasida saqlanadi.

O'quvchilar, ota-onalar, muassasa rahbarlari, o'qituvchilar shaxsi bilan bog'liq barcha ma'lumotlar psixolog tomonidan sir saqlanishi va qulflanadigan shkaflarda jamlanishi shart.

Mavzuni mustahkamlash uchun nazorat savollari

1. Psixologik xizmat haqida Nizom nima uchun qabul qilindi?

2. Nizomga necha marta o'zgartirish kiritildi?

3. 2002 yilda kiritilgan o'zgartirishning salbiy va ijobiy tomoni?

4. Psixologik xizmat xonasi qandan jihozlanishi kerak?

Mavzuni mustahkamlash uchun test savollari

1.Psixologik xizmat haqidagi nizom nechanchi yillarda qabul qilingan?

A.1994-y, 2000-y.
B.1995-y, 2001-y.
*S.1996-y, 2010-y.
D.1997-y, 2000-y.

2. Maktab, kollej psixologlari necha yilda bir marta malaka oshiradi?

A 10 yilda
B 5 yilda
C 4 yilda
*D 3 yilda

3. Bog'chalarda psixolog shtati qanday belgilanadi?

A. *har 1 bog'chaga- 1
B 100 bolaga- 1
C 200 bolaga- 1
D 2 ta bo-chaga -1

4. Psixologik xizmatning asosiy maqsadi?

A. * Har tomonlama yetuk insonni tarbiyalash
B. O'quvchi, o'qituvchi va ota-onalarni tarbiyalash
C. Tarbiyasi qiyin o'quvchilarni tarbiyalash
D. Ota-onalarni tarbiyalash.

5. Kollejlarda psixolog shtati qanday belgilanadi?

A. 750 – 1
B. 650 –1
C. 850-1
D. 950-1

6. Maktablarda o'quvchilar soniga qarab psixolog shtati qanday belgilanadi?(2018-yildagi farmon bo'yicha)

A. 300 – 1
*B. 200 –1
C. 100 –1
D. 400 –1

7. 2001-yilda Nizomga o'zgartirish kiritildi. Bunda:

A.* yettinchi bo'lim, kasb hunarga yo'naltirish bo'limi ham qo'shildi.
B. Sakkizinchi bo'lim, artterapevtik bo'lim ham qo'shildi

C. Oltinchi bo'lim, manaviy ishlar bo'limi ham qo'shildi
D. To'qqizinchi bo'lim, proyektiv bo'lim ham qo'shildi

8. Sobiq Ittifoqda Nizomga ko'ra psixologlar haftasiga

A. *41 soat ishlashar edi
B. 21 soat ishlashar edi
S 31 soat ishlashar edi
D 51 soat ishlashar edi

9. Psixologik xizmat haqida Nizom Sobiq Ittifoqda

A.1982-yilda qabul qilingan
B*1989-yilda qabul qilingan
S 1984-yilda qabul qilingan
D 1987-yilda qabul qilingan.

4-BOB. TA'LIM SOHASIDAGI PSIXOLOG FAOLIYATINING ME'YORIY HUJJATLARI

Reja:

1. Pedagog-psixolog faoliyatiga aloqador mavjud qaror, farmoyishlar.
2. Mutaxassislik yo'riqnomasi.
3. Istiqbol va joriy ish rejalari.
4. Ta'lim sohasidagi psixologik xizmat me'yoriy hujjatlari.

Tayanch tushunchalar:

Psixologik xizmat haqida Nizom, psixologning huquq va majburiyatlari, mutaxassislik yo'riqnomasi, yillik ish reja, me'yoriy hujjatlar.

1.Pedagog-psixolog faoliyatiga aloqador mavjud qaror, farmoyishlar

Ma'lumki, mamlakatimizda istiqlol yillarida, barcha jabhalarda bo'lgani kabi, ta'lim tizimida ham keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Tarbiyalanuvchi, o'quvchi-yoshlar qobiliyati va iste'dodini rivojlantirish, aniq maqsadni ko'zlagan holda ular bilan ishlash tizimini takomillashtirish, ushbu yo'nalishda oila, mahalla va jamoatchilik hamkorligini kuchaytirish, jamoatchilik e'tiborini o'quv-tarbiya jarayoniga, tarbiyalanuvchi, o'quvchi-yoshlar shaxsini rivojlantirishga jalb etish yo'nalishidagi ishlar kuchaytirilmoqda. Ta'kidlash joizki, yuqorida ko'rsatilgan vazifalarni amalga oshirishda ta'lim muassasalaridagi psixologik xizmat ham oxirgi o'rinda emas. Ushbu yo'nalishida olib borilayotgan ishlarning samaradorligini oshirish maqsadida bir nechta yangiliklar yaratildi. Jumladan, ta'lim muassasalarida psixologik xizmatni tashkil etish bo'yicha yangi me'yoriy hujjat, ya'ni O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2010 yil 7 iyundagi "Umumta'lim maktablarining 9-sinf bitiruvchilarini akademik litseylar va kasb-hunar kollejlarida o'qitish bilan qamrab olishni ta'minlash bo'yicha normativ-huquqiy bazani yanada takomillashtirish to'g'risida"gi 109-sonli

qarori (184-modda) ga muvofiq "O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi muassasalarida psixologik xizmat to'g'risida"gi Nizom ishlab chiqilib, O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi, O'zbekiston Respublikasi mehnat va aholini ijtimoiy muhofaza qilish vazirligi, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Davlat test markazining 2010-yil 5-iyuldagi 29-131-QQ, 17G'QQ -sonli Qo'shma Qarori bilan tasdiqlandi va amaliyotga tatbiq etildi. Nizomda psixologik xizmatning maqsadi, vazifalari hamda faoliyatning tashkiliy asoslari belgilandi, ya'ni maktabgacha ta'lim muassasalari tarbiyalanuvchilari va umumiy o'rta ta'lim maktablari o'quvchilarining, "Mehribonlik" uylari tarbiyalanuvchilarining psixologik salomatligini muhofaza qilish, pedagogik jamoalarda sog'lom psixologik muhitni ta'minlash hamda mazkur ta'lim muassasalarida faoliyat ko'rsatayotgan amaliyotchi psixologlarning huquq va vazifalari to'g'risida atroflicha tushunchalar berildi. Umumta'lim maktablarida psixologik xizmat xonasini tashkil etish yuzasidan Yo'riqnoma ishlab chiqildi. Yo'riqnoma asosida har bir tumanda bittadan namunaviy psixologik xizmat xonasi tashkil etildi.

2012-yil 24-apreldagi 130-sonli "O'zbekiston Respublikasida uzluksiz ta'limni rivojlantirish bo'yicha idoralararo muvofiqlashtiruvchi Kengashning asosiy vazifalari to'g'risida"gi yig'ilishning 2-sonli bayoni ijrosini ta'minlash to'g'risida"gi buyruqda bolalarning iqtidorini erta yoshdan aniqlashning samarali metokalarini amaliyotga joriy etish bo'yicha ilmiy laboratoriya tarkibi, o'smir yoshdagi o'quvchilarning shaxs xususiyatlari va individual-psixologik xususiyatlarini inobatga olgan holda faol ijtimoiy hayotga tayyorlash maqsadida ilg'or texnologiyalarga asoslangan "O'smir va zamon" pedagogik-psixologik dasturi majmuasi, olti yoshli bolalarning psixologik-pedagogik tashxis komissiyalari to'g'risida nizom, o'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirish va psixologik-pedagogik Respublika tashxis markazi ilmiy-metodik kengashi to'g'risida nizom, ta'lim muassasalari amaliyotchi psixologlarining eng yaxshi ish tajribalarini o'rganish, umumlashtirish va ommalashtirish bo'yicha yo'riqnomalar keltirilgan.

O'zbekiston Respublikasida uzluksiz ta'limni rivojlantirish bo'yicha idoralararo muvofiqlashtiruvchi Kengashning asosiy vazifalari to'g'risida"gi yig'ilishining 2-sonli bayoni ijrosini ta'minlash to'g'risida buyruqqa binoan O'zbekiston Respublikasida uzluksiz ta'limni rivojlantirish bo'yicha idoralararo muvofiqlashtiruvchi Kengash tarkibidagi umumiy o'rta ta'lim sifatini ta'minlash va maktab bitiruvchilarini kasb-hunar kollejlariga to'liq qamrab olishni tashkil etish sho'basining ish rejasiga muvofiq bolalarning iqtidorini erta yoshdan aniqlashning samarali metodikalarini amaliyotga joriy etish maqsadida Respublika tashxis markazi qoshida psixologiya, defektologiya va kasb-hunarga yo'naltirish bo'yicha tadqiqot olib borayotgan olimlarni jalb etgan holda jamoatchilik asosida ilmiy laboratoriya tashkil etilgan. Ilmiy laboratoriya xodimlariga iqtidorli bolalar rivojlanishining psixologik-pedagogik texnologiyalarini ishlab chiqish va tajriba - sinovdan o'tkazish; bolalarning iqtidorini erta aniqlash bo'yicha metodikalarni amaliyotga samarali joriy etish bo'yicha o'quvlar tashkil etish vazifasi yuklatilgan.

O'smir yoshdagi o'quvchilarning shaxs xususiyatlari va individual-psixologik xususiyatlarini inobatga olgan holda faol ijtimoiy hayotga tayyorlash maqsadida ilg'or texnologiyalarga asoslangan ***"O'smir va zamon" pedagogik-psixologik dasturi*** *majmuasi.* Psixologik xizmat umumiy o'rta maktablari o'quvchilarini kasbiy yo'naltirishda asosiy komponentni tashkil etib, o'quvchilarni shaxsiy qiziqishlarini, iqtidorini hamda jamiyatni kerakli mutaxassislarga bo'lgan ehtiyojini hisobga olgan holda kasb tanlashida yordam beruvchi psixologik-pedagogik va tibbiy tadbirlardandir. Kasbga yo'naltirishning maqsadlaridan biri o'quvchilarni va maktab bitiruvchilarini ongli va mustaqil ravishda aniq kasbni tanlashiga va ta'lim muassasalariga (akademik litsey, kasb-hunar kolleji) o'qishga yo'naltirishga tayyorlashdan iboratdir. Qo'yilgan maqsadlardan kelib chiqib kasbga yo'naltirishning quyidagi asosiy yo'nalishlarini aniqlash mumkin:

Kasbiy bilim- o'quvchilarga har xil kasblar, mutaxassisliklar, mansablar haqida ma'lumot berish; ta'lim turlari va kerakli

tanlangan kasb va mutaxassislikni qaysi o'quv yurtida olish mumkin; bundan tashqari kasblarni insonning jismoniy, ruhiy va shaxsiy sifatlariga talabini hisobga olgan holda tanlash.

Kasbiy maslahat – o'quvchilarni kasbni va o'quv muassasasini shaxsiy xususiyatlarini va mehnat bozori talablarini hisobga olgan holda tanlashda yordam ko'rsatish va ma'lumot berish.

Kasbiy tashxis – bilim (o'quv fanlariga, ilmga) va kasbiy qiziqish (kasblarga, mutaxassisliklarga) ni aniqlash va baho berish; o'quvchilarning tanlagan kasbi va kasbiy rejalari sababini bilish.

Kasbiy tarbiya – bolalar va o'smirlarda umumkasbiy o'quv ko'nikmalarini hamda kasbga nisbatan qiziqishini, mehnatsevarlikni, mas'uliyatni, ishchanlikni rivojlantirish va shakllantirish.

"O'smir va zamon" pedagogik-psixologik dasturi majmuasi"ning maqsad va vazifalari: Maqsad -- o'quvchilarga ongli kash-hunar tanlashlarida yordam berish. Vazifalari:

- yaqin va uzoq maqsadlarni aniqlashni o'rgatish;
- kasbiy maqsadlarga erishishda o'zining tayyorgarligini anglashi uchun yordam berish;
- tanlagan kasblar bo'yicha o'zining imkoniyatlarini va kasbga berilgan talablarni taqqoslashga yordam berish;
- kasbiy maqsadlarga erishish yo'llarida qiyinchiliklarni anglash va ularni bartaraf etish yo'llarini o'rgatish;
- o'z-o'zini rivojlantirish yo'llarini topishga yordam berish;

Mazkur dastur quyidagi tamoyillarga asoslanadi:

• Kasbni ongli ravishda tanlash tamoyili;

•Tanlagan kasbning odamning qiziqishlariga, layoqatlariga, qobiliyatiga va jamiyatning ehtiyojlariga mosligi tamoyili;

• Faollik tamoyili – insonning o'zi kasbni tanlaydi;

• Rivojlanish tamoyili – kasb insoning kamolotiga imkon berishi kerak.

Bunda psixologning vazifasi quyidagilardan iborat:

- psixologik-pedagogik maslahat olib boradi;

- o'quvchilarning kasbiy qiziqishlari va layoqatlarini o'rganadi;

-o'quvchilarning kasbiy qiziqishlarini psixologik tashxis metodikalari yordamida o'rganadi va monitoringini olib boradi:

- o'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirish bo'yicha trening mashg'ulotlarini o'tkazadi;

- o'quvchilarning yosh xususiyatlarini inobatga olgan holda psixologik maslahat ishlarini olib boradi;

- o'quvchilarda o'zining imkoniyatlarini xolisona baholash malakalarini shakllantiradi;

- sinf rahbarlariga o'quvchilarning qiziqishlari va layoqatlarini baholashda va tahliil etishda yordam beradi.

Olti yoshli bolalarning psixologik-pedagogik tashxis komissiyalari to'g'risidagi nizomga ko'ra Olti yoshli bolalarning psixologik-pedagogik tashxis komissiyasi (keyingi matnda Tashxis komissiyasi) O'zbekistonRespublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni, Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi hamda Vazirlar Mahkamasining 1998-yil 13-mayda qabul qilingan "O'zbekiston Respublikasida umumiy o'rta ta'limni tashkil etish to'g'risida"gi 203-sonli qarori, "O'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirish va psixologik-pedagogik tashxis Markazlari to'g'risida"gi hamda mazkur Nizom asosida tuman. shahar hududida aqliy va jismoniy sog'lom bo'lgan olti yoshli bolalarni maktabda o'qishga saralab olish maqsadida tashkil etiladi.Tashxis komissiyalari har bir tuman (shahar) xalq ta'limi muassasalari faoliyatini metodik ta'minlash va tashkil etish bo'limi(XTMFMTvaTEB) qoshida hamda umumta'lim maktablarida tuziladi. Tashxis komissiyasining tarkibi tuman (shahar)XTMFMTvaTEB tavsiyasiga asosan ta'lim muassasalari: psixolog, logoped, shifokor va boshlang'ich sinf o'qituvchisi mutaxassislardan iborat bo'lib, tegishli(viloyat) xalq ta'limi boshqarmasi buyrug'i bilan tasdiqlanadi.Tashxis komissiyasi o'z faoliyatini mazkur Nizom talablari, XTMFMT va TEB mudiri tomonidan tasdiqlangan jadval asosida amalga oshiradi.

Tashxis komissiyasining asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

Tibbiy ko'rik xulosalariga muvofiq jismoniy va aqliy jihatdan mutloq sog'lom deb topilgan olti yoshli bolalarni maktabda ta'lim olishga ijtimoiy-psixologik va ma'naviy- axloqiy jihatdan tayyorgarlik darajasini o'rganish.

Joriy yilning 1-Sentabrgacha bo'lgan davrda olti yoshga to'ladigan, psixologik-pedagogik tashxis xulosasiga ko'ra maktabga tayyor deb topilgan bolalarga umumta'lim maktablarining 1-sinfiga o'qishga tavsiya berish.

Tashxis natijalari asosida maktabda o'qishga tayyor emas deb topilgan olti yoshli bolalarning ota-onalariga ularni maktabga tayyorlash masalasida maslahat hamda korreksion-rivojlantiruvchi guruhlarida shug'ullanish yuzasidan tavsiyalar berish.

Tuman (shahar) hududidagi barcha maktabgacha ta'lim muassasalariga qatnaydigan va qatnamaydigan olti yoshli bolalarning maktabga tayyorgarlik darajasini maxsus psixologik tashxis metodikasi yordamida o'rganish.

Tashxis komissiyasi ish yakuni bo'yicha hisobotni XTMFMT va TEB hamda viloyat xalq ta'limi boshqarmalariga taqdim etish.

Psixolog olti yoshli bolalarning maktabga tayyorgarlik darajasini psixologik tashxis metodikulari asosida o'rganadi. Barcha mezonlar bo'yicha talablarga javob bergan bolalarga maktabda o'qishga tavsiya beradi. Maktabga tavsiya etilmagan bolalarni maktabgacha ta'lim muassasalarida yoki uy sharoitida maktabga tayyorlash xususida ota-onalarga maslahatlar beradi. Logoped bolaning tovush talaffuzi, fonematik eshituvi va grammatik qurilishini shakllanganlik holatini o'rganadi, bolaning og'zaki nutqini rivojlanish darajasini aniqlaydi, nutqning tempi, ravonligi va aniqlik holatini tekshiradi.

O'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirish va psixologik-pedagogik respublika tashxis markazi ilmiy-metodik kengashi to'g'risidagi nizomga muvofiq O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligining o'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirish va psixologik-pedagogik Respublika tashxis markazi ilmiy-metodik Kengashi (kelgusida Kengash) o'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirish va psixologik-pedagogik Respublika

tashxis markazining kasb-hunarga yo'naltirish va psixologik-pedagogik tashxis tizimining rivojlanish strategiyasini ishlab chiqish va kollegial ko'rib chiqish, barcha bosqichdagi hududiy o'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirish va psixologik-pedagogik diagnostikasini metodik ta'minlash kichik guruhlari, ta'lim muassasalari kasb-hunarga yo'naltirish va psixologik xizmatining o'sib kelayotgan yosh avlodni kasb-hunar tanlash, kasbiy o'zligini anglashi va kasbiy tanlov bo'yicha mustaqil qaror qabul qilishi sohasidagi faoliyatlarining samaradorligini oshirish maqsadida tashkil etiladigan maslahat Kengashi hisoblanadi. Kengash o'z ish faoliyatini O'zbekiston Respublikasi qonuniy aktlari, Xalq ta'limi vazirligi hamda O'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirish va psixologik-pedagogik Respublika tashxis markazining me'yoriy va huquqiy hujjatlari hamda mazkur Nizom asosida tashkil etadi. Kengash qarorlari tavsiya xarakteriga ega. Kengashning hududiy o'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirish va psixologik-pedagogik diagnostikasini metodik ta'minlash kichik guruhlari, ta'lim muassasalarining kasb-hunarga yo'naltirish va psixologik xizmati amaliyotiga tatbiq etilishi lozim bo'lgan tavsiyalari o'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirish va psixologik-pedagogik Respublika tashxis markazi direktorining buyrug'i bilan rasmiylashtiriladi.

Ilmiy-metodik Kengashning vazifalari va ish mazmuni: Ilmiy-metodik Kengashning maqsadi O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimida kasb-hunarga yo'naltirish va psixologik xizmatni rivojlantirish bo'yicha me'yoriy-huquqiy hujjatlar, ilmiy-metodik va tashkiliy-metodik ishlanmalarni ekspertizadan o'tkazishdan iborat.

Ilmiy-metodik Kengashning vazifalari quyidagilarni tashkil etadi: kasb-hunarga yo'naltirish ishlarining yetarlicha ishlab chiqilmagan jihatlarini aniqlash va tegishli ma'lumotlar bankini shakllantirish maqsadida barcha bosqichdagi kasb-hunarga yo'naltirish va psixologik-pedagogik tashxis markazlari, ta'lim muassasalarining kasb-hunarga yo'naltirish va psixologik xizmatini ilmiy-metodik, dasturiy, axborot ta'minotini tahlil qiladi; yoshlarni kasb-hunarga yo'naltirish va psixologik xizmat sohasidagi huquqiy-me'yoriy, ilmiy-metodik va

tashkiliy-metodik ishlanmalarni ekspertizadan o'tkazadi hamda O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligining o'quv-metodik, multimediya o'quv vositalari va shunga o'xshash tarqatma materiallarni ekspertizadan o'tkazish va ulardan ta'lim muassasalarida foydalanishni muvofiqlashtirish guruhiga taqdim etadi; kasb-hunarga yo'naltirish va psixologik-pedagogik tashxisning ilmiy-metodik, dasturiy va axborot ta'minoti bo'yicha ishlanmalarni rejalashtiradi va muvofiqlashtiradi: kasb-hunarga yo'naltirish va psixologik-pedagogik tashxis muammolarining turli jihatlari bo'yicha Respublika va hududiy o'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirish va psixologik-pedagogik diagnostikasini metodik ta'minlash kichik guruhlari xodimlari, boshqa taalluqli tashkilot, muassasa va ta'lim muassasasi mutaxassislari tomonidan tayyorlangan ilmiy-metodik va didaktik ishlanmalarning qo'lyozmalarini ko'rib chiqadi va nashrga tavsiya etadi: ilmiy-metodik Kengashning yillik ish rejalarini ko'rib chiqadi va tasdiqlaydi.

Ilmiy-metodik Kengash ishini tashkil etish. Kengash tarkibi Respublika kasb-hunarga yo'naltirish va psixologik-pedagogik tashxis markazining rahbar va mutaxassislari, O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi, o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi Markazi, boshqa taalluqli vazirlik, idora, jamoat tashkilotlari, assotsiatsiyalar, ilmiy-tadqiqot tashkilotlarining vakillari, ularning tashkiliy-huquqiy shaklidan qat'iy nazar o'quv yurtlari rahbarlaridan tashkil topadi;

Ta'lim muassasalari amaliyotchi psixologlarining eng yaxshi ish tajribalarini o'rganish, umumlashtirish va ommalashtirish bo'yicha yo'riqnoma. Umumta'lim maktablarining, maktabgacha ta'lim muassasalari, "Mehribonlik" uylari amaliyotchi psixologlari orasidan ilg'or, tashabbuskor va ijodkor mutaxassislarni tanlash hamda ularning kasbiy yo'nalishdagi iqtidorlarini, kasbiy mahoratlarini aniqlash, ularning ilg'or ish tajribalarini o'rganish va ommalashtirish psixologlarning kasb mahoratlarini takomillashtirishning eng qulay shaklidir.

Ilg'or ish tajriba bu psixologning o'z faoliyatiga ijodkorona va novatorlarcha yondashib, o'quvchilarga sifatli psixologik

xizmat ko'rsatishning yangi yo'llarini izlab topishdir. Ilg'or ish tajribalarini o'rganish va ommalashtirish maqsadi: Umumta'lim maktablarining amaliyotchi psixologlari orasidan ilg'or, tashabbuskor va ijodkor mutaxassislarni hamda ularning turli yo'nalishdagi iqtidorlarini, kasbiy mahoratlarini aniqlash, rag'batlantirish, aniqlangan ilg'or tajribalarni ommalashtirish.

Ilg'or ish tajribalarini o'rganish va ommalashtirishning asosiy vazifalari:

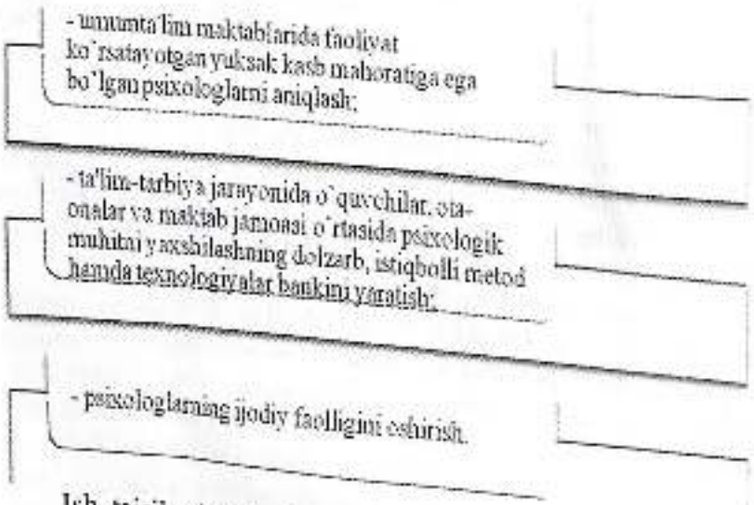

Ish tajribasi o'rganilayotgan psixolog quyidagi talablarga javob berishi kerak:

- maxsus ma'lumot va yuqori darajadagi bilimga ega bo'lishi;
- turli vaziyatlarda samarali psixologik yordam bera olish malaka va ko'nikmalariga ega bo'lishi;
- o'quvchilar bilan o'tkazilgan psixologik-pedagogik tashxis metodikalari asosida aniq tahlillar va istiqbolli rejalar tuza olishi, ularning mavjudligi;
- o'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirish va psixologik-pedagogik tashxisga doir yangi yo'nalishdagi izlanishi va o'z psixologik kontsepsiyasiga ega bo'lishi;
- zamonaviy psixologiyaning rivojlanishiga doir fikr va takliflar bera olishi;

- psixologik korreksion mashg'ulotlar jarayonida kompyuter, internet, elektron pochta tizimi, texnik moslamalardan samarali foydalana olishi;
- mutaxassisligi bo'yicha jahon psixologiyasi ilg'or ish tajribalaridan xabardor bo'lishi;
- ish jarayonida o'ziga xos yutuqlarga erisha olishi, zamon bilan hamnafasligi, mustaqillik mafkurasi va milliy istiqlol g'oyasi, jamiyat hayotining iqtisodiy va siyosiy sohalardagi o'zgarishlardan psixologik jarayonlarda foydalana olishi;
- ijtimoiy hayotda, jamoatchilik orasida ma'naviy-ma'rifiy faollik ko'rsata olishi;
- ma'naviy yangilanish jarayonida jamiyat xavfsizligiga ta'sir etuvchi tashqi va ichki tahdidlar hamda g'arazli g'oyalarga qarshi keskin kurasha oladigan darajada bilimga ega bo'lishi;
- yangiligi, amaliyotdagi metodikaga qo'shgan yangi usullari;

Ilg'or ish tajribalarni aniqlash o'rganish, umumlashtirish va ommalashtirish bosqichlari asosida amalga oshiriladi. Ilg'or ish tajribani umumlashtirish uchun quyidagi ishlar amalga oshiriladi:

- psixolog haqidagi ma'lumotlar umumlashtiriladi;
- o'rganilgan yo'nalish bo'yicha psixologning amalga oshirgan ishlari to'plam holatiga keltiriladi;
- psixologning ilg'or ish tajribasiga aniq xulosalar qilinadi;
- psixologning ta'lim-tarbiya sohasidagi bajargan ishlari bo'yicha mukammal tavsiyalar yaratiladi;
- materiallar kerakli miqdorda ko'paytiriladi; ilg'or ish tajribalar seminar-kengashlarda, pedagogik kengashlarda, tuman metodika uyushmasi yig'ilishlarida muhokama qilinadi.

Ilg'or ish tajribalarini ommalashtirishda quyidagi shakllardan foydalaniladi:

- pedagogik kengash, metod birlashma yig'ilishida, anjumanlarda, pedagogik o'qishlarda so'zlab berish;
- ilg'or tajriba, tayanch maktablarida, seminarlarda, ijodiy guruhlarda, malaka oshirish kurslarida ma'lumot berish;
- ommaviy axborot vositalarida maqolalar va tavsiyalar shaklida berish.

Ilg‘or ish tajribani ommalashtirish quyidagi tizimda amalga oshiriladi:

1.Tuman (shahar) miqyosida ommalashtirish.

□ Tuman miqyosida ommalashtirish uchun maktab pedagogika kengashi qarori, maktab rahbari taqdimnomasi va psixologning faoliyatiga oid hujjatlar, yaratgan yangiliklari haqida ma’lumot tayyorlanib, tavsiyalar tuman o‘quvchilarini kasb-hunarga yo‘naltirish va psixologik-pedagogik diagnostikasini metodik ta’minlash kichik guruhiga taqdim etiladi, tavsiya etilgan hujjatlar tuman psixologlari metodik uyushmasi a’zolari tomonidan o‘rganiladi va taqdimotlari eshitiladi, so‘ng tuman metodika kabineti kengashiga ommalashtirish uchun tavsiya etiladi. Tuman metodika kabinetining kengash yig‘ilishining qarori bilan tuman miqyosida ommalashtiriladi;

□ viloyat miqiyosida ommalashtirish uchun tuman metodika kabinetining qarori, psixologning faoliyatiga oid hujjatlari. tayyorlagan tavsiyalari va tuman metodika kabineti mudirining taqdimnomasi metodika markaziga taqdim etiladi.

2. Viloyat miqyosida ommalashtirish.

□ Tuman metodika kabinetining metodik kengashi qarori asosida viloyat metodika markazi qoshidagi o‘quv-metodika kengashi a’zolari tomonidan faoliyat o‘rganiladi, muhokama qilinadi va metodika markazi kengashiga ommalashtirish uchun tavsiya etiladi. Viloyat metodika markazi kengashi qarori bilan viloyat miqyosida ommalashtiriladi;

□ Respublika miqyosida ommalashtirish uchun viloyat metodika markazi kengashi qarori, o‘qituvchining faoliyatiga oid hujjatlar, ilg‘or ish tajribalari haqida ma’lumot, tayyorlagan tavsiyalari va VXTB boshlig‘ining taqdimnomasi Respublika tashxis markaziga respublika miqyosida ommalashtirish uchun taqdim etiladi.

3. Respublika miqyosida ommalashtirish.

Respublika miqyosida ommalashtirish uchun tavsiya etilgan ilg‘or ish tajriba Respublika tashxis markazi ta’lim muassasalarida psixologik xizmat bo‘limi tomonidan o‘rganiladi. Ilmiy metodik kengashida muhokama qilinib, kengashning qarori bilan Respublika miqyosida ommalashtiriladi (trening ishlanmalari to‘plam sifatida chop etiladi. targ‘ibot-tashviqot maqsadida psixologlar. o‘qituvchilar ishtirokida seminarlar tashkil etiladi).

2.Mutaxassislik yo‘riqnomasi

Psixologik xizmat "psixologiya" ixtisosligi bo‘yicha oliy ma’lumotga ega bo‘lgan psixolog yoki qayta tayyorlashdan o‘tib, "amaliyotchi psixolog" malakasiga ega bo‘lgan oliy ma’lumotli pedagoglar tomonidan amalga oshiriladi.

Psixologning vazifalari:

• bolalarning shaxsiy va ijtimoiy, intellektual rivojlanishi, psixologik salomatligini saqlash uchun maqbul shart-sharoitlarni yaratish va ta’minlashga yo‘naltirilgan kasbiy faoliyatni amalga oshirish;

• o‘quvchilarning (tarbiyalanuvchilarning) rivojlanishiga to‘sqinlik qiluvchi sabablarni aniqlash va ularga psixologik yordam (psixokorreksiya, psixoprofilaktika, reabilitatsiya va tavsiyalar) ko‘rsatish bo‘yicha tadbirlarni amalga oshirish;

• turli yoshdagi bolalarning xarakter xusususiyatlari va shaxs sifatlarini inobatga olgan holda ularning qobiliyat. layoqat. bilish va kasbiy qiziqishlarini o‘rganish, korreksiya qilish va rivojlantirish;

• 6-7 yoshdagi bolalarni psixologik tekshiruvdan o‘tkazish va ularning boshlang‘ich sinfda ta’lim olishga tayyorgarlik darajasini aniqlashda qatnashish;

• o‘quvchilarni tashxis qilish va natijalarni ta’lim olish davomida (1-sinfdan 9-sinfgacha) “Psixologik-pedagogik tashxis daftari” da qayd etib borish;

• o‘quvchilarning (tarbiyalanuvchilarning) individual, jinsiy va yosh xususiyatlarini inobatga olgan holda korreksion-rivojlantiruvchi dasturlarni ishlab chiqishda ishtirok etish, ularda ijobiy ijtimoiy ustanovkalarni, ta’lim olish, hayotiy va kasbiy o‘zligini anglashga tayyorgarlik motivatsiyalarini shakllantirish;

• iqtidorli bolalar va o‘smirlarning ijodiy rivojlanishi uchun psixologik qo‘llab-quvvatlanishini tashkil etish va amalga oshirish;

• ijtimoiy va huquqiy xavf omillarining ta'sirini aniqlash, ularning bolalar va o'smirlarga ta'sirini kamaytirish uchun psixologik tashxis tadbirlaridan foydalanish, ijtimoiy muhitda ularning xulq-atvori va muloqotini psixologik-pedagogik korreksiyalash;

• bolalarning ma'naviy-ma'rifiy, intellektual va jismoniy tarbiyasiga ko'maklashish, o'quvchilar (tarbiyalanuvchilar), pedagog xodimlar, ota-onalar yoki qonuniy vakillarning psixologik madaniyatini shakllantirish;

• bolalar tarbiyasi, ta'limi va rivojlanishi, shuningdek, ota-onalar va bolalar munosabatlaridagi muammolar bo'yicha ota-onalar yoki qonuniy vakillarga psixologik maslahatlar berish;

• bolalar bilan ishlashda samarali natijalarga erishish va o'zining kasbiy mahoratini oshirish maqsadida mutaxassis psixologlarning ilg'or tajribalarini va ilmiy uslubiy adabiyotlarni o'rganish;

• psixologik xizmat, shuningdek, pedagogik jamoaning bolalar tarbiyasi va rivojlanishi bilan bog'liq bo'lgan tadbirlari bo'yicha ma'muriyatning buyruq va farmoyishlarini bajarish;

• o'z faoliyatiga doir hujjatlar va hisobotlarni o'rnatilgan shakllarda yuritish, ta'lim muassasasida tarbiyaviy tadbirlarning ishlab chiqilishi, rejalashtirilishi va o'tkazilishida, shuningdek, maktab, oila, mahalla hamkorligi amalga oshirilishida ishtirok etish;

• umumta'lim muassasalarida o'quvchilar soni ko'pligini inobatga olgan holda, psixologik xizmatni amalga oshirishda sinf rahbarlari ham ishtirok etishlari mumkin. Buning uchun maktab psixologi sinf rahbarlari bilan avvaldan tayyorgarlik ishlarini o'tkazishi kerak.

Psixologlarning asosiy funksiyalari:

□ har bir yosh bosqichida (bolalik, o'smirlik, yoshlik) shaxsning barkamol shakllanishi va rivojlanishiga ko'maklashuvchi psixologik-pedagogik shart-sharoitlarni yaratish;

□ o'quvchilarning intellektual, shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishidagi buzilishlar, shuningdek, ularning xulq-atvori hamda muomalasidagi og'ishlarni aniqlash;

□ o'quvchilar (tarbiyalanuvchilar), ularning ota-onalari yoki qonuniy vakillari, pedagoglar o'rtasida psixologik bilimlarni shakllantirish va rivojlantirish maqsadida psixologik ma'rifat ishlarini olib borish;

□ o'quvchilarning qiziqishlari, moyilliklari, qobiliyatlari va shaxsiy sifatlari, shuningdek, kasb hamda o'rta maxsus kasb-hunar ta'limi muassasalarida keyingi ta'lim yo'nalishini (akademik litsey yoki kasb-hunar kollejini) tanlash motivlarini aniqlash bo'yicha tashxis tadbirlari (suhbatlar, anketa so'rovlari, testlar)ni tashkil etish va o'tkazish;

□ iqtidorli bolalar va o'smirlarni aniqlash, ularning bilimga qiziqishlari, moyilliklari va qobiliyatlarini rivojlantirish, o'quv hamda ijodiy faoliyatga undash uchun zaruriy psixologik-pedagogik shart-sharoitlarni yaratishda ishtirok etish;

□ o'quvchilar (tarbiyalanuvchilar)ning darslarni o'zlashtirmasligi, atrofdagilar bilan ziddiyatli munosabatlarda bo'lishi bilan bog'liq bo'lgan shaxsiy muammolarini aniqlash, ularni ota-onalar yoki qonuniy vakillar, ta'lim muassasalari pedagoglari, mehribonlik uylari tarbiyachilari bilan birgalikda hal etish;

□ tarbiyasi og'ir, pedagogik qarovsiz bolalar va o'smirlarni psixologik tekshirish, ularning xulqidagi og'ishlarni va ijtimoiy muhitga moslasha olmaslik holatini korreksiyalash, o'qituvchilar, tarbiyachilar, ota-onalar yoki qonuniy vakillar uchun ularni qayta tarbiyalash hamda huquqbuzarliklarning oldini olish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqish;

□ tarbiyasi og'ir o'smirlar (huquqbuzarlar)ga psixologik tavsifnomalar tayyorlash, ularni voyaga yetmaganlar ishlari bo'yicha komissiyalarga taqdim etish, komissiya qarorlarini ishlab chiqishga ko'maklashish;

□ psixologik yordamga muhtoj o'quvchilar (tarbiyalanuvchilar)ning turli toifalari bilan korreksion - rivojlantiruvchi, profilaktik va maslahat tadbirlarni o'tkazish;

□ "Ishonch qutisi" ishini tashkil etish, o'quvchilar jamoasi va pedagogik jamoada sog'lom psixologik iqlimni yaratish hamda saqlab qolish;

□ o'z faoliyatining barcha yo'nalishlari bo'yicha hujjatlarni (rejalar, dasturlar, hisobotlar, ma'lumotnomalar, xulosalar va hokazo) yuritib borish.

Psixologlar o'z funksiyalarini maktabgacha ta'lim, umumta'lim muassasalari, mehribonlik uylari pedagogik faoliyatining o'ziga xos xususiyatlarini inobatga olgan holda bajaradilar, tarbiyalanuvchilar, o'quvchilar, ularning oilalari haqidagi ma'lumotlarning sir saqlanishini ta'minlaydilar, beradigan tavsiyalarining asoslanganligi va o'z faoliyati natijalari uchun shaxsan javobgardirlar.

3. Istiqbol va joriy ish rejalari

Istiqbol reja bu 5 yillik reja bo'lib, psixologning kelajakda amalga oshiradigan ishlarini o'z ichiga oladi. Joriy reja esa yillik va kalendar rejaga bo'linadi.Yillik reja psixologning bir yillik faoliyatini o'z ichiga oladi. Kalendar reja esa psixologning haftalik faoliyatini o'z ichiga oladi. Psixologik diagnostika – bolalarni maktabgacha ta'lim va maktab yoshi davomida psixologik jihatdan uzluksiz har tomonlama o'rganish, ularning individual-psixologik xususiyatlarini aniqlash, o'qish xulq-atvorlaridagi nuqsonlarning sabablarini aniqlab berishga qaratilgan tadbirlarga doir ish rejasi.

№	Bajariladigan ishlar mazmuni	Muddati	Mas'ul shaxs
1.	6 yoshli bolalarni maktabga tayyorgarligini aniqlash. (PPD ko'rigi)	May, iyun, iyul, avgust (85 kun) davomida.	Psixolog, PPD ko'rik komissiyasi a'zolari.
2.	1-sinf o'quvchilari uchun tashxis daftarlarini to'ldirish(belgilangan metodika asosida) 1-sinf o'quvchilari o'rtasida sinov o'tkazish)	Sentabr, Oktabr	Psixolog

3.	1-sinfga qabul qilingan 6 yoshli bolalarning maktabga psixologik moslashuvi va rivojlanish dinamikasini o'rganish.	Noyabr, dekabr.	Psixolog
4.	9-sinf o'quvchilari o'rtasida Respublika tashxis markazi tomonidan tavsiya etilgan tashxis metodikalarini o'tkazish.	Oktabr. May.	Psixolog
5.	O'qituvchining shaxsini va pedagogik qobiliyatlarini tekshirish.	Sentabr, Oktabr.	Psixolog
6.	9 - sinf o'quvchilari o'rtasida chuqurlashtirilgan psixologik tashxis o'tkazish.	Yil davomida.	Psixolog
7.	Tarbiyasi qiyin bolalar va o'smirlarning psixologik xususiyatlarini o'rganish.	Sentabr, Oktabr.	Psixolog
8.	Iqtidorli o'quvchilarni tanlash va ular bilan yakka holda ish olib borish.	Dekabr, yanvar.	Psixolog

Psixoprofilaktik ishlar.

Psixologik profilaktika – maktabda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan turli psixologik-pedagogik muammolarning oldini olishga yo'naltirilgan tadbirlarga doir ish rejasi.

№	Bajariladigan ishlar mazmuni	Muddati	Mas'ul shaxs
1.	Sinf jamoasi bilan yoki o'quvchilar bilan yakka (individual) holda suhbat uyushtirish.	Talabga ko'ra va shaxsiy tashabbus bilan yil davomida	Psixolog hamda sinf rahbarlari

2.	Tarbiyasi og'ir o'quvchilar xulqini korreksiya qilish uchun sinf rahbarlariga yo'l-yo'riqlar ko'rsatish.	Dekabr, yanvar	Psixolog hamda sinf rahbarlari
3.	Maktabda psixologik muhitni o'rganish va uni barqarorlashtirish.	Doimiy	Psixolog
4.	O'quvchilar o'rtasida aysh-ishratga, giyohvandlikka, yengil turmush kechirishga, qing'ir yo'l bilan boyishga ruju qiluvchi shaxslar bilan yakka tartibda ishlash	Doimiy	Psixolog

Psixologik ma'rifat va tashviqot ishlari.

Psixologik ma'rifat va tashviqot – maktabning pedagogik jamoasini, o'quvchilarni va ota-onalarni psixologik bilimlarini egallashga jalb etish, ularning psixologik madaniyatini oshirishga yo'naltirilgan tadbirlarga doir ish rejasi.

№	Bajariladigan ishlar mazmuni	Muddati	Mas'ul shaxs
1.	Ota-onalar bilan turli mavzularda majlislar o'tkazish	Yil davomida talabga ko'ra	Psixolog, ota-onalar
2.	Ota-onalar uchun so'rovnomalar testlar ishlab chiqish.	Yil davomida	Psixolog
3.	Maktab pedagogik kengashlarida ma'ruza bilan ishtirok etish.	Yil davomida	Psixolog
4.	Psixologik xizmat hujjatlarini rasmiylashtirish.	Yanvar.	Psixolog

5.	O'zlashtirmovchi o'quvchilar bilan ishlashga doir aniq psixologik-pedagogik tavsiyalar, ko'rsatmalar ishlab chiqish.	Yil davomida	Psixolog, sinf rahbarlari, o'qituvchilar

Psixokorreksion ishlar.

Psixologik korreksiya va rivojlantirish – shaxs shakllanishi va psixik rivojlanishida sodir bo'ladigan kechikish, salbiy buzilish va nuqsonlarni bartaraf etish, shaxs va jamoaga faol ijobiy ruhiy ta'sir o'tkazish, shaxslararo munosabatlardagi muvofiqlikni ta'minlashga yo'naltirilgan tadbirlarga doir ish rejasi.

№	Bajariladigan ishlar mazmuni	Muddati	Mas'ul shaxs
1.	Muayyan diagnostik ish asosida tavsiyalar ishlab chiqish: A) xotirani rivojlantiruvchi darslarni tashkil qilish: B) maktabga qabul qilingan 6 yoshli bolalar bilan «Psixologik sog'lomlashtirish dasturi» asosida korreksion darslar tashkil qilish.	Sentabr, may. Talabga ko'ra I-II-chorak davomida	Psixolog va 1-sinf rahbarlari.
2.	Zamonaviy psixodiagnostika va psixokorreksion metodikalar bilan ishlash.	Yil davomida	Psixolog
3.	O'zlashtirmovchi o'quvchilar ruhiy dunyosidagi nuqsonlarni aniqlash va ularga yordam berish yo'l-yo'riqlarini ishlab chiqish, amaliyotga tatbiq etish.	May, iyul, avgust.	Psixolog

4.	Xarakterida turlicha aktsentuatsiyasi mavjud o'quvchilar bilan psixokorreksion ishlarni o'tkazish.	Yil davomida, talabga ko'ra.	Psixolog

Psixokonsultativ ishlar.

Konsultatsiya (maslahat) – ziddiyat va nizolarni yumshatish, har bir shaxsning mavjud imkoniyatlarini imkon qadar kuchliroq namoyon eta olishiga zarur shart-sharoitlar yaratish, o'qituvchilar va ota-onalarning psixologik muammolarini hal etishga yordam berish, ularni o'z psixologik salomatliklarini muhofaza qilishga o'rgatishga doir maslahatlar berish ishlariga asoslangan faoliyat rejasi.

O'quvchilarni o'qishga qiziqtirish uchun nimalar qilish kerak.	Yil davomida	Psixolog
Maktab o'qituvchilarini qiziqtiradigan masalalar bo'yicha maslahat berish.	Yil davomida talabga ko'ra.	Psixolog
Boshlang'ich sinf o'quvchilarining maktabga moslashuviga yordam berish.	Noyabr, dekabr	Psixolog, sinf rahbarlari.
Shaxsga oid, ixtisoslikka doir muammolar yuzasidan o'qituvchilarga keng ko'lamda maslahatlar berish.	Doimiy	Psixolog

Kasb-hunarga yo'naltirish ishlari.

Kasb-hunarga yo'naltirish – o'quvchilarning layoqati, qiziqishi va qobilyatlariga mos kasb-hunarlarni ongli tanlashni tayyorlashga doir tadbirlar ish rejasi.

№	Bajariladigan ishlar mazmuni	Muddati	Mas'ul shaxs
	O'quvchilar bilan kasb tanlashga doir suhbatlar o'tkazish, ularni faoliyat ko'rsatayotgan o'rta maxsus o'quv yurtlari yo'nalishi bilan sinf rahbari va proforientator orqali tanishtirish.	Yil davomida	Psixolog, sinf rahbari, proforienta-tor.
	O'quvchilarni kasb tanlashga yo'naltirish,o'zlashtirmovchi likning sabablni aniqlash.	Yil davomida, talabga ko'ra.	Psixolog, proforienta-tor.

4. Ta'lim sohasidagi psixologik xizmat me'yoriy hujjatlari

Pedagog - psixolog faoliyatining me'yoriy hujjatlari "O'zbekiston Respublikasida uzluksiz ta'limni rivojlantirish bo'yicha idoralararo muvofiqlashtiruvchi Kengashning asosiy vazifalari to'g'risida"gi yig'ilishning 2-sonli bayoni ijrosini ta'minlash to'g'risida"gi buyruq va psixologik xizmat to'g'risidagi nizomni o'z ichiga oladi.

Psixologik xizmat to'g'risidagi Nizom O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2010-yil 7- iyundagi 109-sonli "Umumta'lim maktablarining 9-sinf bitiruvchilarini akademik litseylar va kasb-hunar kollejlarida o'qitish bilan qamrab olishni ta'minlash bo'yicha normativ-huquqiy bazani yanada takomillashtirish to'g'risida"gi qarori (O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2010-y., 23-son, 184-modda) ga muvofiq. O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimidagi muassasalarda Psixologik xizmat (keyingi o'rinlarda Psixologik xizmat deb ataladi)ning maqsadi, vazifalari hamda faoliyatining tashkiliy asoslarini belgilaydi.

Amaliyotchi psixologlar maktabda psixologik xizmatning 6 ta (psixologik ma'rifat, psixologik-pedagogik tashxis, psixologik profilaktika, psixologik korreksiya va rivojlantirish, psi-

xologik maslahat, kasb-hunarga yo'naltirish) yo'nalishi bo'yicha faoliyat olib boradi va ulardan mazkur yo'nalishlar doirasidagi ish hujjatlarining yuritilishi talab etiladi.

Mazkur yo'nalishlar doirasida psixolog tomonidan yuritilgan har bir hujjat, birinchidan, psixologning o'zi uchun o'quvchi shaxsining barcha jihatlari, uning oilaviy muhiti, atrofdagilarning ta'siri, hatti-harakati hamda xulq-atvoridagi o'zgarishlar, buzilishlar va boshqalar xususida to'plangan ma'lumotlar tizimining yaratilishiga, ushbu ma'lumotlarni birini ikkinchisi bilan taqqoslashdan olingan xulosalarning to'planib borishiga imkoniyat yaratadi.

Ikkinchidan, ish hujjatlarining mavjudligi psixolog faoliyatining bosqichma-bosqich, tizimli ravishda borishini va yuqori natijalar olishga erishilishini ta'minlaydi.

Rasmiy va me'yoriy hujjatlar:

- O'zbekiston Respublikasining ta'limga, voyaga yetmaganlar huquqlarini muhofaza qilishga oid qonun hujjatlari, Respublika Prezidenti va Vazirlar Mahkamasining qarorlari, farmon va farmoyishlari.
- O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi muassasalarida psixologik xizmat to'g'risida Nizom.
- O'zbekiston Respublikasida o'quvchi yoshlarni kasb-hunarga yo'naltirish tizimini rivojlantirish Konsepsiyasi.
- Me'yoriy hujjatlar to'plami (buyruqlar, qarorlar, farmoyishlar, bayonnomalar).
- "Maktab va hayot" jurnalining to'plamlari.
- Hisobotlar.

Shuningdek, yuqori tashkilotlardan kelgan hujjatlar ijrosini nazorat qilish daftari yuritiladi.

Takrorlash va muhokama uchun savollar:

1.Pedagog-psixolog faoliyatidagi mutaxassislikka qo'yiladigan talablar, huquq va majburiyatlarning mezonlarini baholovchi mavjud me'yoriy hujjatlar nimalardan iborat?

2. Psixolog o'z faoliyati davomida qanday istiqbol va joriy ish rejalarni amalga oshirishi lozim?

3. Kasb-hunarga yo'naltirish ishlari bo'yicha psixolog yil mobaynida qanday ishlarni bajaradi?

4.Psixologning yil mobaynidagi konsultatsiya (maslahat) ishlari qanday bosqichlarni o'z ichiga oladi?

5. Psixologik xizmat ishlaridagi Psixologik korreksiya va rivojlantirish jarayonining mohiyati nimadan iborat?

Mavzu yuzasidan test savollari:

1. Maktabgacha yoshdagi bolalar bilan o'tkaziladigan rivojlantiruvchi ishlarning asosiy shakli nimadan iborat?

A. Mehnat.
B. Jazo.
S. Maqtov.
*D. O'yin.
E. O'qish.

2. Mehribonlik uylariga qachon psixolog shtati joriy qilingan?

A. 1967.
B. 1977.
*S. 1987.
D. 1997.
E. 1992.

3. Psixologik konsilium qaysi yo'nalishdagi ishning muhim bosqichi hisoblanadi?

A. Psixodiagnostik.
B. Psixokorreksiya .
S. Psixologik ma'rifat.
D. Psixologik rivojlantiruvchi.
*E. Psixoprofilaktik.

4. Psixolog konsiliumda qanday vazifalarni amalga oshiradi?

*A. Har bir o'qituvchida o'quvchiga nisbatan ustanovkani o'zgartirish.
B. O'qishda orqada qolish sabablarini aniqlash.

S. O'quvchilarning, o'qituvchilarning va butun jamoaning rivojlanishiga yordam berish.

D. O'quvchilarning ota-onalari, to'garak rahbarlari va boshqa kishilar bilan hamkorlik qilish.

E. O'quvchilar bilan qanday ishlar olib borilganligi haqida ma'lumot berish.

5. Maktablarda o'quvchilar soniga qarab psixolog shtati qanday belgilanadi?

A. 500 -1.

*B. 1000-1.

S. 1500-1.

D. 2000-1.

E. Har bir maktabga 1 psixolog.

6. Kollejlarda psixolog shtati qanday belgilanadi?

A. 650-1.

*B. 750-1.

S. 850-1.

D. 950-1.

E. 500-1.

7. Bog'chalarda psixolog shtati qanday belgilanadi?

*A. Har 1 bog'chaga – 1.

B. 100 bolaga – 1.

S. 200 bolaga – 1.

D. 150 bolaga - 1.

E. To'g'ri javob yo'q?

8. Maktab, kollej psixologlari necha yilda malaka oshiradi?

A. Har 1 yilda.

B. Har 2 yilda.

*S. Har 3 yilda.

D. Har 4 yilda.

E. Har 5 yilda.

9. Maktab psixologining huquqlari nimadan iborat?

A. Psixolog hech qanday huquqga ega emas.

B. O'qituvchi foydalanadigan barcha imtiyozlardan psixolog ham foydalanishi mumkin.

S. 48 kunlik mehnat ta'tiliga chiqishi mumkin.

D. Haftasiga 20 soat ishlaydi.

*E. B. S. D.

10. Maktab psixologining burchlari nimadan iborat?

A. Eksperimental tadqiqotlar o'tkazish.

B. O'qituvchilar bilan hamkorlikda ishlash.

*S. Tadqiqot natijalarini sir saqlash.

D. Ota-onalar iltimosi bilan maslahatlar berish.

E. Kasbga yo'llash ishlarini olib boorish.

5-BOB. PSIXOLOGIK XIZMAT MAHSULDORLIGINING SHAROITLARI

Reja:

1. O'quvchilarga individual yondashuv psixologik xizmatning asosiy tamoyili.
2. Bola uchun qulay iqlim yaratish
3. Bolaning qiziqishlari va qobiliyatlarini rivojlantirish.
4. O'quvchilar bilan ishlashda har bir yosh davrining xususiyatlari hisobga olish.

Tayanch tushunchalar va iboralar: individual yondashuv, qulay iqlim, qiziqishlari va qobiliyatlarini rivojlantirish, yosh davrining xususiyatlari hisobga olish, mahsuldorlik.

1. O'quvchilarga individual yondashuv psixologik xizmatning asosiy tamoyili

Ta'lim- tarbiya jarayonida o'quvchilarga individual yondashuv zarurligi hamma tomonidan tan olingan, lekin undan amalda foydalanish oson ish emas. Bunga maktabda o'qituvchilarning bola haqida ko'p gapirishlari dalil bo'ladi. Chunki maktabda o'quvchining qobiliyatlari, shaxsning asosiy xislatlari haqida chuqur va har tomonlama ma'lumot beradigan mutaxassis yo'q.

Ta'lim-tarbiyadagi **individual yondashuv** – bolani boshqalardan ajratib individual o'qitishni bildirmaydi, balki shaxsni u yoki bu xislatlarining shakllanishida maxsus sharoitlarni hisobga olish, har bir o'quvchining individual psixologik xususiyatlarini ilmiy asosda tushunishni anglatadi.

Psixologiyada shaxsning individual xususiyatlari deganda bir shaxsni ikkinchi shaxsdan farqlaydigan xususiyatlar tushuniladi.

Individual yondashuvning vazifasi – rivojlanishning individual usullarini aniqlash, bolaning imkoniyatlarini, har bir shaxsning faolligini ta'minlashdan iborat. Bu nuqtayi nazardan olganda individual yondashuv faqatgina "tarbiyasi qiyin" bolalarga emas, barcha o'quvchilarga ham zarurligi tushunarli bo'ladi.

Kollej psixologlari bu usulni u yoki bu shaklda qo'llaydilar, chunki bu ko'zga tashlanib turgan qiyinchiliklar bilan birgalikda, bola shaxsiy taraqqiyotining ba'zi yashirin nuqsonlarini ham topishga yordam beradi.

Psixologik xizmat mahsuldorligi sharoitlarini uch guruhga ajratish mumkin. Ular:

a) bola uchun qulay iqlim yaratish;
b) bolaning qiziqishlari va qobiliyatlarini rivojlantirish;
v) har bir yosh davrining xususiyatlarini hisobga olish.

2.Bola uchun qulay iqlim yaratish

Bolaning rivojlanishi uchun **qulay psixologik iqlim yaratish** ham psixologik xizmat mahsuldorligining omillaridan biridir. Bunday iqlim yaratishda bolalarning kattalar va tengdoshlari bilan muloqoti muhim hisoblanadi. O'smirlarning tengdoshlari va kattalar bilan muloqoti ular shaxsining shakllanishida muhim omil hisoblanadi. Muloqotdagi muvaffaqiyatsizlik, shunday ichki noqulaylikka, o'zini yomon his qilishga olib keladiki, uning o'rnini hayotning boshqa sohalaridagi hech qanday ko'rsatkichlar bosa olmaydi. Muloqot o'smirlar tomonidan muhim jarayon sifatida qabul qilinadi; bu haqida ular muloqot shakllariga e'tibor berishni, kattalar va tengdoshlari bilan o'zaro munosabatlarini tahlil qilishlarini, ularni tushunishga urinishlarini misol qilib keltirish mumkin. O'smirda xuddi shu tengdoshlari bilan muloqotda shaxs ijtimoiy yetukligining muhim ko'rsatkichi bo'lmish qadriyatlar shakllana boshlaydi.

Ularda asosan muloqot – qadriyatlar mazmunini belgilaydi. Bu yosh tengdoshlari orasida o'zini ko'rsatishga intilish, o'zini va suhbatdoshini yaxshiroq bilishga intilish, atrof-muhitni bilish kabi muloqot motivlari jamoa tomonidan tan olinishi, o'ziga ishonish, hatti-harakatlarining mustahkamligi va yuksak umumiy madaniyat, o'z fikriga ega bo'lish, mustahkam iroda, o'z-o'zini nazorat qilish, halollik, ko'ngilchanlik kabi qadriyatlar sistemasining yuzaga kelishiga sabab bo'ladi. U yoki bu sababga ko'ra tengdoshlari bilan muloqot shakllanmagan o'smirda yoshiga nisbatan shaxsning taraqqiyotida orqada qolish kuzatiladi.

O'smir shaxsining shakllanishida tengdoshlari bilan muloqotning rolini kamaytirmagan holda, ba'zan bu muloqotga katta ahamiyat berilishini ta'kidlash joiz. Tengdoshlari bilan muloqot– ontogenezning barcha bosqichlarida bolaning shaxsiy va psixik rivojlanishida muhim hisoblanadi, lekin bola "normal" (axloqan tarbiyalangan) katta kishilar bilan muloqotda bo'lgandagina, u o'z funktsiyasini bajaradi. Xuddi shu kattalar bilan muloqotda tengdoshlari orasida shakllangan qadriyatlarni tushunish va nazorat qilish ro'y beradi. Xuddi shu kattalar bilan muloqotda jamiyat uchun xos bo'lgan axloqiy fazilatlarni va qadriyatlarni o'zlashtiradi.

Psixologik tadqiqotlardan ma'lum bo'lishicha, o'smirlik va o'spirinlik davrida kattalar bilan norasmiy ishonchga asoslangan muloqotga ehtiyoj bu davrda paydo bo'lgan yangi psixologik tuzilmalardan biridir.

Hozirgi maktablarda o'quvchilarning kattalar, tengdoshlari bilan to'liq muomala muloqotini ta'minlaydigan psixologik sharoitlar yaratilmagan. Shu sababli o'quvchilarda maktabga, o'qishga salbiy munosabat, o'ziga, atrofdagi kishilarga nisbatan noto'g'ri munosabat shakllanadi. Bunday sharoitda shaxsning rivojlanishi va unga mahsuldor ta'lim berish mumkin bo'lmay qoladi. Shuning uchun ham qulay psixologik iqlim yaratish, o'quvchilar va kattalar o'rtasida qiziqarli muloqot uchun imkoniyat yaratishga amaliyotchi psixologlar, sinf rahbarlari, o'qituvchilar, ota-onalar intilishlari lozim.

Psixologik xizmat faoliyati o'quvchilar aqliy taraqqiyoti va shaxsiy xususiyatlarini diagnostika qilishga, ta'lim tarbiyadagi buzilishlarning psixologik sabablarini aniqlashga qaratilmasdan, balki bunday buzilishlarni *yo'qotish* va oldini olishga qaratiladi. Bunday psixologning aniqlangan chetlashishlarni korreksiya qilishda faol ishtirok etish zarurligi kelib chiqadi.

Mazkur ishlar o'quvchilarni maktabda, kollejda va litseylarda o'qitish davomida psixologik-pedagogik jihatdan chuqurroq o'rganishga yo'naltirilgan bo'lib, ularning individual xususiyatlarini, ta'lim tarbiyadagi nuqsonlarning sabablarini aniqlashga mo'ljallangandir. Yosh davr taraqqiyoti mezonlariga

muvofiqligini aniqlash maqsadida psixolog bolalar, o'quvchilar, maxsus maktab, o'quvchilarini, akademik litsey va kasb-hunar kollejlari, oliy o'quv yurti talabalarini psixologik tekshiruvdan o'tkazadi, ularning darajalarini belgilaydi. O'quvchilarning kasbiy yaroqliligini diagnostika qiladi, ularning shaxs xislatlari, irodaviy sifatlari, his-tuyg'ulari, o'z-o'zini boshqarish imkoniyati, intellektual darajasini tekshiradi.

Maslahat berish ishlari - amaliyotchi psixologning asosiy faoliyat turlaridan biridir. Maslahat berish ishlari o'qituvchilar, o'quvchilar, ota-onalar uchun olib boriladi. Maslahat berish ishlari individual va guruhiy bo'lishi mumkin. Amaliyotchi psixologlar ish tajribasini umumlashtirish shuni ko'rsatadiki, o'qituvchilar ko'pincha psixologga quyidagi muammolar bo'yicha murojaat qiladilar: turli fanlar bo'yicha o'quvchilarning o'zlashtirishdagi qiyinchiliklar, bolalarning o'qiy olmasligi va istamasligi, guruhda nizoli vaziyatlar, shaxsiy pedagogik ta'sirning natija bermasligi, har xil yoshdagi bolalarning tengdoshlari oila muloqoti va bolalar jamoasining shakllanishi, kasbiy malakalarini oshirish yo'llari, o'quvchilarning qobiliyatlari, layoqatlari, qiziqishlarini aniqlash va rivojlantirish yo'llari, o'quvchilar bilan kasbga yo'naltirish ishlarini olib borish.

3. Bolaning qiziqishlari va qobiliyatlarini rivojlantirish

Bolaning qiziqishlari va qobiliyatlarini rivojlantirish ham psixologik xizmat mahsuldorligi sharoitlaridan biridir. Biz ota-onalar farzandimiz ulgurmayotgan "joyni to'ldirishga" harakat qilamiz, ya'ni ximiya, yoki matematikadan ulgurmayotgan bo'lsa unga repititor yollab ximiyani yoki matematikani o'rgatishga harakat qilamiz. Biz bolaning "bo'sh joyini to'ldirish" emas, balki bolaning qiziqishini, qobiliyatini rivojlantirsak, psixologik xizmat mahsuldor bo'ladi. Agar farzandimiz shaxmatga qiziqsa, uni shaxmat to'garagiga berishimiz zarur, balki undan kelajakda Rustam Qosimjonovday jahon chempioni chiqar. Amaliy psixolog bolalar, o'quvchilar, talabalarning psixik taraqqiyotdagi, xulq-atvor muomalasidagi nuqsonlar va kamchiliklarni astasekin tuzatish, korreksiya qilish dasturini ishlab chiqaradi va

amaliyotga uni tatbiq etadi. Buning uchun ular bilan maxsus mashg'ulotlar o'tkazadi, ijodiy qobiliyatlarni o'stirish maqsadida treninglar olib boradi.

Shaxsning barcha individual psixologik xususiyatlari kabi qobiliyatlar unga qandaydir tabiat tomonidan tug'ma ravishda, tayyor holda berilmaydi, balki hayot va faoliyat jarayonida tarkib topadi. Kishi dunyoga hech qanday psixik xususiyatlarsiz, faqat ularni orttirishga qaratilgan umumiy imkoniyatlar bilan keladi, xolos.

Hozirgi paytda iste'dod nishonalarini miyaning va sezgi organlarining mikrostrukturasi bilan bog'laydigan nazariya eng mahsuldor hisoblanadi. Shuningdek, iste'dod nishonalarini nerv jarayonlarining ayrim differentsial xususiyatlari bilan (nerv kuchi, muvozanatlashuvi va harakatchanligi o'rtasidagi farqlarga qarab) va shu bilan oliy nerv faoliyati turlari bilan bog'lovchi gipoteza ham haqiqatga yaqinroqdir.

Bulardan tashqari, qobiliyatlarning tabiiy asoslarini nerv sistemasining xususiy xususiyatlari deb atalgan xususiyatlar bilan bog'laydigan, ya'ni ayrim odamlarda ko'rish, boshqa odamlarda eshitish, uchinchi bir xilida esa harakat sohasida namoyon bo'ladigan o'ziga xos tipologik xususiyatlar bilan bog'laydigan gipotezalar yana ham haqiqatga yaqinroqdir.

Jiddiy statistika qobiliyatlar va iste'dodlarning irsiyat yo'li bilan o'tishini isbotlaydigan hech qanday dalillar bermaydi. Qobiliyatlarning irsiyat yo'li bilan o'tishi haqidagi ilmiy nazariyaga ham qarama- qarshidir.

Garchi qobiliyatlarning rivoji har turli odamlarda mutloqo bir xil bo'lmagan tabiiy shart-sharoitlarga bog'liq bo'lsa ham, yuqorida ko'rib o'tilgan iste'dod nishonalari va qobiliyatlar o'rtasidagi nisbat, qobiliyatlar shunchaki tabiat in'omi emas, balki kishilik tarixining mahsuli ekanligini ko'rsatadi. Agar hayvonlarda oldingi avlod yutuqlarining keyingi avlodga o'tkazib berilishi asosan organizmning irsiy morfologik o'zgarishlari orqali amalga oshsa, insonda bu ijtimoiy-tarixiy yo'l bilan, ya'ni mehnat quroli, til, san'at asarlari va shu kabilar bilan amalga oshadi.

Qobiliyatlar va iste'dodlarni shakllantirish muammosi katta ijtimoiy va davlat ahamiyatiga ega bo'lgan masaladir. Inson qobiliyatlarini rivojlantirishning muhim omillari – barqaror maxsus qiziqishlardan iborat. Maxsus qiziqishlar – bu insoniyat faoliyatining qandaydir soha mazmuniga bo'lgan qiziqishlari bo'lib, bu qiziqishlar ana shu turdagi faoliyat bilan kasb tariqasida shug'ullanish moyilligiga o'sib ko'tariladi. Bilishga doir qiziqish bu o'rinda faoliyat usullari va uslublarini amaliy ravishda egallab olishni rag'batlantiradi.

Biror mehnat yoki o'quv faoliyatida qiziqishning paydo bo'lishi bu faoliyatga nisbatan qobiliyatlarning uyg'onishi bilan chambarchas bog'liqligi va qobiliyatlarning rivojlanishi uchun dastlabki zamin sifatida xizmat qilishi qayd etilgan.

Shaxs qobiliyatlarini rivojlantirishda barqaror, turg'un, kasbiy maxsus qiziqishlar muhim omillar, vositalar tariqasida xizmat qiladi. Maxsus qiziqishlari inson faoliyatidagi u yoki bu sohaning (tarmoqning) mazmuniga nisbatan intilishidan iborat shaxsiy fazilat, ichki turtki, harakatlantiruvchi kuchdir. Bunday maxsus qiziqishlar turlicha faoliyat bilan kasbiy tayyorgarlik sifatida shug'ullanish moyilligiga o'sib o'tadi. Bilishga oid qiziqish (fan asoslarini egallashga yo'naltirilgan ichki turtki) faoliyat usullarini amaliy jihatdan o'zlashtirib olishni va yangi vaziyat, sharoitga ko'chirishni taqozo qiladi, rag'batlantiradi hamda shaxsda o'zini o'zi boshqarishni ta'minlashga yordam beradi.

Qobiliyatning rivojlanishi shaxsning tarkib topishi bilan uzviy uyg'unlikka ega bo'lib, inson kamoloti har ikkala omilning birikuvini talab qiladi. Iste'dodli o'quvchilar va talabalar shakllanishi ijtimoiy muhit, ijtimoiy institutlar, ma'naviyat asoslari hamda o'zini o'zi namoyon etish, o'zini o'zi kashf qilish, o'zini o'zi rivojlantirish asosida amalga oshishi odatiy ijtimoiy psixologik qonuniyat tariqasida xizmat qiladi.

Qobiliyat har bir bolada har xil sohaga yo'nalgan bo'ladi. Lekin buni bolalar ochiqdan-ochiq namoyon qilavermaydilar. Ba'zida esa kattalarning ota-onalar va hattoki o'qituvchi-murabbiylarning e'tiborsizligi, sharoit va imkoniyatlarning noqulayligi tufayli bolalarning qiziqishlari rivojlanmay qolib ketadi. Bunday

qobiliyat hammada ham bo'lavermaydi. Iste'dod-talant, nihoyatda zo'r qobiliyat, biror sohada yuksak darajadagi layoqat. U idrok, tasavvur, tafakkur, xotira, kuzatuvchanlik benihoya o'sganligida, voqea-hodisalarning yangi qirralarini, ularning zamiridagi murakkab aloqadorlikni kashf etishda ko'rinadi. Kishi bilimlarni o'zlashtirishini, nazariy va amaliy masalalarni hal etilishi, ijodi, o'z bilim va malakalarni turmushga tatbiq qila bilishidan uning iste'dodini bilish mumkin.

Rivojlantiruvchi o'yin didaktik material bilan istalgan harakatlar emas, u majburiy o'quv mashg'uloti usuli ham emas. Bu o'ziga xos, to'laqonli va bolalar uchun yetarlicha mazmunli faoliyat bo'lib, o'z ta'sir motivlari va harakat usullariga ega.

Bugungi kunda rivojlantiruvchi o'yinlarga oid adabiyotlar talaygina, biroq bolalar bilan mashg'ulotlarning muayyan dasturini tuzishda ayrim o'ziga xos jihatlarni e'tiborga olish maqsadga muvofiq: Bu jihatlar:

- bolada kattalar bilan hamkorlikdagi faoliyatga ehtiyoj mavjudligi;

- mazkur yosh davrining ma'lum psixik funktsiyalar va shaxsiy sifatlar rivojlanishi uchun sezgitivligi;

- eng yaqin rivojlanish zonasi.

Bolalar bog'chasi turli yosh guruhlari bolalari bilan rivojlantiruvchi mashg'ulotlar maqsad va vazifalari an'anaviy, bolalar qandaydir yangi bilim va malakalarni egallaydigan mashg'ulotlardagi kabi emas. Rivojlantiruvchi o'yin va mashg'ulotlarning mazmuni bolaning psixik rivojlanishini oldinga surish, uning idroki, diqqati, xotirasi, tafakkuri, nutqi, harakat sohasi, ixtiyoriy xulq, atvori, ya'ni bola tomonidan asl o'quv dasturini muvaffaqiyatli o'zlashtirish asosini tashkil etadigan psixik funktsiyalar va shaxsiy sifatlarni takomillashtirishdir.

Ota-onalar va bolalar bog'chasi personali ongiga yetkazish muhimki, psixolog ishi bolani o'qitish emas, balki uni rivojlantirishga qaratilgan. Bu ish esa anchagina sekin kechadi va ijobiy natijaga birdaniga erishilmaydi, balki atrofdagilar uchun sezilmasdan, yashirin namoyon bo'lishi ham mumkin. Psixolog ishi natijalari zohiriy namoyon bo'ladi, masalan, atrofdagilar

xulq-atvoridagi ayrim noxush shakllar yo'qolgani, bola ilgari bajara olmagan faoliyat turlarini bajarish uchun qobiliyatlar paydo bo'lganini sezmaydi.

Maxsus o'tkazilgan tadqiqotlardan ma'lum bo'lishicha, boshlang'ich sinf o'quvchilarida yorqin individual farqlarni ko'rish mumkin. Bu ular o'quv faoliyatida ko'zga tashlanadi. O'quv faoliyatida boshlang'ich sinf o'quvchilarining umumiy va maxsus qobiliyatlari birinchi o'rinda turadi. Tajriba o'tkazilgan bolalarning 80 %da qandaydir muvaffaqiyatga erishilgan. Shunday qilib, maxsus qobiliyatlarni o'quvchilar individual farqlarining asosi sifatida qarab, o'quv-tarbiya ishlarida ularni hisobga olish zarur. O'quvchilarning shaxsiy va psixik rivojlanishida umumiy maxsus qobiliyatlar muhim omil hisoblanadi. O'quvchi qiziqishlari va qobiliyatlarini anglashi, ularning qanchalik rivojlanganligidan qat'iy nazar umuman shaxsning shakllanishiga katta ta'sir ko'rsatadi.

Iqtidorli bolalar bilan ishlashda psixologlar iqtidorning tuzilishini belgilaydigan asosiy omillarni bilishlari lozim. Bular quyidagilar:

umumiy intellektual yoki aqliy qobiliyatlarning yuqori darajasi;

bilish motivining dominantligi - boshqa motiv turlaridan ustunligi;

yangi predmetlar, vazifalar, voqea-hodisalarga duch kelganda, muammoni qo'yilishi va yechimini topishda ijodiy faollikning namoyon bo'lishi.

Iqtidorning erta namoyon bo'lishi ikki yoshdan olti yoshgacha kuzatiladi. Bunday bolalar ikki-uch yoshdan o'qishga intiladilar, uch-to'rt yoshda o'qishni va sanashni biladilar, besh-olti yoshda so'zlarni va uncha katta bo'lmagan jumlalarni yoza oladilar. Maktabgacha yosh davrida iqtidorli bolalar boshqalardan intellektning rivojlanish darajasi bilan ajralib turadilar. O'zlarining juda faolligi, ko'plab savol berishlari, qiziquvchanligi, kattalardan oladigan ma'lumotni oson eslab qolishi va qayta aytib bera olishi bilan birga, boy tasavvurga egadirlar. Iqtidorli bolalar ko'p hollarda turli hisob-kitoblarga qiziqadilar,

she'r yoki ertaklar to'qiydilar, musiqa asboblarini chaladilar, shaxmat o'ynaydilar, rasm chizadilar, qo'shiq aytadilar va raqsga tushadilar. Yetti yoshdan o'n yoshgacha bo'lgan davrda bolalar ko'p hollarda kollektsiya yig'ishga (markalar, medallar, sevimli multfilm va kino qahramonlarining rasmlari va h.), qog'oz, yog'och va boshqa materiallardan turli predmetlarning loyihalarini yasashga qiziqadilar.

Iqtidorli bolalar 3 yoshdan 5 yoshgacha barcha noma'lum bo'lgan narsalarga va yangiliklarga nisbatan mustaqil ravishda javob axtarishda faollik ko'rsatib, kattalarga turli savollar beradilar. Bu savollarga berilgan javoblar orqali atrof olamni, voqea-hodisalarning sabab va oqibatlarining bog'liqligini anglaydilar, shaxsiy hatti-harakatlarini ongli ravishda boshqara oladilar.

3-yoshli bolaga xos bo'lgan xislatlar:

1. Nutqi ma'no jihatidan bir-biriga bog'langan so'zlardan iborat.
2. O'yinda rolga kiradi.
3. Shar, olma va boshqa predmetlarni chiza oladi.
4. O'zi yechinib kiyina oladi.
5. Kubiklarni bir-birining ustiga qo'ya oladi.
6. Tayanchsiz zinalardan o'zi ko'tarilib, tusha oladi.

4 yoshli bolalar esa, o'z imkoniyatlarini real baholay oladilar. Lekin, 4-5 yoshli bolalar hali shaxsiy xususiyatlarini idrok etishga va baholashga qodir emaslar, shuningdek o'zlari haqida ma'lum bir xulosani bera olmaydilar. O'z-o'zini anglash layoqati katta bog'cha yoshida rivojlanib, avval u qanday bo'lgani va kelajakda qanday bo'lishini fikrlab ko'rishga harakat qiladilar.

Bog'cha yoshidagi bolalar shaxsining shakllanishiga ko'ra, bu davrni 3 bosqichga ajratish mumkin:

- birinchi davr – 3-4 yosh oralig'ida bo'lib, emotsional jihatdan o'z-o'zini boshqarishning mustahkamlanishi bilan bog'likdir;
- ikkinchi davr – 4-5 yoshni tashkil qilib, axloqiy o'z-o'zini boshqara olish bilan bog'liq;
- uchinchi davr esa, shaxsiy ishchanlik va tadbirkorlik xususiyatlarini shakllanishi bilan tavsiflanadi.

Shuning uchun ham maktabgacha yoshdagi bola shaxsini tadqiq qilish juda murakkab jarayondir, chunki ko'pgina shaxsni tadqiq qilish metodlari, katta yoshli odamlarga mo'ljallangan va bolani o'z-o'zini tahlil qilish imkoniyatlariga asoslanmagan. Bundan tashqari psixodiagnostika yordamida o'rganiladigan shaxs sifatlari maktabgacha tarbiya yoshida to'liq shakllanmagan va beqarordir. Bolalar psixodiagnostikasi ixtiyorida faqat maxsus proektiv metodlar ya'ni bolani yutuqqa erishish motivlari va xavotirlanish holatlarini o'rganish metodlari mavjuddir yoki shaxs sifatlarini baholashda ekspert metodlaridan foydalanish mumkin. Bunda bolani yaxshi biladigan kattalar, tarbiyachilar, ota-onalar ekspert sifatida maydonga chiqadilar. Faqat ana shunday tarzda bolani shaxs sifatlariga baho bera olish imkoniyatlariga ega bo'lamiz.

Bizga ma'lumki, intellektual testlar odamni aqliy faoliyatni rivojlanganlik darajasi va ularni alohida kognitiv protsesslarini (idrok diqqat, xayol, xotira, nutq) baholashda qo'llaniladi. Quyida maktabgacha yoshdagi bolalarning bilish jarayonlari, ijodiy (kreativ) qobiliyati hamda bolalarda faoliyatning biror sohasidagi iqtidorni aniqlash bo'yicha bir qator testlar, shuningdek ushbu yoshdagi bolalarda bilish jarayonlarini rivojlantirish bo'yicha mashg'ulotlar hamda ota-onalar uchun maslahatlar taqdim etiladi.

4. O'quvchilar bilan ishlashda har bir yosh davrining xususiyatlarini hisobga olish

Yoshga qarab psixologik maslahat berishning umumiy vazifasi bola psixik taraqqiyoti borishini, bu jarayonni davrlarga bo'lish va belgilangan normaga muvofiq, tasavvurlar asosida nazorat qilishdan iborat. Aniq maslahat berish vazifalarini yechishda L.S.Vigotskiy maktabi psixologlarining bola psixikasi individual taraqqiyoti muammolari bo'yicha umumiy fikrlaridan foydalanish mumkin. Bularga qisqacha to'xtalib o'tamiz.

Irsiyat va muhitning ta'sirinigina tan oladigan g'arb qarashlaridan farqli ravishda sobiq sovet yosh psixologiyasida bola psixik taraqqiyoti jarayoni tahlilida, taraqqiyotning sharoiti, harakatra keltiruvchi kuchlari, manbaalari ham e'tiborga olinadi.

Psixik faoliyatning individual shakllari bola insoniyat tajribasini o'zlashtirish jarayoni asosida vujudga keladi (rivojlanadi). Ana shu tajribani o'zlashtirish bolaning faol faoliyatidan - muloqotdan, o'yindan, o'qishdan tashqarida bo'lishi mumkin emas.

Individual maslahat berish faoliyati psixologik tekshiruv, bola taraqqiyotini aniqlash va yordam dasturini tuzish bilan bog'liq. Bu sohaga psixologik oldindan aytish, tuzatish va boshqa tushunchalar kiradi. Hozirgi zamon psixologiyasida psixologik tashxis (diagnoz) tushunchasi eng kam ishlangan tushunchalardan biri bo'lib, aniq asosga ham ega emas.

Maslahat berish amaliyotida shartli-variantli oldindan aytish haqida ham to'xtalib o'tish mumkin. Shartli-variantli oldindan aytish deganda, har xil sharoitlarni amalga oshirganda bola taraqqiyotining keyingi davrida mumkin bo'lgan variantlarni tushunamiz.

Boshqacha so'zlar bilan aytganda, u yoki bu noqulay sharoitlar saqlanganida, yoki olinganida bolani qanday psixik taraqqiyot kutishini aytib beriladi.

Individual maslahat berishning muhim amaliy qismi sifatida L.S. Vigotskiy psixologik-pedagogik tavsiyalar berishni ko'zda tutadi. Tavsiyanomalar tuzishda maslahat so'rab murojaat qilgan o'qituvchiga yoki ota-onaga ulardan olingan ma'lumotni mavhum, noaniq va mazmunsiz-maslahatlar bilan o'zlariga qaytarishdan saqlanish kerak. Shunday qilib, bola taraqqiyotining yosh-psixologik xarakteristikasini quyidagi 3 asosiy tarkibiy qismlarni tahlil qilib, hosil qilish mumkin:

Taraqqiyot ijtimoiy vaziyatni (kimlar bilan gaplashadi, oilada kattalar bilan va tengdoshlar bilan o'zaro munosabat xarakteri) baholash;

Berilgan yosh uchun muhim faoliyat turining taraqqiyoti darajasi (o'yin, o'qish, rasm chizish va boshqalar), yosh normalariga mosligi;

O'z-o'zini anglash bola psixik taraqqiyotining bilish va shaxsiy hissiy sohalarida berilgan yoshga mansub o'zgarishlarni aniqlash. Lekin bu tavsiyanoma bola umumiy taraqqiyotining ilgarigi o'sishisiz yetarli emas, shuning uchun uning tarixiy

taraqqiyotiga katta e'tibor berish kerak. Bolalar psixologi o'z ishida o'qituvchilar, patopsixologlar, psixoterapevtlar yoki defektologlar bilan hamkorlikda ishlab, o'zining maslahat berish vazifalarini bajarishi kerak. Ular bola tarbiyasi va taraqqiyot sharoitlarini har tomonlama tahlil qilish, uning shaxsi va bilish faoliyatida yosh va individual xususiyatlarini aniqlash, shartli-variantli oldindan aytib berishlarni tuzish va psixologik-pedagogik tavsiyanomalar tuzish bilan bog'liqdir.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar:

1. O'quvchilarga individual yondashuv psixologik xizmatning asosiy tamoyili ekanligini asoslang.
2. Bola uchun qulay iqlim yaratish deganda nimani tushunasiz?
3. Bolaning qiziqishlari va qobiliyatlarini rivojlantirish nima uchun zarur?
4. Psixologik xizmatda har bir yosh davrining xususiyatlarini inobatga olish nima uchun zarur?

6-BOB. AMALIY PSIXOLOG FAOLIYATINING ASOSIY KO'RINISHLARI

Reja:

1.Psixologik tashviqot – ta'lim tizimidagi psixologik xizmat vazifasi sifatida.

2. Psixologik profilaktika va uning psixologik xizmat faoliyatidagi roli va mazmuni.

3. Psixologik-pedagogik konsilium.

4. Psixologik xizmat faoliyati tizimida psixologik maslahat, uning turlari.

5.Psixodiagnostika–psixologik xizmat vazifalaridan biri sifatida.

6.Diagnostik-korreksion ishni o'tkazish bosqichlari.

Tayanch tushunchalar:

Psixologik tashviqot, psixologik profilaktika, psixologik maslahat, psixologik-pedagogik konsilium, diagnostik-korreksion ishlar.

1. Psixologik tashviqot – ta'lim tizimidagi psixologik xizmat vazifasi sifatida

Psixolog ta'lim tizimida faoliyat yuritar ekan tashviqot vazifalarini ham amalga oshiradi. Bunda u pedagogik kengashlarda, ota-onalar majlislarida, o'quvchilar oldida ma'ruza qilish orqali psixologik bilimlarni targ'ibot va tashviqot qiladi. Shu bilan birgalikda OAVda, ya'ni ilmiy va ommabop jurnal va gazetalarda maqolalar chop ettirish hamda radio va televidenieda psixologik bilimlarni ommalashtirish bilan shug'ullanadi.

Psixologik ma'rifatning va tashviqotning vazifalari quyidagilardan iborat:

- o'quvchilarga eng oddiy psixologik bilimlarni berish va ularning bu bilimlarni egallashiga erishish, tengdoshlari va kattalar bilan shaxslararo munosabatlarga kirishish, o'zlarining shaxsiy sifatlari va xarakter xususiyatlari, qobiliyatlari, layoqatlariga baho bera olish bilan bog'liq bo'lgan bilishga oid qiziqishlarini rivojlantirish;

- o'quvchilarda o'quv jarayoniga, o'qituvchilar va tarbiyachilar bilan muloqotga ijobiy munosabatni shakllantirish;
- o'smirlar, yigit va qizlarning jinsiy tarbiyasi, ularning oila psixologiyasi va oilaviy munosabatlar, shaxsiy gigiena va kasalliklarning oldini olish sohasidagi bilimlarni egallashiga erishish;
- har bir bolaga individual yondashuvni amalga oshirishda pedagoglar, tarbiyachilar, ota-onalar yoki qonuniy vakillarning psixologik kompetentligini oshirish;
- individual suhbatlar, ochiq darslar, seminarlar va maslahatlar, shuningdek, ommaviy axborot vositalari orqali psixologik bilimlarni targ'ib qilish.

2. Psixologik profilaktika va uning psixologik xizmat faoliyatidagi roli va mazmuni

Psixoprofilaktika amaliyotchi psixolog faoliyatining maxsus turi bo'lib, maktabdagi barcha o'quvchilar uchun shart-sharoitlarni yaratishdan iborat.

Psixologik profilaktikaning vazifalari quyidagilarni tashkil etadi:

1. Shaxsning muayyan sharoitga moslashishi (ko'nikishi)ga oid (adaptatsion) ishlarni olib borish:

a) maktabgacha yoshdagi bolalarning bog'cha sharoitiga moslashishi (buning uchun ijtimoiy moslashish bilan bog'liq bo'lgan maxsus guruhlar tuzish, nevrotik holatlarni bartaraf qilish, tarbiyasi qiyin bolalar bilan va ularning ota-onalari, tarbiyachilari bilan alohida ishlashni tashkil qilish);

b) o'rta umumta'lim va yangi tipdagi (innovatsion) maxsus maktablar (gimnaziya, litsey, kollejlar) o'quvchilarini mazkur muhitga moslashish xususiyatlari.

2. Bolalarni birinchi bosqichli ta'limga qabul qilishda qatnashish, ularni maktab ta'limiga psixologik tayyorgarlik darajasini aniqlash, o'qituvchilar bilan hamkorlikda o'quvchilar bilan individual (yakka tartibda) ishlash dasturini ishlab chiqish, yangi tipdagi maktablarga, xususan, kollej, litsey va gimnaziyalarga o'quvchilar qabul qilishda faol ishtirok etish.

3. O‘quvchilarni ta’limning bir bosqichidan ikkinchisiga o‘tkazishning kompleks psixologik-pedagogik tadqiqotida bevosita qatnashish, shuningdek, litsey va kollejlarda bir sinfdan boshqa sinfga o‘tkazishni psixologik jihatdan tekshirish, o‘qituvchilar hamda ota-onalar bilan hamkorlikda ta’limning yangi bosqichiga o‘quvchining tayyorgarligini hisobga olgan holda yakka tartibda ishlash dasturini yaratish, shuning bilan birga, ota-onalarga farzandlarining bilimlaridagi uzilishlarni kamaytirish uchun maxsus uslubiy yo‘l-yo‘riq berish.

4. Ta’lim-tarbiya, yashash va turmush sharoiti bilan bog‘liq nevrotik holatlar, psixologik tanglik hamda zo‘riqishni oldini olish uchun bolalar bilan uzluksiz ravishda ishlash. Shaxsning qobiliyati, mayli, moyilligi, iqtidori, psixologik fazilatlari va xususiyatlari to‘laqonli darajada namoyon bo‘lishini ta’minlash maqsadida ularning aqliy taraqqiyotini aniqlash uchun psixologik konsiliumlar tashkil qilish.

5. Yangi tipdagi maktablarda eng qulay psixologik muhitni yuzaga keltirish uchun maxsus ish olib borish; pedagogik jamoada muomala madaniyatini takomillashtirish, (kattalar bilan kattalar o‘rtasida); o‘quvchilar bilan o‘qituvchilar muomala jarayonini yaxshilashga yordam berish; shaxsga oid, ixtisoslikka doir muammolar yuzasidan o‘qituvchilarga keng ko‘lamda maslahatlar berish.

6. O‘qituvchilar jamoasi a’zolari o‘rtasidagi ruhiy zo‘riqish va toliqishni kamaytirish, yo‘qotish, ularning oldini olish uchun zarur chora-tadbirlar qo‘llash, muallimlarning kasbiy faoliyati uchun muhim kommunikativ malakalarni tarkib toptirishga ko‘maklashish.

7. Tarbiyaviy ish rejasi amalga oshirilgan va qo‘llashga tayyorgarlik ko‘rilayotgan tadbirlar ta’sirchanligining bolalar, o‘quvchilar, talabalarning yosh va etnopsixologik xususiyatlariga, ularni kamolotga yetkazish maqsadi va vazifalariga monandligi nuqtayi nazaridan tahlil qilish.

8. Maktabning istiqboli bilan bog‘liq bo‘lgan, ilmiy jihatdan asoslangan modelini o‘quvchilar bilan hamkorlikda yaratish. Umumta’lim va yangi tipdagi maktablarda ta’lim-tarbiya jarayonining samaradorligini psixologik-pedagogik diagnostika qilishda qatnashish, unga o‘zgartirishlar, tuzatishlar kiritish, oqibat natijada o‘quvchilarning ruhiy jihatdan taraqqiy etishi muammosini maqsadga muvofiq hal qilinishi uchun xizmat qilsin.

9. O‘quv motivlari, shaxsning yo‘nalishi, uni etnomadaniyat bilan bog‘liq bo‘lgan qadriyatlarga yo‘naltirish xususiyatlarini hisobga olgan holda ta’lim-tarbiya jarayoniga tuzatishlar kiritish. Shaxslararo, etnik guruhlararo, millatlararo har xil ko‘rinishdagi ziddiyatlarning oldini olish uchun psixologik tadbirlarni ishlab chiqish (munozara, bahs uyushtirish, xalqlarning tarixi va madaniyatini oqilona o‘rganish, bu sohadagi ijobiy tajribalarga alohida e’tibor berish);

10. O‘quvchilar, talabalar, xodimlar, muallimlar o‘rtasida sodir bo‘luvchi har xil nizolarning psixologik ildizini o‘rganish, shaxslararo munosabatlarning asl mohiyatini namoyon qilish, ularni keltirib chiqaruvchi motivlarni tahlil qilish, favqulotdagi vaziyatni yengillashtirish va ularni tamoman bartaraf qilish yo‘llari yuzasidan maslahatlar berish.

11. Yoshlar o‘rtasida aysh-ishratga, giyohvandlikka, yengil turmush kechirishga, qing‘ir yo‘l bilan boyishga (chayqovchilik, qizlar orasidagi yengiloyoqlikka) rujuqiluvchi shaxslar bilan yakka tartibda ishlashni yo‘lga qo‘yish. Og‘ir kasalliklarga uchragan o‘quvchilar, o‘qituvchilar, talabalar ruhiyatini tetiklashtirish abadiyat qonuni bilan ularni tanishtirish, pessimistik kayfiyatdan voz kechib, ularni shukrona qilib yashashga o‘rgatish yuzasidan tavsiyalar berish, bevaqt halokatning oldini olish.

12. Xulqi, hatti-harakati buzilgan o‘rta va oliy maktab o‘quvchilari, muallimlari, talabalari bilan yakka tartibda ish olib borish.

13. O‘zlashtirmovchi o‘quvchilar va talabalar ruhiy dunyosidagi nuqsonlarni aniqlash, ularga yordam berish yo‘l-yo‘riqlarini ishlab chiqish, amaliyotga tatbiq qilish hamda korreksion ishga muhtoj kishilarning individual-psixologik xususiyatlarini hisobga olish.

14. O‘z-o‘zini boshqarish imkoniyatini o‘rta va oliy maktab jamoalari a’zolari o‘rtasida aniqlash (bioritmika, emotsiya, motivatsiya, iroda, qiziqish va diqqatni shaxs tomonidan idora qilinishi nazarda tutiladi).

15. Tarbiya va ta'limning yangi metodlari samaradorligini tekshirish va boshqalar.

Psixoprofilaktik ish - amaliyotchi psixologning eng kam ishlangan faoliyat turlaridan biri hisoblanadi. Psixoprofilaktika muammolari ko'proq Amerika adabiyotlarida aks etgan.

Psixoprofilaktikada uch bosqich ajratib ko'rsatiladi:

Birinchi bosqich *dastlabki profilaktika* deb ataladi. Bu bosqichda psixolog sog' bolalar bilan ishlaydi yoki maktabdagi barcha o'quvchilarni qamrab oladi. Ko'pchilik mualliflarning ta'kidlashicha, maktab psixik sog'liq profilaktikasi uchun qulay hisoblanadi. Ular maktab psixologlarini dastlabki profilaktikani o'tkazadigan mutaxassislar deb tan oladilar.

Ikkinchi bosqich profilaktika muammolari mavjud bolalarga qaratiladi. Uning maqsadi – o'qishdagi va xulq-atvordagi qiyinchiliklarni iloji boricha erta aniqlab, ularni yo'qotishdan iborat-dir. Ikkinchi bosqich ota-onalar va o'qituvchilarga maslahatni ham o'z ichiga oladi.

Uchinchi bosqich. Psixolog o'qishdagi va xulq-atvordagi yaqqol ko'rinib turadigan muammolari bor bolalarga o'z diqqatini qaratadi.

Profilaktikaning dastlabki maqsadi – jiddiy psixologik qiyinchiliklarni va muammolarni yo'qotish va tuzatishdan iborat. Psixolog oldiga kelgan bola bilan alohida ishlaydi. Maktab psixologining asosiy kuchi uchinchi bosqichga, ya'ni "tarbiyasi qiyin" bolalarga qaratiladi va o'quvchilarning asosiy qismi psixolog e'tiboridan chetda qolib ketadi.

Hozirgi Amerika psixologlari maktablardagi psixologik xizmatni psixik sog'liq xizmati sifatida faoliyat ko'rsatishning tarafdori bo'lib chiqmoqdalar.

Shunday qilib, psixolog profilaktik ishining asosiy vazifalari quyidagilar:

1. Har bir yosh bosqichida insonning shaxs sifatida shakllanishi, aqlan barkamollikni ta'minlashning oqilona shart-sharoitlarini yaratish;

2. Shaxs kamoloti va intellektual taraqqiyoti bo'sag'asida vujudga kelishi mumkin bo'lgan psixologik nuqsonlar va buzilishlarni o'z vaqtida oldini olish hisoblanadi.

3. Psixologik-pedagogik konsilium

Konsilium – (lot. Consilium - kengash, maslahatlashish) bir yoki bir qancha sohalardagi mutaxassislarning ma'lum muammoni o'rganish va uni hal etish uchun kengashishi hisoblanadi. Psixoprofilaktik ishlarning usullaridan biri pedagogik psixologik konsiliumni tashkil etadi. Y.K.Babanskiyning ta'kidlashicha, o'quvchilarni o'rganishni yaxshi yo'lga qo'yish uchun, to'liq yozma tavsifnomalar yozishdan ko'ra sinf o'qituvchilarining o'quvchilar haqidagi fikrlarini jamoa bo'lib muhokama qilish, sinfga va o'quvchilarga individual yondashuv choralarini ishlab chiqish yaxshi natijalar beradi. Bunday jamoa bo'lib, muhokama qilishlarni shartli ravishda pedagogik- psixologik konsilium deb ataladi.

Psixologik-pedagogik konsilium o'qishda orqada qolish sabablarini yoki xulq-atvordagi kamchilik natijalarini muhokama qilishga yo'naltirilgan bo'ladi.

Pedagogik konsiliumda ***psixologning vazifasi*** – o'quvchi intellektual taraqqiyotini baholashda o'qituvchilarga har xil tomondan yondoshuvga yordamlashishdan iborat. Pedagogik konsilium imkoniyatlarini baholashda subyektivizmdan holi bo'lish ularni obyektiv baholash imkonini beradi. Lekin, baxtga qarshi o'qituvchilarda u yoki bu o'quvchi haqida o'z fikri bo'ladi, ularning bu fikrlarini o'zgartirish juda qiyin. Shuning uchun konsilium natijasi foydali bo'lishi uchun psixolog unga jiddiy tayyorlanishi kerak.

Psixolog konsiliumda ishtirok etib quyidagi vazifalarni amalga oshiradi:

1. Pedagogik jamoa o'quvchi psixik va shaxsiy xarakteristikalarini turli tomondan ko'rsatish, bunda albatta ijobiy kuchli tomonlarni ta'kidlash joiz. Kuzatish, suhbat, psixodiagnostika natijalariga asoslanib, o'quvchi muammolarining kelib chiqishi haqida isbotlangan farazlarni keltirish zarur.

2. Har bir o'qituvchida o'quvchiga nisbatan mavjud ustanovkasini o'zgartirishga erishish zarur. Bu juda qiyin vazifa bo'lib, uni ehtiyotkorlik bilan hal qilish lozim, konsilium o'tkazguncha sekin-asta boshlash kerak.

Ko'pincha o'qituvchi o'quvchiga nisbatan fikrini o'zgartirgisi kelmaydi. O'qituvchi bunda psixolog nima haqida gapirayotganini tushunmaganligi uchun emas, balki ongli ravishda o'z hayotini murakkablashtirgisi kelmaganligi uchun shunday qiladi.

3. Barcha o'qituvchilarning o'quvchi muammolarini, uning shaxsi mohiyatini jamoa bo'lib, tushunishlariga erishish. Faqat ana shu holda o'quvchi foydasiga o'zaro harakat qilishlariga ishonish mumkin.

Shunday qilib, psixologik-pedagogik konsilium psixoprofilaktik ishning muhim bosqichi hisoblanadi. Yuqori darajada tayyorlangan konsilium o'quvchilarning. o'qituvchilarning va butun jamoaning rivojlanishiga yordam beradi.

Psixologik-pedagogik konsiliumning funksiyalari quyidagilar:

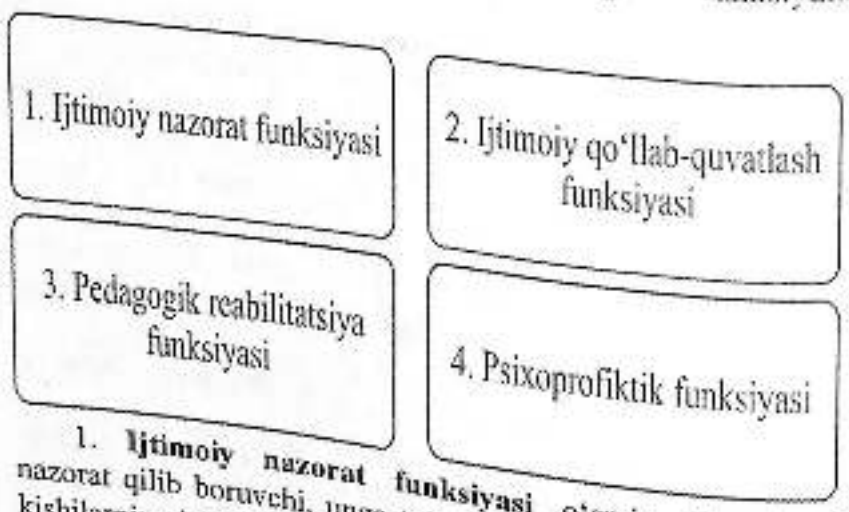

1. **Ijtimoiy nazorat funksiyasi** o'smir xulq-atvorini nazorat qilib boruvchi, unga to'g'ri yo'l-yo'riqlar ko'rsatuvchi kishilarning ishini o'z ichiga oladi. PPK jarayonida sinf rahbari, ota-onalar, o'qituvchilar uchun aniq tavsiyalar ishlab chiqiladi.

2. **Ijtimoiy qo'llab-quvatlash funksiyasi** – shaxs o'zi mustaqil ravishda yengib o'tolmaydigan, shaxs taraqqiyotiga salbiy ta'sir qiluvchi sharoitlarni yengib o'tishda yordam berish.

3. **Pedagogik reabilitatsiya funksiyasi**. Bu vazifaning asosiy mazmuni o'quvchining obro'sini o'qituvchilar, ota-

onalar, do'stlari orasida ko'tarishdir. Ko'pincha xulqida salbiy o'zgarishlar ro'y bergan bolalarga nisbatan o'qituvchi va guruhdoshlarida, hatto ota-onalarda ham ishonchsizlik paydo bo'ladi. PPK o'quvchining ijobiy tomonini o'rganib, uni o'quvchining o'ziga, ota-onalarga pedagoglarga ko'rsatishi, unga bo'lgan ishonchni uyg'otishi muhimdir.

4. **Psixoprofilaktik funksiyasi**. PPK tibbiy xizmat xodimlari, psixolog yoki boshqa mutaxassislar ishtirokida o'quvchilarning jismoniy va ruhiy sog'lig'ini saqlash, ish qobiliyatini oshirish, ular orasida nizolarni kamaytiish, o'quvchilarda paydo bo'lgan ijtimoiy psixologik muammolarni hal qilish kabi ishlar olib borish yo'llarini belgilaydi.

PPK o'quvchilarni, ota-onalarni yoki o'qituvchilarni jazolovchi, ko'rsatma beruvchi tashkilotga aylanib qolmasligi shart. Shuning uchun PPK olib boruvchilar yuqori malakali mutaxassislar bo'lishi kerak. Pedagoglar, psixologlar, vrachlar, psixiatrlar, narkologlar, militsiya xodimlari psixologik-pedagogik konsiliumning doimiy ishtirokchilari bo'lishlari mumkin. Bulardan tashqari o'quvchilarning ota-onalari, to'garak rahbarlari va boshqa kishilar taklif qilinishi mumkin.

Konsilium rahbari. Konsilium rahbari konsiliumning muntazam ishlashini tavsiya qilingan takliflarning amalga oshishini nazorat qilish kabi ishlarni olib boradi. O'quv muassasasi rahbarlaridan biri konsiliumning rahbari (**moderator**) bo'lishi mumkin.

Konsilium kotibi o'quvchi haqida ma'lumotlarni to'playdi, unga tavsifnnoma yozadi, PPK yordamiga muhtoj o'quvchilar ro'yxatini tuzadi, konsilium a'zolari bilan aloqa bog'lab turadi.

Maktab vrachi o'quvchi sog'lig'i va uning sog'lig'ini mustahkamlash borasida olib borilgan ishlar haqida ma'lumot beradi.

Balog'atga yetmagan yoshlar bo'yicha inspektor. Agar o'quvchi uning hisobida turgan bo'lsa, uning do'stlari, kimlar bilan ko'proq vaqtini o'tkazadi, u bilan qanday ishlar olib borilganligi haqida ma'lumot beradi. Maxsus maslahatchi zaruriy hollarda chaqiriladi. Bu narkolog, psixiatr, psixonevrolog yoki logoped

bo'lishi mumkin. Psixolog konsiliumning asosiy ishtirokchisi va tashkilotchisidir. U qo'yilgan diagnozning to'g'riligi qilinayotgan yordam va tarbiya metodlarining adekvatligi, o'quvchi bilan olib borilayotgan ishlarning maqsadga muvofiqligi, konsilium natijalari bo'yicha shaxsan javob beradi.

Sinf rahbari. O'quvchiga tavsifnoma yozadi, u bilan ishlash jarayonida yuzaga kelayotgan qiyinchiliklarni bayon qiladi, konsilium oldiga ma'lum talablar qo'yadi, kuzatish kundaligini to'ldirib boradi.

4.Psixologik xizmat faoliyati tizimida psixologik maslahat, uning turlari

Psixologik xizmat faoliyati yosh va pedagogik psixologiya. Psixokorreksiya, psixologik maslahat sohasida umumiy psixologik va maxsus psixologik bilimlar olgan mutaxassislar tomonidan amalga oshiriladi. Psixologik xizmatga jalb qilingan pedagoglar bu mutaxassislikni olish uchun maxsus qayta tayyorgarlikdan o'tishlari lozim.

Maslahat berish psixologik xizmatning asosiy yo'nalishlaridan biridir. Lekin psixologik maslahat o'zi nimaligi haqida yagona tushuncha yo'q. Kollejlardagi yoki akademik litseylardagi psixolog ishi bir-biridan tubdan farq qiladi. Psixolog aniq o'quv muassasasidagi o'qituvchilar va o'quvchilar orasidagi munosabatning ijobiy va salbiy tomonlari rivojlanadigan ijtimoiy muhitning ichida bo'ladi. U har bir o'quvchi yoki o'qituvchining o'zinigina emas, shaxslararo munosabatning murakkab sistemasini ham ko'radi, boshqa ish turlari bilan birgalikda vaziyatni hal qiladi.

Psixolog maslahat berish ishlarida quyidagi ishlarni olib boradi:

1. Bolalar, o'qituvchilar, talabalar ta'lim va tarbiyasi bilan shug'ullanuvchi barcha shaxslarga, jumladan ma'muriyat, direktor, rektor, mudir, o'qituvchilar, murabbiylar, ota-onalar, ijtimoiy va jamoatchilik tashkilotlari xodimlariga aniq, yaqqol maslahatlar berish.

2. Ta'lim, taraqqiyot, tarbiya, kasb tanlash va turmush qurish, o'zaro munosabat, muomala va muloqot sirlari, tengdoshlar

va voyaga yetmaganlar munosabati, masalan, dunyoqarash, qobiliyat, iqtidor muammolari yuzasidan individual, guruhiy, jamoaviy tarzda maslahatlar uyushtirish.

3. Ma'muriyatga, bolalar, o'quvchilar, talabalarga (yotoqxonada, klublarda, kutubxonalarda) qiziqtiruvchi masalalar bo'yicha bolalar, o'quvchilar, talabalarning psixik o'sishi xususiyatlariga oid ma'lumot berishi, o'g'il va qizlarni asrab olish, onalik va otalikdan mahrum qilish, tashkilotlarning g'amxo'rlik va vasiylik to'g'risidagi qabul qilgan qarorlariga munosabati, shaxs taqdirini hal qilishda qatnashishi va maslahatli fikr berishi lozim.

4. Ota-onalarga bolaning psixik rivojlanishi xususiyatlarini shaxs sifatida shakllanishi, o'zaro munosabat maqomlari, bunda farzandlarning yoshi, jinsi, individual-tipologik xususiyatlari muammosi bo'yicha ilmiy-amaliy maslahatlar beradi.

5. Yangi tipdagi maktablarga o'rta-maxsus va kasb-hunar kolleji o'quvchilari, akademik litsey talabalariga ularning imkoniyati, istiqboli to'g'risida ilmiy-amaliy xususiyatga molik konsultativ ishlar olib borish: yoshlarni saralash, tanlash, kasbga yaroqlilik darajasini aniqlash, tanlov komissiyasida maslahatchi sifatida ishtirok etish.

Maslahat berish ishlari amaliyotchi psixologning asosiy faoliyat turlaridan biridir. Maslahat berish ishlari o'qituvchilar, o'quvchilar, ota-onalar uchun olib boriladi. Maslahat berish ishlari individual va guruhiy bo'lishi mumkin. Amaliyotchi psixologlar ish tajribasini umumlashtirish shuni ko'rsatadiki, o'qituvchilar ko'pincha psixologga quyidagi muammolar bo'yicha murojaat qiladilar: turli fanlar bo'yicha o'quvchilarning o'zlashtirishdagi qiyinchiliklari, bolalarning o'qiy olmasligi va istamasligi, guruhdagi nizoli vaziyatlar, shaxsiy pedagogik ta'sirning natija bermasligi, har xil yoshdagi bolalarning tengdoshlari oila muloqoti va bolalar jamoasining shakllanishi, kasbiy malakalarini oshirish yo'llari, o'quvchilarning qobiliyatlari, layoqatlari, qiziqishlarini aniqlash va rivojlantirish yo'llari, o'quvchilar bilan kasbga yo'naltirish ishlarini olib borish.

Bolalar psixologiyasi sohasida psixologik maslahatlar berish 60 yildan ko'proq vaqt ichida chet elda rivojlanib bormoqda.

Bunga A.Binening ishlari asos bo'lib xizmat qiladi. Uning faoliyati sog'lom, pedagogik qarovsiz bolalarni taraqqiyotda normadan og'ishgan bolalardan ajratish maqsadida aqliy taraqqiyotni o'lchash metodlarini ishlab chiqishga bag'ishlangan edi.

Hozirgi vaqtda maslahat berish amaliyoti bola tarbiyasi va psixik taraqqiyotini murakkablashtiradigan qator noto'g'ri fikrlarning kuchayganligi bilan duch kelmoqda. Ular orasida qator ijtimoiy-iqtisodiy omillarning qarama-qarshi ta'sir ko'rsatishi sezilarli o'rin egallaydi.

Masalan, ota-onalarning, ayniqsa, onalarning ishlab chiqarishda bandligi sezilarli o'zgarishlarni vujudga keltirmoqda. Bundan tashqari, ko'pchilik bolalarning bolalar muassasalarida tarbiyalanishi ota-onalar psixologiyasida ma'lum ma'noda o'z izini qoldiradi. Ota-onalar o'zlarining funksiyalarini bog'chalarga, keyinchalik maktablarga ag'darib qo'ymoqdalar. Ota-onalarning ajralishi bola psixikasiga katta ta'sir ko'rsatadi. Mutaxassislarning fikricha, oilaning buzilishi bolaning ahvolini qiyinlashtirib qo'yadigan kuchli psixologik omil bo'lib, unga ko'nikish uchun bolaga kamida 2 yil kerak. Tarbiyaviy xavfli guruhga yolg'iz bolali oilalarda tarbiyalanuvchi bolalar ham kiradi.

Xilma-xil psixologik muammolar manbalari ichida maktab ham muhim o'rin egallaydi. Misol uchun tibbiyot mezonlariga qaraganda maktab yoshidagi bolalarniing 15-20 foizi qisqa muddatli yoki doimiy psixoterapiyaga muhtojlar. Maktabda keng tarqalgan psixologik muammolar juda ko'p: ichki o'quv motivatsiyasining sustligi, past o'zlashtirish, o'qituvchilar va tengdoshlari bilan nizoli munosabatlar, o'z-o'zini past baholash, jamiyatga qarama-qarshi guruhlarda ishtirok etishga layoqatlilik va boshqalar.

Yuqorida sanab ko'rsatilgan muammolarning ko'pchiligiga shaxs rivojlanish bosqichlarida ehtiyojlarni va chuqur qonuniyatlarni yetarlicha hisobga olmaslik, barcha bolalarga bir xil talab qo'yish, ularning individual-psixologik va psixofiziologik xususiyatlarini e'tiborga olmaslik sabab bo'lmoqda.

Bolaning ko'pgina ijobiy xususiyatlari, masalan, she'riyatga, matematikaga, musiqaga va boshqalarga nisbatan erta ko'ringan layoqatlilik yoki umumiy psixik taraqqiyotining juda oldindaligi ko'pgina psixologik va pedagogik muammolarning manbai bo'lishi mumkin.

Amaliyotchi psixologga o'quvchilar ham kattalar va tengdoshlari bilan o'zaro munosabatni yaxshilash masalalari, o'z-o'zini tarbiyalash, kasbiy va shaxsiy o'z-o'zini bilish, aqliy mehnat va xulq-atvor madaniyati va boshqa muammolar bo'yicha murojaat qiladilar.

Psixolog o'quvchilar bilan bevosita aloqada ularda vujudga kelgan muammolarni hal qiladilar. Bu to'g'ridan-to'g'ri maslahat berish deb ataladi. Ba'zan o'quvchilarga va ota-onalarga o'qituvchilarning u yoki bu muammolari bo'yicha maslahat beradi, bu bilvosita maslahat berishdir, bunda ma'lum qoidalarga amal qilishga to'g'ri keladi. Maslahat berish markazida har doim psixolog va maslahat berilayotgan shaxsning o'zaro ta'sir jarayoni, ular orasida ishonchli o'zaro munosabatni o'rnatish yotadi. Bunda psixolog – maslahat beruvchi; o'qituvchi, ota-ona – maslahat beriluvchi; o'quvchi – mijoz rolida bo'ladi.

Maslahat berish ishini quyidagicha sxematik tasvirlash mumkin.

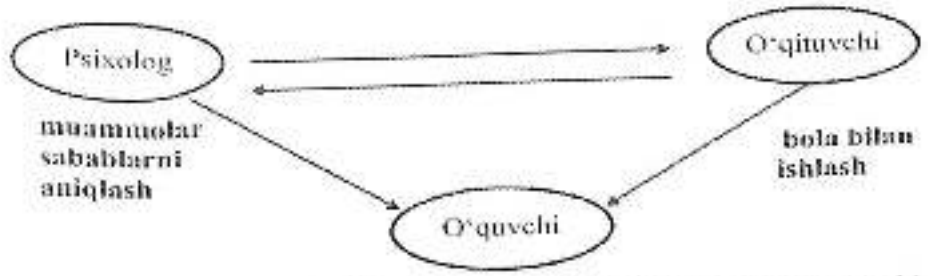

Yuqoridagi usulda ish olib borganda psixolog va o'qituvchi o'z sohasini yaxshi biluvchi mutaxassislar sifatida namoyon bo'ladi.

1. O'quvchi muammolari bo'yicha ularning hamkorligi bilimlarining birikuviga imkon beradi va muammolarni hal qilish uchun keng ijodiy imkoniyatlar yaratadi. Maslahat berishning asosiy ahamiyati ana shunda.

2. Psixolog o'quvchilar va talabalarning psixologik xususiyatlari, ularning qiziqishi, mayli, ilk iqtidori kabilarni o'rganadi, mutaxassis va yetuk shaxs sifatida shakllanishiga yordam ko'rsatadi.

3. Maktabgacha yoshdagi bolalar, o'quvchilar, kollej o'quvchilari yangi tipdagi maktab, oliy o'quv yurti talabalarida uchraydigan o'quv malakalari va ko'nikmalarini egallashdagi nuqsonlar xulq-atvordagi kamchiliklar, intellektual taraqqiyot va shaxs fazilatlaridagi buzilishlarni diagnostika qiladi.

4. Boshqa sohaning mutaxassislari bilan birgalikda psixik rivojlanishdagi *nuqsonlar xilma-xilligini* hisobga olgan holda *differensial diagnostikani amalga* oshiradi. Nuqsonlarning tibbiy va defektologik tabiatini aniqlaydi. Asotsial xulq-atvor sabablarini va shakllarini belgilaydi. Giyohvandlik va taksikomanlik, alkogolizm, o'g'rilik, daydilikning ijtimoiy psixologik ildizlarini tekshiradi, omillarni tahlil qiladi.

5. Iqtidorli talabalar, yosh mutaxassislarni tanlashda qatnashish, ilmiy psixologik tavsiyalar ishlab chiqish va ularga nafaqalar belgilashda ishtirok etadi.

Psixolog ta'lim-tarbiya ish rejasini tuzishda, tarbiyaviy tadbirlar ishlab chiqishda, o'quv dasturi va qo'llanmasini yaratishda faol ishtirok etishi, bosh maqsad bo'lgan shaxsning intellektual qobiliyati, umuminsoniy fazilati, bilim olish ko'nikmalari va malakalari, mutaxassislik fazilatlarini shakllantirishdek muqaddas ishga o'zining munosib ulushini qo'shishdan iborat sharafli vazifani bajaradi.

Yangi tipdagi maktablarga, o'rta maxsus va kasb-hunar hamda oliy o'quv yurtlariga o'quvchilar, talabalar tanlash mohiyati, vazifasi, monandligi, ularning imkoniyati, istiqboli to'g'risida ilmiy-amaliy xususiyatga molik konsultativ ishlarni olib borishi yoshlarni saralash, tanlash, ixtisosga yaroqlilik va layoqatlilik darajasini aniqlash, tanlov jarayonida maslahatchi sifatida qatnashish va boshqalardan iborat.

Psixologning maslahat berish ishlari asosan shaxs bilan birgalikdagi kelishuvi asosida shakllanadi. Psixolog maktabda, litsey, universitetda yoki tashkilotda faoliyat yuritmasin shaxs

bilan ish olib boradi. Ishlash jarayonida ularga maslahat yoki yo'llanma beradi.

Maslahatni mijozga berishdan avval uni yaxshilab eshitadi va suhbat olib boradi. Mijoz psixolog oldida muammo bilan keladi, psixolog uni har tomonlama o'rganishi lozim. Shunda kutilgan natijaga erishishi mumkin. Psixolog maslahatni asosan hayotiy misollar bilan, shaxslarga bog'lab, obrazlar orqali mijozlar ongiga singdirishi va uning tanlash huquqi erkinligini eslatib o'ziga qo'yib berilsa, kutilgan natijaga erishish mumkin.

Individual psixologik maslahat berish psixolog amaliy faoliyatining eng ma'suliyatli turlaridan biridir. Maslahatchining fikri, psixik taraqqiyoti bo'yicha har bir bahosi bolaning keyingi taraqqiyotiga, o'qituvchilarning, ota-onalarning bolaga nisbatan munosabatiga katta ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shuning uchun individual psixologik maslahat berish bola taraqqiyotini boshidan diqqat bilan tahlil qilishni, har xil manbaalardan olingan ma'lumotlarga asoslanadi. Ma'lumot manbaasi sifatida ota-onalar bilan suhbat, o'qituvchilar bilan, bolaning o'zi bilan suhbat, bolani uyda, maktabda va boshqa hollarda kuzatish, psixologik tajriba orqali kuzatuv, ota-onalar bilan tanishish, tibbiy hujjatlar bilan tanishish va boshqalardan foydalanish mumkin. Ko'pchilik mualliflar aniq hodisani o'rganishda quyidagi ketma-ketlikni afzal ko'rishadi:

1) ota-onalar bilan dastlabki suhbatda olingan ma'lumotlarni tahlil qilish hamda vrachlardan, pedagoglardan olingan ma'lumotlarni ham e'tiborga olish;

2) bolaning ilgarigi rivojlanish bosqichlari, sog'ligi, oilasidagi o'zaro munosabat haqida ma'lumot olish uchun ota-onalar bilan suhbat;

3) boshqa muassasalardan ma'lumot yig'ish:

4) sog'ligi haqida ma'lumot (tekshiruv vaqtida):

5) bolani maktabda, uyda, boshqa hollarda kuzatish. Tekshiruvga muhim qo'shimcha sifatida bola faoliyatini (rasmlarini, daftarlarini, qiziqadigan narsalarini) tahlil qilish ham kiradi. Psixolog-maslahatchi ana shu olingan ma'lumotlar asosida bola rivojlanishining umumiy darajasiga baho berishi, bola qiyin-

chiliklarining mohiyatini tavsiflashi, ana shu qiyinchiliklarni keltirib chiqaradigan omillarni aniqlashi va psixologik tuzatish dasturlarini ishlab chiqishi kerak.

Maslahat berish amaliyotida juda ko'p metodlar mavjud: kuzatish va test metodlari. Psixolog oldida turgan birinchi vazifa bola bilan yaxshi munosabat va o'zaro tushunishni o'rnatishdan iborat. Suhbatni maqsadli ravishda olib borsangiz ijobiy natija beradi.

Obyektni o'rganish va baho berish – bunga biz suhbatdoshimizning yuz mimikasi, hatti-harakatlariga qarab uning umumiy emotsional holatini baholaymiz, bizni ijobiy yoki salbiy tan olishini aniqlaymiz. Hamkorlik darajasiga erishish - hamkorlikka asosan obyektning sizga va siz ko'tarayotgan masalaga qiziqishini uyg'otish yo'li bilan erishiladi.

Amaliy muammoni muhokama etish – bu holatda biz ko'tarilayotgan muammoga obyektning munosabatini belgilab olamiz.

Ma'lumotga ega bo'lish – obyektning suhbat chog'idagi hatti-harakatlariga, ovozining tempi, baland- pastligiga chuqur e'tibor bera turib, uning asl fikri munosabatini aniqlash.

Samarali suhbat qilishning muhim jihati bu moslashuvdir. Har qanday insonning fikr yuritish, his-tuyg'ulari va harakatlari o'zaro bog'langan bo'ladi. Miyamizdagi har qanday paytda bo'layotgan fikr ma'lum bir emotsional turtkiga, mushaklardagi o'ziga xos o'zgarishlarga, ya'ni jismoniy harakatlarga olib keladi. Jismoniy harakatlar ma'lum bir emotsional o'zgarishlarga va fikr paydo bo'lishga sabab bo'ladi. Suhbatdoshni his qilish, fikrlarini tushunish uchun eng avvalo biz uning hatti-harakatlariga, mimikasiga moslashishimiz kerak. Pedagog psixolog, vrach, huquqshunos va istalgan boshqalarning proffesional mahorati o'z ovozi uning tebranish ohangini boshqara olish qobiliyatiga bog'liq bo'ladi.

5. Psixodiagnostika–psixologik xizmat vazifalaridan biri sifatida

Psixologik ishlar majmuasi o'quvchilarni maktab, kollej va litseylarda o'qitish davomida psixologik-pedagogik jihatdan

chuqurroq o'rganishga yo'naltirilgan bo'lib, ularning individual xususiyatlarini, ta'lim va tarbiyasidagi nuqsonlarning sababini aniqlashga mo'ljallangandir. Diagnostik ishlar guruhiy yoki yakka tartibda (individual tarzda) o'tkaziladi. Bu asnoda amaliy psixolog quyidagi yaqqol vazifalarni bajaradi:

- yosh davr taraqqiyotining muayyan mezonlariga muvofiqligini aniqlash maqsadida psixolog bolalar, o'quvchilar, maxsus maktab va bilim yurti tinglovchilarini, oliy o'quv yurti talabalarini psixologik tekshiruvdan o'tkazib, ularning kamolot darajalarini belgilash; o'qituvchilarning kasbiy yaroqliligi va layoqatini diagnostika qiladi, ularning shaxs xislatlari, irodaviy sifatlari, his-tuyg'ulari, o'z-o'zini boshqarish imkoniyati, intellektual (aqliy) darajasi va pedagogik qobiliyatini tekshirish;

-psixolog o'quvchilar va talabalarning psixologik xususiyatlari, ularning qiziqish, mayl, ilk iqtidorligi kabilarni o'rganadi, ularga yakkahol (individual) munosabat va yondashishni yo'lga qo'yadi, mutaxassis va yetuk shaxs sifatida shakllanishiga muayyan yordam ko'rsatadi, trening (maxsus mashq) o'tkazish;

-maktabgacha yoshdagi bolalar, o'quvchilar, kasb-hunar kolleji o'quvchilari, oliy o'quv yurti talabalarida uchraydigan o'quv malakalari va ko'nikmalarini egallashdagi nuqsonlar, xulq-atvordagi kamchiliklar, aqliy taraqqiyot va shaxs fazilatlaridagi buzilishlar sabablarini diagnostika qilish;

-bolalarning voyaga yetgan odamlar va o'z teshdoshlari bilan muomalasi xususiyatini tekshirish, ularning etnoqiyofasi va etnomadaniyati xususiyatini hisobga olgan holda psixofiziologik metodikalarni muayyan sharoitga moslashtirish;

-boshqa sohaning mutaxassislari bilan birgalikda ruhiy rivojlanishdagi nuqsonlar xilma-xilligini hisobga olib, tabaqalashgan, differensial diagnostikani amalga oshirish;

- nuqsonlarning tibbiy va defektologik tabiatini aniqlash;

- deviant (qonunbuzarlik) aksil ijtimoiy xulq-atvor sabablari va ularning shakllarini belgilash;

- giyohvandlik, taksikomanlik, alkogolizm, o'g'irlik, daydilikning ijtimoiy-psixologik ildizlarini tekshirish, ularning omillarini tahlil qilish;

- rahbar kadrlar va o'qituvchilarning kasbga yaroqliligini ilmiy asosda tekshirish va aniq tavsiyanomalar ishlab chiqish;

- oliy maktab xodimlari sinov (adaptatsiya) muddatini mutaxassis, o'qituvchi, tayanch doktorant va boshqalarni) o'rganish va amaliy ko'rsatmalar berish;

- ish yuritish, saylov, saralash, tanlov, qabul bo'yicha ilmiy-psixologik prognoz qilish, sodir bo'lishi mumkin bo'lgan xavfdan ma'muriyatni ogoh etish. Attestatsiya, ijtimoiy talab va buyurtmalar yuzasidan ijtimoiy-psixologik axborotlar to'plash va ularni umumlashtirib, yaqqol tavsiyalar yaratish;

- chet el muassasalari bilan aloqa qilish, kadrlarning malakasini oshirish, ularning intellektual potensialini aniqlash, fan va texnikani rivojlantirish imkoniyati, oliy maktabning nufuzi to'g'risida, materiallar yig'ish, ularni psixologik jihatdan tahlil qilish va maslahatlar berish;

- o'quv qo'llanmalarning sifati, kitobxonlik muammosi, xodimlar, talabalarning davlat mulkiga munosabati haqida ma'lumotlar to'plash va ularni umumlashtirish, ma'muriyatga va kasaba uyushmasiga axborot tayyorlash;

- yotoqxonalarda o'quvchilar va talabalarning talabi, ehtiyoji, qiziqish, ijtimoiy qarashlari nuqtayi nazari (pozitsiyasi), turmushga nisbatan munosabati to'g'risida ma'lumotlar to'plash va ularning faolligini oshirish yuzasidan tavsiyalar ishlab chiqish;

- maktab xodimlari, o'qituvchilar va talabalarning ekologik, iqtisodiy, siyosiy, etnopsixologik bilimlari saviyasini tekshirish va mustaqillikni mustahkamlash imkoniyatini o'rganish, vatanparvarlik his-tuyg'ularini shakllantirish maqsadida tadbirlar tizimini ishlab chiqish;

- an'anaviy ta'lim va tarbiya metodlarining yutug'i hamda kamchiliklarini tadqiqot qilish, innovatsion, faol uslublar samaradorligini amaliyotda sinab ko'rish, o'quvchilarning ularga nisbatan munosabatini aniqlash va ana shularga asosan o'qitishni individuallashtirish, tabaqalashtirish bo'yicha o'quv-uslubiy ko'rsatmalar tavsiya qilish;

- iqtidorli o'quvchilar, talabalar, yosh mutaxassislarni tanlashda ishtirok etish, ilmiy-psixologik tavsiyalar ishlab chiqish;

- o'quvchilar, o'qituvchilar, xodimlar, talabalar ijodiy faoliyati mahsuldorligi, to'garaklar faolligini ko'tarishning tadbirlarini ishlab chiqish, ularning imkoniyatlarini tekshirish, kasb mahoratini egallash bo'yicha musobaqalar, munozaralar tashkil qilish va ularning mahsuli to'g'risida bashorat (prognoz) qilish;

- o'quvchilar, o'qituvchilar, xodimlar, talabalar o'rtasida bo'sh vaqtni taqsimlash va undan omilkorlik bilan foydalanish muammosini ijtimoiy-psixologik nuqtayi nazardan tekshirish va bo'sh vaqtni maqsadga muvofiq tashkil qilish yo'llari hamda ulardan etnopsixologik bilimlar, ma'naviy qadriyatlarni egallashda foydalanish imkoniyatini psixologik jihatdan tahlil qilish;

- maktab o'quvchilari, o'qituvchilari, xodimlari va talabalarida davlat mablag'ini tejash tuyg'usini aniqlash, tejamkorlik, mol-mulkni asrash hissini, noxush kechinmalarni jamoa orasida yoppasiga tekshirish, ularda mehnatni qadrlash burchini shakllantirish bo'yicha tadbirlar ishlab chiqish, milliy g'urur, millatlararo munosabat madaniyatini tarkib toptirish majmuasini ishlab chiqish;

- o'quvchilar, o'qituvchilar va maktab xodimlari, talabalarda ishbilarmonlik qobiliyatini rivojlantirish yuzasidan ilmiy-psixologik dastur yaratish hamda uning moddiy boylik ishlab chiqarishdagi ulushini tahlil qilish.

Psixologik-pedagogik diagnostika bugungi kunda maktab, bog'cha va boshqa turli tipdagi o'quv bilim yurtlari psixologlari va pedagoglari oldida turgan muhim vazifalardan, ularning real ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda shakllanmoqda va rivojlanmoqda.

Yuqorida keltirilgan fikrlardan kelib chiqqan holda, biz psixologik-pedagogik diagnostikaning metodlariga batafsil to'xtalib o'tmaymiz, faqat ularning ba'zilari nomlarini ko'rsatib o'tish bilan cheklanamiz. Ularga quyidagilar kiradi:

□ turli reja, dastur, maqsad va mezonlarga ega bo'lgan kuzatish metodlari guruhi;

□ diagnostik suhbatlar;

- dianostik so'rovnomalar;
- diagnostik intervyu;
- barcha tipdagi anketalar;
- turli psixodiagnostik testlar;
- o'quv guruhining xususiyatlarini o'rganish metodlari;
- pedagogik testlar, shu jumladan, didaktik testlar;
- o'quv hujjatlarini tahlil qilish, shu jumladan, kontent-analiz metodi;
- turli xildagi jamoatchilik fikrini o'rganishga mo'ljallangan metodlar va h.k.

Hayotiy va pedagogik tajribalar shuni ko'rsatadiki, diagnostik faoliyat bilan shug'ullanmoqchi bo'lgan pedagog, ba'zi hollarda amaliyotchi-psixolog ishni o'zida mavjud metodikalardan kelib chiqib, shu metodika yordamida tadqiqot, tekshirish o'tkazish, ma'lumot yig'ishdan boshlaydi. Keyin esa olingan natijalarni hayotga moslashtirishga harakat qilib, o'z ishining amaliy ahamiyatini ko'rsatishga harakat qiladi. Bunda ish uslubining asosiy kamchiligi shundaki, ba'zida juda mukammal, o'ta ilmiy amaliy asoslangan metodikalar aniq pedagogik faoliyatning maqsad va vazifalariga mos kelmasligi, ulardan yiroqligi sababli kutilgan natija bermaydi. Shuning uchun ham har qanday diagnostik faoliyat nimani yoki kimni, qaysi maqsadlarda o'rganish, olingan natijalardan qanday foydalanishni anglashdan boshlanishi shart.

6. Diagnostik-korreksion ishni o'tkazish bosqichlari

Psixologik xizmat doirasida alohida diagnostik ish, alohida korreksion ish haqida gapirish mumkin emas. Psixologik xizmatda diagnostik-rivojlantiruvchi yo'nalishlar ishning yagona yo'nalishlardir. D.B. Elkoninning ta'kidlashicha, bolalarni tanlash uchun, aniqlangan chetlashishlarni tuzatish maqsadida psixik taraqqiyotni nazorat qilishga yo'naltirilgan maxsus diagnostika zarur. Uning fikricha, taraqqiyotda bo'lishi mumkin bo'lgan chetlashishlarni ertaroq tuzatish uchun psixik taraqqiyotni nazorat qilish zarur. Amaliyotchi psixolog faqatgina diagnoz qo'yish bilan cheklanmasdan, keyingi rivojlanish dasturini ishlab chiqadi,

o'zi bergan tavsiyalarning bajarilishini nazorat qiladi, korreksion va rivojlantiruvchi ishlarni o'zi ham olib beradi.

Amaliyotchi psixologning diagnostik-korreksion ishi murakkab faoliyat turlaridan biri bo'lib, maxsus psixologik tayyorgarlikni talab qiladi. Amaliyotchi psixologning diagnostik-korreksion faoliyati murakkab, javobgarlikni talab qilishi bilan birga, kam o'rganilgandir. Bu jarayon birinchi bo'lib, tarbiyasi qiyin va normal bolalarni o'rganishga bag'ishlangan pedagogik tadqiqotlarda L.S. Vigotskiy tomonidan qo'llangan. I. Shvansara shaxs taraqqiyotini diagnostika qilishning bosqichli eksperimental-psixologik nuqtayi nazarini taklif etadi.

Bu bosqichlar quyidagilar:

1. Psixologga rasmiy iltimos.
2. Psixologik muammoni aniqlash.
3. Tadqiqot metodini tanlash.
4. Psixologik diagnoz qo'yish.
5. Amaliy tavsiyalar.

Psixologning rasmiy iltimosga javob tarzidagi ishini birinchi nuqtayi nazar sifatida psixologning yoki o'qituvchining tarbiyasi qiyin o'quvchiga nisbatan ma'lum ijtimoiy talabiga javobini ko'rsatish mumkin. Bu holda o'quvchiga "tarbiyasi qiyin" tashxisi o'qituvchilar, tibbiyot xodimlari, voyaga yetmaganlar ishi bo'yicha nazorat xodimlari tomonidan qo'yilgan bo'ladi. Psixologning vazifasi - qiyinchiliklarning sabablarini aniqlash va ularga mos tuzatish (korreksiya) metodlarini topishdan iborat.

Eksperimental-psixologik tadqiqot o'tkazishdan oldin pedagog- tadqiqotchi bola bilan suhbatlashadi. Bunda u bola hilan ijobiy hissiy aloqa o'rnatib bajariladigan topshiriqning maqsad va vazifalarni tushuntirib beradi. Suhbat psixologik tadqiqot metodi sifatida bola haqida ma'lumot olishga imkon beradi. Suhbat oldindan tayyorlangan savollar asosida o'tkazilishi yoki ixtiyorsiz xarakter kasb etishi mumkin. Bunda tadqiqotchi suhbat jarayonida bolaga, uning oilasiga yoki tengqurlariga tegishli bo'lgan, bolaga yoqmaydigan savollarni bermasligi kerak. Suhbatda bola shaxsining xususiyatlari. o'zining jismoniy va psixik holatiga, ishchanligiga baho berishi aniqlanadi, tekshiruvchining

ijtimoiy-madaniy darajasi, ma'lumoti, qiziqishlari, ehtiyojlari, o'zaro fikrlashuv qobiliyatlari aniqlanadi. Ba'zi hollarda suhbat psixoprofilaktik va psixoterapevtik maqsadlarda o'tkaziladi. bunda bola boshidan kechirayotgan qo'rqinch, xavotirlanish, o'ziga ishonmaslik kabi holatlar yo'qotiladi. Shunday qilib, tarbiyachi suhbat jarayonida tadqiqot oldiga qo'ygan vazifaga bog'liq ravishda bola hayoti haqida muhim ma'lumot olishi kerak.

Tajriba jarayonida tadqiqotchi bola nimada qiynalayotganini aniqlaydi va unga yordamlashadi. Ko'rsatmaga kiritilgan barcha qo'shimcha va o'zgartirishlar haqidagi barcha ma'lumotlar oldindan tayyorlangan tadqiqot qaroriga yozib qo'yiladi.

Olingan ma'lumotlarni bir joyga to'plab, tadqiqotchi sinaluvchi shaxsining xarakteri, aqli, xotirasi, hissiyoti, psixik buzilishlar mavjudligi yoki yo'qligi haqida xulosa chiqariladi.

Tadqiqotning so'nggi qismidagi xulosalar shaxsga psixologik diagnoz qo'yish, sinaluvchi psixikasidagi o'zgarishlarni oldindan aytib berish, olingan ma'lumotlardan foydalanish imkoniyatlari bilan bog'liq ravishda hamda pedagog amaliy faoliyatida tavsiyalar berish maqsadida qiziqarlidir. Shuni esda tutish zarurki, eksperimental vaziyat bola uchun odatdagidan boshqacha bo'ladi. Shuning uchun olingan natijalar har doim ham haqiqiy ko'rsatkichlarga mos tushmasligi mumkin.

Eksperimental tadqiqot xarakteriga bog'liq ravishda undan olingan natijalarni o'quv tarbiya jarayonida foydalanish mumkin.

Bolalarning eksperimental-psixologik o'rganish natijalaridan o'quv mashg'ulotlari vaqtida psixik jarayonlarining ixtiyoriyligini rivojlantirishda ham foydalanish mumkin.

Tadqiqot o'tkazish uchun eksperimental metodikalarni tanlashda quyidagilarni e'tiborga olish zarur:

a) tadqiqot maqsadi — psixik taraqqiyot darajasini aniqlash, uning yoshiga, ma'lumotiga mosligi, shaxs xususiyatlarini aniqlash;

b) sinaluvchining yoshi va uning hayot tajribasi, o'tgan ta'lim va tarbiyasi amalga oshrilayotgan sharoit;

v) bolaning eksperimental tadqiqotga moslashishi, muloqotga kirishishi, verbal aloqa o'rnatish xususiyatlari.

Tanlangan eksperimental psixologik metodikalarning qiyinlik darajasi o'sib borish tartibida bo'lishi kerak.

Takrorlash va muhokama uchun savollar:

1. Ta'lim tizimidagi psixologik xizmat ishlarini tashkil etishda psixologik tashviqotning ahamiyati nimalardan iborat?

2. Psixologik profilaktikaning psixologik xizmat faoliyatidagi roli qanday?

3. Psixologik maslahat qanday bosqichlarni o'z ichiga oladi?

4. Psixologik-pedagogik konsiliumning mohiyati nimadan iborat?

5. Diagnostik-korreksion ishlar qanday tashkil etiladi?

Mavzu yuzasidan test savollari:

1. "Diagnostika" so'zi qanday ma'noni bildiradi?

A. Tuzatish, to'g'rilash.
B. Reklama qilish, musodara qilish.
*S. Belgilash, aniqlash.
D. Musodara qilish, xulosa chiqarish.

2. " korreksiya" so'zining ma'nosi nima?

A. Yamash.
B. Buzish
*S. Tuzatish.
D. Olib kelish.

3. Dastlabki profilaktikada psixolog qanday bolalar bilan ishlaydi?

A. Tarbiyasi og'ir bolalar bilan.
B. O'qituvchi aytgan bolalar bilan.
*S. Barcha bolalar bilan.
D. Direktor rasmiy iltimos qilgan bolalar bilan.

4. 2-profilaktikada psixologlar kimlar bilan ishlaydi?

A. To'polonchi bolalar bilan.
B. O'zlashtirmovchi bolalar bilan.

S. O'qituvchi aytgan bolalar bilan.
D. * Muammolari mavjud bolalar bilan.

5. Profilaktikaning 3-bosqichida psixolog qaysi bolalar bilan ishlaydi?

A. Hamma bolalar bilan.
*B. Tarbiyasi qiyin bolalar bilan.
S. Darsga kelmaydigan bolalar bilan.
D. O'zlashtirmovchi o'quvchilar, ota-onalar, o'qituvchilar.

6. Konsiliumning funksiyalari nechta?

A. 1 ta.
B. 2 ta.
S. 3 ta.
*D. 4 ta.

7. Konsiliumda balog'atga yetmagan yoshlar bo'yicha inspektor?

A. Konsilium a'zolari bilan aloqa bog'lab turadi
B. O'quvchi sog'lig'i va uning sog'lig'ini mustahkamlash borasida olib borilgan ishlar haqida ma'lumot beradi.
S. O'quvchiga tavsifnoma yozadi, u bilan ishlash jarayonida yuzaga kelayotgan qiyinchiliklarni bayon qiladi, konsilium oldiga ma'lum talablar qo'yadi, kuzatish kundaligini to'ldirib boradi.
*D. Agar o'quvchi uning hisobida turgan bo'lsa, uning do'stlari, kimlar bilan ko'proq vaqtini o'tkazadi, u bilan qanday ishlar olib borilganligi haqida ma'lumot beradi.

8. Psixoprofilaktika so'zining ma'nosi nima?

A. Tuzatish.
B. To'g'rilash.
*S. Oldini olish.
D. Jazolash.

9. Konsilium ishtirokchilari kimlar?

A. Tarbiyasi og'ir bolalar, o'qituvchilar, direktor, o'zlashtirmovchi bolalar.
B. O'qituvchi aytgan bolalar, o'zlashtirmovchi bolalar, psixolog, vrach.
S. Barcha bolalar, psixolog, direktor, sinf rahbari.
D. *Psixolog, maktab vrachi, moderator, maxsus maslahatchi, inspektor.

10. Konsiliumning ijtimoiy qo'llab-quvvatlash funksiyasi nimadan iborat?

A. O'quvchining ijobiy tomonini o'rganib, uni o'quvchining o'ziga, ota-onalarga pedagoglarga ko'rsatishi, unga bo'lgan ishonchni uyg'otishi.
B. Ish qobiliyatini oshirish, ular orasida nizolarni kamaytirish, o'quvchilarda paydo bo'lgan ijtimoiy psixologik muammolarni hal qilish kabi ishlar olib borish.
S. Tibbiy xizmat xodimlari, psixolog yoki boshqa mutaxassislar ishtirokida o'quvchilarning jismoniy va ruhiy sog'lig'ini saqlash.
*D. Shaxs o'zi mustaqil ravishda yengib o'tolmaydigan, shaxs taraqqiyotiga salbiy ta'sir qiluvchi sharoitlarni yengib o'tishda yordam berish.

7 BOB. PSIXOSOTSIAL SALOMATLIK, ASOSIY KO'RSATKICHLAR VA BAHOLASH MEZONLARI

Reja:

1. Psixologik salomatlik, uning strukturasi va buzilish me'yorlari.
2. Psixologik salomatlikka xavf soluvchi omillar.
3. Shaxs psixologik salomatligining psixologik-pedagogik sharoitlari.

Tayanch tushunchalar:

Psixologik salomatlik, psixogigiena, psixik taraqqiyot, psixoterapevtik ta'sir, yosh psixogigienasi, mehnat va ta'lim psixogigienasi, turmush psixogigienasi, oila va jinsiy hayot psixogigienasi, kasal psixogigienasi.

1. Psixologik salomatlik, uning strukturasi va buzilish me'yorlari

Psixogigiena – psixik sog'liqni saqlash va mustahkamlashga yo'naltirilgan tadbirlarni ishlab chiquvchi va amalga oshiruvchi gigiena sohasidir. Ba'zi mualliflar psixogigienaga ta'rif berishganda uni faqatgina gigiena sohasi emas, balki psixiatriya sohasi deb hisoblashadi. Boshqa mualliflar (M.: Myager V.K., 1976) psixogigiena vazifalariga ruhiy kasalliklarning vujudga kelish va rivojlanishining oldini olish deb qarab, psixogigienani dastlabki psixoprofilaktikaga yaqinlashtiradilar.

N.D.Lakosin va G.K.Ushakovlar (1976) psixogigienani tibbiyot fanlarining mustaqil bo'limi sifatida ajratadilar. V.P.Petlenko va boshqalarning (1997) fikriga ko'ra, psixogigiena faqatgina psixiatriya bilan bog'liq bo'lib qolmay, balki tibbiyot psixologiyasi, tibbiyot sotsiologiyasi, valeologiya fanlari bilan bog'liq komples fan hisoblanadi.

Psixogigienani bir necha bo'limlarga ajratish mumkin:

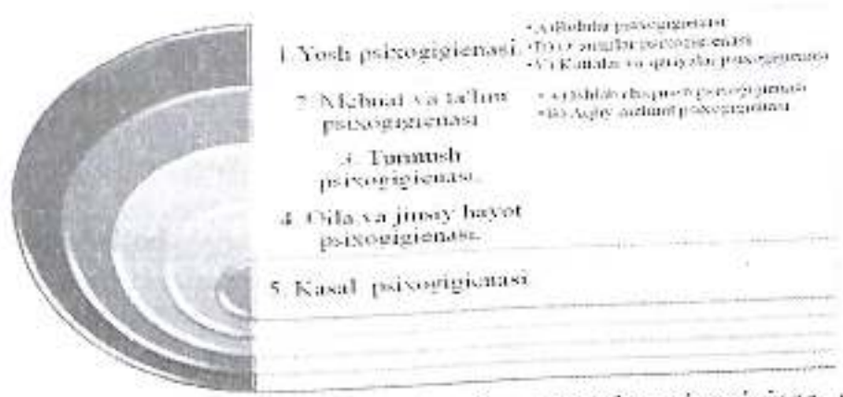

O'rganilayotgan sohaga bog'liq ravishda psixogigiena u yoki bu fanlarga suyanadi. Bolalar psixogigienasi, pedagogika, pediatriya, bolalar va pedagogik psixologiyaga tayanadi. Psixogigienaning asosiy maqsadi psixik salomatlikni ruhiy muvozanatni saqlashdir. Psixogigienaning yo'nalishlari orasi-da insonning psixik holatiga va psixik salomatligiga ta'sir etuvchi muhit omillarini o'rganish muhim o'rin egallaydi. Bunday omillarga psixik kasalliklarga chalingan bemorlarga noto'g'ri munosabat, dori vositalarini ko'p iste'mol qilish, ba'zi faoliyatlarda sharoitning qiyinligi, noqulay ekologik omillar va boshqalarni kiritish mumkin. Psixogigiena insonga uning psixik sog'lig'i uchun xavfli bo'lgan noqulay ta'sirdan qochishga, tabiiy kuchlardan foydalanib, qiyinchiliklarni yengishga o'rgatadi.

XI asr o'rtalarida yozilgan Abu Ali Ibn Sinoning "Tib Qonunlari" kitobida sog'liqni saqlash uchun 6 ta narsaga e'tibor qaratiladi:

- Yorug'liq va havo.
- Ovqat va suv.
- Harakat va tinchlik.
- Uyqu va tetiklik.
- Moddalar almashinuvi.
- Hissiyot.

Ibn Sino ko'rsatgan bu narsalar hozirgi kungacha sog'liq uchun o'z ahamiyatini yo'qotgani yo'q.

Psixogigiena fan sifatida 19-asr oxiri 20-asr boshlarida vujudga keldi. Rossiyada psixogigienaning paydo bo'lishi 1887-yilda

bo'lib o'tgan psixiatrlarning 1-syezdi bilan bog'lanadi. Syezdda I.P.Merjaevskiy, S.S.Korsakov, I.A.Sikorskiy psixiatrlarga, shifokorlarga, mamlakatdagi ilg'or kishilarga psixik va ruhiy kasallikning oldini olish bo'yicha dastur va g'oyalar haqida murojaat qiladi.

Horijiy adabiyotlarda psixogigienaning paydo bo'lishi Biers asos solgan harakat bilan bog'lanadi. Bu soliq xizmatchisi 2 yil psixiatrik kasalxonada yotib chiqqanidan so'ng, 1908-yilda butun dunyoda qiziqish uyg'otgan "O'zini topgan aql" nomli kitobini nashr qiladi. Keyinroq u psixogigienik jamiyatni tuzdi. 1917-yilda psixogigienik jamiyat Kanadada, 1918-yilda Fransiyada paydo bo'ldi. Psixogigiena masalalari bilan Krepelin, Forel, Bleyxer kabi mashhur psixiatrlar shug'ullanishadi.

Ikkinchi jahon urushi boshlanishidan oldin Yevropa va Amerikaning ko'p mamlakatlarida psixogigienik tashkilotlar va jamiyatlar mavjud edi. Bunday tashkilotlarda psixik buzilishlarning vujudga kelish sabablari o'rganildi, aholi orasida sanitar ma'rifat ishlarini amalga oshirildi. Urushdan keyingi yillarda psixik sog'liqni saqlashning butun jahon federatsiyasi va butun jahon sog'liq tashkiloti qoshida psixik sog'liq bo'limi tashkil etildi.

Psixofiziologik tadqiqotlarning boshqa eng muhim masalalaridan biri organizmga u yoki bu muhit ta'sirlarini va ularning aniq neyropsixologik ko'rsatkichlarining dinamik o'zgarishlarini hisobga olgan holda me'yorga solinishini o'rganishdir. Bulardan tashqari o'sib kelayotgan avlodning individual psixofiziologik xususiyatlari: xarakter, moyilliklar, shaxs, oliy nerv faoliyati xususiyatlari, bosh miya analizatorlarning funksional imkoniyatlari, psixomotorika, nerv psixik salomatligi, u yoki bu kasbni tanlashdagi qiyinchiliklarga emotsional javob berish shakllarining o'ziga xosligini hisobga olgan holda kasbga yo'naltirishga katta ahamiyat berilmoqda. Kasbiy tanlov u yoki bu kasbning foydaliligini aniqlash masalasi bo'lib, kasbiy yo'nalganlikka yaqindir. Uni yechishda psixofiziologik mezonlar birinchi darajadagi ahamiyatga ega. Bu masalalar doirasidagi bolani maktabda ta'lim olishga, yana avvalgi bosqichlarida yasli va bolalar

bog'chasiga tayyorgarligini aniqlovchi psixofiziologik testlarni kiritish mumkin.

Psixogigienik tadqiqotlar doirasi bolalar va o'smirlarning nerv-psixik salomatligi, shuningdek, uni aniqlovchi omillar tizimini o'rganish, shaxsning shakllanishi qonuniyatlarini aniqlash, bu murakkab psixosotsial jarayonda irsiyat rolini belgilash bilan kengayishi mumkin va lozim. Barcha tibbiy-ijtimoiy va psixogigienik tadbirlar majmuasi ularning izchillik va tadrijiy ontogenetik tamoyiliga asoslanishi lozim. Genetik bog'langan psixopatologiya profilaktikasining samarasini oshirish uchun, xususan, nikohga kirayotgan yoshlar uchun "Baxt uylari"da psixologik maslahat berish xizmatini kengaytirish maqsadga muvofiqdir. Ayollarga maslahat berish joylarida bola rivojlanishining o'ziga xos tomonlari va bola nerv-psixik taraqqiyotida og'ishlarning oldini olish choralarini o'z ichiga olgan parvarish qilish qoidalari haqidagi tibbiyot bilimlarini targ'ib qilish masalasini o'z ichiga olgan ota-onalar maktablarini ochish zarur.

Bu buzilishlarni o'z vaqtida aniqlash maqsadida bolalarning psixik salomatligi ustidan doimiy dinamik nazoratni talab etgan xavf guruhini belgilab, bolalarni 1, 3, 5 va 7 yoshda poliklinika sharoitlarida psixonevrologlar tomonidan ommaviy ko'rikdan o'tkazish tavsiya etiladi. Maktabyoshidagi bolalar va o'smirlarning salomatligi ustidan dinamik nazorat qilish, nerv psixik doiradagi og'ishlarni o'z vaqtida aniqlash, shaxs shakllanishining u yoki bu anomaliyalari va maktab o'quvchilarining g'ayri huquqiy xulq-atvor ko'rinishlarini bartaraf etish uchun maktablarda shifokor tarbiyachi va psixolog ishini birlashtirib, psixogigienik xizmatni tashkil etish zarur. Buning uchun maktab shifokorlarining ishini, o'qituvchilarining ishini o'quvchilarning psixik salomatligi ustidan doimiy nazorat qilish vazifasi bilan to'ldirish lozim.

Bolalar psixiatriyasi va psixogigiena sohasida maktab shifokorlarining mahoratini oshirish shifokorlar malakasini oshirish institutlarining muvofiq keluvchi kafedralari bilan. kelajakda esa maktab shifokorlarining tibbiyot institutlarida bolalar psixiatriyasi, tibbiyot psixologiyasi va psixogigiena sohalarida kengaytirilgan dastur bo'yicha maxsus tayyorgarligini

ta'minlash lozim. Psixogigienik xizmatga o'xshash tashkilotlar kasbiy texnik ta'lim tizimining o'quv muassasalarida ham ko'zda tutilishi lozim. Bu chora tadbirlar ham sog'liqni saqlash. ham huquqiy profilaktik masalalarni yechishga shubhasiz imkon beradi. Huquqbuzarlik va jinoyatchilik obyektiv jarayonlar bilan bog'liq bo'lganligini va ularning sabablari inson tabiatidagi kamchiliklarga asoslanmaganligi uchun bu jaholatga qarshi kurash jamiyat hayoti, bolalar tarbiyasi, oilada, jamoada munosabatlarining yaxshilanishi, jamiyat jarayonlari boshqaruvini takomillashtirishdagi ma'lum kamchiliklarni bartaraf etishga asoslanishi lozim, degan xulosaga kelish mumkin. Mikroijtimoiy muhitni xususan bolalar va o'smirlar hayoti va tarbiyasining oilaviy-maishiy sharoitini sog'lomlashtirish shaxs shakllanishiga salbiy ijtimoiy ta'sirlarga yo'l qo'ymaslik maqsadida narkologik xizmatning majburiyat va vakolatlarini nafaqat surunkali alkogolizm va boshqa giyohvandlik turlariga, balki maishiy mastlik deb yuritiluvchi illatlarga ham qarshi kurashni yoygan holda kengaytirish zarur. Narkologik xizmat bu tomondan salbiy illatlarga berilgan oilalarni hisobga olishi va ularni ota-onalari bilan da'volash ham ma'rifiy ishlarni olib borishi lozim. Bolalar va o'smirlarning shaxs xususiyatlari to'g'ri va uyg'unlashgan holda shakllanishiga oilaviy va birinchi navbatda onalik ta'sirining yaxshilanishi uchun ularning salomatligi va axloqi ustidan nazoratni o'rnatish, turli ijtimoiy me'yorlardan og'ishning oldini olish uchun mumkin qadar imkoniyat yaratishi, ayol-onalarga imkoni bor joylarda ishning uy xo'jaligiga xos shakllarini taklif etish maqsadga muvofiqdir.

So'nggi yillarda keskin oshib borayotan xarakter anomaliyalari (nevropatiya va psixopatiya) asosan bolalar va o'smirlarning o'tish davrida shakllanib, faqat katta yoshlilarda barqaror tuzulmali ko'rinishlarda namoyon bo'lishini unutmaslik lozim. Bundan bola organizmi rivojlanish bosqichlarining psixofiziologik tahlili va psixik buzulishlarining patogenetik asoslangan korreksion va profilaktik choralari, shuningdek o'sib kelayotgan avlod salomatligini saqlash mumkin bo'lgan roli yaqqol ko'rinib turadi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, psixogigiena psixik buzilishlar profilaktikasi va terapiyasi (korreksiyasi) o'zaro yaqin bo'lishi bilan birga bolalar va o'smirlar salomatligini saqlash va mustahkamlash borasida o'z masalalariga ega. Teng huquqlilik, tarbiya, ta'lim, kasb tanlash erkinligi, mehnat, dam olish, da'volash va ijtimoiy ta'minotning boshqa shakllarini kafolatlovchi jamiyat hayotini obod qilishning umumdavlat tamoyillari psixogigienaning negizi bo'lib hisoblanadi. Bular barchasi kishilarga kelajakka ishonch bilan boqish imkonini beradi. hayotning barcha sohalarida psixogigienaning bosh masalalarini muvaffaqiyatli yechishni ta'minlovchi emotsional qulaylikni yaratadi. Profilaktika va terapiya asosini xalq salomatligi va farovonligi to'g'risidagi g'amxo'rlikning umumdavlat ijtimoiy tamoyillari bilan uzviy bog'liq bo'lgan o'ziga xos tibbiy tamoyillari tashkil etadi. Ularni inson tug'ilishidan boshlab shaxs sifatida shakllanish va rivojlanishining keyingi bosqichlarida amalga oshirish har bir inson va bir butun jamiyat farovonligi, salomatligi va uzoq umr kechirishi garovidir.

2. Psixologik salomatlikka xavf soluvchi omillar

60-yillarda xavf omili kabi tushuncha paydo bo'ldi. Xavf omillari nimalardan iborat? Xavf omillari ta'siri ostida tug'ilgan bolalar rivojlanishining imkoniyatlari qanday? Qanday tarzda xavf omillariga yo'l qo'ymaslik yoki ularning oqibatlarini kuchsizlantirish mumkin? Shu kabi savollarga javob topish ham zarur bo'lib qoldi.

Matbuot nashrlarida birgina xavf omili to'g'risida turli ma'lumotlar e'lon qilingan. Bu yerda natijalarni taqqoslashni qiyinlashtiruvchi metodik yondashuvlarning xilma-xilligini ta'kidlab o'tish zarur. Ko'pgina tekshiruvga taklif qilingan bolalarning barchasi ham ishtirok etmasdi, natijada esa tanlangan tekshiruvlarda sistematik xatolarga yo'l qo'yilgan. Bir guruhda turli yoshdagi bolalar tekshirilgan. Ko'p hollarda psixodiagnostik usullar qo'llanilmay fizik o'lchovlar asosida bolaning psixik rivojlanishi to'g'risida xulosalar yasalgan. Bir-biriga mos kelgan nazorat guruhlari kam bo'lgan. Olimlar ko'pincha birgina tek-

shiruv bilan cheklanib qolardilar va bola rivojlanishida aniqlangan nuqsonlari asosida ulardagi surunkali kasalliklar miqdori haqida xulosa qilganlar.

2-6 yoshdagi bolalarni qayta tekshirishda davlat perinatologiya ilmiy markazining yordami bilan ularning perinatal davridagi holatlari to'g'risidagi obyektiv ma'lumotlardan foydalanildi. Har bir bola to'g'risida keyingi tekshiruvlar uchun maxsus yagona statistik sxema bo'yicha to'plangan va kodlashtirilgan keng ma'lumotlar mavjud edi.

2-2,5 yoshdagi 100 nafar ro'yxatga olingan bolalardan yasliga boradigan 294 bola tekshirildi. Tekshiruv bolalar odatda bo'ladigan joylarda o'tkazildi. Organik tashxis savollari bilan bir qatorda bizni E.Schmid-Kolmer va Zwiener tomonidan yasli bolalari uchun maxsus ishlab chiqilgan psixometrik usul yordamida aniqlagan bolalar taraqqiyoti darajasi qiziqtirdi. Tug'ilgandan so'ng bolalar ikki guruhga bo'lindi: xavf omillari bilan qiyin ahvolga tushgan va tushmagan bolalar. Birinchi guruh bolalari to'liq tekshirildi, ikkinchi guruhdan esa har bir to'rtinchi bola o'rganildi. Birinchi guruh bolalarining psixik taraqqiyoti ikkinchi guruhnikidan qisman farq qildi xolos (rivojlanishning o'rta koeffitsenti (RK) 94.7 va 97.4). Shunga muvofiq ravishda bilimlar zamonaviy darajasida bolaning tug'ilganidan keyingi psixik taraqqiyoti to'g'risida bashorat qilish mumkinmi? Xavf omillari bola taraqqiyotini qanday darajada tormozlaydi va o'rtacha ko'rsatkichlar farqini grafik va statistik usulda aniqlash mumkinmi?

Biologik katalog 55 nafar xavf omilini o'z ichiga oldi. Xavf omili ta'siriga uchragan har qanday bola ham taraqqiyot kamchiliklariga ega emasdi va aksincha – nazorat guruhidagi bolalar anamnezida biror xavf omili ko'rsatilardi. Bu esa tadqiqotchilarning ikkala guruh bolalarini birlashtirishga undadi. Har bir bola kasalligi tarixida biologik xavf omillari sonini ko'rsatkich sifatida (BXOK) belgilandi. Ko'rsatkichda 14 tagacha xavf omili bo'lishi mumkin. Faqatgina barcha bolalarning 6,5 % i ularning ta'sirisiz rivojlandi. Har bir bola o'rtacha 3,7 xavf omili ta'siriga uchragan. Agarda ulardan salbiy ta'sirlarga

berilganlarinigina hisobga olsak, (punktir chiziq) u holda har bir bola o'rtacha 2 xavf omili ta'siriga uchraydi.

So'ngra barcha ajratilgan xavf omillarini ularning bola taraqqiyotiga salbiy ta'siri nuqtayi nazaridan tahlili o'tkazildi. Nazorat ko'rsatkichlari sifatida bolalar umumiy (96.1) va nazorat (98.9) guruhlari RK xizmat qiladi. Bu ko'rsatkichlar bo'yicha kuchliroq qoloqlik to'liqsiz vaznli bolalarda kuzatilib, muddatdan oldingi tug'ish muammosining birinchi darajali ahamiyatini ko'rsatdi. Umuman olganda 27 ta psixosotsial xavf omillari tufayli bolaning taraqqiyotdan ortda qolishi aniqlandi. Odatda, birgina emas, bir necha xavf omili bir vaqtning o'zida ta'sir etadi.

Biologik xavf omillariga quyidagilar kiradi:

1. Homila ustidan qon ko'rishlar:
2. Sianoz;
3. Teri ostidagi yog'qatlamining kamayishi;
4. Infarkt;
5. Nafas qisishi sindromi;
6. Ginekologik operatsiyalar;
7. Muddatidan oldin tug'ilish, bolaning 2,5 kg.dan kam tug'ilishi

Sianozli bolalarda o'rtacha RK 93,3ni tashkil etadi. Bunday orqada qolish, bu guruhdan kichik vaznda tug'ilgan bolalarni chiqarib yuborilsa, darhol tenglashadi. U holda RK 97,2 ga yetadi va birinchi qiyosiy ko'rsatkichdan ortadi. Bunga ko'ra, o'zo'zidan sianoz xavf omili hisoblanmaydi, degan xulosa yuzaga keladi. 2,5 kg va undan kichik vaznda tug'ilgan bolalarda RK 80,2ni tashkil etdi. Agar sianoz aniqlangan hamma bolalarni bir guruhga birlashtirsak, o'rtacha RK 75,7ga tushadi. Shunday qilib, hayotning dastlabki 2 soatida sianoz (tekshirilgan bolalarning birortasi umumlashmagan edi) o'rtacha ko'rsatkichlarga sezilarli ta'sir ko'rsatmadi. Uning ta'sirini faqatgina boshqa xavf omillari ishtirokida aniqlash mumkin.

Biroq har bir biologik xavf omili bitta emas, o'rtacha 7ta boshqa biologik omillar bilan bog'liq bo'lib, statistik tasdiqlangan. Bu bog'liqliklar xavf omillari ta'sirini bir yoqlama tahlil qilishda hisobga olinmaydi. Biologik xavf omillari o'zida

go'yoki aysbergning qoq cho'qqisini ifoda etadi va ko'p qirrali xususiyatlar kasb etadi. Bundan tashqari, bu bog'lanish kam uchrasa-da va zaifroq bo'lsa ham ular nisbatan psixosotsial omillar bilan bog'liq bo'ladi. So'nggi 10 yillikdagi empirik sotsial tadqiqotlar natijasida ayrim bolalarda jismoniy va psixik rivojlanishda orqada qolish va buzilishlarga olib keluvchi ko'plab omillar ma'lum bo'ldi. Biz ularni psixosotsial xavf omillari deb nomlaymiz. Psixosotsial xavf omillarini haqiqiy tadqiq qilish hech qanday maxsus tanlovlarsiz o'tgan bo'lsa-da, o'rtacha ko'rsatkich bu yerda ham kutilganidek yuqori bo'ldi. Psixosotsial xavf omillari ko'rsatkichi (PSXOK) 13 ga yetdi. Bolalarning faqat 12,9 % muhitning salbiy ta'sirlarisiz rivojlandi. O'rtacha har bir bola 3,1 ta xavf omiliga duch keldi. Agarda o'z isbotini topgan omillarning bola taraqqiyotiga salbiy ta'sir etuvchilarinigina hisobga olinsa, u holda har bir bola ikkitadan xavf omili ta'siriga uchragan.

Undan so'ng ajratilgan xavf omillarning bolaning rivojlanishiga salbiy ta'siri nuqtayi nazaridan tahlili o'tkazildi. Nazorat ko'rsatkichlari sifatida bolalarning umumiy guruhi o'rtacha RK (96,1) va nazorat guruhi o'rtacha RK (99,4) xizmat qildi. Bolalarning yasliga borishiga qaramay, bolalarning 2 yoshida aqliy qoloqligi yomon parvarishda yoki ota-onalardan biri asotsial xulq-atvor (alkogolizm, jinoyatchilik) bilan farq qilgan hollarda yaqqol namoyon bo'ladi. Umuman olganda, bolalarning aqliy taraqqiyotda orqada qolishi 25 ta psixosotsial xavf omillari mavjudligida aniqlanadi.

36 ta psixosotsial omillarning har biri o'rtacha 9 ta boshqa psixosotsial omillar bilan bog'liq edi. Yasliga boruvchi va ko'p farzandli oilalardan chiqqan bolalar o'rtacha 86,1 RKga ega. Agarda, shu guruhdagi tug'ilishi kutilgan bolalarni va onalarni yuqori malakali mehnat bilan shug'ullangan bolalarnigina RK-larini hisobga olsak, u holda bu ko'rsatkich 96,2 normani tashkil etadi. Boshqa hollarda bu ko'rsatkich pastroq (80,1 gacha).

Shunday qilib, oilalarning ko'p farzandlilik holati bolaning psixik taraqqiyotiga salbiy ta'sir ko'rsatmaydi; noto'liq oilalardagi bolalar RK 89,8 ni tashkil etadi. Agarda barcha tekshirilayotgan

otasiz bolalarni va ijtimoiy xulq-atvor normalarini buzuvchi bolalarni bir guruhga birlashtirsak, o'rtacha RK yanada pastlab ketadi (79,0 gacha). Yolg'iz onalar bolalarni, qiyinlashtiruvchi omillar ta'siri hisobga olinmagan guruhlariga kelsak, o'rtacha RK 96,0 (aralash guruhning me'yoriy darajasi)ga ega. Biroq, ko'pgina aqliy taraqqiyotdan orqada qolgan (ijtimoiy xulq-atvor normalaridan og'ishi bor) bolalar va o'smirlarning ko'pchiligi — ko'p bolali va noto'liq oilalardan chiqqanligi to'g'risidagi holatni qanday tushuntirsa bo'ladi?

Agarda ko'p farzandlilik va to'liqsiz oila kabi bola taraqqiyotiga ta'sir etuvchi omillar bir-biriga mos kelsa, u holda o'rtacha RK 72,7 gagina yetadi. 4 dan ortiq farzandli yolg'iz ona doimiy o'ta tajanglik holatida bo'ladi. Demak, ko'p farzandli va to'liqsiz oila kabi omillar, agarda ularga boshqa psixosotsial omillar qo'shilsa, salbiy omillar hisoblanadi. Bu omillar qo'shimcha ravishda vujudga kelayotgan qiyinchiliklar o'rnini to'ldirishga kam moslashgan hisoblanadi. Xulosa qilib shuni ta'kidlash mumkinki, biologik va psixosotsial xavf omillarining qisqarishi bolalar moslashuvining yaxshilanishiga olib keladi.

Bolaning ilk rivojlanishida, psixosotsial xavf omillari qanday mezonlarda biologik xavf omillariga ta'sir qilishi mumkin, degan savollar muhim ahamiyat kasb etadi.

Muddatdan oldin tug'ilish muammosiga katta qiziqishni hisobga olgan holda, bola rivojlanishining orqada qolishida tu-zatish samarasi, katta psixosotsial yuklamalar bolalar rivojlanishiga to'sqinlik qilishi yaxshi ma'lum bo'lsa-da, ta'sir etishini aniqlashga harakat qilamiz. Buni tekshirish uchun PSXOK 4 va undan yuqori, RK esa 93,1 ni tashkil etgan, ya'ni nazorat ko'rsatkichlari nisbatan past bo'lgan aralash guruhdagi barcha bolalar o'rtacha RKlari hisoblandi. Bundan, RKni nomaqbul psixosotsial sharoitlarda kamayishi, bolalarning atrof-muhitga ta'sirchanligini sezilarli darajada ko'rsatdi.

Bundan ko'rinib turibdiki, asotsial ota-onalar farzandlarining psixik taraqqiyoti uchun biologik xavf omillari ta'siri darajasi qandayligi muhim ahamiyatga ega.

Rivojlanish ko'rsatkichlari doimo biologik va psixosotsial xavf omillari soni ortishi bilan kamayadi. 2 yoshli bolalarni qayta tekshirishda ularning psixik taraqqiyoti xavf omillari miqdoriga funksional bog'liqligi holati asosiy natija bo'ldi. Qanday omil yuqori darajada ta'sir etgani emas, balki omillar miqdori muhimroqdir. Ikki yoshli bolalarda nafaqat psixik, balki, Tonkova-Yampolskaya ma'lumotlariga muvofiq keluvchi, jismoniy o'lchovlar (vazn, bo'y, infeksion kasalliklar) ham bunga bog'liqdir.

Bola taraqqiyotiga xavf soluvchi omillarni oldini olish yoki ularning ta'siridagi asoratlarning o'rnini to'ldirish maqsadida quyidagicha xulosa qilish mumkin:

- Psixosotsial yoki biologik xavf omillari qancha kam bo'lsa, ularning ta'siri ham shuncha kuchsiz bo'ladi.
- Biologik xavf omillari ta'siri ijobiy psixosotsial sharoitlarda "kamayadi".
- Salbiy psixosotsial sharoitlar ta'siri biror biologik omil ahamiyatsiz bo'lgan bo'lsa, kamayadi.

Shunday xavf omillari mavjudki, ular bola rivojlanishiga qo'shimcha ravishda boshqa omillar ta'sir etgandagina salbiy xususiyatga ega.

3. Shaxs psixologik salomatligining psixologik-pedagogik sharoitlari

Odatda bola taraqqiyotdan orqada qolish darajasi ma'lum xavf omillarida kutilganidan yuqori bo'ladi, bu esa bolalarning atrof-muhitga yuqori ta'sirlanuvchanligi to'g'risida guvohlik beradi.

Psixosotsial va biologik xavf omillarida adaptatsiya jarayonlari bir xil, chunki ular ham bular ham bosh miya funksiyalarini buzadi va uning ta'sirini o'zaro kuchaytirishi mumkin.

Biz hisobga olgan psixosotsial sharoitlarni etiopatogenetik nuqtayi nazardan 3 guruhga bo'lish mumkin:

1. Bevosita ta'sir etuvchi yuklamalar (bolaga haddan ortiq talab yoki yaqin kishilaridan kutilmagan ayriliq) nerv tizimining kuchli qo'zg'alishiga olib keladi.

2. Kuchsiz yuklama, qo'zg'atuvchi va axborotning tanqisligi shaxs taraqqiyoti jarayonida uning bosh miya morfologik o'zgarishlariga qadar noto'liq differensiatsiyalashuviga olib keladi.

3. Nizoli vaziyatlar bosh miya funksiyalari buzilishiga ta'sir etmaydi, lekin bolaning noadekvat xulq ko'rinishlarini o'zgartirishiga yordam beradi.

Eksperimental neyrobiologik va psixologik tadqiqotlar natijalari markaziy nerv tizimining buzilgan yoki jarohatlangan funksiyalari ajoyib jamlash (kompensatorlik) qobiliyatini namoyon etadi. (Prechtl H.F.R). Bundan ma'lum bo'ldiki, kompensator layoqati darajasi bolaning yoshi va atrofdagilar ta'siriga bog'liq ekan. Qadim zamonlardan terapiya inson organizmida jamlash uchun qobiliyatlarni faollashtirish va kuchaytirishga yo'naltirilgan. Bu esa yuklamalarni oshirish yo'li bilan o'tishi mumkin, chunki odamning mehnatga layoqati uning qo'shimcha yuklamaga chidamlilik layoqati ortishi bilan bir vaqtda kechadi. Ebbinghaus va Meumann o'zlarining trening nazariyasida ta'lim jarayonlarini tadqiq etish asosida, psixik funksiyalarni ham jismoniy (fizik) funksiyalar kabi mashq qildirish mumkin, bunda birgalikda ishtirok etish fenomeni katta ahamiyat kasb etadi, degan xulosaga kelishdi. Pedagogika, terapiya va reabilitatsiya uchun birday muhim bo'lgan, odamning jamlash layoqati, xususan, fizik va psixik funksiyalarga teng miqdorda yuklamani oshirish yo'li bilan mashqlantirish mumkin, ayniqsa, bu tarzda erishilgan yuklamaga chidamlilik va kompensatorlik layoqatlari orasida ma'lum bog'lanish mavjud, degan xulosa o'z-o'zidan kelib chiqadi. Bola tomonidan atrof-muhitga faol va muvaffaqiyatli moslashuv vositasida amalga oshiriladigan sog'lom o'z-o'ziga ishonch, undagi kompensatsiyaga ichki intilishning rivojlanishi uchun katta ahamiyat kasb etadi. Shuning uchun bolani tarbiyalashda uning individualligiga mos keluvchi va muvaffaqiyatga yordam beruvchi chidamlilikni namoyon etish zarur.

Shunday qilib, alohida xavf omillarini tahlil qilish bioijtimoiy adaptatsiyaning umumiy qonuniyatlarini bilishga olib keladi. Salbiy sharoitlar va kompensatsiyalanuvchi omillarni

to‘g‘ri baholash tufayli bolaning keyingi taraqqiyotini bashorat qilish mumkin. Bioijtimoiy adaptatsiya qonuniyatlarini bilish natijasidagina yuklamalarning nomuvofiqligi va ularni ko‘tara olish layoqatida hayotiy jarayonlarning buzilish mexanizmlari tushunarli bo‘lib qoladi, bu esa bolaning ham ichki boshqaruvini ham ijtimoiy xulq-atvor buzilishlariga olib kelishi mumkin.

Takrorlash va muhokama uchun savollar:

1. Psixologik salomatlik tushunchasi nimani anglatadi?
2. Psixologik salomatlikning strukturasi va buzilish me’yorlari nimalardan iborat?
3. Psixologik salomatlikka qanday omillar xavf soladi?
4. Shaxs psixologik salomatligining psixologik-pedagogik sharoitlarini nima tashkil etadi?

Mavzu yuzasidan test savollari:

1. Abu Ali Ibn Sino o‘zining “Tib Qonunlari” kitobida sog‘-liqni saqlash uchun qaysi omillarga e’tibor qaratadi?

1) Yorug‘liq va havo. 2) Ovqat va suv. 3) Harakat va tinchlik. 4) Namlik. 5) Uyqu va tetiklik. 6) Moddalar almashinuvi. 7) Ob-havo. 8) Hissiyot.

A. 1,2,3,5,7,8.
B. 1,2,3,4,5,6
*S. 1,2,3,5,6,8.
D. 1,2,3,4,5,6.
E. Barcha javob to‘g‘ri.

2. Psixogigiena – bu ...

*A. Psixik sog‘liqni saqlash va mustahkkamlashga yo‘naltirilgan tadbirlarni ishlab chiquvchi va amalga oshiruvchi gigiena sohasidir.

B. Maktabning pedagogik jamoasini, o‘quvchilarni va otaonalarni psixologik bilimlarini egallashga jalb etish, ularning psixologik madaniyatini oshirishga yo‘naltirilgan tadbirlar.

S. Shaxs shakllanishi va psixik rivojlanishida sodir bo‘ladigan kechikish, salbiy buzilish va nuqsonlarni bartaraf etish, shaxs

va jamoaga faol ijobiy ruhiy ta’sir o‘tkazish, shaxslararo munosabatlardagi muvofiqlikni ta’minlashga yo‘naltirilgan tadbirlar.

D. Bolalarni maktabgacha ta’lim va maktab yoshi davomida psixologik jihatdan uzluksiz har tomonlama o‘rganish, ularning individual-psixologik xususiyatlarini aniqlash, o‘qish xulq-atvoridagi nuqsonlarning sabablarini aniqlab berishga qaratilgan tadbirlar.

E. Barcha javoblar to‘g‘ri.

3. Psixogigienaning qanday bo‘limlari mavjud?

A. yosh psixogigienasi, kasal psixogigienasi.
B. mehnat va ta’lim psixogigienasi.
S. turmush psixogigienasi,oila va jinsiy hayot psixogigienasi.
D. oila va jinsiy hayot psixogigienasi, mehnat va ta’lim psixogigienasi.
*E. Barcha javob to‘g‘ri.

4. Bola shakllanishidagi biologik xavf omillariga nimalar kiradi?

1) Homila ustidan qon ko‘rishlar;
2) Sianoz;
3) Daun sindromi.
4) Teri ostidagi yog‘qatlamining kamayishi;
5) Infarkt;
6) Nafas qisishi sindromi;
7) Ginekologik operatsiyalar;
8) Muddatidan oldin tug‘ilish, bolaning 2.5 kg.dan kam tug‘ilishi.

A. 1,2,3,5,7.
B. 1,2,3,4,5,6,7.
*S. 1,2,4,5,6,7,8.
D. 1,2,3,4,5.
E. Barcha javob to‘g‘ri.

5. Bola taraqqiyotiga xavf soluvchi omillar borasida aytilgan ta'kidlardan noto'g'risini belgilang.

A. Psixosotsial yoki biologik xavf omillari qancha kam bo'lsa, ularning ta'siri ham shuncha kuchsiz bo'ladi.

B. Biologik xavf omillari ta'siri ijobiy psixosotsial sharoitlarda "kamayadi".

*S. Salbiy psixosotsial sharoitlar ta'siri biror biologik omil ahamiyatsiz ta'sir ko'rsatganda ortadi.

D. Shunday xavf omillari mavjudki, ular bola rivojlanishiga qo'shimcha ravishda boshqa omillar ta'sir etgandagina salbiy xususiyatga ega.

E. Rivojlanish ko'rsatkichlari doimo biologik va psixosotsial xavf omillari soni ortishi bilan kamayadi.

6. Qaysi muallif psixogigiena vazifalariga ruhiy kasallikларning vujudga kelish va rivojlanishining oldini olish deb qaragan?

*A. Myager V.K.
B. N.D.Lakosin.
S. G.K.Ushakov.
D. V.P.Petlenko.
E. Barcha javob to'g'ri.

7. Psixogigienani tibbiyot fanlarining mustaqil bo'limi sifatida ajratgan olimlarni belgilang.

A. Myager V.K. va G.K.Ushakov.
* B. N.D.Lakosin va G.K.Ushakov.
S. G.K.Ushakov va V.P.Petlenko.
D. V.P.Petlenko va Myager V.K.
E. Barcha javob to'g'ri.

8. Psixogigiena faqatgina psixiatriya bilan bog'liq bo'lib qolmay, balki tibbiyot psixologiyasi, tibbiyot sotsiologiyasi, valeologiya fanlari bilan bog'liq komples fan deb hisoblagan olimni belgilang.

A. Myager V.K.

B. N.D.Lakosin
S. G.K.Ushakov.
*D. V.P.Petlenko
E. Barcha javob to'g'ri.

9. Psixologik xizmat mahsuldorligining sharoitlari nimalardan iborat?

A. Har bir yoshning imkoniyatlarini namoyon qilish.
B. O'quvchilarning individual xususiyatlarini shakllantirish.
S. Bola rivojlanishi uchun qulay psixologik iqlim yaratish.
D. O'quvchilarning qiziqish, qobiliyati, layoqati, hayotiy rejalari va qadriyatlar tuzilishini shakllantirish.
*E. barcha javoblar to'g'ri.

10. Psixologik xizmatning ilmiy nuqtayi nazarini kimlar amalga oshiradi?

*A. Psixolog olimlar.
B. Psixolog amaliyotchilar.
S. Maktab psixologlari.
D. Magistr psixologlar.
E. Bakalavr psixologlar.

8-BOB. PSIXOLOGIK KORREKSIYANING MAQSAD, VAZIFALARI

Reja:

1. Psixologik korreksiya haqida tushuncha.
2. Psixokorreksiya –psixologik yordam ko'rinishi sifatida.
3. Zamonaviy maktab sharoitida psixologik korreksiyani tashkil etish bilan bog'liq muammolar.
4. Korreksion faoliyat shakl va metodlarini tanlashda yosh xususiyatlarini inobatga olish.
5. Psixik taraqqiyot darajasini tahlil qilish.

Tayanch tushunchalar:

Psixokorreksiya, psixik taraqqiyot, psixoterapevtik ta'sir.

1.Psixologik korreksiya haqida tushuncha

Psixologik xizmatning Psixokorreksiya yo'nalishi psixologdan inson shaxsi va individualligini tarkib toptirish jarayoniga faol ta'sir o'tkazishni taqozo qiladi. Xalq ta'limi tizimidagi psixologning vazifasi psixologik xizmatni muayyan qoida, mezonga asoslanib tashkil qilishdan iborat bo'lib, yosh davr xususiyatlariga binoan (bolalar, o'quvchilar, talabalar) psixikaning rivojlanishi, shaxsning shakllanishi qonuniyatlarini amaliyotda hisobga olgan holda faoliyat olib borish, o'qituvchilar jamoasiga bolalar, o'quvchilar va talabalar ta'lim-tarbiyasini individuallashtirishda yordamlashish, ularning qobiliyati, mayli ning darajasiga qarab o'qituvchilarga korreksion ishlarni amalga oshirishda ko'rsatmalar berishdan iborat. Psixologik xizmatning ushbu yo'nalishida alohida ahamiyat kasb etadigan narsa – bu bolalar, o'quvchilar, talabalar o'sishida (rivojlanishida) kechikish (orqada qolish), ularda xulqning buzilishi, ta'limda o'zlashtirishning yomonlashuvi hisoblanadi.

Psixik taraqqiyotni tuzatish "korreksiya qilish" atamasi dastlab defektologiyada kasal bolalarga nisbatan ishlatilgan bo'lsa, amaliy yosh psixologiyasining rivojlanishi bilan "tuzatish" tushunchasi normal psixik taraqqiyot uchun ham qo'llanila boshladi. D.B. Elkonin tuzatishning yo'nalganligi korreksiya

xarakteriga bog'liq ravishda tuzatishning ikki usulini ajratishni taklif qiladi:

1. Taraqqiyotdan chetlashish belgilariga qaratilgan simptomatik tuzatish.

2. Taraqqiyotdan chetlashish sabablari va manbalariga qaratilgan tuzatish hisoblanadi.

Psixologik maslahat berish amaliyotida normal taraqqiyot korreksiyasi nonormal taraqqiyot korreksiyasidan farqlanadi. Normal taraqqiyotda tuzatishning mazmuniga ko'ra quyidagi turlari ajratiladi: aqliy taraqqiyot korreksiyasi, shaxs taraqqiyoti korreksiyasi, salbiy holatlarning oldini olish korreksiyasidir. Psixolog ishida korreksion vazifalarni yechish maqsadida psixologik yordamni tashkil etishga bog'liq ravishda uning turini ko'rsatish mumkin: madaniy oqartuv ishlari, maslahat-tavsiyalar berish, individual va guruhiy korreksiya

Madaniy oqartuv ishlari – ota-onalar, tarbiyachilar, o'qituvchilarga mo'ljallangan bo'ladi. Bunda bola taraqqiyoti asosiy qonuniyatlari, yosh psixologik xususiyatlari, har bir yoshning qiyinchiliklari, muammolari va ularni bartaraf etish bo'yicha umumiy tavsiyalar beriladi.

Mehnatni ko'p talab etadigan psixologning tuzatish ishi – ota-onalar, o'qituvchilar, tarbiyachilar va bolalar guruhi yoki individual tarzda bir bola bilan hamkorlikda olib boriladi. Ishning ana shu turi mehnat, vaqt, ko'p metod va metodikalarni qo'llashni talab etsa ham ancha natijali hisoblanadi.

2. Psixokorreksiya psixologik yordam ko'rinishi sifatida

Psixokorreksion tadbirlar rivojlanishdagi og'ishlarni to'g'rilashga yo'naltirilgan. Shu tufayli bir qator dolzarb savollar paydo bo'ladi:

- Rivojlanishdagi og'ishlar deganda nimani tushunish kerak?
- Psixologik korreksiyani amalga oshirishga doir qanday ko'rsatmalar mavjud?
- Korreksion masalalarning maqsadga muvofiqligini belgilash mas'uliyatini kim o'z bo'yniga oladi va qaror qabul qiladi?
- Korreksiya samaradorligini kim va nimaga asoslanib baholaydi?

Psixokorreksion faoliyatni amalga oshirish quyidagi jarayonlardan iborat:

1. Psixolog bolalar, o'quvchilar, talabalarning yosh xususiyatlarini hamda *jadal rivojlanishini* hisobga oluvchi, ular psixikasining barcha jabhalarini qamrab oluvchi dinamik taraqqiyotga kafolat beruvchi dastur ishlab chiqarishga butun faoliyatini yo'naltiradi, ijtimoiy o'sish talabiga javob beruvchi, umuminsoniy, etnopsixologik qonuniyatlar muhitida kamolotga intiluvchi shaxsni tarkib toptirishni bosh maqsad deb tanlaydi.

2. Amaliy psixolog bolalar, o'quvchilar, talabalarning psixik taraqqiyotidagi, xulqi va muomalasidagi nuqsonlar hamda kamchiliklarni asta-sekin tuzatish, korreksiya qilish dasturini ishlab chiqadi va amaliyotga uni tatbiq etadi. Buning uchun ular bilan maxsus mashg'ulotlar, buzilishni kamaytirish mashqlarini o'tkazadi, ijodiy (kreativ) qobiliyatlarni o'stirish maqsadida treninglar olib boradi.

3. Rivojlantiruvchi va psixokorreksion ishlar dasturi o'z ichiga psixologik va pedagogik muammolarni qamrab oladi. Korreksion faoliyatning psixologik qismi mutaxassislar tomonidan amalga oshiriladi. Mazkur ishning pedagogik jihati esa psixologning pedagoglar, ota-onalar bilan hamkorligida o'tkaziladi va butun mas'uliyat uning zimmasiga tushadi.

4. Rivojlantiruvchi va psixokorreksion ishlar psixolog tomonidan har xil shakllarda, vaziyatlarda va holatlarda tashkil qilinadi:

a) amaliy psixologning maxsus ishi, mashg'uloti ayrim bolalar, o'quvchilar va talabalar bilan alohida o'tkazilishi rejalashtiriladi;

b) psixologlarning boshqa bir faoliyati maxsus ravishda amalga oshirilib, bolalar, o'quvchilar, talabalar guruhlariga tarbiyaviy ta'sir o'tkazishga yo'naltirilgan bo'ladi;

v) ota-onalar, pedagogik jamoa ishtirokida tarbiyaviy tadbirlar tarzida mashg'ulotlar olib borish nazarda tutiladi.

5. Rivojlantiruvchi va psixokorreksion ishlar dasturini shunday tuzish kerakki, unda korreksion ishga jalb qilinuvchilar guruhining qadriyatga yo'nalganligi, etnopsixologik va etnomadaniyat xususiyatlari o'z aksini topsin: dasturni xalq, etnos, millat, elat tarixi, an'analari, rasm-rusumlari, udumi, odati, stereotipi kabilarni hisobga olgan holda tuzish maqsadga muvofiq.

6. Kollej o'quvchilari bilan murabbiylar o'rtasidagi nomutanosiblikni yo'qotish maqsadida maxsus mashg'ulotlar o'tkazish: ulardagi o'qishdan, ijtimoiy muhitdan, egallagan o'rnidan, mavqeyidan qoniqmaslik hissini kamaytirish uchun trening, ishchanlik o'yinlari, psixodramadan foydalanish.

7. Emotsional zo'riqishning oldini olish va uni kamaytirish niyatida maxsus xonalar jihozlash (xona jahon standartlariga javob berishi, boshqaruv pulti, ekran vositalari, autotrening, sotsial trening, texnik vositalariga, ilmiy-amaliy metodikalarga ega bo'lishi lozim).

8. Korreksion ishlar ma'lum tartibda, ilmiy tanlov asosida, muayyan seans bo'yicha o'tkazilishi shart. Bunda emotsional zo'riqishga uchragan shaxs millati, yoshi, jinsi, individual-tipologik xususiyati, ta'sirlanish darajasi hisobga olinishi kerak; tuzatish ishlari mashg'ulot, faoliyat, kasb xususiyatiga mos, mutanosib bo'lishi ta'sir o'tkazish samaradorligini oshiradi; unda yapon uslublarini qo'llash ham zarur ma'lumotlar to'plash va tanglikni yo'qotish imkonini yaratadi.

Bola psixik taraqqiyotini tuzatishning asosiy vazifalari quyidagilardan: bola shaxsiy va intellektual imkoniyatlarini rivojlantirish uchun eng yaxshi sharoitlarni yaratish asosida psixik taraqqiyotdan chetlashishlarni tuzatishdan, shaxsiy va axloqiy taraqqiyotida yoqimsiz salbiy yo'nalishlarning oldini olishdan iboratdir.

3. Zamonaviy maktab sharoitida psixologik korreksiyani tashkil etish bilan bog'liq muammolar

Hozirgi vaqtda psixologlar kam bo'lganligi uchun maktab psixologi universal mutaxassis bo'lishi va barcha ishlarni bajara olishi kerak. Har bir psixolog o'zining qobiliyatlari va individual psixologik xususiyatlari negizida o'zini kasbiy va shaxsiy aniqlashi, individual tanlash muammosini hal qilishi mumkin.

Tabiat va taqdir har bir insonga va har bir psixologga yuz, tana, ovoz, ruh, aql, temperament, xarakter, energiyani sovg'a

qilganki, ularning bari konkret insonning "rang, tovush, ta'm va hid"ini, uning psixoenergetik atmosferasini tashkil qiladi.

30 yoshlardagi maktab psixologi o'qituvchilar va o'quvchilar bilan guruhiy treninglar o'tkazadi. Umuman treninglar muvaffaqiyatli o'tadi, lekin mashg'ulotlardan so'ng kuchli charchoq sezadi, kasal bo'lib qoladi. Uning fikricha, o'zini yomon his qilishi ishi bilan bog'liq. Nima uchun?

Haqiqatdan ham ayol psixologning fikri to'g'ri bo'lib, unda hayotiy tonusning pasayib ketishi u ko'p shug'ullanadigan psixologik ish usuli bilan bog'liq. Kuzatishlardan ma'lum bo'lishicha, "inson-inson" sohasida ishlaydigan mutaxassislarda, psixologiya ham ana shu fanlar sohasiga kiradi, individual yoki guruhiy ish usuliga layoqat mavjud bo'ladi.

Agarsiztabiatanguruhiyishlarniyoqtirsangiz,charchamasdan a'lo darajada ma'ruzalar o'qiysiz, uzoq davom etadigan seminar va treninglar o'tkazasiz, individual konsultatsiyalar bo'lsa, sizda bir muncha qiyin kechadi, u ko'p energiya, kuch talab qiladi. Agar siz individual ishga layoqatli bo'lsangiz, faoliyatning guruhiy turlarini uncha yoqtirmaysiz. Mijozingiz bilan individual munosabatda bo'lishni afzal ko'rasiz.

Psixolog maktabda o'zini qanday tutishi kerak: qattiq qo'lmi yoki yumshoqmi?

Vaziyatga bog'liq ravishda, o'zining va sherigining maqsadiga ko'ra psixolog qattiq qo'l va yumshoq bo'lgan turli uslublarni egallashi lozim.

Psixolog tanlash imkoniyatiga ega bo'lganda, o'z individualligidan kelib chiqib, ish tutishi kerak.

Ish texnikasini tanlash haqidagi savol bir muncha murakkab bo'lib, har qanday psixoterapevtik texnikada o'z uslubini aniqlash mumkin va o'z kasbiy qobiliyatlari, qiziqishlarini ifodalash mumkin.

"O'z ish texnikasini tanlash haqida gap ketganda, ikki omilni hisobga olish darkor. Birinchidan, g'arb psixoterapevtik texnikalari Vatanimiz psixopraktikasida endi tarqala boshladi, shuning uchun u yoki bu yo'nalishdagi amaliyotchi psixologlarning yuqori kasbiy mahorati haqida gapirish erta.

Ikkinchidan, psixopraktika shunchalik ko'p qirrali va har xilki yosh psixoterapevt mijozning muammolaridan kelib chiqib, har xil texnikalarni birgalikda qo'llaydi.

O'z ishida psixoanalizni yoqtiradigan psixologlar transakt analiz bo'yicha unchalik yaxshi ishlamaydi, psixodrammaga qiziqadiganlar muloqot treningi guruhlarini zo'r bazo'r o'tkazadilar. Urinib ko'rish va xato orqali "o'z texnikasini" topish mumkin. O'zingizni kuchli va bo'sh jihatlaringizni o'rganing, imkoni bo'lsa, psixologik seminarlarga qatnashing, "bu meniki" deb his qiladigan vaqt keldi.

Maktabda asosan qaysi yoshdagilar bilan ishlashni tanlash ham muammo. Maktab psixologi maktabda o'qituvchilar bilan ham, barcha yoshdagi o'quvchilar bilan ham ishlaydi. Lekin kuzatishlardan ma'lum bo'lishicha, ba'zi psixologlar boshlang'ich sinf o'quvchilari bilan suhbatlashishni yoqtirishadi, boshqa birlari o'spirinlarning "tilini tez topadi", uchinchi birlari yuqori sinflarga kirib "yo'qolib ketadilar", to'rtinchilari o'qituvchilar bilan suhbatlashishni qoyillatadilar.

Psixolog o'zining ichki psixologik yoshiga mos bolalar bilan muloqot qilishga intiladi. Psixologiyada insonning haqiqiy yoshi (pasport yoshi) farqlanadi. Insondagi bu ikki yosh ko'pincha bir-biriga mos kelmaydi.

Psixologlarga maktabda turli muammolar bilan shug'ullanishgato'g'rikeladi.Lekinharbirpsixologningmaktabdasevimli mavzusi yoki muammosi bo'ladi. Uni tanlash ko'p sabablarga bog'liq: amaliy psixologning qiziqishlariga, mutaxassislik bo'yicha o'qilgan kitobga, kasbiy muloqot darajasiga, psixolog ishlaydigan maktab ehtiyojlariga, ma'muriyat, o'qituvchilarning buyurtmasiga bog'liq.

"O'z muammosini" tanlashning ko'p omillarga bog'liqligiga qaramasdan, umumiy qonuniyatlar kuzatiladi. Psixologlar "o'z mavzularini" tanlashda ikki asosiy shartga amal qiladilar.

Ko'pincha ular xarakterida va individual - psixologik portretida ortiqcha bo'lgan psixologik fenomenni o'rganishga intiladilar.

- To'g'ri fikrlaydigan universitet bitiruvchisi tadqiqot predmeti sifatida o'quvchilarning tafakkur faoliyatini tanlaydi (m:

qilganki, ularning bari konkret insonning "rang, tovush, ta'm va hid"ini, uning psixoenergetik atmosferasini tashkil qiladi.

30 yoshlardagi maktab psixologi o'qituvchilar va o'quvchilar bilan guruhiy treninglar o'tkazadi. Umuman treninglar muvaffaqiyatli o'tadi, lekin mashg'ulotlardan so'ng kuchli charchoq sezadi, kasal bo'lib qoladi. Uning fikricha, o'zini yomon his qilishi ishi bilan bog'liq. Nima uchun?

Haqiqatdan ham ayol psixologning fikri to'g'ri bo'lib, unda hayotiy tonusning pasayib ketishi u ko'p shug'ullanadigan psixologik ish usuli bilan bog'liq. Kuzatishlardan ma'lum bo'lishicha, "inson-inson" sohasida ishlaydigan mutaxassislarda, psixologiya ham ana shu fanlar sohasiga kiradi, individual yoki guruhiy ish usuliga layoqat mavjud bo'ladi.

Agar siz tabiatan guruhiy ishlarni yoqtirsangiz, charchamasdan a'lo darajada ma'ruzalar o'qiysiz, uzoq davom etadigan seminar va treninglar o'tkazasiz, individual konsultatsiyalar bo'lsa, sizda bir muncha qiyin kechadi, u ko'p energiya, kuch talab qiladi. Agar siz individual ishga layoqatli bo'lsangiz, faoliyatning guruhiy turlarini uncha yoqtirmaysiz. Mijozingiz bilan individual munosabatda bo'lishni afzal ko'rasiz.

Psixolog maktabda o'zini qanday tutishi kerak: qattiq qo'lmi yoki yumshoqmi?

Vaziyatga bog'liq ravishda, o'zining va sherigining maqsadiga ko'ra psixolog qattiq qo'l va yumshoq bo'lgan turli uslublarni egallashi lozim.

Psixolog tanlash imkoniyatiga ega bo'lganda, o'z individualligidan kelib chiqib, ish tutishi kerak.

Ish texnikasini tanlash haqidagi savol bir muncha murakkab bo'lib, har qanday psixoterapevtik texnikada o'z uslubini aniqlash mumkin va o'z kasbiy qobiliyatlari, qiziqishlarini ifodalash mumkin.

"O'z ish texnikasini tanlash haqida gap ketganda, ikki omilni hisobga olish darkor. Birinchidan, g'arb psixoterapevtik texnikalari Vatanimiz psixopraktikasida endi tarqala boshladi, shuning uchun u yoki bu yo'nalishdagi amaliyotchi psixologlarning yuqori kasbiy mahorati haqida gapirish erta.

Ikkinchidan, psixopraktika shunchalik ko'p qirrali va har xilki yosh psixoterapevt mijozning muammolaridan kelib chiqib, har xil texnikalarni birgalikda qo'llaydi.

O'z ishida psixoanalizni yoqtiradigan psixologlar transakt analiz bo'yicha unchalik yaxshi ishlamaydi, psixodrammaga qiziqadiganlar muloqot treningi guruhlarini zo'r bazo'r o'tkazadilar. Urinib ko'rish va xato orqali "o'z texnikasini" topish mumkin. O'zingizni kuchli va bo'sh jihatlaringizni o'rganing, imkoni bo'lsa, psixologik seminarlarga qatnashing. "bu meniki" deb his qiladigan vaqt keldi.

Maktabda asosan qaysi yoshdagilar bilan ishlashni tanlash ham muammo. Maktab psixologi maktabda o'qituvchilar bilan ham, barcha yoshdagi o'quvchilar bilan ham ishlaydi. Lekin kuzatishlardan ma'lum bo'lishicha, ba'zi psixologlar boshlang'ich sinf o'quvchilari bilan suhbatlashishni yoqtirishadi, boshqa birlari o'spirinlarning "tilini tez topadi", uchinchi birlari yuqori sinflarga kirib "yo'qolib ketadilar", to'rtinchilari o'qituvchilar bilan suhbatlashishni qoyillatadilar.

Psixolog o'zining ichki psixologik yoshiga mos bolalar bilan muloqot qilishga intiladi. Psixologiyada insonning haqiqiy yoshi (pasport yoshi) farqlanadi. Insondagi bu ikki yosh ko'pincha birbiriga mos kelmaydi.

Psixologlarga maktabda turli muammolar bilan shug'ullanishga to'g'rikeladi. Lekin har bir psixologning maktabda sevimli mavzusi yoki muammosi bo'ladi. Uni tanlash ko'p sabablarga bog'liq: amaliy psixologning qiziqishlariga, mutaxassislik bo'yicha o'qilgan kitobga, kasbiy muloqot darajasiga, psixolog ishlaydigan maktab ehtiyojlariga, ma'muriyat, o'qituvchilarning buyurtmasiga bog'liq.

"O'z muammosini" tanlashning ko'p omillarga bog'liqligiga qaramasdan, umumiy qonuniyatlar kuzatiladi. Psixologlar "o'z mavzularini" tanlashda ikki asosiy shartga amal qiladilar.

Ko'pincha ular xarakterida va individual - psixologik portretida ortiqcha bo'lgan psixologik fenomenni o'rganishga intiladilar.

To'g'ri fikrlaydigan universitet bitiruvchisi tadqiqot predmeti sifatida o'quvchilarning tafakkur faoliyatini tanlaydi (m:

kichik maktab yoshidagi o'quvchilarda iste'dodni shakllantirish, o'smirlarning aqliy faoliyatini faollashtirish va boshqalar).

Shu bilan birga ko'pchilik psixologlar shaxsiy individualligini, xarakterini, shaxsini qiziqtiradigan muammolar bilan shug'ullanishga intiladilar.

4. Korreksion faoliyat shakl va metodlarini tanlashda yosh xususiyatlarini inobatga olish

Inson shaxsining psixik rivojlanishi va uning shakilanishi murakkab tadqiqot jarayonidir. Zero, uning o'ziga xos xususiyatlari va qonuniyatlarini asosli ilmiy bilish, o'quvchi shaxsiga psixologik jihatdan ta'sir ko'rsatishning zarur shartidir.

Psixologik korreksiya, yuqorida ta'kidlaganimizdek, mijozning qabul qilingan me'yorlarga mos kelmaydigan psixologik rivojlanish xususiyatlarini "to'g'rilashga" qaratilgan mutaxassis faoliyatini aks ettiradi.

G.S.Abramova fikricha, shaxsiy psixologik Korreksiya – odamning ichki dunyosini diskret tavsifiga (psixologning) asosli tasir qilishidir.

Odam – "Yerdagi jonli evolyutsiyaning so'nggi pog'onasidir", ijtimoiy- tarixiy faoliyat subyektidir.

Shaxs – ijtimoiy rivojlanish fenomeni, ong va tushunchaga ega aniq tirik odam.

Shaxsga doir rivojlanish – ijtimoiylashuv va tarbiya natijasida odamzotning ijtimoiy xususiyati sifatidagi shaxsning shakllanish jarayonidir.

Tabiatan berilgan anatomik-fiziologik negizga ega bo'lgan bola ijtimoiylashuv jarayonida shaxs sifatida shakllanar ekan, insoniyatning yutuqlarini o'zlashtirib olam bilan o'zaro ta'sirga kirishadi. Ushbu jarayonda yuzaga kelgan qobiliyat va vazifalar shaxs sifatlari kabi shakllangan odam sifatlarini takror ishlab chiqaradi.

Individ – (individuum) inson zotiga taalluqli alohida birlikdir; qurol, ramzlardan foydalanuvchi va ular orqali shaxsiy fe'l-atvori va psixik jarayonlarga ega bo'luvchi, tabiiy (biologik) chegaradan tashqariga chiquvchi ijtimoiy mavjudot.

Ushbu tushuncha bilan individuallik tushunchasi chambarchas bog'liqdir, u boshqa odamlardan ijtimoiy jihatlari bilan ahamiyatli farqlanadigan odamdir. Yosh esa shaxsiy rivojlanishning vaqtinchalik xususiyatlarini belgilash uchun xizmat qiladigan turkum. Psixologiyada yoshning xronologik tushunchalari muhokama qilinadi, xronologik yosh – "pasportda belgilangan" yoshdir, psixologik yosh – xronologik yoshdan farqli ravishda organizm shakllanish qonuniyatlari; yashash, o'qish va tarbiyalanish sharoitlarini asoslaydigan hamda muayyan tarixiy kelib chiqishga ega, ontogenetik rivojlanishning o'ziga xos, aniq sifat tushunchasini bildiradi.

Yosh inqirozi – keskin psixologik o'zgarishlar bilan xarakterlanadigan ontogenezning alohida, nisbatan uzoq davom etmaydigan davrlaridir. Asabiy va jarohatli xarakterga ega tangliklardan farqli ravishda shaxs rivojlanishining izchillik qonuniyatlariga bo'ysunadi.

Stress – turli xil ekstremal ta'sirlar – stressorlarga javoban yuzaga keluvchi, keng doiradagi holatlarni belgilovchi holat.

Frustratsiya – ma'lum maqsad yo'lidagi mavjud mavhum to'siqlarni paydo bo'lishiga nisbatan hosil bo'ladigan muvaffaqiyatsizlikni boshdan kechiruvchi ruhiy holat.

Psixokorreksiyaning asosiy maqsadi mijozning yosh va tur xususiyatlaridan, uning subyektiv voqeligidan kelib chiqib shaxsiga doir resurslarini faollashtiruvchi va me'yorga mos keluvchi holatga olib kelishdir.

5. Psixik taraqqiyot darajasini tahlil qilish

Psixokorreksion faoliyatni olib borishdagi asosiy vazifa amaliy psixologning tizimli ish bosqichlarini amalga oshirishga yordam beruvchi psixik taraqqiyot me'yorlarini o'rganishdan iborat. Psixik taraqqiyotning quyidagi bosqichlari ajratib ko'rsatiladi:

1. Neyropsixologik daraja. Bunda amaliy psixolog psixodiagnostik ma'lumotlarni tahlil qilgan holda tadqiq qilinayotgan hodisaning miya faoliyati bilan bog'liq jihatlari haqida xulosa chiqara oladi. Miyaning funksional tuzilishi, uning mahalliy

shikastlanishi, miya faoliyati lokalizatsiyasining asosiy qonun-qoidalari haqidagi ma'lumot korreksion ish jarayonida kerakli vosita va ta'sir usullarni tanlashga yordam beradi.

2. Umumpsixologik daraja. Inson ichki olami xususiyatlarining asosiy qonuniyatlari va mexanizmlari haqidagi ma'lumotlardan foydalanadi.

3. Yosh psixologik daraja. Amaliy psixolog tomonidan umumpsixologik ma'lumotlarni kontkretlashtirish va individuallashtirishga xizmat qiladi.

Takrorlash va muhokama uchun savollar:

1. Psixologik korreksiya tushunchasining mohiyati nimadan iborat?

2. Psixologik korreksiya ishlari qanday maqsad va vazifalarni o'z ichiga oladi?

3. Zamonaviy maktab sharoitida Psixologik korreksiyani tashkil etish bilan bog'liq muammolar nimalardan iborat?

4. Psixik taraqqiyot darajasini tahlil qilish qanday darajalarda amalga oshiriladi?

Mavzu yuzasidan test savollari:

1. Psixologik xizmat metodlarini aniqlang.
A) individual va guruhiy treninglar o'tkazish.
B) ma'ruzalar turkumi.
S) targ'ibot- tashviqot ishlari.
D) * barcha javoblar to'g'ri.

2. Maktab psixologdan nimalarni kutadi?
A) sehrgar psixologni kutadi.
B) vazirlikning kuchli vakili sifatida kutadi.
S) sudya sifatida kutadi.
D) * barcha javoblar to'g'ri.

3. Maktabda ishni nimadan boshlash zarur?
A) bolalarni 1-sinfga qabul qilishdan.
B) kasb tanlash ishlaridan.

S) o'qituvchilar bilan tanishishdan.
*D) maktab kutilmalarini o'rganishdan.

4. Bine-Simon testi qachon yaratilgan?
A) 1805.
*B) 1905.
S) 2005.
D) 1904.

5. Bine-Simon testi yordamida nimani aniqlash mumkin?
A) o'zlashtiromovchi bolalarni.
B) tarbiyasi qiyin o'quvchilarni.
*S) aqliy taraqqiyotda orqada qolgan bolalarni.
D) to'polonchi bolalarni.

6. O'quvchilar individual xususiyatining markaziy tuzilmasi nimadan iborat?
A) sezgi; B) idrok; S) xotira; *D) qobiliyat.

7. Yosh inqirozi deganda nima tushuniladi?
A) keskin psixologik o'zgarishlar bilan xarakterlanadigan ontogenezning alohida, nisbatan uzoq davom etmaydigan davrlari.

B) Asabiy va jarohatli xarakterga ega bolgan, tangliklardan farqli ravishda shaxs rivojlanishining izchillik qonuniyatlariga bo'ysunadigan jarayon.

S) turli xil ekstremal ta'sirlar, stressorlarga javoban yuzaga keluvchi, keng doiradagi holatlarni belgilovchi holat.
D) * A va B javoblar.

8. D.B. Elkonin tuzatishning yo'nalganligi xarakteriga bog'liq ravishda korreksiyaning qanday usulini ajratishni taklif qiladi?
A) Taraqqiyotdan chetlashish belgilariga qaratilgan simptomatik tuzatish.
B) Yosh xususiyatlarini inobatga olgan holda tuzatish.

S) Taraqqiyotdan chetlashish sabablari va manbalariga qaratilgan tuzatish.

*D) A va S javoblar.

9. Psixologik yordamni tashkil etishga bog'liq ravishda psixologik korreksiyaning qanday turini ko'rsatish mumkin?

A) madaniy oqartuv ishlari;

B) maslahat-tavsiyalar berish;

S) individual va guruhiy korreksiya;

D) * barcha javoblar to'g'ri.

10. Psixologik korreksiya – bu ...

*A) tuzatish;

B) maktabning pedagogik jamoasini, o'quvchilarni va ota-onalarni psixologik bilimlarini egallashga jalb etish, ularning psixologik madaniyatini oshirishga yo'naltirilgan tadbirlar;

S) shaxs shakllanishi va psixik rivojlanishida sodir bo'ladigan kechikish, salbiy buzilish va nuqsonlarni bartaraf etish, shaxs va jamoaga faol ijobiy ruhiy ta'sir o'tkazish, shaxslararo munosabatlardagi muvofiqlikni ta'minlashga yo'naltirilgan tadbirlar;

D) bolalarni maktabgacha ta'lim va maktab yoshi davomida psixologik jihatdan uzluksiz har tomonlama o'rganish, ularning individual - psixologik xususiyatlarini aniqlash, o'qish xulq-atvorlaridagi nuqsonlarning sabablarini aniqlab berishga qaratilgan tadbirlar.

9-BOB. PSIXOKORREKSIYANING ASOSIY YO'NALISHLARI

Reja:

1. Psixoanaliz.
2. Bixeviorizm.
3. Gumanistik konsepsiya.
4. Psixodinamik yo'nalish.
5. Adlerning analitik individual psixokorreksiyasi.
6. Shaxsga yo'naltirilgan terapiya.
7. Ekzistensial terapiya.
8. Kognitiv xulq-atvor yo'nalishi.

Tayanch tushunchalar:

Psixoanaliz, bixeviorizm, gumanistik konsepsiya, ekzistensial yo'nalish, kognitiv xulq-atvor yo'nalishi, psixodinamik yo'nalish, analitik individual Psixokorreksiya . mijoz-markazlashgan yondashuv.

1. Psixoanaliz (Z.Freyd)

Psixoanaliz ta'limoti ongdan siqib chiqarilgan istak-mayllar yana ong sohasiga o'tkazilib, katarsis yo'li bilan ruhiy jarohat yetkazuvchi kechinmalarni anglatish orqali yordam berishga asoslanadi. Bunda erkin assotsiatsiyalar, tushlar talqini, qarshiliklar, transferlar, yanglish harakatlar tahlili usullaridan foydalaniladi. Quyida ushbu usullarga qisqacha izoh berib o'tamiz:

1. Erkin assotsiatsiyalar metodi. Psixolog mijozga o'z kechinmalari bilan bog'liq xohlagan assotsiativ fikrlarini aytishni taklif etadi. O'zi esa faqatgina aytilayotgan fikrlar mazmuniga emas, balki voqealar ketma-ketligi hamda mijoz tahlil qilishdan qochayotgan jihatlarga e'tiborini qaratadi.

2. Tushlar talqini. Z.Freydning fikricha, tush ongsizlik sohasiga boruvchi eng qisqa yo'ldir. Aynan tush vaqtida "men"ning himoya mexanizmlari susayib, ongdagi yashirin xohish va kechinmalar namoyon bo'ladi. Amaliy psixologning vazifasi –

tushning mazmunini ochish va mijozga aynan shu tush vujudga kelishiga sabab bo'lgan holatni o'rganishga yordam berishdan iborat;

3. Qarshiliklar tahlili. Bu usulni qo'llashdan maqsad – muammoni real idrok etish uchun aynan qanday psixologik himoya mexanizmi to'sqinlik qilayotganini va qanday vaziyatda himoya funksiyasiga ehtiyoj sezilmasa-da, ushbu mexanizmning ishtirok etayotganini aniqlashdan iborat;

4. Ko'chirish tahlili. Klassik psixoanalizda mijozning avval boshdan kechirgan psixologik jarohatlari bilan bog'liq emotsiyalarini psixologga ko'chirishining tahlili ham muhim ahamiyat kasb etadi. Bu psixologga mijozning psixologik muammolari sababini kuzatish va tahlil qilish hamda mijoz xulqining aynan bu shakli vujudga kelishini yuzaga keltirgan omillarni aniqlashga yordam beradi.

5. Interpretatsiya. Maslahat jarayonida interpretatsiyaning o'rnini baholash qiyin. Bu metod mijozga o'z kechinma va xulq-atvorining yashirin hamda noaniq sabablarini aniqlashga yordam beradi. Ammo bu jarayonni amalga oshirish psixologdan ehtiyotkorlikni talab etadi. Interpretatsiya jarayonida psixolog mijoz qabul qilishi mumkin bo'lgan jihatlarnigina tushuntirishi, unga tushunarli bo'lgan tilda suhbatlashishi lozim.

Yuqorida keltirib o'tilgan tavsif klassik psixoanalizga xos, ammo psixoanalitik terapiyaning boshqa shakllari ham mavjuddir. Psixoanalitik terapiyaning haqiqiy psixoanalizga aloqasi doirasida ikkita nuqtayi nazar mavjud:

a) psixoanalitik psixoterapiya psixoanalizdan sifat mazmuniga ko'ra farq qiladi;

b) psixoanalitik psixoterapiya psixoanalizdan miqdor mazmuniga ko'ra farq qiladi.

Birinchi fikrga muvofiq, analitik bilan mijozning faol ishtiroki ko'zda tutiladigan psixoanalizdan farqli o'laroq psixoanalitik psixoterapiyada mijoz uchun davolanishga muhtoj bemor roli ajratiladi.

Ikkinchi nuqtayi nazarga ko'ra, psixoanalitik psixoterapiya ruhiy kasalliklarni davolash metodi sifatida psixoanalizdan

seanslarning davomiyligi va soni bilan farq qiladi. Terapevtik seanslar psixoanalitik seanslarga nisbatan soni va kam davom etish jihati bilan farqlanadi.

Har ikkala fikrni solishtirib shunday xulosaga kelish mumkin: birinchidan, analitik psixoterapiya mijozda namoyon bo'ladigan u yoki bu belgilarning ongsizlik mazmunini ochishga ko'proq e'tibor berib, klassik psixoanalizga o'xshab ketadi; ikkinchidan, terapiyaning ushbu turi psixoanalitik usullar yordamida shaxsni yoppasiga taftish qilmasligi bilan psixoanalizdan farqlanadi. Terapevt ruhiy buzilishning paydo bo'lishi va surunkali kechishida hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lgan mijoz psixikasining qirralarinigina tekshiradi.

Qisqa psixoanalitik terapiyada esa terapevtik faollik darajasi oddiy psixoanalitik terapiyadan, hatto, psixoanalizning o'zidan ham yuqoridir. Qisqa psixoanalitik terapiya diqqatni mijozining qator ziddiyatlariga emas, balki markaziy ziddiyatlarga jamlaydi, fokuslashtiradi. Shuning uchun bu terapiyani ko'p hollarda fokusli (yoki konsentratsiyalashgan) terapiya (Fokal Therapie) deb atashadi. Qisqa terapiya seanslari 10 tadan 30 tagacha bo'lishi mumkin. Ko'rib chiqilayotgan kasallik genezisida hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lmagan va tahlil jarayonida aniqlanmagan zararli ziddiyatlar hisobga olinmaydi.

2.Bixeviorizm

Bixeviorizmning asoschisi DJ.Uotson (1878-1938) psixologiya fanining bosh vazifasi xulqni tadqiq etishdan iborat deb tushunadi. U psixik hodisalardan mutlaqo voz kechib, xulqni ikki shaklga, ya'ni ichki va tashqiga ajratadi, ular o'zaro javoblar stimuli bilan uzviy bog'liq ekanligini ta'kidlab o'tadi. Bixeviorizm uchun "xulq" asosiy tushunchaga aylanib, uning psixikasi bilan aloqasi chetlab o'tilgandir. Shunga qaramasdan, ba'zi bixevioristlar, jumladan E.Torndayk, E.Tolmen, K.Xall, D.Xebb kabilar xulq motivatsiyasiga muayyan darajada e'tibor qilganlar.

Ular o'zlarining izlanishlarida xulq motivatsiyasining "quyi darajalari"ni o'rganib, kalamushlarda tajriba ishlarini olib borib,

jonivorda ochlik, tashnalik va ularning turlicha darajalarini reaksiya tezligiga nisbatan namoyon bo'lish xususiyati, har xil sharoitda motivatsiyaning kuchi to'g'risida muayyan qonuniyatlar ochishga intilganlar. Hozirgi zamon bixevioristlari stimulni tashqi qo'zg'atuvchi sifatida talqin qiladilar va organizmning ichki energiyasini faollashtiruvchi deb hisoblaydilar.

1. Bixeviorizm motivatsiya modelini topish bilan shug'ullanib va xulq prinsiplarini vujudga keltira borib, hayvon xulqi hamda ularda kashf etilgan xulq motivatsiyasi qonuniyatlariga asoslanib insonning xulq motivatsiyasi yuzasidan xulosa chiqarishga harakat qiladi.

2. Bixeviorizm insonni biologik mavjudod sifatida qarab, unga biologik jabhada yondashadi. oqibat natijada uning ijtimoiy mohiyati tadqiqot predmetidan chetda qolib ketadi

3. Bixeviorizm ham insonga, ham hayvonlarga xos bo'lgan xulqning umumiy prinsiplarini topishga intiladi.

4. Bixevioristlar insonni shaxs sifatida taraqqiy etish jarayonini ifodalovchi o'ziga xosligini yo chetlab o'tadilar yoki o'ta sodda tarzda izohlashga moyildirlar.

5. Hayvonlarning xulq motivatsiyasi shakllarini juda sodda tarzda tushuntirishga asosan tadqiqot natijalarini insonning murakkab va boshqa bir sifat bosqichidagi motivatsiyasiga ko'chirish ishonchli dalillarga ega emas.

6. Inson motivatsiyasini o'rganishda foydalanilayotgan bixevioristlarning tushunchalari, chunonchi, birlamchi mayllar, organizmni qitiqlovchi tug'ma eshtiyojlar kabilar odamning motivatsiya doirasi tuzilishi mohiyatini juda yuzaki ocha oladi, xolos.

Neobixevioristik nazariyalar yangi qo'zg'atuvchilar paydo bo'lishiga asoslangan bo'lib, ular insonning organik eshtiyojlarini qoniqtirish bilan stimul natijasining uyg'unlashuvi tari-

qasida tashlil etiladi. Ularning ta'kidlashiga ko'ra, ikkilamchi qo'zg'ovchilar organik qo'zg'atuvchilarning go'yoki qobig'iga o'xshaydi, xolos. Vilyam Makdugall (1871-1938) motivatsiyaning irsiy (tabiatdan beriladigan) xususiyatga ega degan holatni asoslash uchun tug'ma instinktlar masalalari bilan mazkur voqelikni bog'lab tushuntirishga harakat qilgan.

Uning fikricha, tug'ma instinktlar ham insonlarga, ham hayvonlarga bir tekis taalluqli bo'lib, ular odamlarning motivida oldin 14 ta, keyinchalik esa 18 tagacha "asosiy instinktlar" sifatida hukm surishi mumkin. Umuman olib qaraganda, bixevioristlar uchun bir qator holatlar o'ziga xoslikka ega:

3.Gumanistik yo'nalish

Mazkur yo'nalish ekzistensializmning falsafiy g'oyalariga asoslangan bo'lib, vaqt, hayot, o'lim, ozodlik, masuliyat, tanlov huquqi, muloqot, sevgi, hayot mazmunini anglash muammolarini o'rganishga qaratilgan (M.Xaydegger, P.Sartr, A.Kamyu). Inson mehribon, ozod bo'lishi belgilangan deb qabul qilinib, individuallik integrativ yahlitlik hisoblanadi.

Gumanistik yo'nalishning asosiy tamoyillari:

1. Psixolog va mijoz uchrashuvi ikki har xil kishilarning uchrashuvi.

2. Agarda psixolog mijozga o'zining asl his-tuyg'ularini anglashga, qabul qilishga va namoyon qilishga imkon yaratib bera olsa, mijoz muammolari o'z-o'zidan hal bo'ladi.

3. O'z hayot tarzi, fikr-mulohazalari, xulq-atvorini tanlashga mijoz o'zi mas'ul.

Inson tomonidan ruhiy uyg'unlikka erishish, yani hayot mazmunini anglash, ma'naviy qadriyat, estetik his-tuyg'ularni sifatiy o'zgarishiga asos bo'ladi. Men - konsepsiyasini adekvat shakllantirish o'z-o'zini anglash va shu asosida o'zini faollashtirish uchun muhim omil hisoblanadi.

Psixokorreksion yordam ko'rsatishda mijozni o'z-o'zini anglashi, shaxsiy uyg'unlik, "men"ni adekvat integratsiyasi, borliq chegaralarini kengaytirib berish psixologning asosiy vazifasi hisoblanadi.

Ushbu yo'nalishning asosiy metodi ekzistensial tahlil hisoblanib, unda "inson - biladi - his etadi - istaydi" formulasi inson ozod mavjudot tushunchasi asosida tahlil qilinadi. Agarda individ kelajakni tasavvur qila olmasa, o'zini salbiy his etib, ichki olami torayadi, rivojlanish imkoniyatlari sustlashib, oqibatda nevrozlar yuzaga kela boshlaydi. Demak, yordam ko'rsatish vaqtida shaxsning ruhiy olamini tahlil qilish asosida o'zini erkin his qilishga imkon yaratib berib, mijozni uni bog'lab turgan, bezovta qilayotgan oqibatlardan xalos qilinadi.

4.Psixodinamik yo'nalish

Psixodinamik yo'nalishga psixoanalitik nazariyaga yo'naltirilgan psixoterapiya turlari kiradi: klassik psixoanaliz (Freyd), Adlerning individual psixologiyasi, Yungning analitik psixologiyasi, Rankning irodaviy terapiyasi, Shtekelning faol analitik terapiyasi, Fromm-Rayxmannning interpersonal psixoterapiyasi, Xornining xarakterologik tahlili, gumanistik psixotahlil (Fromm), Klyaynning ego-tahlili, Sallivanning interpersonal psixoterapiyasi va boshqalar. Mazkur yo'nalish asosi Z.Freydning ishlaridir. Freyd birinchi bo'lib psixikani instinkt, aql va ongning urish maydoni sifatida tasvirlagan. "Psixodinamik" atamasi shaxsni tashkil qiluvchi tuzilmalar orasidagi tugallanmas tortishuvlarni aks ettiradi.

Psixodinamik yo'nalish ta'limoticha, determinizm ongsiz psixik jarayonlar bilan ta'riflanadi. Shunga binoan shaxsda anglanmagan qarama-qarshi motivlarni, intrapsixik mojarolarni asl sabablarini hamda mijoz muammolarini hal qiluvchi muhim yechimlarni mijoz tomonidan anglanilishi muhimligiga e'tibor beriladi. Z.Freyd o'z asarlarida instinktiv hayot talabi va unga qarshilik ko'rsatish natijasida yuzaga keladigan intrapsixik mojarolar oqibatida insonda turli kasalliklar namoyon bo'la boshlashini ma'lum qiladi.

Psixodinamik yo'nalishning asosiy maqsadi anglanmagan holatlarni anglanilishidir. Psixodinamik yo'nalish asosida faoliyat ko'rsatayotgan psixolog shaxsni chegaralangan, bosilgan impulslari ularga ko'rsatilgan qarshiliklarini topishga qaratilgan.

Ularning fikricha, anglanish hosil bo'lishi bilan shaxsda o'zgarishlar yuz bera boshlaydi.

Psixodinamik yo'nalishning asosiy jarayonlari:

1. Konfrontatsiya – mijoz tomonidan tadqiqot uchun zarur bo'lgan psixik jarayonlarning aniqlanishi.

2. Aniqlik kiritish – aniqlangan jarayonlarning asosiylarini qo'shimchalaridan ajratish.

3. Interpretatsiya (izohlash) – voqealarni asosiy mazmuni yoki sababini aniqlash.

4. Qayta ishlash – qaytarish yordamida berilgan materialni mijoz tushunchasida integratsiya qilish.

Psixodinamik yo'nalishda asosan mustaqil assotsiatsialar, ko'chirish va qarshilik reaksiyalarini tahlili, tush ko'rish tahlili hamda kutilmagan hatti-harakatlar tahlilini o'z ichiga olgan verbal usullardan iborat metodlardan foydalaniladi. Masalan, Freyd asosan "katarsis" metodidan, Yung "faol tasavvur" metodidan, Xorni "hayot yo'llarini birgalikdagi tahlili" metodlaridan foydalangan bo'lsa, Sallivan psixiatrik intervyu metodlarini qo'llagan.

5. A.Adlerning analitik individual Psixokorreksiyasi

Uning bosh g'oyasi quyidagicha: inson mukammallikka intiladi, chunki unda o'zidan qoniqmaslik hissi va uni tugatish istagi bo'ladi. Bola atrofidagi olam undan katta, kuchli ekanligini ko'rgani bois unda o'zidan qoniqmaslik hissi paydo bo'ladi. Ota-onaning nodemokratik munosabati bu hisni yanada chuqurlashtirib yuborishi mumkin. O'zidan qoniqmaslik hissi – to'liqsizlik kompleksini tugatish uchun inson o'z-o'ziga o'zining kuchini ko'rsatishga harakat qiladi. Bu jarayon konstruktiv (bunda boshqalarga yaxshilik qilish hisobiga insonning o'ziga bo'lgan hurmati oshadi) yoki destruktiv (bunda boshqalarni kamsitish evaziga insonning o'ziga bo'lgan hurmati oshadi) yo'l bilan amalga oshishi mumkin. To'liqsizlik kompleksining paydo bo'lishiga yo'l qo'ymaslik uchun bola o'zini xavfsiz his etishi kerak. A.Adlerning mashhur asari "A'zolarning to'liqsizligi haqida" deb nomlanadi.

6.Shaxsga yo'naltirilgan terapiya

1951-yilda K.Rodjers o'zining shaxs va xulq-atvor nazariyasini "Mijozga yo'naltirilgan terapiya" kitobida keltirib o'tadi. Ushbu nazariyaga ko'ra xavotirlanish bu organizmning idrok oldi vaziyatga noqulaylik va qo'zg'alish ko'rinishidagi reaksiyasidir. Xavotirlanish holatida idrok va tushunishda "men"-konsepsiyasi yoki malaka o'rtasida nomuvofiqlik yoki nokongruentlikning vujudga kelishi kuzatiladi. Natijada "men"-konsepsiyasining hozirgi holatida yetakchi bo'lgan o'zgarishlar vujudga keladi. Ushbu nazariyaga ko'ra, inson o'zini tushunish va o'zgartirish uchun cheksiz katta imkoniyatlarga ega. Biroq bu imkoniyatlarni kashf etish va ro'yobga chiqarish uchun odamga maxsus sharoit kerak. Bu sharoit uch shartga asoslanadi:

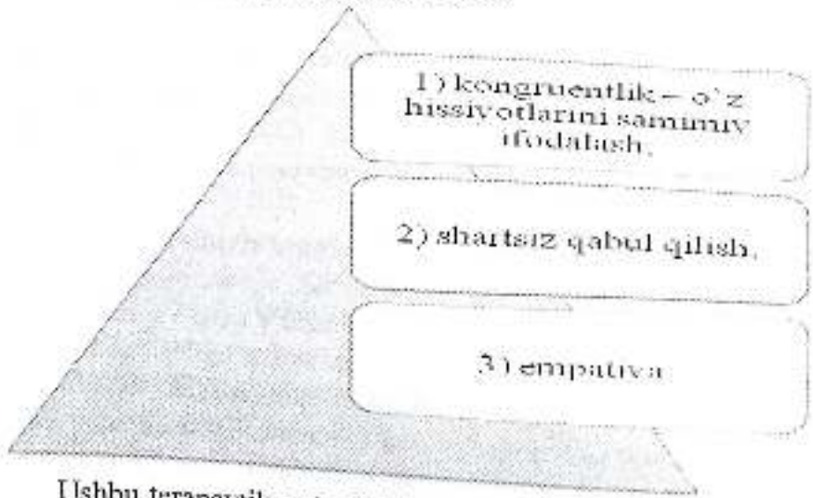

Ushbu terapevtik yo'nalishda asosiy e'tibor terapevtik metodga emas, balki psixolog va mijoz o'rtasidagi munosabatga qaratiladi. Bunda psixolog mijozni boshqarmaydi, unga ko'rsatma bermaydi, faqat o'zaro munosabatda ochiqlik, samimiylik, hamdardlik muhitini yaratadi. Mijoz o'z muammosining yechimini o'zi topadi. Shaxsga yo'naltirilgan terapiyada quyidagi mashqlar qo'llaniladi:

A. "O'zlik ideal o'zlikka qarshi". Mijozga o'zidan norozi bo'lgan jihatlarni yozib berish taklif etiladi. Bunda real va ideal "men" haqidagi tasavvurlarning o'rtasidagi tafovutni aks ettirish

so'raladi. Masalan, inson o'zidagi biror kamchilikni bayon etgach, shu vaziyatdagi ideal "men"ning holatini ham ifodalashi lozim bo'ladi.

B. "Mijozga yo'naltirilgan terapevt". Bu mashq guruhiy holatda alohida juftliklarda amalga oshiriladi. Sherik tanlash ixtiyoriydir. Bunda mijozdan sherigiga aytib berish qiyin kechadigan, masalan, yolg'on gapirgan, nohaq bo'lgan vaziyatlarni so'zlab berish so'raladi. Terapevt rolini bajaruvchi sherik esa uni diqqat bilan tinglab, maksimal darajada tushunishi va hikoyani qayta so'zlab berishi lozim bo'ladi. Ammo bunda sherigining haq yoki nohaqligini baholamagan holda sherikka teng munosabatda bo'lish talab etiladi. So'ng rollar almashilgan holda mashq davom ettiriladi.

V. "Qarshiliklar tahlili". Bu mashq juftliklarda, shaxsiy qarshilikni anglash maqsadida o'tkaziladi. Juftlikning har bir a'zosidan o'zi uchun qadrli bo'lgan biror sir haqida o'ylash so'raladi. So'ng bu sirni sherigiga aytsa, u qanday javob reaksiyasi ko'rsatishi mumkinligini tasavvur etish taklif etiladi. Ammo muhokama jarayonida o'zining siri haqida emas, balki faqatgina sherigining namoyon etishi mumkin bo'lgan javob reaksiyasi haqida so'zlash taklif etiladi.

7.Ekzistensial terapiya

Ushbu terapevtik yo'nalish asoschilari R.Mey va I.Yalom hisoblanadi. Bu nazariya dinamik xarakterda bo'lib, unda terapiya mijozning universal ekzistensial notinchligiga qarama-qarshi ravishda olib boriladi.

Bu terapevtik yo'nalishning asosiy mohiyati "inson subyektivligi uning hayotiy tajribasi natijasidir" degan fikrga tayanadi. Bu yo'nalishning asosiy vazifasi – insonga hayotning fundamental savollariga javob topishga ko'maklashishdan iborat. D.Bujental ekzistensial yondashuvning nazariyotchisi sifatida quyidagi fikrlarni bildiradi:

1) inson qismlarning birlashmasi emas, balki yaxlitlikdir;

2) shaxs – odam sifatida shaxsiy insoniy muammolarni mujassam etadi;

3) inson anglashga va aqlan biror hatti-harakatni amalga oshirishga qodirdir;

4) inson doimo tanlash imkoniyatiga ega;

5) inson xulq-atvori doimo intensionaldir, ya'ni sababga ega va u doimo ongli ravishda qaror qabul qila oladi.

Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda ekzistensial terapiyaning asosiy negizini quyidagilar deb hisoblash mumkin:

A. Psixoterapevtik jarayonda to'liq ishtirok etishni ta'minlash. Bunda mijoz bu jarayonga qiziqishi, chuqur kirishishi, o'zi va o'z hayotiga e'tiborli bo'lishi lozim. Shunda subyektivlikning chuqur mohiyati namoyon bo'ladi.

B. Mijozni o'ziga nisbatan mavjud bo'lgan chuqur qiziqishlariga yo'naltirish. Ba'zan bunday qiziqish susaygan bo'lib, shu tufayli mijoz terapiyaga muhtojlik sezadi.

V. Mijozning o'z qiziqishini izohlashi subyektiv kechinmalarga diqqatining qaratilishida muammoni hal etish imkoniyatini kengaytiradi. Bu jarayonda o'ziga to'liq e'tibor qaratiladi, ayniqsa, tana sezgilari, emotsiyalar, fikrlar alohida e'tiborga olinadi.

G. Qarshilikning paydo bo'lish ehtimoli. Bu vaziyat inson "Men va tashqi olam" tuzilmasini shakllantirgani tufayli o'z ichki imkoniyatlariga kirib borishining chegaralanganligida aks etadi.

D. Ekzistensial psixoterapiya jarayoni "Men va tashqi olam" tizimini, idrokning shaxsiy tuzilmasini o'zgartiruvchi ichki o'zini o'zi anglash jarayonidan tashkil topadi;

E. Psixoterapiyaning samarasi shaxs hayotiy hislarining kengaygani va yashash qobiliyatining oshganligida aks etadi.

8.Kognitiv xulq-atvor yo'nalishi

Mazkur yo'nalish tamoyillarini D.Uotson, B.Skinner o'z ishlarida asoslab berishgan. Bu yo'nalish namoyandalari mijoz muammolarini atrof-muhit ta'siriga javoban yuzaga keladigan noadaptiv xulq-atvor shaklida ko'rib chiqadilar. Demak, noadaptiv xulq-atvorni maqsadga yo'nalgan ta'sir asosida ijobiy tomonga o'zgartirish mumkin, degan fikrni ilgari surishadi.

Kognitiv xulq-atvorning asosiy tomonlari:

1. Talim-tarbiya jarayonidagi muammolar xulq-atvordagi muammolarni keltirib chiqaradi.

2. Xulq-atvor reaksiyalari organizmni tashqi muhit ta'siriga javobidir.

3. Xulq-atvorni modellashtirish psixoterapevtik jarayon bo'lib, unda kognitiv jihat hal qiluvchi hisoblanadi.

Shunday qilib, xulq-atvor ta'sir ko'rsatish obyekti bo'lib namoyon bo'ladi, ya'ni salbiy xulq-atvor noto'g'ri o'zlashtirilgan xulq-atvor ko'nikmalarining mahsulidir.

Mutaxasis psixologik yordam berish jarayonida u muammoli deb hisoblagan vaziyatdagi shaxsning xulq-atvori haqidagi ma'lumotlarga asoslanadi, chunki xulq-atvor kuzatuv natijasida ham o'zgarishi mumkin, deb hisoblanadi.

Kognitiv xulq-atvor yo'nalishida quyidagi metodlar qo'llanadi:

1. O'z-o'zini nazorat qilish(chuqur relaksatsiyaga o'rgatish, qo'rquv bosqichlarini aniqlash, relaksatsiya mashqlari yordamida xavotirlik va qo'rquv orasidagi bog'liqliklarni aniqlash, xulq-atvorni modellashtirish va istalgan hatti-harakatlarni qo'llab-quvvatlash);

2. O'z-o'zini kuzatish(kundalik tutish);

3. Shartnomalar tuzish(mijoz-mutaxasis, mijoz-yaqinlari, mijoz-o'z-o'zi bilan);

4. Uyga vazifalar(uyda bajarish uchun berilgan topshiriqlar).

Psixologik yordamni samaradorligi mijoz nuqtai nazarini faollashtirishga asoslanadi. Kognitiv xulq-atvor yo'nalishida faoliyat ko'rsatayotgan psixologning asosiy vazifasi diagnostik-o'qituv hisoblanadi.

Takrorlash va muhokama uchun savollar:

1.Psixoanaliz ta'limotining mohiyati nimadan iborat?

2. Bixeviorizm yo'nalishiga kim asos solgan?

3. Psixokorreksiyaning asosiy yo'nalishlari: psixodinamik yo'nalish, A.Adlerning analitik individual psixokorreksiyasi, K.Rodjersning mijoz-markazlashgan yondashuvi, ekzistensial yo'nalish, xulq-atvor yo'nalishi, kognitiv yo'nalish haqida ma'lumot bering.

Mavzu yuzasidan test savollari:

1.Ongdan siqib chiqarilgan istak-mayllar yana ong sohasiga o'tkazilib, katarsis yo'li bilan ruhiy jarohat yetkazuvchi kechinmalarni anglatish orqali yordam berishga asoslanadigan psixoterapevtik yo'nalishni belgilang.

*A. Psixoanaliz ta'limoti.
B. Bixevioral terapiya.
S.Geshtaltterapiya.
D.Psixodrama.

2.Psixoanalizda qo'llaniluvchi metodlar qaysi qatorda to'g'ri berilgan?

A. Erkin assotsiatsiyalar metodi, qarshiliklar tahlili
B. Qarshiliklar tahlili.
S. Ko'chirish tahlili.
D. Tushlar talqini, interpretatsiya.
*E. Barcha javob to'g'ri.

3. Bixeviorizmning asoschisi kim?

*A. DJ.Uotson.
B. Z.Freyd.
S. E.Bern.
D.R.Mey

4.Mijozning o'tmishda boshqa muhim obyektlarga (odatda ota-onadan biriga) nisbatan his qilgan hissiyotlarini terapevtga ko'chirishini anglatuvchi psixoanalitik terapiyaning muhim hodisasi to'gri ko'rsatilgan javobni belgilang.

A. Proyeksiya.
*B. Transfer.
S. Attityud.
D. Regressiya.

5. Geshtaltterapiyaning asoschisi Fridrix Salomon Perlz qanday usullarni inson shaxsiga va uning individualligiga ziyon yetkazadi deb hisoblagan?

A. Introyeksiya, proyektsiya.
B. Defleksiya, proyeksiya.
S. Refleksiya, konfluentsiya.
D. Defleksiya, konfluentsiya.
*E. Barcha javob to'g'ri.

6. Ekzistensial terapiyaning asoschilarini aniqlang.

*A. DJ.Uotson, Z.Freyd.
B. DJ.Uotson, E.Bern.
S. E.Bern.
D. R.Mey, I.Yalom.
E. To'g'ri javob yo'q.

7. Quyidagi usullardan qaysi biri geshtaltterapiyada qo'llanilmaydi?

A. Monodrama.
*B. Imploziv terapiya.
S. Bo'rttirish va kuchaytirish.
D. Integratsion anglash.

8. Viktor Frankl tomonidan ishlab chiqilgan insonga o'z hayotining mazmunini topishga yordam beruvchi texnikalar qaysi qatorda noto'g'ri ko'rsatilgan?

A.Dereflektsiya
B. Paradoksal intensiya metodikasi.
S. Sokrat dialogi.
*D. Desensibilizatsiya metodikasi.

9. 1951 yilda chop etilgan "Mijozga yo'naltirilgan terapiya" asarining muallifini toping.

*A. K.Rodjers
B. Z.Freyd.
S. E.Bern.
D. R.Mey

10. "A'zolarning to'liqsizligi haqida" deb nomlangan asar muallifi kim?

*A. A.Adler.

B. Z.Freyd.

S. E.Bern.

D. R.Mey

10-BOB. PSIXOLOGIK KORREKSIYANING TAMOYILLARI VA UNI TASHKIL ETISH

Reja:

1. Psixokorreksion faoliyat tamoyillari.
2. Diagnostika va korreksiyaning birligi tamoyili.
3. Taraqqiyotning normalligi tamoyili.
4. Korreksiyaning "yuqoridan pastga" tamoyili.
5. Korreksiyaning "pastdan yuqoriga" tamoyili.
6. Psixik faoliyat taraqqiyotining tizimlilik tamoyili.
7. Korreksiyaning faoliyatli tamoyili.

Tayanch tushunchalar: psixokorreksion faoliyat, psixik taraqqiyot, umumiy "kontinual" yondashuv, shaxsiy tayyorlik.

1.Psixokorreksion faoliyat tamoyillari

Bolalar psixik taraqqiyotini tuzatish, psixologik xizmatni tashkil etish muammosi bo'yicha chet el psixologiyasiga murojaat qilishimiz quyidagilar bilan bog'liq:

1) Chet el psixologiyasida tuzatish ishlarining texnikasi, uni o'tkazish tartiblari, metodlari juda yaxshi ishlangan bo'lib, amaliy psixologik vazifalariga moslashtirilgandir;

2) so'nggi vaqtlarda tuzatish metodlari va texnikalarini, ularning nazariy manbalari va asoslarini tahlil qilmasdan to'g'-ridan-to'g'ri notanqidiy o'zlashtirish kuchaymoqda.

Chet el psixologiyasidagi bola psixik taraqqiyotini tuzatish muammosidagi barcha nuqtayi nazarlarni ikki guruhga ajratamiz:

a) psixodinamik nuqtayi nazar bo'yicha terapevtik kuch ongni, uning tuzilishini rivojlantirishga qaratiladi;

b) xulqiy nuqtayi nazar bo'yicha individning tashqi muhitda faolligini aniqlaydigan stimul-reaksiya bog'lanishining ko'rinishini o'zgartirishdan iborat.

Sobiq sovet psixologiyasida tuzatish uch asosiy tamoyilda amalga oshiriladi.

1. Taraqqiyotning normativligi tamoyili.
2. "Yuqoridan pastga" tuzatish tamoyili.
3. Psixik taraqqiyotning sistemaligi tamoyilidir.

Psixokorreksion tadbirlar rivojlanishdagi og'ishlarni to'g'rilashga yo'naltirilgan. Shu tufayli bir qator dolzarb savollar paydo bo'ladi:

- Rivojlanishdagi og'ishlar deganda nimani tushunish kerak?
- Psixologik korreksiyani amalga oshirishga doir qanday ko'rsatmalar mavjud?
- Korreksion masalalarning maqsadga muvofiqligini belgilash mas'uliyatini kim o'z bo'yniga oladi va qaror qabul qiladi?
- Korreksiya samaradorligini kim va nimaga asoslanib baholaydi?

Korreksion ish amaliyotida rivojlanishdagi qiyinchiliklar sabablarini tushuntiruvchi turli modellar mavjud.

Biologik model – og'ishlarning kelib chiqishini organik yetilish tempining sekinlashuvi bilan izohlaydi.

Tibbiy model – rivojlanishdagi og'ish, qiyinchiliklar va muammolarni anomal rivojlanish sohasiga olib chiqadi.

Interaksionistik model – taraqqiyot muammolarini vujudga kelishida shaxs va muhit o'rtasidagi o'zaro ta'sirlarning buzilishi, xususan, bolaning sensor va ijtimoiy deprivatsiyasi oqibatlarini alohida qayd etib o'tadi.

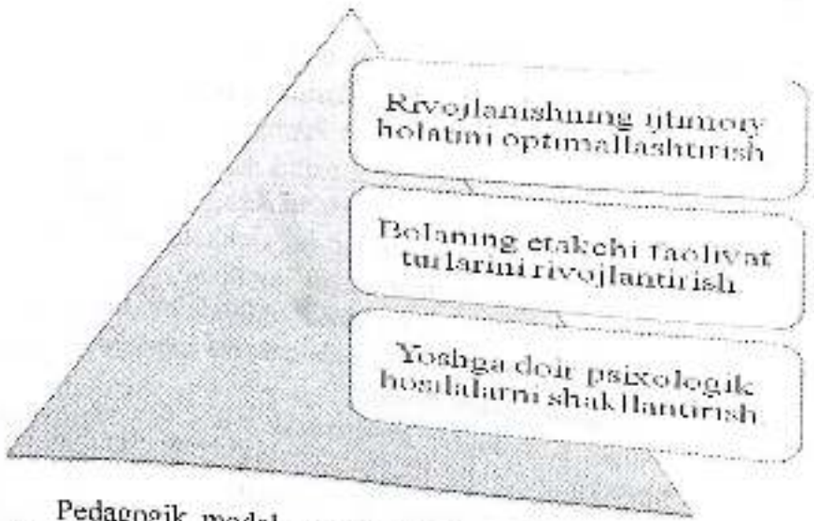

Pedagogik model – og'ishlarning sababini pedagogik va ijtimoiy qarovsizlikda ko'radi.

Faoliyatga doir model – yetakchi faoliyat ko'rinishi va mazkur yosh bosqichi uchun odatiy faoliyat turlarini shakllanmaganligini diqqat markaziga qo'yadi.

Korreksion ish maqsadlarining qo'yilishi psixik rivojlanishning nazariy modeli bilan uzviy bog'liq.

Korreksion maqsadlarni qo'yish sohasida uchta asosiy yo'nalish farqlanadi:

Chet el psixologiyasida bola rivojlanishidagi qiyinchiliklar shaxsning ichki strukturasi buzilganda (Z.Freyd, M.Klayn va h.k.) yoki muhit buzilganligida, yoki ikkala sabab birlashganda yuzaga keladi, deb hisoblashadi.

Pirovardida, ta'sir ko'rsatishning maqsadi shaxs uyg'unligi va psixodinamik kuchlar balansini tiklashdan iborat, deb tushuniladi. Korreksion ishning texnikasi va usullarining tanlanishi uning maqsadlari bilan belgilanadi.

Maqsadlarni konkretlashtirishda quyidagi qoidalarni hisobga olish lozim:

1. Korreksiya maqsadlari negativ emas, pozitiv shaklda tuzilishi kerak. Maqsadlar inkor so'zlari bilan tuzilmasligi shart, ularning taqiqlovchi xarakterga ega bo'lishi mijozning rivojlanish imkoniyatlarini, tashabbuslarini chegaralab qo'yishi mumkin.

Korreksiya maqsadlarini aniqlashning negativ shakli bartaraf etilishi lozim bo'lgan xulq-atvor xususiyatlar tavsifidan iborat.

Korreksion muddaolarning pozitiv shakli mijozda shakllanishi kerak bo'lgan xususiyatlarni o'z ichiga oladi.

2. Korreksiya maqsadlari real tuzilishi kerak. Agar maqsadlar real holatdan uzoq bo'lsa, unda psixokorreksion dastur foydadan ko'ra ko'proq zarar keltirishi mumkin.

3. Umumiy maqsadlar qo'yilganda, shaxs taraqqiyotining yaqin va olis istiqbolini hisobga olinishi kerak. Shaxsning, nafaqat korreksiya tugagan vaqtidagi ko'rsatkichlarini, balki keyinroq ro'y beradigan rivojlanish bosqichlaridagi o'zgarishlarni ham qamrab olishi kerak.

4. Korreksion ishning samarasi ancha uzoq vaqt davomida namoyon bo'lishini yodda tutish lozim. Korreksion ish jarayonida, uning yakunlanishida va nihoyat, tahminan yarim yil o'tgandan

keyin, korreksion ishning muvaffaqiyatli yoki muvaffaqiyatsizligi haqida gapirish mumkin.

2. Diagnostika va korreksiyaning birligi tamoyili

Korreksiya va psixologik diagnostika birligi tamoyili psixologik amaliyotning o'ziga xos fenomeni sifatida psixologik yordam ko'rsatish jarayoni yaxlitligi, mujassamlashganligini aks ettiradi. I.V. Dubrovina, D.B. Elkonin va boshqalarning asarlarida batafsil yoritib berilgan mazkur tamoyil butun korreksion faoliyatning negizi deb e'tirof etiladi, zotan korreksion faoliyat samaradorligining to'qson foizi avval amalga oshirilgan psixologik diagnostika jarayonining chuqurligi, jiddiyligi bilan belgilanadi.

Yuqorida zikr etilgan tamoyil ikki yo'nalishda amalga oshiriladi.

Birinchidan, korreksion muolajalarni psixologik diagnostika izlanishlari bilan uyg'unligini ta'minlash, uning asosida birlamchi xulosa tuzish va korreksion-rivojlantiruv ishning maqsad va vazifalarini aniqlash zarur.

Korreksion ish samarasi faqatgina dastlabki puxta psixologik diagnostika ishlari bilan belgilanadi. Shu bilan birga "..eng aniq, chuqur tashxis ma'lumotlari agar ular jiddiy o'ylangan psixologik-pedagogik korreksion tadbirlar tizimi bilan uyg'unlashtirilmasa ma'nisiz bo'lib qolishi mumkin" (D.B. Elkonin, 1989).

Ikkinchidan, psixologning korreksion-rivojlantiruv faoliyati mijozning korreksion ishlar jarayonidagi kechinmalari va his-tuyg'ulari, emotsional holati dinamikasi, faoliyati, fe'l-atvori, shaxs o'zgarishi dinamikasining doimiy nazoratini talab etadi. Ushbu nazorat programmasi vazifalarga zaruriy o'zgartirishlar kiritishni, mijozga psixologik ta'sir ko'rsatish uslublari va vositalarini vaqtida yangilash imkonini beradi.

3.Taraqqiyotning normalligi tamoyili

Taraqqiyotning "normativligi" tamoyili psixik taraqqiyotning asosiy qonuniyatlarini hisobga olishni, bola shaxsi rivojlanishi uchun taraqqiyot bosqichlari ketma-ketligini ta'minlaydi. Masalan: bog'cha yoshidagi bolalarga nisbatan bunday yuqori talabchanlikka misol sifatida ota-onalarning diqqatini bir joyga to'play olmaslik, qaysarlik, aytgan ishini bajarmaslik kabi bolalar ustidan qilgan shikoyatlarini keltirish mumkin. Taraqqiyotning normativligi tamoyili bilan "yuqoridan pastga" tuzatish tamoyili uzviy bog'langan. Bu tamoyilda bola psixik taraqqiyoti uchun ta'limning yetakchi roli e'tiborga olinadi. "Pastdan-yuqoriga" tuzatish tarafdorlari tuzatish ishlarining asosiy mazmuni sifatida boladan mavjud psixologik qobiliyatlarni mashq qildirishni ko'rsatadi. Bu yerda ta'lim taraqqiyotdan keyin keladi.

Rivojlanish normativligi deganda ontogenetik taraqqiyotning yosh bosqichlari, ularning bir birlarining o'rnini izchil egallashlari jarayoni nazarda tutiladi.

"Psixologik yosh" L.S.Vi'gotskiy tomonidan kiritilgan tushunchadir. Bu shaxs tuzilishini, uning faoliyatini shunday yangi toifasiki, u bolaning ongini, muhitga bo'lgan munosabati, uning ichki va tashqi olamini, ayni vaqtdagi rivojlanishini asoslab, aniqlab beradigan psixik va ijtimoiy o'zgarishlardir.

Shunday qilib, bolaning rivojlanish darajasini yosh me'yorlariga mos kelishini baholashda va korreksion maqsadlarni belgilashda quyidagi xarakteristikalarni inobatga olish zarur:

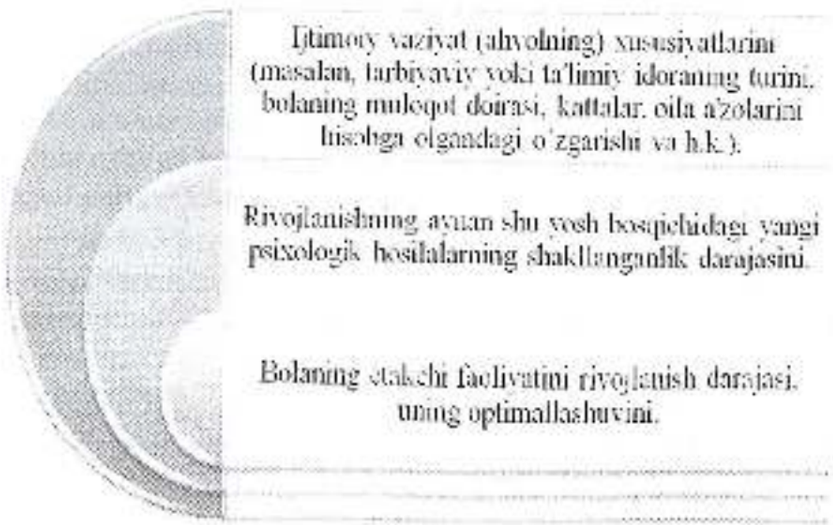

4. Korreksiyaning "yuqoridan pastga" tamoyili

L.S.Vigotskiy tomonidan ilgari surilgan ushbu tamoyil korreksion ish yo'nalishini ochib beradi. Psixologning diqqat markazida rivojlanishning ertangi kuni turadi, korreksion faoliyatning asosiy mazmuni: mijoz "taraqqiyotining istiqbolli hududi"ni yaratishdir (bunday mijozlar L.S.Vigotskiyda bolalar edi). "Yuqoridan quyiga" tamoyiliga binoan korreksiya ilgarilab boruvchi xarakterga ega bo'lib, u yangi psixologik hosilalarni o'z vaqtida shakllantirishga yo'naltirilgan psixologik faoliyat sifatida tuziladi.

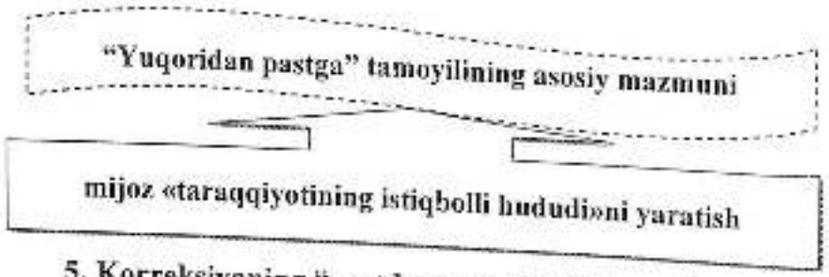

5. Korreksiyaning "pastdan yuqoriga" tamoyili

Ushbu tamoyil amalga oshirilayotganda korreksion ishning asosiy mazmuni sifatida mavjud psixologik qobiliyatlar zahirasini ishga solish nazarda tutiladi. Bu tamoyil, asosan, bixevioristik yondashuv tarafdorlari tomonidan amalga oshiriladi. Ularning nuqtai-nazariga ko'ra xulq-atvor korreksiyasi, ijtimoiy ma'qullangan xulqni mustahkamlash va ijtimoiy noma'qul fe'l-atvorni tormozlash maqsadida, avvaldan mavjud bo'lgan xulqiy andozalarni (xoh ijobiy bo'lsin, xoh salbiy) kuchaytirish orqali amalga oshirilishi lozim.

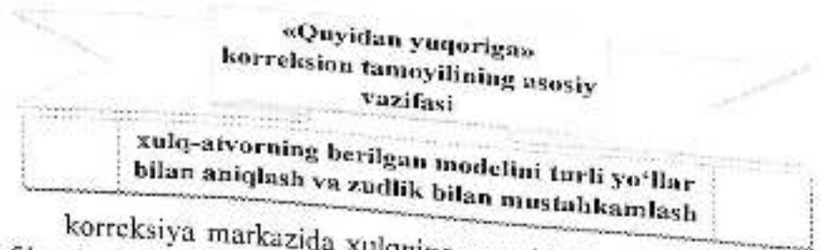

korreksiya markazida xulqning murakkablashuvi va modifikatsiyalashuvi, xulqiy repertuarda mujassam reaksiyalar kombi-

natsiyasi sifatida tushuniladigan psixik rivojlanishning mavjud darajasi turadi.

6.Psixik faoliyat taraqqiyotining tizimlilik tamoyili

Bu tamoyil korreksion ishda rivojlantiruv va profilaktik vazifalarni hisobga olish zaruriyatini tug'diradi. Mazkur vazifalar tizimliligi shaxs turli jihatlarining o'zaro bog'liqligini va ularning rivojlanishi geteroxronligini (birday emasligi) aks ettiradi. Shaxs rivojlanishining hamma jihatlari psixika tuzilishining tizimliligi tufayli o'zaro bog'liq. Korreksion rivojlantiruv faoliyatning maqsad va vazifalarini belgilashda faqatgina bugungi kunda dolzarb bo'lgan muammolar bilan cheklanmasdan keyingi rivojlanishni ham hisobga olish kerak. Vaqtida ko'rilgan choralar rivojlanishdagi turli og'ishlarning oldini oladi.

Korreksion ishning strategiyasini aniqlashda rivojlanishning tizimlilik tamoyili "yuqoridan quyiga" korreksion tamoyil bilan uzviy bog'liq ekanligini ko'ramiz: tekshiruv paytiga bola erishgan taraqqiyot darajasining tizimli tahlili taraqqiyotning istiqbolli hududini belgilovchi, alohida rivojlanish bosqichlarida shakllangan psixik faoliyat ko'rinishlarining mavjud ierarxiyasini aks ettiruvchi taraqqiyotning markaziy chegarasi nuqtayi nazaridan amalga oshiriladi.

7. Korreksiyaning faoliyatli tamoyili

Ushbu tamoyil korreksion urinishlarning tatbiq predmetini, maqsadga erishish usullari va vositalarini tanlashni, korreksion ishni o'tkazish taktikasini, qo'yilgan maqsadlarni amalga oshirish yo'llari va usullarini belgilaydi.

Korreksion-rivojlantiruv ta'sirning asosiy usuli sifatida mijozning aktiv faoliyatini tashkillashtirish nazarda tutiladi. Shaxs rivojlanishida ijobiy o'zgarishlar uchun zarur bo'lgan asos yaratiladi.

Mazkur tamoyilga ko'ra korreksion ishning asosiy yo'nalishi bo'lib mijozda predmetli faoliyatning turli jabhalariga: shaxslararo munosabatlar, pirovardida, taraqqiyotning ijtimoiy vaziyatiga doir, xususiy yo'nalishning umumlashgan uslublarini maqsadga muvofiq ravishda shakllantirish ilgari suriladi.

Bolalar bilan bo'lgan korreksion ishda "yetakchi faoliyat" tushunchasi ishlatiladi. Maktabgacha va boshlang'ich maktab yoshida bunday faoliyat o'yin, o'smirlik yoshida muloqot va hamkorlikdagi faoliyatdir.

korreksiyaning faoliyatga doir tamoyili: birinchidan, korreksion urinishlarning tadbiq predmetini aniqlab bersa, ikkinchidan, xususiy yo'nalishlarning umumlashgan usullarini shakllantirish yo'li bilan yoshga xos faoliyat ko'rinishlarini uyushtirish orqali korreksion metodlarni belgilaydi.

Takrorlash va muhokama uchun savollar:

1.Psixokorreksion faoliyat tamoyillariga nimalar kiradi?

2. Diagnostika va korreksiyaning birligi tamoyilining mohiyati nimadan iborat?

3. Taraqqiyotning normalligi tamoyili nimani anglatadi?

4. Korreksiyaning "yuqoridan pastga" tamoyilining mazmuni qanday?

5. Korreksiyaning "pastdan yuqoriga" tamoyili haqida tushuncha bering.

6. Psixik faoliyat taraqqiyotining tizimlilik tamoyilining mohiyati nimadan iborat?

7. Korreksiyaning faoliyatli tamoyili nimani anglatadi?

Mavzu yuzasidan test savollari:

1.Korreksion ta'sir ko'rsatishda kasbiy tayyorlikning asosiy mezonlari nimalardan iborat?

A. Nazariy mezon.
B. Amaliy mezon.
S. Shaxsiy tayyorlik.
D. " Barcha javoblar to'g'ri.

2. Professional tayyorlikga qanday yondashuvlar mavjud?

A. Bir nazariyaga tayanib ishlash, bir xil yondashuv.
B. Eklektizm – turli nazariyalarga yondashish.
S. Umumiy yondashuv.

D. * Barcha javoblar to'g'ri.

3.Korreksion ish amaliyotida rivojlanishdagi qiyinchiliklar sabablarini tushuntiruvchi qanday modellar mavjud?

A. Biologik model, tibbiy model.
B. Tibbiy model, interaksionistik model.
S. Interaksionistik model, pedagogik model.
D* Barcha javoblar to'g'ri.

4.Korreksion ish amaliyotida og'ishlarning kelib chiqishini organik yetilish tempining sekinlashuvi bilan izohlaydigan modelni aniqlang.

*A. Biologik model.
B. Tibbiy model.
S. Interaksionistik model.
D. Pedagogik model.

5.Korreksion ish amaliyotida tibbiy modelning mohiyati nimadan iborat?

A. Og'ishlarning kelib chiqishini organik yetilish tempining sekinlashuvi bilan izohlaydi.

*B. Rivojlanishdagi og'ish, qiyinchiliklar va muammolarni anomal rivojlanish sohasiga olib chiqadi.

S. Taraqqiyot muammolarini vujudga kelishida shaxs va muhit o'rtasidagi o'zaro ta'sirlarning buzilishi, xususan, bolaning sensor va ijtimoiy deprivatsiyasi oqibatlarini alohida qayd etib o'tadi.

D. Og'ishlarning sababini pedagogik va ijtimoiy qarovsizlikda ko'radi.

6. Korreksion ish amaliyotida taraqqiyot muammolarini vujudga kelishida shaxs va muhit o'rtasidagi o'zaro ta'sirlarning buzilishi, xususan, bolaning sensor va ijtimoiy deprivatsiyasi oqibatlarini alohida qayd etib o'tuvchi modelni aniqlang.

A.Biologik model.
B.Tibbiy model.
*S.Interaksionistik model.
D. Pedagogik model.

7. Fransuz maktab psixologiyasining otasi kim?
A. Ayzenk.
B. Zazzo.
S. K.Levin.
*D. A.Bine.

8. A.Bine psixologik xizmat sohasida nechanchi yili ish boshlagan?
A. 1960.
B. 1970.
S. 1870.
D* 1894.

11-BOB. PSIXOKORREKSION DASTUR TUZILISHIGA QO'YILADIGAN TALABLAR VA ULARNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Reja:

1. Psixokorreksion dastur tuzishning asosiy tamoyillari.
2. Korreksion, profilaktik va rivojlantiruvchi topshiriqlarning tizimlilik tamoyili.
3. Korreksiya va diagnostikaning birligi tamoyili.
4. Kauzal tipdagi korreksiyaning qarama-qarshilik tamoyili.
5. Korreksiyaning faoliyatli tamoyili.
6. Mijozning yosh-psixologik, individual xususiyatlarini inobatga olish tamoyili.
7. Psixologik ta'sir metodlarining komplekslilik tamoyili.
8. Korreksion dasturda ijtimoiy muhitdagi yaqin kishilarning faol ishtirokini ta'minlash tamoyili.
9. Psixik jarayonlarning notekislik darajasi tamoyili.
10. Ta'limni dasturlashtirish tamoyili.
11. Yoshga oid qiyinchiliklar tamoyili. Ma'lumotlarning hajmi va murakkablik darajasini inobatga olish tamoyili.
12. Ma'lumotlarning emotsional qiyinlik darajasini inobatga olish tamoyili.

Tayanch tushunchalar:

Psixologik xizmat, psixokorreksion dastur, psixologik korreksiya, psixologik korreksiya tamoyillari, kauzal tipdagi korreksiya

1.Psixokorreksion dastur tuzishning asosiy tamoyillari

Mehnatni ko'p talab etadigan psixologning tuzatish ishi – ota-onalar, o'qituvchilar, tarbiyachilar va bolalar guruhi yoki individual bir bola bilan hamkorlikda olib boriladi. Ishning ana shu turi ancha mehnat, vaqt, ko'p metod va metodikalarni qo'llashni talab etsa ham ancha natijali hisoblanadi.

Psixokorreksion dasturlarni tuzishda quyidagi holatlarni hisobga olish zarur:

- Korreksion ishning aniq maqsadini belgilash.
- Korreksion ishning konkret maqsadini aniqlovchi vazifalarni aniqlash.
- Ishning formasini aniqlash (individual, guruhiy yoki aralash).
- Metodika va texnikani ishlab chiqish.
- Korreksion ishga ketadigan umumiy vaqtni aniqlash.
- Uchrashuv kunlarini belgilab olish.
- Vaqtini aniqlash (boshida 10-15 minut, oxirida 1,5-2 soat)
- Korreksion dasturni ishlab chiqish va mazmun mohiyatini belgilab olish.
- Korreksion ishda yaqin qarindoshlarining qatnashuvini belgilash.
- Korreksion dasturni boshlashda dinamika va o'zgartirishlar bo'lishi yoki bo'lmasligini belgilash.

Korreksion tadbir so'ngida korreksion dasturning samaraliligi, maqsad va vazifalarining bajarilganligiga baho beruvchi xulosa hisobot tayyorlanadi.

Psixokorreksion tadbirlarning samaraliligini baholash quyidagicha mezonda aniqlanadi:

A) rivojlanishdagi qiyinchilikning yechilishi, barham topishi.

B) maqsad va vazifalarning belgilanishi korreksion mahsuldorligi uzoq muddatdan so'ng ish davom etayotganda, oxirida aniqlanadi.

Korreksion dastur muammoning butunlay hal bo'lishini oldiga maqsad qilib qo'ymaydi, balki samarali ish olib borishda muammolarning yo'qolishi va yechilishiga har tomondan baho berilayotganiga ham qaraladi.

Masalan: mijoz uchun dasturda ishtirok etayotgan vaqtda uning emotsional holatining yaxshilanishi, ijobiy his qilishi bilan belgilanadi.

Psixolog uchun korreksion dastur tashkil etilishi, majburiyatni his etishi oldiga qo'yilgan vazifani bajarilishi bilan aniqlanadi.

Mijozning yaqinlari uchun esa, mijozda paydo bo'lgan muammoning qay tarzda ijobiy hal etilganligi bilan aniqlanadi. Korreksion dasturlarning ijobiy ta'sir doirasi uning intensivligidadir.

Korreksion mashg'ulotlar 1-1,5 soatdan oshmasligi, olib borilayotgan o'yinning ma'no jihatdan o'ylanganligi bilan ham bog'liq. Mashg'ulotlar tugagandan keyin ham iloji boricha mijozning taraqqiy etishi bilan qiziqib borish, muloqotni yo'qotmaslik bir, ikki oyda bir marotaba uchrashi lozim. Korreksion dasturlar qancha erta aniqlanib ish boshlansa shuncha tez samara beradi.

Psixologik korreksiya dasturlarini tuzishda quyidagi asosiy tamoyillarga tayanish zarur:

1. Korreksion, profilaktik va rivojlantiruvchi masalalar tizimliligi tamoyili.
2. Korreksiya va psixologik diagnostikaning birligi tamoyili.
3. Kauzal ko'rinishdagi korreksiyaning ustivorligi.
4. Korreksiyaning faoliyatga doirligi tamoyili.
5. Mijozning yoshga doir psixologik va individual xususiyatlarini inobatga olish tamoyili.
6. Psixologik ta'sir ko'rsatish metodlarining kompleksliligi tamoyili.
7. Korreksiyaga mijozning ijtimoiy muhitidagi yaqin kishilarni jalb etish tamoyili.
8. Psixik jarayonlar tuzilmasining turli darajalariga tayanish tamoyili.
9. Dasturlashtirilgan ta'lim berish tamoyili.
10. Murakkablikka tadrijiy o'tish tamoyili.
11. Berilayotgan materialning hajmi va murakkablilik darajasini hisobga olish tamoyili.
12. Materialning emotsional murakkabligini inobatga olish tamoyili.

2.Korreksion, profilaktik va rivojlantiruvchi topshiriqlarning tizimlilik tamoyili

Bu tamoyil har qanday korreksion ishda 3 ko'rinishdagi masala mavjudligini ta'kidlaydi, ya'ni korreksion, profilaktik va rivojlantiruvchi. Bunda bola shaxsining har tomonlama rivojlanishidagi bog'liqlik va notekislik borligini anglatadi. Tushunarliroq aytadigan bo'lsak, har qaysi bola rivojlanishning

turli bosqichlarida bo'ladi, ya'ni: juda yuqori pog'ona – rivojlanish normada, past pog'ona – rivojlanishda psixik qiyinchiliklar borligini anglatadi. Bunda notekis rivojlanish qonuniyati kelib chiqadi. Shaxsga doir taraqqiyotning ayrim jihatlarini sustlashuvi bola intellekti rivojini ortda qolishi yoki boshqa qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Masalan: bilish va o'qish motivlarining sust rivojlanganligini pirovard natijasida boladagi mantiqiy operatsional intellekt ortda qoladi. Shuning uchun korreksion rivojlantiruvchi programmalar masala va maqsadini aniqlaganda hozirgi kundagi aktual muammolar bilan cheklanmay rivojlanishning yaqin prognozlaridan ham foydalanish kerak.

Bolaga o'tkaziladigan har qanday psixologik ta'sir faqatgina ortda qolgan bosqichni korreksiya qilishgagina qaratilgan bo'lmay, ortda qolishni oldini olishga, uyg'un rivojlanishga yo'l ochishga qaratilgan bo'lishi lozim.

Xulosa qilib aytganda, korreksion rivojlantiruvchi dastur 3 ta vazifani bajarishi lozim:

- Korreksion buzilish va ortda qolishni tuzatish.
- Profilaktik – buzilish va ortda qolishni oldindan aniqlash.
- Rivojlantiruvchi – taraqqiyot mazmunini boyitish, optimallashtirishga qaratilganlik.

Shu 3 ta dasturlarning birgalikda olib borilishi kutilgan natijalarni berishi mumkin.

3. Korreksiya va diagnostikaning birligi tamoyili

Bu tamoyil amaliy psixolog ishi sifatidagi mijozni rivojlantirish va unga psixologik yordam berish alohida, yaxlit jarayon ekanini aks ettiradi.

Korreksiya va psixologik diagnostika birligi tamoyili psixologik amaliyotning o'ziga xos fenomeni sifatida psixologik yordam ko'rsatish jarayoni yaxlitligi, mujassamlashganligini aks ettiradi. Korreksion faoliyat samaradorligining to'qson foizi avval amalga oshirilgan psixologik diagnostika jarayonining chuqurligi, jiddiyligi bilan belgilanadi. Ushbu tamoyil mohiyati I.V. Dubrovina, D.B. Elkonin va boshqalarning asarlarida batafsil yoritib berilgan.

Psixodiagnostika psixologik diagnoz qo'yish haqidagi fandir. Bunda diagnoz ko'rsatkich va tavsifnomalarni birgalikda tahlil qilish asosida sinaluvchining holati va xususiyatlari haqidagi xulosalardan iborat. Psixologik diagnoz (diagnosis - grekcha, aniqlash, bilish degan ma'nolarni anglatadi) shaxs individual-psixologik xususiyatlarining hozirgi holatiga baho berish, rivojlanishini oldindan aytib berish (prognoz qilish) va psixodiagnostik tekshiruv vazifalardan kelib chiqib, tavsiyalar ishlab chiqishga qaratilgan psixolog faoliyatining so'nggi natijasidir.

Bolalarni psixodiagnostik tadqiq qilish yosh xususiyatlariga, u yoki bu yosh davri uchun yetakchi faoliyat turining ta'siriga, individual tipologik tavsifnomalarning taraqqiyot darajasiga bog'liq ravishda ba'zi xususiyatlarga ega. Bola taraqqiyotining har bir yosh davri bolalar bilan ishlashning usullari va metodlarini, eksperimental tadqiqotning o'z maqsadlari va vazifalarini talab qiladi.

Kichik yoshdagi bolalarni psixodiagnostik tekshiruv yosh va pedagogik psixologiyaning sohasi hisoblanadi. Olingan natijalar yordamchi xarakterga ega bo'lib, pedagog tomonidan bola psixik taraqqiyoti xususiyatlarini aniqlashda qo'llaniladi. Bunda ta'lim va tarbiya dasturi, turli hayotiy sharoitlarda (faoliyatda, muloqotda va boshqalarda) shaxs xulq-atvori xarakteristikalarini tuzishda hisobga olinadi. Eksperimental tadqiqotdan olingan natijalar oilada, bog'chada, maktab va boshqa jamoat joylarida individual va guruhiy tarbiyaviy-pedagogik tadbirlar sxemasi tuzishda qo'llanilishi mumkin. O'qituvchi o'z ishida doimo bolalar psixofiziologik masalalari bilan to'qnashadi. Uni vaqtinchalik natijalargina emas (masalan, chorakning oxiriga kelib o'quvchilarning o'zlashtirishi kabi), balki u yoki bu jismoniy va ruhiy sifatlarning rivojlanish istiqbollarini aytib beradigan natijalar qiziqtiradi.

Psixologik korreksiya, yuqorida ta'kidlaganimizdek, mijozning qabul qilingan me'yorlarga mos kelmaydigan psixologik rivojlanish xususiyatlarini "to'g'rilashga" qaratilgan mutaxassis faoliyatini aks ettiradi.

G.S.Abramova fikricha, shaxsiy psixologik Korreksiya odamning ichki dunyosini diskret tavsifiga (psixologning) asosli tasir qilishidir.

Psixokorreksiyaning asosiy maqsadi mijozning yosh va tur xususiyatlaridan, uning subyektiv voqeligidan kelib chiqib shaxsiga doir resurslarini faollashtiruvchi va me'yorga mos keluvchi holatga olib kelishdir.

Psixokorreksiyalovchi ta'sirning asosiy quroli sifatida psixolog ilgari suriladi, korreksion jarayon psixolog-mijoz juftligida kechadi. Mazkur jarayonni aks ettiruvchi to'rtta asosiy strategiya mavjud:

1) vaziyatni o'zgartirish;

2) vaziyatni o'zgartirish uchun o'zni o'zgartirish;

3) vaziyatdan chiqib ketish;

4) mazkur vaziyatda hayotining yangi jihatlariga e'tibor berish.

Psixokorreksiyaning so'ngi vazifalari uchta asosiy sohalardagi istalgan o'zgarishlarga erishishdir:

- kognitiv;
- emotsional (his- tuyg'u);
- o'zini tuta bilish.

Shaxsiy Psixokorreksiyaning xususiyatlarini hisobga olib mazkur uchta alohida sohalarning har birida aniq vazifalarni qo'yish mumkin.

Kognitiv soha:

1) o'z xulq-atvori, munosabati, reaksiyasi sababini anglash;
2) his-tuyg'u va xulq-atvor stereotiplarni anglash;

3) psixologik omillar va somatik buzilishlar orasidagi bog'liqlikni anglash;

4) mojarolar va ruhiy jarohatlovchi vaziyatlarni kelib chiqishida o'zining roli va javobgarligini his qilishi;

5) munosabat usullarini, o'zining munosabati shakllanishi sharoitlarini anglashi.

Emotsional sohada:

1) mijozning mutaxassis tomonidan emotsional qo'llab-quvvatlanishi;

2) mijoz o'z tuyg'ularini anglashi va yuzaga chiqarishi;

3) o'ziga nisbatan yanada samimiy munosabatni shakllantirish;

4) boshdan o'tkazish va emotsional munosabatlar usullarini o'zgartirish;

O'zini tuta bilish, xulq- atvor- sohasi:

1) mijozdagi noadekvat reaksiyalarni Korreksiyalash;

2) xulq- atvorning effektiv usullarini o'zlashtirishdan iborat.

4.Kauzal tipdagi korreksiyaning qarama-qarshilik tamoyili

Yo'nalishiga qarab korreksiyaning ikki toifasi farqlanadi: simptomatik va kauzal. Simptomatik korreksiya mazkur taraqqiyot qiyinchiliklarining tashqi alomatlarini bartaraf etishga qaratilsa, kauzal toifadagi korreksiya mazkur muammolarni vujudga keltirayotgan sabablarni yo'q qilishga qaratiladi. Ikkinchi toifadagi korreksiya o'z ustivorligini yo'qotmasligi lozim.

Kauzal korreksiya (lot. Causa – sabab) quyidagilarga asoslanadi:

1) Insonga o'zini va o'zgalar xulq-atvorini asoslashda tizimli farqlash;

2) subyekt tomonidan o'zgalar xulq-atvori motivlari va sabablarini tahlil qilinishini bartaraf etish;

3) muvaffaqiyatsiz natijalarni inson faoliyatining tashqi omillari, muvaffaqiyatlilari ichki omillari natijasida yuzaga kelishiga undagan holda motivatsiya va faoliyatga ta'sir o'tkazish.

Hozirgi kunda sabab-oqibat aloqadorligi qonuniyatlariga asoslangan holda insonning emotsional holati, motivatsion

va faoliyat sohasiga ta'sir ko'rsatuvchi kauzal korreksiyaning amaliy tadbiqi natijasida yangi yo'nalishlar vujudga kelmoqda.

5. Korreksiyaning faoliyatli tamoyili

Korreksiyaning faoliyatga doir tamoyili: birinchidan, korreksion urinishlarning tadbiq predmetini aniqlab bersa, ikkinchidan, xususiy yo'nalishlarning umumlashgan usullarini shakllantirish yo'li bilan yoshga xos faoliyat ko'rinishlarini uyushtirish orqali korreksion metodlarni belgilaydi.

Mazkur tamoyilning nazariy asoslari A.N.Leontev, D.B.Elkonin asarlarida ishlab chiqilgan. Uning diqqat markazida bolaning psixik taraqqiyotida faoliyatning alohida o'rni mavjudligi turadi.

A.N.Leontev faoliyatning psixologik nazariyasini yaratib, uning asosiy tushunchasi sifatida "predmetli faoliyat" so'z birikmasini fanga olib kirdi. Muallif tomonidan "odamning hissiy amaliy faoliyati" so'z birikmasi "ijtimoiy inson" sifatida talqin etiladi. Uning asarlarida "faoliyat", "xulq" tushunchalari har xil mazmunda ishlatiladi, jumladan, "teskari aloqalar vositasida xulqni boshqarish", "faoliyatning halqali tuzilishi", "faoliyatni boshqarish", "qo'lning tuyush faoliyati", "perseptiv faoliyat", "retseptor va effektor apparatlarning hamkorlik faoliyati" kabilar.

Ushbu tamoyil korreksion urinishlarning tatbiq predmetini, maqsadga erishish usullari va vositalarini tanlashni, korreksion ishni o'tkazish taktikasini, qo'yilgan maqsadlarni amaiga oshirish yo'llari va usullarini belgilaydi.

6. Mijozning yosh-psixologik, individual xususiyatlarini inobatga olish tamoyili

Mijozning yosh-psixologik va individual xususiyatlarini hisobga olish tamoyili mijozning psixik va shaxs rivojlanishining normativ taraqqiyotiga ijobiy ta'sir etadi.

Shuni alohida ta'kidlash kerakki, mijoz xususiyatlarini hisobga olish, uni o'z yo'lini o'zi belgilashiga yo'l ochadi.

Psixokorreksiyaning asosiy maqsadi mijozning yosh va tur xususiyatlaridan, uning subyektiv voqeligidan kelib chiqib shaxsiga doir resurslarini faollashtiruvchi va me'yorga mos keluvchi holatga olib kelishdir.

Fransuz psixologi E.Dyurkgeym, ulg'ayish – kishilarning his-tuygularni o'zlashtirishi ekanligini, shu bois, idrok qilingan tasavvurlar bolaning ruhiy faoliyatini ifodalashini, bolaning tajriba, an'ana, urf-odatlarni taqlid orqali egallashini, biologiyada irsiyat qanchalik ahamiyatli bo'lsa, taqlid ham jamiyatda shunday o'rin tutishini uqtiradi.

Shaxs tarkib topish jarayonining psixologik qonuniyatlarini, uning ilmiy asoslarini mukammal bilmay turib, psixokorreksiyon faoliyatni muvaffaqiyatli amalga oshirib bo'lmaydi.

7. Psixologik ta'sir metodlarining komplekslilik tamoyili

Metodlardan kompleks ta'sir etish tamoyili korreksion ta'sir ko'rsatish programmalarini tuzishda amaliyotchi-psixolog turli metodlar va texnikalardan foydalanishi lozimligini e'tirof etadi. Ko'pgina chet el psixologlari tomonidan tadbiq etilgan metodlar psixoanaliz, bixeviorizm, gumanistik psixologiya, geshtaltpsixologiya kabi ilmiy maktablarning nazariy negizlarini ochib beradi. Lekin hech qaysi metodika va texnika bittagina nazariyaga bog'langan emas.

Psixodinamik yo'nalishda asosan mustaqil asotsiatsialar, ko'chirish va qarshilik reaksiyalarini tahlili, tush ko'rish tahlili hamda kutilmagan hatti-harakatlar tahlilini o'z ichiga olgan verbal usullardan iborat metodlardan foydalaniladi.

Kognitiv xulq-atvor yo'nalishida faoliyat ko'rsatayotgan psixologning asosiy vazifasi diagnostik-o'qituv hisoblanadi.

Transakt analiz esa quyidagilarni o'z ichiga oladi:

– Tizimli tahlil – shaxs tizimi tahlili.

– Transaktsiyalar analizi – odamlar orasidagi verbal va noverbal o'zaro ta'sir (munosabat)lar.

– Yutuqqa – xohlangan natijaga olib keluvchi yashirin transaktsiyalar, psixologik o'yinlar analizi.

– Inson o'zi xohlamagan holda rioya qiluvchi senariy – individual hayotiy senariy analizi (skript - analiz).

Geshtalt korreksiyada psixologik usullarga katta e'tibor qaratiladi. Ular o'yin va eksperimentlar deb nomlanib, geshtalt korreksiyaning keng tarqalishida o'yinlar katta ahamiyatga ega.

Mijoz bilan ishlashda amaliyotchi-psixolog turli metodlar va texnikalardan foydalanishi korreksion ishning muvaffaqiyatini taminlaydi.

8.Korreksion dasturda ijtimoiy muhitdagi yaqin kishilarning faol ishtirokini ta'minlash tamoyili

Bu tamoyilda mijozning psixik taraqqiyoti uning atrofidagilarning roli bilan belgilanishi mumkinligini e'tirof etadi. Bola o'z yonidagi kattalar bilan aloqador holda, birgalikdagi faoliyati orqali baholanadi. Zotan bola tevarak-atrofdagilardan ajralgan holda emas, balki ular bilan birgalikda rivojlanadi.

Shaxs jamiyatning a'zosi, ijtimoiy va shaxslararo munosabatlarning mahsuli, ongli faoliyatning subyekti bo'lmish individdir. Shaxsning boyligi, uning hayotga faol munosabati, boshqa kishilar bilan bo'ladigan aloqalarining turli-tumanligiga bogliq bo'ladi.

Har-bir bola yashaydigan ijtimoiy muhit bir emas, balki bir necha qavatdan (zonadan) iborat. Eng yaqin va birinchi qavat oilaviy muhitdir. Oilaga qaraganda kengroq qavatni bolanig qarindoshlari tashkil etadi. Va nihoyat, eng keng qavat- ijtimoiy muhit hisoblanadi. Undan tashqari bevosita hatti-harakat namunalari alohida kishilarning mulohazalari orqali emas, balki kitob va gazeta, radio, kino, televideniye, jamiyatda o'rnatilgan qonun-qoidalar, odamlar, axloqiy talablar, ma`naviyat, milliy qadriyatlar orqali amalga oshiriladi.

Korreksion dasturda ijtimoiy muhitdagi yaqin kishilarning faol ishtirokini ta'minlash bolaning o'zini xotirjam his qilishiga yordam beradi.

9. Psixik jarayonlarning notekislik darajasi tamoyili

Psixik jarayonlar tuzilmasining turli darajalariga tayanish tamoyili korreksion dasturlarni tuzishda yaxshi taraqqiy etgan psixik jarayonlarga suyanish va ularni aktivlashtiruvchi metodlardan foydalanish maqsadga muvofiqligini ko'rsataadi.

Psixokorreksion ishlarda mijoz psixologik ta'siridan so'ng quyidagilarga qarab baholanadi:

1) Ichki kechinmalarning sub'ektiv mohiyatining o'zgarganligi

2) Ta'sir etgandan so'ng mijozning ijobiy tomonga o'zgarishi

Psixologik ta'sir samarasini belgilashda psixofiziologik metodlardan foydalanish mumkin. Ular insonning vegetativ-somatik fiziologik va psixik funksiyalarini baholaydi. Psixokorreksion ta'sirning samaraliligi kriteriysi har bir shaxsdagi salbiy o'zgarishlarni aynan uni o'ziga xos ekanligini hamda tanlangan psixokorreksion metodlar ta'siri shu o'zgarishlarga qaratilganligini hisobga olish bilan bog'liqdir.

10.Ta'limni dasturlashtirish tamoyili

Avval psixolog bilan birgalikda, keyinchalik mustaqil ravishda bajarish orqali zaruriy malakalarni shakllantiruvchi bir qator izchil muolajalardan iborat dasturlar yaxshi samara beradi.

Korreksion ta'sir etishdan avval aniq korreksion ta'sir etish modelini tuzish lozim: umumiy, tipik (odatiy), individual.

Korreksiyaning umumiy modeli –bu har bir shaxs taraqqiyoti bir butun olingan shartlar tarmog'idir, deydi. U insonning tevarak-atrof, uni o'rab turuvchi dunyo haqidagi farazlarini chuqurroq, haqqoniy, kengroq bo'lishiga, insonlar haqida, ular orasidagi munosabat, jamiyatdagi o'zgarishlar, ularning faoliyatlarini analiz qila olish, kuzata olishiga sharoit yaratadi. Korreksiyaning bu modelida mijozning sog'lig'i, masbg'ulotning vaqti aniq belgilab olinadi.

Korreksiyaning tipik (odatiy) modeli – amaliy harakatlarni uyushtirishning turli negizlariga asoslanadi; harakatlarning turli komponentlarini o'zlashtirishga va turli harakatlarni tadrijiy ravishda shakllantirishga qaratilgan.

Korreksiyaning individual formasi o'z ichiga mijozning o'ziga xos bo'lgan individual tomonlarini hisobga oladi – uning qiziqishlari, psixik taraqqiyoti, o'rgana olish qobiliyatlari kabi.

Standartlashtirilgan va erkin korreksion dasturlar mavjud:

1) Standartlashtirilgan dasturda korreksiyaning har bir bosqichida materiallar, qatnashchilarga qo'yiladigan talablar aniq belgilangan bo'ladi. Korreksion ishni boshlashdan avval psixolog material berilishida mijozning kuchi va idrokini hisobga olgan bo'lishi kerak.

2) Erkin dastur – bunda psixolog dasturni o'zi tuzadi. Maqsad va vazifalarining bosqichlarini, bir bosqichdan ikkinchi bosqichga o'tishini o'zi belgilaydi. Markazlashtirilgan ta'sir kompleks psixokorreksion bloklardan iborat. Har bir blok aniq metod va usullardan tashkil topgan.

Bular:

1) Diagnostik blok. Maqsadi: shaxs rivojlanishining differensial diagnostikasi, xavfli omillarni aniqlash, psixokorreksion dasturlarning umumiy shakli.

2) Belgilovchi blok. Maqsad: o'ziga bo'lgan ishonchni, muloqotga kirishishga ishtiyoqni uyg'otish, qo'rquvni kamaytirish va o'z hayotiga o'zgarishlar kiritishga xohish uyg'otish.

3) Korreksion blok. Maqsad: mijoz taraqqiyotini optimallashtirish va uyg'unlashtirish, salbiy taraqqiyot fazasidan ijobiysiga o'tish, o'zi va dunyo bilan hamohang faoliyat o'rnata olishga o'rganish.

4) Korreksion ta'sirning mahsuldorligini baholovchi blok. Maqsad: reaksiyalarning dinamikasi va psixologik mazmuniga baho bera olish, o'z-o'ziga bergan bahoni barqarorlashtirish.

11.Yoshga oid qiyinchiliklar tamoyili. Ma'lumotlarning hajmi va murakkablik darajasini inobatga olish tamoyili

Bu tamoyilda korreksion ishlar tadrijiyligi nazarda tutilgan. Mazkur tamoyil mijozning o'zi bajarayotgan ishidan zavqlana olishiga va korreksion ishga uning qiziqishini orttirishga yordam beradi.

Korreksion dasturni amalga oshirishda ya'ni materialning yangi hajmini berishdan oldin u yoki bu ko'nikma va malakalarni nisbatan shakllanganligiga e'tibor berish lozim.

Psixokorreksiya samaraliligini aniqlovchi omillar quyidagilardan iborat:

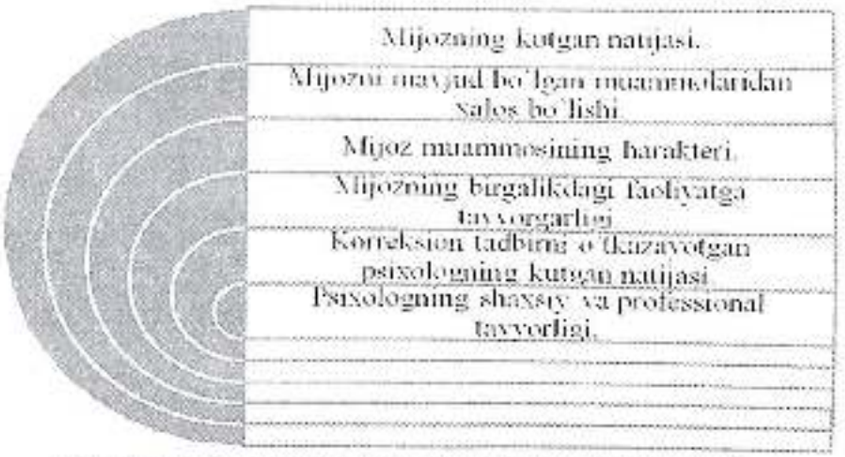

Psixokorreksiyaning samarasi konkret metod va ta'sir etuvchi xususiyatdan aniqlanadi.

12. Ma'lumotlarning emotsional qiyinlik darajasini inobatga olish tamoyili

O'tkazilayotgan o'yinlar, mashg'ulotlar, taklif etilayotgan material yaxshi emotsional fonni vujudga kelishiga yordam berishi kerak. Korreksion mashqlar ijobiy emotsional fon bilan yakun topishi maqsadga muvofiqdir.

Psixokorreksion yordamning samaraliligiga baho berish borgan sari aktuallashmoqda. Bu psixologning ta'sir eta olishi va korreksion ishning sifatliligidandir.

Ishning samaraliligini baholashda aniq metodni belgilab olish zarur. Korreksion ishda ma'lum bir metodni oldindan tanlash qiyin, chunki ish faoliyatida psixologlar turli metodlardan foydalanadilar. Hatto bir metod har xil mutaxassisda har xil natija beradi. Ishning bahosini bu metoddan xabari bo'lmagan ekspert berishi zarur. Psixologning tarbiyaviy-ta'limiy sifatini, kasbiga bo'lgan qiziqishini hisobga olish kerak.

Guruhiy korreksion ishda psixologning professional bo'lishi katta ahamiyatga ega.

Takrorlash va muhokama uchun savollar:

1. Psixokorreksion dastur tuzishning asosiy tamoyillariga nimalar kiradi?

2.Korreksion, profilaktik va rivojlantiruvchi topshiriqlarning tizimlilik tamoyilining mohiyati nimadan iborat?

3. Korreksiya va diagnostikaning birligi tamoyili nimani anglatadi?

4. Kauzal tipdagi korreksiyaning qarama-qarshilik tamoyili mazmuni qanday?

5. Korreksiyaning faoliyatli tamoyili haqida tushuncha bering.

6. Mijozning yosh-psixologik, individual xususiyatlarini inobatga olish tamoyili nimani anglatadi?

7. Psixologik ta'sir metodlarining komplekslilik tamoyili mohiyatan nimadan iborat?

8. Korreksion dasturda ijtimoiy muhitdagi yaqin kishilarning faol ishtirokini ta'minlash tamoyiliga nimalar kiradi?

9. Psixik jarayonlarning notekislik darajasi tamoyilining mazmuni qanday?

10.Ta'limni dasturlashtirish tamoyili haqida tushuncha bering.

11.Yoshga oid qiyinchiliklar tamoyili va ma'lumotlarning hajmi hamda murakkablik darajasini inobatga olish tamoyili deganda nima tushunasiz?

12. Ma'lumotlarning emotsional qiyinlik darajasini inobatga olish tamoyili o'z ichiga nimalarni oladi?

Mavzu yuzasidan test savollari:

1. Psixokorreksiya samaraliligini aniqlovchi omillar nimalardan iborat?

1) Mijozning kutgan natijasi.
2) Mijozni mavjud bo'lgan muammolaridan xalos bo'lishi.
3) Mijoz muammosining xarakteri.
4) Mijozning birgalikdagi faoliyatga tayyorgarligi.
5) Korreksion tadbirni o'tkazayotgan psixologning kutgan natijasi.
6) Psixologning shaxsiy va professional tayyorligi.

A.1,3,5,6.
B.1,2,3,4.

S. 2.4.5.6.
D. * Barcha javoblar to'g'ri.

2. Ta'limni dasturlashtirish tamoyilining mohiyati nimadan iborat?

*A. Avval psixolog bilan birgalikda, keyinchalik mustaqil ravishda bajarish orqali zaruriy malakalarni shakllantiruvchi bir qator izchil muolajalardan iborat dasturlar

B. Amaliy harakatlarni uyushtirishning turli negizlariga asoslanadi.

S. Harakatlarning turli komponentlarini o'zlashtirishga va turli harakatlarni tadrijiy ravishda shakllantirishga qaratilgan.

D. Korreksion dasturlarni tuzishda yaxshi taraqqiy etgan psixik jarayonlarga suyanish va ularni aktivlashtiruvchi metodlardan foydalanish maqsadga muvofiqligini ko'rsatadi.

3. Psixokorreksion ishlarda mijoz psixologik ta'sirdan so'ng nimalarga asosan baholanadi?

A. Ichki kechinmalarning subyektiv mohiyatining o'zgarganligi.

B. Ta'sir etgandan so'ng mijozning ijobiy tomonga o'zgarishi.

S. Psixologning shaxsiy va professional tayyorligi.

D. *A va B javoblar to'g'ri.

4. Taraqqiyot qiyinchiliklarining tashqi alomatlarini bartaraf etishga qaratilgan korreksiya turini belgilang.

A. Kauzal korreksiya.
B. Psixoanalitik terapiya.
*S. Simptomatik korreksiya.
D. Individual korreksiya.

5. Mavjud muammolarni vujudga keltirayotgan sabablarni yo'q qilishga qaratilgan korreksiya turi qaysi javobda to'g'ri ko'rsatilgan?

*A. Kauzal korreksiya.

B. Psixoanalitik terapiya.
S. Simptomatik korreksiya.
D. Individual korreksiya.

6. Psixik jarayonlar tuzilmasining turli darajalariga tayanish tamoyilining mohiyati nimadan iborat?

A. Avval psixolog bilan birgalikda, keyinchalik mustaqil ravishda bajarish orqali zaruriy malakalarni shakllantiruvchi bir qator izchil muolajalardan iborat dasturlar.

B. Amaliy harakatlarni uyushtirishning turli negizlariga asoslanadi.

S. Harakatlarning turli komponentlarini o'zlashtirishga va turli harakatlarni tadrijiy ravishda shakllantirishga qaratilgan.

*D. Korreksion dasturlarni tuzishda yaxshi taraqqiy etgan psixik jarayonlarga suyanish va ularni aktivlashtiruvchi metodlardan foydalanish maqsadga muvofiqligini ko'rsatadi.

7. Korreksion ta'sir etish modeli to'g'ri ko'rsatilgan javobni belgilang.

A. Korreksiyaning umumiy modeli.
B. Korreksiyaning tipik (odatiy) modeli.
S. Korreksiyaning individual modeli.
D. * A,B,S javoblar to'g'ri.

8. Amaliy harakatlarni uyushtirishning turli negizlariga asoslanadigan, harakatlarning turli komponentlarini o'zlashtirishga va turli harakatlarni tadrijiy ravishda shakllantirishga qaratilgan korreksion model qaysi javobda to'g'ri ko'rsatilgan?

A. Korreksiyaning umumiy modeli.
*B. Korreksiyaning tipik (odatiy) modeli.
S. Korreksiyaning individual modeli.
D. Ava S javoblar to'g'ri.

9. O'z ichiga mijozning o'ziga xos bo'lgan individual tomonlarini – uning qiziqishlari, psixik taraqqiyoti, o'rgana olish qobiliyatlari kabi – hisobga oladigan korreksion modelni aniqlang?

A. Korreksiyaning umumiy modeli.
B. Korreksiyaning tipik (odatiy) modeli.
*S. Korreksiyaning individual modeli.
D. Ava S javoblar to'g'ri.

12 BOB. KORREKSION TADBIRLAR OLIB BORADIGAN PSIXOLOGGA QO'YILADIGAN TALABLAR VA ULARNING O'ZIGA XOS XUSUSIYaTLARI

Reja:

1. Psixokorreksion tadbirlarni amalga oshiradigan psixologlarga qo'yiladigan talablar.
2. Korreksion ta'sirga kasbiy tayyorgarlikning uch komponentli strukturasi.

Tayanch tushunchalar:

Psixokorreksiya , psixik taraqqiyot, kasbiy tayyorlik, nazariy tayyorlik, amaliy tayyorlik, shaxsiy tayyorlik.

1. Psixokorreksion tadbirlarni amalga oshiradigan psixologlarga qo'yiladigan talablar

Proffesional va shaxs sifatida ta'lim tizimida ishlovchi amaliy psixologlar juda ko'p. Kunlar kelib ular yana ham ko'payadilar. Ular o'z faoliyatlarini ta'lim tizimining barcha muassasalarida: bolalar uylarida va bolalar bog'chasida, umumta'lim maktab va internatlarda, litseylar va maxsus maktablarda, gimnaziyalar va kollejlarda va xususiy maktablarda, reabilitatsiya, korreksiya rivojlanish, tibbiy psixologik-pedagogik yordam ko'rsatish markazlarida faoliyat ko'rsatmoqdalar. Amaliy psixolog qayerda ishlamasin doim ta'kidlab kelganimizdek, jamiyatda turli haq-huquqli, turli yoshdagi, har biri alohida individual, noyob shaxs xususiyatlariga ega va o'ziga xos fe'l-atvorli insonlar bilan ish olib boradilar. Biroq psixolog ham – inson. U qanchalik yorqin kamolga ega bo'lsa, u shunchalik o'z sohasining o'tkir mutaxassisi bo'ladi, chunki amaliy psixolog qaysidir darajada o'z atrofidagi insonlarning eng yaqin rivojlanish zonalariga ta'sir ko'rsata oladi. Bu ta'sir doiralarining kengligi turlicha bo'lishi mumkin. Shu tufayli amaliy psixologning ish faoliyatini tushunish va baholash ancha qiyindir. Uning kamchiligi yana shundaki, ko'pchilik bu faoliyatni uni ayrim mavjud tashqi ko'rsatkichlari bo'yicha baholaydilar.

Amaliy psixolog ta'limotining ajoyib inson sifatidagi professional farqlari quyidagilardan iborat:

- Qiziqishlarining cheksizligi va mustaqil o'z fikriga ega bo'lishi;
- Turli aloqalarni o'rnatishi va uni aqlan qo'llab-quvvatlay olishi;
- Odamlarni o'ziga jalb qila olishi;
- Muloqot jarayonida o'z his- tuyg'ularini jilovlay olishi;
- O'zini va boshqalarni anglashga bo'lgan intilishlari.
- O'z sohasidagi professional kompetensiya chegarasini bilishi;
- O'zini sa'y-harakati va o'ziga nibatan javobgarlik hissini anglashi;
- O'zining xulq-atvori va qilayotgan ishi nimaga olib kelishini anglab yetishi.

Psixologik xizmat xodimlarining mas'uliyati. Mazkur xizmat xodimi:

- Xalq ta'limi tizimida faoliyat ko'rsatadigan psixolog qo'yilgan diagnozning to'g'riligiga, qo'llanilgan diagnostik va korreksion metodlarning omilkorligiga, tavsiyalarning ilmiy jihatdan asoslanganligiga javobgardir.

- Psixolog tadqiqot va kuzatish ishlarining qaydnomasi, xizmat hujjatlarining saqlanishiga mas'ul shaxs hisoblanib, ularning muayyan qoidaga binoan ma'lum tartibda rasmiylashtirishi va asrashi lozim.

Rivojlantiruvchi va psixokorreksion ishlar psixolog tomonidan har xil shakllarda, vaziyatlarda va holatlarda tashkil qilinadi:

a) amaliy psixologning maxsus ishi, mashg'uloti ayrim bolalar, o'quvchilar va talabalar bilan alohida o'tkazilishi rejalashtiriladi;

b) psixologlarning boshqa bir faoliyati maxsus ravishda amalga oshirilib, bolalar, o'quvchilar, talabalar guruhlariga tarbiyaviy ta'sir o'tkazishga yo'naltirilgan bo'ladi;

v) ota-onalar, pedagogik jamoa ishtirokida tarbiyaviy tadbirlar tarzida mashg'ulotlar olib borish nazarda tutiladi.

Rivojlantiruvchi va psixokorreksion ishlar dasturini shunday tuzish kerakki, unda korreksion ishga jalb qilinuvchilar guruhining qadriyatga yo'nalganligi, etnopsixologik va etnomadaniyat xususiyatlari o'z aksini topsin: dasturni xalq, etnos, millat, elat tarixi, an'analari, rasm-rusumlari, udumi, odati, stereotipi kabilarni hisobga olgan holda tuzish maqsadga muvofiq. hunar-texnika bilim yurtlari o'quvchilari bilan murabbiylar o'rtasidagi nomutanosiblikni yo'qotish maqsadida maxsus mashg'ulotlar o'tkazish: ulardagi o'qishdan, ijtimoiy muhitdan, egallagan o'rnidan, mavqeyidan qoniqmaslik hissini kamaytirish uchun trening, ishchanlik o'yinlari, psixodramadan foydalaniladi. emotsional zo'riqishning oldini olish va uni kamaytirish niyatida maxsus xonalar jihozlash (xona jahon standartlariga javob berishi, boshqaruv pulti, ekran vositalari, audiotrening, sotsial trening, texnik vositalariga, ilmiy-amaliy metodikalarga ega bo'lishi lozim).

2. Korreksion ta'sirga kasbiy tayyorgarlikning uch komponentli strukturasi

Korreksion ta'sir ko'rsatishda kasbiy tayyorlikning asosiy mezonlari:

- Nazariy mezon – korreksion ishlarning nazariy asosini bilish.

- Amaliy mezon – aniq korrektiv metod va metodikalarni bilish.

- Shaxsiy tayyorlik – psixolog o'zining shaxsiga doir muammolarini hal qilganligi, ayniqsa, mijozning muammolariga o'xshash muammolar.

Alohida korreksion ishlarni yurituvchi psixolog, tayanch fundamental tayyorlikka ega bo'lib, korreksion ta'sir eta olish metodlarini bilishi kerak.

Nazariy mezon deganda quyidagilar nazarda tutiladi: psixologik taraqqiyotning ontogenezdagi umumiy qonuniyatlarini bilish, psixologik taraqqiyot davrlari xususidagi bilimlarga ega bo'lish, ta'lim va taraqqiyot, ular o'rtasidagi qiyosiy o'xshashlik va tafovutlarni bilish, shaxs nazariyasi, modellari va tiplari

xususidagi tasavvurlar, guruhlarning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari to'g'risidagi zaruriy bilimlar.

Professional tayyorlikga nisbatan 3 ta asosiy yondashuv mavjud:

1) Bir nazariyaga tayanib ishlash, bir xil yondashuv;

2) eklektizm – turli nazariyalarga yondashish;

3) umumiy yondashuv.

Bir yondashuvga tayanish predmetga chuqurroq kirishga, amaliy va nazariy bilimlarga mukammal ega bo'lish imkonini berish bilan birga aynan o'sha yondashuvga xos ba'zi bir cheklovlarni qo'yishi mumkin.

Eklektizm – bunda psixolog turli nazariy va amaliy bilimlardan foydalanadi. Bunday mutaxassisning ishi samarali bo'lishi mumkin (ayniqsa boshlang'ich bosqichda), lekin vaqt o'tib tayanch bilimlari kamlik qilgani bois qiyinchiliklarga duch keladi.

Umumiy "kontinual" yondashuv – bu professional yondashuv bo'lib, bunda mutaxassis bir nazariyaga yondashib uni mukammal o'rganadi, professional fundamentga ega bo'lgach, tayanch nazariya chegarasidan tashqariga chiqa boshlaydi, bunday professional biron bir nazariyaning konseptual tasavvurlaridan foydalangan holda, texnika va amaliy yondashuvni boshqa nazariyalardan olishi mumkin.

Tayyorlikning amaliy komponenti. Tayyorlikning amaliy komponentining mohiyati aniq korreksion metod va metodikalarni egallashdan iborat. Konkret metod va metodikalarni chuqur o'zlashtirish shaxsning kasbga doir deformatsiyasini oldini olishga yordam beradi.

Har bir psixologda kasbiy salohiyatini tiklash va rivojlantirishda goho ongli, goho ongsiz qo'llaydigan, umumiy va maxsus usullar turkumi bo'lishi mumkin.

Umumiylariga:

o'z his-tuyg'ularini erkin ifoda etish imkoniyati kiradi. Zotan psixologlar o'z mijozlaridan salbiy hissiyotlarni o'zlashtirishlari mumkin, "dard bosishi", ular esa yig'ilib qolish xususiyatiga egadirlar. Aynan shuning uchun ham psixologlar o'z hissiyotlarini ba'zi-ba'zida tashqariga erkin chiqarib turishlari muhimdir.

faqatgina o'z xohish-istaklarini bajarish imkoniyati. Zero, ko'plab psixologlar "bo'lishi kerak", "shart" degan tushunchalar olamida yashaydilar. Bunday istaklarning asosiy qismini yolg'iz qolish xohishi tashkil qiladi.

Shaxsiy tayyorlikning mavjud emasligi korreksion ishlarda psixologik to'siqqa aylanishi mumkin. Agar psixologni yoshlikda qattiq urishgan yoki jazolashgan bo'lsa, u shaxsiyatga tegish kabi kamsitilishni boshidan kechirgan bo'lsa – unda mijozni kamsitmaslik kabi korreksion qoidaga bo'ysunmasligi mumkin. Kattalar bu qoidani noto'g'ri deb bilmasliklari mumkin. Masalan: meni ham yoshlikda urishishgan, jazolashgan, lekin men yaxshi inson bo'ldim deb hisoblashishlari mumkin. Bu holatda psixolog va mijoz o'rtasida psixologik rezonans paydo bo'ladi.

Takrorlash va muhokama uchun savollar:

1. Psixolog-konsultant shaxsiga qanday talablar qo'yiladi?
2. Psixolog-konsultant faoliyatini nazorat qiluvchi AQSH milliy assotsiatsiyasi variantining mohiyati nimadan iborat?
3. Korreksion ta'sirga kasbiy tayyorgarlikning uch komponentli strukturasi o'z ichiga nimalarni oladi?
4. R.Kochyunas varianti bo'yicha psixokorreksion tadbirlarni amalga oshiradigan psixologlarga qo'yiladigan talablar nimadan iborat?

Mavzu yuzasidan test savollari:

1. Korreksion ta'sirga amaliy tayyorlik deganda nima tushuniladi?

*A. Aniq korreksion metod va metodikalarni egallash.

B. Psixologning turli nazariy va amaliy bilimlardan foydalanishi.

S. Psixolog o'zining shaxsiga doir muammolarini hal qilganligi, ayniqsa, mijozning muammolariga o'xshash muammolar.

D. Korreksion ishlarning nazariy asosini bilish.

2. Professional tayyorlikga nisbatan qanday yondashuvlar mavjud?

A. Bir nazariyaga tayanib ishlash, bir xil yondashuv.

B. Eklektizm.

S.Umumiy yondashuv.

D. *Barcha javoblar to'g'ri.

3. Psixologning turli nazariy va amaliy bilimlardan foydalanib ish ko'rishiga asoslangan yondashuv qaysi javobda to'g'ri ko'rsatilgan?

A. Bir nazariyaga tayanib ishlash, bir xil yondashuv.

*B. Eklektizm.

S. Umumiy yondashuv.

D. A va B javob to'g'ri.

4. Umumiy "kontinual" yondashuvning mohiyati nimadan iborat?

A. Aniq korreksion metod va metodikalarni egallash.

B. Psixologning turli nazariy va amaliy bilimlardan foydalanishi.

S. Psixolog o'zining shaxsiga doir muammolarini hal qilganligi, ayniqsa, mijozning muammolariga o'xshash muammolar.

D.* mutaxassis bir nazariyaga yondashib uni mukammal o'rganib, professional fundamentga ega bo'lgach, tayanch nazariya chegarasidan tashqariga chiqa boshlashi.

5. Korreksion ta'sir ko'rsatishda kasbiy tayyorlikning qanday mezonlari mavjud?

A. Nazariy mezon.

B. Amaliy mezon.

S. Shaxsiy tayyorlik.

D. * Barcha javoblar to'g'ri.

6. Korreksion ta'sir ko'rsatishda kasbiy tayyorlikning nazariy mezoni nimani anglatadi?

A. Aniq korreksion metod va metodikalarni egallash.

B. Psixologning turli nazariy va amaliy bilimlardan foydalanishi.

S. Psixolog o'zining shaxsiga doir muammolarini hal qilganligi, ayniqsa, mijozning muammolariga o'xshash muammolar.

*D. Korreksion ishlarning nazariy asosini bilish.

7. Korreksion ta'sir ko'rsatishda shaxsiy tayyorlikning mohiyati nimadan iborat?

A. Aniq korreksion metod va metodikalarni egallash.

B. Psixologning turli nazariy va amaliy bilimlardan foydalanishi.

*S. Psixolog o'zining shaxsiga doir muammolarini hal qilganligi (ayniqsa, mijozning muammolariga o'xshash muammolar bo'lganda).

D. Korreksion ishlarning nazariy asosini bilish.

8. Konsultant uchun zararli bo'lgan xususiyatlarga nimalarni kiritish mumkin?

A. Avtoritarlik, passivlik va tobelik.

B. Odamovilik, mijozdan o'z ehtiyojlarini qondirishda foydalanishga moyillik.

S. Mijozning turli istaklariga sabrli bo'lmaslik.

D. *Barcha javoblar to'g'ri.

13- BOB. PSIXOKORREKSIYANING TEXNOLOGIK ASOSLARI, O'ZARO TA'SIR USULLARI, DIREKTIVA, PARATEXNOLOGIYA

Reja:

1. Texnologik ta'sir: direktiva va ularning turli tumanligi.
2. Interpritatsiya texnologiyasi.
3. Muloqot paratexnologik usul sifatida, muloqot turlari.

Tayanch tushunchalar:

Interpritatsiya, verbal texnologiya, emotsional texnologiya, muloqot, texnologik ta'sirda direktiv usul.

1.Texnologik ta'sir: direktiva va ularning turli tumanligi

Psixoterapevt tashkilotchi va boshqaruvchilik rolini bajaruvchi har qanday terapevtik jarayonda psixoterapevtik maqsadlarga erishish uchun konsultant mas'uliyatni o'z zimmasiga oladi. Psixoterapiyada psixologning direktiv pozitsiyasi avtoritarlik yoki hamkorlikda namoyon bo'ladi.

Direktiv metodda psixoterapevt yuqori aniqlik bilan mijozda yuz berishi mumkin bo'lgan terapevtik o'zgarishlar muddati va sifatini oldindan aytib, uni rejali ravishda nazorat qiladi.

E.H. Porterning aniqlashicha, direktiv suhbatda mijoz konsultantga nisbatan kamroq so'zlar ekan. Direktiv va nodirektiv usullardagi suhbatlarda so'zlangan so'zlar miqdori hisoblanganda, direktiv suhbatda konsultant mijozga nisbatan to'rt marotaba ko'p gapirgani, nodirektiv suhbatda esa mijoz konsultantga nisbatan yetti marotaba ko'p so'zlagani aniqlangan.

Biz quyida direktiv va nodirektiv usullar o'rtasidagi farqni keltirib o'tamiz. Har bir xususiyatdan so'ng qavs ichida raqam keltirilgan bo'lib, bu raqamlar bir suhbat davomida uning qo'llanilish chastotasini anglatadi.

Suhbat davomida qo'llaniladigan usullar
(Qo'llanilish chastotasining kamayib borish tartibi bo'yicha)

Direktiv konsultantlar guruhi	Nodirektiv konsultantlar guruhi
1. Mijozga "ha" yoki "yo'q" deb javob qaytariluvchi maxsus tor yo'nalishli savollar bilan murojaat qiladi – (34,1).	1. Mijoz namoyon qilgan hissiyot va munosabatni tan olib, buni u yoki bu usul bilan ifodalaydi – (10.3).
2. Vaziyat bo'yicha informatsiya beradi, tushuntiradi va tahlil qiladi – (20,3).	2. Xulq-atvorda maxsus harakatlar orqali yoki navbatdagi mulohazada ifodalangan hissiyot, munosabatni tan oladi va tahlil qiladi– (9,3).
3. Suhbat mavzusini taqdim etadi, ammo uning kechishini mijozga qo'yib beradi – (13,3).	3. Suhbat mavzusini taqdim etadi, ammo uning kechishini mijozga qo'yib beradi – (6,3).
4. Mijozni faollikka undaydi – (9,4).	4. Mijoz tomonidan bildirilgan fikrning mantiqiy mazmunini tan oladi– (6,0).
5. Mijoz tomonidan bildirilgan fikrning mantiqiy mazmunini tan oladi – (6,1).	5. Mijozga "ha" yoki "yo'q" deb javob qaytariluvchi maxsus tor yo'nalishli savollar bilan murojaat qiladi – (4,6).
6. Dalillarni tartibga keltirib, mijozni taklif etilgan faoliyatni bajarishga ko'ndiradi– (5,3).	6. Muammoning o'ziga yoki uni davolashga tegishli bo'lgan biror ma'lumot beradi, tushuntiradi, muhokama qiladi– (3,9).
7. Korreksiyani taqozo etuvchi muammo va shartni ko'rsatadi – (3,7).	7. Mijoz bajara olishi uchun unga mas'uliyatni yuklagan holda suhbat vaziyatini belgilaydi – (1,9).

Direktiv metoddan me'yordan og'ishgan, aqli zaif insonlar yoki bolalar bilan ishlashda foydalanish mumkin.

2.Interpritatsiya texnologiyasi

Interpretatsiya(izohlash) voqealarni asosiy mazmuni yoki sababini aniqlash demakdir.

Mijozning gaplaridan to'g'ri xulosa chiqarish, uning muammosini baholashda xatoga yo'l qo'ymaslik hamda mijozning arzini to'g'riligiga uning o'zini ishontirish uchun psixolog-maslahatchi tushuntirish jarayonida quyidagi qoidalarga amal qilishi kerak:

Xulosa chiqarishga shoshmaslik kerak. Iloji boricha mijoz dardini aytib bo'lganidan keyin u bilan muloqotda 10-15 minut tanaffus qilish kerak, bu tanaffus paytida tinglashdan chalg'itishga, o'ylab ko'rishga, xulosa chiqarishga imkon beruvchi biror bir ish bilan shug'ullanish kerak. Bunday tanaffus faqat psixolog-maslahatchiga emas, mijoz uchun ham zarur. Tanaffus paytida u dardlarini uzoqlashishi, tinchlanishi, maslahatchini tinglashga va u bilan amaliy suhbatga psixologik tayyorlanishi mumkin bo'ladi. Bunday tanaffus paytida, masalan, choy ichishni tashkil etib, mijozni taklif etishi, uning muammosini muhokama qilishni choy ichish paytida davom ettirishini aytish mumkin.

Maslahatchi mijozning muammosini tinglayotgan paytda ular asosida xulosa chiqarishi mumkin bo'ladigan faktlarni e'tibordan chetda qoldirmasligi va uni hal qilish usuli bir-biriga qarama-qarshi, bir-biriga mos kelmaydigan bo'lib qolmasligi uchun diqqat bilan tinglab borishi zarur. Agarda dardini bayon qilayotgan paytda bu muhim qoidaga amal qilinmasa, unda faktlardagi qarama-qarshiliklar albatta, mana shu faktlardan kelib chiqqan xulosalardagi qarama-qarshilikka olib keladi. Bu fikrlash mantiqi qonunidir.

Yuqorida aytib o'tilganlardan quyidagi muhim xulosa kelib chiqadi: hech bir izohlash mazmuni bo'yicha qanday bo'lmasin yagona mumkin bo'lgan tushuntirish usuliga ega bo'lishi mumkin emas. Shu bilan birga taklif etilayotgan tushuntirishlar haddan tashqari ko'p bo'lmasligi kerak, aks holda ularni bir-

biriga moslashtirish qiyin bo'ladi va umuman, ular chalkashib, yanglishib ketishi mumkin. Mijozga uning muammosini tushuntirib berar ekan, psixolog-maslahatchi oxir oqibat umumiy, lekin ushbu muammoni yagona (nazariy mazmunda) talqinini berishi kerak. Ushbu talab yuqorida aytilganlarga zid hisoblanmaydi. Gap shundaki, avvalgi punktlarda ifoda etilgan qoidalar muammo mohiyatini mijozning o'zi tushunishiga emas, balki asosan, psixolog-maslahatchining fikrlashiga taalluqlidir. U xulosalar asoslangan nazariyalarni emas, balki tushunarli shaklda xulosalarning o'zini aytishi kerak, ya'ni o'zining fikrlashi, shu jumladan, nazariy mulohazalari natijasida kelgan xulosasini aytishi kerak. Bundan tashqari bu ishni ilmiy shaklda emas, balki oddiy, tushunarli usulda bajarishi kerak. Yuqorida aytilganlardan mijozning dardini bayon etishini nazariy to'g'ri, har tomonlama va bog'liqlikda amalga oshirish uchun psixolog-maslahatchining o'zi har tomonlama nazariy tayyorlangan bo'lishi kerak, degan xulosa kelib chiqadi. Psixolog-maslahatchini yaxshi umumnazariy tayyorlash odamlar psixologik maslahatga murojaat etishlari mumkin bo'lgan muammolar doirasini qamrab oluvchi turli psixologik nazariyalar bilan uni chuqur tanishtirishni ko'zda tutadi. Lekin bu yetarli emas, mijoz muammolarini tushuntirishda yana psixolog-maslahatchini har tomonlama amaliy tayyorlash ham kerak. Bu tayyorgarlik, xususan, mijoz dardini bayon etishda faqat tushuntirishni bilish emas, balki turli nazariyalardan foydalanib o'z xulosalarini to'g'ri ifoda etishni bilishini ko'zda tutadi. Bundan amaliy malakalar turli psixolog-maslahatchilar jamoasida – turli psixologik nazariyalarni yuksak kasbiy darajada egallagan mutaxassislar jamoasida ishlaganida yaxshi yuzaga keladi. Bir muammo bo'yicha o'zining kasbiy yo'nalishi bo'yicha turli mutaxassislarning hamkorliklarida amalga oshiriladigan psixologik konsilium deb ataluvchi ishlarni tez-tez o'tkazib turish ham tavsiya etiladi. Bunday konsiliumlar ayniqsa, psixolog-maslahatchining mustaqil amaliy faoliyati boshlanishida foydali bo'ladi.

3.Muloqot paratexnologik usul sifatida, muloqot turlari

Mijoz bilan suhbatni boshlash bo'yicha texnika psixolog-maslahatchi mijoz bilan shaxsan tanishayotganida va uning muammosini batafsil aniqlashga kirishayotganda foydalanishi mumkin bo'lgan uslublarni o'z ichiga oladi. Mijoz bilan yuzma-yuz uchrashib, o'z joyiga joylashib o'tirib olganidan keyin, psixolog - maslahatchi diqqat va do'stona munosabat, yuzida tabassum va shirin so'zlar bilan munosabatda bo'lishi kerak. Masalan "men sizni bu yerda ko'rganimdan judayam xursandman, siz bu yerga murojaat etib, to'g'ri qilgansiz. Ishonamanki, bizning uchrashuvimiz va suhbatimiz hamda hamkorlikdagi ishlarimiz siz uchun va men uchun ham yoqimli va foydali bo'ladi. Avvalo, keling yaxshilab tanishib olaylik". Shundan keyin psixolog-maslahatchi ismi familiyasini aytib o'zini tanishtiradi va mijozdan o'zi to'g'risida gapirib berishini iltimos qiladi. Keyin mijozga shunday savol bilan murojaat etish mumkin: "ismi sharifingiz", (agarda psixolog-maslahatchi mijozning ismi sharifini oldindan bilmasa?), "qanday muammolar sizni tashvishlantirmoqda", "nima masala yuzasidan keldingiz". Shundan keyin odatda mijozga fikrini jamlab olishi va unga beriladigan savollarga aniq va tez javob berishi uchun zarur bo'lgan kichik tanaffus qilinadi. Agarda tanaffus uzayib ketsa va mijoz unga berilgan savollarga javob berishda qiynalsa, hayajonlansa yoki gapni boshlab birdaniga to'xtab qolsa, psixolog-maslahatchi yuzaga kelgan vaziyatga darhol aralashishi tavsiya etilmaydi. Psixolog-maslahatchi mijozning o'zi gapni davom ettirishini sabr va toqat bilan kutishi ma'qul hisoblanadi. Agarda tanaffus juda cho'zilib ketsa va mijoz qiyin ahvolga tushib qolgani tushunarli bo'lib, gapni nimadan boshlashni bilmay qiynalsa, unda psixolog-maslahatchining o'zi mijozga murojaat etib, quyidagi gaplarni aytishi tavsiya etiladi: "gapiravering, sizni diqqat bilan eshitaman", "sizning har bir aytgan gapingiz men uchun juda muhim, marhamat davom ettiravering". Agarda shundan keyin ham mijoz gapirmasa, unda psixolog maslahatchi undan so'rashi mumkin "aytingchi, nima sababdan gapirmayapsiz? Gapirishingizga nimadir xalaqit qilayaptimi? Keling, buni birgalikda muhokama qilaylik, sizga yordam berishga harakat qilaman".

Shundan keyin mijozning o'zi suhbatni davom ettirsa, psixolog-maslahatchi uning gapini bo'lmasdan sabr, chidam bilan va bir do'stining dardini tinglayotgandek tinglashi kerak. Agarda mijoz qiynalib, hayajonlanib gapirmasa, gapni nimadan boshlashni bilmay to'xtab qoladigan bo'lsa, psixolog-maslahatchi mijozga berilgan savollar mazmuni yoki mijoz javob bergan savollar mazmuni asosida oson javob berishi mumkin bo'lgan qo'shimcha savollar beradi. Agarda psixolog maslahatchi ancha tajribali bo'lsa qo'shimcha va yo'naltiruvchi savollar yordamida tezda mijozni gapirtirishga erisha oladi, psixologik to'siqni yo'qotadi va kerakli ma'lumotlarni oladi. Psixolog-maslahatchining savollariga javob qaytarishda mijoz jiddiy qiyinchilikka duch kelgan hollarda mijozning ortiqcha psixologik asabiylashishini yo'qotishga uni ancha ochiq gaplashishiga yordam beruvchi quyidagi uslublardan foydalanish tavsiya etiladi:

Mijozga sezdirmasdan xonadan barcha begonalarni, masalan, sekretar-laborant, yordamchini chiqarib yuborib mijoz bilan yakkama-yakka qolish. Har doim bu ishni muloyimlik bilan amalga oshirish mumkin.

Bu holatda aksincha yo'l tutish ham mumkin. Maslahatlar xonasiga mijozga ancha yaqin bo'lgan, uni tinchlantira oladigan va psixolog maslahati bilan suhbatni osonlashtiradigan biror kishini taklif qilish mumkin. U kishini mijozning yoniga yoki psixolog-maslahatchi va mijozning o'rtasiga o'tqazish mumkin.

Mijoz bilan suhbat boshlaganda psixolog-maslahatchining o'zi mijoz bilan qiyinchiliksiz oson va erkin gaplasha olishi muhim. Aks holda uning shaxsiy hayajonlanishi, asabiyligi va ishonchsizligi mijozga ham o'tishi mumkin.

Hayotda, har bir insonda, shu jumladan tajribali psixolog-maslahatchida ham odamlar bilan munosabatlarda qiyinchiliklar uchrab turishi mumkinligi sababli endi boshlayotgan psixolog-maslahatchiga o'zi ham muloqotlar treningidan o'tishi, iloji boricha o'zidan mana shunday muammoni yo'qotishi yoki kabo'ladigan suhbatni, ayniqsa boshlanish qismini mashq qilib maytirishi tavsiya etiladi. Mijoz bilan uchrashuv oldidan u bilan olish foydali bo'ladi.

O'zini kommunikativ malaka va ko'nikmalarini takomillashtirishi uchun psixolog-maslahatchiga mijoz bilan psixologik maslahatda uchrashganda unga foydali bo'ladigan nutqiy odob qisqa shakllarini o'zlashtirib olishi tavsiya etiladi.

Mijozni tinchlantirish, undagi mavjud komplekslar ta'sirini va munosabatlardagi psixologik to'siqlarni yo'qotish, mijozning psixologik xafvsizligini ta'minlovchi jismoniy va psixologik qulaylik muhitini yaratib beruvchi texnik uslublarni o'z ichiga olishi mumkin. Bu uslublarga quyidagilar kiradi:

– bir necha vaqt mijozni bir o'zi bo'lishiga imkon berish. Masalan, bir necha daqiqa hech kim bilan gaplashmay yakka o'tirishi. Bu vaqtda psixolog maslahatchi o'z xonasida biror ish bilan mashg'ul bo'lishi yoki bir necha daqiqaga chiqib ketishi mumkin;

– mijoz xonada o'tirib maslahatchi bilan bo'ladigan suhbatga o'zini tayyorlayotganda, maslahat xonasida yoqimli musiqa qo'yish mumkin.

– suhbat paytida mijozning qo'liga biror bir katta bo'lmagan yoqimli predmetni, masalan o'yinchoqni berib qo'yish;

– Psixolog maslahatchi bilan suhbat paytida, biror bahona o'ylab topish, masalan, psixolog-maslahatchiga kichik bir iltifot ko'rsatish, yordam qilish asosida mijoz o'z qo'llari bilan qandaydir harakatlarni bajarishini taklif etish.

Yuqorida aytib o'tilgan harakatlarni amalda, turli kombinatsiyalarda, alohida bir-biri bilan turli birliklarda qo'llash mumkin. Mijozda psixologik keskinlikni yo'qotish va dardini ifoda etish bosqichida uning hikoyasini faollashtirish. Psixolog-maslahatchiga yo'naltirilgan mijozning o'zi va o'z muammolari haqidagi to'la, ochiq, samimiy, emotsional mazmunli hikoyasini psixologik maslahatda dardini izhor etish deb ataladi.

Mijozning dardini aytishi uchun, asosan, psixologik maslahat o'tkazish boshida qo'llaniladigan yuqorida aytib o'tilgan uslublardan tashqari, dardini aytish davomida qo'llaniladigan psixolog-maslahatchining quyidagi amaliy harakatlari yordamida qulay psixologik muhitni yaratish mumkin.

1. "Oydinlashtirish". Takrorlash – bu uslub mijozga sezdirmay, uning gap va harakatlarini takrorlashdan iborat bo'ladi.

Xususan, ishoralari, mimikasi, pantomimika, gapi, ohangi, mijoz gapidagi tanaffuslarni takrorlash mumkin. Mijoz uning muammolari to‘g‘risida, o‘zi haqida gapirib turib, maslahatchiga ko‘z tashlaganda takrorlash ayniqsa muhimdir.

2. “Perifraza”. Mijoz dardlarini aytayotganida psixolog-maslahatchi tomonidan mijozning gapi mazmunini tushunish, aniqlash uchun aytiladigan sekin, gap davomidagi replika, luqma. Perifrazadan foydalanganida psixolog-maslahatchi mijozni tinglab turib mijoz gapi orasidagi tabiiy yuzaga keladigan tanaffuslarda qisqacha, o‘z so‘zlari bilan, tasdiqlash yoki savol tariqasida mijoz aytgan gaplarni takrorlaydi. O‘z navbatida uni tushunayotganlarini to‘g‘riligini tasdiqlashini yoki rad etilishini kutadi. Perifrazani masalan quyidagi so‘zlar bilan boshlash mumkin: “Shunday qilib...”, “Siz aytdingiz-ki...”, “Men sizni to‘g‘ri tushundimmi, siz aytdingiz-ki...”. Mijoz aytgan oxirgi so‘zlarni shunchaki savol shaklida takrorlash va undan aytilgan gaplar to‘g‘riligini tasdiqlashni yoki rad qilishni kutish mumkin.

3. “Umumlashtirish” – bir tomondan perifrizani eslatuvchi uslub, lekin mijoz aytgan oxirgi so‘zga taalluqli emas, balki bir necha fikrlar va gaplardan tashkil topgan butun bir fikr-mulohazaga taalluqli. Mijozning oxirgi fikrini qanday bo‘lsa shundayligicha takrorlaydigan perifrazadan farqli ravishda umumlashtirish uning fikrini erkin, lekin juda aniq umumlashtirilgan shaklda berishdan iborat bo‘ladi. Umumlashtirishni, masalan, quyidagi so‘zlar bilan boshlash mumkin: “Shunday qilib, siz aytgan gaplarni umumlashtirgan va qisqa shaklda ifoda etadigan bo‘lsak, unda buni shunday bajarsak bo‘ladimi...?”, “Agarda aytilganlarga qisqacha yakun yasasak, unda buni shunday tushuntirish mumkin...”.

4. Mijozning fikrini rag‘batlantirib turuvchi “nima”, “qanday”, “qanday qilib”, “nima uchun” kabi savollarni uning oldiga qo‘yish uslubi. Bu uslub odatda, psixolog-maslahatchi uchun mijoz fikrida o‘zi uchun biror holatni oydinlashtirib olish zarur bo‘lganida hamda mijozning gapirishda qanday davom etishni bilmay qiynalib turgan paytida foydalaniladi.

5. Mijoz bilan suhbatda uning tili xususiyatlarini egallab olish va foydalanish. Maslahatchi diqqat bilan mijozni tinglab

uning nutqi uslubini xususiyatlarini anglab olishga harakat qiladi, uning so‘zlari, iboralari, ifoda etishini diqqat bilan kuzatadi. Uni aniqlab va o‘zlashtirib olib, psixolog-maslahatchi bir oz vaqtdan keyin mijoz bilan muammo paytida mana shu nutqiy uslublardan ongli ravishda foydalana boshlaydi, ya’ni mijozga sezdirmay uning nutqi xususiyatlarini takrorlay boshlaydi. Natijada, mijoz va psixolog-maslahatchi o‘rtasida psixologik umumiylik va avvalgidan ham ko‘ra kuchliroq bir-birini tushunish yuzaga keladi. Mijoz o‘zi bilmagan holda psixolog-maslahatchini unga psixologik jihatdan yaqin odam sifatida qabul qiladi va unga o‘zini yaqin tuta boshlaydi. Biroq psixolog-maslahatchi uni mazax qilayapti degan fikr yuzaga kelmasligi uchun bu usuldan foydalanishni juda ham oshirib yuborishi kerak emas.

Takrorlash va muhokama uchun savollar:

1.Texnologik ta’sir: direktiva va ularning turli tumanligi nimalarda namoyon bo‘ladi?

2. Interpritatsiya texnologiyasi nimadan iborat?

3. Muloqot paratexnologik usul sifatida qanday namoyon bo‘ladi?

4. Psixologik maslahatda qo‘llaniluvchi muloqot turlari haqida hayon eting.

Mavzu yuzasidan test savollari:

1. Interpretatsiya tushunchasi qanday ma’noni anglatadi?

*A. Voqealarning asosiy mazmuni yoki sababini aniqlash.

B. Turli vositalar yordamida insonlarning fikrlari, hissiyotlari va hatti-harakatlariga ta’sir ko‘rsata olish.

S. Mijozga sezdirmay, uning gap va harakatlarini takrorlash.

D. Mijozning individual xususiyatlarini o‘rganish.

2. Psixologning tashqi ko‘rinishi va kiyimi qanday bo‘lishi lozim?

A. Oxirgi modada bo‘lishi.

B. Sodda, odmi bo‘lishi.

*S. Auditoriyaga mos bo'lishi.
D. Kostyum yubkada bo'lishi.

3. Psixologning mijoz bilan muloqot jarayonidagi "Oydinlashtirish" uslubi nimani anglatadi?

A. Mijoz aytgan oxirgi so'zlarni shunchaki savol shaklida takrorlash va undan aytilgan gaplar to'g'riligini tasdiqlashni yoki rad qilishni kutish.

B. Mijozning fikrini erkin, lekin juda aniq umumlashtirilgan shaklda berish.

S. Mijozning fikrini rag'batlantirib turuvchi "nima", "qanday", "qanday qilib", "nima uchun" kabi savollarni uning oldiga qo'yish.

*D. Mijozga sezdirmay, uning gap va harakatlarini takrorlash.

4. Pedagogik reabilitatsiya funksiyasining mazmuni nima?

A. O'quvchilarni nazorat qilish.
B. O'quvchilarni boshqarish.
*S. O'quvchilarning obro'sini ko'tarish.
D. O'quvchilarga ishonish.

5. Psixolog o'zini maktabda reklama qilishi necha bosqichdan tashkil topadi?

A. 1.
B. 2.
S. 3.
*D. 4.

6. Psixologning mijoz bilan muloqot jarayonidagi "Perifraza" uslubining mohiyati nimadan iborat?

*A. Mijoz dardlarini aytayotganida psixolog-maslahatchi tomonidan mijozning gapi mazmunini tushunish, aniqlash uchun aytiladigan sekin, gap davomidagi replika, luqma.

B.Mijozning fikrini erkin, lekin juda aniq umumlashtirilgan shaklda berish.

S.Mijozning fikrini rag'batlantirib turuvchi "nima", "qanday", "qanday qilib", "nima uchun" kabi savollarni uning oldiga qo'yish.

7. Psixologning mijoz bilan muloqot jarayonidagi "Umumlashtirish" uslubi nimani anglatadi?

A. Mijoz dardlarini aytayotganida psixolog-maslahatchi tomonidan mijozning gapi mazmunini tushunish, aniqlash uchun aytiladigan sekin, gap davomidagi replika, luqma.

*B. Mijozning fikrini erkin, lekin juda aniq umumlashtirilgan shaklda berish.

S. Mijozning fikrini rag'batlantirib turuvchi "nima", "qanday", "qanday qilib", "nima uchun" kabi savollarni uning oldiga qo'yish.

D. Mijozga sezdirmay, uning gap va harakatlarini takrorlash.

8. Maktabga bolalarni qabul qilishda asosan qaysi testdan foydalaniladi?

A. Kettel.
B. Ayzenk.
S. Klimov.
D. * Kern-Yirasek.

9. Kasbiy qiziqishlarni aniqlashda asosan qaysi testdan foydalaniladi?

A. Kettel.
B. Ayzenk.
*S. Klimov.
D. Dembo-Rubinshteyn.

10. Kasb tanlash muammolarini hal qilishda qanday testlardan foydalaniladi?

A. DDS.
B. Qiziqishlar xaritasi.
S. Xolland metodikasi. *D. Barcha javoblar to'g'ri.

14-BOB. PSIXOKORREKSIYANING METODLARI

Reja:

1. Artterapiya.
2. O'yin terapiyasi.
3. Psixogimnastika.
4. Biblioterapiya
5. Raqs terapiyasi.
6. Ertak terapiyasi.
7. Psixodramma.
8. Logoterapiya.

Tayanch tushunchalar: Intervyu, psixologik maslahat texnikasi, o'yin terapiyasi, artterapiya, psixogimnastika, xulq-atvor Psixokorreksiyasi, psixodramma. Psixokorreksiya.

1. Artterapiya

Artterapiya dastlab Z.Freyd va K.Yungning egodagi himoya mexanizmlarining namoyon bo'lishi sifatidagi nazariy g'oyalari asosida vujudga keldi (sublimatsiya, proyeksiya). Dastlab psixoanalizda paydo bo'lgan artterapiya hozirda barcha yo'nalish vakillari tomonidan keng qo'llanilmoqda. Artterapiyaning yutug'i shundaki, u tarapevtik aloqani o'rnatishni chuqurlashtirishga yordam beradi. Bir vaqtning o'zida ham terapevtik va diagnostik metod hisoblanadi, psixoterapiyaning har qanday shakli va vaziyatlarida qo'llash mumkin. Turli vositalardan foydalanish imkoniyati mavjud – qalamcha bilan qumga chizishdan, oddiy qalam bilan san'at asari yaratish va haykal yasash ham mumkin. turli muammolarni hal qilishda foydalanish mumkin. Artterapiya bolalarda xavfsizlik hissini rivojlantiradi.

Artterapiyaning mahsuldorligi shundaki, birinchidan, nizoli vaziyatlar simvolik shaklda qayta paydo bo'ladi, rasmlar yordamida tashqariga chiqariladi, shu tariqa uni muhokama qilish va qaror qabul qilish mumkin. Ikkinchi tomondan ijod jarayonining o'zi shaxsning o'sishiga, o'zini o'zi namoyon qilishga, o'zini o'zi rivojlantirishga imkoniyat yaratadi, hayotiy

qiyinchiliklarni yengish uchun ichki imkoniyatlarni topish imkonini beradi.

Artterapevtik metodning afzalliklaridan biri juda kuchli qarshilik bo'lganda ham bola bilan aloqa o'rnatish oson bo'ladi. Psixolog oldiga kelganda bola har doim ham o'z muammosi haqida gapirgisi kelmaydi, lekin nimanidir chizib berish so'ralganda, hech qachon qarshilik qilmaydi. Bola kuchli hayajonlanganda, uning nafaqat gapirgisi balki o'z muammolarini chizgisi ham kelmaydi. Bunday holda o'z muammolarini boshqa tilda ifodalash imkonini beradigan majoziy rasmdan foydalanish mumkin.

Artterapiyada diagnostik va terapevtik jarayonlar bir vaqtda ro'y beradi. Artterapiya mahsullari qimmatbaho diagnostik material hisoblanadi. Bu esa artterapiyani proyektiv testlarga yaqinlashtiradi. Ba'zi mualliflar uni ekspressiv proyektiv metodlarga kiritadi. Artterapevtik tahlil asosiy emas, balki rasm muallifi o'zini qanday tushunishi, ko'rishi muhim.

O'z ijodi mahsullarini tasvirlash va muhokama qilish jarayonida mijozning o'z ichki his-tuyg'ularini anglashi ro'y beradi. O'z muammo va nizolarini asta-sekin bayon etish, ularni bartaraf etish va hal qilishga olib keladi.

Artterapiya uchun maxsus xona yoki sinfdan foydalanish mumkin. Xonada umivalnik bo'lishi maqsadga muvofiq. Maxsus fartuk yoki xalatdan foydalanish mumkin. Artterapiya materiallari har xil bo'lishi mumkin: kraska, qalamlar, flomasterlar, rangli qog'ozlar, kley, qaychi, karton, ip, tayoqcha, mel, qum, tuproq, plastilin, gullar, materiallar, tuxumning po'chog'i.

Artterapevtik mashg'ulotlarni asosiy to'rt bosqichga bo'lish mumkin. Dastlabki bosqichda ishtirokchilar tasodifiy ijodiy faoliyatga tayyorlanadi. Buning uchun turli o'yinlar va maxsus mashqlardan foydalaniladi: "Erkin bo'ling va nimani kerak deb hisoblasangiz, shuni amalga oshiring",– degan qo'llanma aytiladi.

Ikkinchi bosqich asarni yaratish jarayonidir.

Uchinchi bosqich – o'z ishini muhokama qilish jarayoni.

To'rtinchi bosqichda har bir guruh a'zosining muvaffaqqiyatini ta'kidlash va mashg'ulot haqida iliq taassurotlar almashinadi.

"Kollaj". Artterapevtik metodlarning bir varianti kollaj texnikasi hisoblanib, bir-biridan ko'rinishi va rangi jihatidan farq qiluvchi materiallarni asosga tanlab yopishtirish bilan belgilanadi. Bolalarga jurnallardan qirqib olingan rasmlar, tasviriy fragmentlar, turli tasviriy ifodalardan muayyan obraz yaratish taklif etiladi. Kollaj texnikasi shaxsiy yozuvlar, kichik jumlalar bilan to'ldirilishi mumkin. Odatda jurnallardan qirqib olingan rasmlar turli hajmdagi qog'ozlarga yopishtirilishi mumkin.

Kollaj texnikasi psixologiyada xuddi rasm chizdirish singari proyektiv metod sifatida qo'llanilishi ham mumkin. Proyeksiya keng ma'noda shaxsiy ichki dunyosini yuzaga chiqarish bilan belgilanadi. Kollajda insonning kechinmalari, tassavvurlari, intilishlari, his-tuyg'ulari, qadriyatlari ifodalanadi. Inson uchun muhim ahamiyat kasb etuvchi narsalar uning ishida o'z ifodasini topadi, ikkinchi darajali narsalarga esa kamroq e'tibor qaratiladi.

Boshqa artterapevtik texnikalar singari kollaj bir vaqtning o'zida ham terapevtik, ham psixodiagnostik vazifalarni bajaradi. Kollaj axborotga boy bo'lib, uning yaratilishi va tahlilida insonning ongli ustanovkalari bilan birga uning anglanilmagan kechinmalari, ehtiyojlari, munosabatlari ham o'z aksini topadi. Kollajni yaratishda turli mavzularni taklif etish mumkin. Masalan "Men kimman?", "Men qandayman?", "Biz va boshqalar", "Mening o'tmishim", "Bugunim va kelajagim". Kollaj obrazi terapiya maqsadiga ko'ra belgilanadi. Masalan, kollaj texnikasini o'smirlar guruhida ularni birlashtirish maqsadida o'tkazish mumkin. U holda "Biz kimmiz?", "Biz qandaymiz?" mavzulari tanlanadi, yoki oilaviy konsultatsiyalarda ota-onalardan bolalari bilan "Bizning oila" mavzusida kollaj yaratishini so'rash mumkin.

Kollaj yakka tartibda yoki kichik guruhlarda (2-4 kishi) amalga oshiriladi. Uning bajarilish muddati qat'iy vaqt chegaralaridan to vaqtning umuman chegaralanmaganligigacha belgilanishi mumkin.

Psixolog kollajni yaratishda kuzatuvchi yoki guruh a'zosi sifatida ishtirok etishi mumkin, yoki vazifa kattalar ishtirokisiz mustaqil xuddi uy vazifasi sifatida bajarilishi mumkin.

Kollajni ayniqsa, 9-11 sinflarning psixologik mashg'ulotlarda qo'llanilishi juda qiziqarli. Yuqori sinf o'quvchilarining ijodiy yondashuvi psixoterapevtik vazifalar bilan birga ijtimoiy-psixologik vazifalarni ham yechish imkonini beradi. Bundan tashqari ularga ijobiy hamkorlik tajribasini, bir-birini eshitish va tushunishni o'rgatishga kelishmovchiliklarni hal etishga yordam beradi.

Kollaj texnikasini qo'llash bosqichlari.

1. Tayyorlov bosqichi. Bu bosqich o'z ichiga kollaj texnikasi bilan tanishuv, uning yaratilishi uchun materiallarni tayyorlash (vatman, jurnallardan, kesib olingan materiallar, kley, qaychi, flomaster)ni oladi. Maskur bosqichning asosiy maqsadi – ishni tashkil etish va ijodiy ustanovkani yaratishdir.

2. Instruktiv bosqich – kollaj yaratishning boshlang'ich qismi bo'lib bir tomondan vazifa mavzusining tushunarli va aniq tushuntirishni taqozo etsa, ikkinchi tomondan, xavfsizlik, ishonch hissini bag'ishlovchi ijodiy muhitni yaratish bilan belgilanadi. Ijobiy munosabatlar ish jarayonidagi tanqidiy tanbehlarning bo'lmasligi, ishning boshlang'ich bosqichida ijobiy baholash, jurnal, rasm, tasvir va yozuvlarni tanlashdagi ixtiyoriylik ushbu bosqichdagi muhim qadamlardir. Psixologning asosiy ustanovkasi: Siz xohlagan ishingizni bajarishingiz "mumkin", noqulayliklarni yuzaga kelmasligi uchun psixolog guruh a'zolaridan tartiblikni, tozalikka rioya qilish, tinchlikni saqlash kabi buyruqlardan o'zini tiyishi, aksincha, ochiqlik va ijodiy tartibsizlikni qo'llab turishi lozim. Bu ishtirokchilarga o'zlarini tinch va erkin his etishlariga hamda ishga bajonidil kirishish imkonini beradi.

3. Vazifani bajarilish bosqichida psixolog guruh ishini kuzatib borishi mumkin. Shu o'rinda u yo passiv kuzatuvchi sifatida namoyon bo'lib, o'zining jarayonga bo'lgan ta'sirini kamaytirishga harakat qiladi. Kerak bo'lgandagina, ba'zi hi-sobot yoki bayonnomalarni amalga oshirish mumkin yoki faol kuzatuvchi bo'lib, guruhlar bilan o'zaro aloqaga kirishadi, o'z fikrlarini bildiradi, o'z g'oyalari bilan qo'llab-quvvatlab turadi. Ba'zi hollarda, agar psixolog oldida faqatgina guruh a'zosi bo'libgina hal etishi mumkin bo'lgan vazifa tursa, masalan,

psixologik jamoani jipslashtirish, u qo'yilgan vazifani ijodiy jarayonni bevosita ishtirokchisi sifatida hamma bilan birga bajarishi mumkin.

4. Muzokara va tahlil bosqichi o'z ichiga quyidagilarni kiritadi: birinchidan, ishchi guruh bilan birga ifoda etish, bunda ular kollajning asosiy g'oyalarini ta'riflab, o'zlarini uning yaratilishdagi fikrlari va kechinmalarini guruh ishining xususiyatlari (guruhiy qarorning qabul qilinishi, guruhdagi munosabatlar, munozarali masalalarni hal etilishini) so'zlab beradilar. Ikkinchidan, boshqa guruh ishtirokchilarining qayta aloqasi, ularning kollajni yaxlit holda yoki alohida qismlarini tushunish. Pedagog-psixolog bu bosqichda ishtirokchilarni muzokaraga chorlaydi, ularni o'z fikrlarini bayon etishga yo'naltiradi, guruhiy muzokarani tashkil etib, u o'z oldiga qo'ygan vazifalardan kelib chiqqan holda suhbatni kerakli maqsad tomon yo'naltiradi. Masalan, agar asosiy vazifa jamoaning jipslashuvi bilan belgilansa, psixolog savollari hamkorlikdagi faoliyatga ko'maklashuvchi mexanizmlar, strategiya va tantanalar masalasiga qaratiladi.

5. Kollaj interpritatsiyasi, tahlilning muhim qismi bo'lib, u psixologik tomondan qayta aloqa sifatida beriladi hamda psixoterapevtik vazifani bajaradi. U bir kishi yoki guruh muammosini hal etishga yo'naltiriladi. U yumshoq shaklda, ijobiy baho, qo'llab-quvvatlash ruhida bo'lishi kerak.

Psixolog kollaj texnikasidan psixodiagnostik maqsadlarda ya'ni shaxs va guruh haqida axborot olish uchun foydalanishi mumkin.

1. O'yin terapiyasi

Ta'limiy o'yinlar kichik guruhlarda quyidagi xilda o'tkaziladi:

O'yinchoqlar bilan o'ynaladigan o'yinlar – "Ayiqlarga nima kerak?", "Jajji oyoqchalarimiz", "Zumrad uchun ko'ylaklar".

Stol ustiga qo'yib o'ynaladigan o'yinlar – "Nima qayerda yuradi?", "Men aytgan narsani ko'rsat", "Kimning qo'lida nima bor?",

Og'zaki usuldagi ta'limiy o'yinlar – "Qo'g'irchoq Lolaxonni cho'miltiramiz", "Qo'g'irchoq Lolaxon mehmonga keldi", "Ajoyib xaltacha", "Shaklini top", "Rangini top" kabi o'yinlar kiradi.

Eshitish va ko'rish a'zolarini faollashtirish uchun "Xilini top", "Qaysi daraxtning mevasi?", "Nimaning pati", "Mevasini top", "Onasini top", "Mevalar va barglar", "Domino", "Yovvoyi va uy hayvonlari", "Ishlash uchun nima zarur", "Bu uychada qanday hayvon yashaydi?", "Bu kim yoki nima?" singari o'yinlardan foydalanish maqsadga muvofiq bo'ladi. Bu o'yinlar orqali bolalarda meva va sabzavotlar, hayvonlar va parrandalar, yil fasllari, kiyim-kechak va boshqalar kabi tasavvurlar boyitilib, kengaytirilib, qurish va eshitish, esda saqlab qolish xususiyatlari rivojlantirilib boriladi. Katta guruhlarda o'ynaladigan "Ayting biz topamiz", "Topgan topag'on", "Oshqovoq pishdi", "Loy o'yini", "Bog'bonlar" o'yinlari orqali mehnatga muhabbat ruhi tarbiyalanib boradi.

Bolalar qalbida musiqaga bo'lgan muhabbat hissini oshirishda musiqiy- ta'limiy o'yinlarning roli beqiyosdir. Tarbiyachi bolalarga turli xil musiqa asboblarini ko'rsatib, chalib berish orqali, cholg'u asboblarining ovozi va tuzilishi va turlari bilan tanishtirib boradi. "Ovozidan top", "Nimada chalyapman?", "Qo'ng'iroq qanday jaranglayapti?" kabi o'yinlar orqali tarbiyachi bolalarga ovoz va cholg'u asboblarining tovush xususiyatlarini farqlashga o'rgatadi. "Tapur-tupur qayrag'och", "Tomga tosh otdim", "O'ynab ber", "Sanamalar", "Mushtum va kaftchalar", "Yomg'ir" kabi milliy o'yinlar orqali bolalarni musiqa ritmiga mos harakat, o'yinli ashulani ijro etish, qarsaklar va mimik harakatlarni to'g'ri bajarishga o'rgatib boriladi.

O'yin bir necha muhim funksiyalarni bajaradi:

1. Biologik o'yin. Go'daklik davridan boshlab o'yin bolaning qo'l motorikasini, tana va ko'z harakatlarini rivojlantiradi, shuningdek, energiyani sarflashiga hamda o'zini erkin tutishiga imkoniyat yaratadi.

2. Shaxsiy o'yin. O'yin faoliyati bolaga tashqi olamni anglashga, o'z tanasi hamda ruhining qanday imkoniyatlarga ega

ekanini bilishga yordam beradi. Demak, o'yin bolaning bevosita kognitiv sohasiga ta'sir qilar ekan. O'yin bolaga fantaziya va simvolizatsiya yordamtida "orzularining amalga oshishiga", o'z "men"i bilan bog'liq nizolarni hal qilishga imkon yaratadi.

3. Shaxslararo o'yin. Bola asosiy ijtimoiy malakalarni o'yin jarayonida egallaydi: o'yinchoqlarni bo'lishishdan tortib, fikr almashinishgacha. Bu funksiyalardan asosan guruhiy va oilaviy terapiyada foydalaniladi.

4. Ijtimoiy-madaniy o'yin. Har bir tarixiy davrda bolalar kattalar rolini o'zlashtirib, o'z repertuarini kengaytirganlar. O'yin orqali bolalar ushbu rol egasi jamiyatda nima ish bilan shug'ullanishi, uning g'oyalari, xulqi va qadriyatlarini tushuna boshlaydi.

Birinchi bo'lib o'yin terapiyasi psixoanalitiklar ishlarida namoyon bo'lgan (M.Klayn, A.Freyd, G.Xag-Xelmut). Psixoanalitik amaliyotda o'yin simvolik faoliyat sifatida ko'rilib, o'yinchoqlar yordamida bola kattalarning bosimidan va taqiqlaridan xalos bo'ladi hamda ongsiz hatti-harakatlari orqali o'z istaklarini ifodalaydi. 1982 yilda O'yin Terapiyasi Xalqaro Hamjamiyati tashkil qilinib, uning maqsadi butun dunyoda o'yin terapiyasini qo'llovchi psixologlarni yig'ish edi.

Hozirgi davrda o'yin psixoterapiyasiga 3 xil yondashuvni ko'rishimiz mumkin:

- Psixoanalitik
- Gumanistik
- Qayta shakllantirish o'yin terapiyasi.

Psixoanalitik yo'nalishda psixoterapevt tarjimon sifatida namoyon bo'ladi. U bolaning o'yin jarayonidagi hatti-harakatlariga e'tibor berib, harakatlarning mazmunini aniqlashi kerak.

O'yinning gumanistik modeli K. Rodjers va V. Ekslayn tomonidan yaratilgan. Ularning fikricha, o'yin terapiyasining maqsadi – bolaning shaxsiy o'sishi va rivojlanishi uchun kattalar bilan munosabatini qayta tiklashdir. Bola hech qanday qo'rquvsiz o'z xohishlarini, istaklarini bayon qiladi.

3 yo'nalish D. Levi tomonidan taklif qilingan bo'lib, qo'rqinchli voqealarni boshdan kechirgan bolalarda o'tkaziladi.

Bunda psixoterapevt maxsus o'yinchoqlar yordamida bolani dahshatga solgan voqeani qayta tiklaydi. Endi bu "o'yinning" tuzuvchisi bola bo'lganligi sababli, u o'z xohishicha voqealar rivojini o'zgartirishi mumkin.

O'yin mashqlaridan misollar.

Qo'rquvni yengish bilan bog'liqo'yin.

Tish doktori (itdan qo'rqqan holatlarda ham foydalanish mumkin). O'yin uchun o'yinchoq kuchukcha va boshqa hayvonchalar zarur. Psixolog bolaga: "qara, qanday shirin kuchukcha. Uning ismi Bobik. Uning quloqlari katta, og'zi ham katta, tishlari o'tkir. Lekin kuchukchaning tishlari og'riyapti, u yig'layapti. Yordam berish kerak. Kel, sen hayvonlarni davolovchi shifokor bo'lasan." Bola itga ukol qiladi, tishlarini tozalaydi, plastilindan plomba yasaydi va h. Boshqa hayvonlarni ham da'volashni taklif qilish mumkin.

3. Psixogimnastika

Psixogimnastika – bu guruh a'zolarining o'zini namoyon qila oladigan va nutqsiz munosabatga kirisha olishini ta'minlovchi metoddir. Bu samarali vosita yordamida shaxsning ijtimoiy hodisalarni idrok qilishi uchun eng qulay sharoit yaratiladi, "tana tili"ga e'tibor beriladi, atrof-hayot munosabatlarini ifodalashga imkoniyat yaratiladi. "Psixogimnastika" termini keng va tor ma'noda qo'llaniladi. Guruh a'zolarining asosiy kommunikatsiya vositasi imo-ishorali harakatlar bilan ta'sir o'tkazish hisoblanadi.

Tor ma'nodagi psixogimnastika o'yinlar, etyudlar ko'rinishida bo'lib, guruh a'zolari aloqa vositasi sifatida nutqsiz harakatni qo'llaydilar. Psixogimnastikaning bu turi guruhiy korreksiya vazifalarini bajarishga yo'naltirilgan, ya'ni o'zaro aloqa o'rnatish, tarang vaziyatni ko'tarib tashlash, qarama-qarshi tomon aloqalarini ishlab-chiqish va h.

Keng ma'nodagi psixogimnastika – bu maxsus mashg'ulotlar kursi bo'lib, uning yo'nalishi bilishga oid va shaxsiy emotsional tomondan rivojlantirishga va korreksiya qilishga qaratilgandir.

Guruh bilan ishlashning nutqsiz usuli sifatida psixogimnastika hissiy kechinmalarning paydo bo'lishi, emotsional holatlarning kechishi, harakatlarni bajarishdagi muammolar,

yuz mushaklarining ma'noli harakatlari, imo-ishoralar bilan qilinadigan harakatlarni nazarda tutadi, mijozga o'zini namoyon qilishga va so'z yordamisiz muloqot o'rnata olishga imkon yaratadi. Bu qayta tiklovchi Psixokorreksiya metodi bo'lib, maqsadi – mijoz shaxsini o'rganish, tushunish va o'zgartirishdir.

Psixogimnastika 3 qismdan iborat bo'lib, har bir qism o'zining mustaqil vazifalari va shaxsiy metodik vositalari bilan xarakterlanadi.

1. Tayyorgarlik qismi.
2. Pantomimika (imo-ishorali harakatlar) qismi
3. Yakuniy qism.

Psixogimnastika mashg'ulotining tayyorgarlik qismi. Vazifalari:

- guruh a'zolaridagi tarang, hayajonli holatni pasaytirish;
-qo'rquv va "mumkin emas" degan tushunchalarni olib tashlash;
- diqqatni rivojlantirish;
- o'zi va boshqa odamlarning harakat faolligini seza olishni shakllantirish;
- guruh a'zolari o'rtasidagi emotsional masofani qisqartirish;
- o'zi va boshqalarning his-tuyg'ularini, hissiy holatini, muammolarini nutqsiz ifodalash va tushunishni shakllantirish.

Tayyorgarlik qismi qoidaga asosan diqqatni rivojlantirishga qaratilgan mashqlardan boshlanadi. Bu turdagi mashqlarga quyidagilar kiradi:

- kechikish (orqada qolish) mashqi. Guruh a'zolari oddiy gimnastika mashqini boshlovchidan bir harakatga ortda qolib ketma-ket ravishda qaytaradilar. Mashq tezligi sekin-asta ortib boradi.

-ritmni doira bo'ylab uzatish. Guruh a'zolarining hammasi bir-birining ortidan doira bo'ylab berilgan ritmni chapak chalib takrorlaydilar.

- harakatni doira bo'ylab uzatish. Guruh a'zolaridan biri tasavvuridagi predmet bilan shunday harakat bajara boshlaydiki, bu harakatni keyingi ishtirokchi davom ettira olishi kerak. Keyingi ishtirokchi ham tasvirlangan predmet bilan bog'liq boshqa biron

harakatni bajarishi va bu predmet doira bo'ylab turli harakatlar bilan aylanib chiqishi lozim.

Psixogimnastik mashg'ulotning pantomimik qismi.

Psixogimnastikaning pantomimika qismiga korreksiyalash guruhida asosiy vaqt ajratiladi. Mijoz taklif qilgan mavzular so'zsiz tanlanadi. Mavzular psixolog tomonidan ham tavsiya qilinishi mumkin. Pantomimika uchun mavzular mazmuni chegaralanmagan va alohida bir mijozning muammolariga, butun guruh a'zolarining muammolariga, shaxslararo harakatlarga mo'ljallangan bo'lishi mumkin. Pantomimika qismida quyidagi mavzular tez-tez qo'llaniladi.

1. Qiyinchiliklarni yengib o'tish.

Bu mavzu umuminsoniy muammolar va munozaralarni aks ettirib, timsol ko'rinishida tasavvur qilinishi mumkin. ("Qiyinchiliklarni yengib o'tish", "Taqiqlangan meva", "Chorraha", "Kasallik", "Sog'lik", "Baxt", "Xavf" va boshqalar). Barcha mijozlar navbatma-navbat hayotiy qiyinchiliklarni qanday bartaraf etishni tasvirlaydilar, qiyinchilik timsoli sifatida qandaydir predmetdan foydalanish, masalan, stul yoki skameyka to'siq bo'lib uni yengib o'tish kerak.

2. Taqiqlangan meva.

Hamma mijozlar navbatma-navbat o'z xohish istaklari tashqi va ichki me'yorlar bilan mos tushgan holatlarda o'zlarini qanday tutishlari haqida gapirib beradilar. Taqiqlangan meva sifatida qandaydir predmetdan foydalanish mumkin.

3. Mening olam. Mijoz guruh a'zolaridan bir nechtasini tanlab oladi. Ularni davrada shunday joylashtiradiki, ular o'rtasidagi masofa oila a'zolari o'rtasidagi emotsional yaqinlik bilan mos kelsin.

4. Haykaltarosh. Guruh a'zolaridan biri haykaltarosh rolini ijro yetadi. Guruh a'zolarining o'ziga xos xususiyatlari va munosabatlarini aks ettiruvchi holatlarni; ularning gavda tuzilishi, tashqi qiyofasini shunday holatga keltiradiki, uning fikricha bu ko'rinish shu odam shaxsiga xos xususiyatlarni va nizolarini (janjalkashliklari) aks ettirsin.

Psixogimnastika mashg'ulotining yakuniy qismi.

Psixogimnastikaning yakuniy qismi guruh a'zolarida pantomima qismi davomida paydo bo'lgan, muhim ahamiyatga ega bo'lgan, kuchli emotsiyalar, guruh jipslashuvining ortishi, ishonch va qat'iylikning ortishi natijasida hosil bo'lgan tarang holatni olib tashlashni nazarda tutadi.

Bu yerda mijozlarga boshlangich qismdagi jipslashish hissini boshdan o'tkazishga yordam bergan mashqlardan foydalaniladi.

Korreksiya ishining mustaqil metodi sifatida psixogimnastikani qo'llash 1979-yili G.Yunova tomonidan taklif qilindi. G.Yunovaning psixogimnastikasi D.Morenoning o'smirlar uchun psixodrammasining o'zgargan shaklidir. G.Yunova metodikasidagi har bir mashg'ulot, ritmika, pantomima, guruhiy o'yin va raqslarni o'z ichiga olib 3 davrdan iborat:

1. Tarang holatni chiqarib tashlash – sotsiometriya ahamiyatiga ega bo'lgan yugurish va yurishning turli variantlari orqali erishiladi; kimni sheriklikka tanlash, kim bilan bir komandada birga bo'lish va hokazo.

2. Pantomimika davri. Bu davrda guruh a'zolari turli holatlarda, masalan, derazadan o'g'ri tushgandagi, ko'lmakka (botqoqqa) qadam qo'yishga qo'rqqandagi holatni nutqsiz tasvirlab berishlari lozim.

3. Yakuniy davr. Guruh a'zolari bilan bir tan bir jon ekanlik hissini mustahkamlash. Unda turli ko'rinishdagi jamoaviy o'yin va raqslardan foydalaniladi.

4. Biblioterapiya

V.M. Myasishevning yozishi bo'yicha – "Biblioterapiya uslubi o'zida kitobshunoslik, psixologiya, psixoterapiya, psixokorreksiyaning murakkab qo'shilmasini mujassam etadi".

Biblioterapiya – mijozga maxsus yo'nalish berish, yo'naltiruvchi ta'sir etib, maxsus tanlangan adabiyotni o'qitib, ruhiy holatini normallashtirish yoki optimizatsiyalashga qaratiladi.

Korreksiya (yo'naltirilgan) o'qishning oddiy o'qishdan farqi uning u yoki bu ruhiy jarayon, holat, shaxs xususiyatlariga yo'naltirilganligi: o'zgargan – ularning normallashuvi; normal – ularni bosiqlik, vazminlashtirish uchun.

Korreksiya (yo'naltirilgan) o'qishning ta'siri shundaki, u yoki bu obrazlar va ular bilan bog'liq hissiyotlar, qiziqish, xohish-istak, fikrlar kitob orqali qabul qilinib, o'z obraz va fikrlarining kamchiligini to'ldiradi, xavotirli fikr va hissiyotlarni o'zgartiradi yoki yangi oqim, yangi maqsad sari yo'naltiradi. Shunday qilib, mijozning hissiyot ta'sirini kuchaytirish yoki bo'shashtirishga ta'sir etib, ruhiy muvozanatni tiklashga qaratiladi.

Biblioterapiya uslubini bir necha bosqichga bo'lish mumkin:

1. Psixokorrektorning o'z-o'zini tayyorlash. Uning ichiga o'zining shaxsiy biblioterapevtik retsepturasini tayyorlash, ya'ni adabiyotlar ro'yxati va kitoblar bilan maxsus korreksion nuqtayi nazar bilan tanishuv. Boshlanishda 2-3 ta nom bilan bir necha janr olinadi.

Vaqt o'tishi bilan janr va kitoblar miqdorini oshirish bilan retsepturani kengaytirish tavsiya etiladi. O'zi uchun ba'zi boblar, bo'limlar va umuman kitob uchun ko'chirmalar bilan qo'shib, taqriz yozib borish zarur hamda unda, ayniqsa, ko'zga tashlangan, yorqin mavzular, fikrlar, bobning o'y va tashvishlari, muallifning shaxsiy xususiyatlari qisqacha yozib boriladi.

Boshlanishda bu biblioterapevtga tegishli matnlarga e'tibor qaratishga yordam beradi. Buning uchun alohida kutubxonalarda ko'proq kitoblar bo'lishi zarur va mijozning o'zida bu kitob bo'lmaganda uni oson topsin. Bundan tashqari mijozga kitob betlarining chetlarida belgilar qo'yishga ruhsat berilishi kerak, bu mijozga tashxis qo'yishni osonlashtiradi.

2. Biblioterapiya va uning janrlarining imkoniyatlarini bilish.

Mijoz bilan navbatdagi suhbatda unga qator savollar beriladi. Masalan "O'zingizga yoqqan 5 ta kitob nomini ayting.", " Qaysi kitoblar hayotingizda ko'proq taassurot qoldiradi? Nima uchun?", "Qaysilari sizga ko'proq ta'sir qiladi?", "Qaysi mualliflar sizga ko'proq o'xshaydi?", "Qaysi asar personajlari sizga ko'proq o'xshaydi?".

3. Ro'yxat tuzish. Keyingi bosqichda adabiyotlar ro'yxati tuziladi: katta va kichik ro'yxatlar. Biblioterapiya ushubi qo'shimcha ushub sifatida qo'llansa ham, bunday ro'yxatlarning mavjudligi boshqa ta'sir uslublarini yo'naltirish imkoniyatini beradi.

4. O'qish tizimini ishlab chiqish.

Kitoblar miqdori, ustuvor yo'nalishlar va janrlar aniqlanadi. Mijozga biblioterapiya maqsadida kitob tavsiya qilinganida A.M. Millerning ko'rsatishi bo'yicha uchta quyidagi prinsipni hisobga olish kerak:

– bayon etilayotgan asarning tushunarliligi (taklif qilingan kitob murakkabligi darajasi);

– kitob qahramoni mijozga mos(tushunarli) bo'lishi;

– kitobning mazmun holati mijozning hozirgi holatiga maksimal o'xshashligi.

Oxirgi prinsipni hisobga olish shaxsiy va shaxslararo psixologik qarama-qarshiliklar mavjudligida zarur.

Biblioterapiya jarayonida mijoz o'quvchilik kundaligini yozib boradi. Kundalikdagi yozuvlarni tahlil qilish, ko'pincha badiiy asarning subyektiv qabul qilinish jarayonini ochib beradi, bu aktiv bir tomonlama faoliyatni qabul qilinishi va samarali korreksiya jarayoniga baho berish va tashxis qo'yishga ishlatilishi mumkin.

Biblioterapiyani asosiy uslub sifatida ishlatilsa, o'qish ma'lum ketma-ketlikda, mavzuda, o'qib chiqilganlar tahlil etilib boriladi. Ko'proq diqqat va e'tibor biografik, dunyoqarashlar va maxsus adabiyotga qaratiladi.

5. Raqs terapiyasi

Raqs terapiyasi, emotsional nomutanosibligi mavjud bo'lgan, muomala qilmaslik, o'zaro muomala muammosi bo'lgan odamlar uchun qo'llaniladi.

Bu uslubni qo'llash psixologdan chuqur tayyorgarlikni talab qiladi, chunki bunday ta'sirda kuchli emotsiyalar uyg'onishi mumkin, bu esa hal etilishni talab etadi. Raqs harakatlari jismoniy kontakt va shiddatli o'zaro muomala bilan kuchli hissiyot uyg'otishi mumkin.

Raqs terapiyasining maqsadi o'z tanasini sezishni rivojlantirish, tana pozitiv obrazini yaratish, muomala odatlarini rivojlantirish, sezgilarni tadqiq etish va guruh tajribasini orttirishdan iborat.

Raqs terapiyasining asosiy vazifasi tartibsiz harakatlarni amalga oshirishdir. Raqs terapiyasida harakatning ma'no aks ettirishi erkinlikka chorlaydi. Harakatchanlikni rivojlantiradi. jismoniy va ruhiy darajada kuchni mustahkamlaydi. Tana va ong yagona butunlikni tashkil etadi.

6. Ertak terapiyasi

Pedagog-psixolog ishida keng foydalaniladigan konsultativ-terapevtik faoliyatlarning yana bir turi ertak terapiyasi hisoblanadi. Ertak terapiyaning asosiy xususiyati metaforik va o'zgacha bayon etish uslubiga, tilga ega ekanligidir. Ertakda bayon etiladigan hodisaning haqiqati to'g'ridan-to'g'ri va tinglovchilar uchun tanish bo'lgan shaklda emas, balki o'zgacha namoyon bo'ladi. Ertak sehri shu bilan belgilanadiki, u bir vaqtning o'zida ham ongga (u holda ertak yorqin xarakterdagi qahramonlariga ega bo'lgan muayyan syujet asosida ifodalanadi), ham shaxsning chuqur, yetarli darajada anglanilmagan qurilmalariga (qo'rquv, kechinma, kompleks, ehtiros) qaratilgan bo'ladi. Kattalar ko'pincha qo'rquv va moyilliklarini oshkor etishga qiynaladilar, ko'p bolalar esa o'z harakatlari, kechinmalari uchun aybdorlik va uyalish hissini sezadilar. Ertakda qat'iy axloq qoidalari va aniq o'gitlar berilmaydi. Bu esa kattalarning bolalar bilan o'zaro munosabatidagi xatosi hisoblanadi. Ertakda kattalar va bolalar munosabati uchun umumiy bo'lgan til tug'iladi. Ertak bolalar uchun shunday himoya muhitini yaratib beradiki, u orqali bola o'zi va olam haqidagi biror-bir yangilikni o'z ichki dunyosining aralashuvidan qo'rqmagan holda bilib olish imkoniga ega bo'ladi.

Ertakni eshitar ekan bola o'zini qahramonlar bilan solishtiradi (u o'ziga o'xshash qiyinchiliklarni boshidan kechirayotgan qahramonlarni tanlab oladi). U o'z qo'rquv va kechinmalari orasida o'zini yolg'iz his etmaydi. Eng asosiysi, ertak qahramonlari qiyinchiliklarni yengayotganini ko'rib, bolada muammolarni hal etish tajribasi va o'z kuchiga ishonch paydo bo'ladi.

Ertakning muhim belgisi bo'lib o'zgarish mexanizmi hisoblanadi, kichkina, kuchsiz, axmoq yoki omadsiz qahramon, ertak so'ngida kuchli, aqlli, botir va omadli g'olibga aylanadi.

Bu o'zgarishlar bolaga yaxshilanishga bo'lgan umidni yuzaga keltiradi. U doim "Isqirt o'rdakcha" qachondir albatta go'zal oqqushga aylanishini biladi.

Ertak bilan ishlashning 3 ta asosiy yo'nalishi mavjud.

I. Turli adabiy manbalardagi tanish bo'lgan xalq og'zaki ijodidan olingan, sehrli, afsonaviy ertaklardan foydalanish. Terapevtik ta'sir jarayoni ertakning bola bilan birga o'qilishi va tahlil qilinishi bilan belgilanadi. Bunda asosiy e'tibor qahramonlar kechinmalari qiyinchiliklarni yengishi va muvaffaqiyatga erishishga qaratiladi. Bu holda terapevtik samara psixologning bola kechinmalarini qay darajada tushunib yetganligi va tanlangan ertakning bola muammolariga qay darajada mos kelishi bilan belgilanadi.

II. Terapevt tomonidan har bir konkret vaziyat uchun ertak yoki terapevtik metaforaning yaratilishi. Bu yo'nalish psixologdan ertak to'qish jarayoniga to'liq kirishishni talab etadi. Terapevtik maqsadlarda ertakning yaratilish va qo'llanilish jarayoni quyidagi tartibda amalga oshiriladi:

1. Bolani qiynayotgan muammoni o'ylab chiqing. Uning his-tuyg'u va kechinmalari "to'lqiniga moslashing". Mazkur vaziyat bola nuqtayi nazarida qanday qabul qilinishini tushunishga harakat qiling.

2. Hikoyaning asosiy g'oyasini shakllantiring. Bola ongiga qanday fikrlarni yetkazib bermoqchisiz? Hikoya orqali qanday yechimlarni taklif etmoqchisiz? Bu yechimlar juda murakkab bo'lmasligi lozim. Bu yechimlar yangi amaliy va ijtimoiy malakalarni egallashni nazarda tutish lozim. (do'stlar va oila a'zolarini qo'llash haqiqatni so'zlash, vaqt hamma narsaga davo ekanligi haqida).

3. Hikoyani bolaning qo'rquv, xavotiri va nizolariga o'xshash jihatlarga ega bo'lgan qahramonni tanishtirishdan boshlang. Bu bolaga o'zini hikoya qahramoniga qiyoslash imkonini beradi va uni o'sha holatga jalb etib, hikoya ishtirokchisiga aylantiradi. Masalan, hikoya shunday boshlanishi mumkin: "bir bor ekan, bir yo'q ekan, bir joyda senga o'xshagan qizcha (bola) yashar ekan...".

4. Hikoya qahramonining bolaga o'xshash bo'lgan kuchli va ijobiy sifatlarini eslatib o'ting. Bolalar o'z muammosiga bog'lanib qolishsa, ular faqat yomon narsalarni o'ylab, o'zlarining kuchli tomonlari va sifatlarini unutib qo'yadilar.

5. Shunday syujet chizig'ini ishlab chiqish kerakki, u o'z ichiga quyidagi asosiy elementlarni kiritishi lozim:

– Bola muammosiga mutanosib metaforik nizo;

– Bola imkoniyatlari va qobiliyatlarini ifodalovchi timsollar, ular bosh qahramonning do'stlari va yordamchilari obrazida bo'lishi kerak, qo'rquv va ishonchsizliklari dushmanlar va turli xil to'siqlar obrazida bo'lishi kerak.

– Metaforik inqiroz, uning natijasida bosh qahramon barcha to'siqlarni yengib g'olib bo'lishi kerak.

– Qo'lga kiritilgan g'alaba natijasida qahramon o'zidagi yangi sifatlarini anglashi;

– G'alaba tantanasi, unda qahramon harakatiga yarasha taqdirlanadi.

6. Hikoyada sirli, kutilmagan va kulguli elementlardan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

7. Oddiylikka intiling. Siz tomondan qo'llanilayotgan til va lug'at bola tili darajasiga moslashtirilishi, hikoya hajmi (davomiyligi) esa bola diqqatining turg'unlik darajasiga mos bo'lishi lozim.

8. Bolaning hikoyaga to'liq berilgan hamda uning uchun zerikarli vaqtga e'tibor bering. Uning yuz ifodasiga qarab, tinglayotgan hikoyasiga bo'lgan munosabatni aniqlash mumkin.

9. Agar bola hikoya parchalarini ta'riflab, uning mazmuni bo'yicha savollar bersa, buni e'tibordan chetda qoldirmang. Bular bolaning ichki dunyosiga, fikrlar ummoniga nazar tashlash imkonini beradi.

10. Agar bola siz taklif etgan yechimga kelib, u esa hech qanday natija bermasa, hechqisi yo'q. U nima qilganini, nima o'xshamaganligi hamda bu aslida qanday bo'lishi kerakligini o'ylab ko'ring. Shundan so'ng bolaga, harakati samara bermagan qahramon haqida so'zlab bering, qahramonning irodasini e'tirof etib, uning yana harakat qilganligini va oxir oqibat u o'z qiyin holatidan chiqib ketish yo'lini topganini aytib bering.

11. Siz hikoyachi sifatida ham, sizning hikoyangiz ham mukammal bo'lmasligi mumkin. Nutqingizdagi kamchiliklardan uyalmang, hikoya davomida o'z xato yoki kamchiligingizni yozib qolsangiz, shoshilmasdan uni taxminan quyidagicha to'g'rilab keting: "O, sal qolsa esimdan chiqib qolay dedi, u bir o'zi emas, dugonasi bilan ketayotgan edi" va h.

III. Bolani ertakni yaratish va ijro etishga yo'naltirish. Ba'zida bola turli bahonalar bilan hikoya to'qishdan bosh tortadi (men bilmayman, qilolmayman, yaxshi bajara olmayman, buni hech qachon qilmaganman). Bu holatda boladan taniqli ertakni so'zlab berishni so'rash mumkin (M: Bo'g'irsoq, Zolushka, Qizil qalpoqcha va h.) So'ng uning syujeti, voqea joyi, vaqti, qahramonlar xarakterini o'zgartirib, boshqa shaxs nomidan so'zlab berishni so'rash kerak. Bola ertakni to'qish yoki ijro etish vaqtida u faqatgina ertak voqealarini boshidan kechiribgina qolmay, balki his-tuyg'ularni ham namoyon etadi.

O'smirlar bilan ishlashda ertak terapiyasidan foydalanishda ularga faqatgina ertaklargina emas, balki fantastik voqealar, ssenariylar, reklama roliklari, multfilmlar, komplekslarni o'ylab topishni taklif etish mumkin.

7. Psixodrama

Y.L.Moreno tomonidan ishlab chiqilgan bo'lib, guruhiy psixoterapiyaning turlaridan biridir. Psixodrama sahnalashtirilgan tomosha shaklida o'tkaziladi. Mijozlar uchun og'riqli va muammoli bo'lgan vaziyatlar sahnalashtiriladi. Qatnashchilar bu vaziyatlarda o'zining yoki boshqa kimsaning rolini ijro etadilar. Ba'zida sahnalashtirilgan muammoli vaziyatni tomoshabin sifatida kuzatadilar. Rolli o'yindan keyin mijozlar ruhan yengil tortib, o'zlarini yaxshiroq anglay boshlashadi, muloqot ko'nikma va malakalarini egallab borishadi.

Psixodramada qo'llaniluvchi asosiy texnikalar quyidagilardan iborat:

A. Rol almashtirish texnikasi. Psixolog ishtirokchidan qadrli insonining o'rnida o'zini tasavvur etishni, uning xulq-atvori, hatti-harakatlari va so'zlarini takrorlashni so'raydi. Bu vaziyat

insonning atrofidagi odamlarni yanada chuqurroq tushunishiga yordam beradi, uning empatiya qobiliyati kuchayib, odam o'zini real idrok qilishga erishadi.

B. Nusxa olish. Bunda psixolog yoki boshqa ishtirokchilardan tayinlangan yordamchi "men" ishtirokchining ayta olmaydigan ichki hissiyotlarini chiqarib beradi.

V. "Oyna" texnikasi. Ishtirokchi o'z tuyg'ularini so'z yoki hatti-harakat orqali namoyon eta olmaganida, yordamchi "men" sahnada uning rolini ijro etadi. Uning tuyg'ularini va hatti-harakatlarini xuddi unikidek tasvirlashi kerakki, ishtirokchi o'zini oynada ko'rayotgandek tasavvur qilishi lozim.

G. "Kelajakni loyihalash". Bunda ishtirokchiga kelajakdagi o'z xulq-atvorini tasvirlash imkoniyati beriladi.

D. Tushlarning psixodramatik taqdimoti. Bu texnikada tushlar, fantaziyalar, gallyutsinatsiyalar aks ettirilib, insonning ichki realligini anglash sohasi kengaytiriladi.

8. Logoterapiya.

Logoterapiya (grek. *logos* – ma'no, so'z, *therapeia* - muolaja) – V.Frankl tomonidan yaratilgan *psixoterapiya* nazariyasi va amaliyoti. Ushbu yo'nalishda shaxs xulqi va taraqqiyotining asosi sifatida inson o'z hayotining ma'nosini topishi va amalga oshirishga intilishini ko'radi.

Franklning fikricha inson hayotining ma'nosini topishi va amalga oshirishga intilishi har bir odamga xos bo'lgan tug'ma motivatsion moyillik hisoblanadi. "Ma'noga intilish", Frankl aytishicha, "xotirjamlikka intilish"ga teskari bo'lib, insonga tinch, sokin holat emas balki o'ziga mos qandaydir maqsad uchun kurash talab etiladi. Hayot ma'nosining mavjud emasligi yoki uning amalga oshmasligi insonda ekzistentsial vakuum va frustratsiya holatini yuzaga keltiradi.

Inson o'z faoliyatini rejali ravishda amalga oshirishga harakat qiladi. Agar uning tuzgan rejasi amalga oshmasa odamda frustratsiya holati yuzaga keladi. Frustratsiya – kishining maqsadga erishish yo'lida uchraydigan, obyektiv ravishda yengib bo'lmaydigan yoki subyektiv tarzda shunday tuyuladigan

qiyinchiliklar tufayli yuzaga keladigan emotsional holatdir. Insonda muvaffaqiyatsizlik yoki biror kuchli ehtiyojni amalga oshira olmaslik sababli yuzaga kelgan frustratsiya holati g'azab, nafrat, aybdorlik, g'amginlik, xavotir kabi kuchli emotsiyalar bilan birga kechadi.

Frustratsiya tufayli insonda ichki nizolar paydo bo'ladi. Kurt Levin bunday nizolarning uch turini ajratadi:

1. Teng ma'noli ijobiy imkoniyatlar yoki vaziyatlar nizosi: insonda ikki yoki ortiq yoqimli maqsad bo'lib, ularga bir vaqtning o'zida erishib bo'lmaydi; bu nizoning asosiy xususiyati shundaki, har qanday tanlovda ham inson yutuqqa erishadi, shuning uchun bu nizo kuchsiz frustratsiyani yuzaga keltiradi;

2. Teng ma'noli salbiy imkoniyatlar yoki vaziyatlar nizosi: inson ikki yoqimsiz ko'rinishdan birini tanlash lozim; har qanday tanlovda ham u mag'lub bo'ladi, shuning uchun bunday nizoda frustratsiya juda kuchli bo'ladi va ko'pincha bunday holatdan qochish reaksiyasi paydo bo'ladi, agar buning imkoni bo'lmasa g'azab yuzaga keldi;

3. Ijobiy-salbiy imkoniyatlar yoki "tanlash muammosi" nizosi: maqsadning ijobiy ham salbiy tomoni mavjud; bunday nizolar hayotda boshqalariga nisbatan ko'proq uchraydi. Bunday nizoni yechishda avval ijobiy moyillik ustunlik qiladi – inson xohishga yon beradi, lekin keyin sodir bo'lishi mumkin bo'lgan ko'ngilsizliklir bilan bog'liq xavotir paydo bo'ladi va maqsadga yaqinlashyotganda ushbu salbiy moyillik kuchayadi hamda maqsadga erishishdan voz kechishga olib kelishi mumkin. Bunday ko'rinishdagi nizoda frustratsiya o'rta darajada bo'ladi.

Frustratsiya holatini yuzaga keltiruvchi quyidagi ko'rinishdagi to'siqlarni ajratish mumkin:

1. Tashqi passiv qarshilik (maqsad yo'lida tabiiy sodda to'siqlar mavjudligi; ehtiyoj obyektining olisligi);

2. Tashqi faol qarshilik (taqiqlar va tahdidlar);

3. Ichki passiv qarshilik (anglangan yoki anglanmagan norasolik kompleksi; rejani amalga oshira olmaslik, yuqori darajadagi talab va amalga oshirish imkoniyati o'rtasida keskin farq);

4. ichki faol qarshilik (vijdon azobi: tanlangan maqsadga erishish vositasi o'zini oqlaydimi, maqsad axloqiymi kabi);

Frustratsiya holati birdan yuzaga kelmaydi. Buning uchun frustratsiya boshlanish chegarasini bosib o'tish lozim. Bu quyidagi holatlarda belgilanadi:

- muvaffaqiyatsiz harakatlarning takrorlanishi: takroriy muvaffaqiyatsizlikda avvalgi muvaffaqiyatsizlikning emotsional oqibati bilan qo'shilish sodir bo'ladi;

- muvaffaqiyatsizlikning chuqurligi: ehtiyoj qanchalik kuchli bo'lsa, frustratsiya boshlanish chegarasi shunchalik past bo'ladi;

- emotsional ta'sirchanlik - qanchalik yuqori bo'lsa, frustratsiya boshlanish chegarasi shunchalik quyi bo'ladi;

- Insonning talab darajasi, muvaffaqiyatga intilish malakasi: inson qanchalik uzoq muvaffaqiyatsizlikka uchramagan bo'lsa, chegara shunchalik past:

- faoliyat bosqichi: agar to'siq faoliyat boshlanishida paydo bo'lgan bo'lsa, faoliyat oxiridagi muvaffaqiyatsizlikka nisbatan kuchsizroq agressiya namoyon bo'ladi.

Frustratsiya inson faoliyatiga turlicha ta'sir etishi mumkin. Ayrim holatlarda maqsadga erishish uchun yo'naltiradi, motiv kuchini oshiradi. Biroq bunda xulq shakli impulsiv va irratsional xarakter namoyon etadi. Boshqa holatlarda frustratsiya insonni harakatdan to'xtatadi. Bolalarda frustratsiyaning tez-tez paydo bo'lishi ularda shaxsiy xususiyat sifatidagi agressivlik, aybdorlik hissi, o'ziga ishonchisizlikni shakllantiradi, bu esa darg'azablik, odamlardan yakkalanish va egotsentrizmga olib keladi. Hayotda ma'noga intilishga qaratilgan harakatlar jarayonida paydo bo'lgan frustratsiya agressiya, depressiya, apatiya, addiksiya va hayotga qiziqishning yo'qolishini yuzaga chiqaruvchi kuchga ega.

Bundan tashqari, psixodrammada yana ko'pgina usullar qo'llaniladi. Biz yuqorida eng ko'p foydalaniladigan, amaliyotda ko'p ishlatiladigan usullarni keltirib o'tdik.

Takrorlash va muhokama uchun savollar:

1.Psixologik maslahatda intervyu metodidan qanday foydalaniladi?

2.Intervyuning besh qadamlik modelining mohiyati nimadan iborat?

3.Psixologik maslahat texnikasiva uning bosqichlari haqida bayon eting.

4. Psixlogik maslahatdagi xatolar deganda nima tushuniladi?

5. Psixokorreksiya metodlari: o'yinterapiyasi, artterapiya, psixogimnastika, xulq-atvor psixokorreksiyasi metodlari, psixo-drama haqida ma'lumot bering.

Mavzu yuzasidan test savollari:

1. Kollaj –bu....

A. Proyektiv metod.
B. Sotsiometrik metod.
*S. Artterapevtik metod.
D.Proforiyentatsion metod.

2.Artterapiya.....

*A. San'at bilan da'volash.
B. Ertak bilan da'volash.
S. O'yin bilan da'volash.
D. Ukol bilan da'volash.

3. Artterapiya dastlab qaysi yo'nalishda paydo bo'lgan?

A. Bixeviorizmda.
B. Assotsiativ psixologiyada.
S. Geshtalt psixologiyada.
D. * Psixoanalizda.

4. Rossiyadagi psixologik xizmat bo'yicha ilmiy tadqiqot olib borgan va maktab yaratgan psixolog kim?

A. Prixojan.
B. Nemov.
S. Samoukina.
*D. Dubrovina.

5. Kollaj texnikasidan foydalanish bosqichlari nechta?

A. 1.
B. 2.
S. 3.
D.* 5.

6. 2-profilaktikaning maqsadi nimadan iborat?

A. Ota-onalarga yordam berish.
B. O'qituvchiga va direktorga yordam berish.
*S. Qiyinchiliklarni erta aniqlab uni yo'qotish.
D. Barcha javoblar to'g'ri.

7. Artterapiyaning bosqichlari nechta?

A. 1.
B. 2.
S. 3.
*D. 4.

8. Qaysi davlatda birinchi marta psixologik xizmat paydo bo'ldi?

A. Germaniyada.
B. Angliyada.
*S. Amerikada.
D. Fransiyada.

9. Psixodramaning asoschisini belgilang.

A. F.Perlz.
B. R.Bendler.
S. Dj.Grinder.
*D. Y.L.Moreno.

10. Artterapiyaga kiruvchi terapevtik usullar qaysi javobda noto'g'ri ko'rsatilgan?

A. Rasm terapiyasi.
B. Biblioterapiya.
S.Musiqa terapiya.
*D. Autogen mashqlar.

15-BOB. INDIVIDUAL VA GURUHIY PSIXOKORREKSIYA

Reja:

1. Individual ish ko'rsatmalari va individual Psixokorreksiya bosqichlari.
2. Guruhiy Psixokorreksiyaning o'ziga xosligi va psixokorreksion guruh bilan ishlash.
3. Korreksion guruh turlari.

Tayanch tushunchalar:

Psixolog-konsultant shaxsi, Psixokorreksiya , individual va guruhiy Psixokorreksiya , korreksion guruh.

1. Individual ish ko'rsatmalari va individual Psixokorreksiya bosqichlari

Psixokorreksiyaning asosiy maqsadi mijozning yosh va tur xususiyatlaridan, uning subyektiv voqeligidan kelib chiqib shaxsiga doir resurslarini faollashtiruvchi va me'yorga mos keluvchi holatga olib kelishdir.

Psixokorreksiya lovchi ta'sirning asosiy quroli sifatida psixolog ilgari suriladi, korreksion jarayon psixolog - mijoz juftligida kechadi.

Individual psixokorreksiyani o'tkazish shartlari:

mijozning psixologik yordam olish uchun ixtiyoriy roziligi	mijozni mutaxassisga ishonchi	mijozni tadqiq qilish jarayonida, korreksion dasturni shakllantirish va uni amalga oshirilishida mijoz faolligi

Individual Psixokorreksiyaga ko'rsatma:

1) mijozning xohishi;
2) mijozning muammoli xarakteri (shaxsiy muammosi);

3) mijozning guruhda ishlashdan bosh tortishi yoki ba'zi sabablarga ko'ra guruhda qatnasha olmasligi (jismoniy holati. kasallik);
4) mijoz xavotirining yuqori darajasi:
5) keskin qayg'uli holat.

Individual Psixokorreksiyaga qarshi ko'rsatma:

1) yaqqol ifodalangan qo'zgaluvchanlik;
2) ongining pastligi;
3) axloq-odob me'yorlarining pastligi.

Individual Psixokorreksiyaning samaradorligi quyidagilar bilan aniqlanadi:

1) psixologning shaxs sifatidagi xususiyatlari (ijtimoiy kelib chiqishi, jozibadorligi. intellektual rivojlanishi, iroda. xarakter xususiyatlari);
2) mijoz va psixolog o'rtasida shakllangan munosabat (ishonch, mutaxassisning obro' qozongani, mijozni mutaxassisga tobeligi);
3) mijozga nisbatan psixolog tanlagan vaziyatning mosligi (psixologning tutgan yo'li, psixologni mijozga bo'lgan munosabatida qabul qilgan boshqarish strategiyasi; ushbu tanlov psixolog tomonidan mijozning shaxsiy xususiyatlarini va vaziyat xususiyatlari inobatga olgan holda amalga oshiriladi.
4) mutaxassis tomonidan ma'lumotlarni shakllantirish usullari (isbotlash darajasi, mantiq, his-tuyg'ularga qayta yondashuv). Shaxsiy Psixokorreksiya da texnika tanlovi mutaxassisning afzal ko'rgan. mijozni shaxs sifatidagi va uning muammosi xususiyatlaridan kelib chiqqan holda olib boriladi. Shaxsiy Psixokorreksiya da verbal ta'sirning asosiy usullari ishontirish va ta'sir etish hisoblanadi.

2.Guruhiy psixokorreksiyaning o'ziga xosligi va psixokorreksion guruh bilan ishlash

Guruhiy mashg'ulot o'zining qonun-qoidalariga ega, trening davomida ishtirokchilarning qoidalarga amal qilishlari ta'minlab boriladi. Trening dasturini ishlab chiqish o'yin faoliyatining ma'lum bir dinamikasini tashkillashtirish hisobiga amalga oshiriladi.

Treningda qo'llanilgan metodlarning asosiy vazifalari quyidagilar bilan izohlanadi:

1) o'quvchilarni o'z hissiyot va emotsional reaksiyalarini boshqara olishga o'rgatish;

2) shaxslararo munosabatlar jarayonida namoyon bo'ladigan muloqot ko'nikmalari va malakalarini hosil qilish;

3) shaxsning ijtimoiy-psixologik bilimdonligini kuchaytirish;

4) samarali muloqotda namoyon bo'ladigan zarur sifatlar, ijtimoiy ustanovkalarni shakllantirish, noadekvat jihatlarni korreksiya qilish;

5) o'z-o'zini to'laroq anglash, bilish hamda o'zgalarga nisbatan to'g'ri munosabatlarni shakllantirish qobiliyatini o'stirish;

6) umuman, shaxsning ijtimoiy munosabatlarining ijtimoiy-psixologik vaziyatlarga mosligini ta'minlash va muvofiqlashtirish.

Psixologik treningning afzalliklari quyidagilarni tashkil qiladi:

1. Guruhda insonni kerakli tarzda o'z xulq-atvorini o'zgartirishga majbur qiladigan qo'shimcha stimullar ta'sir qiladi.

2. Guruhda inson o'zini psixologik himoyalangandek his qiladi. Chunki odatda guruh bilan ishlashda insoniy munosabatlarning ijobiy muhiti yaratiladi.

3. Guruh insonga yanada chuqurroq ochilishga yordam beradi va bu esa unga yengillashish hissini beradi.

4. Guruh individda shaxslararo xulq-atvorning yangi adaptiv shakllarini paydo qiladi.

5. Guruh o'z-o'zini tushunishga ko'proq yordam beradi, chunki mijoz o'zini boshqalar bilan qiyoslab ko'radi. Natijada esa inson o'zi haqida yanada to'g'riroq tasavvurni shakllantiradi.

3. Korreksion guruh turlari

Korreksion mashg'ulot davomida psixologik treningning quyidagi ko'rinishlaridan foydalaniladi:

1. Guruhiy ko'nikmalar treningi – bunda qatnashuvchilar o'zini odamlar orasida yaxshiroq tushunishlari va xulq-atvorini baholay olishlari shakllantiriladi. Bu guruhlarda quyidagi vazifalar qo'yiladi va hal qilinadi: shaxslararo munosabatning yax-

shilanishi, kommunikativ ko'nikma va malakalarni shakllantirish. Bunda qatnashchilar o'zaro faoliyatning 3 ta bosqichini bosib o'tadilar:

a) tasavvur; b) o'zlashtirilgan bilimlarni tadbiq etish; v) guruhlarda shaxslararo ishonch va ochiq ko'ngillik muhitini yaratish.

Tadbiq etish bosqichida har bir ishtirokchi shaxslararo xulq-atvorning yangi – moslashuvchan shakllarini o'ylab topadi.

2. Uchrashuv guruhlari. Insonlarning o'z ijtimoiy tajribalari bilan mustaqil shug'ullana olishlariga yordam beradi. Bunday guruhlarda maxsus usullar yordamida shaxslararo ishonch, fikrlar va hissiyotlarni erkin ifodalash muhiti keltirib chiqariladi. Guruh qatnashchilari shaxslararo faoliyatning bir qator bosqichlarini qayta ko'ribchiqadi. Bu jarayon quyidagi tarzda amalga oshiriladi: Qatnashchilar juftlikka bo'linadilar va birinchi tasavvurlari bilan o'rtoqlashadilar. Ular o'rtasida ishonch munosabatlari paydo bo'la boshlaydi. Keyingi bosqichda esa guruh a'zolari ularni muloqotga kirishishiga qiyinchilik tug'dirayotgan muammolarni diqqat bilan o'rganadilar.

3. Geshtalt guruh treningi. Bunda ishtirokchilar, avvalo, o'z hissiyotlarini anglab va tahlil qilishni o'rganadilar. Bu guruhlarda qatnashchilar shaxslararo munosabatlardagi muammoli vaziyatlarda qanday pozitsiyada ekanliklarini tushunishlariga yordam beriladi.

4. Psixodrama guruhi. Bunda mijozga ta'sir ko'rsatadigan hayotiy haqiqiy spektakllar yoki ba'zi bir vaziyatlar ifodalanadi. Psixodrama boshqa usullarga qaraganda noan'anaviy yo'nalishda olib boriladi. Dastlab guruhda tayyorgarlik mashqlari amalga oshiriladi. Bunda guruh a'zolari psixodramada bajariladigan ma'lum bir rolni bajarib ko'radilar.

Takrorlash va muhokama uchun savollar:

1. Individual ish ko'rsatmalari va individual Psixokorreksiya bosqichlari nimalardan iborat?

2. Guruhiy Psixokorreksiyaning o'ziga xosligi nimalarda namoyon bo'ladi?

3. Korreksion guruhning qanday turlari mavjud?

Mavzu yuzasidan test savollari:

1. Korreksion guruhning qanday turlari mavjud?

A. Guruhiy ko'nikmalar treningi.

B. Uchrashuv guruhlari.

S. Geshtalt guruh treningi.

D. * Barcha javoblar to'g'ri.

2. Guruhiy ko'nikmalar treningining mohiyati nimadan iborat?

*A. Bunda qatnashuvchilar o'zini odamlar orasida yaxshiroq tushunishlari va xulq-atvorini baholay olishlari shakllantiriladi.

B. Insonlarning o'z ijtimoiy tajribalari bilan mustaqil shug'ullana olishlariga yordam beradi.

S. Bunda ishtirokchilar, avvalo, o'z hissiyotlarini anglab va tahlil qilishni o'rganadilar.

D. Bunda mijozga ta'sir ko'rsatadigan hayotiy haqiqiy spektakllar yoki ba'zi bir vaziyatlar ifodalanadi.

3. Korreksion mashg'ulot davomida qo'llaniladigan "Uchrashuv guruhlari" treningining mazmuni qaysi javobda to'g'ri berilgan?

A. Bunda qatnashuvchilar o'zini odamlar orasida yaxshiroq tushunishlari va xulq-atvorini baholay olishlari shakllantiriladi.

*B. Insonlarning o'z ijtimoiy tajribalari bilan mustaqil shug'ullana olishlariga yordam beradi.

S. Bunda ishtirokchilar, avvalo, o'z hissiyotlarini anglab va tahlil qilishni o'rganadilar.

D. Bunda mijozga ta'sir ko'rsatadigan hayotiy haqiqiy spektakllar yoki ba'zi bir vaziyatlar ifodalanadi.

4. Qaysi qatorda geshtalt guruh treningiga xos xususiyat to'g'ri keltirilgan?

A. Bunda qatnashuvchilar o'zini odamlar orasida yaxshiroq tushunishlari va xulq-atvorini baholay olishlari shakllantiriladi.

B. Insonlarning o'z ijtimoiy tajribalari bilan mustaqil shug'ullana olishlariga yordam beradi.

*S. Bunda ishtirokchilar, avvalo, o'z hissiyotlarini anglab, tahlil qilishni o'rganadilar.

D. Bunda mijozga ta'sir ko'rsatadigan hayotiy haqiqiy spektakllar yoki ba'zi bir vaziyatlar ifodalanadi.

5. Psixodrama guruhi to'g'ri ta'riflangan javobni belgilang.

A. Bunda qatnashuvchilar o'zini odamlar orasida yaxshiroq tushunishlari va xulq-atvorini baholay olishlari shakllantiriladi.

B. Insonlarning o'z ijtimoiy tajribalari bilan mustaqil shug'ullana olishlariga yordam beradi.

S. Bunda ishtirokchilar, avvalo, o'z hissiyotlarini anglab, tahlil qilishni o'rganadilar.

*D. Bunda mijozga ta'sir ko'rsatadigan hayotiy haqiqiy spektakllar yoki ba'zi bir vaziyatlar ifodalanadi.

6. Individual psixokorreksiyani o'tkazish shartlari qaysi javobda to'g'ri berilgan?

A. Mijozning psixologik yordam olish uchun ixtiyoriy roziligi.

B. Mijozni mutaxassisga ishonchi.

S. Mijozni tadqiq qilish jarayonida, korreksion dasturni shakllantirish va uni amalga oshirilishida mijoz faolligi.

D.* A,B,S javoblar to'g'ri.

7. Individual psixokorreksiyaning samaradorligiga qanday omillar ta'sir ko'rsatadi?

A. Psixologning shaxs sifatidagi xususiyatlari.

B. Mijoz va psixolog o'rtasida shakllangan munosabat.

S. Mijozga nisbatan psixolog tanlagan vaziyatning mosligi.

D. *Barcha javoblar to'g'ri.

8. Psixokorreksion guruh faoliyatining asosiy tamoyillari nimalardan iborat?

A. Masuliyatlilik tamoyili.

B.Yaqinlik.
S. Qo'llab-quvvatlash tamoyili.
D* Barcha javoblar to'g'ri.

9. Individual psixokorreksiya qanday vaziyatlarda qo'llaniladi?

1) mijozning xohishi;
2) mijozning muammoli xarakteri (shaxsiy muammosi);
3) axloq-odob me'yorlarining pastligi.
4) mijozni guruhda ishlashdan bosh tortishi yoki ba'zi sabablarga ko'ra guruhda qatnasha olmasligi (jismoniy holati, kasallik);
5) mijoz xavotirining yuqori darajasi;
6) keskin qayg'uli holat.
7) yaqqol ifodalangan qo'zgaluvchanlik;
8) ongining pastligi;
A. 1,2,3,4,5.
*B. 1,2,4,5,6.
S. 2,3,4,5,8.
D. 3,4,5,6,7.

16-BOB. ONTOGENETIK TARAQQIYOT INQIROZLARI PSIXOKORREKSIYASI VA PSIXOPROFILAKTIKASI

Reja:

1. Maktabgacha tarbiya yoshida psixologik korreksiyaning asosiy vazifalari va ularni amalga oshirish shakllari.
2. Kichik maktab yoshida psixologik korreksiyaning asosiy vazifalari va ularni amalga oshirish shakllari.
3. Aksentuatsiyalashgan o'smirlar psixokorreksiyasi.
4. Ilk o'spirinlik davrida psixoprofilaktika va psixokorreksiya bosqichlari.
5. Yetuklik davridagi psixokorreksiyaning o'ziga xos tomonlari.

Tayanch tushunchalar: maktabgacha tarbiya yoshi, kichik maktab yoshi, o'smir, ilk o'spirinlik davri, yetuklik davri, xarakter aksentuatsiyasi.

1. Maktabgacha tarbiya yoshida psixologik korreksiyaning asosiy vazifalari va ularni amalga oshirish shakllari

So'nggi yillarda mutaxassislar shunday fikrdaki, ota-onalarning psixologga qiladigan murojaati biroz o'zgarib, aniqroq xarakter kasb etdi. Oxirgi paytlarda ota-onalarning amaliy psixolog yordamiga bo'lgan qiziqishi ancha ortdi. Psixologning oldiga konsultatsiya uchun keladigan ota-onalar sonining ortishi buni isbotlab turibdi. Ehtimol, ota-onalar sekin-sekin bola xulq-atvoridagi ko'p narsalarga o'zlari sababchi ekanliklarini tushuna boshlaganliklari, his qila boshlaganliklari tufayli ularda psixologik xizmatga bo'lgan qiziqish ortib bormoqda. Balki psixologik xizmatning xalq ta'lim tizimida ommalashishi va ilmiy ommabop adabiyotlarning ko'payib borayotgani ularni o'z farzandiga boshqacharoq qarashga majbur qilayotgandir? Xullas, nima bo'lganda ham psixologning yordamiga bo'lgan ongli ehtiyoj asta-sekin bo'lsa ham o'sib bormoqda.

Maktabgacha tarbiya muassasalarining psixologlari amaliyotida asosan ota-onalarning quyidagi bir necha guruhdagi murojaati uchraydi:

1. Birinchi guruh murojaatlari "muammoli murojaat" emas. Ular bilish xarakteriga ega. Ota-ona bolaning psixik rivojlanishini nazorat qilish kerakligini tushunib, psixologga farzandlarining psixik va aqliy rivojlanish darajasini aniqlab berish iltimosi bilan murojaat qiladilar.

Bunday murojaatlarning ko'payishiga shubhasiz, birinchidan, so'nggi yillarda respublikamizda maktabgacha yoshdagi bolalik muammolariga, umuman bolalarning salomatligiga alohida e'tibor bilan qaralayotgani;

Ikkinchidan, maktabgacha yoshdagi bolalikning inson shaxsi shakllanishi va aqliy rivojlanishidagi ahamiyati haqidagi ilmiy ommabop kitoblar, gazeta-jurnallar maqolalari, maxsus televizion ko'rsatuvlarning ko'payib borayotganligi sababchidir. Bunday turdagi murojaat bilan kelgan ota-ona aslida ko'pincha psixologdan bola normal rivojlanayotganligini tasdiqlatish uchun keladilar. Shuning uchun ular psixologning ta'kidlarini, maslahatlarini odatda e'tibordan chetda qoldiradilar. Ota-onalarning o'z bolalari psixik rivojlanish darajasini aniqlashga bo'lgan ishtiyoqi ortishining yana bir sababi ta'lim tizimining murakkablashishi, turli o'quv muassasalari – litseylar, gimnaziyalarning paydo bo'lishidir. Ta'lim tizimidagi o'zgarishlar ta'sirida ko'plab ota-onalar farzandlarini ta'limga ancha erta tayyorlab borish kerakligini anglay boshladilar. Shu tufayli bo'lsa kerak, bolani 6 yoshdan maktabga berish muammosi bilan murojaat qiluvchi ota-onalar ancha ortdi.

Psixologning bola 6 yoshdan maktabga borishi uchun uning qaysi bilish jarayonlarini rivojlantirish kerakligi haqida bergan maslahat va ko'rsatmalari ota-onalar tomonidan ancha katta e'tibor bilan qabul qilinmoqda.

2. Ikkinchi guruh murojaatlari bolalarning qobiliyatlarini aniqlab berish yuzasidan bo'ladigan murojaatlaridan iborat. Xilma-xil bolalar to'garaklari (musiqa, rasm chizish, ingliz tili va b.) ning mavjudligi, buning ustiga ba'zi adabiyotlarda bolalarning qobiliyatlari 3-4 yoshdayoq ma'lum bo'ladi, degan ma'lumotlar ota-onalarni psixolog huzuriga yetaklamoqda.

Psixologning vazifasi bolani bu yoshda biror sohaga masalan, musiqa yoki matematikaga majburan intensiv o'qitishning salbiy

oqibatlarini tushuntirib, bola uchun ayni damda har tomonlama rivojlanish muhimligini ota-ona ongiga yetkaza bilishga qaratilishi kerak. Biroq ayni vaqtda psixolog maktabgacha tarbiya muassasasida biror faoliyatga layoqati – qobiliyat nishonalari unib chiqayotgan bolalarni aniqlashga, ularning rivojlanishini kuzatishga, maxsus dastur asosida individual ish olib borishga o'z e'tiborini qaratishi lozim.

3. Uchinchi guruh murojaatlariga bola xulqidagi og'ishishlar tufayli ota-onalar qiladigan murojaatlari kiradi. Bunda ota-onalar asosan bolalarning agressivligi, tortinchoqligi, xayolparastligi, emotsional beqarorligi, asabiylashuvchanligi yuzasidan murojaat qiladilar. Bir narsa kishini tashvishga soladiki, bunday murojaatlar soni tobora ortib bormoqda. Bolalar xulqidagi og'ishishlar asosida yotgan sabablarni psixologlar 3 turkumga ajratadilar: a) ota-onalarning bola psixik rivojlanish qonuniyatlarini bilmasligi.

Rivojlanish qonuniyatlarini bilmaslik oqibatida ota-onalar bolalarga ularning yoshiga mos bo'lmagan talablarni qo'yadilar, inqiroz davrlaridagi xususiyatlarni esa xulq-atvordagi og'ishish deb baholaydilar. Bunday holda psixolog bola psixik rivojlanish xususiyatlarini yotig'i bilan ota-onalarga tushuntirib qo'yishi, ularga bola bilan bo'lgan muloqot uslubini o'zgartirish, unga qo'yayotgan talablarga e'tiborliroq bo'lishini tavsiya etishi lozim bo'ladi; b) bola xulq-atvoridagi og'ishishlarga shuningdek, nerv psixik buzilishlar ham sabab bo'lishi mumkin. Ular nevrozlar, psixosomatik kasalliklar, psixik rivojlanishda orqada qolish asoratlari bo'lishi mumkin. Bu holda psixolog qo'lidan kelgan yordamini ko'rsatib, mutaxassis-psixonevrolog, nevropatolog, psixiatrga murojat qilishni maslahat berishi kerak: v) bolaning xulq-atvoridagi og'ishishlariga noto'g'ri oilaviy tarbiya sabab bo'lishi ham mumkin.

Haddan tashqari ko'p erkalatish, qo'rqitish, og'ir jismoniy jazolar, befarqlik kabi ota-onalarning tarbiya bobidagi xatolari bola xulqidagi normadan chetga chiqishning sababiga aylanishi mumkin. Bunday holda bir marotaba beriladigan konsultatsiya bilan chegaralanib bo'lmaydi. Ota-onalar bilan muntazam tushuntirish ishlari olib borishga to'g'ri keladi.

Shunisi qiziq-ki, noto'g'ri tarbiya oqibatlari haqida so'nggi paytlarda qancha ko'p gapirilsa, tarbiyasida jiddiy kamchiliklarga yo'l qo'yilgan bolalar soni shunchalik ko'payib bormoqda. Shu tufayli profilaktika maqsadida maktabgacha tarbiya muassasa psixologi ota-onalar bilan olib boriladigan targ'ibot-tashviqot ishlarini yaxshi yo'lga qo'yish kerak. Bu borada o'ziga xos "Ota-onalar klubi"ni tashkil etish ham maqsadga muvofiqdir.

Tarbiyachilar ham psixologga nisbatan kamroq bo'lsa-da murojaat qiladilar. Ularning murojaati aniq xarakter kasb etadi. Ko'pchilik tarbiyachilarni asosan agressiv yoki yomon o'zlashtiruvchi bolalar tashvishga soladi, chunki har ikki toifadagi bolalar bog'chadagi tarbiyaviy jarayonni qiyinlashtiradilar. Haddan tashqari tortinchoq, o'ziga ishonmaydigan bolalar tarbiyachilarning alohida e'tiborini talab qiladi, vaqt tanqisligi bois esa buning iloji bo'lmaydi shuning uchun tarbiyachilarni asosan boladagi u yoki bu xususiyatning psixologik mexanizmi rivojlantiruvchi mashq va o'yinlar, o'yinchoqlarni tanlashda nimaga ko'proq e'tibor berish haqidagi psixolog maslahati qiziqtiradi. Albatta, ota-onalar kabi tarbiyachilarni ham u yoki bu bolaning psixik rivojlanish darajasi qiziqtiradi. Zero, bunday ma'lumotlar tarbiyachilarga bolalar bilan ishlashda yordam beradi.

Bog'cha bilan maktab o'rtasida o'rnatilgan izchil aloqaning har tomonlamaligi bolalarni maktab ta'limiga tayyorlash vazifasini muvafaqqiyatli amalga oshirishning asosiy shartidir. Ta'limga psixologik tayyorgarlik, deganda bolaning obyektiv va subyektiv jihatdan maktab talabiga munosibligi nazarda tutiladi. U maktab ta'limiga avval psixologik jihatdan tayyorlanadi. Uning tayyorgarlik darajasi bolalar bog'chasi psixologi tomonidan psixologik diagnostika qilinadi. Ushbu jarayonda lozim bo'lsa psixologik korreksiya ishlari amalga oshiriladi. Binobarin, bolaning psixikasi bu davrda ilm olishga yetarli darajada rivojlangan bo'ladi. Psixolog bu yoshdagi bola idrokining o'tkirligi, rivojlanganligi, sezgisining aniqligi, qiziquvchanligi, dilkashligi, xayrixohligi, ishonuvchanligi, xayolining yorqinligi, xotirasining kuchligigi, tafakkurining yaqqolligi darajasini psixologik jihatdan diagnostika qiladi. Maktab ta'limiga tayyorlanayotgan bolada diqqat nisbatan uzoq muddatli, shartli, barqaror bo'ladi. Psixologik diagnostika ishlarini olib borayotgan psixolog bu narsani nazardan chetda qoldirmasligi lozim. Chunonchi, bola diqqatining xususiyati rolli va syujetli o'yinlarda, rasm chizish, qurish, yasash mashg'ulotlarida, loy, plastilindan o'yinchoqlar tayyorlashda, o'zgalar nutqini idrok qilish va tushunishda, matematik amallarni yechishda, hikoya tinglash va tuzishda ko'rinadi. Psixologik diagnostika ishlari mobaynida bola diqqatining muayyan obyektga yo'naltirilganligi, to'planganligi, taqsimlanishi bo'yicha ma'lum darajada ko'nikmaga ega yoki ega emasligini, o'z diqqatini boshqara olish yoki kerakli paytda to'plashga intila olishni o'rganishi lozim. Shuningdek, psixolog bolaning xotirasini qay darajada qiziqarli, kishini taajjubga soladigan ma'lumot va hodisalarni puxta esda olib qolish, esda saqlash, esga tushirish imkoniyatlari darajasini ham diagnostika qiladi. Psixolog bolani maktab ta'limiga psixologik tayyorlashning subyektiv tomonini ham psixologik jihatdan diagnostika qiladi. Bolaning maktabda o'qishga xohish, intilishi, katta odamlar bilan muloqotga kirishish istagi mazkur tayyorgarlik bilan uzviy bogliq ekanligini esdan chiqarmasligi lozim. Bolada shu davrga kelib o'qish, bilim olish haqida to'g'ri tasavvur shakllanganligi darajasi diagnostika qilinadi. Bolani maktab jamoasi a'zolarining mas'uliyatli vazifalarini anglab yetishi, ularga itoat qilishga, ularning ko'rsatmalarini qay darajada bajarishga moyilligi psixolog tomonidan diagnostika qilinadi. Ushbu jarayonda psixolog bolaning hammasi bir xil emasligi sababli ular o'rtasida muhim farqlar vujudga kelishini hisobga olishi zarur. Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarni maktabga tayyorlashda psixologik diagnostika ishlari mobaynida quyidagi sistema ko'zga tashlanadi, ya'ni ba'zi bola maktabga butun vujudi bilan talpinadi, o'qishga qancha vaqt qolganini uzluksiz sanaydi, o'quv ashyolarini oldinroq tayyorlab, harakat qiladi. Boshqa bir bola esa maktabdan qat'iy voz kechishga boradi. Ushbu jarayonlarni psixologik jihatdan diagnostika qilishda o'qishga nisbatan salbiy munosabat ko'pincha kattalarning qo'rqitishlari oqibatida vujudga

kelganligi aniqlanadi. Maktab bilan bog'cha o'rtasidagi uzviy aloqa ko'p tomonlama tuzilishga ega. Unda ta'lim-tarbiyaviy ishlarning mazmuni, metod va usullari tashkiliy shakllari, shuningdek, bolalarni tarbiyalash shart-sharoitlari va psixik talab kabi yetakchi tomonlari psixologik jihatdan talab qilinadi. Bunda psixolog quyidagilarga alohida e'tibor berishi kerak:

– Maktab talabi nuqtayi nazaridan bilimlarni qay darajada chuqurroq egallab olishlari diagnostika qilinadi. Lozim bo'lsa korreksion ishlar amalga oshiriladi.

– Bog'cha nuqtayi nazaridan bolani maktab talabi darajasidagi bilim, malaka, ko'nikmalar bilan qay darajada qurollantirilganligi diagnostika qilinadi.

– Bolalarning maktabga qay darajada ruhiy tayyorgarligi darajasi diagnostika qilinadi. Shuningdek, asosiy vazifa bolalar mehnatining qay turiga tayyor turishlari, ularda aqliy mehnat bilimga qiziqishni o'stirish, ularni kelajakdagi mustaqil faoliyatiga qay darajada tayyor ekanligi diagnostika qilinadi.

– Bolalar bog'chasidagi beriladigan ta'lim qay darajada rivojlantiruvchi ekanligi diagnostika qilinadi.

– Psixolog bolalar bog'chasi bilan maktab o'rtasida izchil aloqa bor yoki yo'qligini diagnostika qiladi.

– Psixolog bog'cha yoshidagi bolalar egallashlari lozim bo'lgan bilim va tushunchalar mazmunini, tevarak-atrofdagi hayot to'g'risidagi tasavvurlar va ayrim oddiy tushunchalar mavjudligini psixologik jihatdan diagnostika qiladi. Bolalar tomonidan tasavvur va tushunchalarning egallab olinishi ya'ni bolalarda har xil sohalar bo'yicha o'zlashtirgan umumiy tasavvurlar tizimi ularning kelajakda umumiy – rivojlanishi uchun nihoyatda zarur bo'lib, busiz ular hozirgi zamon Davlat ta'lim standartlari asosida kerakli bilim, ko'nikma, malakalarni egallay olmaydilar.

Bog'cha yoshidagi bolalarning keng tarqalgan muammolari quyidagilardir.

1. Bola psixik taraqqiyoti darajasining yosh normasiga mosligi, ya'ni rivojlanishdagi qiyinchiliklar: xotira, diqqatning yomonligi va boshqalar.

2. Maktabda o'qishga tayyorgarlik. Bu yerda muammo ota-onaning bolani 6 yoshdan o'qitishga qaror qilinganligi va bu bilan bog'liq bola maktabda yaxshi o'qib, keta oladimi yoki yo'qmi.

3. Shaxsiy rivojlanishning salbiy ko'rinishlari va odamlarga kirishib ketishlik muammolari.

4. Bolaning o'z harakatlarini rejalashtira, boshqara va baholay olmasligi. Ota-onaning bola bilan nizolashishi.

5. Bolaning bolalar muassasasiga ko'nikishi.

Yuqoridagi keng tarqalgan muammolarni tuzatish masalalariga to'xtalsak, unda bog'cha yoshidagi shaxsni mukammal o'rganishimiz kerak. Chunki bog'cha yoshidagi bolalarning aqliy taraqqiyotini korreksiya qilish sezgi va idrok qobiliyatlarini rivojlantirish vazifalarini o'z ichiga oladi. Barcha bolalar uchun rasm chizish, plastilindan har xil narsalar yasash, aplikatsiya va qurilish faoliyatlari keng qo'llaniladi. Bog'cha yoshidagi bolalarning tafakkurini tuzatishda bilish motivlarini rivojlantirish, obrazli tafakkurini rivojlantirishda esa syujetli va rolli o'yinlar, qoidali o'yinlar muhim rol o'ynaydi.

Bolaning maktabda yetuklik darajasini aniqlash, ya'ni ta'lim olishga tayyormi yoki yo'qmi, bilish lozim. Buning uchun alohida metodikalar mavjud. Bolalar bilan dastlabki tanishish uchun Kern Yirasek testi, "Uycha", "Grafik diktant", "Torens" metodikalari va boshqa testlar qulaydir. Masalan, Kern Yirasek testiga to'xtalib o'tamiz. Bu test 3 ta topshiriqdan iborat.

1. Erkak kishining rasmini chizish.
2. Gapni ko'chirish.
3. Nuqtalarni ko'chirish.

Har bir topshiriq 5 baholi tizimda baholanadi. Topshiriq natijalari qo'shilib, umumiy baho 13-15 ballgacha to'plagan bolalarning taraqqiyoti yuqori hisoblanadi.10-13 ballgacha o'rtacha, 9-6 ballgacha normadan past deb hisoblanadi. 5 ball olgan bolalarni chuqur o'rganish, tekshirish zarur. Ular orasida nosog'lom bolalar bo'lishi mumkin. Shu bilan bir vaqtda shuni nazarda tutish kerakki ushbu guruhdagi bolalarni keyinchalik chuqur tekshirmasdan turib, ularni past, quyi rivojlangan, maktabga tayyormas guruhga qo'shish kerak emas. Yirasekning

fikri bo'yicha, yaxshi natija olish bu maktabda yaxshi o'zlashtirishning nisbatan ishonchli asosidir, lekin yomon natija maktabga tayyor emaslik, yomon o'zlashtirish haqida xulosa chiqarishga ishonchli asos bo'lmaydi.

"O'yinchoqlar bilan berkinmachoq"

O'yin vazifasi. Bolalarda diqqatning turg'unligini rivojlantirish.

O'yinning tavsifi. Katta odam stolga bir necha yangi o'yinchoqlarni qo'yadi, oldiga 3 ta bolani chaqiradi va ularga navbatma-navbat o'ziga ko'proq yoqayotgan o'yinchoqni tanlashni taklif qiladi. Bolalar o'z o'yinchoqlarini diqqat bilan ko'rib olishlari lozim. Keyin bolalar devorga yuzi bilan turishadi hamda ko'zlarini yumishadi. Ular ko'zlarini yumib turishguncha katta odam har bir o'yinchoqni bilinmaydigan joyga berkitadi. O'yinchoqlar bolalarga tanish bo'lgan predmetlar orasida bo'lishi kerak (qo'g'irchoqlar qo'g'irchoqlar orasida, mashinalar mashinalar orasida). Boshqa bolalarga ular o'yinchoqlar qayerdaligini aytib bermasliklari kerakligi tushuntiriladi. Har bir bola o'z o'yinchog'ini o'zi topishi lozim. Katta odam va bolalar xor bo'lib "Bo'ldi" deyishadi, bolalar o'z o'yinchoqlarini qidirishni boshlaydilar (buni yana takrorlash lozim). Ular o'z o'yinchog'i bilan qaytganlarida katta odam boshqa bolalardan so'raydi: "Kim birinchi o'z o'yinchog'ini topdi?". G'olib bo'lgan bola qandaydir sovg'a bilan rag'batlantiriladi. O'yin boshidan boshlanadi, endi o'yinchoqni bolalarning o'zi berkitadi.

O'yinning qoidalari:

1. Boshqa o'yinchoqlarga chalg'imasdan faqat o'zinikini topish.
2. Qidirayotganda aytib bermaslik. O'yin qoidasini buzgan bola qidirishdan to'xtatiladi.
3. O'yinchoq berkitilayotganida ko'zni ochish mumkin emas.

"Esnamasdan, javob ber!"

O'yin vazifasi. Bolalarda diqqatning turg'unligini rivojlantirish.

O'yinning tavsifi. Bolalar bir-biriga qarama-qarshi bo'lgan 2 ta qatorga o'tirishadi. Katta odam hayvonlar, bolalar, qushlar tasviri tushirilgan rasmlarni bolalarga tarqatadi. Har bir tarqatilgan rasmning jufti ikkinchi qatordagi bolarda ham bo'lishi kerak. Katta odam bolalarga har bir hayvonning, bolaning yoki qushning do'sti borligini, ya'ni xuddi shunday rasm borligini tushuntiradi. Har bir personaj o'zining do'stini tegishli ovoz bilan chaqirishi lozim (agar rasmda sigir bo'lsa unda mo'lashi, agar it bo'lsa vovullashi, agar qiz yoki bolaning rasmi bo'lsa ismi bilan chaqirishi kerak). Har bir qoida ko'rsatib tushuntiriladi. Kim chaqirilgan bo'lsa o'sha tezda javob qaytarshi kerak. Do'stlar katta odam oldiga kelib, bir-birlariga rasmlarini ko'rsatishlari va ular haqiqatan ham bir xil ekanliklarini bilishlari lozim. Shundan so'ng o'yinni qolgan bolalar davom ettirishadi.

O'yinning qoidalari:

1. Faqat katta odam aytgan bolalar ovoz chiqarishadi va o'zining juftini chaqiradi.
2. E'tiborli bo'lish zarur va o'zining sherigiga vaqtida javob qaytarish kerak.
3. Olingan rasmni vaqtidan avval ko'rsatish taqiqlanadi. Ma'lum vaqtgacha bu har bir bolaning siri bo'lishi kerak.

Bolalarning o'yin va o'yinchoqlari yoshga mansubligi juda nisbiy hodisa: ularning deyarli barchasini kichik bola imkoniyatlariga moslashtirish "jonli", "haqiqiy", rivojlantiruvchi va qiziqarli qilish mumkin. 2 yoshli bolaning imkoniyatlari ancha cheklangan diqqat beqaror, xotirasi hajmi katta emas, fikrlashi ko'rgazmali amaliy tarzda cheklangan, nutq ko'pincha yaxshi rivojlanmagan, harakatlar chaqqon emas, ixtiyoriy xulq shakllanmagan.

2 yoshli bolalar bilan shug'ullanish uchun o'yinlar repertuari katta emas va asoson predmetli manipulyativ faoliyat doirasida cheklangan. L.S.Vigotskiy ongning sistemaliligi haqida gapirar ekan, ilk va maktabgacha bolalikdagi psixik funksiyalarning o'zaro bog'liqligiga yorqin tavsif beradi. Ilk bolalikning asosiy funksiyasi u idrokni biladi, xotira, diqqat, tafakkur, idrok aktining ma'lum momenti, uning davomi va rivojlanishi sifatida namoyon

bo‘ladi. Bola o‘zi ko‘rayotgan yo eshitayotgani haqidagina gapiradi va u bilan shu haqida gaplashishadi. Bunda xotira faol tanib olish sifatida namoyon bo‘ladi, tafakkur esa ko‘rgazmali maydondagi harakat bilan cheklangan, nutq idrok strukturasini umumlashtirish sababli o‘zgartiradi.

O‘yinlar bolada maqsadga yo‘naltirilgan eshitish idroki, xotira, diqqatni rivojlantirishga ko‘maklashmog‘i kerak. Uch yoshgacha bo‘lgan bolalar uchun rivojlantiruvchi o‘yinlar ko‘rgazmali amaliy reja bilan cheklanishi lozim. Ular ko‘rish obraziga tayanish talab etiladigan o‘yinlarga tayyor emas (masalan, bola murakkab qirqma rasmni bir elementini boshqasiga moslab yig‘ishi mumkin, biroq buni namuna asosida qilishga qodir emas) shuningdek, u namuna bo‘yicha mozaikadan naqshni yig‘olmaydi, biroq o‘zining naqshini bajonidil yig‘ib beradi.

To‘rt yoshga kirib ko‘pchilik bolalar bu kabi o‘yinlarni avval oson, keyin qiyinroqlarini eplay oladi.

3-4 yoshli bolalar uchun yetakchi faoliyat va muloqot turlari:

- emotsional-bevosita muloqot bolaning kattalar, tengdoshlari bilan muloqoti;

- predmetli manipulyativ faoliyat ilk yoshdagi boladan 3-4 yoshgacha bolaning turli o‘yinchoqlar va buyumlar bilan faoliyati ularning ijtimoiy-madaniy vazifasiga to‘liq mos va kattalar bilan faol hamkorlik mavjud emas.

Bu yoshda bola hatti-harakatlari bevosita predmetlarga bog‘liq bo‘ladi, uning istaklari esa uning uchun shaxsiy istaklar sifatida mavjud emas. Kattalar bolani o‘ziga tortadigan bir buyumni boshqasi bilan almashtirib uning istaklari va harakatlarini boshqaradi.

Aynan ota-onalar ilk yoshidagi bolani to‘laqonli rivojlantirishning qulay imkoniyatlariga ega. Bola unga onasi tushuntirgan narsani, butun guruhga hatto juda tajribali va malakali tarbiyachi aytib berganidan ko‘ra osonroq tushunib yetadi.

3-4 yoshli bolalar uchun o‘yin va mashg‘ulotlarni tanlash qiziqarlilik, soddalik, tashkil etish qulayligi tamoyillari asosiga quriladi.

2-3 yoshli bolalar bilan o‘yinlar ota-onalar yoki tarbiyachilardan qandaydir alohida bilim yoki kuch talab etmaydi; material vazifasini istalgan uydagi mavjud narsalar, odatda har bir bolaga sotib olinadigan oddiy o‘yinchoqlar bajara oladi. Bu yoshdagi bolalar uchun maxsus rivojlantiruvchi o‘yinchoqlar ko‘p emas: kubiklar, mozaikalar, hisob tayoqchalari, magnitli alifbo, qirqma rasmlar. Ularning ko‘pchiligi polifunksional bo‘lib, bir yo‘la bir necha psixik funksiyalar rivojiga ko‘maklashadi.

2. Kichik maktab yoshida psixologik korreksiyaning asosiy vazifalari va ularni amalga oshirish shakllari

Birinchi marta maktabga qadam qo‘yadigan birinchi sinf o‘quvchilarining maktab talablariga, sharoitlariga moslashishi uchun ma’lum vaqt kerak bo‘ladi. Amalda moslashish vaqti hamma bolalarda ham bir xilda samarali o‘tmasligi mumkin. Bolaning maktabga moslashishdagi qiyinchiliklar faqat ota-onalar arzlaridagina emas, balki o‘qituvchilarning o‘quvchilarga berayotgan xarakteristikalarida ham qayd etilmoqda. Masalan, ota-onalar bolaning maktabga borishi, uy vazifasini bajarishni xohlamayotganini, juda asabiy bo‘lib qolganini aytishsa, o‘qituvchilar bu bolalarning darsda diqqatsizligi, tartibsizligi, tengdoshlari bilan tez-tez aytishib qolishlariga e’tibor berishmoqda. Bunday bolalarda asabiy ruhiy buzilish, psixik rivojlanishda orqada qolish vujudga keladi. Bolalar maktabda o‘qishga qanchalik tayyor bo‘lmasalar, maktabda moslashish davri shunchalik qiyin va uzoq o‘tadi. Psixologlar bolaning maktabda o‘qishga tayyor deganlarida uning jismoniy, psixologik va shaxsiy tayyorgarligini nazarda tutadilar. O‘qishning dastlabki oylarida maktab psixologining birinchi sinf o‘quvchilari bilan olib boradigan asosiy ishlari quyidagilardan iborat:

a) maktabga moslashishga qiynalayotgan bolalarni aniqlash;

b) bu bolalarga psixologik yordam ko‘rsatish.

Bu vazifani bajarish uchun bolani maktabga moslashishdagi qiyinchilik ko‘rsatkichlarini aniqlash lozim. Ko‘rsatkichlar quyidagicha bo‘lishi mumkin:

1) O‘quv materialini o‘zlashtirishda:

2) O'qituvchi talablarini bajarishda qiynalish, o'quv vazifalarini bajarishda ixtiyoriylik xususiyatlari, harakat faolligining o'zgarishi, bolaning emotsional xususiyatlari, o'qishga, maktab hayotiga qiziqishlari, o'qituvchi va tengdoshlari bilan muloqotga kirishishlaridagi qiyinchiliklaridir.

Bolani har tomonlama psixologik tekshirib, keyin u bilan olib boriladigan tuzatish ishlarini ko'rsatish mumkin. Psixolog tuzatish metodlarini rejalashtirayotganda bolani maktabga moslashishga ijobiy ta'sir etadigan omillarni, ya'ni o'quvchini o'zini to'g'ri baholashi, oilada to'g'ri tarbiyalanishi, oiladagi kelishmovchiliklarning bartaraf etilishi, tengdoshlar orasida bolani hurmat qozonishini hisobga olish lozim. Maktab psixologining o'zlashtira olmovchi boshlang'ich sinf o'quvchilari bilan olib boradigan ishlari uning faoliyatidagi amaliy yo'nalishni tashkil etadi. Psixolog bunday o'quvchilar bilan olib boradigan ishning asosiy yo'nalishlari haqida gapirishdan oldin o'zlashtira olmaslik sabablarini ko'rib chiqamiz. Maktabgacha yosh davridan maktab yoshi davriga o'tish ancha qiyin kechadigan davrdir. Odatda maktabga borish bilan bog'liq bo'lgan qiyinchiliklar va muammolar quyidagilardan iborat:

1. Yangi o'quv tartibi bilan bog'liq bo'lgan qiyinchiliklar. Bunday qiyinchilik ko'proq maktabgacha tarbiya muassasalariga bormagan bolalar uchun xosdir.

2. Bolaning sinf jamoasiga moslashuvidagi qiyinchilik. Bu holat bolalar jamoalariga yetarli darajada ishtirok etmaganlarda ko'proq uchraydi.

3. O'qituvchi bilan o'quvchi munosabatlarida yuzaga keladigan qiyinchiliklar.

4. Bolaning oilaviy sharoiti o'zgarishi bilan bog'liq bo'lgan qiyinchiliklar.

Bu qiyinchiliklar bola rivojlanishining yangi ijtimoiy sharoitlarida asta - sekin o'z ifodasini topadi. Psixologlar maktabdagi psixogen buzilish bolalarning sinfda o'qishidagi qiyinchiliklarning asosiy xususiyatlaridan biri deb ko'rsatadilar.

Ruhiy omillar ta'siri ostida kelib chiqadigan kasallik psixogen kasallikdir. Mazkur kasallik bolaning maktabda, oilada

obyektiv va subyektiv mavqeyining buzilishida, ta'lim-tarbiya jarayonining qiyinlashuvi hamda uning shaxsda psixogen tarkib topishida namoyon bo'ladi. Ta'limdagi qiyinchiliklarning alohida olingan sabablaridan kelib chiqib ularni tahlil qilish "Uddalanilmayotgan" materiallarni, masalan, yozuv yoki o'qishni bosh asos qilib olish, keyin esa ularni keltirib chiqarayotgan omillarni ko'rib chiqish mumkin. O'qituvchi bolalarda uchraydigan har qanday qiyinchilikni uning o'zlashtirishi bilan bog'laydi. Bunda bolani baholash odatdagidek o'ziga xos shaklda bo'ladi, a'lochi, demak, yaxshi o'quvchi, yomon baho olsa yomon o'quvchi. Mazkur shaklga xos choralar ko'rilgan. Masalan, maktabda yomon o'zlashtirgan o'quvchining ota-onasi chaqirtiriladi, g'azablangan o'qituvchi ularga o'z farzandlariga yomon qarayotganliklarini, yomon tarbiya berayotganliklarini, ular bilan kam shug'ullanayotganliklarini aytib noliydi. Yana ham achinarlisi o'qituvchi sinf oldida yuqori ovoz bilan bolani kamsitadi. Ko'pchilik, hattoki eng tajribali o'qituvchilar ham o'zlashtirmasligi sababini o'quvchining dangasaligi, noshudligi, tarbiyasizligi bilan baholashga urinadilar. O'qituvchi o'zlashtirmaslikning haqiqiy sabablari to'g'risida kamdan kam o'ylaydi va tabiiyki, uni bartaraf qilishning o'ziga xos chora tadbirlarini izlaydi. Shuning uchun quyida maktab psixologining boshlangich sinf o'quvchilari bilan amalga oshirish mumkin bo'lgan psixologik tuzatish ishlarininng ayrim jihatlarini ko'rib chiqamiz.

Misol tariqasida Ye.L.Yakovleva tomonidan taklif etilgan tuzatish dasturini havola qilamiz. Yozilgan so'zlarni tahlil qilish, ulardagi harflarni ko'rish uchun bolalarga diqqat qilish o'yinlari taklif qilinadi. Bu o'yin asosida sinash, tuzatish testi yotadi. Buning uchun katta shrift harflarida bosilgan eski ertak kitoblari olinadi. Bolalarga 5 minut davomida uchragan a harfini chizish taklif etiladi. Bunda bola 4 va undan ortiq a harfini qoldirsa yutqazadilar, agar kam qoldirsa yutadilar, degan shart qo'yiladi. Yutganlar rag'batlantiriladi. O'yinni har kuni o'ynagan ma'qul. yutuqlar natijasi esa, bir haftada bir marta e'lon qilinadi va g'olib taqdirlanadi. Topshiriqni bir-biriga qo'shni bolalarning

o'zlari tekshiradilar. Chunki bu yoshdagi bolalar o'z ishlaridan ko'ra o'zgalar ishiga juda qiziqadilar. Shunga ko'ra ular sezmay qoldirgan xatolarga ko'ra ularning bir necha minut davomida diqqat e'tiborlarini to'plagan holatlari juda ahamiyatlidir.

3. Aksentuatsiyalashgan o'smirlar psixokorreksiyasi

O'smirlar deviant xulq-atvorining ko'plab determinantalari orasida eng muhimlaridan biri shaxsning patoxaraktereologik rivojlanishi va xarakter aksentuatsiyasidir.

A.Lichko va L.Rubina aniqlashicha, psixonevrologik dispanserlarda ro'yxatga olingan 78% o'smirlar voyaga yetmagan bolalar ishlari bo'yicha inspeksiyada ham ro'yxatda turadi. Shu bois xarakter aksentuatsiyasini erta tashxis qilish amaliy psixolog ishida juda dolzarb ahamiyat kasb etadi. Xarakter aksentuatsiyasi – bu ba'zi xarakter xususiyatlarining o'ta kuchayib ketishi va oqibatda, ayrim turdagi psixogen omillar ta'siriga berilishning ortishi va aksincha, boshqa ba'zi omillar ta'sirida beriluvchanlikning susayishidir. O'smirlik davrida xarakter aksentuatsiyasi xususiyatlari ayniqsa kuchayib, tashqi tomondan psixopatiyani eslatib yuboradi. Bordi-yu, o'smirni qurshab turgan ijtimoiy voqelikda aksentuatsiya tufayli paydo bo'lgan, A.E.Lichko so'zlari bilan aytganda, "qarshiligi eng ojiz bo'lgan joyga yo'naltirilgan" psixogen omillar bo'lsa, ijtimoiylashuvchanlikning buzilishi va shaxsning tegishli psixopatik tipga muvofiq shakllanishi kuzatiladi.

O'smirning xarakter aksentuatsiyasi tipini aniqlash katta amaliy ahamiyatga ega. Aniqlangan tip xarakterdagi zaif nuqtalarni ko'rsatadi, bu esa moslashuvchanlikning buzilishiga qanday omillar sababchi bo'lishi mumkinligini oldindin ko'ra bilish imkoniyatini beradi. Bularning barchasi psixoprofilaktika ishi uchun keng imkoniyatlar yaratadi.

1970-yilda A.E.Lichko tomonidan o'smirlar uchun mo'ljallangan patoxaraktereologik so'rovnoma ishlab chiqilgan va sinovdan o'tkazilgan. So'rovnoma o'smirlik yoshida psixopatiya, psixopatik rivojlanish hamda xarakter aksentuatsiyasida kuzatiladigan xarakter tiplarini aniqlashga mo'ljallangan. Hozirgi

ko'rinishda PTS (patoxaraktereologik tashxis so'rovnomasi) psixopatiya diagnozini qo'yishda yordamchi vosita bo'lib xizmat qilolmaydi.

So'rovnoma 25 ta mavzuga oid jumlalardan iborat. Mavzular qatoriga shaxsiy vital funksiyalarni (kayfiyat, uyqu, jinsiy muammolar va h.) baholash, yaqinlar va atrofdagi insonlarga (ota-ona, do'stlar va h.) munosabat va ayrim mavhum kategoriyalarga (tanqid, qonun-qoidalar va h.) munosabat kabilar kiritilgan. Jumlalar turli xaraktcrologik tiplarning xilma-xil hayotiy muammolarga munosabatini aks ettiradi. Shuningdek, ular orasida indifferent, ya'ni diagnostik ma'noga ega bo'lmagan jumlalar mavjud. So'rovnoma mualliflari fikricha, sinaluvchilarga o'z munosabatini baholash imkoniyatini berish ularga u yoki bu xarakter xususiyati o'ziga qanchalik tegishli ekanini qayd ettirishdan ko'ra ishonchliroq.

Tarbiyasi qiyin o'smirlaring hatti-harakatlarini ijobiy yo'nalishga burib yuborish uchun ularda mas'uliyat, g'urur, javobgarlik, ishonch kabi yuksak hislarni tarkib toptirish lozim. Buning uchun ularga yoshi, kuchi, qobiliyati va qiziqishlarini hisobga olib, topshiriqlar berish ayni muddaodir. Ularga kichik jamoani, sport seksiyasini, "tirik burchak"ni boshqarish vazifasini ishonib topshirish natijasida salbiy fe'l-atvorlarni kamaytirish mumkin.

Ularni o'zlari qiziqqan to'garaklarga jalb qilish orqali o'qishga salbiy munosabatlari asta-sekin yo'qolib boradi. Yana eng muhimi shundaki, tarbiyalanuvchilarga ishonish kerak. Ularni qo'lidan keladigan ishlarga e'tiborni berib, uni bajarganidan keyin rag'batlantirish, uni ishni yana ham yaxshi bajarishda o'z fikrlarini bayon qilishi ham muhimdir.

Tarbiyasi qiyin bolalar bilan ishlashda tarbiya berishning maxsus sharoitlarini aniqlash muhim. Ular bilan duch kelgan vaqtda yoki har doim emas, balki, qulay sharoit kelib qolganda ish olib borilsa, ya'ni tarbiyaviy ta'sir ko'rsatilsa, u ko'proq natija beradi.

4.Ilk o'spirinlik davrida psixoprofilaktika va psixokorreksiya bosqichlari

Ilk o'spirinlik davrini ikkinchi o'tish davri deb hisoblash mumkin. Agar birinchi o'tish davri ko'proq bolalikka yaqin bo'lsa, ikkinchi o'tish davrida bo'lgan o'spirin ko'proq yoshlik davriga yaqindir va shu jihatidan o'rganiladi hamda tadqiq etiladi. Ilk o'spirinlik davri, asosan, unda mustaqil hayotning boshlanishi (o'rta maktabni tamomlab, litsey, kollejlarga kirishi) bilan xarakterlanadi. Hayotdagi bu o'zgarishlar ilk o'spirinning shaxsiga, o'z-o'zini anglashiga ta'sir ko'rsatadi. O'smirlardan farqli o'laroq ilk o'spirinlar katta hayotni tasavvur etmaydilar, balki unda ishtirok etadilar.

Ilk o'spirinlarning mustaqilligi ortishi bilan kattalarning unga munosabatlari ham o'zgaradi. Kattalar o'smirga ko'proq bola deb qarasalar, ilk o'spirin yoshdagilarga katta odamdek munosabatda bo'ladilar. Ilk o'spirinlar hayotda o'z o'rnini topishga nisbatan intilishi anglangan holatda bo'ladi. U o'z hayotiy rejalarini amalga oshirish uchun harakat qila boshlaydi va ma'lum bir kasbni egallay boshlaydi yoki shu soha bo'yicha akademik litseylarda o'qishini davom ettiradi.

O'spirinlar tanlagan sohalari yoki kasblarida juda katta yangiliklar, kashfiyotlar qilgilari keladi, lekin asta-sekinlik bilan yangilik va kashfiyotlar qilish uchun ularda bilim va tajriba yetishmayotganligini, buning uchun ko'proq o'qish va o'rganishlari kerakligini anglay boshlaydilar. Hayot faoliyati kengaygan sari o'spirinlarda ijtimoiy rollar kengligi faqat miqdor tomondangina kengayib qolmay, balki sifat tomonidan ham o'zgarib boradi.

Ma'lum bir kashda faoliyat ko'rsatishni boshlayotgan o'spirin unga intellektual, ijtimoiy-psixologik hamda axloqiy jihatdan tayyor bo'lishi kerak. O'smirlik davrining oxirlari va o'spirinlik yoshiga kelib, ularda mehnat ko'nikma va malakalari rivojlanadi. Bu ko'nikma va malakalari ularning kelgusidagi kasbiy faoliyatlari bilan to'g'ridan-to'g'ri bog'liq. Har qanday kasbiy ko'nikma va malakalarning o'sishi, avvalo, o'spirin intellektining umumiy rivojlanganlik darajasiga bog'liq. Shuning

uchun ham bu davrdagi o'spirinlar intellektining rivojlanishiga alohida e'tibor berishi lozim. Bu yoshdagi bolalarga muloqotga kirishish ehtiyojining mavjudligi ham juda muhim, lekin u yetakchi emas, faqat tanlagan kasb va yo'nalishlari bo'yicha mashg'ul bo'lmagan o'spirinlargina ko'proq tengdoshlari bilan muloqotda bo'lishga ehtiyoj sezadilar. Bu yoshdagi bolalar mehnat faoliyati bilan xuddi kattalardek shug'ullana oladilar. Ilk o'spirinlik davrini kasbiy bilim, ko'nikma va malakalarning shakllanishi uchun senzitiv davr deb hisoblash mumkin. O'zining kasbiy taqdirini tasodifan yoki noto'g'ri hal etilishi murakkab ichki kechinmalarga, ikkilanishlarga, ziddiyatlarga olib kelishi mumkin. Bu esa yigit va qiz hayoti uchun ham, jamiyat uchun ham katta zarar keltiradi. Kasb tanlash vaqtida ilk o'spirinlar o'z moyilligi va qobiliyatlarini shaxsiy sifatlar, xususan, nerv sistemasining tipi, analizatorlar xususiyati emotsional-irodaviy sifatlarini ham hisobga olishlari zarur.

O'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirish tizimining asosiy tarkibiy qismlari quyidagi faoliyatlardan iborat:

– o'z ichiga kasbiy targ'ibot va tashviqotni olgan kasbiy ma'rifat (kasbiy axborot);

– u yoki bu soha, kasbga bo'lgan shaxsiy qiziqish va qobiliyatlarining birlamchi kasbiy diagnostikasi;

– kasb tanlashda mutaxassislar tomonidan individual, guruhiy yordam ko'rsatishga qaratilgan kasbiy konsultatsiya;

– ko'proq muvaffaqiyatga erishishi mumkin bo'lgan kasbni tanlab olishga qaratilgan kasbiy tanlov;

– ishlab chiqarish amaliyoti jarayonida amalga oshiriluvchi ijtimoiy-kasbiy adaptatsiya (moslashuv);

– tanlangan kasbni o'rganish jarayonida burch, mas'uliyat, kasbiy or-nomus, oriyat hislarini o'quvchilarda shakllantirishga qaratilgan kasbiy tarbiya.

Ular ichidan kasbiy ma'rifat (kasbiy axborot) o'quvchilarga kasblar olami, kasblarning belgi va xususiyatlari, kasb klassifikatsiyasi, kasblar professiogrammasi, hududning qaysi kasblarga ehtiyoji borligi to'g'risidagi axborotlarni berishdan iborat bo'lib, ular asosida o'quvchi o'zini qiziqtirgan, jamiyat uchun zarur bo'lgan kasbni tanlaydi.

5. Yetuklik davridagi psixokorreksiyaning o'ziga xos tomonlari

Birinchi bosqich. Kamol topishning bu bosqichiga 28-35 yoshlardagi erkak va ayollar kiradilar. Yetuklik davrida odamni o'zining barcha kuch-quvvati, qobilyati, aql-zakovati, ichki imkoniyatlarini o'z kasbiga, ijtimoiy faoliyatiga, jamoat ishlariga to'la safarbar qila oladi. Erkak va ayollarning bu davrda mehnat va ijtimoiy faoliyatda muayyan tajribaga egaligi ularni istiqbol sari yetaklaydi. Yetuk shaxsning boshqalarga munosabati, ularning baholashi dinamik stereotipida sezilarli o'zgarishlar bo'ladi. U endi faqat o'zining hatti-harakati uchun emas, balki boshqa odamlarning qilmishlari uchun ham javobgarligini anglay boshlaydi, ayniqsa, hayot tajribasiga ega bo'lmagan yoshlarning o'z farzandlarining xulq-atvori, yurish-turishi uchun ham jon kuydiradi, ularga imkoniyati boricha yordam berishga intiladi.

Yetuklik kattalik, donishmandlik, g'amxo'rlik, rahnamolik davridir. Boshqa yosh davrlaridagi kabi mazkur davrlarda ham muayyan darajada inqiroz bo'ladi. Bu davrda inson qanday ishlarni amalga oshirishda qaysi imkoniyatlardan foydalanmagani, ayrim xatolar va tushumovchiliklar sababli ko'ngilsizliklar vujudga kelganligini anglay boshlaydi. O'ziga-o'zi hisob berish shu davrning muhim xususiyatilaridan biridir.

Ayrim orzu istaklarni amalga oshirish uchun jismoniy va ruhiy imkoniyatlar yetishmasligini anglash uning psixikasida "turg'unlik" tuyg'usini vujudga keltiradi. Buning asosiy sababi 33–35 yoshlarda mnemologik – atension majmua tubidan qayta qurilishidir. Yaxlit mnemologik markazning mantiqiy qismlarga ajralishi ro'y beradi. Attensional holatning omillari saqlanib qoladi, narsa va hodisalarga loqaydlik tuyg'usini vujudga keltiradi. Lekin har ikkala ko'rinishga ega bo'lgan ruhiy holat ham oila a'zolariga tengqurlari mehnat jamoasi ta'siri orqali asta-sekin muayyan ko'rinishga tushib qoladi.

Umuman, kamolot bosqichidagi odamlar istiqbolli rejasi bilan yashashga harakat qiladilar. Voqelikka, turmush ikir-chikirlariga, tabiat, jamiyat, koinot hodisalariga befarq qaramaydilar, imkoni boricha xotirjamlik, tinchlik-totuvlik tuyg'usi bilan yashaydilar.

Ikkinchi bosqichi. Yetuklik davri 36-60 yoshlardagi erkak va ayollarni o'z ichiga oladi. Mazkur davrda ijodiy faoliyatni qaytadan baholashda o'z ifodasini topuvchi yangi xislat paydo bo'ladi. Ular shu kungacha mehnat faoliyatini miqdor ketidan quvib yurgan bo'lsalar, endi mehnat mahsuli sifati ustida bosh qotira boshlaydilar. Oilaviy turmushga, ijtimoiy hayotga, yashashning maqsadiga, inson qadr-qimmatiga, tevarak atrofga va o'zlariga yangi mezon bilan qaray boshlaydilar. Turmushning ikir-chikirlariga, ijtimoiy hodisalarga vazminlik, sabr-toqat bilan hayotning tajribasiga suyangan holda munosabatda bo'ladilar, har bir insonning nozik tomoni yoki yomon oqibati haqida o'z fikrlarini bildiradilar. Hayotda qo'ldan boy bergan imkoniyatlari, kamchiliklari ularda "yetti o'lchab bir kes" qabilida ish tutishga undaydi.

Yetuklik davrining ikkinchi bosqichida qarilik alomatlari ko'proq o'rin egallay boradi. Uning boshlanish nuqtasi 45-50 yoshlardir. Lekin odamning o'ziga xos xususiyatlariga ko'ra bu chegara turlichadir. Shu sababli yosh davrning chegaralari turlicha belgilanadi. Bu omil odamlar yashayotgan oila muhitiga, tarixiy shart-sharoitlariga jug'rofiy iqlim va boshqalarga bog'liqdir. Mazkur yosh davrning o'zgaruvchanligini insonning biologik ijtimoiy va tarbiyaviy omillari belgilaydi.

Yetuklik davridagi erkak va ayollarning o'zligini anglashdagi "men", uch xil ko'rinishida ifodalanadi: "men" ko'pincha "Men – obrazi" shaklida o'z tomonidan talqin qilinadi. Shaxsning men obrazi, 1-reprospektiv "men" dan iborat bo'lib, o'tmishdagi o'zligini aks ettiradi. 2-aktual "men" sifatida tasavvur etilib, o'zining hozirgi davrini ifodalaydi. 3-ideal "men" obrazi esa yaqin kelajakda o'zining qanday tasavvur qilish tuyg'usi bilan bog'liq holda yaratiladi.

Umuman yetuklik davrining ikkinchi bosqichiga mansub kishilar bir tomondan, butun imkoniyatni mehnat va ijtimoiy faoliyatlarga bag'ishlagani bilan, ikkinchi tomondan ijtimoiy faolliklari susayib borishi bilan farqlanadi. Chunki insonning keksayishi ham quvonchli, ham o'kinchli damlarga, kechinmalarga, his - tuyg'ularga serobligi bilan boshqa davrdagi odamlardan ajralib turadi.

Psixologning yetuklik davridagi insonlar bilan ishlashda ularning yoshlariga xos psixologik xususiyatlarini hisobga olishi psixologik maslahat ishlarini samarali yo'lga qo'yishiga yordam beradi.

Takrorlash va muhokama uchun savollar:

1. Maktabgacha tarbiya yoshida psixologik korreksiyaning asosiy vazifalari nimalardan iborat?

2. Kichik maktab yoshida psixologik korreksiyaning asosiy vazifalari va ularni amalga oshirish shakllari haqida bayon eting.

3. Aksentuatsiyalashgan o'smirlar xulq-atvorini korreksiyalashda qanday usullardan foydalaniladi?

4. Ilk o'spirinlik davrida psixokorreksiyon ishlar qanday amalga oshiriladi?

5. Yetuklik davridagi psixokorreksiyaning o'ziga xos tomonlari nimadan iborat?

Mavzu yuzasidan test savollari:

1.Inson qarishini 3 ta siklini ko'rsatib bergan olimni aniqlang.

*A. I.V. Davidovskiy.

B. P.P. Lazerev.

S. S. Xoll.

D. D. Birron.

2. Yetuklik davrida erkak va ayollarning o'zligini anglashdagi "men" necha xil ko'rinishda namoyon bo'ladi?

A. Men – obraz, ideal men.

*B. Retrospektiv, aktual, ideal.

S. Men – obraz, retrospektiv, dolzarb.

D. Retrospektiv, aktual.

3. Ilk o'spirinning psixologik rivojlanishini harakatga keltiruvchi kuchlar qaysi qatorda to'g'ri berilgan?

*A. Jamoat tashkilotlari, maktab jamoasi ta'lim jarayoni qo'yadigan talablar darajasining oshishi bilan u erishgan psixik kamolot o'rtasidagi ziddiyatdan iborat.

B. Ijtimoiy hayotda maktab jamoasida tengqurlari bilan munosabatlarda

egallagan mutlaqo yangicha mavqeyi ta'sirida.

S. Turli qarama-qarshiliklar ziddiyatlar, shuningdek axloqiy. aqliy, nafosat

jihatdan tez o'sishi.

D. Hayotda o'z o'rnini topishga intilish, kasb-hunar egallash ixtisoslikni tanlash. istiqbol rejasini tuzish.

4. Qaysi olim tomonidan o'smirlik davrida do'stlik tuyg'ularini tadqiq qilib, uni nechta shaklga bo'ladi?

A. I.V. Straxov: birodarlik, do'stlik. urishqoqlik.

B. D.B. Elkonin: tengdoshlik, mardonaviylik. boshqaruvchilik.

S. V.A. Krutetskiy: mardonavor o'rtoqlik va talabchan do'stlikdir.

*D. I.V. Straxov: ulfatchilik. o'rtoqlik va do'stlikka.

5. O'smirlik davri psixik o'sishni harakatga keltiruvchi kuchlarni aniqlang.

*A. Uning faoliyatini vujudga keltirgan yangi ehtiyojlar bilan ularni qondirish imkoniyatlari o'rtasidagi qarama-qarshiliklar tizimining namoyon bo'lishi.

B. Jamoat tashkilotlari, maktab jamoasi, ta'lim jarayoni qo'yadigan talablar darajasining oshishi bilan u erishgan psixik kamolot o'rtasidagi ziddiyat.

S. Ijtimoiy hayotda maktab jamoasida tengqurlari bilan munosabatlarda egallagan mutlaqo yangicha mavqeyi ta'sirida.

D. Turli qarama-qarshiliklar, ziddiyatlar, shuningdek, axloqiy-aqliy nafosat

jihatdan tez o'sishi.

6. Maktabgacha tarbiya yoshida yuzaga keladigan inqirozning xarakterli belgilari nimalardan iborat?

A. Bir yosh davridan boshqa davrga o'tishdagi qiyinchilikdan.

B. Bolaning xohish-istaklarining qondirilmasligi.

S. Kattalar ta'siridan qutulish.

*D. Bolaning xohishi bilan bu xohishning harakatda ifodalanishi o'zaro mos tuzilmasligi jihatdan tez o'sishi.

7. Bola shaxsini ta'limga psixologik tayyorgarligi deganda nimalar nazarda tutiladi?

*A. Bolaning obyektiv va subyektiv jihatdan maktab talabiga tayyorligi.

B. Bola idrokining o'tkirligi, ravshanligi diqqat xususiyatlarini rivojlanishi.

S. Muayyan reja asosida tartibli ko'p qirrali maqsadga yo'naltirilgan o'zaro mantiqiy bog'liqlik.

D. Maktabda o'qish xohishi, intilishi, katta yoshdagi odamlar bilan muloqotga kirishishi.

8. O'spirin psixikasidagi jiddiy kamchiliklar nimalardan iborat?

A. Adabiy qahramon qiyofasini ifodalay olmasligi.

*B. Barcha faoliyat bosqichida mustaqil fikr yurita olmasligi.

S. Nazariy tafakkurni shakllanmaganligi.

D. O'qituvchi o'quvchida mustaqil fikrlashini rivojlantirmaganligi.

9. O'smirlarda xarakter aksentuatsiyalarining namoyon bo'lishi muammosi quyidagi olimlarning qaysi biri tomonidan chuqur o'rganilgan?

*A. A.E. Lichko.

B. D.B. Elkonin.

C. L.I. Bojovich.

D. M.I. Lisina.

17- BOB. BOSHLANG'ICH SINFLARDA KORREKSION ISHNING O'ZIGA XOSLIGI

Reja:

1. Maktabga psixologik tayyorgarlik muammosi va maktabga motivatsion tayyorgarlikni korreksiyalash.
2. Boshlang'ich sinfda psixologik xizmat: asosiy funksiyalar, faoliyat vazifalari va yo'nalishlari.
3. Maktabgacha tarbiya yoshidan kichik maktab yoshiga o'tishda bola psixik taraqqiyotining tipologiyasi.
4. Kichik maktab yoshidagi psixologik korreksiyaning o'ziga xos xususiyati.
5. Bolani maktabga moslashishining o'ziga xos xususiyati.
6. Maktabda o'zlashtirmaslikning psixologik omillari.
7. Maktabga psixologik tayyorgarlikni diagnostika qilish.
8. Kichik maktab yoshidagi bolalarning psixik taraqqiyotini diagnostika qilish.

Tayanch tushunchalar: maktabgacha tarbiya yoshi, kichik maktab yoshi, maktabga psixologik tayyorgarlik, maktabga emotsional tayyorgarlik, o'zlashtirmaslik, maktabga motivatsion tayyorgarlik.

1. Maktabga psixologik tayyorgarlik muammosi va maktabga motivatsion tayyorgarlikni korreksiyalash

Bolaning maktabda muvaffaqiyatli o'qishi ko'p jihatdan ularning maktabga tayyorgarlik darajalariga bog'liq. Bola avvalo maktabga jismoniy jihatdan tayyor bo'lishi kerak. 6 yoshli bolalarning anatomik-fiziologik rivojlanishi o'ziga xos tarzda kechadi. Bu yoshda bola organizmi jadal rivojlanadi.

6-7 yoshli bolalar nerv sistemasini mustahkamlash, ularni surunkali kasalliklardan xalos etish, ko'rish va eshitish qobiliyatiga alohida e'tibor berish, shuningdek, umurtqa pog'onasining to'g'ri rivojlanishiga ahamiyat berish nihoyatda muhim. Kattalar shu yoshdagi bolalar bilan ish olib borar ekanlar, bu yoshdagi bolalar organizmi hali o'sishda davom etayotganligini doimo hisobga

olishlari lozim. Masalan, bolani majburan yozishga o'rgatish hali barmoq muskullari to'liq rivojlanmaganligi sababli ularga ma'lum darajada zarar keltirishi, bolaning chiroyli yoza olmasligi esa, o'z-o'zidan bolani o'ziga nisbatan ishonchini yoki o'qishga nisbatan qiziqishini kamayishiga olib kelishi mumkin.

Aqliy tayyorgarlik. Ko'pincha aqliy tayyorgarlik deyilganda bolaning dunyoqarashi, jonli tabiat, insonlar va ularning mehnatlari haqidagi bilimlari tushuniladi. Ushbu bilimlar maktab beradigan ta'limga asos bo'lishi mumkin, lekin so'z boyligi, ma'lum hatti-harakatlarni bajara olish layoqati bolaning maktabga aqliy tayyorgarligining asosiy ko'rsatkichi bo'la olmaydi. Maktab dasturi bolalardan taqqoslay olish, tahlil eta olish, umumlashtira olish, ma'lum bir xulosa chiqara olish, shuningdek, yetarli darajada rivojlangan boshqa bilish jarayonlarini ham talab etadi. Masalan, 6-7 yoshli bola tabiat haqida ayrim hodisalarnigina emas, balki organizmning tabiat bilan bog'liqligini va o'zaro ta'sirini ham tushunishi va o'zlashtirishi mumkin. 6-7 yoshli bolalarda yuqori darajada rivojlangan ko'rgazmali obrazli tafakkur bilan bola atrof olamdagi predmetlarning asosiy xususiyatlarini va predmetlar orasidagi bog'liqlikni ajrata olishi aqliy rivojlanishning natijasi hisoblanadi. Shuni alohida ta'kidlab o'tish lozimki, ko'rgazmali-harakatli va ko'rgazmali-obrazli tafakkur nafaqat 6-7 yoshli bolalar, balki kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning ham aqliy rivojlanishida asosiy vazifani bajaradi.

Bolaning maktabda muvaffaqiyatli o'qishi nafaqat uning aqliy va jismoniy tayyorgarligi, balki shaxsiy va ijtimoiy-psixologik tayyogarligiga ham bog'liq. Maktabga o'qish uchun kelayotgan bola yangi ijtimoiy mavqeyini turli majburiyatlari va huquqlari bo'lgan va unga turli talablar qo'yiladigan – o'quvchi mavqeyini olish uchun tayyor bo'lmog'i lozim. Katta bog'cha yoshdagi bolalar asosan, maktabda o'qish uchun ehtiyoj sezadilar, lekin bu xohish va ehtiyoj motivi turlicha bo'lishi mumkin: "Menga chiroyli forma, daftar, qalam va ruchkalar sotib olib berishadi", "Maktabda o'rtoqlarim ko'p bo'ladi va men ular bilan mazza qilib o'ynayman", "Maktabda uxlatishmaydi". Maktabning tashqi ramzlari, shubhasiz, maktabdagi bolalarni

juda qiziqtiradi, lekin bu maktabda muvaffaqiyatli o'qish uchun asosiy sabab bo'la olmaydi. "Men otamga o'xshagan bo'lishim uchun o'qishim kerak", "Yozishni juda yaxshi ko'raman", "O'qishni o'rganaman", "Maktabda qiyin misollarni yechishni o'rganaman" – ushbu xohish va harakat bolaning maktabda muvaffaqiyatli o'qishi uchun tabiiy ravishda asos bo'la oladi. Bolaning endi o'zini katta bo'lganini, bog'cha bolasi emas, balki ma'lum bir majburiyatlari bor o'quvchi bo'lishini anglashi, jiddiy faoliyat bilan shug'ullanayotganligini bilishi nihoyatda muhim. Bolaning maktabga borishini istamasligi ham salbiy holat hisoblanadi.

Maktabga tayyor bo'lmagan bolalar bilan ishlayotib, pedagog ota-onalar va bolalar bog'chasi tarbiyachisi majburiyatlari sirasiga kiradigan vazifalarni o'z zimmasiga oladi. Zero, bolani maktabga tayyorlash, o'quv faoliyatini egallashga tayyorlash uning maktabgacha yosh davridagi to'laqonli rivojlanishi natijasi bo'lishi lozim. Shu maqsadli rivojlantirishning o'rni va ahamiyati haqida tushuntirish ishlari olib borish juda muhim.

Psixolog maktabgacha yoshdagi bolalar bilan shug'ullanar ekan, ularning rivojlanishi istiqbolini ularda maktab ta'limiga to'laqonli psixologik tayyorgarlikda ko'radi. Psixolog go'yo bolaning kelajagiga qarab, uning bir yosh davridan boshqasiga – maktab yoshiga qanchalik omadli qadam qo'yishini aniqlaydi, bolaning psixik va shaxsiy rivojlanishi, uyda, maktabda qo'yiladigan yangi talablarga muvofiq bo'lishi uchun yana nimalar qilish kerakligini belgilaydi.

Eng ishonchli psixologik profilaktika bolaning o'z vaqtida normal oila va ijtimoiy tarbiya va ta'lim sharoitlaridagi rivojlanishidir.

Ayni vaqtda, maktabgacha yakshanba kungi muassasalar (maktablar) tarmog'i yuzaga kelishi amaliy psixologlar oldiga yana bir vazifani: maktabgacha yoshdagi bolalar bilan rivojlantiruvchi mashg'ulotlar deb nom olgan mashg'ulotlarni psixologik ta'minlash va ota-onalarga bolaning yosh va individual xususiyatlariga mos o'yin va mashg'ulotlarni tanlashda maslahat yordami ko'rsatish vazifasini qo'ydi, zero yuqorida aytilgan yak-

shanba kungi maktablar va boshqa shu kabi muassasalar bolalar bog'chalari bazasida faoliyat yuritadi.

Shuni ta'kidlash joizki, ko'pincha 1-mashg'ulotda ertak-terapiya, o'yinterapiya va artterapiya qo'llaniladi. Bunda mashg'ulot o'tkazish rejasi turlicha bo'lib, seans qo'shiq yoki o'yin bilan boshlanishi qulay. Avvalgi mashg'ulotlardan biri bo'lgan qiziq voqealar, psixoterapevtik o'yinlar o'ynab, so'ng bolalar ertak eshitib, rasm chizishadi.

2. Boshlang'ich sinfda psixologik xizmat: asosiy funksiyalar, faoliyat vazifalari va yo'nalishlari

Birinchi marta maktabga qadam qo'yadigan birinchi sinf o'quvchilarining maktabga borganda maktab talablariga sharoitlariga moslashish uchun ma'lum vaqt kerak bo'ladi. Amalda moslashish vaqti hamma bolalarda ham bir xilda samarali o'tmasligi mumkin. Bolaning maktabga moslashishdagi qiyinchiliklar faqat ota-onalar arzlaridagina emas, balki o'qituvchilarning o'quvchilarga berayotgan xarakteristikalarida ham qayd etilmoqda. Masalan, ota-onalar bolaning maktabga borishi, uy vazifasini bajarishni xohlamayotganini, uning tutqich bermasligi, juda asabiy bo'lib qolganini aytishsa, o'qituvchilar bu bolalarning darsda diqqatsizligi tartibsizligi, tengdoshlari bilan tez-tez aytishib qolishlariga e'tibor berishmoqda. Bunday bolalarda asabiy ruhiy buzilish, psixik rivojlanishda orqada qolish vujudga keladi. Bolalar maktabda o'qishga qanchalik tayyor bo'lmasalar, maktabga moslashish davri shunchalik qiyin va uzoq o'tadi. Psixologlar bolani maktabda o'qishga tayyor deganlarida uning jismoniy, psixologik va shaxsiy tayyorgarligini nazarda tutadilar.

Hozirgi vaqtda bog'cha maktab va boshqa ta'lim muassasalarida rivojlanishda nuqsoni bo'lgan bolalar aniqlanadi. Maktabgacha va boshlang'ich maktab tizimi shu muammolarni bartaraf qilishga ham mas'ul bo'lib hisoblanadi. Rivojlanishida ba'zi yengil (nutqiy, eshituv va boshqa) nuqsoni bo'lgan bolalar bog'cha va umumta'lim maktab muassasalarida tarbiyalanadilar. Og'ir nuqsonlari bo'lgan bolalar esa maxsus turdagi bolalar bog'chasi yoki maktabga qabul qilinadi, bu muassasalar zarur

davolash-sog'lomlashtirish va korreksion, psixologik-pedagogik yordamni bera olish imkoniyatiga ega.

Albatta, ta'lim jarayonida har bir holatga alohida yondashuv zarur. Chunonchi, og'ir nutqiy nuqsonli bolalar alohida xususiyatlarga ega bo'ladilar. Shu sababli ularda, umumta'limiy tayyorgarlikdan tashqari, korreksion (tuzatish) yo'nalishdagi ta'limga ehtiyoj bor.

Ma'lumki, maktab o'quv fanlari integratsiyasi asosida tashkil etilgan darslar qatorida bolalarning badiiy-estetik madaniyatini shakllantirish bo'yicha fanlar alohida o'rin tutadi. Asosiy maqsad ta'limning yo'nalishini umumiy kuchaytirgan holda yaxlit nutqiy yondoshuv asosida olib borish va dunyoning ilmiy yagona manzarasini shakllantirish (axloqiy, estetik, ekologik va mehnat orqali)dan iborat. Yuqorida ko'rsatilgan kamchiliklar qaysi toifada ko'proq uchrashini bilish maqsadida og'ir nutqiy nuqsonli bolalar bilan bir necha yo'nalishda kuzatish ishlari olib boriladi. Bu jarayonda ota-onalar bilan olib boriladigan ishlarga ham alohida e'tibor berish lozim. Ma'lumki, hozirgi vaqtda bolani va uning rivojlanishini kuzatish masalalari: organik jihatdan tashxis muammolari va uni hal etishning subyektiv jihati muammoni hal etish imkoniyatini axborotlar orqali izlash, faoliyat rejalarini loyihalashtirish va rejani amalga oshirishda boshlang'ich yordam ko'rsatish kabi yaxlit masalalarni oladi.

Biz bola rivojlanishidagi negativ omillar, ya'ni "rivojlanmaganlik", "yetishmovchilik" va boshqalarni tadqiq etishni hal qilishga intilyapmiz. Biroq u yoki bu darajadagi nuqsonlarni bolaning shu davrdagi ahvoliga ko'ra baholash o'z-o'zidan muammoni hal qilish yo'llari, imkoniyati haqidagi axborotning kichik bir qismini beradi, xolos.

Xullas, bola holatini o'rganishda ko'p bosqichli psixologik tashxis tizimi nihoyatda qo'l keladi. U faqatgina bola holatining eng dolzarb fenomenlarini ko'rsatibgina qolmay, balki ishonchli istiqbol tashxisini ham ta'minlaydi, bolaning keyingi rivoji va o'qishi, korreksion (tuzatish) ishlarining yanada samarali dasturlarini ishlab chiqish imkoniyatini beradi. Bolalar bilan ishlashning zamonaviy tajribalari shuni ko'rsatadiki, ayrim hol-

larda bola holati faqatgina yaxshi tomonga emas, balki u yoki bu sabablari, o'qitish va sharoit rivojiga bog'liq tarzda yomon tomonga o'zgarishi mumkin. Shunday qilib, biz faqatgina "yaqin rivojlanish zonasi"ni emas, balki rivojlanishning og'ish deviatsiyasi sohasini ham nazardan qochirmasligimiz zarur.

Ta'kidlash joizki, o'quv jarayonini tashkil etishning mavjud xususiyatlari o'quvchilar, ayniqsa kichik yoshdagi o'quvchilarning to'laqonli rivojlanishiga ko'p jihatdan to'sqinlik qiladi. Zamonaviy maktab metodikasining o'ziga xosligi shundaki, o'quvchi o'quv topshiriqlarini bajarish jarayoniga emas, balki eng avvalo o'qituvchi, keyin ota-onalar tomonidan kam baho beriladigan oxirgi natijaga yo'naltirilgan. O'quvchilarning faqat to'g'ri javob olish, ularning darslikdagi javoblarga formal mos kelishiga intilishlariga sabab ham aynan shu. O'qituvchilar esa oraliq amallarni to'g'ri bajarish ustidan nazoratga deyarli e'tibor bermaydilar, xatolar esa ayni shu amallarda ko'proq kuzatiladi. Shu bois psixolog va tarbiyachi, pedagog va psixologning hamkorlikdagi profilaktik va tushuntirish faoliyati bolalarni maktabgacha yoshdan maktab o'quvchisi yoshiga o'tishi sharoitlarini tobora yengillatishga qaratilishi lozim.

Maqsadli profilaktik, korreksion va rivojlantirish ishlari kompleks ravishda olib borilishi kerak. Faqat shundagina u bola shaxsining rivojlanishi, uning qobiliyatlari namoyon bo'lishi, ijodiy imkoniyatlari ixtiyoriylashuviga xizmat qiladi.

3. Maktabgacha tarbiya yoshidan kichik maktab yoshiga o'tishda bola psixik taraqqiyotining tipologiyasi

Maktabgacha yosh davrda ijodkorlik jarayoni boshlanadi. Ijodkorlik layoqati, asosan, bolalarning konstruktorlik o'yinlarida, texnik va badiiy ijodlarida namoyon bo'ladi. Bu davrda maxsus layoqatlar kurtaklarining birlamchi rivojlanishi ko'zga tashlana boshlaydi. Maktabgacha davrda tasavvur, tafakkur va nutq umumlashadi. Bu esa bu yoshdagi bolalarda tafakkur qilish omili sifatida ichki nutq yuzaga kelayotganligidan dalolat beradi. Bilish jarayonlarining sintezi bolaning o'z ona tilini to'liq egallashi asosida yotadi. Bu davrda nutqning shakllanish jarayoni

yakunlana boshlaydi. Nutq asosidagi tarbiya jarayonida bolada sodda axloq me'yorlari va qoidalar egallaniladi. Bu me'yor va qoidalar bola axloqini boshqaradi.

Kichik maktab davri 6-7 yoshdan 9-10 yoshgacha davom etadi. Bu davrda bola, fan asoslarini o'rganish uchun biologik va psixologik jihatdan tayyor bo'ladi. Uning psixikasi bilim olishga yetadigan darajada rivojlanadi. Shu yoshdagi bola idrokining o'tkirligi, ravshanligi, sofligi, aniqligi, xayolining yorqinligi, xotirasining kuchliligi, tafakkurining yaqqolligi o'zining qiziquvchanligi, ishonuvchanligi bilan boshqa yoshdagi bolalardan ajralib turadi. Maktab ta'limiga tayyorlanayotgan bolada diqqat nisbatan uzoq muddatli va shartli barqaror bo'ladi. Kichik maktab yoshidagi bolalarning asosiy faoliyati o'qish xisoblanadi.

Bolaning maktabga borishi, uning psixologik rivojlanishi va shaxsning shakllanishidagi o'rni nihoyatda katta. Bola o'quv faoliyatida o'qituvchi rahbarligida inson ongining turli funksiyalari mazmunini egallaydi, insoniy an'analar asosida harakat qilishni o'rganadi, o'z irodasini o'quv maqsadlariga erishish uchun mashq qildiradi. O'quv faoliyati boladan nutq, diqqat, xotira, tasavvur va tafakkurini kerakli darajada rivojlanishini talab etgan holda, bola shaxsi rivojlanishi uchun yangi sharoitlarni yaratadi.

Birinchi bor maktabga kelgan bola o'z atrofdagilari bilan psixologik jihatdan yangi munosabat tizimiga o'tadi. U hayotining tubdan o'zgarganini, unga yangi majburiyatlar, nafaqat, har kuni maktabga borish, balki o'quv faoliyati talablariga bo'ysunish ham yuklatilganligini his eta boshlaydi. Oila a'zolarining bola o'quv faoliyati, yutuqlari bilan qiziqayotganligi, shuningdek, uni nazorat qilayotganligi, unga qilinayotgan yangi muomala, munosabat uning ijtimoiy mavqeyi o'zgarganligini to'la his etishiga, o'ziga nisbatan munosabatining o'zgarishiga asos bo'ladi. Kattalar bolalarni amaliy jihatdan o'z vaqtlarini to'g'ri taqsimlash borasida yaxshi o'qish, o'ynash, sayr qilish va boshqa narsalar bilan shug'ullanishga o'rgatadilar. Demak, oilada bola u bilan hisoblashadigan, maslahatlashadigan yangi bir o'rinni egallaydi.

O‘quvchining maktabdagi muvaffaqiyati uning keyingi psixik rivoji va shaxsining shakllanishida to‘liq ijobiy asos bo‘ladi.

Bola insoniy munosabatlar tizimida ham alohida o‘rin egallayotganini, ota-onasi, yaqinlari, atrofdagilari unga yosh boladek emas, balki o‘z vazifalari, majburiyatlari bor bo‘lgan, o‘z faoliyat natijasiga ko‘ra hurmatga sazovor bo‘lishi mumkin bo‘lgan alohida shaxs sifatida munosabatda bo‘ladilar.

Buning natijasida bolaning o‘z-o‘zidan oilasi, sinfi va boshqa jamoalardagi o‘z o‘rnini anglay boshlaganini ko‘rish mumkin. Bu davrda bolaning “Men shuni xohlayman” motividan “Men shuni bajarishim kerak” motivi ustunlik qila boshlaydi. Maktabda birinchi sinfga kelgan har bir o‘quvchida psixik zo‘riqish kuchayadi. Bu nafaqat uning jismoniy salomatligida, balki hatti-harakatida ham, ya’ni ma’lum darajada qo‘rquvning kuchayishi, irodaviy faollikning susayishida namoyon bo‘ladi.

Bu davrga kelib bola atrofidagilar bilan o‘zaro munosabatda ma’lum bir natijalarga erishgan, o‘zi xohlayotgan narsalarni hamda o‘z oilasida o‘zi egallagan o‘rnini aniq biladigan bo‘ladi. Shuningdek, u o‘zini-o‘zi boshqarish malakasiga ega bo‘ladi, vaziyat va holatga qarab ish yurita oladi. Bu yoshdagi bolalar hatti-harakatlari va motivlari ularning o‘zlariga beradigan baholariga qarab “Men yaxshi bolaman” emas, balki bu hatti-harakatlar o‘zgalar ko‘z o‘ngida qanday namoyon bo‘lishiga qarab baholanishini tushuna boshlaydilar.

4.Kichik maktab yoshidagi psixologik korreksiyaning o‘ziga xos xususiyati

Maktabga qabul qilingan 6 yoshlilarni yangi ijtimoiy muhitga moslashtirish maktab psixologi va boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi faoliyatida muhim o‘rin tutadi. Tajribalar shuni ko‘rsatadiki, maktabdagi o‘zlashtirmaslikning asosiy sabablaridan biri bolalarni ta’limga tayyor emasligi, ularning yetilmaganligidir. Ana shu yetilmaganlikni o‘z vaqtida aniqlab bartaraf qilish bolani maktabda o‘qishga moslashtirish va psixokorreksion ishlar mazmunini belgilaydi.

Bolaning psixologik saviyasini ko‘targan holda, o‘yin faoliyatidan o‘quv faoliyatiga o‘tishni ta’minlash zarur.

Shu nuqtayi nazardan kelib chiqqan holda bolalarni yangi hayot bosqichiga moslashuviga yordam beradigan, muayyan maqsadga yo‘naltirilgan rivojlantiruvchi mashg‘ulotlarga zarurat tug‘iladi.

Maktab ta’limiga psixologik jihatdan tayyorlik, birinchidan, bilim olish uchun bolada moyillik va o‘quvchining ijtimoiy yo‘nalishi shakllangan bo‘lishi, ikkinchidan, o‘z tengdoshlari bilan aloqa qila bilishi, o‘qituvchining talablarini bajarishi, o‘z xulqini nazorat qila olish kabi jihatlarining shakllanganligiga bog‘liq. Bular bolani o‘quv faoliyatiga “silliq” o‘tishini ta’minlaydi.

Asosiy mezonlardan biri bolaning sog‘lom, chidamli bo‘lishidir. aks holda dars va butun o‘qish kunida unga beriladigan yuklamalariga chidam berishga qiynaladi.

Nihoyat, yana bir muhim va balki eng asosiy tomonlardan biri uning aqliy jihatdan yaxshi rivojlanganligi hisoblanadi. Aynan mana shu xususiyat maktabda olinadigan bilimlar va ko‘nikmalarning muvaffaqiyatli o‘zlashtirish, intellektual faoliyatni optimal ushlab turish va sinf bilan birga ishlashga ulgurishni belgilaydi.

Mashg‘ulotlar jarayonida bolaning bilish psixik jarayonlari: diqqati, fikrlashi, idroki, tasavvuri, xotirasi ular uchun mumkin qadar tabiiyroq hisoblangan shakl – o‘yinlar yordamida rivojlantiriladi.

Guruhiy o‘yinlardan foydalanish muloqot ko‘nikmalari, birbirini o‘zaro tushunish, sherikchilik, o‘zaro mas’uliyatni sezish kabi xislatlarni rivojlantirishga ham yordam beradi. Mashg‘ulotlar bir haftada ikki marotaba o‘tkaziladi va har bir mashg‘ulot 30 daqiqaga mo‘ljallangan.

Olib boruvchiga tavsiyalar:

– Bolalarga ko‘proq mustaqillik bering. Bolalar “ixtiro”ni o‘zlari qilsinlar, tayyor bilimni berishga shoshilmang.

– Har bir bilimning muhimligini ko‘rsatishga harakat qiling, misollar keltiring.

– Mashg'ulotlarga o'ta qiziqish bilan qarang, ijodiy ko'tarinkilik muhitini vujudga keltira biling.

– Har bir bola o'z muvaffaqiyatlari, yutuqlarini ko'ra bilsin. Uning "o'sishi"ni, sabr-toqati va shu kabi harakatini aytib boring.

– Bolaning imkoniyatlari va qobiliyatlarini xolisona baholang. Bir bolani hech qachon boshqa bola bilan taqqoslamang. Masalan: "ko'rdingmi, Alisher topshiriqlarni qanday tez bajardi", uning o'rniga: "sen bugun o'tgan safargi mashg'ulotdagidan ko'ra tezroq bajarding!" Bunday muomala bolada o'z imkoniyatlariga ishonish hissini shakllantirib boradi.

Mashg'ulot o'tish jarayonida taqdim etilayotgan o'yinlar bolalarga quvonch bag'ishlashi, o'z kuchiga ishonch uyg'otishga qaratilganini yodda tutmoq zarur.

Korreksion-rivojlantiruvchi mashg'ulotlarning samaradorligini aniqlash maqsadida mashg'ulotlar yakunida bolaning bilish jarayoni, nutqi, shaxslararo munosabatlari, ijtimoiy moslashuv malakalari qayta tashxis etiladi.

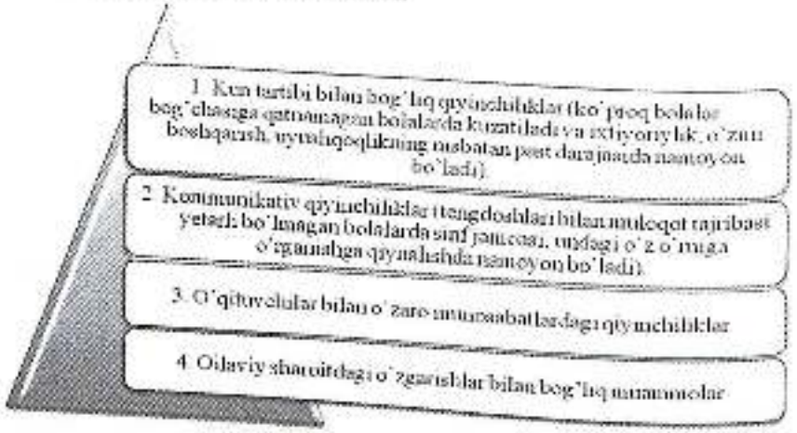

5. Bolani maktabga moslashishining o'ziga xos xususiyati

Maktabgacha bolalik davrida u yoki bu sababga ko'ra yoshiga muvofiq, to'laqonli rivojlanmagan ko'plab bolalar uchun maktabga kelish murakkab sinov bo'lishi mumkin va ular qator muammolarga duch keladi. Bu kabi alohida qiyinchiliklarning pedagogik psixologiya fanida to'rtta guruhi farqlanadi:

Afsuski, ko'pchilik o'quvchilar uchun bu muammolar hal etilmagancha qoladi. Agar bu holatlarda maktab psixologi, pedagog, ota-onalar tomonidan yordam berilmasa, bolada turli ko'rinishdagi maktab nevrozlari maktabga tayyor emaslikning noadekvat kompensatsiyasi sifatida yuzaga kelishi mumkin.

Shu sababli maktab nevrozlarini erta diagnostikalash, korreksiyalash va profilaktika qilish dolzarb va favqulodda muhim muammo sanaladi.

6-9 yoshdagi bolalarda nevrotik holat ichki (ortiqcha xavotir, notinchlik, o'ta senzitivlik kabi) va tashqi ijtimoiy omillar sababli kelib chiqishi mumkin:

- oilada noto'g'ri tarbiya (haddan tashqari g'amxo'rlik, ortiqcha talabchanlik, egotsentrik tarbiya);

- tarbiyasidagi bolaga psixologik savodsiz ta'sir ko'pincha o'quvchini noadekvat baholashga olib keladi;

- kommunikativ malaka va ko'nikmalar yetishmasligi;

- o'quvchi pozitsiyasi shakllanmaganligi.

Bu kabi noadaptiv xulqni psixologlar didaktogen yoki maktab nevrozi deb ta'riflaydilar. Bu o'rinda nevroz tibbiy jihatidagi tor ma'noda emas, balki ko'proq maktab hayotidagi u yoki bu murakkabliklarga noadekvat reaksiya qilish ma'nosida tushuniladi.

Yana bir tez-tez uchraydigan holat "Psixogen maktab dezadaptatsiyasi" muammosidir. Mazkur muammo, fikrimizcha, favqulodda dolzarb bo'lgani bois uning xususiyatlari ustida yana bir bor to'xtalamiz.

Psixogen maktab dezadaptatsiyasi bola shaxsining maktab va oiladagi obyektiv mavqeyini buzadigan psixogen reaksiyalar, kasalliklar va tuzilmalarni aks ettiradi.

Odatda, maktab nevrozlari besabab agressivlik, maktabga borishdan qo'rqish, darslarga kirmaslik, sinf taxtasi yonida javob berishdan bosh tortish va shu kabi me'yordan chetlangan dezadaptiv xulqda namoyon bo'ladi.

A.M. Prixojanning fikricha, maktab xavotirliligi emotsional beqarorlikning nisbatan yengil shakli bo'lib, hayajon, o'quv vaziyatlarida, sinfda ortiqcha notinchlik, o'ziga nisbatan yomon

munosabat, pedagoglar, tengdoshlari tomonidan salbiy baho kutishda namoyon bo'ladi.

Maktab nevrozlari namoyon bo'lishining diapazoni ancha keng, bu ularni tashxislashda aniq mezonlarni belgilashni qiyinlashtiradi. Shu bois maktab nevrozlarining oldini olish va korreksiyalash uchun kompleks o'yinlar zarur. Ular kichik o'quvchi shaxsi rivojlanishini erta tashxislash, uning yosh va individual xususiyatlari va imkoniyatlarini, o'qituvchilar va ota-onalar bilan doimiy ishlashni talab etadi.

Maktab nevrozlarini tadqiq etish uchun bolani uning maktab va maktabdan tashqari hayotida turli vaziyatlarda kuzatish, o'qituvchilar, ota-onalar, o'quvchilar bilan suhbatlashish va maxsus psixodiagnostik metodlar zarur. Olingan barcha natijalarni professional talqin qilish psixologga bola muammolarini hal etish imkonini beradi.

Maktab psixologik amaliyotida maktab nevrozi bo'lgan bolalarning bir necha turi farqlanadi:

1. Xulqida aniq chetlanishlar bo'lgan bolalar (darsda o'zlarini yomon tutadi, dars paytida sinfda turib yuradi, o'qituvchiga qo'pollik qiladi, boshqarish qiyin, faqat sinfdoshlari emas, o'qituvchiga ham agressiv). Odatda, yomon o'qiydi, o'z-o'zini yuqori baholaydi. Ular uchun giperdinamik sindrom, patologik fantaziya sindromi xarakterli. Ko'pincha o'qituvchilar bunday bolalarni pedagogik "qarovsiz", yoki hatto aqli zaif deb hisoblaydilar.

2. Shunday holatlar bo'ladiki, yaxshi o'zlashtiradigan, darsda o'zini yaxshi tutadigan o'quvchilar ortiqcha yuklama yoki emotsional hayajon natijasida birdan o'zgarib qoladi. Ularda depressiya, apatiya paydo bo'ladi. O'qituvchilar o'quvchini go'yo almashtirib qo'yishadi, u o'qishga qiziqmay qo'ydi deb aytadilar. Bola maktabga borishdan bosh tortadi, qo'pollik qila boshlaydi. Nevrotik depressiya, bog'lanishli hodisalar sindromi kabilar kayfiyat tushishi, emotsional labillik, xavotir fonida namoyon bo'ladi. Ba'zan bu guruh bolalarida autizm, to'liq yoki qisman mutizm kuzatiladi.

3. Bu guruh murakkabligi shundaki, tashqi ko'rinishdan muvaffaqiyatli (o'zlashtirish yaxshi, xulq qoniqarli) bolalarda

emotsional nomaqbullik alomatlari (javob berishga qo'rqish, og'zaki javob berganda qo'l titrashi kuzatiladi, sekin gapiradi, doim bir chekkada yuradi) kuzatiladi. O'z-o'zini baholash odatda past, ko'ngli nozik, senzitivlik, xavotirlilik darajasi baland. Uyatchanligi, ortiqcha xavotirliligi bois o'z qobiliyatlarini to'liq namoyon qila olmaydi. Tadqiqotlar ko'rsatishicha, bunday bolalarda noverbal intellekt verbaliga nisbatan ancha yuqori. Ular faqat yakka tartibda ishlaganda ochiladilar. Bu bolalar uchun fobik va qo'rquv sindromlari xarakterli.

Qo'rquvlarning yana bir alohida guruhini ajratish mumkinki, u biror faoliyatda nomuvofiq bo'lib qolish, atrofdagilarning umidini oqlamaslikdan qo'rqish bilan bog'liq. Bunday o'quvchilarda maktab qo'rquvi o'ta qadrli qo'rquvlarning o'ziga xos ko'rinishi sifatida kuzatiladi. Buning sababi maktabda intizomni buzgani uchun jazodan, qattiqqo'l o'qituvchidan qo'rqish kabilar bo'lishi mumkin. Natijada bola maktabga borishdan bosh tortishi mumkin. Turli psixosomatik hodisalar – harorat ko'tarilishi, bosh og'rig'i, qusish va boshqalar yuzaga kelishi mumkin.

Maktab nevrozlarida psixologik himoya xarakteri va namoyon bo'lishi eng avvalo bolaning oliy nerv faoliyati tipi, uning oiladagi tarbiyasi xususiyatlari, psixik jarohatlovchi vaziyatga bog'liq bo'ladi. Maktab nevrozlarini tashxislashda psixolog, avvalo, noadekvat psixologik himoya shakllariga duch keladi. Bu kabi himoya mexanizmlarini ochib berish nevrotik bolalar bilan ishlashda diagnostik bosqichning eng muhim vazifalaridan biridir.

Demak, maktab nevrozlari bola va kattalarning ahamiyatli munosabatlari, bolaning maktab o'zaro hamkorligi tizimida o'z-o'ziga munosabatlari buzilishi sifatida qaralishi mumkin. Bunda nomuvofiqlik va jazodan qo'rqish dezadaptiv xulqni keltirib chiqaradi. Shu bilan bog'liq ravishda go'yo ikkita xulq strategiyasi farqlanadi:

1. "So'rovchi" strategiyasi – tobe pozitsiyasi;

2. Negativ, agressiv xulq strategiyasi (mustaqil).

Zamonaviy tarbiya va pedagogik faoliyat o'z ishining ustalari o'yin pozitsiyasini albatta qo'llaydilar, mashg'ulotlar, darslar

muhitini quvonch, yoqimli syurprizlar bilan boyitishga harakat qiladilar. Tarbiyachi, pedagog, ota-onalarning o'yin pozitsiyasi o'z-o'zidan psixoterapevtik bo'lib, "Katta odam-bola", "O'qituvchi o'quvchi" o'zaro munosabatlari gumanizatsiyasiga ko'maklashadi. Maktabgacha muassasa va maktab psixologining asosiy vazifasi ham shu, uni shakllantirishga intilish lozim, zero, u ham kattalar ham bolalarning nerv quvvatini tejash imkonini beradi. Unutmaslik kerakki, o'yin nafaqat boshqalarni tarbiyalash, balki o'z-o'zini boshqarishning ham qudratli quroli, u ijodiy, bilish faoliyatining boshqaruvchisi, tarbiyachi, pedagog, ota-ona xulqi nozikligini ta'minlaydi.

6. Maktabda o'zlashtirmaslikning psixologik omillari

Ta'limning dastlabki oylarida maktab psixologining birinchi sinf o'quvchilari bilan olib boradigan asosiy ishlari quyidagilardan iborat:

a) maktabga moslashishga qiynalayotgan bolalarni aniqlash;

b) bu bolalarga psixologik yordam ko'rsatish.

Bu vazifani bajarish uchun bolani maktabga moslashishdagi qiyinchilik ko'rsatkichlarini aniqlash lozim. Ko'rsatkichlar quyidagicha bo'lishi mumkin:

1) O'quv materialini o'zlashtirishda;

2) O'qituvchi talablarini bajarishda qiynalish, o'quv vazifalarini bajarishda ixtiyoriylik xususiyatlari, harakat aktivligining o'zgarishi, bolaning emotsional xususiyatlari, o'qishga, maktab hayotiga qiziqishlari, o'qituvchi va tengdoshlari bilan muloqotga erishishlaridagi qiyinchiliklaridir.

Bolani har tomonlama psixologik tayyorlab, keyin u bilan olib boriladigan tuzatish ishlarini ko'rsatish mumkin. Maktablarda "Moslashish" sinflarining ochilishi bu muammoni hal qilishga oz bo'lsada imkon beradi. Psixolog tuzatish metodlarini rejalashtirayotganda bolani maktabga moslashishiga ijobiy ta'sir etadigan omillarni, ya'ni o'quvchining o'zini to'g'ri baholashi, oilada to'g'ri tarbiyalanishi, oiladagi kelishmovchiliklarning bartaraf etilishi, tengdoshlar orasida bolani hurmat qozonishini hisobga olish lozim. Maktab psixologining o'zlashtira olmovchi

boshlang'ich sinf o'quvchilari bilan olib boradigan ishlari uning faoliyatidagi amaliy yo'nalishni tashkil etadi. Psixolog bunday o'quvchilar bilan olib boradigan ishining asosiy yo'nalishlari haqida gapirishdan oldin o'zlashtira olmaslik sabablarini ko'rib chiqamiz. Maktabgacha yosh davridan maktab yoshi davriga o'tish ancha qiyin kechadigan davrdir. Yetti yoshdagi qiyinchilik bu shunday keskin burilish yoshini tashkil etib, unda maktab yoshining barcha davrlari o'z ifodasini topadi. Odatda maktabga borish bilan bog'liq bo'lgan qiyinchiliklar va muammolar quyidagilardan iborat:

1. Yangi o'quv tartibi bilan bog'liq bo'lgan qiyinchiliklar. Bunday qiyinchilik ko'proq maktabgacha tarbiya muassasalariga bormagan bolalar uchun xosdir.

2. Bolaning sinf jamoasiga moslashuvidagi qiyinchilik. Bu holat bolalar jamoalarda yetarli darajada ishtirok etmaganlarida ko'proq uchraydi.

3. O'qituvchi bilan o'quvchi munosabatlarida yuzaga keladigan qiyinchiliklar.

4. Bolaning oiladagi sharoiti o'zgarishi bilan bog'liq bo'lgan qiyinchiliklar.

Bu qiyinchiliklar bola rivojlanishning yangi ijtimoiy sharoitlarida asta-sekin o'z ifodasini topadi. Psixologlar maktabdagi psixogen buzilish bolalar sinfda o'qishdagi qiyinchiliklarning asosiy xususiyatlaridan biri deb ko'rsatadilar.

O'qituvchi bolalarda uchraydigan har qanday qiyinchilikni uning o'zlashtirishi bilan bog'laydi. Bunda bolani baholash odatdagidek o'ziga xos shaklda bo'ladi, a'lochi, demak, yaxshi o'quvchi, past baho olsa – yomon o'quvchi. Masalan, maktabda yomon o'zlashtirgan o'quvchining ota-onasi chaqirtiriladi, g'azablangan o'qituvchi ularga o'z farzandlariga yomon qarayotganliklarini, yomon tarbiya berayotganliklarini, ular bilan kam shug'ullanayotganliklarini aytib noliydi. Yana ham achinarlisi o'qituvchi sinf oldida yuqori ovoz bilan bolani so'kadi va kamsitadi. Ko'pchilik xatoni eng tajribali o'qituvchilar ham o'zlashtirmasligi sababini o'quvchining dangasaligi, noshudligi, tarbiyasizligi bilan baholashga urinadilar. O'qituvchi o'zlash-

tirmaslikning haqiqiy sabablari to'g'risida kamdan kam o'ylaydi va tabiiyki, uni bartaraf qilishning o'ziga xos chora-tadbirlarini izlaydi. O'zlashtirmaslik muammosi bizning rahbarligimizda Z.Sh.Sherimbetova tomonidan o'rganilgan hamda u tomonidan o'zlashtirmaslik psixokorreksiyasiga bag'ishlangan korrreksion dastur tuzilgan[1].

7. Maktabga psixologik tayyorgarlikni diagnostika qilish

Maktab ta'limiga tayyorlikni aniqlashdan asosiy maqsad tayyorgarligi yetarli bolalarni ajratib olish emas, balki bilim, malaka va ko'nikmalarini o'rganish davomida bolaga individual yondashishni ta'minlash bo'lib, ta'lim jarayonida unga insonparvar munosabatda bo'lishni ko'zlaydi.

Bolaning maktabga psixologik tayyorligini aniqlash tartibi pedagogik va yosh psixologiyasida yetarlicha yaxshi ishlab chiqilgan. Tashxis shartlari tobora maqbul sanaladi, bu bolalarni bog'chada aprel-may oylarida tekshirish bo'lib, uning natijasida bolaning psixik rivojlanish kartasi tuziladi, u tibbiy karta bilan birga maktab psixologiga beriladi.

Bo'lajak 1-sinf o'quvchisini bog'chada tekshirish maqsadga muvofiq, chunki u o'zi uchun odatiy sharoitda, tekshirish esa guruh bilan yoki yakka tartibdagi mashg'ulotga o'xshab ketadi. Shunday qilib, bolaning stress holati tugatiladi, yo minimal darajagacha kamaytiriladi. Tekshirishni ikki-uch usulga bo'lish mumkin. Masalan: Kern-Yirasek testini bir necha usulda o't-kazish mumkin.

Maktabga qabul vaqtidagi tekshirish bolalarni saralash, boshlanish vaqtiga emas, balki ularning sistemali ta'lim psixik rivojlanishi xususiyatlarini o'rganish maqsadida o'tkazilar ekan, u bo'lg'usi o'quvchilarga individual yondashuv uchun asos bo'lishi mumkin. Uni o'tkazish paytida ota-onalar ishtirokiga ruxsat beriladi.

Topshiriqlarni bajarish tugagach, zarur hollarda tekshiruv natijalari asosida ota-onalarga bolani qolgan vaqtda maktabga yanada yaxshiroq tayyorlash borasida tavsiyalar beriladi.

[1] Sherimbetova Z. Sh. Boshlangich sinflardgi o'zlashtirmovchi o'quvchilarning psixologik xususiyatlari. _T. UzMU.2007.

Tekshiruv paytida bolalar bilan erkin do'stona muloqot o'rnatish zarur. Barcha topshiriqlar bola tomonidan o'yin sifatida qabul qilinishi, muhit esa bolaning erkin bo'lishi va o'zini qulay sezishiga yordamlashishi kerak. Bola xavotirda bo'lib, javob berishga qo'rqsa, psixolog emotsional quvvatlashni namoyon etishi, hatto bolani quchoqlashi, silab qo'yishi va u barcha berilgan topshiriqlarni uddalay olishiga ishonch bildirishi lozim. Ta'kidlash joizki, bu kabi taktikani barcha sinalayotgan bolalarga nisbatan qo'llash tavsiya etiladi, chunki bolalar uchun kattalarning ma'qullashlari juda muhim va ularga o'zini qulay sezishi uchun imkon beradi.

Bolaning psixik rivojlanishi natijalari psixik rivojlanish kartasiga kiritilishi kerak: birinchi betda bola haqida rasmiy ma'lumotlar: familiyasi, ismi, otasining ismi, tug'ilgan sanasi, oilasi haqida ma'lumot kiritiladi. Keyin "bola bilan ishlash haqida yig'ma ma'lumotlar" jadval o'tkazilishga ko'ra to'ldiriladi. Yig'ma jadval quyidagi ruknlarga ega:

1. Sana.
2. Tekshirish yoki boshqa ishlarni o'tkazish sababi.
3. Keyingi ish uchun savollar.

Keyin bola bilan ishlarning muayyan natijalari keltiriladi:

1. Avvalgi bosqichlarda ta'lim, tarbiya, rivojlanishidagi xususiyatlari haqida ma'lumot.
2. Sog'lig'i haqida ma'lumotlar.
3. Diagnostik ish (qo'llangan metodlar, natijalar) haqida ma'lumot.
4. Psixokorreksion va rivojlantiruvchi ishlar haqida ma'lumot.
5. Tarbiyachi, ota-onalar bilan hamkorlikdagi ish haqida ma'lumot (suhbatlar yozuvi, ular bolaga bergan tavsifnoma: psixolog tavsiyalari; birgalikda qilingan qarorlar, qaror va tavsiyalarni bajarishning borishi va natijalari tahlili.)
6. Uchinchi tomonlar va instansiyalar uchun psixolog bola haqida bergan xulosalar nusxasi.
7. Psixologning bola haqida so'rovlariga mutaxassislardan olingan xulosalar.

8. Qo'shimcha ma'lumotlar, alohida belgilar.

Kasb etikasi axborotlarning begonalardan holi tutilishini talab etadi. Kartaga faqat psixolog, uning kasbi bo'yicha rahbari haqli. Ma'muriyat, tarbiyachilar kartada mavjud ma'lumotlardan faqat psixolog bilan kelishilgan holda foydalanishi mumkin.

Bolani maktabga qabul qila oladigan psixologik tekshirishning asosiy maqsadi ular bilan maxsus rivojlantiruvchi ish olib borishga muhtoj bolalarni aniqlash. Shu maqsaddan kelib chiqib psixologik kartada bolaning tekshirish davridagi rivojlanishini aks ettirgan barcha ruknlarni (qo'llanilgan diagnostik metodlar va olingan natijalar bayoni bilan) to'ldirish, bolaning asosiy (aqliy, shaxsiy) muammolarini qayd etish va zarur rivojlantiruvchi ishlar rejasini belgilash zarur.

Bola rivojlanishi ildamlab ketgan holda ham karta to'ldirish haqidagi yuqorida aytilganlar aksincha belgi bilan amal qiladi. Bunda bo'lg'usi o'quvchiga (bog'chada, uyda, keyinroq maktabda) individual yondoshuvni belgilash lozim, toki o'rtacha o'quvchiga mo'ljallangan o'quv dasturi uning rivojlanishi sur'atlarini pasaytirmasin.

Yoshiga nisbatan talablarga psixik rivojlanish darajasi to'liq mos kelmagan bolalar bilan ishlashning o'ziga xosligi, eng avvalo o'yin faoliyatidan maqsadli foydalanish zaruratini keltirib chiqaradi. Yuqorida aytilganidek, o'yin faoliyati davomida to'laqonli o'yin faoliyatini muvaffaqiyatli egallash uchun zarur omillar shakllanadi. Rivojlantiruvchi ishlar uchun 1-2-3 oyni "bag'ishlashdan" qo'rqmaslik kerak, uni o'z vaqtida boshlash va malakali o'tkazish maktab dezadaptatsiyasi, uning barcha oqibatlarini oldini olish imkonini yaratadi.

Bir qarashda, o'ta sodda mashq va topshiriqlar, xotira, nutq, ixtiyoriy soha va diqqatni rivojlantirishga qaratilib, bola rivojlanishi darajasini dastlabki diagnostikalashda ham qo'llanishi mumkin.

Mutaxassislar xotiraning bir necha turini – sensor, qisqa muddatli, uzoq muddatli xotirani farqlaydilar. Shuningdek, eslab qolinadigan material xarakteriga ko'ra: ko'rish-motor, verbal, mantiqiy xotira farqlanadi. Biroq ularni sof holda ajratish ancha

qiyin, zero real voqelikda ular bir butun holda yoki ma'lum birlikda mavjud bo'ladi:

A) Ko'rish-motor xotira namuna bo'yicha ishlash uchun zarur (taxtadan kitobdan ko'chirish, xatolar bilan ishlash);

B) Verbal-motor xotira (topshiriqni bajarish tartibi ko'rsatilgan og'zaki yo'riqnoma bo'yicha ishlash: grafik diktant, harf elementlari, geometrik figuralar, naqshlarni aytib turganiga ko'ra yozish);

B) Mantiqiy xotira (mazmun guruhlariga birlashtirish mumkin bo'lgan so'zlar ketma-ketligini eslab qolish, syujetli hikoyalarda voqealar ketma-ketligini eslab qolish va h.).

Bola diagnostik topshiriqlarni bajarganida qandaydir nuqsonlar, chetlanishlar sezilsa, bu uning tegishlicha xotira turi yetarli shakllanmaganidan dalolatdir. Tashxis to'g'riligiga ishonch hosil qilish, psixologik metodikalardan mashqlar tanlash va diqqatni shakllanmagan xotira turiga qaratish kerak.

Ko'rish-motor va ko'rish xotirasi rivojlanishi uchun bolaning namunaga ko'ra ishlashini tashkil etish zarur, uni bosqichli amalga oshirish lozim: dastlab bola namunaga doimiy tayanib ishlaydi, keyin namunani ko'rish uchun vaqt, taklif etilgan ish murakkabligiga ko'ra 15-20 soniyaga qisqartirib boriladi. Bu kabi mashqlarni rasm yopishtirish, sinf taxtasidan ko'chirish, konstruktor bilan ishlash, kataklar bo'ylab naqsh chizish kabi faoliyat turlarida qo'llash maqsadga muvofiq. Bundan tashqari, bolalar u yoki bu syujetli rasm bo'yicha hikoya qilishni yaxshi ko'radilar, uning mazmunini avval o'rganib, so'ng xotiraga ko'ra qayta tiklaydilar.

Xotirani rivojlantirish uchun 8-10 predmet bilan mashqlardan foydalanish mumkin, bola ularni diqqat bilan o'rganib keyin sanab berishi kerak va h. Bu kabi topshiriqlarni o'ylab topish oson, buning uchun ko'rish motor va ko'rish xotirasini rivojlantirish uchun mashqlar, shartlar, materiallar, o'yin syujetlari variantlanadi.

Verbal-motor xotirani rivojlantirish uchun ko'rish-motor xotira uchun tavsiya etilgan mashqlarda namuna o'rniga og'zaki tavsiya yoki taklif etilgan faoliyat bo'yicha yo'riqnomani qo'llab; foydalanish mumkin.

Mantiqiy xotirani rivojlantirish uchun 10-15 so'zdan qandaydir predmetlarni turli belgilariga ko'ra guruhlash (keyin. idish-tovoq, hayvonlar va sh.k)ga oid mashqlardan foydalanish tavsiya etiladi. Qayta tiklash xarakteri bolada umumlashtirish mexanizmlari shakllanganligidan dalolat beradi.

Shakllangan ko'rgazmali-obrazli tafakkur nima? Ko'rgazmali-obrazli tafakkur rivojlanishi darajasi yuqori bo'lgan bola faoliyatning istalgan turini yaxshi bajaradi, ayniqsa, ko'rgazmali namuna asosida ishlash, predmetlar o'lchovi va shaklini nisbatlash malakasi talab etiladigan vazifalarni oson bajaradi.

Ko'rgazmali-obrazli tafakkur uchun, avvalo, tasavvur qilish va keyin konkret predmetli asosda topshiriqni bajara olish xarakterli.

Mantiqiy tafakkur bolada asosiy mantiqiy operatsiyalar: analiz, qiyoslash, tasniflash, umumlashtirish qobiliyati bo'lishini ko'zda tutadi.

Ko'rgazmali-amaliy tafakkurni shakllantirishning eng samarali usuli predmetli faoliyat bo'lib, konstruksiyalash (loyihalash), shuningdek, syujetli rolli o'yinlar, mantiqiy topshiriq topishmoqlarini topish, boshqotirma va sh.k. namoyon bo'ladi.

Mantiqiy fikrlash rivojlanishi uchun quyidagi mashqlar yordam beradi:

a) "To'rtinchisi ortiqcha": boshqa uchtasi uchun umumiy bo'lgan ma'lum belgisi bo'lmagan predmetni topish ko'zda tutiladi (buning uchun loto kartochkalaridan foydalanish qulay).

b) hikoyaning tushirib qoldirilgan qismini o'ylab topish. Hikoya o'ylab topish mantiqiy fikrlash bilan bir qatorda bola nutqi rivojlanishi, uning so'z boyligi ortishi uchun katta ahamiyat kasb etadi, fantaziya va ko'z oldiga keltirishni (tasavvurni) rivojlantiradi.

v) Mantiqiy topshiriqlar va cho'plar, gugurt cho'plari bilan topshiriqlar (ma'lum miqdordagi gugurt cho'pidan figura yasash, boshqa tasvirga ega bo'lish uchun bir yoki bir necha cho'p joyini almashtirish).

Maktabgacha va kichik maktab yoshidagi bolalarda harakatlar koordinatsiyasi va aniqligi shakllanmaganligi ham tez-

tez kuzatiladi, ko'plab bolalar o'z tanasini boshqara olmaydi. Harakatlar koordinatsiyasi qo'lning mayda motorikasi shakllanmaganligi bolaning to'g'ri chiziqni chiza olmasligi, "labirint bo'ylab o'ta olmasligi", ozoda qilib qog'ozdan doiracha qirqa bilmasligi, yelimlashni eplay olmasligi va shu kabilarda namoyon bo'ladi.

Ko'plab psixologik tadqiqotlar ko'rsatishicha, bu ko'nikmalarning rivojlanganligi va bolaning umumiy psixik rivojlanishi hamda aqliy rivojlanishi o'rtasida bog'liqlik mavjud.

Harakatlar koordinatsiyasi va nozik motorika rivojlanmaganligi sabablari quyidagicha bo'lishi mumkin:

- asl grafik ko'nikmalar shakllanmaganligi;
- bolaning umumiy sog'lig'i holati yomonligi;
- DSP yoki boshqa jarohatlar oqibatlari;
- bolaning namunani, uning ayrim detallarini ko'rish, idrok etishga qodir emasligi;
- ko'rish o'tkirligining pasayishi.

Tashxisda xulosalarni shoshilib chiqarmaslik uchun avval bolalardan ko'rganini, ichki namunani batafsil tavsiflashni so'raladi, u bilan tasvir detallari tahlil qilinadi. Tavsiflashda yo'l qo'yilgan xatolarga asosiy e'tibor qaratiladi.

Qo'lning aniq motorikasi rivojlanishi uchun konstruktor, tikish, qirqish (ayniqsa, qaychini qog'ozdan ajratmasdan ohista qirqish), yopishtirish, chizish, mozaika taxlash, applikatsiya kabilardan foydalanish tavsiya qilinadi.

Harakatlar koordinatsiyasi rivojlanishi uchun sport, jismoniy mashqlar, aerobika, raqs bilan shug'ullanish tavsiya qilinadi.

Fonematik eshitishni rivojlantirish bolaning o'qish va yozishni mukammal egallashi uchun zarur omil bo'lib, umuman savod o'rgatish uchun zaruriy shartdir.

Odatda, diagnostikaning bu funksiyasini logoped bajaradi. Shu sababli bolada bu sohaga oid aniq chetlanishlar ko'zga tashlanganida ota-onalarga logoped mutaxassisga murojaat etish zudlik bilan tavsiya etiladi, toki o'z vaqtida zarur ishni boshlash imkoni boy berilmasin.

Bolaning maktabga tayyorligining asosiy ko'rsatkichlaridan biri uning ixtiyoriyligi bo'lib, barcha psixik funksiyalar va butun xulq-atvorning to'laqonli amalda bo'lishini ta'minlaydi.

Ixtiyoriylik yetarlicha rivojlanmagan bolalar o'quv jarayoniga sust kirishadi va hatto aqliy rivojlanishi me'yoriy darajada bo'lsa ham "o'zlashtirmovchilar" guruhiga tushib qolishi mumkin. Shu bois ixtiyoriylik rivojlanishiga alohida e'tibor berish maqsadga muvofiq.

Ixtiyoriylikning rivojlanishi murakkab jarayon, u ongli o'z-o'zini boshqarishning yaxlit sistemasi majburiy shakllanishini talab etadi. Bu sistema bajarilayotgan faoliyat maqsadini tutib turish qobiliyatidan iborat ijro harakatlari dasturini tuzadi.

Ixtiyoriylikni rivojlantirish bo'yicha eng samarador faoliyat, avvalo loyihalash bo'lib, uni bolaning har tomonlama rivojlanishi uchun universal vosita sifatida qarash mumkin. Ko'rgazmali namuna bo'yicha loyihalash – ixtiyoriylikni shakllantirishning birinchi bosqichi. Ixtiyoriy o'z-o'zini boshqarishni keyingi takomillashtirish faoliyat shartlarini maqsadga yo'naltirilgan holda murakkablashtirish yo'li bilan amalga oshiriladi.

Ixtiyoriylikni rivojlantirish maqsadida tanlangan topshiriq va o'yinlar bolada ixtiyoriy o'z-o'zini boshqarish sistemasining barcha bo'g'inlarini rivojlantirish va takomillashtirishga yordamlashishi kerak.

Loyihalashtirishning keng imkoniyatlari konstruktorlarning murakkablik darajasiga ko'ra turli tiplarini bolaning ixtiyoriyligi rivojlanganligining dastlabki darajasiga bog'liq holda tanlash imkonini beradi. Kubiklar bilan o'yinlar, turli materiallardan applikatsiyalar yasash yaxshi samara beradi.

Ixtiyoriylikni shakllantirishning birinchi bosqichi namuna asosida ishlashga o'rgatishdir. Masalan, "namuna asosida o'yin qurish" topshirig'ini ko'rib o'tamiz. Qurilish materiali vazifasini kubiklar, konstruktor detallari, applikatsiya fragmentlari o'tashi mumkin. Ularning soni loyihalash uchun talab etiladigan miqdordan ortiq bo'lishi kerak, toki bola bloklarni to'g'ri tanlash, ularni shakl va rangiga ko'ra nisbatlashga o'rgansin.

Ishga kirishish oldidan bolaga "qurib bitkazgan" uy namunasini diqqat bilan qurib chiqish tavsiya etiladi.

Bola topshiriqni bajarayotgan vaqtda quyidagi holatlarga e'tibor berish zarur:

1. Bola uyni keltirilgan namunaga qat'iy muvofiqlikda qurishi lozim. Bu bola qo'yilgan maqsadni aynan shu uyni ya'ni o'zi o'ylab topgan, yoki tasodifan qurilib qolgan emas, namunadagi uyni qurishi kerak.

2. Topshiriqni qoidaga muvofiqlashtirish uchun bola yig'ishning ma'lum ketma-ketligiga amal qilishi, ya'ni ijro harakatlarining aniq dasturi(algoritm)ga ega bo'lishi kerak.

3.Agar bola faoliyat shartlarini: konstruksiya bloklari o'lchami, shakli va rangini to'g'ri ajrata olsa, dasturni amalga oshirish mumkin. Demak, bola faoliyatning ahamiyatli shartlarining adekvat modelini shakllantira olsa, dasturni amalga oshira oladi.

4. Agar bola ish jarayonida teskari aloqani amalga oshirmasa, xatolarga yo'l qo'ygani holda o'z harakatlarini to'g'rilamasa shakllangan maqsad shartlar modeli va ijro harakatlari dasturi mavjudligi to'g'ri yig'ishga zamin bo'la olmaydi. Buning uchun u ish davomida harakatlari natijasini namuna bilan taqqoslab borishi lozim.

5. Yig'ishni tugatgach, boladan uning natijasi, ya'ni namunaga muvofiqlik aniqligini baholash so'raladi.

Bola yig'ish bosqichlarida xatolarga yo'l qo'ygan bo'lsa, u bilan loyihalashtirishda xatolar sabablarini tahlil qilib chiqiladi. Shundan keyin undan zarur o'zgartirishlarni qilish so'raladi.

Ko'rgazmali namuna asosida loyihalashtirish ixtiyoriylikni shakllantirishning birinchi bosqichidir. Keyingi bosqichda bolaga shu kabi ishni real sharoitda emas, uy rasmi namunasi asosida bajarishni tavsiya etish mumkin. Bunda tasvirning ikki varianti mavjud;

a) to'liq – bunda inshootni tashkil etuvchi barcha detallar sxematik rasmda keltiriladi.

b) kontur tasvir – detallashtirishsiz.

Keyingi topshiriqlar murakkablashtiriladi va og'zaki tavsif bo'yicha, keyinroq o'z g'oyasi bo'yicha loyihalashtirishni ko'zda tutadi. So'nggi holatda bola ish avvalida o'zi o'ylab qo'ygan qurilish xususiyatlarini batafsil aytib berishi lozim.

Ixtiyoriylikni rivojlantirish bo'yicha keng tarqalgan o'quv faoliyati sharoitiga maksimal yaqinlashtirilgan mashqlardan biri "grafik diktant" bo'lib, bajarishning ikki sharti: tavsif etilgan namuna asosida va ularning yo'nalishi ko'rsatilgan holda bajariladigan ishni ko'zda tutadi.

Ixtiyoriylik funksiyasi istalgan produktiv va o'quv faoliyati turi uchun tayanch funksiya sanaladi, zero u barcha psixik jarayonlar – idrok, xotira, tafakkur, diqqat, xulq-atvor reaksiyalari boshqaruvini ta'minlaydi. Shu bois mashqlarni bajarish o'quv faoliyatini muvaffaqiyatli egallash asosidir.

Xotira, tafakkur, motorika, ixtiyoriylik rivojlanishidagi birinchi sinfga kelgan va maktab ta'limiga tayyor bo'lmagan bolalar uchun tobora xarakterli bo'lgan tipik nuqsonlarga to'xtaldik. Biroq bu psixik funksiyalarni ajratish juda shartli ravishda bo'lib, hayotda istalgan faoliyat turini amalga oshirish ularning birgalikdagi o'zaro bog'liq ishtirokini talab etadi. Shu bois yuqorida sanab o'tilgan topshiriqlarning har biri, aslida, bolaning psixik va aqliy rivojlanishi umumiy darajasi ortishiga ko'maklashadi.

8. Kichik maktab yoshidagi bolalarning psixik taraqqiyotini diagnostika qilish

Bolalarda maktabga chiqish vaqtida psixologik rivojlanish darajasiga ko'ra o'ziga xos xususiyatlar paydo bo'ladi. Bu xususiyatlar shundan iboratki, bolalar bir-birlaridan intellektual-axloqiy jihatdan farqlanadilar. Ular bir xil ko'rsatma va psixodiagnostik holatga har xil javob berishlari mumkin. Ba'zi maktabga kelayotgan bolalarga kattalar uchun mo'ljallangan psixodiagnostik testlar mos keladi. Ba'zi rivojlanishi past bo'lganlariga bog'cha yoshidagi bolalar uchun mo'ljallangan testlar to'g'ri keladi. Asosan, o'z-o'zini verbal baholash, tashqi muhitni ongli baholash holatidagi testlarda bu aniq bilinadi. Shuning uchun kichik maktab yoshidagi bolalarda u yoki bu psixodiagnostik testni o'tkazishdan avval bolaning real psixologik rivojlanishiga mos keluvchi testni tanlab olish kerak. 6-7 yoshdagi bolalarni maktab ta'limiga tayyorgarligiga oid em-

pirik ma'lumotlarga ko'ra, 50%dan 80 %gacha bolalar u yoki bu jihatdan boshlang'ich ta'lim dasturini o'zlashtirishga tayyor emas. Ko'p bolalar maktabga chiqishga tayyor bo'lsalar-da, aqlan 5-6 yosh darajasida rivojlangan bo'ladilar. Agar bunday bolaga uning uchun murakkab va qiziqarsiz psixologik testlar berilsa, bu testlar rivojlangan aql, diqqat-e'tibor va xotira talab qilganligi sababli ular testni bajara olmaydilar.

Bu intellektual qobiliyatning yo'qligi emas, shaxsiy psixologik rivojlanish yetarli bo'lmaganligi sababli sodir bo'ladi.

Agar vazifani o'yin sifatida qiziqarli qilib berilsa, test natijasi yuqori bo'lishi mumkin. Mazkur holatlar bolalar psixodiagnostikasida amaliy psixologlar tomonidan hisobga olinishi kerak.

3-4 sinf o'quvchilari uchun qiziqarli va kattalarga mo'ljallangan testlar to'g'ri kelishi ham mumkin. Test o'tkazishda faollik, ruhiy qiziqish yuqori bo'lsa, natija ham yuqori bo'ladi. Agar kattalar test vaqtida ongli ravishda irodasini ishga solib o'zini boshqara olsalar, kichik yoshdagi maktab bolalari va hatto o'smirlar ham buni bajara olmaydilar.

Kattalar uchun mo'ljallangan testlarni kichik maktab yoshidagi bolalarga qo'llashda ma'lum cheklashlar mavjud. Bu cheklanishlar shaxslararo munosabatlar, shaxs va idrokni tahlil qilishga mo'ljallangan testlarga tegishlidir. Kattalar uchun qo'llanilayotgan intellektual (aqliy) testlarning ko'pchiligi so'z-mantiqiy tafakkurning rivojlanish darajasini aniqlash uchun ishlatiladi. Bu xususiyat kichik yoshdagi maktab o'quvchilarida taraqqiy etib, o'smirlik davriga kelib rivojlanishi tugallanadi. Amaliyot va hayotdagi o'rniga ko'ra kichik yoshdagi maktab o'quvchilarida ko'rgazmali-harakat va ko'rgazmali-obrazli tafakkur so'z-mantiqiy tafakkurdan ustun turadi. Bundan tashqari katta odamlar uchun mo'ljallangan testlar ularning hayotiy tajribasini hisobga olgan holda tuziladi.

Shuning uchun bu testlar kichik bolalarda qo'llanganda jiddiy yondashish va soddalashtirilishi lozim. Ba'zan kichik maktab yoshidagi bolalar uchun yangi variantdagi testlar tuzishga to'g'ri keladi. Bu holatda yangi muammo tug'iladi, ya'ni bir psixologik

sifatni tuzilishi va ma'nosi har xil testlarning natijasini solishtirish orqali aniqlash lozim bo'ladi.

Tavsiya etilayotgan psixodiagnostik metodlar tizimi maktabga kirayotgan kichik yoshli bolalarning va boshlang'ich sinf o'quvchilarining aqliy jarayonlarini, shaxsiy va shaxslararo munosabatlarini, ulardagi amaliy ko'nikmalarni baholash maqsadida foydalaniladi. Bu tizim asosida bolalarni maktabga psixologik tayyorgarligini, ularning boshlang'ich sinflarda o'zlashtirish darajasini baholash mumkin. Bunday psixodiagnostik baholash kompleksiga quyidagilar kiradi:

1. Atrof-muhitda umumiy mo'ljal olish.
2. Bolalarning maktab ta'limiga munosabati.
3. Diqqat-e'tibor.
4. Xotira.
5. Tafakkur.
6. Nutq.
7. Badiiy-tasviriy qobiliyat.
8. Maktab malakasi va ko'nikmalari.
9. Muvaffaqiyatga erishish motivlari.
10. Shaxs xususiyatlari.
11. Shaxslararo munosabatlar.

Bu to'plamga kiritilgan metodikalardan foydalanib, bolaning maktabga tayyorligi yoki tayyor emasligini baholash va o'z rivojlanishidan oldinda borayotganligini aniqlash mumkin. Bu usullar bolaning qobiliyatlarini aniqlash va u bilan maqsadga muvofiq holda mashg'ulot olib borishga yordam beradi. Metodikalar to'plami maktabdagi ma'lum bir tarbiyaviy ishlarning samaradorligini to'g'ri baholash imkonini berish bilan birga 6-7 yoshdan 10-11 yoshgacha bo'lgan bolalarni o'rganishda qo'llash mumkin bo'lgan usullarni ham o'z ichiga oladi. Bu usullar yordamida olingan baholar bitta yagona standart tizimga o'tkaziladi va kichik maktab yoshidagi maktab o'quvchisining psixologik rivojlanishi individual xaritasiga yoziladi.

To'plamga 3 xil tipdagi metodikalar kiritilgan.

1. Bola endi maktabga kirayotganda qo'llaniladigan uslublar.
2. Maktab ta'limiga tayyorgarligini va ruhiy rivojlanganligini baholovchi testlar.

3. Bolaning ruhiy rivojlanishini aniqlovchi testlar.

Bolalar uchta asosiy sohada – bilish jarayonlari, shaxs xususiyatlari, shaxslararo munosabatlar asosida psixologik jihatdan o'rganiladi. Agar bolaning ruhiy rivojlanish darajasi baholanishi zarur bo'lsa, ularning har biri maxsus usullar bilan baholanishi mumkin.

Bu to'plamdagi metodikalar diqqat, tafakkur, xotira, nutq va idrokning rivojlanish darajasini aniqlaydi. Birinchidan, bola tarbiyasiga ta'sir etuvchi holatlar, ikkinchidan, o'qitish va tarbiya ta'sirida shakllanadigan xususiyatlar, masalan: diqqat-e'tibor, xotira, idrok, tafakkur, nutq, tasavvur, muvaffaqiyat motivatsiyasi va shu kabilar. Har bir metodika bitta ko'rsatkichni baholashga imkon beradi va 5-10 minut vaqt talab qiladi. Har bir bolani har tomonlama tekshirish uchun 3-6 soat vaqt kerak bo'ladi. Tavsiya etilayotgan uslublar yordamida bolani psixodiagnostika qilish quyidagi vazifalar yechimini beradi:

1. Mazkur bola qanday rivojlanayotganligini aniqlash.
2. Boladagi layoqat va qobiliyatni o'z vaqtida aniqlash.
3. O'qishdan ortda qolish yoki noto'g'ri tarbiyaning sababini topish.
4. Kelajakda tanlanadigan kasbga tayyorlanish va tanlash uchun bolaga, o'qituvchiga va ota-onalarga ilmiy asoslangan tavsiyalar berish.

Bu metodikalar yordamida bolani tekshirishda vaqtni tejashning yana bir usuli yakka tartibda emas, balki guruhiy tekshirish olib borishdir. Bu shart-sharoitlar to'g'risida har bir uslubdan keyin yozma izohlar beriladi.

Psixodiagnostik tekshirishga kirishishdan oldin quyidagilarni bajarish lozim:

1. Metodika matnini diqqat bilan o'qib, tanishib chiqish kerak.
2. Izohlar mavjud bo'lsa, uni o'qish lozim.
3. Metodikani qo'llash uchun kerakli narsalarni tayyorlash.
4. Metodika yordamida hech bo'lmasa 1 ta bolani sinov uchun mukammal tekshirib, natijalarni tahlil qilib ko'rish lozim.

Takrorlash va muhokama uchun savollar:

1. Maktabga psixologik tayyorgarlik deganda nima tushuniladi?

2. Boshlang'ich sinfda psixologik xizmat asosiy funksiyalar, faoliyat vazifalari va yo'nalishlari nimadan iborat?

3. Maktabgacha tarbiya yoshidan kichik maktab yoshiga o'tishda bola psixik taraqqiyotida qanday o'zgarishlar sodir bo'ladi?

4. Kichik maktab yoshidagi psixologik korreksiyaning o'ziga xos xususiyati nimadan iborat?

5. Bolani maktabga moslashishi qanday omillarga bog'liq?

6. Maktabda o'zlashtirmaslikning psixologik sabablarini ko'rsating.

7. Kichik maktab yoshidagi bolalarning psixik taraqqiyotini diagnostika qilishda qanday metodikalardan foydalaniladi?

Mavzu yuzasidan test savollari:

1. Maktab ta'limiga motivatsion jihatdan tayyor bo'lmagan bolani maktab avvalo nimasi bilan qiziqtiradi?

A. Yangi narsalarni o'qib o'rganib olish imkoniyati bilan.

B. O'quvchilik asbob-anjomlariga ega bo'lish imkoniyati bilan.

S. O'quvchilarga xos kiyim-bosh kiyish imkoniyati bilan.

*D. B va S javoblar to'g'ri.

2.Taxminan necha yoshdan odatda bola muayyan manzilga yetish yo'lining xaritasini bemalol chiza oladi?

A. 6 yosh.

* B. 8 yosh.

S. 10 yosh.

D. 12 yosh.

3.Kichik maktab yoshidagi bolalarning bilish faoliyatida tafakkurning qaysi turi ustunlik qiladi?

A. Ko'rgazmali-harakat tafakkuri.

*B. Ko'rgazmali-obrazli tafakkur.

S. So'z-mantiqiy tafakkur.

D. A va S javoblar to'g'ri.

4.Quyidagi xususiyatlardan qaysi biri taxminan 6 yoshdan boshlab namoyon bo'ladi?

A. Hamdardlik bildira olish.

*B. Muvaffaqiyatga intilish motivi.

S. Ramziy qo'rquvlar.

D. Shaklning konturini idrok eta olish.

5. 9-10 yoshdan boshlab bolalarning tanqidni avvalgiga nisbatan og'irroq qabul qila boshlashiga ko'pincha qanday omil sabab bo'ladi?

A. Tanqidning kinoyali tarzda ifodalanishi.

B. Tanqid bir necha kishi tomonidan bir vaqtda ifodalanishi.

*S. Tanqidiy fikr bolaning tengdoshlari guvohligida ifodalanishi.

D. Tanqid bola uchun obro'li kishi tomonidan ifodalanishi.

6.Kichik maktab yosh davrida biror odamdagi qanday emotsional holatning idrok etilishida adekvatlik ayniqsa yuqori bo'ladi?

A. Qo'rquv.

B. Jahl.

S. Quvonch.

*D. A va B javoblar to'g'ri.

7.Turli maxfiy yozuvlar, shifrlar o'ylab topishga, yashirin makonlar, "shtablar" qurishga bo'lgan qiziqish qaysi yosh davrida yaqqol namoyon bo'ladi?

A. Maktabgacha yosh davri.

*B. Kichik maktab yoshi.

S. O'smirlik.

D. O'spirinlik.

8. Kichik maktab yosh davrida qanday tana tuzilishiga ega bolalar orasidan ko'pincha do'stlar kamroq tanlanadi?

*A. Piknik.

B. Atletik.

S. Astenik.

D. Bu yosh davrida do'stlashishda mazkur omilning ahamiyati ko'zga tashlanmaydi.

18-BOB. O'SMIRLIK VA ILK O'SPIRINLIK DAVRIDA KORREKSIYANING O'ZIGA XOSLIGI

Reja:

1. O'smirlik davridagi psixologik inqiroz.
2. Ta'lim motivatsiyasining pasayishi.
3. O'smirlik davridagi qarama-qarshiliklar.
4. Korreksion faoliyatning dolzarb muammolari.

Tayanch tushunchalar: o'smirlik davri, psixologik inqiroz, ta'lim motivatsiyasi, xarakter aksentuatsiyasi.

1. O'smirlik davridagi psixologik inqiroz

O'smirlik ontogenetik rivojlanish pog'onasining bir bosqichi sifatida balog'atga yetish davrining o'ziga xos xususiyatlari, qonuniyatlari, imkoniyatlari, hatti-harakat motivlari ifodalanishi va vujudga kelishining murakkabligi bilan inson kamolotining boshqa yosh davrlaridan keskin farq qiladi. Bu davr taxminan bolalarning 5-8-sinflarida o'qish paytlariga to'g'ri keladi va 11-12 yoshdan 14-15 yoshgacha bo'lgan davr oralig'ida kechadi. Ayrim bolalarda bu davr 1-2 yil ertaroq yoki kechroq kuzatilishi ham mumkin.

O'smirlik davri ayrim maxsus psixologik adabiyotlarda "o'tish davri", "og'ir davr", "inqiroz davri" kabi nomlar bilan ham ataladi. Bu davrning "og'irligi", "keskinligi", "murakkabligi" nimalar bilan asoslanadi?

O'smirlik davrining og'ir, murakkab davr ekanligi ko'plab psixologik, fiziologik, ijtimoiy omillar bilan bog'liq. Bu davrda rivojlanishning barcha jihatlari: jismoniy, aqliy, axloqiy, ijtimoiy va shu kabilarning mazmun mohiyati ham o'zgaradi. Bu davrda o'smir hayotida, uning ruhiyati, organizmining fiziologik holatlarida, uning ijtimoiy holatida jiddiy o'zgarishlar sodir bo'ladi. Aksariyat holatlarda ularda bir-biriga qarama-qarshi bo'lgan turli xil an'analar kuzatiladi. Bu davrga kelib bola endi "bola" emas va shu bilan birga hali "katta" ham emas. Uning o'z-o'ziga va atrofdagilarga nisbatan bo'lgan munosabatlari butunlay

boshqacha xarakter kasb etib boradi. Uning qiziqishlari tizimi, ijtimoiy yo'nalganligi qaytadan shakllanadi, o'z-o'zini anglashi, baholashi, qadriyatlari o'zgaradi. Uning uchun o'z "men"i va shu "men" ning ahamiyati ortadi.

Yuqorida ta'kidlanganidek, o'smirlik qarama-qarshiliklarga boy davrdir. Uni ba'zi olimlar "krizislar, tanazzullar" davri deb ham ataydilar. Sababi, o'smir ruhiyatida shunday inqiroziy holatlar ko'p bo'ladiki, u bu inqirozni bir tomondan o'zi hal qilgisi keladi, ikkinchi tomondan, uni hal qilishga imkoniyati, kuchi va aqli yetishmaydi. Lekin shularga qaramay, bola o'zi bilib-bilmay o'z aqliy salohiyatini o'stirishga tirishadi, chiroyli fikrlashga tashna bo'ladi va bu uning psixik taraqqiyotidagi eng muhim o'zgarish hisoblanadi.

Demak, o'smirlik davri insonni bolalikdan yoshlikka o'tuvchi va o'z navbatida boshqa davrlardan o'zining nisbatan keskinroq, murakkabroq kechishi bilan farqlanib turuvchi davrdir.

2. Ta'lim motivatsiyasining pasayishi

O'smir shaxsining takomillashuvi va shakllanishiga turtki bo'lgan omillardan biri o'quv faoliyati motivlaridagi sifat o'zgarishidir. Kichik maktab yoshidagi boladan farqli, o'smir endi faqat bilimlar tizimiga ega bo'lishi, o'qituvchining maqtovini eshitish va "5" baholarni ko'paytirish uchun emas, balki tengqurlari orasida ma'lum ijobiy mavqeni egallashi, kelajakda yaxshi odam bo'lishi uchun o'qish motivlari ustivor bo'la boradi. Lekin I.V. Dubrovinaning bergan ma'lumotlariga ko'ra, o'quv faoliyati motivlari orasida umuman bilish, yangi bilimlarga ega bo'lish motivi kuchsiz bo'lgani sababli, ular maktabga borgisi kelmaydi. O'qishga og'rinib kelib, salbiy emotsiyalar va xavotirlanish hislarini boshdan kechiradilar (o'rtacha 20% o'quvchilar). Bu kattalarning o'smir bilan ishlashini qiyinlashtiradi.

O'smirlik davrida nutqning rivojlanishi bir tomondan so'z boyligining oshishi hisobiga bo'lsa, ikkinchi tomondan, tabiat va jamiyatdagi narsa, voqea va hodisalarning mazmun mohiyatini anglashlari hisobiga bo'ladi. Bu davrda o'smir til yordamida atrof-borliqni aks ettirishi bilan bir qatorda inson dunyoqarashini

ham belgilab berish mumkinligini his qila boshlaydi. Aynan o'smirlik davridan boshlab, inson nutq bilish jarayonlarining rivojlanishini belgilab berishini tushuna boshlaydi. O'smirni ko'pincha muomalada so'zlarni ishlatish qoidalari - "Qanday qilib to'g'ri yozish kerak?", "Qanday qilib yaxshroq aytish mumkin?" , "Nima deyish kerak?" kabi savollar juda qiziqtiradi. O'smirlar maktabdagi o'qituvchilar, kattalar, ota-onalar nutqidagi kamchiliklarga, kitob, gazeta, radio va televidenie diktorlari xatolariga tez e'tibor beradilar. Bu holat o'smirning bir tomondan o'z nutqini nazorat etishga o'rgatsa, ikkinchi tomondan, kattalar ham nutq qoidalarini buzishlari mumkinligini bilishlariga va o'zida mavjud xatoliklarni birmuncha barham toptirishlariga olib keladi.

O'smir so'zlarning kelib chiqish tarixiga, ularning aniq mazmuni va mohiyatiga juda qiziqadi. U endi o'z nutqida yosh bola singari emas, balki katta odamlardek so'zlarni tanlab ishlatishga harakat qiladi. Nutq madaniyatini egallash borasida o'smir uchun o'qituvchi, albatta, namuna bo'lishi shartdir.

Aynan maktab ta'limi o'smir bilish jarayonlarini rivojlanish yo'nalishini sifat jihatidan o'zgarishda asosiy omil bo'lib xizmat qiladi. Bilish jarayonlarining rivojlanishida nutq, og'zaki, ham yozma mavjud bo'lishi bilan kuchli vosita hisoblanadi. Maktabdagi o'quv jarayonlarining to'g'ri tashkil etilishi va amalga oshirilishi bilan o'smir nutqining to'g'ri rivojlanishiga sharoit yaratiladi. Nutqni o'zlashtirishga harakat bu o'smirning muomala, bilish va ijodiy faoliyatga kirilishiga ehtiyoj va intilish hisoblanadi.

O'smirning shaxs sifatida taraqqiy etishida ikki holat kuzatiladi: bir tomondan boshqalar tengqurlar bilan yaqinroq aloqada bo'lishga intilish, guruh me'yorlariga bo'ysunish, ikkinchi tomondan mustaqillikning oshishi hisobiga bola ichki ruhiy olamida ayrim qiyinchiliklar kuzatiladi. O'zgalarni anglash bilan o'z-o'zini anglash o'rtasida qarama-qarshiliklar paydo bo'ladi. Ko'pincha o'smir o'z imkoniyatlarini yuqori baholaydi, boshqalar esa uning kuchi, irodasi va salohiyatiga ishonchsizlik bilan qaraydi. Lekin, shunday bo'lsa ham o'zini nima qilib bo'lsa-

da, tengqurlar jamiyati tomonidan tan olinishiga erishishga intiladi va ular bilan muloqot hayotining ma'nosiga aylanib qoladi. Agar o'smir shu davrda biror sabab bilan tengqurlari jamiyati tomonidan inkor qilinsa, u bunga juda katta mudhish voqeadek qaraydi, maktabga bormay qo'yishi, hattoki suitsidal harakatlarni ham sodir etishi mumkin.

Shunday qilib, o'smirlik davrida o'quv motivatsiyasi birmuncha pasayadi.

3. O'smirlik davridagi qarama-qarshiliklar

O'smirlik davriga juda ko'p ziddiyatlar va qarama-qarshiliklar xos. Maktab dasturini o'zlashtirish va boshqa ishlar bilan bog'liq turli masalalarni yechishda ko'zga tashlanadigan o'smirlarning intellektual rivojlanganligi kattalarni ular bilan birga jiddiy muammolar bo'yicha fikrlashga undaydi, o'smirlarning o'zlari ham bunga harakat qiladilar. Boshqa tomondan esa ayniqsa, kelajak kasb, xulq-atvor etikasi, o'z majburiyatlariga mas'ullik kabi muammolar muhokamasida infantillik (yosh bolarlarga xos jismoniy va psixologik holat)ni kuzatish mumkin.

5-6 sinf o'quvchilariga sinfdagi o'zi egallagan mavqeyiga katta e'tibor berish xususiyati xos. Ayniqsa, 6 sinfdan boshlab, o'quvchilar o'z tashqi ko'rinishlariga, shuningdek, qarama-qarshi jinsdagi bolalar va ular bilan o'zaro munosabatlariga e'tibor bera boshlaydilar.7-sinf o'quvchilarida esa o'z layoqatlarini rivojlantirishga xos qiziqish yuzaga keladi.

8-sinf o'quvchilari esa mustaqilik, o'ziga xoslik, do'stlik va o'rtoqlik bilan bog'liq bo'ladigan shaxsiy xislatlarni yuqori baholashadi. O'smirlarning ana shu ketma-ket yuzaga keladigan qiziqishlariga asoslangan holda faol ravishda irodaviy ishbilarmonlik va boshqa foydali sifatlarni rivojlantirish mumkin.

O'smirlik davrida o'quv fanlarini turli o'qituvchilar o'qitishlari bilan kattalar shaxsi va faoliyatni baholashning yangi mezonlari ham shakllana boshlaydi. O'smirlik asosan, bilimli, talabchan, haqqoniy, o'quv materialini qiziqarli va tushunarli yo'l bilan yetkaza oladigan, o'quvchilarni ajratmaydigan o'qituvchilarni ko'proq hurmat qiladilar va yaxshi ko'radilar. Ular o'qituvchi bilan munosabatlariga ham katta e'tibor beradilar.

10-15 yoshli bolalarning faoliyat motivlarida ham o'zgarishlar amalga oshadi. Ilk o'smirlik davrida ko'pchilik o'smirlar o'zlariga salbiy shaxsiy xarakteristika beradilar. Katta bo'lgan sari o'smirning o'z-o'ziga bergan bahosi differentsial xarakter (xulq-atvoriga, ijtimoiy vaziyatlarda o'zini tutishga va ayrim hatti-harakatlari)da namoyon bo'la boshlaydi.

4. Korreksion faoliyatning dolzarb muammolari

O'smirlar bilan trening mashg'ulotlarini tashkil qilish bir qator qoidalarga binoan amalga oshiriladi. Xususan, bugungi kunda o'smirlar bilan tashkil qilinadigan trening mashg'ulotlari quyidagi tamoyillarga asoslanadi:

Guruhiy treningga umumiy va maxsus bilimlarni hamda kasbiy qobiliyatlarni shakllantiruvchi vosita, psixoterapevtik usullar yordamida shaxsning shakllanishi va yuksalishi uchun sharoit yaratib beruvchi omil sifatida qaraladi. O'smir shaxsining yuksalishi uchun o'tkaziladigan treninglar ta'limiy va terapevtik maqsadlarda qo'llaniladigan trening mashg'ulotlarining ko'pgina elementlarini o'zida mujassamlashtirgani bilan ular toifasiga kirmaydi. O'smir shaxsining yuksalishi uchun qo'llaniladigan treninglarda "nima bo'lishidan qat'iy nazar shakllantirish" maqsadiga erishish uchun qat'iy talabdan voz kechilishi mumkin. Treningni o'smirlar bilan olib boriluvchi umumiy shakllantiruvchi va profilaktik faoliyatning bir shakli sifatida ham tushunish mumkin.

O'smirlar bilan olib boriladigan treninglar turli muammo va davrlarga yo'nalganligi bilan ajralib turadi. O'smir shaxsi yuksalishi uchun olib boriladigan guruhiy treninglarning maxsus yosh davrlariga yo'nalganligi ularning tub mohiyati bilan chambarchas bog'liqdir. Shaxsni barkamollashtiruvchi treninglarda turli yoshdagi o'smirlarning bir guruhda bo'lishi muhim ahamiyat kasb etadi. Sun'iy ravishda tashkil qilingan yoki trenerning nazorati ostida tabiiy yuzaga keltirilgan vaziyatlar o'smir shaxsini barkamollashtiruvchi treninglarning negizi va ajralmas qismi bo'lib xizmat qiladi.

O'smirning shaxs sifatidagi yuksalishi guruh bilan trening boshqaruvchisining munosabatlaridagi demokratizm darajasiga

bog‘liq bo‘ladi. Munosabatlardagi demokratizmni ifodalovchi belgilar quyidagilardir:

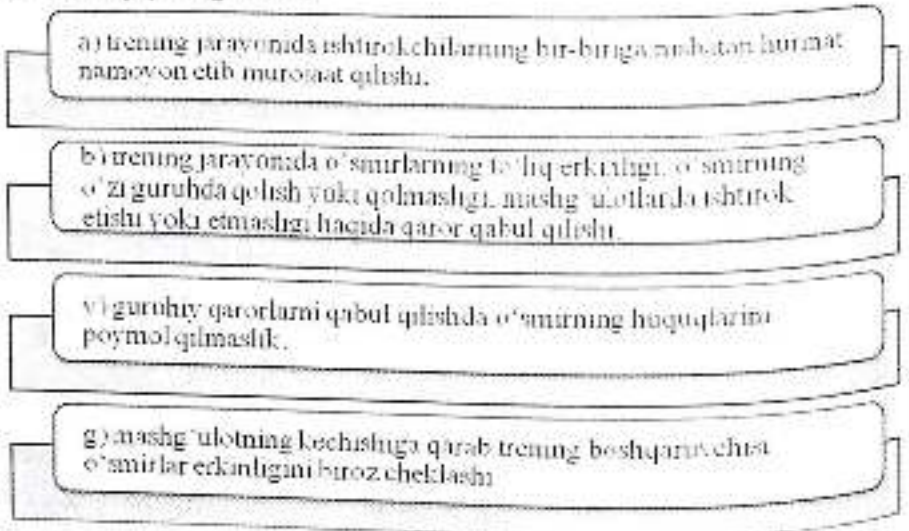

O‘smirlarda o‘zini o‘zi nazorat qilishga qaratilgan treninglar ta’sir etiladigan doirasiga ko‘ra 6-10 ta mashg‘ulotdan iborat bo‘lib, ularning har biri 2-3 soat davom etadi. Aksariyat hollarda mashg‘ulotlar haftasiga bir marotaba tashkil qilinadi, ammo haftasiga 2-3 ta mashg‘ulot uyushtirilgan holatlar ham bo‘ladi. Agar mashg‘ulotlar har kuni yoki 2-3 haftada bir marta bo‘lsa, trening samarasiz natijaga olib kelishi mumkin. Bir kunda 2 ta yoki 3 ta guruhda trening mashg‘ulotini olib borish ham maqsadga muvofiq emas, chunki bu trenerda emotsional zo‘riqishni keltirib chiqaradi.

Takrorlash va muhokama uchun savollar:

1.O‘smirlik davridagi psixologik inqiroz deganda nima tushuniladi?

2. Ta’lim motivatsiyasining pasayishi qanday omillar bilan bog‘liq?

3. O‘smirlik davridagi qarama-qarshiliklar nimalarda ifodalanadi?

4. O‘smirlar bilan olib boriladigan korreksion faoliyat qanday tashkil etiladi?

Mavzu yuzasidan test savollari:

1.O‘smirlik davrida yetakchi faoliyat sifatida gavdalanadigan faoliyat turi qaysi?

A. Bevosita emotsional muloqot.
B. Predmetli-manipulyativ faoliyat.
S. O‘quv faoliyati.
D.* Intim-shaxsiy muloqot.

2. O‘smirlik davrida shaxs rivojlanishida quyidagi jarayonlardan qaysi biri yoki qaysilari ustunlik qilishi kuzatiladi?

A. Adaptatsiya.
*B.Individualizatsiya.
S. Integratsiya.
D. A va B javoblar to‘g‘ri.

3. Pubertat davri qaysi yosh davriga to‘g‘ri keladi va bu davr qanday hodisa bilan tavsiflanadi?

A. Kichik maktab yoshi, o‘quv faoliyatida baho olish motivining ustunligi.
*B. O‘smirlik davri, jinsiy yetilishning ro‘y berishi.
S. O‘smirlik davri, mustaqillikka intilishning kuchayishi.
D. Ilk o‘spirinlik, kasb tanlash muammosining hal qiluvchi bosqichga yetishi.

4. L.S. Vigotskiy o‘smirning hayolini nimaga o‘xshatgan edi?

A. Chaqaloqning kattalar bilan muloqotiga.
*B. Maktabgacha yoshdagi bolaning o‘yiniga.
S. Kichik maktab yoshidagi bolaning tasavvurlariga.
D. Kattalarning mehnat faoliyatiga.

5. Nutqning rivojlanishida quyidagi xususiyatlardan qaysi biri o‘smirlik davri uchun xos?

A. Ona tili fonetikasining to‘liq o‘zlashtirilishi.
B.Yozma nutq malakalari shakllanishi.
S. Noverbal muloqot ko‘nikmalari paydo bo‘lishi.

*D. Yoddan ifodali o'qish qobiliyatining rivojlanishi.

6. O'smirlarda xarakter aksentuatsiyalarining namoyon bo'lishi muammosi quyidagi olimlarning qaysi biri tomonidan chuqur o'rganilgan?

*A. A.E. Lichko.
B. D.B. Elkonin.
S. L.I. Bojovich.
D. M.I. Lisina.

7. Komformlik sifati yuqori bo'lgan o'smirlar jinoiy ishga qo'l urishiga odatda nima sabab bo'ladi?

A. O'zini ajratib ko'rsatish istagi.
B. Tengdoshlar orasida shaxsiy mavqeni oshirish ehtiyoji.
*S. Tengdoshlardan ortda qolmaslik istagi.
D. O'ziga nisbatan o'zining hurmatini oshirish ehtiyoji.

8. O'smir shaxsida quyidagi ehtiyojlarning qaysi biri ayniqsa yaqqol namoyon bo'ladi?

A. Kattalar bilan muloqotda bo'lishga nisbatan ehtiyoj.
B. Boshqalarning muayyan voqea-hodisalar haqidagi fikrini bilishga bo'lgan ehtiyoj.
S. O'quv faoliyatida muvaffaqiyatga erishish ehtiyoji.
*D. Kattalardan avtonomiyaga erishishga bo'lgan ehtiyoj.

19-BOB. BILISH JARAYONLARI KORREKSIYASI VA TARAQQIYOTI

Reja:

1. Bilish jarayonlari klassifikatsiyasi. Bilish jarayonlarini korreksiyalash va rivojlantirish tamoyillari.
2. Kichik maktab yoshidagi diqqatni rivojlantirish.
3. Xotiraning rivojlanishi.
4. Tafakkur rivojlanishi.
5. Xayolning rivojlanishi.
6. Nutqning rivojlanishi

Tayanch tushunchalar: bilish jarayonlari, diqqat, xotira, tafakkur, xayol, nutq.

1. Bilish jarayonlari klassifikatsiyasi. Bilish jarayonlarini korreksiyalash va rivojlantirish tamoyillari

Odatda inson ongi uni qurshab turgan tevarak-atrof haqidagi bilimlar majmuasidan iborat bo'lib, uning tuzilishi tarkibiga shunday bilish jarayonlari kiradiki, ularning bevosita yordami bilan shaxs o'z axborotlari ko'lamini uzliksiz ravishda boyitib boradi. Insondagi bilimlar sezgi, idrok, xotira, tafakkur, xayol singari bilish jarayonlari yordamida asta-sekin anglashinish darajasiga ko'tariladi, keyinchalik esa muayyan turkumlarning tarkibiga kiradi.

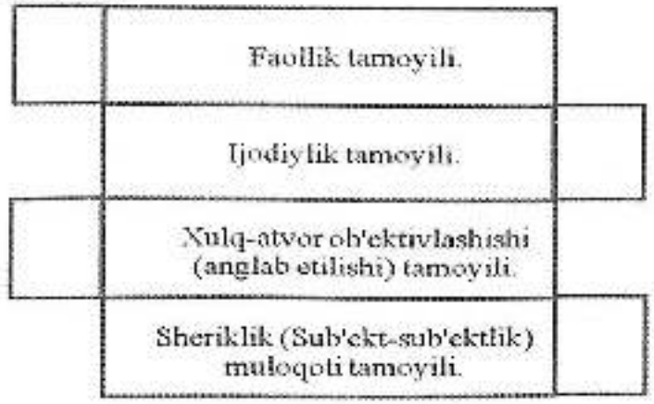

Bilish jarayonlarini korreksiyalash va rivojlantirish tamoyillari quyidagilardan iborat:

1. Faollik tamoyili.Bu tamoyil ko'proq eksperimental psixologiya asosida quyidagi g'oyaga bo'ysunadi: Inson eshitganlarining 10% ini, ko'rganlarining 50% ini, aytib berganlarining 70% ini va nihoyat o'zi qilganlarining 90% ini o'zlashtiradi.

2. Ijodiylik tamoyili. Bu tamoyilning asosiy mohiyati shundan iboratki, trening davomida ishtirokchilar guruhi psixologiyada aniq bo'lgan, kashf etib ulgurilgan g'oyalar, qonuniyatlarni topadilar, kashf qiladilar, eng asosiysi esa o'zlarining shaxsiy resurslarini, imkoniyat va sifatlarini anglab yetadilar.

3. Xulq-atvor obyektivlashishi (anglab yetilishi) tamoyili. Mashqlar davomida ishtirokchilar xulq-atvori impulsivlikdan obyektivlik darajasiga o'tadi va trening davomida o'zgarishlar kiritish imkonini beradi. Xulq-atvor obektivligining universal vositasi sifatida aks aloqa hisoblanadi. Guruhdagi aks aloqani yuzaga kelishini ta'minlash trenerning mas'uliyatidir.

4. Sheriklik (Subyekt-subyektlik) muloqoti tamoyili. Sheriklik, yoki subyekt-subyektlik muloqoti boshqalar manfaati, ular hissiyotlari, his-tuyg'ulari, qayg'ulari, boshqa insonning shaxsiy qadr-qimmati deb tan olinadi. Buning qo'llanilishi guruhda ishonch, ochiqlik iqlimini yaratadi.

Yuqoridagi tamoyillardan tashqari, treningning samarali bo'lishi ma'lum bir jihatdan trenerning spetsifik prinsiplariga ham bog'liqdir.

Trener har doim trening o'tkazishga kirishishdan avval o'ziga:

Men qanday maqsadga erishmoqchiman?

Men nima uchun shu maqsadga erishmoqchiman?

Men qanday vositalar bilan unga erishmoqchiman? kabi savollarini berishi lozim.

Bu savollarga javobni trenerga guruh bilan ishlash davomida diagnostik tadqiqotlar ochib beradi.

2. Kichik maktab yoshida diqqatni rivojlantirish

Diqqatda shaxsning faoliyati va uning obyektiv voqelikdagi predmet va hodisalarga tanlab munosabatda bo'lishi o'z aksini

topadi. Unda inson psixikasining boshqaruvchanlik roli namoyon bo'ladi: Diqqatsiz maqsadga muvofiq ish yuritish mumkin emas. Har qanday masalani yoki har qanday hayotiy muammoni yechish kishidan mazkur masalaning mohiyatiga, harakat uslubiga diqqatni to'plash va qaratishni talab qiladi. Inson psixik faoliyatida diqqat alohida o'rinni egallaydi. Diqqat o'zi mustaqil psixik jarayon bo'lmasada, inson psixik faoliyatining barcha sohalarida ishtirok etadi. Diqqat ongning zarur obyektga yo'naltirilishi va qaratilishida, ayni paytda boshqa narsalarga chalg'imaslikda ifodalanadi. Diqqat bir qancha xususiyatlarga ega, bular – diqqatning hajmi yoki ko'lami, diqqatning taqsimlanishi, to'planishi, barqarorligi va uning bir obyektdan boshqa obyektga yoki bir faoliyatdan boshqa faoliyatga o'tkazilishidir. Diqqatning xususiyatlarini o'rganish va rivojlantirish uchun bir qancha eksperimental metodlardan foydalaniladi.

Quyida diqqatni rivojlantirish usullari bilan tanishamiz.

1-mashq. "Kim chaqqon?"

1. O'quvchilarga so'zlarda ko'p uchraydigan bir xil unli harflarni o'rganish buyuriladi. Bunda xatolari, qoldirilgan harflar hisoblanadi. Shu bilan birga ular rag'batlantiriladi.

2. Diqqatni ko'chirish qobiliyatini rivojlantirish uchun so'zdagi unli harflarning birini gorizontal, ikkinchisini vertikal holda ko'chirish buyuriladi. Asta-sekin mashqlar murakkablashadi. Maqsad – mashqlarni avtomat tarzda bajarish, berilgan vaqt 15 minutdan 30 minutgachadir.

2-mashq. "Kuzatuvchanlik"

Bunda bolaga uydan maktabgacha bo'lgan yo'lni batafsil aytib berish so'raladi. O'smirlar esa yozib berishadi. Bunda ko'rish qobiliyati va diqqati rivojlanadi.

3-mashq. "Korrektura"

Boshlovchi qog'ozga gaplarning joyini o'zgartirib yozadi. O'quvchi esa bir marta o'qiydi va xatolarni qizil qalamda to'g'irlaydi. So'ng keyingi o'quvchiga beriladi. U ham xatolarni to'g'irlaydi. Ular o'zaro taqqoslanadi.

4-mashq. "Barmoqlar"

O'quvchilar doira shaklidagi stullarga qulay o'tiradilar. Ular qo'llarini, barmoqlarini "zanjir" tarzida ushlaydilar. Bosh

barmoq "bo'sh" qoladi. Asta-sekin bosh barmoq aylana bosh-laydi. "To'xtang" komandasi bilan to'xtaladi. Bu mashq 5-15 daqiqa davom etadi. Undan keyingi qiyinchiliklar boladagi kamchiliklarni ko'rsatadi.

5-mashq. "Pashsha"

Doska olinib, 9 ta katak chiziladi va plastilin yopishtiriladi. Plastilin pashsha rolini o'ynaydi. Pashsha o'ngga-chapga, tepaga-pastga buyruqlari bilan yuradi. O'quvchilar uni doskadan tashqariga chiqarmasliklari kerak. Bu o'yin orqali bolalarda ixtiyoriy diqqat rivojlantiriladi.

6-mashq. "Selektor"

Mashqda bir bola tanlanadi. Unga galma-galdan sonlar aytiladi.U bu sonlarni qaytarishi kerak. Hammasini qaytarib bo'lgach, gal boshqa ishtirokchiga o'tadi. Shu tarzda o'quvchilar ishtirok etadi.

7-mashq. "O'ta diqqatlilik"

Ishtirokchilar 2 xilga ajratiladi: "Xalaqit beruvchilar va diqqatlilar". "Diqqatlilarga turli xil narsalar beriladi va kimnidir o'xshatib berish so'raladi". "Xalaqit beruvcilar esa ularning diqqatini boshqa narsalarga chalg'itishi kerak".

3. Xotira rivojlanishi

Xotira insonning bilish jarayonlaridan biridir. Alohida psixik jarayon bilish bilan bir qatorda xotira boshqa barcha psixik jarayonlar uchun ham zarur hisoblanadi. Xotira inson hayotida juda katta o'rin egallaydi. Chunki xotirasiz inson hech qanday o'tmish tajribaga ega bo'la olmaydi. Bilimlarni o'zlashtira olmaydi. Xotirada bir necha jarayonlar farqlanadi. Bular: esda olib qolish, esda saqlash, qayta esga tushirish va unitish. Bu jarayonlar bir-biri bilan uzviy bog'langan bo'lib, esda saqlash qanday qilib esda olib qolganligida, tez va puxta esga tushirish qanchalik xotiraga mustahkam saqlanishiga bog'liq bo'ladi. Insonning o'z oldiga qo'yadigan maqsadiga qarab, ixtiyoriy va ixtiyorsiz xotira farqlanadi. Esda saqlash muddatiga ko'ra xotiraning uzoq muddatli, qisqa muddatli va operativ xotira turlari mavjud. Bulardan tashqari yana harakat xotirasi, so'z

manliq xotirasi, obrazli xotira va emotsional xotira turlarini ajratib ko'rsatish mumkin. Xotira tomonlari uning o'ziga xos xususiyatlarini aniqlash uchun bir qancha metodikalar ishlab chiqilgan. Shulardan ba'zilari bilan tanishib chiqamiz. Meyli testi yordamida ko'rish va eshitish xotirasini o'rganamiz.

R. Meyli testi 1961-yilda ishlab chiqilgan bo'lib, ko'rish va eshitish xotirasini o'rganishda foydalaniladi. Tadqiqot ikki bosqichda o'tkaziladi.

1-bosqichda rasmda tasvirlangan predmetlarni xotirada olib qolish va ko'rish xotirasi o'rganiladi.

2-bosqichda tadqiqotchi o'qib bergan so'zlarni, predmetlarning nomlarini eshitib esda olib qolish qobiliyati o'rganiladi.

Quyida xotirani rivojlantirish usullarini keltirib o'tamiz.

1-mashq. "Qiyinini eslab qol"

O'qituvchi qiyin so'zlar yozilgan kartonni bolalarga ko'rsatadi. So'ng diktant tarzida yozdiradi. Hamma so'zlarni xatosiz yozgan o'quvchi yutadi.

2-mashq. "Adashib qolgan hikoyachi"

Doira shaklida o'tiriladi. Boshlovchi mavzu tanlaydi. Ketma-ket shu mavzu davom etib ketadi. Bunda mavzular turli xil bo'lishi mumkin. Hikoyani davom ettirish duch kelgan o'quvchiga berilishi mumkin. Shuning uchun ham uni diqqat bilan tinglash kerak. U ham hikoyaning mazmunini o'zgartirib yuborishi kerak.

3-mashq. "Assotsiatsiya"

Ishtirokchilar doira tarzida o'tiradilar. Boshlovchi duch kelgan ikkita so'zni aytadi. Bir o'quvchi shu ikki so'zni boshlash uchun misollar keltiradi, hamma galma-galdan so'zlarni bog'lab chiqadi. Boshlovchi xohlagan odamdan so'rashi mumkin.

4-mashq. "Domino"

Buning uchun otkritkalar, rasmchalar yoki kesilgan kartochkalar kerak bo'ladi. Ishtirokchilar stol atrofida o'tiradilar. Ularga kartochkalar rasmi ko'rsatilmasdan tarqatiladi. 1-ishtirokchi rasmni ochadi va uni ta'riflaydi. U rasmga suyangan holda ertak, hikoya, latifa sifatida gapiradi. Keyingi ishtirokchi ham rasm ochadi va hikoyani davom ettirgan holda o'zinikini boshlab

ketadi. O'yin aylana tarzida o'tadi. O'yin so'nggida boshlovchi xohlagan rasmni olib voqeani qayta so'rashi mumkin.

5-mashq. "Taxistoskop"

Ishtirokchilar aylana bo'lib o'tiradilar. Birinchi aylana markazida o'quvchi turadi, chiroq o'chiriladi. Ular biror bir shaklga kirib oladilar. Chiroq ozgina vaqtdan keyin o'chiriladi. Ishtirokchilar joylarida o'tiradilar. Qolganlar esa ularni batafsil ochib berishga harakat qiladilar. Qanchalik to'g'riligini bilish uchun o'quvchilar yana markazga kelib ko'rsatib beradilar va gumonlar bartaraf etiladi.

6-mashq. "Razvedkachi"

Ishtirokchilardan biri tanlanadi. Boshlovchi "qoting" deb buyuradi va hamma joyida qotadi. Hamma qotgan holatini eslab qolishga harakat qiladi. "Razvedkachi" esa hammani eslab qoladi. Shundan so'ng u tashqariga chiqadi va qolganlar o'z turishlarini o'zgartiradilar. Razvedkachi esa o'zgarishlarni topa olishi kerak.

4.Tafakkur rivojlanishi

Inson bilish faoliyati tarkibiga aks ettira olish shakli bo'lgan tafakkur jarayoni ham kiradi. Ma'lumki, voqelikni bilishning ikki yo'li mavjud bo'lib, ular bevosita va bilvosita bilish yo'llaridir. Tafakkur – tashqi dunyoni bilvosita va umumlashgan holda aks ettirish jarayoni. Insonning aqliy faoliyati bilishga va tajribaga, ijodiy tafakkurga asoslanadi. Ya'ni bu holda tashqi dunyoni analiz, sintez, taqqoslash, umumlashtirish, mavhumlashtirish usullari orqali bilib olinadi. Yangilikni yaratish insonda ilgari idrok etilgan predmet va hodisalalar haqida tasavvursiz amalga oshmaydi. Aqliy faoliyat xususiyatlari boshqa oliy psixik funksiyalar – xotira, iroda, hissiyotning hamda shaxsning individual psixologik xususiyatlari,qiziqishlar, chtiyojlar, bilimlar, ko'nikmalar, odatlar bilan uzviy bog'langan.

Insonlarning tafakkur jarayonlarini korreksiyalash va rivojlantirishda quyidagi mashqlardan foydalanish mumkin. Albatta bu jarayonda yosh xususiyatlarini ham inobatga olish lozim.

1-mashq. Quyidagi predmetlarga o'z vazifasiga ko'ra o'xshash predmetlarni toping.

A.Zambil - ...

B. Igna ...

C. Velosiped

D. Fotoapparat

E. Arqon

2-mashq: Quyidagi so'zlarni ma'nosiga ko'ra o'zaro bog'laydigan predmetlarni toping.

A. cho'mich_____Ovqat

B. Baho _____O'quvchi

S. O't _____It

D. Bulut_____Yer

Ye. Bolta _____Mikroskop

3-mashq. Quyidagi predmetlarni asosiy vazifasidan tashqari yana qanday maqsadda ishlatish mumkin?

A. Kitob.

B. Dastro'mol.

S. Shvabra.

4-mashq: Quyidagi fikrlarni boshqa so'zlar bilan ifodalab ko'ring.

A. Bugun kun isib ketdi.

B. Ruchkam yozmayapti-yu!

S. Bolam, sessiyang qachondan boshlanadi?

5-mashq: Quyidagi voqea-hodisalarning sabablarini qidirib ko'ring.

A. Ariqdagi suv toshib ketdi. Sabablar:_____

B. Trolleybusto'xtadi.Sabablar:_____

C. Oyna sindi. Sabablar:_____

6-mashq: Tushunchalarni shunday ketma-ketlikda joylashtirish kerakki, bunda umumiylikdan xususiylikka borilsin.

1. Ibodatxona, qadimgi Xitoy ibodatxonasi, bino, osmon ibodatxonasi,diniy bino.

2. San'at asarining muallifi, Mikelandjelo, haykaltarosh, odam, o'rta asr xaykaltaroshi.

3. Suv qushi, yovvoyi o'rdak, o'rdak, qush, umurqali hayvon.

4. Tabiat hodisasi,Yaponiyadagi zilzila,tabiiy ofat, zilzila, Tokiodagi zilzila.

5. Qishki bosh kiyim, telpak, bosh kiyim, qora telpak, kiyim.

6. Ommaviy axborot vositasi, axborot uzatish vositasi, radio, vosita, "Grand" radiosi.

7. Bahoriy gul, o'simlik, oq gul, sovg'a qilingan gul, gul.

8. Shahar transporti, yo'lovchi tashish vositasi, avtobus, "Mersedes" avtobus, tez yurar "Mersedes" avtobus.

9.Kimyoviy modda, "Aspirin", dori, bosh og'riq dorisi, O'zbekistonda ishlab chiqarilgan dori.

10.Sport anjomi, to'p, anjom, futbol to'pi, "Adidas" firmasining futbol to'pi.

5. Xayolning rivojlanishi

Kishining butun ruhiy hayoti shaxsning bilish faoliyati va emotsional irodaviy holatlari bilan uzviy bog'liq. Xayol idrok, xotira, tafakkur kabi mantiqiy bilish jarayonlari bilan uzviy bog'liq holda rivojlanadi. Xayolning mahsuli shundaki, u orqali avvalgi tajribalar qayta ishlanadi. Xayol tafakkur bilan shunday bog'liq-ki, xayol ham, tafakkur ham muammoli vaziyatlardan kelib chiqadi va shaxs ehtiyojlariga asoslanadi.

Bola hayoli uning bilish jarayoniga, emotsional holatiga va ehtiojlariga kuchli ta'sir qiladi. Hayolni psixokorreksiya qilishdan avval bolalarda relaksatsion mashq o'tkazish lozim.

Quyida hayol jarayononi o'rganish va rivojlantirishga qaratilgan mashqlarni keltirib o'tamiz.

"Nutqiy fantaziya" metodikasi.

Bolaga biror jonli mavjudot (odam yoki hayvonlar) haqida (yoki bolaning xohishiga ko'ra) hikoya tuzish va uni so'zlab berish topshirig'i beriladi. Buning uchun bolaga 5 minut vaqt ajratilib, shundan 1 minuti hikoya yoki ertakni o'ylab olishi uchun beriladi.

Bola hikoyani so'zlab berish jarayonida, uning fantaziyasi qay darajadaligini bilish uchun quyidagilarga e'tibor beriladi.

1. Xayol jarayonining tezligi.
2. Obrazlarning o'ziga xosligi, originalligi.
3. Fantaziya (tasavvur)ning boyligi.
4. Obrazlarning chuqur ishlanganligi.

5. Obrazlarning hissiy ta'sirchanligi.

"Rasm" metodikasi

Tadqiqotni o'tkazish uchun qog'oz va flomasterlar (kamida 6 xil rangda) kerak bo'ladi. Bolaga ana shulardan foydalanib, biror bir rasmni o'ylab chizish topshirig'i beriladi. Buning uchun 5 minut vaqt belgilanadi.

Tadqiqot natijalari tahlili quyidagi jadval yordamida amalga oshiriladi.

№	Bola xayolining baholanayotgan belgilari	Ushbu belgilarning balldagi bahosi		
		0	1	2
1	Xayol jarayonining tezligi			
2	Obrazning o'ziga xosligi, originalligi			
3	Fantaziyaning boyligi.			
4	Obrazlarning chuqur ishlanganligi			
5	Obrazlarning hissiy ta'sirchanligi			

Rivojlanish darajasi haqida xulosalar:

- 10 ball – juda yuqori;
- 8-9 ball – yuqori;
- 4-7 ball – o'rtacha;
- 2-3 – quyi;
- 0-1 ball – juda past.

Yuqorida keltirilgan metodikalar hayol diagnostikasida foydalanibgina qolmay, ularni korreksion maqsadlarda ham qo'llash mumkin.

"Tasavvur qilmang" mashqi

O'tkazilish tartibi: Ishtirokchilarga hayollariga keltirmasliklari lozim bo'lgan narsalar sanab o'tiladi. Ularga quyidagicha ko'rsatma beriladi.

Ko'rsatma: Men hozir aytadigan narsani tasavvur qilmang. Aytilgan narsani hayoliga keltirgan ishtirokchi qo'l ko'tarib

bildirishlarini iltimos qilamiz. Aytilgan narsalarni tasavvur qilmasdan, diqqatini ushlab turolgan ishtirokchi g'olib hisoblanadi.Topshiriq:

-Tasavvur qilmang, qizil shapka kiygan cho'loq maymunni.

-Tasavvur qilmang, yam-yashil katta eman daraxtini.

-Tasavvur qilmang, tomi qizil ikki derazali uyni.

-Tasavvur qilmang, mazali muzqaymoqni.

O'yin muhokamasi: ishtirokchilar bilan o'yin vaqtidagi holatlar muhokama qilinadi.

"Yil fasllari" mashqi.

Mashqning borishi: Olib boruvchi tomonidan yil fasllari aks ettirilgan rasmlar ko'rsatiladi. Har bir fasllar bolalar bilan tahlil qilinib, har bir fasldagi vaziyatni his qilish so'raladi. Masalan, qishdagi sovuqni, qorbo'ron o'ynayotganini, bahorda ochilgan gullarni hidlayotganini, yozda isib ketayotganini, cho'milayotganini, kuzda to'kilgan barglar ustidan yurayotganini ko'rsatib berish taklif etiladi.

"Ayyor shakllar" mashqi

Bolaga beshta to'rt tarafga qaratilgan shakllar berilib, shularni davom ettirgan holda rasm chizib berish so'raladi.

6. Nutqning rivojlanishi

Bog'cha yoshi davrida bolaning nutqi ham miqdor, ham sifat jihatidan ancha takomillashadi. Bog'cha yoshidagi bolalar nutqining o'sishi oilaning madaniy saviyasiga ham ko'p jihatdan bog'liq.

Kattalar bolalar nutqini o'stirish bilan shug'ullanar ekanlar, bog'cha yoshidagi bolalarning ba'zi hollarda o'z nutq sifatlarini to'la idrok eta olmasliklarini unutmasliklari kerak. Bundan tashqari, bolalarda murakkab nutq tovushlarini bir-biridan farq qilish qobiliyati ham hali to'la takomillashmagan bo'ladi. Tili chuchuklikni tuzatishning eng muhim shartlaridan biri, bola bilan to'la va to'g'ri talaffuz etib, ravon til bilan gaplashishdir.

Maktabga kelish arafasida bolaning so'z boyligi o'z fikrini bayon eta oladigan darajada ortadi. 6-7 yoshli bola o'z jumlalarini murakkab grammatik tizimda tuza oladi. Bola butun bolalik

davrida nutqni jadal ravishda egallab borib, nutqni o'zlashtirishi ma'lum bir faoliyatga aylana boradi. Bu davrda bolaning yozma nutqi ham shakllana boshlaydi. Yozma nutq jumlalarni to'g'ri tuzish va so'zlarni to'g'ri yozishga ma'lum talablar qo'yilganligi bilan xarakterlanadi. Bola so'zlarni qanday eshitgan bo'lsa, shundayligicha yozilmasligini bilishi, ularni to'g'ri talaffuz etishga va yozishga o'rganishi zarur. Yozma nutqni egallash asosida bolalarda turli matnlar haqida ma'lumotlar yuzaga keladi. Bu davrda yozma nutq endigina shakllana boshlaganligi bois, bolada o'zi yozgan fikrlarni, so'z va harflarni nazorat etish malakasi hali rivojlanmagan bo'ladi. Lekin unga ijod qilish imkoniyati beriladi. Ushbu mustaqil ijodiy ish maktab yoshidagi o'quvchilarda berilgan mavzuni anglash, uning mazmunini aniqlash, fikrini bayon etish uchun ma'lumot to'plash, muhim jihatlarini ajratib olish, reja tuzish, uni ma'lum ketma-ketlikda bayon etish malakasini yuzaga keltiradi. Jumlalarni to'g'ri tuzish, aynan shu mazmunga mos so'zlarni topish va ularni to'g'ri yozish, tinish belgilarini to'g'ri qo'yish, o'z xatolarini topa olish va to'g'rilash aqliy rivojlanishning ko'rsatkichlaridan hisoblanadi.

Muloqot sohasida korreksiyaga muhtoj bo'lgan bolalarning oilalariga xos bo'lgan xususiyatlar			
Bolaning muvaffaqiyatsizliklari ko'p bilan olinadi	Oilaning barcha a'zolari bolaga har xil talablar qo'yishadi	Fikralarish va xulosalashlarda bundan tashqarga o'tish hollari ko'proq uchraydi	Bolaning xatti-harakatlari emas, balki shaxsi ko'p tanqid qilinadi

Bolada nutqni rivojlantirish va muloqotchanlik ko'nikmalarini shakllantirish maqsadida quyidagi mashqlardan foydalanish mumkin:

"Tanlov" mashqi

Bolalar bilan o'zi chizgan rasmlarining tanlovi o'tkaziladi. Rasmlar qator terib chiqilib, bolaga shunday talab qo'yiladi: "Sen o'rtog'ingning rasmini shunday maqtaginki, toki boshqalar shu rasmni eng zo'r rasm deb hisoblasinlar" .

"Gapni tugat" mashqi

Doira bo'lib o'tirilib, birinchi bola o'ziga yoqadigan narsani aytadi. Keyingi bola esa "Demak, sen buni yoqtirar ekansan-da" deb sherigining yoqtirganini aytib, so'ng o'zinikini aytadi.

Takrorlash va muhokama uchun savollar:

1. Bilish jarayonlarini korreksiyalash va rivojlantirish tamoyillari nimalardan iborat?

2. Kichik maktab yoshida diqqatni rivojlantirishning o'ziga xos jihatlari nimadan iborat?

3. Bolada xotirani rivojlantirishda qanday mashqlardan foydalaniladi?

4. Tafakkur jarayonini rivojlantirishda qanday mashqlar qo'llaniladi?

5. Xayolni rivojlantiruvchi mashqlarni o'tkazishdan avval bola qanday holatda bo'lgani afzal hisoblanadi?

Mavzu yuzasidan test savollari:

1. Muloqot sohasida korreksiyaga muhtoj bo'lgan bolalarning oilalariga xos bo'lgan xususiyatlar qaysi javobda to'g'ri ko'rsatilgan?

A. Bolaning muvaffaqiyatsizliklari ko'p tilga olinadi.

B.Oilaning barcha a'zolari bolaga har xil talablar qo'yishadi.

S. Erkalatish va yupatishlardan birdan tanqidga o'tish hollari ko'proq uchraydi.

D. * Barcha javoblar to'g'ri.

2. Bola hikoyani so'zlab berish jarayonida, uning fantaziyasi qay darajadaligini bilish uchun qanday omillarga e'tibor beriladi?

1. Xayol jarayonining tezligi.

2. Obrazlarning o'ziga xosligi, originalligi.
3. Fantaziya (tasavvur)ning boyligi.
4. Obrazlarning chuqur ishlanganligi.
5. Obrazlarning hissiy ta'sirchanligi.
6. Xotiraning kuchliligi.

A. 1,2,3,4,6.
B. 1,2,5,6.
*S. 1,2,3,4,5.
D. 3,4,5,6.

3. Bilish jarayonlarini korreksiyalash va rivojlantirish tamoyillarini belgilang.

A. Faollik tamoyili.
B. Ijodiylik tamoyili.
S. Xulq-atvor obyektivlashishi (anglab yetilishi) tamoyili.
D. * Barcha javoblar to'g'ri.

4. Qaysi bilish jarayonini rivojlantirishdan avval bolada relaksatsion mashq o'tkazish lozim?

*A. Xayol.
B. Xotira.
S. Tafakkur.
D. Diqqat.

5. Bolada nutqning rivojlanishi "so'z-gap" bosqich, ya'ni bir gap mazmuni bitta so'zda ifodalanadigan davr taxminan qaysi yosh oralig'iga to'g'ri keladi?

A. 6 oy-1 yosh.
*B.1-1,5 yosh.
S. 1,5-2 yosh.
D. 2-2,5 yosh.

6. Ikki yoshga yetgan bolaning faol so'zlardan iborat lug'at boyligi nechta so'zni o'z ichiga oladi?

A. 10-20 ta.
B. 50-100 ta.

*S. 200-300 ta.
D. 500-1000 ta.

7. Quyidagi hodisalarning qaysi biri taxminan 2 yoshdan boshlab kuzatilishi mumkin?
A. Ovoz ohangini farqlay olish.
B. Onani boshqa odamlardan farqlay bilish.
S. Muloqotda so'z-gaplardan foydalana boshlash.
*D. Biror narsa-buyumga nisbatan bir necha xil so'zni ishlata olish.

8. Trening davomida ishtirokchilar guruhi psixologiyada aniq bo'lgan, kashf etib ulgurilgan g'oyalar, qonuniyatlarni topishi qaysi tamoyilning mohiyatini tashkil etadi?
A. Faollik tamoyili.
*B. Ijodiylik tamoyili.
S. Xulq-atvor obyektivlashishi (anglab yetilishi) tamoyili.
D. Sheriklik (Subyekt-subyektlik) muloqoti tamoyili.

9. Subyekt-subyektlik muloqoti boshqalar manfaati, ular hissiyotlari, his-tuyg'ulari, qayg'ulari, boshqa insonning shaxsiy qadr-qimmati deb tan olinishi qaysi tamoyilga tegishli?
A. Faollik tamoyili.
B. Ijodiylik tamoyili.
S. Xulq-atvor obyektivlashishi (anglab yetilishi) tamoyili.
*D. Sheriklik muloqoti tamoyili.

20-BOB. EMOTSIONAL SOHANI KORREKSIYALASH VA RIVOJLANTIRISH

Reja:
1. Shaxs emotsional sohasi va uning rivojlanishi.
2. Shaxs emotsional sohasini rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillar.
3. Kichik maktab yoshida emotsional sohaning buzilishi.
4. Kichik maktab yoshida emotsional sohani rivojlantirish va korreksiyalash.

Tayanch tushunchalar: shaxs emotsional sohasi, kichik maktab yoshi, hissiyot, emotsiya, qo'rquv, xavotirlanish, uyatchanlik, komplekslar.

1. Shaxs emotsional sohasi va uning rivojlanishi

Kishilar idrok qilayotgan, ko'rayotgan, eshitayotgan, bajarayotgan, o'ylayotgan, orzu qiladigan narsalarga befarq bo'lmaydilar. Bir xil predmetlar, shaxslar, xarakterlar, voqealar bizni quvontiradi, boshqalari xafa qiladi, yana boshqalari g'azab, nafratimizni uyg'otadi. Biz xavf ostida qolganimizda qo'rquvni his qilamiz, dushman ustidan g'alaba qozonish yoki qiyinchilikni yengish zavq uyg'otadi.

Hissiyotlar o'zining yuzaga kelishi nuqtayi nazaridan odamning ehtiyojlari, qiziqishlari va intilishlari bilan bog'liq bo'ladi. Masalan, odamning organik ehtiyojlarini qondirishi bilan bog'liq bo'lgan hissiyotlar odamda rohatlanish, qanoatlanish tuyg'usini yuzaga keltiradi. Organik hissiyotlarni qondira olmaslik odamning ruhini tushirib, kayfiyatini buzib, azoblanish, toqatsizlanish hissiga sabab bo'ladi.

Emotsiya – shaxsning voqelikka o'z munosabatini his qilishidan kelib chiqadigan, uning ehtiyoj va qiziqishlari bilan bog'liq bo'lgan yoqimli yoki yoqimsiz kechinmalari. Keltirilgan ta'riflardan ko'rinadiki, hissiyot tushunchasi emotsiyaga nisbatan kengroq tushuncha bo'lib, shaxsning kundalik hayoti, turmush tarzidagi barcha jabhalarni qamrab oladi.

Odamning hissiyotlari uning mazmuni hamda shakllari, ijtimoiy-tarixiy sharoit bilan bog'liq bo'ladi. Ijtimoiy tarixiy taraqqiyot davrida odamning ehtiyojlari o'zgarib boradi. Natijada odamda borgan sari yangi-yangi hissiyotlar, Chunonchi, ma'naviy, intellektual va estetik hissiyotlar paydo bo'ladi.

Hissiyot odamda sodir bo'layotgan hodisa va narsalardan shaxs sifatidagi odam uchun ahamiyatli bo'lganlari haqida darak beruvchi signallar tizimi hisoblanadi. Mazkur holda sezgi a'zolariga ta'sir qiluvchi cheksiz miqdordagi qo'zg'ovchilardan aniq bo'lib ajraladi, ba'zilari bir-birlari bilan qo'shilib ketadi va paydo bo'lgan hissiyot bilan birlashib ketadi. Natijada taassurot uyg'otib, biror hissiy nom bilan ifodalangan xotira obrazlari tariqasida saqlanib qoladi. Buni fiziologik jihatdan shunday tushuntirish mumkin: ma'lum qo'zg'atuvchilar tirik mavjudotlar uchun xotirjamlik haqida darak beruvchiga aylanadi. Hissiy kechinmalar esa insonning shaxsiy tajribasida tarkib topadigan reflekslar tizimini mustahkamlash sifatida namoyon bo'ladi. Hissiyotning mana shu darak beruvchilik vazifasi psixologiyada hissiyotning **impressiv tomoni** deb ataladi. **Impressiv** so'zi lotincha taassurot degan ma'noni anglatadi.

Har turli qiyinchiliklar va qarshiliklarga duch kelishi natijasida dinamik stereotiplarning "o'zgarishi" salbiy emotsional holatni yuzaga keltiradi. Emotsiya harakatlari juda ko'p tana o'zgarishlarda ifodalanadi. Odam organizmidagi o'zgarishlar kechirilayotgan hissiyotning obyektiv ko'rsatkichi hisoblanadi. Moslashish xarakteriga oid bo'lgan, ya'ni ovozning o'zgarishi, mimika, imo-ishora, organizmda sodir bo'ladigan jarayonning qayta o'zgarishidan iborat ixtiyorsiz va ongli harakatlar psixologiyada emotsional harakatlarning **ekspressiv tomoni** deb ataladi.

O'qish jarayonida bolaning yoshi kattalashib, tajribasi orta borgan sari, oqilona urinchoqlik rivoj topa boradi. Bu his odamning ilmiy tadqiqot ishlari bilan samarali shug'ullanishini rag'batlantiradi. Bilishga qiziqish maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarga xos bo'lgan xususiyatlardandir. Bilishga qiziqish kichik maktab davrida o'ziga xos yo'nalishni oladi.Ular har bir o'rgangan narsalariga taajjublanish bilan qaraydilar.

Taajjublanish hissi. Kichik maktab yoshidagi bolalarda bunday his ularga qandaydir odatdan tashqari, noma'lum biror narsa ta'sir qilganida tug'iladi. Boshlang'ich sinf o'quvchilari kutilmagan voqealar sodir bo'lganida ulardan taajjublanadilar. Bilish jarayonida taajjublanish hissi xursandlik tariqasida o'tadi. Bu hol samarali bilish faoliyatining doimiy yo'ldoshidir.

Kutilmagan bir narsa sababli tug'ilgan taajjublanish kichik maktab yoshidagi o'quvchilarni dastlabki qarashda kam uchraydigan va odatdan tashqari bo'lib ko'ringan narsalarni diqqat bilan ko'zdan kechirishga majbur etadi. Shunday qilib, taajjublanish boshlang'ich sinf o'quvchilarini hodisalarni bilishga g'oyat darajada rag'batlantiradi.

Hayron qolish hissi. Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarda hayron qolish hissi kuchli bo'lib, tushuntirilayotgan yangi materialni, tadqiq qilinayotgan faktlarning sabablarini topishda qiynalib qolganida, bu faktlarni shu damgacha ma'lum bo'lib turgan hodisalar guruhiga kiritolmay qolganida va shu kabi hollarda tug'iladi. Bu his ham kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning bilish faoliyatini yanada kuchaytirishga yo'llovchi kuchli vositadir.

Ishonch hissi. Narsa va hodisalar o'rtasidagi bog'lanishlar va munosabatlarning to'g'riligi kichik maktab yoshidagi bolalar tafakkuri jarayonida aniqlanib, mantiqiy ravishda chiqarilgan xulosalar bilan amaliyotning o'zida yaqqol isbot bo'lganida ularda ishonch hissi tug'iladi. Shubhalanish hissi kichik maktab yoshidagi o'quvchilarda to'liq rivojlanmagan bo'lib, bu his asta-sekinlik bilan o'quv jarayonida bolaning o'zi chiqargan qoidalari yoki nazariyalariga zid bo'lib ular bilan to'qnashib qolganida tug'iladigan hissiyotdir. Bu juda muhim his bo'lib, u bolani to'plangan dalillarni va aytilgan qoidalarni har tomonlama tekshirib ko'rishga rag'batlantiradi. "Samarali ilmiy faoliyat uchun doimo shubha bilan qaramoq va o'z-o'zingni tekshirib turmoq zarur" – degan edi, I.P. Pavlov. Bu hislar bola qiyinchiliklarni yengib, o'z ishida ma'lum muvaffaqqiyatlarga erishganida ahamiyatli ravishda rivojlanadi. Kichik maktab yoshidagi bola o'qish va yozishni bilib olganida, o'zi misol yoki

masalani yechishni o'rganib olganida juda katta xursandchilik hissini boshidan kechiradi. O'quvchilarda o'z mehnatidan xursand bo'lish hissini iloji boricha ko'proq yuzaga keltirish va uni bola xarakterining emotsional jihatiga aylantirish boshlang'ich sinf o'qituvchisining asosiy vazifalaridan biridir. Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning intellektual hislari uning bilish qiziqishlari bilan bog'liqdir. Boshlang'ich sinf o'quvchisi nima bo'lganiga, qayerda, qachon va qanday qilib bo'lganiga juda qiziqadi, shuningdek uni "Nima uchun bo'ldi?" savoliga javobga nisbatan shu voqea bilan bog'liq bo'lgan dalillarning o'zi qiziqtiradi.

2. Shaxs emotsional sohasini rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillar

Hayvonlar va insonlarda olib borilgan turli neyrofiziologik tadqiqotlar emotsiyalarning kechishi miya po'stlog'idagi emotsiyalar (qo'rquv, xavotirlanish, qoniqish hissi va boshqalar) markazi bilan boshqarilishini ko'rsatib o'tadi.

E.D. Xomskaya va N.Ya. Batovalar tomonidan yaratilgan "Miya va emotsiya" nomli kitobda emotsiyalarning muhim xususiyatlaridan biri bu ularning bilish jarayonlari bilan bog'liq ekanligi bayon etiladi. Shuningdek, emotsional va bilish jarayonlari o'rtasidagi aloqadorlikni o'rganish L.S. Vigotskiy va boshqa olimlarning faoliyatlarida ko'zga tashlanishi tahlil etilgan. Ushbu manbada keltirilishicha, emotsiyalarning kognitiv (ing. cognition – bilish) sohaga ta'siri perseptiv (lot. perception – idrok etmoq) jarayonlarda namoyon bo'ladi. Bu boradagi eksperimental tadqiqotlarni Ye.T. Sokolova tomonidan olib borilgan tajribada ko'rish mumkin. Emotsional jarayonlarning perseptiv jarayonlarga ta'sirini o'rganish borasida olib borilgan tadqiqotlardan ko'rinadiki, verbal yoki noverbal, ijobiy yoki salbiy tusdagi materialni idrok qilish xususiyatlari sinaluvchining emotsional holatiga bog'liq. Ba'zi manbalarda emotsional holatlarning intellektual jarayonlarga ta'siri keltirib o'tilgan. Ma'lumotlarning ko'rsatishicha, emotsiyalar fikrlash jarayonining ijodiy ko'rinishlari bilan yonma-yon keladi. Sun'iy

hosil qilingan emotsiyalar vazifalarni ijobiy hal qilishga sababchi bo'lishi mumkin: yaxshi kayfiyat sinaluvchilarda neytral vaziyatga nisbatan ko'p sonli masalalarni hal qilishga yordam beradi.

Mashhur fiziolog A.A. Uxtomskiyning fikricha, har qanday tashqi ta'sir (ayniqsa, salbiy) bosh miya katta yarim sharlari po'stlog'ida "dominant (lot. dominantis – hukmronlik qiluvchi) o'choq" paydo qiladi va bu sohaning neyronlari boshqa soha neyronlari faolligini pasaytiradi. Natijada miyaning integrativ (lot. integratio – tiklash, to'ldirish, butun, yaxlit) faoliyati buzilib, funksional tabiatga ega bo'lgan patologik belgilar yuzaga keladi. Ularni yo'qotish uchun miyaning funksional faoliyatini oshirish va po'stloqda boshqa, ya'ni ijobiy xususiyatga ega bo'lgan "dominant o'choq" paydo qilish kerak.

Psixolog olim F.I. Ivashchenko tomonidan o'tkazilgan tekshirishlarning ko'rsatishicha, o'qish sharoitida o'quvchilarning o'zlariga ishonmaslik holatlari asosan quyidagi sabablar tufayli yuzaga keladi: a) o'qishda izchillik prinsipiga rioya qilmaslik tufayli; b) o'quvchilarga kuchlari yetmaydigan, ya'ni ortiqcha talab qo'yib yuborish orqali; v) ayrim pedagoglar, ota-onalar va shuning bilan birga sinfdoshlarning o'quvchilarning kuchi, aqli, qobiliyatlari va fahm-farosatlariga ishonchsizlik bildirishi tufayli: g) ana shunday o'quvchilarni yomon baho olganliklari uchun qo'rqitish va jazolashlashlari tufayli.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining faoliyatlari uchun ijobiy baho olishlariga yordam beruvchi asosiy hislardan biri intellektual hislardir. Ma'lumki, bilishga qiziqish, taajjublanish va hayron qolish hislari, ishonch, ishonchsizlik va shubhalanish intellektual hislar qatoriga kiradi. Bunday hissiyotlar har xil nazariy va amaliy savollar tug'ilganida, vazifa va masalalarni hal qilish chog'ida, biror yangilikni o'zlashtirish va bilish chog'ida paydo bo'ladi. Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning intellektual hislari bilish jarayonida rivojlanadi. O'quv faoliyatida bolalar katta hajmdagi bilimlar va dalillarga duch kelib, ular bolalarda taajublanish, ajablanish, ishonchsizlik, quvonch, hislarini yuzaga keltiradi. Bu esa bolalarda qiziquvchanlik, urinchoqlik va shu kabi boshqa hislarning shakllanishiga asos bo'ladi.

3. Kichik maktab yoshida emotsional sohaning buzilishi

Kichik maktab o'quvchilarining hislari o'zining ancha barqarorligi, anglanganligi, chuqur va kuchliligi bilan maktabgacha yoshdagi bolalarning hislaridan farq qilib, anchagina osoyishta o'tishi bilan xarakterlanadi. Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning umumiy emotsional tonusida xushchaqchaqlik, ruhiy tetiklik kayfiyati ustunlik qiladi. Darslarda va tanaffus vaqtlaridagi o'yinlarda ular quvnoq va tetik bo'ladilar. Bunday holat kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning emotsional hayotida norma bo'lib hisoblanadi.

Kichik maktab yoshidagi bolalarning emotsional hayoti ta'lim va tarbiyaning ta'siri ostida ancha kengayib, hislarning yo'nalganligida katta tabaqalanish yuzaga keladi. Bu yoshda oliy hislarning barcha turlari rivojlana boshlaydi.

Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning his-tuyg'ulari ularning faoliyatida namoyon bo'ladi va rivojlanadi. Kichik maktab yoshidagi o'quvchilar o'zlarining har bir faoliyat natijalariga baho bera oladilar. Baho kishida qoniqish va qoniqmaslik hislarini yuzaga keltirishi mumkin bo'lib, bu hislar bolani yaxshi o'qishga ruhlantiradi. Doimiy past baho olish, o'qituvchining noto'g'ri reaksiyasi va kattalarning tanbeh va tanqidlari oqibatida yuzaga kelgan salbiy hislar chuqurlashib, bolaning xarakter xislatiga aylanib qolishi mumkin.

Kichik maktab yoshidagi o'quvchi doskaga chaqirilganda u o'qib berishga yoki yozib berishga qo'rqib, uyalib hijolat tortadigan o'quvchilarni tez-tez doskaga chiqara berish uni shu hisni yengishiga yordam berib, tortinmaydigan bo'lib qoladi. Qayta-qayta doskaga chiqaverish natijasida bolada qo'rquv hissi susaya boshlaydi va u nihoyat butunlay "so'nib qolishi" va yo'q bo'lib ketishi mumkin. Albatta bunday hislarning yo'qolishida qayta-qayta yuzaga kelgan salbiy hislar, lekin shu bilan bir qatorda bolaning salbiy hislardan qutulish istagi ham muhim rol o'ynaydi. Lekin bu qonuniyat faqat oddiy va tez o'tib ketadigan hislarga ya'ni, bolaga bir xilda ta'sir qiluvchi va mazmuni chuqur bo'lmagan obyektlar sababli tug'iladigan hislargagina taalluqlidir. Murakkab, chuqur hislar bolada shu hislarni tug'-

dirgan obyektlar bizga qayta-qayta ta'sir o'tkaza berganida yo'q bo'lib ketmaydi, balki, aksincha, yana ham kuchli va barqaror bo'lib qoladi. Masalan, musiqa asarlarini qayta-qayta eshitish natijasida bizning estetik hislarimiz chuqur va kuchli bo'lib qoladi. O'zimiz yaxshi ko'rgan, o'zimiz uchun qadrli bo'lgan joylarga har safar borganimizda bizning shu joylarga bo'lgan hislarimiz, mehrimiz, odatda, kuchaya boradi. Ayrim emotsional kechinmalarning "so'nib qolishi"da boshqa qonuniyatlar ham bor. Masalan, qarama-qarshi hislar ba'zi nisbatlarda bir-birini yo'qotib yuborishi mumkin. Salbiy his paydo bo'lib turganida kuchliroq ijobiy his yuzaga keltiradigan sabab paydo bo'lib qolsa, u holda salbiy his so'nib qolishi, yo'qolishi mumkin. Masalan, bola yiqilib tushib, yig'lab turibdi. Onasi shu paytda kelib qolib uni erkalatdi. Bu erkalash ijobiy hislarning paydo bo'lishiga kuchli sababchi bo'ladi, shuning uchun ham bolada ko'z yoshi o'rniga kulish, xursandlik paydo bo'ladi. O'quvchidagi cho'chib turish hissini qayta-qayta doskaga chiqarish yo'li bilangina yo'q qilib qolmasdan, balki bolada qarama- qarshi hislarni tug'dirish yo'li bilan ham bu cho'chishni oldini olish mumkin. Masalan, birinchi sinf o'quvchisi xavotirligining sababi uni o'z kuchiga ishonmaganligida bo'lsa, unga oson bajara oladigan vazifalarni berish kerak. Shu vazifalarni bajara olgani uchun kattalar tomonidan rag'batlantirilishi, maqtalinishi bolada ijobiy hislarning tug'ilishiga yordam beradi, xavotirlik hissi esa yo'qoladi. Shu sabab bola doska oldida o'zini dadilroq his etadi.

Ba'zi insonlarda ma'lum bir vaziyat va holatga nisbatan noadekvat (muvofiq kelmaydigan) reaksiyalar bilan ifodalanuvchi yopishqoq qo'rquvlar va fobiyalar ham uchrab turadi. Fobiya biror vaziyat, hodisa predmetga nisbatan vujudga keladigan birmuncha turg'un va asossiz qo'rquvdir. Fobiya qo'rquvdan kuchli va turg'un holda namoyon bo'lishi, qo'rquv uyg'otuvchi obyektdan qochish istagining yuqoriligi bilan ajralib turadi.

Xorij psixologiyasida bolalardagi qo'rquv muammosini nazariy va empirik jihatdan o'rganilgan tadqiqotlarni tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, XX asrning boshlaridayoq bir qancha olimlar tadqiqotlari qo'rquv holatining namoyon bo'lishi masa-

lalarini o'rganishga yo'naltirilgan edi (V.Shtern. K.Byuller, E.Kirkpatrik). Ushbu tadqiqotlarda qo'rquvning kelib chiqish sabablari, namoyon bo'lish xususiyatlari o'rganilgan bo'lib, uning instinktiv va orttirilgan turlari ajratilgan. Bu tadqiqotchilarning fikricha, bolalikning boshlang'ich davrlarida instinktiv qo'rquv mavjud bo'lsa, bola katta bo'lgan sari uning malakalari oshib boradi, natijada shaxsiy malakadan kelib chiqqan holda qo'rquv vaziyatlari soni ortadi, uni bezovta qilgan obyektlar zararsizligi tufayli esa instinktiv qo'rquvlar yo'qola boradi.

M.Susulovskayaning tadqiqotlariga ko'ra, biror bir yangi predmet yoki hodisaga nisbatan insonda yuzaga keladigan birinchi reaksiya – bu qo'rquv bo'lgan. D.O.Xebbning konsepsiyasida ham ushbu fikr tasdig'ini ko'rish mumkin, ya'ni bunga ko'ra biror bir ma'lum va tanish bo'lgan voqea-hodisa bilan bog'lab bo'lmaydigan sirli jarayonlar yoki yangi ko'rinishda namoyon bo'layotgan predmetlar qo'rquvning shartsiz reaksiyasini yuzaga keltiradi. Qo'rquv va xavotirlanish tufayli shu obyektga nisbatan emotsional aloqa o'rnatila olinmaydi, chunki bu hissiyotlar repulsiv reaksiyalarni keltirib chiqaradi. Ayni paytda esa emotsional aloqa propulsiv reaksiyalarni, ya'ni shu reaksiyalarni keltirib chiqargan predmetdan uzoqlashtiruvchi emas, balki unga yo'naltirilgan reaksiyalarni taqozo etadi.

Dj.Boulbining ko'rsatishicha, qo'rquvning sababi tahdid soluvchi xavfning mavjudligi yoki xavfsizlikni ta'minlovchi omilning yo'qligi (masalan, go'dak uchun shunday obyekt bo'lib ona hisoblanadi) bo'lishi mumkin. Olim qo'rquvning tug'ma asosini ajratib, ularni tabiiy stimullar va ularning hosilalari deb ataydi. Yolg'izlik, g'ariblik, ta'sirning to'satdan o'zgarishi va hokazolar qo'rquvning tabiiy stimuli hisoblanadi. Dj.Boulbining fikricha, bu vaziyatlarning barchasida qo'rquvni boshdan kechirish patologik ko'rinishda bo'lmasligi tabiiy holdir. Shuningdek, bu holat odamda bolaligidan qariguniga qadar ma'lum darajada saqlanib qoladi va boshqa hayvonlar turlariga ham xos. Qo'rquvning tug'ma asosi xavf-xatar ehtimoli yuqori bo'lgan vaziyatlar bilan bog'liqdir. Qo'rquvning orttirilgan stimullariga esa qorong'ulik, hayvonlar, notanish predmetlar va notanish odamlar

kiradi. Dj. Boulbining ta'kidlashicha, qorong'ulikdan qo'rqish yolg'izlik va notanishlik kabi tabiiy stimullarning kombinatsiyasi bo'lishi mumkin

Kichik maktab yoshida ko'p uchraydigan holatlardan biri uyatchanlikdir. Ko'pgina psixologlar, psixiatrlar, sotsiologlar va boshqa mutaxassislar "uyatchanlik" haqida ko'p izlanishlar olib bordilar. Ularning nima uchun uyatchanlik paydo bo'ladi degan savolga ko'pgina mulohazalari bor. Shaxsni o'rganuvchi tadqiqotchilar uyatchanlikni, masalan intellekt singari nasldan-naslga o'tadigan individual xislat, deya ta'kidlashgan. Bixevioristlar uyatchan odamlarni oddiy sotsiologik bilimlarni egallamagan, muloqot jarayoniga kerak bo'ladi,- degan fikrni ilgari suradilar. Psixoanalitiklar tasdiqlaydilarki, uyatchanlik bu ichki anglanganlikni tashqariga chiqaradigan simptomdir.

4.Kichik maktab yoshida emotsional sohani rivojlantirish va korreksiyalash

Bu sohadagi korreksion ishlarning asosiy yo'nalishi – emotsiyalarni ixtiyoriy boshqarishga o'rgatishdan iborat. Bu sohadagi korreksion ishlarni o'tkazishdan avval bolaning emotsional tonusini ko'tarish maqsadga muvofiq.

Uyatchan bola bilan olib boriladigan korreksion ishlar. Uyatchan bola bilan olib boriladigan Korreksiya ishlarining maqsadi ularni tashqi olam bilan, uni o'rab turgan odamlar to'laqonli muloqotga kirishishini ta'minlashdan iborat. Buning uchun bolaning ota-onasidan birini, yaxshi tushuna oladigani tanlanadi. Shuningdek, u qiziqadigan faoliyat va o'yin turi aniqlanadi. Uyatchan bola yopiq xonaga o'xshaydi, faqat birinchi kichik oynasi ochiq, xolos. Korreksiyada bu imkoniyatdan foydalanib qolish kerak, agar bu natija bermasa ayrim sabablarga ko'ra psixolog bolani yanada yomon tomonga o'zgarishiga yo'l qo'ymasligi zarur. Korreksiyaning bu prinsiplari uyatchan bola bilan olib boriladigan tuzatish ishlarida yordam beradi:

1. Bu holatga olib kelgan sabablar aniqlanadi.

2. Bolada ota-onasi, o'rtoqlari bilan muloqotga ehtiyoj uyg'otish.

3. Bolani oila, maktab va o'rtoqlari bilan muloqotda bo'lishini ta'minlash.

4. Bolani muloqotchanlikka o'rgatish.

Boladagi salbiy holatlarni korreksiya qilish juda nozik ish bo'lib, uni bajarishda o'ta ehtiyotkor bo'lish kerak. Uyatchan, tortinchoq bolani diagnostika qilish quyidagicha bo'ladi:

1. Psixolog bola bilan birinchi uchrashuvda unga to'g'ridan-to'g'ri savol bermaslik (sening isming nima?), ko'zga tik qaramaslik, qo'pollik qilmaslik, gaplashishda bolaga ko'p savollar berib uni qo'rqitib yubormasligi kerak. Muloqotga kirishishni yoqtirmaydigan bola uni yana suhbatga tortishayotganini bilmasin.

2. Psixolog yo'l qo'yadigan hatti-harakatlar bolaning faoliyatiga mos bo'lishi ortiqcha urinishlar sodir qilmasligi zarur. Bolani kuzatib nima bilan shug'ullanayotganini o'rganib, shu ish bilan shug'ullanish, o'yinlarni unga tavsiya qilmaslik kerak. Birinchi muloqotda bolaning qiziqishidan kelib chiqqan holda ish olib boriladi.

3. Bolani kuzatib turib, u o'ynayotgan o'yin ehtiyojlarini qay darajada qondirayotgani tekshirib boriladi va psixolog ham shu ishlarni amalga oshiradi. Bu paytda bolaning ko'ziga emas, o'yinchoqqa qarash mumkin. Buning natijasida psixolog bolada yoqimli taasurot qoldiradi. Agar bolaga koptokni dumalatish yoqsa, endi bu ishni psixolog bilan bajarishi mumkin.

4. Keyinchalik ijobiy natijalarga erishilsa, bolaning qiziqishlarini kengaytirib borish mumkin. Psixolog o'qitishdan olgan quvonchini bolaga o'tkazishi va bir o'zi o'ynagandan ko'ra, birga o'ynagan afzalroqligini bolaga yetkazib bera olishi kerak.

5. Bu bosqichda yaxshi natijalar olingandan so'ng ota-ona korreksiya ishi yakunlanyapti, deb o'ylashadi. Lekin ayni shu vaqtda eng qiyin jarayon o'tayotgan bo'ladi. Bolaning muloqotga bo'lgan ehtiyoji uyg'otilib, boshqa odamlar bilan ham muloqotga kirishishi ta'minlanadi. Agar oxirigacha bola bilan shunday ishlar olib borilmasa, salbiy oqibatlarga olib keladi.

6. Bola boshqa odamlar bilan o'z xohishiga ko'ra muloqotga kirishganda, muloqotga kirishish ehtiyoji tug'ilganda va bolaning

o'zi birinchi qoniqish hosil qilgandagina ish murakkablashtirilib, psixolog tomonidan yangi o'yin va metodlar kiritiladi.

7. Muloqotga kirishishning murakkablashuvi asta-sekin amalga oshiriladi va o'zaro birgalikda olib boriladi. Bola muloqotga kirishish yo'llarini aniq-puxta bilib olganini aniqlash zarur.

8. Mashg'ulotning murakkablashuvida yangi elementlarni kiritishga judayam ehtiyotkorona qaraladi.

9. Bolani affektiv muloqotga kiritishni qat'iy nazoratga olinadi. Bu holning davomiyligi u ijobiy bo'lsa ham – bolaning kattalarga bo'lgan muloqotga kirishish ehtiyojini yo'q qilib yuborishi mumkin.

10. Bola bilan affektiv muloqotni o'rnatib, u bilan gaplashishda o'ta ehtiyotkor bo'lish kerak. Bu paytda uning boshqalar bilan nizoga kirishishini oldini olish zarur.

11. Bola bilan affektiv muloqotni o'rnatish korreksiya qilishning asosiy vazifasi emas. Psixologning vazifasi bola bilan suhbatlashish emas, balki atrofidagi olam bilan muloqotga kirishishini ta'minlashdir.

Fobiyalar va ularning korreksiyasi. Ota-onalar bolalardagi qo'rquvlar fobiyaga aylanib ketmasligi uchun quyidagi maslahatlarga rioya etishlari maqsadga muvofiq:

Bola biron narsadan qo'rqsa, "qara shu kichik narsadan ham qo'rqasanmi?" qabilida munosabatda bo'lmaslik.

Bola biron obektdan qo'rqsa, bundan nima uchun qo'rqmaslik kerakligini eramay tushuntirish lozim. Tushuntirishda odatda soishtirosadan foydalanish yaxshi natija berishi mumkin.

Bola qorong'idan qo'rqsa, bola uxlaydigan joyda stol chirog'ini yoqiq qoldirish, biron narsa ro'y bersa, doim ular yonida ekanligini qayta-qayta ta'kidlash.

Bola o'g'rilardan, ko'chalardagi "maxluqlar"dan qo'rqsa uni uyotga yotqizishdan avval ramziy ma'noda "xavfli" joylarni ko'rikdan o'tkazish.

Bolaning oldida o'lim, kasalliklar, yong'in, qotilliklar haqida gaplashmaslik.

Agar boladagi qo'rquvlar fobiyaga aylanib ketgan bo'lsa, psixolog yordami talab qilinadi.

Fobiyalarni korreksiyalashning asosiy usullari:

– Bolaning umumiy emotsional tonusini oshirish.
– Qo'rquv uyg'otuvchi obyektning modeli bilan o'ynash.
– Rasm chizish orqali korreksiyalash.
– Qo'rquv uyg'otuvchi obyekt bilan ijobiy hissiyot uyg'otuvchi obyekt o'rtasida shartli bog'lanish hosil qilish.
– Bolani qo'rquv obyektiga bosqichma-bosqich moslashtirib borish.
– Bolani himoya qiladigan ramziy obyekt yaratish.
– Emotsional "arg'imchoq"ni tashkil qilish (qo'rquv obyektidan uzoqlashtirish, unga yaqinlashtirish va h.).
– O'yin terapiyasi – o'yinda bolani qo'rqituvchi obyekt mavjud bo'ladi, lekin bolaning diqqati o'yinga jalb qilinadi.

Takrorlash va muhokama uchun savollar:

1. Shaxs emotsional sohasi va uning rivojlanishi haqida nimalarni bilasiz?
2. Shaxs emotsional sohasini rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillar nimalardan iborat?
3. Kichik maktab yoshida emotsional sohaning buzilishi nimalarda namoyon bo'ladi?
4. Kichik maktab yoshida emotsional sohani rivojlantirish va korreksiyalash usullarini so'zlab bering.

Mavzu yuzasidan test savollari:

1. Fobiyalarni korreksiyalashning asosiy usullari qaysi javobda to'g'ri ko'rsatilgan?

1. Bolaning umumiy emotsional tonusini oshirish.
2. Qo'rquv uyg'otuvchi obyektning modeli bilan o'ynash.
3. Rasm chizish orqali korreksiyalash.
4. Qo'rquv uyg'otuvchi obyekt bilan ijobiy hissiyot uyg'otuvchi obyekt o'rtasida shartli bog'lanish hosil qilish.
5. Bolaning emotsional tonusini pasaytirish.
6. Bolani qo'rquv obyektiga bosqichma-bosqich moslashtirib borish.

7. Bolani himoya qiladigan ramziy obyekt yaratish.
8. Emotsional "arg'imchoq"ni tashkil qilish (qo'rquv obyektidan uzoqlashtirish, unga yaqinlashtirish va h.).
9. O'yin terapiyasi – o'yinda bolani qo'rqituvchi obyekt mavjud bo'ladi, lekin bolaning diqqati o'yinga jalb qilinadi.

A. 1,2,3,5,7,8.
*B. 1,2,3,4,6,7,8,9.
S. 1,3,4,5,6,7,8,9.
D. 1,2,3,4,5,6.

2. Uyatchan bola bilan olib boriladigan tuzatish ishlari qanday amalga oshiriladi?

A. Bu holatga olib kelgan sabablar aniqlanadi.
B.Bolada ota-onasi, o'rtoqlari bilan muloqotga ehtiyoj uyg'otiladi.
S. Bolani oila, maktab va o'rtoqlari bilan muloqotda bo'lishini ta'minlanadi.
D. *Barcha javoblar to'g'ri.

3. Emotsional sohadagi korreksion ishlarning asosiy yo'nalishi nimadan iborat?

*A. Emotsiyalarni ixtiyoriy boshqarishga o'rgatishdan.
B. Relaksatsion mashqlarni o'tkazishdan.
S. Bolani muloqotchanlikka o'rgatishdan.
D. Bolaning intellektual salohiyatini o'stirishdan.

4. Emotsional sohadagi korreksion ishlarni o'tkazishdan avval bolada qanday holatni yuzaga keltirish maqsadga muvofiq sanaladi?

*A. Bolaning emotsional tonusini ko'tarish.
B. Relaksatsion mashqlarni o'tkazish.
S. Muammoli vaziyatlarni anglab yetishiga ko'maklashish.
D. Bolani muloqotchanlikka o'rgatish.

5. Psixolog F.I.Ivashchenko tadqiqotlariga ko'ra, o'qish sharoitida o'quvchilarning o'zlariga ishonmaslik holatlarini qanday sabablar yuzaga keltiradi?

A. O'qishda izchillik prinsipiga rioya qilmaslik.

B. O'quvchilarga kuchlari yetmaydigan, ya'ni ortiqcha talab qo'yib yuborish.

S. Ayrim pedagoglar, ota-onalar va shuning bilan birga sinfdoshlarning o'quvchilarning kuchi, aqli, qobiliyatlari va fahm-farosatlariga ishonchsizlik bildirishi.

D* Barcha javoblar to'g'ri.

6. Tashqi olamdagi narsa va hodisalarga nisbatan bo'lgan munosabatlarimizning va bu munosabatlarimizdan hosil bo'ladigan ichki kechinmalarimizning ongimizda aks ettirilishiga ..... deyiladi.

A. Kayfiyat.
B. Ehtiros.
*S. Hissiyot.
D. Affekt.

7. Kichik maktab yoshi davri necha yoshlarni o'z ichiga oladi?

A. 6 – 7 yosh.
B. 9 – 10 yosh.
*S. 6 – 10 yosh.
D. 8 – 11 yosh.

8. Kichik maktab yoshi davrida yetakchi faoliyat qaysi?

A. Predmetli faoliyat.
B. O'yin faoliyati.
*S. O'qish
D. Emotsional muloqot.

9. Kichik maktab yoshi davrida biror odamdagi qanday emotsional holatning idrok etilishida adekvatlik ayniqsa yuqori bo'ladi?

A. Qo'rquv
B. Jahl.
S. Quvonch
*D. A va B javoblar to'g'ri.

21-BOB. SHAXSLARARO MUNOSABATLARNI KORREKSIYALASH

Reja:

1. Shaxslararo munosabatlar va uning kichik maktab yoshida hamda o'smirlik davrida rivojlanishi.
2. Kichik maktab yoshida shaxslararo munosabatlarni korreksiyalash.
3. O'smir va yuqori sinf o'quvchilari bilan olib boriladigan korreksion-rivojlantiruvchi ishlar.

Tayanch tushunchalar: maktabgacha tarbiya yoshi, kichik maktab yoshi, o'smir, shaxslararo munosabatlar, nizo.

1. Shaxslararo munosabatlar va uning kichik maktab yoshida hamda o'smirlik davrida rivojlanishi

Odamlar o'rtasidagi munosabatlar bo'yicha muammolar psixologik maslahat o'tkazish amaliyotida juda ko'p uchraydi va mijoz ular horasida to'g'ridan-to'g'ri gapirmasa ham, shaxsiy mazmundagi boshqa muammolardan shikoyat qilganida, bu aslida unda shaxslararo munosabatlar bo'yicha uning muammosi yo'qligini anglatmaydi. Hayotda esa ko'p hollarda buning aksi bo'lib chiqadi: agarda mijozni shaxslararo munosabatlar bo'yicha mavjud holati tashvishlantirsa, shunday holatda har doim unda o'z xarakteriga taalluqli shaxsiy mazmundagi muammosini ham aniqlash mumkin bo'ladi. Bundan tashqari, bu ikkala muammoni amaliy hal etish usullari ko'p jihatdan bir-biriga o'xshashdir. Shunga qaramay, bu muammolarni alohida ko'rib chiqish kerak, chunki ular har doim shaxsiy mazmundagi muammoga qaraganda, bir muncha hoshqacharoq hal qilinadi. Shu odamning hoshqa odamlar bilan munosabatlarini boshqarish yo'li bilan hal etiladi. Bundan farqli ravishda o'z shaxsiy muammosini har doim odam individual va hoshqa odamlar bilan bevosita aloqa qilmay ham hal etishi mumkin. Bundan tashqari shaxsiy va shaxslararo mazmundagi muammolarni hal etish usullarida katta farq mavjud. Agarda shaxsiy muammolar odatda odamning

ichki dunyosini tubdan o'zgartirish zarurligi bilan bog'liq bo'lsa, shaxslararo muammolar odamning, asosan, xulqi tashqi shakllarini o'zgartirish zarurligi bilan bog'liq bo'ladi. Odamning atrofdagilar bilan o'zaro munosabatlariga tegishli psixologik muammolar xususiyati bo'yicha turlicha bo'lishi mumkin. Ular atrofdagilar bilan odamning shaxsiy va amaliy o'zaro munosabatlari bilan bog'liq bo'lib, unga yaqin va ancha uzoq bo'lgan, masalan, qarindoshlari hamda begonalar bilan o'zaro munosabatlariga taalluqli bo'lishi mumkin. Bu muammo yaqqol ifodalangan yosh farqiga ham ega bo'ladi. Masalan, mijozning tengdoshlari yoki boshqa avlod, ancha yosh yoinki o'zidan ancha katta yoshli odamlar bilan o'zaro munosabatlarda yuzaga kelishi mumkin. Shaxslararo munosabatlar muammolari turli jinsli odamlarga ham taalluqli bo'lishi mumkin.

Aytib o'tilgan muammolarning ko'p jihatliligi odamlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning murakkabligini ko'rsatadi. Bu muammolarning ko'pchiligini bu yerda biz alohida muhokama qilsak ham, biroq bu muammolar hayotda bir-biriga bog'liqligini va ko'pchilik hollarda kompleks hal etilishi zarurligini esdan chiqarmaslik kerak. Masalan, odamlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarda odatiy qiyinchiliklarning yuzaga kelishida ba'zi umumiy sabablar mavjud. Biroq odamlar o'zaro munosabatlari alohida turlariga xos bo'lgan xususiy, o'ziga xos qiyinchiliklar sabablari ham mavjud.

Kichik maktab davrida bolaning boshqa insonlar bilan munosabatlarida katta o'zgarishlar ro'y beradi. Bolaning muloqoti endi aniq maqsadga qaratilgan bo'ladi. Bunga sabab bir tomondan o'qituvchining doimiy ravishda unga ko'rsatadigan faol ta'siri bo'lsa, ikkinchi tomondan o'quv jamoasining ko'rsatadigan ta'siridir. O'qituvchining dars jarayonida har bir o'quvchiga ta'sir ko'rsatishi uchun qulay imkoniyati bor. O'quv faoliyatining boshlanishi jarayonida bolaning kattalar va tengdoshlari bilan qiladigan muomala-munosabatlari yangicha tus ola boshlaydi. Bundan tashqari bolaning oilasi va tevarak atrofdagi odamlar bilan ham muloqotida katta o'zgarishlar bo'ladi. Oilada endi bola ma'lum bir majburiyat va huquqlari

bo'lgan shaxs sifatida qabul qilinadi va bu o'z-o'zidan bola bilan bo'lgan munosabatlarda o'z aksini topadi. Atrofdagilar bilan munosabatda esa bola o'z "men"ini namoyon etishga harakat qiladi.L.S.Vigotskiyning ta'kidlashicha, faqat jamoaviy hayot va ijtimoiy munosabatlar ta'sirida bolaning individual xulq-atvori shakllanadi. O'quv faoliyatining boshlanishi bolada kattalar va tengdoshlari bilan yangicha munosabatni yuzaga keltiradi. Bu munosabatlarni ikki yo'nalishga:"bola-katta" va "bola-bolalar"ga ajratish mumkin." Bola- katta" munosabatlarida "bola-ota-ona"munosabatlaridan tashqari "bola-o'qituvchi" munosabatlari yuzaga kelib, bu munosabatlar bola hatti-harakatlarini jamoat talablari darajasiga olib chiqadi. "Bola-katta" munosabati "bola-ota-ona" munosabatidan tashqarida yuzaga keladi. Chunki o'qituvchi bolaga ota-onasiga nisbatan ko'proq normativ talablar qo'yadi. Faqat o'qituvchigina o'quvchisiga turli qat'iy talablar qo'yib, ularning hatti-harakatlarini baholay olgan holda, bolaning ijtimoiylashuviga sharoit yaratadi.

O'qituvchining munosabat uslubi o'quvchining faolligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. O'qituvchining dars jarayonida har bir o'quvchiga ta'sir ko'rsatishi uchun qulay imkoniyati bor.

Bola uchun o'qituvchi uning psixologik holatini belgilab beruvchi asosiy figura hisoblanib, bu holat uning nafaqat sinfdagi, balki, umuman tengdoshlari bilan bo'ladigan munosabatiga, bu munosabat esa o'z-o'zidan oilasidagi munosabatlariga ham ta'sir ko'rsatadi. Shuningdek, bu munosabatlar uning o'quv faoliyati muvaffaqiyatini ham belgilab beradi.

O'smirlik davrida esa ota-onasi, kattalar bilan qiladigan muloqoti xarakteri ularning katta bo'lganlik hissi asosida tuzilgan bo'ladi. Kattalar tomonidan qilinadigan o'smirlarning xaq-huquqlarini cheklashlariga bildirgan qarshilik va e'tirozlariga o'zlari ham qattiq qayg'uradilar. Ular muloqotda kattalarning qo'llab-quvvatlashlariga ehtiyoj sezadilar. Birgalikdagi faoliyat o'smirga kattalarni yaxshiroq tushunishlari uchun yordam beradi.

Kattalarga nisbatan yomon munosabatning paydo bo'lishi, noxush xulq-atvor alomatlari, o'smir yashaydigan ijtimoiy shart-sharoitlar, uning tengdoshlari va turli jamoalardagi mavqeyi.

kattalar bilan munosabati, maktab va oilasidagi munosabatlari sababli yuzaga keladigan xarakter belgilaridir. Mana shu ijtimoiy sharoitlarni o'zgartirish yo'li bilan o'smirlarning xulq-atvoriga to'g'ridan-to'g'ri ta'sir ko'rsatish mumkin. O'smirlar nihoyatda taqlidchan bo'lib, ularda hali aniq bir fikr, dunyoqarash shakllanmagan bo'ladi. Ular tashqi ta'sirlarga va hissiyotlarga juda beriluvchan bo'ladilar. Shuningdek, ularga mardlik, jasurlik, tantiqlik ham xosdir.

Tengdoshlari, shuningdek, sinfdoshlari guruhida o'smir o'zining kelishuvchanlik xususiyati bilan namoyon bo'ladi. O'smir o'z guruhiga bog'liq va qaram bo'lgani holda shu guruhning umumiy fikriga qo'shilishiga va uning qarorini doimo bajarishga tayyor bo'ladi. Guruh ko'pincha o'smirda "Biz" hissining shakllanishiga yordam beradi va uning ichki holatini mustahkamlaydi. O'smir yoshdagi bola uchun do'st tanlash juda katta ahamiyatga ega. O'smirlik davrida do'stlik juda qadrli hisoblanadi. Do'stlar doimiy ravishda ruhan, qalban yaqin bo'lishga ehtiyoj sezadilar. Bu ehtiyoj o'smir do'stlarining hol-axvol so'rashishi va ko'rishishlarida (qo'l berib, quchoq ochib ko'rishish) birga o'tirish va birga yurishga harakat qilishlarida ko'rinadi. Ko'pgina ana shunday juda yaqin munosabatlar, o'smirlarning shaxs bo'lib shakllanishida, hamkorlikdagi harakatlarining izi inson qalbi va xotirasida bir umrga saqlanib qoladi.

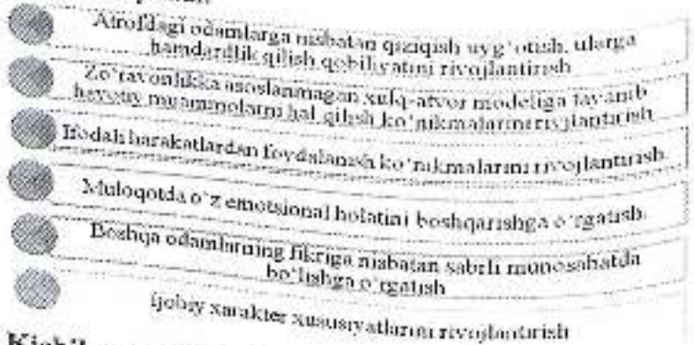

2.Kichik maktab yoshida shaxslararo munosabatlarni korreksiyalash

Bu sohadagi korreksion ishlar quyidagi maqsadlarni ko'zlaydi:

Bolalar bilan to'g'ri muloqot ko'nikmalarini shakllantirishda, bolalarda atrofdagi odamlarga nisbatan qiziqishni uyg'otish, kattalar, ya'ni ota-onasi bilan birgalikda o'qituvchi va tarbiyachilari ham bolaning muloqotiga kirishuvchanligini rivojlantirish uchun hamkorlikda harakat qilishlari ayni muddao bo'ladi.

Kichik maktab yoshida shaxslararo munosabatlarni korreksiyalash maqsadida quyidagi trening mashqlaridan foydalanish mumkin:

"G'ayritabiiy salomlashish" mashqi

Ishtirokchilarga bir-birlari bilan panja, yelka, oyoq, peshona, tizza, tirnoq orqali va shular kabi "g'ayritabiiy salomlashish" taklif etiladi.

Musiqa yangraydi. O'quvchilar xona bo'ylab tartibsiz harakatlanadilar. Trener ishtirokchilardan qanday salomlashish kerakligini so'raydi. Ishtirokchilar bir-biri bilan ixtiyoriy salomlashadilar. Ularga o'z salomlashishlari haqida o'ylab ko'rish tavsiya qilinadi.

"Tug'ilgan kuning bilan" mashqi

Mashq maqsadi: bolalarning bir-biri bilan munosabatlarini yaxshilashga, ochiq samimiy munosabatda bo'lishga o'rgatadi.

Trening ishtirokchilari tik turib bir-biriga qaragan holatda turishadi. Boshlovchi: "Bolalar tasavvur qiling bugun sizlarni tug'ilgan kuningiz. Hozir hamma galma-galdan bir-birlarini so'zlar orqali tug'ilgan kuni bilan tabriklaydi. Qanday xohlasangiz shunday tabriklashingiz mumkin".

Mashq har bir ishtirokchi tabriklab bo'lmaguncha davom ettiriladi.

"Ko'rinmas sovg'a " mashqi

Ishtirokchilar davra qurib olishadi. Boshlovchi qo'lda hamma narsani yasash mumkin bo'lgan ko'rinmas loy borligini va ishtirokchilar undan sovg'a yasab, o'ng tomonidagi ishtirokchiga uzatishlari lozimligini aytadi. Sovg'a yasaladi va qabul qilib olingach, yana boshqatdan sovg'a yasalib, navbatdagi ishtirokchiga taqdim etiladi. Shu tariqa barcha "sovg'a" olmagunicha bu harakatlar takrorlanadi. O'yin oxirida kimning nima sovg'a qilgani va sababi so'raladi.

3. O'smir va yuqori sinf o'quvchilari bilan korreksion-rivojlantiruvchi ishlar

Ta'lim tarbiya muassasalaridagi tarbiyaviy ishlarning eng muhim vazifalaridan biri bu o'quvchilar jamoasini shakllantirish va rivojlantirishdir. Bu nafaqat u yoki bu ta'lim tarbiya muassasinigina emas, balki konkret o'quv guruhi – sinfga ham taalluqli. Chunki qayerda, qaysi jamoada shaxslararo munosabatlar yaxshi tashkil etilgan bo'lsa, shu jamoa o'z oldida turgan ijtimoiy vazifalarni muvaffaqiyatli bajarishga asos yaratilgan bo'ladi. Bunday jamoada o'z-o'zini boshqarishni joriy qilish ham yaxshi samaralar berishi mumkin. Shaxslararo munosabatlarni o'rganish metodlaridan biri sotsiometriya metodidir. Sotsiometriya tushunchasi Amerika olimi J.Moreno tomonidan taklif etilgan bo'lib, guruhdagi o'zaro munosabatlarni o'rganish degan ma'noni bildiradi. Sotsiometriya metodi turli guruhlarda, jamoalarda shaxslararo munosabatlar xususiyatlarini o'rganishning psixologiyada keng qo'llaniladigan eng samarador vositalaridan hisoblanadi. Sotsiometrik tahlil ma'lumotlari shaxsning guruhda tutgan o'rni, guruhda shaxslararo munosabatlarning xususiyatlari, guruh yulduzlari, guruh lideri (guruhning tan olingan sardori) guruhning yakkalanib qolgan (izolatsiyaga tushib qolgan) a'zosi, guruhdagi kichik guruhchalar (mikro gruppalar), ularning tarkibi, o'zaro munosabatlari va yana qator shu kabi ma'lumotlarni olish imkonini beradi.

O'smirlar bilan shaxslararo munosabatlar tizimidagi muammolarni hal qilishda trening mashg'ulotlarini olib borish samarali natija beradi. Bunda qiyidagi mashqlardan foydalanish mumkin:

Mashq: "Bir–biringizni biling"

Guruhda qoidalar hosil qilish. Guruh a'zolari aylana bo'lib o'tiradilar va guruhiy ish tamoyillarini muhokama qiladilar. Trening davomida ishtirokchilar rioya qilishi shart bo'lgan qoidalar hamda mashg'ulotlar qachon boshlanishi, davomiyligi va yakuni, guruh a'zolarining rituallari (salomlashish va xayrlashuv usullari, chyeklanishlar, kechikkanda va guruh qoidalari buzilganda jazolash) belgilab olinadi.

Guruh a'zolarining roziligidan so'nggina, bunga qat'iy amal qilinadi. Bu guruhda ishlashning muhim jihati hisobianadi.

Mashqni amalga oshirish uchun ishtirokchilar ikki guruhga ajratiladi. Guruh a'zolarining vazifasi bir-birlari haqida ko'proq ma'lumot olish uchun savollar bilan murojaat qilishdan iboratdir.

Mashq: "Assotsiatsiya"

Ushbu mashq yaqin kishilari va oila a'zolari haqida ma'lumotlar yig'ishga yordam beradi. "Assotsitsiya" mashqi o'smirlarning shaxslararo munosabatlari bo'yicha psixodiagnostik xususiyatga ham ega. Mashq ularning yaqin odamlari va ota-onalari bilan assotsitsiyalashuvini ko'rsatadi. Bu mashq ishtirokchilarda ancha jonlanish va qiziqish uyg'otishi kuzatiladi.

"O'yla va ayt, oila a'zolaringdan qaysilari senda assotsitsiya uyg'otadi?"

Navbatdagi mashq o'smirlarni atrofdagilarga munosabati va xohish-istaklarini namoyon qilishga o'rgatadi. Buning uchun "Do'stimga maktub" mashqi taqdim qilinadi.

Mashq: "Do'stimga maktub"

Ko'rsatma. Sizga do'stingizga maktub yozish taklif qilinadi. Bunda siz o'zingiz haqingizda do'stingizga yozishingiz va tilaklar bildirishingiz mumkin. So'ngra siz maktubni xat jildga joylashtiring. Maktub anonim bo'lishi mumkin. Oxirgi mashg'ulotda hamma o'z maktubini oladi, o'qiydi va treningdan sovg'a sifatida olib qo'yadi.

Mashq: "Kundalik daftar yuritishga o'rgatish"

Kundalik daftarni "Mening g'alabam va muvaffaqiyatlarim" mavzusi bo'yicha yuritish trening ishtirokchilarining har kungi ishlarini hamda boshqalarning hatti-harakatlarini tahlil qilishga imkon beradi. Ishtirokchilarga kundalik daftar yuritishni mustaqil boshlashlari taklif etiladi. Ular kundalik daftarda o'z holatlari, kechinmalari, tuyg'ulari haqida o'z taassurotlarini yozib borishlari lozim. Dastlab har bir ishtirokchiga qog'oz berilib, quyidagi gaplarni yakunlash so'raladi:

Men treningga kelganimda...

Menga yoqqan narsa...

Menda aytish xohishi yo'q ...

Men mashg'ulotlarda... ... ...lar haqida ko'proq bilib olaman.

Men hozir ... ...ni his qilyapman.
Treningdan so'ng mening kayfiyatim ... ...
Bu safar men ... ...ga harakat qilaman.
Men navbatdagi uchrashuvda ... ...ni isbot qilaman.

Albatta, ushbu psixologik trening natijalarini ishtirokchilarning kayfiyati hamda xohish-istaklari orqali aniqlash mumkin. Buning uchun xayrlashuv rituallariga ham e'tibor qaratish lozim. Guruh a'zolari doira bo'lib tik turadilar. Trener qo'lini oldinga cho'zib, "Hammangizga rahmat!" deb aytadi. So'ngra boshqa ishtirokchi trenerning qo'liga qo'lini qo'yadi va "Bugun zo'r bo'ldi!" deydi, qolganlar ham o'z istaklarini shu tarzda bayon qiladilar. Tilaklar aytib bo'lingach, qo'llar birlashtiriladi, trener ishtirokchilar bilan xayrlashadi va hamma tarqaladi.

Takrorlash va muhokama uchun savollar:

1.Shaxslararo munosabatlar deganda nima tushuniladi?

2. Shaxslararo munosabatlarning kichik maktab yoshida hamda o'smirlik davrida rivojlanishi qanday kechadi?

2.Kichik maktab yoshida shaxslararo munosabatlarni korreksiyalash usullari nimalardan iborat?

3.O'smir va yuqori sinf o'quvchilari bilan shaxslararo munosabatlar tizimini korreksiyalash maqsadida qanday mashq'ulotlar olib boorish mumkin?

Mavzu yuzasidan test savollari:

1.Kichik maktab yoshida shaxslararo munosabatlarni korreksiyalash qanday maqsadlarni ko'zlaydi?

1. Atrofdagi odamlarga nisbatan qiziqish uyg'otish, ularga hamdardlik qilish qobiliyatini rivojlantirish.

2. Zo'ravonlikka asoslanmagan xulq-atvor modeliga tayanib hayotiy muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirish.

3. Ifodali harakatlardan foydalanish ko'nikmalarini rivojlantirish.

4. Muloqotda o'z emotsional holatini boshqarishga o'rgatish.

5. Bilish jarayonlarini rivojlantirish.

6. Boshqa odamlarning fikriga nisbatan sabrli munosabatda bo'lishga o'rgatish.

7. Ijobiy xarakter xususiyatlarini rivojlantirish.

A. 1,2.3,4,5.6

*B. 1,2,3,4,6,7.

S. 2,3,4,5,6,7.

D. 4,5,6,7.

2. O'smir shaxsida quyidagi ehtiyojlarning qaysi biri ayniqsa yaqqol namoyon bo'ladi?

A. Kattalar bilan muloqotda bo'lishga nisbatan ehtiyoj.

B.Boshqalarning muayyan voqea-hodisalar haqidagi fikrini bilishga bo'lgan ehtiyoj.

S. O'quv faoliyatida muvaffaqiyatga erishish ehtiyoji.

*D. Kattalardan avtonomiyaga erishishga bo'lgan ehtiyoj.

3. Mazmunsiz muloqotga yo'nalganlik darajasi yuqori bo'lgan o'smirlarning o'ziga-o'zi beradigan bahosi odatda qanday bo'ladi?

A. Noadekvat past.

*B.Noadekvat yuqori.

S. Adekvat.

D. Ushbu alomat o'smirning o'ziga baho berish tizimi bilan bog'liq emas.

4. O'smirda noadekvatlik affekti mavjudligi nimada namoyon bo'ladi?

A. Birovning shaxsiga noadekvat baho berishda.

B. Birovga noto'g'ri maslahat berishda.

*S. Shaxsiy muvaffaqiyatsizlikni noadekvat qarshi olishda.

D. Shaxsiy imkoniyatlardan yetarlicha foydalana olmaslikda.

5. Quyidagi xususiyatlardan qaysi biri odatda o'smirlik davri uchun xos emas?

A. Ijtimoiy fobiyalarning kuchayishi.

B. Referent guruhlarning vujudga kelishi.

S. Ota-onaga nisbatan emansipatsiyaning kuchayishi.

*D. O'quv faoliyatida yaxshi baho olishga qiziqishning ortishi.

6. Hissiyotlar namoyishining boshqarilishida ilk o'spirinlik va o'smirlik davrlari o'rtasidagi tafovutni aks ettirgan quyidagi qaysi mulohaza to'g?ri?

A. Ilk o'spirinlikdan farqli ravishda o'smirlik davrida shaxs o'z hissiyotlarini yetarlicha yashira olmaydi.

*B. Ilk o'spirinlikda o'smirlikdan farqli ravishda shaxs o'z hissiyotlarini nafaqat yashirishga, balki niqoblashga qodir bo'ladi.

S. Ilk o'spirinlik davridan farqli ravishda o'smirlik davrida shaxs o'z hissiyotlarini noverbal vositalar orqali ifodalashga qiynaladi.

D. Ilk o'spirinlik davrida o'smirlikdan farqli ravishda shaxs ijobiy hissiyotlarni namoyish etishda o'zini boshqarishga qiynaladi.

7.Bo'sh vaqtga mo'ljallangan xobbi tarzidagi qiziqishlar quyidagi qaysi yosh davri uchun ko'proq xos?

A. Kichik maktab yoshi.

B.O'smirlik.

S. O'spirinlik.

*D. B va S javoblar to'g'ri.

8. Do'stlik va do'stlarni ideallashtirish qaysi yosh davri uchun xos odatdagi xususiyatdir?

A. Maktabgacha yosh davri

B. Kichik maktab yoshi

*S. O'spirinlik

D. To'g'ri javob yo'q.

9. Quyidagi xususiyatlaridan qaysi biri kichik maktab yoshiga xos?

A. Bilimga qiziquvchanlik.

B. Ishonuvchanlik.

S. To'g'rilik

*D. Taqlidchanlik.

22-BOB. KASBIY O'ZLIKNI ANGLASH SOHASINI KORREKSIYALASH

Reja:

1. Kasbiy o'zlikni anglash sohasinik.
2. Kasbga yo'naltirish ishlarini olib borish psixolog ishining muayyan qismi sifatida.
3. Kasbiy o'zlikni anglashga tayyorlikni shakllantirish.
4. O'quvchining layoqatini, yuqori sinf o'quvchilarini kasbiy qiziqishlarini diagnostika qilish.
5. Yuqori sinflar bilan olib boriladigan kasbga yo'naltiruvchi korreksion-rivojlantiruvchi ishlar.

Tayanch tushunchalar: Kasbiy o'zlikni anglash, kasbiy qiziqish, kasbiy layoqat, kasbga yo'naltirish.

1. Kasbiy o'zlikni anglash sohasini korreksiyalash

Klassifikatsiya – bu narsa va hodisalarning anglangan tartibi bo'lib, ularni biror bir muhim belgisi bo'yicha turlarga ajratishdir. O'quvchilar turli klassifikatsiyalar bilan botanika, zoologiya, ona tili va boshqa fanlarni o'rganishda tanishib chiqishgan hamda uning qulayligini baholashgan. Xuddi shunday kasblar olamida ham klassifikatsiyadan to'g'ri va o'rinli foydalanish hozirgi kunda yer yuzida mavjud bo'lgan 40 mingdan ziyod kasb va mutaxassisliklar ichidan har yili taxminan 500 tasi yo'qolib va yana xuddi shuncha yangilari paydo bo'lib borayotgan vaziyatda o'quvchi "aynan o'zining kasbi" va u haqida avvaldan ma'lumotlar olish, zamonaviy ishlab chiqarish sohalari bilan yaqindan tanishish imkoniga ega bo'ladi.

Kasb klassifikatsiyasi turlari bilan o'quvchilarni tanishtirishdan oldin kasb klassifikatsiyasi uchun asos qilib tanlangan belgiga bo'lgan talablarni o'quvchilarga aytib o'tilishi lozim, chunki klassifikatsiya uchun kasblarning xohlagan belgilarini olish mumkin emas. Kasb klassifikatsiyasi uchun asos qilib tanlangan belgi quyidagi talablarga javob berishi kerak:

Talablardan belgi faqat bitta talabgagina javob bera olmasa ham bu kasb belgini klassifikatsiya qilish uchun asos qila

olmaymiz. O'quvchilar e'tiboriga kasblarning beshta belgisi (mehnat nomi; mehnat xarakteri; mehnat mahsuloti; mehnat qilish uchun talab etiladigan bilim, ko'nikma, malaka darajasi; kasblarni mamlakat xo'jaligining biror sohasiga tegishli bo'lishi) havola etiladi. Ular har bir kasb belgisidagi kamchilik, ya'ni kasb klassifikatsiyasi uchun tanlanayotgan belgilarni to'rtta talabdan qaysi biriga javob bera olmasligini aniqlashlari lozim.

Bu interfaol o'yin mashhur "Breyn ring" yoki "Nima, qaerda, qachon?" o'yinlari ko'rinishida tashkil etilishi va olib borilishi mumkin. Bunda boshlovchi va komandalar ishtirok etishadi hamda o'yin bir necha raundlardan iborat bo'ladi.

Hamma raundlar o'ynab bo'lingandan so'ng guruhlar to'plagan ballari hisoblanadi va g'oliblar aniqlanadi. Xususan, nechtasi aynan to'g'ri javobga mos kelganligi va nechtasi to'g'ri javobga ancha yaqin bo'lganligiga e'tibor beriladi.

Ushbu interfaol usul orqali o'quvchilarniing kashlar olami haqidagi bilimlari tashxis qilish va shu bilan birga o'yin jarayonida to'liq va noaniq bo'lgan tasavvurlarini to'ldirish, to'g'rilash imkoni paydo bo'ladi.

O'quvchilarda narsa va hodisalarning muhim va nomuhim, birlamchi va ikkinchi darajali belgilarini aniqlay olish va ajrata olish malakasini shakllantirish, ma'lumotlarni analiz-sintez qilish, mantiqiy fikrlash ko'nikmasini rivojlantirish mumkin bo'ladi.

2. Kasbga yo'naltirish ishlarini olib borish psixolog ishining muayyan qismi sifatida

Kasbga yo'naltirishdan asosiy maqsad o'sib kelayotgan yosh avlodni ongli va mustaqil ravishda kasb tanlashga tayyorlashdan iborat bo'lib, bu jarayon shaxsning bo'lg'usi kasbiy faoliyat subyekti sifatida shakllantirishini nazarda tutadi hamda uning bozor iqtisodiyoti munosabatlariga moslashib borishiga ko'maklashadi.

Kasbga yo'naltirishga yoshlarning kasbni erkin va mustaqil tanlashining ilmiy-amaliy tizimi sifatida qaralishi lozim. Bunda har bir shaxsning individual xususiyatlarini hisobga olish, xalq

xo'jaligi manfaatlari nuqtayi nazaridan mehnat zahiralari bilan to'laqonli ta'minlash zarurati kabi omillarni e'tiborda tutish joizdir.

O'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirish tizimining asosiy tarkibiy qismlari quyidagi faoliyatlardan iborat:

- o'z ichiga kasbiy targ'ibot va tashviqotni olgan kasbiy ma'rifat (kasbiy axborot);
- u yoki bu soha, kasbga bo'lgan shaxs qiziqish va qobiliyatlarining birlamchi kasbiy diagnostikasi;
- kasb tanlashda mutaxassislar tomonidan individual, guruhiy yordam ko'rsatishga qaratilgan kasbiy konsultatsiya;
- ko'proq muvaffaqiyatga erishishi mumkin bo'lgan kasbni tanlab olishga qaratilgan kasbiy tanlov;
- ishlab chiqarish amaliyoti jarayonida amalga oshiriluvchi ijtimoiy-kasbiy adaptatsiya (moslashuv);
- tanlangan kasbni o'rganish jarayonida burch, mas'uliyat, kasbiy or-nomus, oriyat hislarini o'quvchilarda shakllantirishga qaratilgan kasbiy tarbiya.

Ular ichidan kasbiy ma'rifat (kasbiy axborot) o'quvchilarga kasblar olami, kasblarning belgi va xususiyatlari, kasb klassifikatsiyasi, kasblar professiogrammasi, hududning qaysi kasblarga ehtiyoji borligi to'g'risidagi axborotlarni berishdan iborat bo'lib, ular asosida o'quvchi o'zini qiziqtirgan, jamiyat uchun zarur bo'lgan kasbni tanlaydi.

Ushbu ma'lumotlar ichidan kasb klassifikatsiyasi alohida ahamiyatga ega bo'lib, uni qanchalik aniq va mukammal o'zlashtirib olganligi o'quvchini ulkan kasblar ummonida to'g'ri mo'ljal olishini belgilab beradi.

Kasb klassifikatsiyasi haqida so'z yuritishdan avval o'quvchilar tasavvurlarida kasb va mutaxassislik tushunchalari hamda ular o'rtasidagi o'xshashlik va farqlarni aniq ajratib olishlari lozim. Bu tushunchalarning ma'no va mazmunlarini ajrata olish keyinchalik kasb klassifikatsiyasi asosida turli interfaol mashqlarni bajarishda o'quvchilarga yordam beradi. Buning uchun o'quvchi anglab yetadigan ushbu tushunchalarning ta'riflarini keltirish kerak.

Kasb va mutaxassislik nima ekanligi haqida bir qancha ilmiy va ommabop ta'riflar mavjud bo'lib, ular ichidan ushbu atamani keng qamrovli va to'laqonli ochib beruvchi ta'rif Ye.N. Prohitskaya tomonidan keltirilgan. Unga ko'ra, kasb – bu jamiyat uchun zarur bo'lgan, ijtimoiy mehnat taqsimoti natijasida chegaralangan, insondan jismoniy, aqliy, ma'naviy kuch talab etuvchi va sarflangan kuch evaziga insonga mavjud bo'lish hamda rivojlanish imkonini beruvchi faoliyat sohasi. Masalan, o'qituvchi, shifokor, injener, dizayner va h.k.

Mutaxassislik tushunchasiga ham ta'rif berilgan bo'lib, unga ko'ra, mutaxassislik – bu bitta kasb ichida tor doiradagi faoliyat turi. Masalan, tarix o'qituvchisi, matematika o'qituvchisi, stomatolog, kardiolog, pediator, quruvchi-injener, loyihalovchi-injener, injener-konstruktor, badiiy libos dizayneri, mebel dizayneri, interyer dizayneri va h.k. Bundan tashqari mansab, lavozim hamda ilmiy unvon tushunchalariga ham to'xtalib o'tish foydadan holi bo'lmaydi.

Lavozim – bu egallangan kasb va mutaxassislik doirasidagi mehnat jarayonini tashkil etish va unga rahbarlik, boshchilik qilish bilan bog'liq bo'lgan faoliyat turidir. Masalan, maktab direktori,o'quv-tarbiya ishlari bo'yicha rahbar o'rinbosari, ma'naviy-ma'rifiy ishlar bo'yicha rahbar o'rinbosari, bo'lim boshlig'i, bosh injener, zavod direktori, bosh shifokor va h.k.

Ilmiy unvon – bu egallangan kasb va mutaxassislik sohasi bo'yicha kiritilgan yangilik va kashfiyotlar uchun beriladigan ilmiy darajadir. Masalan, dotsent, professor va h.k.

O'rganilgan adabiyotlarda tadqiqotchilar va amaliyotchilar tomonidan kasbga yo'naltirishning usul va uslubiyatlari ishlab chiqilgan bo'lib, bu borada kasb klassifikatsiyasi alohida e'tiborga sazovordir.

3.Kasbiy o'zlikni anglashga tayyorlikni shakllantirish

Hayotda turli xil kasblar mavjud. Bir odam bir necha xil kasblarni egallashi mumkin, lekin shu bilan birga har bir kasb shu qadar murakkab-ki, inson o'z hayotini, asosan, ana shu bir kasbga bag'ishlashi mumkin. Shu asosda kasb tanlash muammosi

vujudga keladi. Aslida kasb tanlash bog'cha davrdan boshlab, bolalarning rolli o'yinlarida ko'rinadi. Demak, bola o'yin orqali to'la kasblar va shu faoliyat bilan tanisha boshlaydi. Masalan: "magazin" yoki "bozor" o'yini orqali bola ham "sotuvchi" ham "xaridor" bo'la oladi, "pul" va "tovar" bilan muomala qilishni o'rganadi. Bu bosqichni kasb tanlashga tayyorgarlikni boshlanish bosqichi deb atash mumkin. Keyingi yosh davrlarda bu tayyorgarlik turli faoliyatlarda va turlicha ko'rinishlarda davom etadi. "Men kim bo'laman?" savoliga to'qnash keladi. Ma'lum bir kashda faoliyat ko'rsatishni boshlayotgan o'spirin unga intellektual, ijtimoiy-psixologik hamda axloqiy jihatdan tayyor bo'lishi kerak. O'smirlik davrining oxirlari va o'spirinlik yoshiga kelib, ularda mehnat ko'nikma va malakalari rivojlanadi. Bu ko'nikma va malakalaridan ularning kelgusidagi kasbiy faoliyatlari bilan to'g'ridan-to'g'ri bog'liq. Tajribalarning ko'rsatishicha, o'spirinlik davriga kelib unda kelgusida yaxshi kasbiy layoqatlarni yuzaga kelishiga umid bog'lash qiyin.

Rus psixologi Ye.A. Klimov o'z izlanishlarini mehnat va inson o'rtasidagi o'zaro munosabatlar mavzusiga bag'ishlagan. U kasb belgilaridan mehnat xususiyatlari kasblarni klassifikatsiya qilish uchun to'rtta talabning barchasiga javob bera oladi, deb ko'rsatgan. Ye.A. Klimov mehnatning to'rtta asosiy xususiyatini ajratgan va ular yer yuzidagi har qanday kasbga xos ekanligini ta'kidlagan.

Ye.A. Klimov taklif etgan kasb klassifikatsiyasini quyidagicha ta'riflash mumkin:

- har bir mehnatni predmeti bor, ya'ni inson mehnat jarayonida diqqat-e'tiborini atrof voqelikning biror bir tomoniga yo'naltirgan bo'ladi – bu predmet bo'lib hisoblanadi. Mehnat predmeti besh xildir: texnika, tabiat, inson, belgili sistema, badiiy obraz;

- har bir mehnatning maqsadi bor, ya'ni inson predmet bilan biror sa'y va hatti-harakatni ma'lum bir maqsadni amalga oshirish niyatida sodir qiladi. Mehnat maqsadi uch xil bo'ladi: gnostik, o'zgartiruvchi, kashf qiluvchi;

- har bir mehnatni quroli bor, ya'ni inson qaysidir predmet bilan ma'lum bir maqsadni ko'zlab sa'y va hatti-harakatni

qandaydir qurol yordamida amalga oshiradi. Mehnat quroli to'rt xil bo'ladi: qo'l mehnat qurollari, mexanizatsiyalashgan mehnat qurollari, avtomatlashgan mehnat qurollari, inson organizmining funksional vositalari;

- har bir mehnatning sharoiti bor, ya'ni inson qaysidir predmet bilan ma'lum bir maqsadni ko'zlab sa'y va hatti-harakatni qandaydir qurol yordamida amalga oshirish jarayoni qandaydir joy yoki sharoitda kechadi. Mehnat sharoiti to'rt xil bo'ladi:

4. O'quvchining layoqatini, yuqori sinf o'quvchilarini kasbiy qiziqishlarini diagnostika qilish

Ma'lum bir kasbda faoliyat ko'rsatishni boshlayotgan o'spirin unga intellektual, ijtimoiy-psixologik hamda axloqiy jihatdan tayyor bo'lishi kerak. O'smirlik davrining oxirlari va o'spirinlik yoshiga kelib, ularda mehnat ko'nikma va malakalari rivojlanadi. Bu ko'nikma va malakalari ularning kelgusidagi kasbiy faoliyatlari bilan to'g'ridan-to'g'ri bog'liq. Har qanday kasbiy ko'nikma va malakalarning o'sishi, avvalo, o'spirin intellektining umumiy rivojlanganlik darajasiga bog'liq. Shuning uchun ham bu davrdagi o'spirinlar intellektining rivojlanishiga alohida e'tibor berish lozim. Bu yoshdagi bolalar uchun muloqotga kirishish ehtiyojining mavjudligi ham juda muhim, lekin u yetakchi emas, faqat tanlagan kasb va yo'nalishlari bo'yicha mashg'ul bo'lmagan o'spirinlargina ko'proq tengdoshlari bilan muloqotda bo'lishga ehtiyoj sezadilar. Bu yoshdagi bolalar mehnat faoliyati bilan xuddi kattalardek shug'ullana oladilar. Ilk o'spirinlik davrini kasbiy bilim, ko'nikma va malakalarning shakllanishi uchun senzitiv davr deb hisoblash mumkin. O'zining

kasbiy taqdirini tasodifan yoki noto'g'ri hal etilishi murakkab ichki kechinmalarga, ikkilanishlarga, ziddiyatlarga olib kelishi mumkin. Bu esa yigit va qiz hayoti uchun ham, jamiyat uchun ham katta zarar keltiradi. Kasb tanlash vaqtida ilk o'spirinlar o'z moyilligi va qobiliyatlarini shaxsiy sifatlar, xususan, nerv sistemasining tipi, analizatorlar xususiyati, emotsional-irodaviy sifatlarini ham hisobga olishlari zarur.

Kasbiy moyillikni diagnostika qilishda Xolland metodikasi, "Kasbiy motivatsiyani aniqlash" metodikasi, Differentsial diagnostik so'rovnoma va shu kabi metodikalardan foydalanish mumkin.

Xolland metodikasi amerikalik psixolog olim Y. Xolland tomonidan taklif etilgan. Unga ko'ra odamlar va ko'pchilik kasblarni shartli ravishda 6 guruhga bo'lish mumkin (realistik, ijtimoiy, konvensial (shartli), tadbirkor, artistik tiplar). Bu metodika yuqorida qayd qilingan tiplarni qay biri qay darajada shaxsda namoyon bo'lishini aniqlash imkonini beradi. Kasblarning xususiyati shundaki, shaxs psixologiyasida qaysi bir yo'nalish ko'proq shakllangan bo'lsa, shu kasb o'ziga ko'proq jalb qiladi.

Kasbiy motivatsiyani aniqlash metodikasi. Kabiy motivatsiya (moyillik) kasb tanlashga sabab bo'ladigan aniq rag'batlantiruvchi harakatdir. Kasb egallash istagi o'quvchilarda ijtimoiy muhit omillari va maktabda o'tkaziladigan kash-hunarga yo'naltiruvchi ishlar orqali shakllanadi. Kasbiy motivatsiya o'zgaruvchan, uning shakllanishi uzluksiz jarayon bo'lib, obyektiv va subyektiv omillar ta'sirida boradi. Shu tufayli kasbiy motivatsiyani ilk bosqichlarda aniqlash va zarurat bo'lsa, ularni to'g'rilash maqsadga muvofiqdir. Kasbiy motivatsiyani guruhlarda va individual o'rganish mumkin. Ushbu metodikani o'tkazishda o'smirlarga javoblar varaqasi tarqatiladi, qo'llanma o'qiladi. Savolnoma tasdiq gaplardan iborat bo'lib, har bittasi 3ta har xil ma'noli gap bilan tugallangan. 3 vapiant javobdan faqat bitta to'g'ri kelgan javobni topib javoblar varag'iga belgilash lozim. Kasbiy faoliyat motivlari orasidan 4 asosiy guruhni ajratsa bo'ladi:

1. O'z mehnatining motivlari – odam uchun mehnat jarayonining muhimligini bildiradi.

2. Mehnatining ijtimoiy ahamiyatli motivlari – jamiyat tomonidan talab qilinayotgan kasbni tanlashga bog'liqligi haqida guvohlik qiladi.

3. O'zini shaxs sifatida tasdiqlash – kasbni tanlashda o'zining qobiliyatini mehnatda amalga oshirish imkoniyatini ko'rsatadi.

4. Kasbiy mohirlik motivlari – mehnatda yaxshiroq natijaga erishishni ko'rsatadi.

Quyida Xolland metodikasini keltirib o'tamiz.

Xolland metodikasi

Metodikani o'tkazish tartibi: Metodika savolnomasini o'quvchilarga berishdan oldin, ularga quyidagi ko'rsatma beriladi: "Quyidagi juft-juft taklif etilgan kasblardan o'zingiz uchun har bir juftdan bittasini tanlang va "a" yoki "b" grafalar yonida "+" yoki "-" belgisini qo'ying. Ikkala kasbdan bittasini tanlash shart.

Kasblar ro'yxati

1. Muhandis(1)_____Sotsiolog (2)_____
2. Qandolatchi(1)_____Taqvodor (3)_____
3. Oshpaz(1)_____Statist (4)_____
4. Suratkash(1)_____Savdo zali ma'muri (5)_____
5. Mexanik(1)_____Bezakchi 6)_____
6. Faylasuf(2)_____Shifokor (3)_____
7. Ekolog(2)_____Hisobchi 4)_____
8. Dasturchi(2)_____Advokat (5)_____
9. Kinolog(2)_____Badiiy adabiyot tarjimoni (6)__
10. Sug'urta agenti (3)_____Arxivshunos (4)_____
11. Murabbiy(3)_____Telereportyor (6)_____
12. Tergovchi(3)_____San'atshunos (6)_____
13. Notarius(4)_____Broker (5)_____
14. EHM operatori(4)_____Manekenshik (6)_____
15. Fotomuxbir(5)_____Ta'mirlovchi (6)_____
16. Ko'kalamzorlashtiruvchi(1)__Biolog-tadqiqotchi (2)___
17. Avtotransport haydovchisi (1)__Bortnazoratchisi (3)__

18. Meteorolog (1)_____Kartograf (3)_____
19. Radiomontajchi (1)__ Yog'ochga ishlov beruvchi (6)__
20. Geolog(2)_____Gid-tarjimon (3)_____
21. Muxbir(5)_____Rejissyor (6)_____
22. Bibliograf (2)_____Auditor (4)_____
23. Dorishunos (2)____Huquqshunos maslahatchi (3)____
24. Irsiyatchi (2)_____Mc'mor (6)_____
25. Sotuvchi (3)_____Pochta aloqasi operatori (4)___
26. Ijtimoiy xodim (3)_____Tadbirkor (5)_____
27. Oliy o'quv yurti o'qituvchisi (3)_Musiqachi-ijrochi (6)_
28. Iqtisodchi (4)_____Menejer (5)_____
29. Korrektor (4)_____Dirijyor (6)_____
30. Bojxona inspektori (5)____Modeler (2)_____
31. Telefonist (1)_____Ornitolog 2)_____
32. Agronom (1)_____Topograf (4)_____
33. O'rmonchi (1)_____Direktor (5)_____
34. Kiyim kechak bo'yicha usta (1)___Xoreograf (6)_____
35. Tarixchi (2) _____DAN inspektori (4)_____
36. Antropolog (2)_____Ekskursovod (3)_____
37. Virusolog (2)_____Aktyor (6)_____
38. Ofitsiant (3) _____Tovarshunos (5)_____
39. Bosh hisobchi (4)____Jinoyat qidiruv inspektori (5)____
40. Sartarosh-modeler (6)_____Psixolog (3)_____
41. Asalarichi (1)_____Savdogar (5)_____
42. Hakam (3)_____Stenografist (4)_____

Metodikaning afzal jihatlaridan biri shundan iboratki, bunda olingan natijalarni osonlik bilan qayta ishlash mumkin. Bu esa olingan natijalar asosida o'quvchi bilan uning kasbiy maqsadlari va shaxsidagi ustuvor yo'nalishlar haqida darhol suhbatlashish imkonini beradi.

Metodika natijalarini tahlil qilish uchun har bir o'quvchining javob varaqasi alohida ishlab chiqiladi. Buning uchun 6 yo'nalish bo'yicha eng ko'p ball to'plagan yo'nalish yetakchi hisoblanadi, bunda shu yo'nalishdagi ballar yig'indisi 5 balldan kam bo'lmasligi kerak.

Tiplarning tahlili:

1. Realistik tip. Bunday tipdagi shaxs ko'proq konkret, ya'ni aniq obyektlar (narsalar, asbob uskunalar, hayvonlar, mashinalar) bilan shug'ullanishni afzal ko'radilar. konkret obyekt bilan shug'ullanish, chaqqonlik va aniqlikni yoqtiradi. Odamlar bilan muloqotda bo'lishni yoqtirmaganligi sababli yuqori lavozimlarda ishlashni xush ko'rmaydi. Injener, mexanik, elektrik, agronom, bog'bon, haydovchi va shunga o'xshash kasblarni tanlaydi.

2. Intellektual tip. Bunday odamlar o'zining sezgir va boy xayolligi bilan boshqalardan ajralib turadi. Ular amaliy mashg'ulotlarni bajarishdan ko'ra, muammolarni nazariy hal qilish ustida o'ylashni yoqtiradilar. Mavhum kasblarni tanlashadi: biolog, botanik, astronom, fizik.

3. Ijtimoiy tip. Bunday odamlar muammoni yechishda ko'proq o'zlarining intellektual qobiliyatlaridan ko'ra shaxsiy hissiyot va tuyg'ularga asoslanadilar. Mexanizmlar bilan shug'ullanishni yoqtirmaydilar. Ko'proq ta'lim va sog'liqni saqlash sohasiga qiziqadilar: shifokor, psixolog, o'qituvchi kasblarini tanlashlari mumkin, chunki ularda muloqotga kirishish, boshqaruv va san'atga ehtiyoj katta.

4. Konvensial (shartli) tip. Bunday odamlarda moslashish salohiyati juda past. Ularga past faollikni talab qiluvchi mashg'ulotlar va mutaxassisliklar hamda aniq tizimli faoliyatlar ko'proq yoqadi. Chunki bunday faoliyatlarda aniqlik va noaniqlik belgilab berilgan. Boshqaruv faoliyati qo'l kelmaydi, chunki bunday odamlar masalalarni hal qilishda ko'proq boshqalarning fikriga suyanadilar. Tavsiya etilgan kasblar iqtisod, hisobchi, kotiba va hokazo.

5. Tadbirkorlik tipi. Bunday tiplar yuqori lavozimlarda ishlashni yoqtiradilar, Ularga qo'l mehnati, diqqatni bir nuqtaga jalb etuvchi faoliyatlar yoqmaydi. Ular quyidagi kasblarni tanlaydilar: direktor, teleoperator, artist, diplomat, jurnalist.

6. Artistik (kreativlik) tip. Bunday insonlarda xayol va intuitsiya yaxshi rivojlangan. Ular hayotni murakkablashgan holda qabul qiladilar. "Erkaklashtirilgan" – sport, avtota'mirlash kabi ishlar qiziqtirmaydi. Ular ijodiy xarakterli mashg'ulotlarni

xush ko'radilar. Ya'ni, musiqa, rassomchilik, adabiyot va shu kabi sohalarda yuqori natijalarga erishishlari mumkin.

5. Yuqori sinflar bilan olib boriladigan kasbga yo'naltiruvchi korreksion-rivojlantiruvchi ishlar

E.A. Klimovning kasb klassifikatsiyasi asosida turli mashqlar va interfaol o'yinlarni tashkil etish mumkin. Taklif etilayotgan ushbu o'yinlar va mashqlar kasblar olamida mo'ljal ola olish qobiliyatini rivojlantiradi. 8-9 sinf o'quvchilariga kasblar xususiyatlarini hamda uning insonga bo'ladigan talablarini to'g'ri aniqlay olish va bu talablarni o'z xususiyatlariga solishtirib ko'rish imkoniyatini beradi. Bu mashq va o'yinlarni guruhlarda yoki individual tarzda o'tkazish mumkin.

Mashq va o'yinlarni tashkil etishda o'quvchilarga avvaldan kasb klassifikatsiyasi, formulasi haqidagi ma'lumotlar bilan tanishtirilgan bo'lishi lozim. O'quvchilarda mehnat xususiyatlari haqida ma'lum bir tasavvurlar bo'lishi kerak.

O'quvchilarda kasbiy mehnat faoliyat bilan bog'liq atamalar haqidagi tasavvurlarni shakllantirish hamda mustahkamlash maqsadida bir nechta interfaol usullarni taklif etamiz. Ushbu o'yin va mashqlar o'quvchilarda tafakkur aqliy operatsiyalarini, analiz-sintez, mantiqiy fikrlash, umumlashtirish, taqqoslash xususiyatlarini rivojlantirish hamda kasb va mutaxassisliklarni o'ziga xos belgilarini, mehnat xususiyatlarini ajrata olish ko'nikmasini shakllashtirishga yordam beradi.

1-Topshiriq. "Kim ishlamasa ham bo'ladi ?"

Ko'rsatma: o'quvchilar guruhlariga savol bilan murojaat etiladi. 2 minut vaqt beriladi.

Savol: mehnat qilmasalar ham yashash tarzi va darajasiga salbiy ta'sir ko'rsatmaydigan insonlarning to'rt guruhini ajrating hamda ular nima uchun mehnat qilmasalar ham bo'laverishini tushuntirib bering.

To'g'ri javob: 1-guruh – bolalar, chunki ular ota-ona qaramog'ida (yetim bolalar davlat qaramog'ida) hali mehnat layoqati yoshiga yetmagan;

2-guruh – keksalar, chunki ular nafaqada, mehnat layoqati yoshidan o'tishgan;

3-guruh – mehnatga yaroqsiz bo'lgan nogironlar, chunki ular o'zlari hatti-harakatlarini boshqarish va nazorat qilish imkoniga ega emaslar, nafaqada va davlat himoyasida;

4-guruh – "marhumlar, chunki ular bu moddiy dunyo ne'matlaridan hech biriga endi muhtojliklari yo'q".

Baholash tartibi : 1, 2, 3-guruhnigina to'g'ri topgan guruhga 1 balldan, 4-guruhni ko'rsatgan guruhga yana 1 ball qo'shib beriladi.

2-Topshiriq. "Paydo bo'lgan va yo'qolgan kasblarni top".

Ko'rsatma : Qisman yoki umuman yo'qolib ketgan hamda faqat XXasrga kelib paydo bo'lgan kasb va mutaxassisliklarni toping. (Bu topshiriqning yana bir boshqacha ko'rinishida, tayyor kasb va mutaxassisliklar beriladi, o'quvchilar esa ular ichidan qisman yoki umuman yo'qolib ketgan hamda faqat XX asrga kelib paydo bo'lgan kasb va mutaxassisliklarni ajratib olishadi).

Baholash tartibi : Eng ko'p va to'g'ri topilgan kasblar soni hisobga olinadi.

3- Topshiriq. "To'rt guruhga ajrat".

Ko'rsatma: o'quvchilar bir nechta guruhlarga bo'linadi. Guruhlarga kasb va mutaxassisliklar, lavozimlar hamda ilmiy unvonlar yozilgan kartochkalar to'plami beriladi va ikki minut ichida ularni to'rt guruh: kasblar, mutaxassisliklar, lavozimlar, ilmiy unvonlarga ajratish so'raladi.

Baholash tartibi: har bir guruhdagi to'g'ri ajratilgan kasblar, mutaxassisliklar, lavozimlar, ilmiy unvonlar soni va ajratishga ulgurilmay qolganlari soni hamda noto'g'ri ajratilganlari soni hisoblanadi.

4-Topshiriq. "Juftini top".

Ko'rsatma: o'quvchilar bir nechta guruhlarga bo'linadi. Guruhlarga kasb va mutaxassisliklar, lavozimlar hamda ilmiy unvonlar yozilgan kartochkalar to'plami beriladi va ikki minut ichida ularni har birini juftlari topib berish so'raladi.

Baholash tartibi: har bir guruhdagi to'g'ri ajratilgan kasblar, mutaxassisliklar, lavozimlar, ilmiy unvonlar juftliklari soni va ajratishga ulgurilmay qolganlari juftliklar soni hamda noto'g'ri ajratilganlari juftliklar soni hisoblanadi.

5-Topshiriq . "Ishtirokchilarni aniqlang".

Ko'rsatma : Ma'lum bir buyum, mahsulotni yaratishda ishtirok etuvchi yoki xizmat ko'rsatuvchi kasb va mutaxassisliklar ro'yxatini 2 minut ichida tuzing. Masalan, hadiiy kinofilm; non-buxanka; gazeta; transportda biror aholi punktiga borish; o'rta ma'lumot olish imkoniyati va h.k.

Baholash tartibi: eng ko'p hamda to'g'ri kasb va mutaxasisliklar ro'yxatini tuzgan guruh g'olib bo'ladi.

"Kelgindilar" o'yini

O'yindan ko'zlangan maqsad jamiyat va ayrim inson turmushida mehnatning rolini ko'rsatib berishdan iborat. O'yin baxtga erishish yo'lida mehnatning rolini tushunish muammosi bilan bog'langan bo'lishi, uzoq kelajakdagi kasbiy maqsadni aks ettirishi va uning boshqa hayotiy maqsadlarga muvofiq bo'lishini belgilab berishi lozim. O'yindan jamiyat turmushida mehnatning roli, mehnat va shaxs mavzularini o'rgangan holda kasb tanlash kursi doirasida foydalanish mumkin.

O'yinni o'tkazish shartlari: O'yin o'quvchilarning butun bir sinfi bilan (7-8 sinflar) ishlashga mo'ljallangan. O'yin uchun ajratilgan vaqt 30-40 daqiqa. O'quvchilarni ruchka va qog'ozlari bo'lishi kerak.

O'yin tartibi: Ushbu o'yin zo'r berib tayyorgarlik bosqichisiz o'tkazilishi mumkin. Jamiyat turmushida mehnatning roli to'g'risidagi ma'ruza materialini maktab o'quvchilariga o'yin oldidan ham,o'yindan keyin ham taklif qilish mumkin. Ana shu materialning tarkibiy qismlaridan o'yin natijalarini muhokama qilgan chog'da ham foydalanish mumkin. O'yinning o'zida quyidagi bosqichlar shartli ravishda namoyon bo'ladi:

1. Sinf o'quvchilaridan 2-3 kishi tanlanadi ular "kelgindilar" bo'lishadi. Ularni sinf peshqadamlaridan bo'lishi maqsadga muvofiqdir.

2. Quyidagi mazmundagi umumiy yo'l-yo'riq beriladi: boshqa sivilizatsiya namoyandalari sayyoramizga kelganliklari haqidagi xabarni kutilmagan bir paytda oldik. G'oyat xilma-xil gazeta, jurnal, dastur uyushtirildi. Texnikaviy jihatdan murakkabligi tufayli "kelgindi" larning bo'lish vaqti 15 daqiqa

bilan cheklangan. Shu vaqt ichida bizning sivilizatsiyamiz bir-birlari to'g'risida eng asosiy narsalarni bilib olishi lozim.

3. "Kelgindi"larga og'zaki yoki yozma tarzda quyidagi mazmunda darhol yo'l-yo'riq beriladi. "Hozir sizlar sinfdan chiqib qanday maqsadda va qayerdan kelganligingizni 3-4 daqiqa ichida o'ylab aytib berasiz. Sayyorangiz haqida kichik hikoya tayyorlang, bunda sizning aholingiz nima bilan shug'ullanayotganligini qanday yashayotgani to'g'risida javob berishga tayyor bo'ling. O'zingizning "O'zga sayyoralik" tashqi ko'rinishingiz to'g'risida o'ylab ko'rishingiz mumkin.

4. "Kelgindi"lar yo'lakda tayyorgarlik ko'rayotganlarida jurnalistlarga ya'ni sinfda qolganlarga quyidagi mazmunda yo'riqnoma beriladi. Sizlar u yoki bu agentlik radio yoki teleprogrammalar, jurnallar yoki gazetalarning vakillarisiz. Aynan qaysi organning vakili ekanligingizni o'ylab ko'ring. Sizlar savollarni o'z sayyorasi haqida gapirib bo'lganlaridan keyin berasizlar. Savolni bera turib qo'lingizni ko'taring va oldindan o'zingiz vakil bo'lgan organni aytib bering. Savollar lo'nda va qiziqarli bo'lishi kerak.

5. Olib boruvchi "O'zga sayyoralik"larni taklif qiladi, ularni samimiy tabriklaydi va uchrashuv vaqti cheklanganligini eslatib darhol ularga so'z beradi. "O'zga sayyoralik"lar o'z sayyorasi haqida qisqacha 5-daqiqa gapirib beradi.

6. O'yinni olib boruvchi jurnalistlarga savollar berishni "o'zga sayyoralik"larga esa bu savollarga qisqacha javob qaytarishni taklif qiladi. Eng qiziqarli savolni berish shu bosqichdagi musobaqaning asosiy jihatidir. Ba'zi savollarni o'yinni olib boruvchining o'zi berishi mumkin, lekin buni jurnalistlarga berish yaxshiroq, chunki muhokama chog'ida o'quvchilarning savollari tahlil qilinishi lozim.

7. Uchrashuv tugashiga 1 daqiqa qolganda ya'ni o'yin boshlangandan 14 minut o'tgach o'yin olib boruvchi o'yin qatnashchilarini bu haqda ogohlantiradi va o'yining 15 minutida "kelgindilar" g'oyib bo'lganliklarini e'lon qiladi. "G'oyib bo'lgan" mehmonlarga sinfda o'z joylarini egallashlari taklif qilinadi.

8. So'ngra o'yinning barcha qatnashchilari matbuot konferensiyasidan olgan dastlabki taassurotlari to'g'risida qisqacha

axborot yozishlari, bu axborotlarda ikki jihat – sivilizatsiya rivojlanish darajasiga baho berish va ushbu sivilizatsiya bilan aloqa bog'lashning maqsadga muvofiq jihatlari aks ettirilishi lozim. Jurnalistlar o'zlari qaysi organ vakili ekanliklarini o'z varaqalariga yozib qo'yadilar va imkoni bo'lsa o'z xabarlariga ko'zga tashlanib turadigan nomlar beradilar, kelgindilar esa boshqa sivilizatsiyaga mansub ekanliklarini qayd qiladilar. Bularning hammasi uchun 5-7 daqiqa vaqt beriladi.

9. O'quvchilarning hammasi xabarlarni yozib ulgurganliklari yoki ulgurmaganliklaridan qat'iy nazar 5-7 daqiqadan keyin xabarlar yig'ishtirib olinadi. Birinchi bo'lib yozganlarni jurnalistik operativlik uchun maqtab qo'yish mumkin. To'plangan xabarlar ovoz chiqarib o'qib beriladi. O'qib berishni ikki o'yin qatnashchisiga "Ayniqsa passivlarga" taklif qilish maqsadga muvofiqdir. Ular xabarlarni navbatma-navbat o'qib beradilar. Ushbu tartib o'yini muhokama qilishga tayyorgarlik ko'rishdir. Bu bosqich uchun ajratilgan vaqt 5-7 daqiqa.

"Uyushma" o'yini

O'yindan kuzatiladigan maqsad: maktab o'quvchilarini turli kasblarga bo'lgan haqiqiy munosabatini aniqlashdan va imkoni bo'lsa ana shu munosabatni to'g'rilab qo'yishdan iborat. Ushbu o'yinni "professiogramma" mavzusini o'rganish chog'ida o'tkazish maqsadga muvofiqdir. O'yinning nisbatan oddiyligi va his-tuyg'uga boy bo'lishi "Kasb tanlash kursi" doirasidan tashqarida, masalan, tuman markazlari negizida, zavodlarning kasb tanlashga yo'llovchi laboratoriyalarida maktab o'quvchilari bilan uchrashgan chog'ida foydalanish imkonini beradi.

O'yinni o'tkazish shartlari: o'yinda butun sinf (7-8 sinf) o'quvchilari, shuningdek, barcha yuqori sinflarning o'quvchilari qatnashadilar. 1-o'yin uchun 15 daqiqa, undan keyingi o'yinlar uchun 5-7 daqiqadan vaqt ajratiladi o'yin uchun sinf doskasi zarur.

O'yin tartibi (bosqichlari): o'yin zo'r tayyorgarliksiz boshlanadi (1-2 bosqichlarida o'yinga kirishiladi).

O'yinning nomi e'lon qilinadi va 3 ta asosiy o'yinchi tanlanadi sinfdagi har qanday o'quvchi bunga saylanishi mumkin.

O'yin shartlari e'lon qilinadi: Hozirgi uch kishi sinfdan chiqadi, sinf esa ko'nglida biron kasbni o'ylab qo'yadi. So'ngra uch kishi sinfga kirib uyushmaga oid savollar, masalan, bu kasb qanday rangni, qanday hidni eslatadi, qanday mebeldan foydalaniladi va shu kabi boshqa savollar yordami bilan jumboqni bilib olishga urinadi.

So'ngra o'yinni olib boruvchi jumboqni topuvchilarga quyidagi yo'l-yo'riq beradi: "Har biringiz ikkitadan ana shunday savol berishingiz mumkin.

O'yinni olib boruvchi 3 kishini – jumboqni topadiganlarni, taklif qiladi. Ular navbatma-navbat sinfdagilarga savol beradilar, o'yinni olib boruvchining o'zi savollarni, javoblarni lo'nda qilib doskaga yozib qo'yadi. Savollar butun sinfga emas, balki konkret o'quvchilarga berilishini kuzatadi va o'yinni jo'shqin bo'lishini ko'zdan kechiradi.

Barchasavol-javoblartugab(doskagahamyozibqo'yilgandan keyin) o'yinni olib boruvchi uch nafar topib oluvchiga 1 daqiqa davomida o'z javoblarini o'ylab ko'rishlarini taklif qiladi, shu paytda o'yinni olib boruvchi sinfdagilarga kimlarning javoblari unchalik yaxshi bo'lmaganligini o'ylab ko'rishni taklif qiladi.

Jumboqlarni bilib oluvchilar javoblarni – o'z variantlarini aytadilar, bu javoblar bilib olgan kasb bilan butunlay mos kelmasligi mumkin, masalan, harbiy uchuvchi kasbi topilganda kosmonavt, militsioner, haydovchi degan javoblar olindi. Ko'rinib turibdiki, harbiy uchuvchi bilan kosmonavt bir-biriga ancha yaqin. O'quvchilar kasbni bilib oladilarmi yoki yo'qligini aniqlash huquqi sinfdagilarga berilishi kerak. Biroq bu masala muhokama qilingandan keyin uzil-kesil hal etiladi. Bilib olingan kasb tabiiyki aytiladi.

O'yinning muhokama qilinishi: uyushmaga doir savolga qaytarilgan har bir javobning to'g'riligi alohida-alohida muhokama qilinadi. Basharti sinfdagilar javobga rozi bo'lmasalar, shunday javob qaytargan o'quvchidan izoh berishni talab qilishlari mumkin. Ko'pincha bunday izohlar be'mani bo'ladi. Masalan, bir o'yinda militsioner kasbi o'ylab topiladi va kasb qanday rangli savolga qora va oq deb javob qaytariladi, ma'lum

bo'lishicha, o'quvchi militsionerning kalta tayoqchasini nazarda tutgan ekan. Muvaffaqiyatsiz chiqqan javoblarni aniqlagan vaqtda sinfdagilar kasbga bir muncha mos bo'lgan savollar o'ylab topish taklif qilinadi. Bunda o'yinni olib boruvchi ham qatnashib, o'quvchilarni kasb to'g'risidagi tasavvurlarini kuzatish mumkin. Bilib oluvchilardan qanday javoblar o'zlariga hammadan ko'proq yordam bergani va aksincha, qanday javoblar chalg'itgani so'rab olinishi mumkin. Javoblarni tuzatgandan keyin kim yutganini aniqlash mumkin (durang natija ham bo'lishi mumkin).

O'yinni aniqlash imkoniyatlari: o'yin turli kasblarga nisbatan hildirilgan his-tuyg'ularni aniqlash imkonini beradi. Bunday munosabatning xarakteri kasb tanlashga kuchli ta'sir o'tkazilganligi sababli o'yinni olib boruvchi sinf to'g'risida va ayrim o'quvchilar haqida ancha muhim axborot oladi. Chunki bir dars mobaynida ko'pgina maktab o'quvchilari faol ishtirok etishlari mumkin.

Takrorlash va muhokama uchun savollar:

1. Kasbiy o'zlikni anglash deganda nima tushunasiz?
2. Kasbga yo'naltirish ishlari qanday olib boriladi?
3. Kasbiy o'zlikni anglashga tayyorlikni shakllantirish nimalarni o'z ichiga oladi?
4. O'quvchining layoqatini, yuqori sinf o'quvchilarini kasbiy qiziqishlarini diagnostika qilishda qanday metodikalardan foydalanish mumkin?
5. Yuqori sinflar bilan olib boriladigan kasbga yo'naltiruvchi korreksion-rivojlantiruvchi ishlar qanday tashkil etiladi?

Mavzu yuzasidan test savollari:

1.Kasb klassifikatsiyasi uchun asos qilib tanlangan belgi qanday talablarga javob berishi kerak?

A. Tanlangan kasb belgisi o'zgarmas, muntazam bo'lishi lozim.

B. Tanlangan kasb belgisi barchaga tushunarli bo'lishi kerak.

S. Tanlangan kasb belgisi aniq, yorqin bo'lishi zarur.

D. * Barcha javoblar to'g'ri.

2. Kasb belgilariga nimalar kiradi?

A. Mehnat nomi; mehnat xarakteri.

B. Mehnat xarakteri; mehnat mahsuloti.

S. Mehnat qilish uchun talab etiladigan bilim, ko'nikma, malaka darajasi.

D. * Barcha javoblar to'g'ri.

3. O'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirish tizimining asosiy tarkibiy qismlari qanday faoliyatlardan iborat?

1) o'z ichiga kasbiy targ'ibot va tashviqotni olgan kasbiy ma'rifat (kasbiy axborot) ;

2) u yoki bu soha, kasbga bo'lgan shaxs qiziqish va qobiliyatlarining birlamchi kasbiy diagnostikasi ;

3) kasb tanlashda mutaxassislar tomonidan individual, guruhiy yordam ko'rsatishga qaratilgan kasbiy konsultatsiya;

4) ko'proq muvaffaqiyatga erishishi mumkin bo'lgan kasbni tanlab olishga qaratilgan kasbiy tanlov;

5) ishlab chiqarish amaliyoti jarayonida amalga oshiriluvchi ijtimoiy-kashiy adaptatsiya (moslashuv);

6) tanlangan kasbni o'rganish jarayonida burch, mas'uliyat, kasbiy or-nomus, oriyat hislarini o'quvchilarda shakllantirishga qaratilgan kasbiy tarbiya.

7) Kasb klassifikatsiyasi,kasblar professiogrammasi.

*A. 1,2,3,4,5,6. B.2,3,4,5,6,7. S.3,4,5,6,7. D. 2,4,6,7.

4. O'quvchilarga kasblar olami, kasblarning belgi va xususiyatlari, kasb klassifikatsiyasi, kasblar professiogrammasi, hududning qaysi kasblarga ehtiyoji borligi to'g'risidagi axborotlarni berish nima deb ataladi?

kasbiy ma'rifat (kasbiy axborot) iborat bo'lib, ular asosida o'quvchi o'zini qiziqtirgan, jamiyat uchun zarur bo'lgan kasbni tanlaydi.

A. Kasb klassifikatsiyasi.

*B. Kasbiy ma'rifat.

S. Kasbiy tarbiya.

D. Kasbiy konsultatsiya.

5. Mutaxassislik – bu ...

A. O'quvchilarga kasblar olami, kashlarning belgi va xususiyatlari, kash klassifikatsiyasi, kasblar professiogrammasi, hududning qaysi kasblarga ehtiyoji borligi to'g'risidagi axborotlarni berish.

B.Bitta kasb ichida tor doiradagi faoliyat turi.

*S. Jamiyat uchun zarur bo'lgan, ijtimoiy mehnat taqsimoti natijasida chegaralangan, insondan jismoniy, aqliy, ma'naviy kuch talab etuvchi va sarflangan kuch evaziga insonga mavjud bo'lish hamda rivojlanish imkonini beruvchi faoliyat sohasi.

D. Egallangan kasb va mutaxassislik doirasidagi mehnat jarayonini tashkil etish va unga rahbarlik, boshchilik qilish bilan bog'liq bo'lgan faoliyat turi.

6. Qaysi javobda lavozim tushunchasiga to'g'ri ta'rif keltirilgan?

A. O'quvchilarga kasblar olami, kasblarning belgi va xususiyatlari, kasb klassifikatsiyasi, kasblar professiogrammasi, hududning qaysi kasblarga ehtiyoji borligi to'g'risidagi axborotlarni berish.

B. Bitta kasb ichida tor doiradagi faoliyat turi.

S. Jamiyat uchun zarur bo'lgan, ijtimoiy mehnat taqsimoti natijasida chegaralangan, insondan jismoniy, aqliy, ma'naviy kuch talab etuvchi va sarflangan kuch evaziga insonga mavjud bo'lish hamda rivojlanish imkonini beruvchi faoliyat sohasi.

*D. Egallangan kasb va mutaxassislik doirasidagi mehnat jarayonini tashkil etish va unga rahbarlik, boshchilik qilish bilan bog'liq bo'lgan faoliyat turi.

7. Ilmiy unvon tushunchasining mohiyati nima?

A. O'quvchilarga kasblar olami, kasblarning belgi va xususiyatlari, kasb klassifikatsiyasi, kasblar professiogrammasi, hududning qaysi kasblarga ehtiyoji borligi to'g'risidagi axborotlarni berish.

B. Bitta kasb ichida tor doiradagi faoliyat turi.

S. Jamiyat uchun zarur bo'lgan, ijtimoiy mehnat taqsimoti

natijasida chegaralangan, insondan jismoniy, aqliy, ma'naviy kuch talab etuvchi va sarflangan kuch evaziga insonga mavjud bo'lish hamda rivojlanish imkonini beruvchi faoliyat sohasi.

D. * Egallangan kasb va mutaxassislik sohasi bo'yicha kiritilgan yangilik va kashfiyotlar uchun beriladigan ilmiy daraja.

8. Taklif etgan kasb klassifikatsiyasi qanday mezonlarga asoslanadi?

A. Mehnat predmeti.

B. Mehnat maqsadi.

S. Mehnat quroli.

D. * Barcha javoblar to'g'ri.

9. Ye.A. Klimov mehnat predmetini qanday qismlarga ajratgan?

*A. Texnika, tabiat, inson, belgilar tizimi, badiiy obraz.

B. Gnostik, o'zgartiruvchi, kashf qiluvchi.

S. Qo'l mehnat qurollari, mexanizatsiyalashgan mehnat qurollari, avtomatlashgan mehnat qurollari, inson organizmining funksional vositalari.

D. Maishiy turmush mehnat sharoiti, ma'naviy javobgarlik mehnat sharoiti, ochiq havodagi mehnat sharoiti, g'ayrioddiy mehnat sharoiti.

23-BOB. OTA-ONA VA O'QITUVCHILAR BILAN OLIB BORILADIGAN KORREKSION-PROFILAKTIK ISHLAR

Reja:

1. Ota-ona va o'qituvchilar bilan ishlashning o'ziga xos jihatlari.
2. Ota-ona va o'qituvchilarning bola bilan to'g'ri muloqot uslubini shakllantirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqish.
3. Ota-onalar guruhi.
4. Ota-ona va bola orasidagi samarali muloqotning o'ziga xos jihatlari.
5. Ota-ona va bola hamda oilaviy munosabatlar psixokoreksiyasi.
6. Ota-ona va bola hamda oilaviy munosabatlarni Korreksiyalash metodikasi.

Tayanch tushunchalar: Ota-onalar guruhi, muloqot, "Bola" pozitsiyasi, "Katta odam" pozitsiyasi, "Ota-ona" pozitsiyasi.

1. Ota-ona va o'qituvchilar bilan ishlashning o'ziga xos jihatlari

Psixolog maslahat berish jarayonida ota-onalar bilan bir necha marta aloqada bo'ladi: birinchi marta uchrashganda qisqa suhbat tarzda, bolaning rivojlanishi tarixi bo'yicha butun tafsilotlari bilan batafsil suhbatlashilganda va oxirgi marta tekshiruv natijalari bo'yicha yakunlovchi suhbatda. Bu uchrashuvlarning har biri umumiy va maxsus vazifalarga ega bo'lib, ularni o'tkazishning o'z xususiyatlari mavjud. Psixologning ota-onalar bilan, bolaning qarindoshlari, o'qituvchilari, tarbiyachilari va yaqin kishilari bilan olib boriladigan ishlari ham o'ziga xos xususiyatga egadir. Psixolog-maslahatchiga bola tarbiyasi bo'yicha murojaat qilgan shaxslar bilan o'zaro munosabatning ba'zi umumiy tomonlariga to'xtalib o'tamiz.

Maslahat berishda muvaffaqiyatning dastlabki majburiy sharti tekshirilayotgan bolaning ota-onasi (yoki o'qituvchilari)

bilan psixolog ishonchli va ochiqchasiga munosabatni yarata olishi kerak. Ishonchli munosabat aslida maslahat bilan murojaat qilgan kishilarning bolaga nisbatan xavotirlanishlarini tan olish va hurmat qilish yotadi. Maslahatchining ota-onalarga bolaning qiyinchiliklarini yo'qotishga chin dildan qiziquvchi sifatida, uni tushunuvchi va chuqur biluvchi shaxs sifatida munosabatda bo'lishi ular bilan ishonchli aloqa o'rnatishda juda ham yordam beradi. Bunday munosabat ota-onalarning harakatlarini to'g'ridan-to'g'ri yoki kinoya bilan tanqid qilish, ularning pedagogik chuqur bilimga egaligi haqida shubhalanishga qarama-qarshidir. Teskari aloqaning bu kabi barcha zarur turlari tekshiruvda ham maxsus shaklda foydalanishni talab qiladi. Dastlabki uchrashuvda harakatini qo'llab-quvvatlamaslik haqidagi har qanday luqma ham, ularda kuchli himoya reaksiyalarini vujudga keltiradi va muammoni har tomonlama ochiqchasiga muhokama qiladigan yo'llarni yopib qo'yadi.

Shu bilan birga ota-onalar bilan birinchi va ikkinchi uchrashuvlarda maslahat berishning maqsad vazifalarini tushuntirishga e'tibor berish zarur. Shuni hisobga olish zarurki, respublikamiz sharoitida, psixologik xizmat endigina tashkil topayapti va aholining amalda psixologik yordam olish tajribasi yo'q, ko'pchilik ota-onalarda psixologik xizmat haqida noto'g'ri tasavvurlar paydo bo'lgan (maslahat berish jarayonining murakkabligi va ko'p vaqtni olganligi uchun noto'g'ri baholash, tayyor tashxis (diagnoz) olishga ehtiyoj va boshqalar). Shuning uchun ota-onalar bilan dastlabki uchrashuvlardagi muhim vazifalardan biri bola muammolarini birgalikda va har tomonlama tahlil qilishga tayyorlikni (ustanovkani) shakllantirish, tekshiruvning maqsadlarini, maslahat berish ishining vazifalarini tushuntirishdan iborat. Bolaga boshqa mutaxassislarga maslahat uchun yo'llanma berish ham maxsus tushuntirishni talab qiladi. Maslahat berish ishining har bir bosqichida psixolog muammoni har tomonlama qarab chiqishi va o'zining qiziqarli munosabati bilan ota-onalarni og'ir hissiyotlardan ozod qilishga intilishi, muammoning ijobiy tomonlariga e'tiborni qaratishi, uni hal qilish yo'llarini faol izlashi zarur. Ota-onalar tuzatish dasturini o'tkazish

jarayonida uchraydigan to'siqlar, qiyinchiliklar, asoratlar haqida ogohlantirilishi lozim. Ularda qiyinchiliklarni hal qilishning oson, sirli yo'li haqida tasavvur paydo qilmaslik kerak, chunki bunday tasavvur psixologik yordam imkoniyatlaridan barvaqt ko'ngil sovishga olib keladi.

Psixolog ota-onalarni (o'qituvchilarni) tekshiruv natijalari tez tayyor bo'lmasligi haqida ogohlantirishi lozim. Istalgan natijaga erishishda, psixolog o'ylaganday bo'lib chiqishiga ishontirmasligi ham mumkin, ba'zan birovlarning umidi puchga chiqishi ham mumkin. Zaruriyat tug'ilganda ota-onalarga yoki o'qituvchilarga qayta maslahatlar berish psixologning vazifasiga kiradi. Ko'pincha uzoq psixoterapevtik ishlar va ko'p martalab uchrashuvlar amalda qo'llaniladi.

Psixolog hodisani har tomonlama o'rganish natijalari haqida o'tkaziladigan suhbat bir necha maqsadni ko'zlaydi:

1) bola psixik taraqqiyotining umumiy holatini to'liq muhokama qilib, aniqlangan qiyinchiliklarning sababi, darajasi, xarakteri haqida aytib berish;

2) ko'rsatiladigan yordamning aniq sistemasini yoki maxsus tuzatish dasturini birgalikda ishlab chiqish;

3) ota-ona muammolarini, ularning bola qiyinchiliklariga munosabatini muhokama qilish;

4) keyingi uchrashuvlarni (zaruriyat tug'ilsa) rejalashtirish.

Qator amerikalik olimlar ota-onalar bilan maslahatchining so'nggi suhbatida 4 asosiy bosqichni ko'rsatadilar va ularni o'tkazish bo'yicha quyidagicha tavsiflar beriladi:

1) Bir vaqtning o'zida ham ikkala ota-ona bilan suhbat o'tkazish maqsadga muvofiq, chunki bu bola hayoti haqida har tomonlama va to'g'ri ma'lumot olishga yordam beradi, bundan tashqari ota-onalarga bola taqdiri uchun umumiy javobgarlikni his qilish imkonini beradi. Suhbat boshida bola muammosini, ularni qiziqtiruvchi masalalarni erkin, ochiqchasiga muhokama qilishga undash zarur. Bola qiyinchiliklarining sabablari, ularni hal qilish vositalari, qanday yordam ko'rsatish, bola oldiga qanday maqsad qo'yish mumkinligi, kelajakda nima bilan shug'ullanishi mumkinligi haqida ularning fikrlarini, tasavvurlarini ham aniqlash muhim.

2) Suhbatning ikkinchi bosqichida psixologik tekshiruv natijalari bilan tanishtiriladi. Aniq. olingan malumotlar bola qiyinchiliklarining xarakteri va darajasi haqidagi noto'g'ri tasavvurlarni yengib chiqishga yordam beradi. Bola qiyinchiliklari haqida to'g'ri tasavvur hosil qilishga intilish lozim.

3)Shundan so'ng (uchinchi bosqich) harakatlarning maxsus dasturi muhokama qilinadi.

4) Suhbat so'ngida ota-onalarning bola muammolariga munosabati muhokama qilinadi va keyingi uchrashuvlar rejalashtiriladi. Suhbat jarayonida ularga nisbatan hurmat, tushunishni namoyish etish. iliq munosabatda bo'lish muhim. Suhbatning mahsuldorligi, ota-onalarning maslahatchidan olgan tavsiya va ma'lumotlari asosida harakat qilishlari bilan baholanadi. Tajribalarning ko'rsatishicha, ota-onalarning u yoki bu aniq tarbiyaviy harakatlarni psixolog-maslahatchi tomonidan ijobiy baholashi ularning o'z kuchlariga ishonchini oshiradi. Suhbatgacha ota-onalarda paydo bo'lgan noto'g'ri tasavvurlarni o'zgartirishga bir suhbatning o'zi yetarli emas. Buning uchun bir necha uchrashuvlar talab qilinadi. G'arb davlatlarining psixologlari aniq vaziyatlarni, o'zaro munosabatlarni muhokama qilishi uchun mijozlarning uylariga borib maslahat beradilar. Shu bilan birga ota-onalar bilan mashg'ulotlarning har xil guruhiy turlari ko'proq qo'llaniladi.

U yoki bu kamchiliklari bor bola bolaligicha qolishini, uning yoshidagi barcha bolalar singari ehtiyojlarga egaligini ota-onalarga tushuntirish juda muhimdir. Bu yerda noto'g'ri tarbiyaning turli shakllari juda zararlidir. Bu bilan bog'liq ravishda maslahat berish amaliyotida har bir muammo bo'yicha taraqqiyot jarayoni yosh davriga mosligi, uning yetakchi faoliyati va boshqalar haqidagi masalani muhokama qilish zarur. Mavjud qiyinchiliklarni yengishga qaratilgan faollik bolaning ehtiyojlari va qiziqishlarini man qilish hisobiga amalga oshirilmasligi kerak. Ota-onalarga bunday holatni tushuntirish, bola uchun og'ir oqibatlarga olib keladigan keng tarqalgan pedagogik xatolarning oldini olish imkonini beradi. (Masalan, kichik maktab o'quvchisi yoki o'smirni tengdoshlari bilan o'ynatmasdan, faqat o'qish bilan shug'ullanishga majburlash).

Psixolog maslahat berish jarayonida muammoni faqat mulohazaga asoslanib tahlil qilish bilan chegaralanmasligi kerak. Bolaning yaqinlaridan, uning uchun qo'rqish, xavotirlanish hissini yo'qotish va bir vaqtda bola ehtiyojlariga sezgirlikni kuchaytirish, uning qiyinchiliklarini chuqur tushuntirish psixologning asosiy vazifasi hisoblanadi. Psixolog ota-onalarda xavotirlanish, aybdorlik, ruhiy siqilish hislari mavjudligini sezgirlik bilan payqashi va bu hissiyotlarni ifodalashga ularga imkon berishi lozim.

Aybdorlik hissini yo'qotishga qiyinchiliklarni tahlil qilish yo'li bilan yordam berish eng yaxshi yo'l hisoblanadi. Kasallikning vujudga kelishidan aybdor bo'lmasalarda kasal bolalarning ota-onalarida yashirin aybdorlik hissi mavjudligini nazarda tutish kerak. Iliq, ochiqchasiga suhbatlasha olmaydigan psixoterapevtlargina emas, maslahatchi-psixologlar ham bemorlarning holatini yomonlashtirishi mumkin. (Bu faqat bolalarga emas, ularga g'amxo'rlik qiluvchi kattalarga ham tegishlidir).

2. Ota-ona va o'qituvchilarning bola bilan to'g'ri muloqot uslubini shakllantirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqish

Har qanday psixoterapevtik suhbat ham, maslahatchining ota-onalari bilan suhbat ham bola shaxsini, uning muammolarini har tomonlama, chuqur va to'g'ri tushunishni o'z oldiga asosiy maqsad qilib qo'yadi. Bu bilan bog'liq ravishda ota-onalar bilan ishlashda quyidagi tavsiyalar bildiriladi: bolani tekshirish chog'ida olingan aniq natijalarni chuqur muhokama qilish – bu ko'pincha maslahatchi xulosalariga katta ishonch tug'diradi; ota-onalar aniq, tushunarli tilda yozilgan psixologik xulosani qo'llariga olishlari kerak, yoki xulosa va tavsiyalarni o'zlari yozib olishlari mumkin, chunki bu maslahat natijalarini o'ylashga, xulosalardan kelib chiqib, aniq choralar izlashga, ularning to'g'riligini bolaning keyingi xulq-atvorida tekshirishga imkon beradi.

O'qituvchilar bilan ishlayotganda, bolalarda bo'layotgan ijobiyo'zgarishlarni belgilabqo'yish, shubhasiz, buo'qituvchilarni xizmati va bu uni katta yutug'i bilan belgilanadi. Psixolog

ishi har doim sir saqlanishi kerak, shunda u pedagoglardan asl natijalarni oladi va jamoadagi yangi mutaxassisda paydo bo'lgan qadr-qimmatni baholay oladi. Eng muhimi o'quvchilar bilan ota-onalar o'rtasida aloqa o'rnatish kerak. Bunda o'z ixtiyori bilan muloqotga kirishi asos qilib olinadi, faqatgina bunda sizga murojaat qilayotgan ota-onalar bilan suhbatlar uyushtirish kerak. Buning uchun,albatta, eng muhimi psixolog o'zi uchun qabul vaqti va kunini belgilab olishi kerak, bundan, albatta, barcha maktab o'quvchilari va ota-onalar xabardor bo'lishlari lozim. O'qituvchilar bilan individual ishlaganda seminarlarni tashviqot tarzida olib borish, psixologiyani o'rganishdan tashqari maktab hayoti haqida aniq psixologik bilimlar berilsa, maqsadga muvofiq bo'ladi.

Ilg'or o'qituvchilar bugungi kunda o'quvchidagi o'ziga xoslikni chuqur bilishga yordam beruvchi psixodiagnostik uslublarning zarurligini anglab yetdilar. Lekin, afsuski, o'qituvchilar bilan o'tkaziladigan anketa natijalariga ko'ra ularning 18%gina o'quvchi shaxsini o'rganishda o'z pedagogik faoliyatlarida ayrim psixodiagnostik uslublardan foydalanadilar. O'quvchida "o'qishga xohish"ni yuzaga keltirish o'qituvchi oldida turgan asosiy muammolardandir. O'qituvchi o'z mahoratini oshirgan holda o'z diqqatini o'quvchilar o'quv motivlarini aniqlashga, ularning bilishga nisbatan qiziqishlari shakllanishida rivojlantiruvchi ijodiy motivlarni shakllantirishga qaratmog'i lozim. Shuningdek, o'qituvchi o'quvchilari bilan bo'ladigan muomala munosabatga alohida e'tibor berishi hamda o'quvchi shaxsining rivojlanishini (o'zlashtirish darajasidan qat'iy nazar) nazorat qilishi lozim. Bu borada asosiy mas'uliyat maktab ma'muriyatiga tushadi, chunki maktab jamoasi o'rtasida tashkil etilgan ma'naviy-psixologik iqlim o'quvchilar jamoasi bilan bo'ladigan muomala-munosabatga o'z ta'sirini o'tkazadi. O'quv ishi shunday tashkil etilishi kerakki, bunda o'quvchilar boshqalardan biron bir yaxshi tomoni bilan ajralishi: o'zini erkin, mustaqil shaxs sifatida his qilishi, boshqalar e'tiborini qozonishi, atrofdagilar tomonidan yetarli baho olishga nisbatan bo'lgan ehtiyojini qondirishi lozim. Shuningdek, o'quvchi

o'qituvchi uchun o'qitish obyektigina bo'lib qolmasdan, balki faoliyat subyekti ham bo'lishi darkor. Bunda o'quvchilar o'qiyotganlarini, o'rganayotganliklarini, o'qituvchi esa ularga o'qish va o'rganishlari uchun yordam berayotganini anglasinlar.

O'quvchilar va ularning ota-onalari bilan yangi munosabatlarni o'rnatish uzoq jarayon hisoblanadi. Ko'pincha pedagogik faoliyat ko'nikmalari namoyon bo'ladi va psixolog maslahat berayotganda, suhbat vaqtida, treninglarda o'qituvchi pozitsiyasida o'zini namoyon qiladi. Bunday hollarda psixolog o'z kasbiy pozitsiyasining xususiyatlarini o'zlashtirib, o'z ustida ishlashi darkor. Bu vazifa amaliyotchi psixologlar fakultetida psixologik bilimlarni olish bilan hal qilinmaydi. Maxsus psixologik treninglarda ishtirok etish, tajribali psixologlar bilan doimiy muloqotda bo'lish, o'quvchilar va ota-onalar bilan munosabatlarni mustaqil o'zgartirishga intilish zarur.

3. Ota-onalar guruhlari

Ota-onalar bilan ish olib borishning individual shakllari bilan birga guruhiy shakliga rahbarlik qilish ham foydali hisoblanadi. Bolaning ota-onasi shaxslararo muloqotda qiynalishini tan olganlari holda, ular bunday guruhlar tarkibiga kiritilishi tavsiya etiladi.

Ota-onalar guruhlariga rahbarlik qilish bola taraqqiyotining asosiy dalillarini, ularga mos ravishda munosabatlarning o'zgarishini ota-onalar tushunmaganlarida ota-onalar va bolalar o'rtasidagi munosabatlarni yaxshilashni o'z oldiga maqsad qilib qo'yadi. Ota-onalar guruhlariga rahbarlik qilish xususiy muammolar bo'yicha maslahat berish shaklida va maxsus ota-onalar treninglari shaklida amalga oshirilishi mumkin. Zaruriyat tug'ilganda, ota-onalar o'zlarining psixologik muammolarini hal qilishi uchun psixoterapevtik guruhlardagi mashg'ulotlarga tavsiya etish mumkin, bunday mashg'ulotlar ommaviy maslahat berish doirasida keng tarqalgan. Alohida masalalar bo'yicha maslahat berish guruh a'zolari uchun, umumiy bo'lgan, munozarali muhokama qilish asosida ota-onalar va bolalar o'rtasidagi munosabatlarni yaxshilashni o'z oldiga maqsad qilib qo'yadi.

Ota-onalar treninglari bola xulq-atvoridagi yashirin ma'noni tushunish asosida ularning hissiyoti va kechinmalariga ota-onalarning sezgirligini oshirishni ko'zlaydi. Ota-onalar va bolalar o'rtasidagi yomon munosabatlarning sababi bolalikda o'zlashtirgan tarbiyaning xato illatlari (stereotiplari) bo'lishi mumkin.

Ota-onalar guruhlarida mashg'ulotlar o'tkazish har xil turda bo'lsa, bu ishni tashkil etishning qator umumiy qoidalarini ko'rsatish mumkin. Amerikalik olim S.Slavson uch asosiy qismni o'z ichiga oladigan guruhning dastlabki qoidasi tushunchasini kiritadi:

Yuqorida sanab o'tilgan qoidalarga asoslanib, mijoz – markazlashgan da'volash prinsipi asosida tuzilgan ota-onalarga maslahat berib, bola muammosida markazlashgan prinsipdan uzoqlashadi. Maslahat berish jarayonining markazi faqat bolagagina qaratilmasdan, balki bola muammosidan, ota-onalar va bolalar o'rtasidagi munosabat muammosiga, ota-onalar muammolariga o'zgarib turadi, shu bilan birga ota-onalarning o'zlarini da'volashni amalga oshiradi. Maslahatchi bola xulq-atvorining xususiyatlarini ota-onalarga ochib beradi va muammoni hal qilishning ikki qarama-qarshi usulini bayon qiladi. U yoki bu usulni tanlash ota-onalar hukmiga havola qilinadi.

Maslahatchining, ota-onalar guruhlari olib boruvchisining asosiy o'rni shundan iboratki, muammoni qo'yish, munozarani rivojlantirish va uni hal qilish uchun guruh a'zolari izidan hamma

narsani oynaga o'xshab aks ettirishi, takrorlashi va tanlab berishi zarur. Boshqacha so'zlar bilan aytganda, maslahatchining roli qo'yilgan muammoli vaziyatlarni hal qilish jarayonida ota-onalarni to'g'ri yo'lga solishni tashkil etishdan iborat. Ota-onalarda bola tarbiyasi bo'yicha chuqur bilimga egalikni shakllantirishning psixologik sharoiti bo'lib, bolalar aloqalarini tushunish va empatik muloqot usullarini o'zlashtirish zarurligini ota-onalar anglashi hisobalanadi.

Amerikalik psixolog X. Djaynotning fikricha, teng aloqa muloqotning uch asosiy qoidasiga asoslanadi. Birinchidan, ota-onalar barcha vaziyatlarda boladagi ijobiy o'zgarishni ma'qullashga intilishlari kerak, har qanday holatda ham uni kamsitmaslik, bolada ijobiy Men siymoni qo'llab-quvatlashdan iborat. Ikkinchidan, bola bilan uning qilgan ishi, bu ishning oqibati, vaziyat haqida gaplashish mumkin, bolaning xarakteri, shaxsi haqida gapirmaslik kerak, uning shaxsini salbiy baholashdan qochish lozim.

Kattalarning bolalar haqida fikri, bolaning kelajakdagi taqdiriga tashxis qo'yishga, uni oldindan aytib berishga qaratilmaslik kerak. Maqtash va tanbeh berish ham o'sha qoidaga asosan tuzilishi kerak: tayyor baholash o'rniga, qilingan harakatlar va ular natijasini keng yoritib berish darkor, xulosa chiqarish va baho berishni bolaning o'ziga qo'yib berish lozim. Uchinchidan, aloqa jarayonida kattalar taklif kirituvchi tashabbuskor bo'lishlari kerak. Bunda harakat usuli to'g'ridan-to'g'ri ko'rsatib berilmasligi kerak, balki muammoli vaziyatni hal qilish imkoniyatlarini bola oldiga shunday qo'yish kerakki, bolaning o'zi eng to'g'riroq usulni tanlashni mustaqil amalga oshirsin.

Ota-onalar, o'qituvchilar va tarbiyachilar tomonidan bu qoidalarni kundalik hayotda ketma-ket amalga oshirilishi da'volash qoidalarini tarbiya amaliyotiga kiritishdan boshqa narsa emas. Psixodinamik nuqtayi nazardan ota-ona guruhlariga rahbarlik qilishning maqsadi ota-onalarni bu qoidalardan amalda foydalanish malakasi bilan qurollantirishdan iboratdir. Boshqacha so'zlar bilan aytganda, ota-ona guruhlarining mahsuli ota-

onalarni bolaga da'volash munosabatida bo'lishni o'rgatishdan iborat.

Hozirgi vaqtda chet elda ota-onalar trening guruhlari bolaga maslahat berish amaliyotida mahsuldor ish shakli sifatida juda ommaviy tus olgan. Lekin shuni aytib o'tish kerakki, bolaga qaratilgan bir butun tuzatish tadbirlari sistemasidan ajratilgan holda ota-onalar treninglari, maslahat berish jarayonida tuzatish vazifalarini muvaffaqqiyatli hal qila olmaydilar.

Respublikamizda ota-onalar guruhlari bilan ish olib borishning zarurligi bolaning psixik taraqqiyoti uchun kattalar bilan muloqot hal qiluvchi rol o'ynashi bilan asoslanadi va tuzatish ishlarini o'tkazishning tarkibiy qismi hisoblanadi. Ayniqsa, bu muammo oilaviy psixoterapiya yo'nalishida tuzatish ishlarining eng to'g'ri shakli sifatida jadal ishlab chiqarilmoqda.

4. Ota-ona va bola orasidagi samarali muloqotning o'ziga xos jihatlari

Psixologiyada ota va ona munosabatlarni aniqlash turli xil pozitsiyalarga bo'lingan. "Ota" yoki "Ona" pozitsiyasida bo'lish – bu o'zining boshqalardan ustunligini aniqlash, rag'batlantirish va jazolash huquqiga egalikni his qilish demakdir. "Ota" yoki "ona"ning murojaati, odatda, pand-nasihatli, e'tirozga o'rin qoldirmaydigan, uzil-kesil bo'ladi. U o'zi buni doimo namoyon qilavermasa-da, biroq o'ziga hurmatni talab qiladi. U tartibni, nazorat qilishni va odatlarni boshqarishni, otalarga (onalarga) homiylik qilib, xuddi zaifroq odamga yondoshgandek yondoshishni yoqtiradi.

"Katta" pozitsiyasi odamning atrofidagilar bilan teng darajada muloqotda bo'la olishini bildiradi. Atrofdagilarga o'z hukmronligini ham o'tkazmaydi yoki o'ziga nisbatan "ma'qullovchi" munosabatni ham kutmaydi.

"Bola" pozitsiyasida odam xafagarchilikka yuqori sezgirlik, ko'ngli bo'shlik, oson ishonuvchanlik, o'yinqaroqlik, injiqlik, boshqalardan mehr olishni istash, sezishni, kuchliroq odam tomonidan panoh topishni va shu kabilarni namoyon qiladi.

Agar shu pozitsiyalar o'zaro muvofiq kelsa va o'zaro mos bo'lsa, masalan, kimdir juftiga nisbatan bo'lgan munosabatda

"otalik" yoki "onalik" pozitsiyasini tutsa, ikkinchi tomon esa bajonidil "bolalik"ni namoyish etsa – bu yaxshi, agar ikkita "katta" pozitsiya o'zaro to'qnash kelsa, bu ham yaxshi, biroq oilada ikkita "ota" ("ona") duch kelib qolsa, unda ularning muloqotida zo'riqish, nizoli vaziyatlarning yuzaga kelishi muqarrar.

O'zbek oilasida bola tarbiyalashning ishontirish, tushuntirish, nasihat, ibrat-namuna ko'rsatish, yaxshi fazilatlarni mashq qilish, rag'batlantirish, tanbeh berish, ogohlantirish, jazolash kabi usullar qo'llaniladi.

Oilada bola tarbiyasining o'ziga xos qoidalari mavjud bo'lib, ota-onalar ulardan o'rinli foydalanishlari lozim. Xususan ular:

- Oilada hissiy moslik, ruhiy xotirjamlik va iliq iqlim yaratish;
- Ota-ona obro'sini saqlash;
- Tarbiyada ota-ona, kattalar o'rtasida talabchanlik birligi;
- bola shaxsini mehnatda tarbiyalash;
- Oila, maktab va jamolatchilik hamkorligi;
- Bolani sevish va izzat qilish;
- Oilada qat'iy rejim va kun tartibi o'rnatish;
- Tarbiyada bolalarning yosh va shaxsiy xususiyatlarni hisobga olish;
- Bola taraqqiyotini aniqlab berish;
- Bolada mustaqillik, tashabbuskorlik sifatlarini hosil etish va boshqalar.

Oilada qat'iy intizom va kun tartibining bo'lishi bolalar tarbiyasiga ijobiy ta'sir qiladi. Bolalarning bilim olishdagi yutug'i, axloqi, salomatlik darajasi ko'p jihatdan oilada qaror toptirilgan oqilona rejimga bog'liq. Shuning uchun ota-oanlarning o'zlari ham bu borada ibrat ko'rsatishlari, oqilona tuzilgan oila rejimiga qat'iy amal qilishlari, farazandlariga ham o'rgatishlari darkor.

Tarbiyada maqsadning aniqligi muhim o'rin tutadi, chunki tarhiya ishlarini to'g'ri yo'naltirish imkonini beradi. Ota va ona bolaning birinchi murabbiysi, uni tarbiyalashda shaxsan ibrat ko'rsatuvchi ta'sirchan omil hamdir.

Tarbiya usullari. Ibrat namuna usuli yaxshi xulq-atvor o'rgatish, o'rni kelganda nasihat qilish, jiddiy tanbeh berish,

bola bilan vaqtincha gaplashmaslik, unga nisbatan munosabatni o'zgartirish, ishontirish, jamoatchilikning, mahallaning ta'siri, rag'batlantirish kabilardan iboratdir. Har bir ota-ona tarbiyasining o'ziga xos nazariy hamda amaliy qonun-qoidalarini o'zlashtirib ularga amal qilish lozim. Negaki, oilada bola tarbiyasi g'oyat nozik murakkab masala bo'lib, ota-onadan pedagogik bilim, katta tarbiyachilik mahorati, bolalarning har birini o'ziga xos xususiyatlari haqida tushunchalar bo'lishini talab etadi.

Ota-onaning namunasi uning oilada, jamoada, mahallada tutgan mavqeyidan kelib chiqadi. Zero, u sog'lom, jismonan etik ongli, axloqli, xushmuomala, kasbining jonkuyari, vatanparvar didli bo'lishi, mehribon ota yoki ona sifatida atrofdagilar diqqatini o'ziga qaratishi, jamoatchilik o'rtasida obro'-e'tibor qozonishi shart. Kattalarga hurmat va bo'ysunish o'zbek oilalaridagi an'anaviy tarbiya uslublaridan biridir. Oilada bolalarni to'g'ri tarbiyalash ota-onalarnigina emas, balki xonadondagi katta yoshli kishilarning namunasi, oila shaxsini shakllantiruvchi, uning dunyoqarashiga, xulq-atvoriga, jamoa orasida o'zini tuta bilishiga tayyorlovchi omildir.

Ota va onaning bir-biriga do'stona munosabati mehribonligi, g'amho'rligi o'z navbatida oilada farzandlarining munosabatlarini normal o'stirishga yordam beradi. Ona qiziga muloyimlik, shirinsuxanlik, qizlarga xos bo'lgan oriyat, uyatchanlik, ibo, iffat kabi fazilatlarni shakllantirish bilan birga, unga uy-ro'zg'or yumushlarini mukammal o'rgatmog'i zarur. Yoki aksincha ma'naviy qashshoq, yengil-yelpi hayotga ko'nikib, tubanlik botqog'iga botib qolgan ayrim ayollarning ayanchli qismatidan misollar keltirish ham maqsadga muvofiqdir.

Ota-ona nazokati degan ibora zaminida katta ma'no bor. Farzandlarga oqilona tarbiyaviy ta'sir o'tkazishning eng muhim jihatlaridan biri ayni shu ota-onaning tarbiyachilik nazokatidir. Tarbiyachilik nazokati ota-onadan o'g'il-qizlar bilan to'g'ri munosabatda, iliq muomalada bo'lishni, ularga hamisha g'amxo'rlik ko'rsatishni, ularning oldiga omilkorlik bilan talablar qo'yishni, inson qadr-qimmatini hurmatlashga o'rgatishni taqozo etadi. Boshqacha qilib aytganda, ota-onaning murabbiylik

nazokati – oila a'zolariga tarbiyaviy ta'sir o'tkazishning noyob tuyg'usi, turmush tajribasida sinalgan haqiqiy mezoni, muloqotga kirishishning me'yori hisoblanadi. Binobarin, nazokat bu – farzandlar izzat nafsiga tegmasdan, o'rtaga hech bir nizo tushirmasdan, ularni ro'yi rost tarbiyalashdan iborat ota-onaning tarbiyachilik san'atidir.

Psixolog va sotsiologlarning tekshirishlariga qaraganda, oilaviy tarbiya kamchiliklari turli-tuman ekanligi dalillab ko'rsatilgan, ularni keltirib chiqaruvchi sabablar ochib berilgan:

– bolalarga kattalar tomonidan diqqat e'tiborning yetishmasligi;

– farzandlar bilan muloqotga kirishish istagining mavjud emasligi yoki xohishning yo'qligi;

– ota-onalar bilan farzandlar o'rtasida o'zaro tushuntirishning yo'qligi va unga ikki tomonlama intilishning yetishmasligi;

– ota-onalarning o'g'il va qizlarga nisbatan qo'pol muomalada bo'lishlari;

– ko'r-ko'rona otalik va onalik mehr-muhabbatning hukm surishi va uning barqaror ahamiyat kasb etmasligi;

– oila davrasida, muhitida doimiy janjallarning qaror topganligi va ularni kamaytirish uchun intilishning yo'qligi;

– ota-onalarning barqaror his-tuyg'ulari, kayfiyatlari, ularning tartibsiz, tasodifiy xarakterga ega bo'lishi;

– ota-onalar shaxsiy qiziqishlarining o'zaro mos tushmasligi va qarama-qarshiligi;

– katta-kichik yoshdagi farzandlar davrasida ota-onalarning salbiy xulq-atvorlari hamda ularning ichkilikbozliklari, giyohvandligi;

– ota-ona o'rtasidagi o'zaro tushunmovchiliklarning surunkasiga davom etishi;

– oila muhitida adolatsizlik, ikkiyuzlamachilik, o'g'rilik, tovlamachilik illatlarining namoyon bo'lishi;

– oila turmushining to'ralarcha qonun-qoidasi, shaxsiy manfaatdorlikka ruju qo'yilganligi;

– ota-onalarning bilim saviyalari va madaniy darajalarining past ekanligi;

– oilada yaxshi an'analar, rasm-rusumlar yo'qligi va ma'lum qolipdagi salbiy hatti-harakatlarga rioya qilishi kabi qator kamchiliklar o'g'il va qizlarni oqilona tarbiyalashga xalal beradi, ko'zlangan maqsad sari intilishga g'ov bo'ladi.

Ota-ona va bolalar orasidagi kelishmovchiliklar uchun zarur bo'lib qoladigan xizmat qiladi

Dunyoqarashlar orasidagi mavjud farq hisobga olinmasligi	Yoshlarning bo'sh vaqtini mustaqil tashkil etish, do'stlar tanlashdagi mustaqillik, xususiy sohasidagi mustaqillik, modaga bogʻliq kun talabiga moslashishda kasb tanlashdagi mustaqillik	Ota-onada ichkilikka moyil qo'yish yoki buzuqlik qilish	Ba'zi bolalarni nafaqat qilishga o'rgatishning, balki ularni boshqalarga emotsional hayot kechirishga o'rgatish qilishi	Ayrim yoshlarning farzandlik burchini unutib qo'yishi

5. Ota-ona va bola hamda oilaviy munosabatlar psixokorreksiyasi

Ota-onalik ustanovkalari va ularning farzand tarbiyalash uslublari muammosi rossiyalik qator izlanuvchilarning asarlarida qayd etilgan (A.E. Lichko, 1979; A.A. Bodalev, A.A. Stolin, 1989; E.G. Eydemiller, V.V. Yustitskiy, 1999).

Ota-onalikning eng muhim sifatlariga avvalo – proteksiya yoki farzandlarini tarbiyalash uchun sarflanadigan kuch, vaqt va e'tiborning mezoni, bolaning turli ehtiyojlarini qondirish darajasi, intizomga chaqirish bilan bog'liq talablar darajasi, taqiqlovlar yoki bolaning xulqini jilovlash uchun ishlatiladigan sanksiyalar tizimi kiradi.

Ota-onalik xulq-atvoriga ko'ra oilada bola tarbiyasining uslublari

Tarbiya uslubi	Protek-siya	Ehtiyoj-larni qondirish	Talab-chanlik	Taqiqlash	Sanksiya
Haddan ziyod g'amxo'rlik ko'rsatish giperproteksiya	+	+	-	-	-

G'amxo'rlikdan ustun keluvchi giperproteksiya	+	+	±	-	+
Ortiqcha axloqiy mas'uliyat	+	-	+	±	±
Emotsional raddiya	-	-	±	±	±
O'ta qattiqqo'llik	-	-	±	±	+
Gipoprotektsiya	-	-	-	-	±

Ushbu mezonlar asosida turli oilalarda ota-onalarning o'z farzandlarini tarbiyalash uslublarini farqlash mumkin.

Giperproteksiya – ota-onalarning farzandlariga nisbatan haddan ziyod e'tibori bo'lib, bu ularning bola tarbiyasi uchun kuch, vaqt va e'tiborni ayamasliklarida namoyon bo'ladi. Ota-ona bu ishni hayot tarziga aylantiradi, ya'ni ona uchun ham, ota uchun ham bola tarbiyasi hayotining mazmun-muddaosiga aylanadi. Giperproteksiya – ota-ona tomonidan bolaning barcha istak, tilak va ehtiyojlarini ko'r-ko'rona, tanqid va mulohazasiz qondirishga intilish; bolani har qanday qiyinchiliklar va to'siqlardan himoya qilish, uning barcha istaklarini joyida bajo keltirish, erkalatish, oddiy yutuqlaridan quvonish, xatolarini sezmaslikka qaratilgan harakatlar. Bolasi uchun "jonini jabborga beruvchilar" odatda o'zlari bilmagan holda farzandlariga yomonlik qilayotganliklarini sezmaydilar, natijada bola kelajakda ishga toqati yo'q, ko'pchilikning ichida o'zini tuta olmaydigan, hayotning past-balandliklarida o'zini nochor his etadigan, tantiq, erka bo'lib qoladi. Ayniqsa, bola o'smirlik yoshiga yetganda, erka, tantiq bo'lgani uchun do'stlari va tengqurlari davrasida ham hamma aytganlari bo'lishini istaydigan, liderlikka intiluvchanligini namoyon etgisi keladi, lekin ikkinchi tomondan, aslida unda bunday sifatlar bo'lmaydi. Gap shundaki, bunday holatlarda ota-ona zurriyodi timsolida ilgari o'z hayot tajribasida erisholmagan armonlarini ro'yobga chiqargisi keladi, ularning tarbiya uslublari aynan shunga qaratilgan bo'ladi. lekin bola ko'p jihatdan nochor ekanligini keyinchalik ijtimoiy muhitning turli vaziyatlariga tushganida his eta boshlaydi.

G'amxo'rlikdan ustun keladigan giperproteksiya – bunda erkalatishdan ko'ra ota-ona tomonidan bolasining har bir yurgan qadami va hatti-harakatini nazoratga olish orqali unga e'tibor berish nazarda tutiladi. Shuning uchun bu tarbiya uslubida turli xil taqiqlar, chegaralashlar ("u mumkin emas", "bu mumkin emas" qabilida) bisyor bo'ladi. Bunday sharoitda katta bo'lgan bola odatda mustaqil fikrli, mustaqil qarorlar chiqaruvchi bo'lolmaydi, lekin salga jahli chiqadigan, ko'p narsalardan norozi holda katta bo'ladi, chunki u doimiy nazoratga, birovlarning hamma yo'l-yo'riqlarni ko'rsatib, aytib berishlariga o'rganib qoladi: onasisiz dars tayyorlay olmaydigan, otasisiz ko'chaga chiqmaydigan bo'ladi, barcha ishlarida kattalarning aralashuviga ko'nikib ketadi.

O'ta kuchli axloqiy mas'uliyat – bunda ota-ona tomonidan bolaga nisbatan talablar darajasi yuqori bo'ladi. lekin uning asl xohish-istaklari, ehtiyojlari unchalik e'tiborga olinmaydi. Ota-ona bolasining kelajagini puxta qilishni o'ylab, uning yurish-turishi uchun o'zlarini mas'ul deb his qilgan holda shaxsiy tasavvuridagi insonni yaratishga, shaxsni shakllantirishga urinadilar, ba'zan nazorat ostida bolaning yoshi, aqliy yoki jismoniy imkoniyatlariga zid talablar, topshiriqlar ham beri-laveradi. Masalan, "sen to'ng'ichimizsan, ukalaringga sen qara-shing kerak", degan ma'noda unga oiladagi kichik a'zolarga yoki kasallikka chalingan oila a'zosini parvarish qilish kabi mas'uliyatli va og'ir ishlar ham yuklanadi.

Emotsional raddiya – bunda ota-ona bolasini shunday tar-biyalaydiki, uning ota-ona hayotida u o'ziga yarasha tashvish, ortiqcha yuk ekanligi, u bo'lmaganida ota-onaning hayoti bosh-qachi bo'lishi muntazam ravishda eslatib turiladi. Agar bu farzand oilada yagona bo'lmasa, boshqa arzandaroq, suyukliroq inson bo'lsa, vaziyat yanada og'irlashadi, "sen bo'lmaganingda..." yoki qiz bolaga qarab: "Sening o'rningda o'g'il bo'lganda edi..." qabilidagi kesatiqlar tez-tez aytib turiladi.

Ayrim ota-onalar bu kabi emotsional jihatdan bolasini rad etayotganligini yashirishga urinadi, "nega bolani yoqtirmaysan?" kabi savollarga aslida uni sevishi kerakligini ta'kidlagan bilan

baribir bola ota-onasi uchun ortiqcha tashvish ekanligini his qilib yashaydi va tezroq mustaqil bo'lib olib, ularni tashlab ketishni, alohida yashashni ixtiyor qilib qoladi. Ona qanchalik o'z mehribonligini sun'iy ravishda namoyon etishga urinmasin, bola baribir ularning samimiy emasligini qalbi bilan his etadi. Ayniqsa, otasi bilan ajralishgan yoki ota tashlab ketgan holatlarda onaning bunday munosabati bolaga juda og'ir botadi.

Qattiqqo'llik – bir qarashda emotsional rad etishga o'x-shaydi, lekin undan ochiqroq va og'irroqdir. Qattiqqo'llik to'g'ridan-to'g'ri bolani yoshligidan kaltaklash, haqorat qilish, kamsitish shaklida yoki bola ehtiyojlariga to'la befarqlik, uning bor-yo'qligini go'yoki sezmaslik kabi ko'rinishlarda bo'lishi mumkin. Ikkala holatda ham bola yoshligidan nima qilib bo'lsa-da, tezroq katta bo'lish, o'zi amallab tirikchiligini qilish, ota-ona tazyiqidan qutulishni o'ylab yashaydi. Bunday oilada bolani u yoki bu xulqi uchun jazolash odat tusiga kirib qoladi, bola qo'rqqanidan ota-ona hukmiga itoat etayotganligi, buning istiqbolda yomon asoratlari borligini kattalar bilmaydilar, bilsalar ham bu usul ular uchun samarali tuyuladi. Aybdorlik, aybga yarasha jazo kabi usullar bola xulq-atvorini boshqaruvchi psixologik omilga aylanadi, u ham kelajakda doimo aybdorlarni qidirishga o'rganib boradi.

A. Freyd nazariyasiga ko'ra, ana shunday jazoga hukm etilgan bola tobora agressiv bo'lib borib, o'zida alamni qaysidir bir obyektdan (o'zidan kichiklardan, begonalardan, hayvonlardan) olishga qasd qiladigan, qasoskor bo'lib o'sadi. Ma'lumotlarga ko'ra, Amerikada ko'cha bolalarining kamida 1% oilada ayni shunday tarbiyaning qurbonidirlar. Amerikalik olim S.D.Sherrits (2003) oiladagi ana shu kabi qattiqqo'lliklarning bola va ota-ona xulq-atvoriga salbiy ta'sirini o'rganib, ularning xarakterida ro'y beradigan o'zgarishlarga to'xtalib o'tgan. Jismoniy jihatdan bolaga zug'um qilib, uni kaltaklash holatlari deyarli barcha ijtimoiy qatlam vakillariga xosdir. Hayotda, ish-faoliyatida omadi kelmagan yoki baxtsiz muhabbat qurboni bo'lgan, lekin farzand ko'rgan ayollarning aksariyati achchig'ini bolasidan olishga moyillik tarkib topadi, bu tobora hayotiy

ko'nikmaga aylanib boradi. Ayniqsa, stress omillar ta'sirida ota-ona (masalan, ishsizlar, uyi yo'qlar, ish qidirib boshqa yerlarga ketib qolgan migrantlar, etnik yoki moliyaviy ziddiyatlarning qurbonlari, kambag'allar) o'z ijtimoiy muammolarini hal qila olmay, tug'ilgan bolasidan o'ch ola boshlaydi.

Turmushdagi muammolar qanchalik ota yoki ona uchun murakkab tuyulsa, ularning bolasini kaltaklashi, undan o'ch olish ehtimoli shuncha yuqori bo'lishini olimlar o'rganishgan. Shunisi xarakterliki, bolasini tez-tez do'pposlaydigan ota-ona ayrim holatlarga unga qattiqqo'lliklarining sababini aytib, bu kabi harakatlarni nima uchun, nima sababdan amalga oshirayotganligini tushuntirishga ham jazm qiladi, bolani ularni tushunishga, hattoki, ko'mak berishga chaqiradi. Masalan, topganini o'zi ko'chada yeb, alkogolga almashtirib kelib, achchig'ini yana boladan oladi-da, puli asli kam ekanligini, ichmasa turolmasligini bolaga tushuntiradi. Bunda bolaning yoshi unchalik ahamiyatli ham emas, 2 yoshdan o'tgan bolaga nisbatan jazo choralari ko'rilganligini ayrim holatlarda OAVda aks ettiriladi.

Gipoproteksiya – shunday holatki, unda ota-onaning bola bilan shug'ullanishga yo vaqti yetishmaydi, yoki bu ishni boshqalarga yuklab qo'yadi. Ayrim ota-onalar shu tarzda hayot kechirib, farzandlarini umuman nazorat ham qilmaydi, uning taqdiriga befarq bo'ladi, g'amxo'rlik ko'rsatmaydi. bolasining kelajagiga qayg'urmaydi. Gipopreteksiyaning yashirin shaklida ota-ona bola ustidan nomiga nimalardir qilganday bo'ladi. Lekin aslida ularni faqat o'zlarining kundalik muammolari qiziqtiradi. Bola bu holatlarni tahlil etib, o'zining kerak emasligini, oilada ortiqcha ekanligini anglab boradi.

Tashlab qo'yilgan bolalar yoki tashlandiq bolalar -- odatda yoshligidan na moddiy, na ma'naviy ehtiyojlari qondirilmagan bolalardir. Ular masalan, qorni to'ymaganidan jismoniy taraqqiyotdan orqada qolsa, nazorat va e'tiborning yo'qligidan turli jinoyat yo'llariga kirib qoladi, yaxshi, samimiy e'tibor va mehrning yo'qligidan jamiyatda, odamlar orasida o'z o'rnini topishga qiynaladigan, odamovi, savodsiz bo'lib o'sadi. Bularning

barchasi ularning kelajakda jinoyat yo'llariga kirib qolishiga yoki zararli odatlarga o'rganishi (giyohvand moddalar iste'mol qilish)ga sabab bo'ladi. Gipoproteksiyaning ham haddan ziyod shakli borki, unda bola ota-ona nazoratidan ataylab tashlab qoldirilgani sababli, uning noto'g'ri yo'llarga kirib ketayotganligiga ham kattalar befarq bo'ladilar. A.E. Lichko, A.A. Vdovichenkolarning Rossiyada o'tkazgan tadqiqotlarida yomon yo'lga kirib ketgan, voyaga yetmagan jinoyatchilarning ota-onalarida jiddiy xatoliklar aniqlangan. Ular bolasining noto'g'ri hatti-harakatini oqlamoqchi ham bo'ladi, yoki aybni boshqalarga, masalan, ko'cha bolalariga, maktabdagi intizomsizlikka, o'qituvchilarning befarqligiga to'nkamoqchi bo'ladi, faqat o'zlarining aybini sezmaydi yoki tan olmaydi.

Oilaviy tarbiyaning yana bir shakli – ziddiyatli tarbiya. Bunda oila a'zolarining har biri bitta bolaga nisbatan turlicha tarbiya uslublarini qo'llaydi, masalan, otasi o'ta qattiqqo'l, ona o'ta mehribon, yoki ota-ona bolaning xulqini juda nazorat qilib, mas'uliyat bilan uning axloqiy tarbiyasi bilan shug'ullalanadi, buvilari esa aksincha, uni erkalatib, izdan chiqib ketishini – "hali yosh, katta bo'lganda o'zi yaxshi bo'lib ketadi", qabilida ma'qullayveradi. Bunday beqarortarbiyauslublarini E.Eydemiller, V.Yustitskiy, N.Lengardlar o'rganib, uning oqibatida bolada salbiy xarakter xususiyatlari, masalan, qaysarlik, obro'li shaxslarning tazyiqini noto'g'ri baholash kabilar shakllanishini isbotlaganlar. Ota-ona tarbiyadagi beqarorlikning oqibatlarini tasavvur qilsalarda, uning oldini olishni bilmaydi. Ko'pincha bu holatlikka xos sifatlar ekanligi fikri ularni tinchlantiradi. Aksariyat ota-onalar bolasini yo'qotib qo'yish yoki uning ko'ngli qolishidan qo'rqib ham noto'g'ri tarbiya yo'llarini tutadi. Shuning uchun oilaviy tarbiya o'ta murakkab jarayon bo'lib, unda ota-onalar oldindan psixologik jihatdan tayyor bo'lishlari kerak.

Yolg'iz ota-onalar. Ota yoki onadan biri mavjud bo'lgan oilalarning paydo bo'lishiga turli sabablar bor: ajrim tufayli bittasi qoladi, nikohsiz paydo bo'lgan oila sharoiti, bunda onaning yoshi katta bo'lishi ham (yoshi o'tib borayotganligidan nikohsiz bo'lsa ham bitta farzand tug'ib, uni yolg'iz o'zi katta qiladi),

juda yosh bo'lishi (tasodifan yoshlik qilib qiz maktab yoshida yoq ona bo'lib qolgan holatlar) ham mumkin.

Odatda turli sabablarga ko'ra yolg'izlanib qolgan noto'liq oila a'zolari jamiyatdan ancha ayrilib yashashga, yolg'izlikka mahkum bo'ladi, bunday oilalar moliyaviy inqirozlarga ham uchraydi. Ayrim shunday oila farzandlari juda yoshlikdan ota qilishi lozim bo'lgan yumushlarning bir qismini o'z yelkasiga olishga majbur bo'ladi. Tengqurlari orasida odamovi, gapga ham, ayrim ishlarga ham no'noq bo'lgani uchun uning do'stlari kam bo'ladi. Asosiy muloqot obyekti ona bo'lib, u ham ko'pincha turmush tashvishlari bilan bolasiga yetarli e'tibor berolmaydi. Ayniqsa, o'smirlik va ilk o'spirinlik yoshidagi bolalar ota-onaning ayrilig'ini juda ko'ngillariga yaqin oladi, asabiylashadigan, salga janjal ko'taradigan, onasi bilan ham, boshqa yaqinlari bilan ham kelisholmaydigan, agressiv bo'lib qoladi.

Injiq bolani yolg'iz o'zi tarbiyalashga majbur bo'lgan onalarda odatda depressiya holati kuzatiladi. Ko'pincha bunday ona o'zini omadsiz, turmush vaziyatlarining qurboniday his qiladi, ko'pincha xafa bo'lib yuradi va ich-ichidan o'zini bolalari oldida gunohkor his etadi, istiqbolda uni va farzandlarini nima kutayotganligini bilmay tashvishlanadi. M.Nistal(2003) ning yozishicha, yolg'iz ota-onalarning shaxsiga qo'yilgan talablar ularning real imkoniyatlaridan ortiq bo'lib, undan katta emotsional yukni va nihoyatda ishchanlikni talab etadi. Bunga afsuski, hamma ham chidayvermaydi.

6. Ota-ona va bola hamda oilaviy munosabatlarni korreksiyalash metodikasi

Oilaviy munosabatlar tizimi – V.Satir ta'rifida, oila a'zolarining muayyan rollar doirasida u yoki bu holatlarda o'zligini namoyon etishi yoki ijrosi emas, balki, bu har bir oilaga xos bo'lgan o'zaro munosabatlar "xaritasi"dir. Masalan, biror oilaga yordam bermoqchi bo'lgan terapevtga ayni shu xarita kerak, chunki u real a'zolarning real o'zaro munosabatlarini boshqachasiga tasavvur etishi mushkul. Bu xaritaga ayni shu oila a'zolaridan tashqari, ularning yaqinlarining ta'siri ham

kiradi. Masalan, agar erkak kishi oilada qandaydir ajralib qolgan bo'lib, xotini va farzandlari bilan yashagan taqdirda ham uning xotiniga bo'lgan real munosabatlariga hoshqa uyda yashaydigan onasining ta'siri bo'lsa, demak, oilaviy munosabatlar xaritasida qaynonaning ta'siri ham albatta nazarda tutilishi shart. Yoki birinchi nikohidan ajralgan ayol sobiq erining farzandi bilan birga yashayotganligi bois, hamisha uni eslab turishi, bolasining istagiga ko'ra, sobiq eri bilan ko'rishib turishi, hattoki, moliyaviy jihatdan unga tobe ham bo'lishi mumkin. Bu, tabiiy, ayni paytda real oilaviy munosabatlarga ta'sir etmay qolmaydi.

Ota-onasining oilasida ko'rgan-kechirganlari bolaning bo'lg'usi oilasi, undagi er-xotin munosabatlari, farzandlar tarbiyasi, qarindosh-urug'lar bilan bo'ladigan murakkab o'zaro aloqalarning qanday kechishini belgilovchi muhim omildir. Ushbu omilning ta'sirini batafsil o'rgangan olimlardan biri N.Pezeshkian (1993) bo'lib, u bunday ta'sirchanlikning uch jihatini alohida ajratadi:

– turli stresslarga nisbatan munosabat;

– hissiyotlarga beriluvchanlik va uning oqibatlari – ijtimoiy hatti-harakat me'yorlari;

– oilaviy munosabatlar.

N.Pezeshkian ota-ona oilasida ko'rgan-kechirganlari ta'sirida turlicha stresslarga hozirjavoblikning to'rt xil tipik usullarini, yo'llarini ajratadi: Avvalo, bu – tana reaksiyalari yoki vujud bilan javob berish bo'lib, u turli psixosomatik kasalliklar yoki holatlarga nisbatan inson vujudining javobi (masalan, uyqu, kayf bo'lish, ochlik yoki to'qlik kabi) sifatida namoyon bo'ladi. Bunda, masalan, ota-ona oilasida urf bo'lgan hazil-huzul, aytishuvlar orqali u yoki bu zarar yetkazuvchi tangliklarning oldini olish tajribasi nazarda tutiladi.

Faoliyat ham stressning oldini olish vositasi sifatida muallif tomonidan ikki yo'nalishda bo'lishi mumkinligi qayd etiladi. Masalan, birinchisi – ishga mukkadan ketish orqali stressni yechish bo'lsa, ikkinchisi – u yoki bu sohadagi yutuqlar va qo'lga kiritilgan natijalar orqali o'zini-o'zi tinchlantirish, tangliklardan "qochish"ni anglatadi.

Muloqot yoki bevosita muomala shaklida odam ko'proq turli suhbatdoshlarni topib, ular bilan kirishib ketish orqali

yoki, aksincha, o'zini yolg'izlikka mahkum etish orqali stressni yengillatish usuli bo'lsa, oxirgi yo'l – xayolga berilish, ya'ni, real harakatlarni ramziy taassurotdagi obrazlar bilan almashtirish hisobiga tangliklardan uzoqlashishdir.

Hissiyotlarga berilish hamda uni ijtimoiy hatti-harakat normalariga muvofiqlashtirish – bu ko'rgan-kechirgan hissiyotlar va xulq namunalari to'g'risidagi tasavvurlar. Pezeshkian bevosita hissiy-emotsional normalarga sevgi-muhabbatni, ishonch, umid, sabr-qanoat, o'zgalarga e'tiborli bo'lish, o'zgalar bilan yaqin samimiy munosabatlarga kirisha olish, e'tiqodlilik, diniy hissiyotlarni kiritadi. Bunday hissiyotlar odatda ota-onasi, yaqinlari, aka, opalar, uka-singillar bilan o'zini identifikatsiya qilish, o'zini ular bilan solishtirish, o'xshashlikka intilish jarayonida shakllanadi. Aynan shu sababli inson kimgadir ishonishga, sanimiy muruvvat ko'rsatishga o'rganadi. Oila muhitida boshdan kechirgan hissiyotlar oqibati bo'lmish hatti-harakatlar normalariga esa bir so'zlilik, saranjom-sarishtalik, ozodalik, samimiyat, adolatlilik, intiluvchanlik, tejamkorlik, sadoqat, ishonch, xalollik kabilar kiradi. Pezeshkian, ayni emotsional sohalarda er-xotin o'zaro munosabatlarining o'xshamasligini er-xotin nizolarida asosiy nizo keltirib chiqaruvchi sabab, deb hisoblaydi. Hatti-harakat normalaridagi kelishmovchiliklar ham muhim, lekin ular psixoterapevtik amaliyotda biroz yumshoqroq hisoblanadi.

Takrorlash va muhokama uchun savollar:

1. Ota-ona va o'qituvchilar bilan ishlashning o'ziga xos jihatlari nimalardan iborat?
2. Ota-ona va o'qituvchilarning bola bilan to'g'ri muloqot uslubini shakllantirish uchun qanday tavsiyalar ishlab chiqish mumkin?
3. Ota-onalar guruhi deganda nima tushunasiz?
4. Ota-ona va bola orasidagi samarali muloqotning o'ziga xos jihatlari nimalardan iborat?

Mavzu yuzasidan test savollari:

1. Psixolog hodisani har tomonlama o'rganish natijalari haqida o'tkaziladigan suhbat qanday maqsadni ko'zlaydi?

A. Bola psixik taraqqiyotining umumiy holatini to'liq muhokama qilib, aniqlangan qiyinchiliklarning sababi, darajasi, xarakteri haqida aytib berish.

B. Ko'rsatiladigan yordamning aniq sistemasini yoki maxsus tuzatish dasturini birgalikda ishlab chiqish.

S. Ota-ona muammolarini, ularning bola qiyinchiliklariga munosabatini muhokama qilish.

D. * Barcha javoblar to'g'ri.

2. Guruhning dastlabki qoidasi tushunchasi kim tomonidan kiritilgan?

*A. S. Slavson.

B. X. Djaynot.

S. E. Bern.

D. D. Rubinshteyn.

3. Amerikalik olim S. Slavson guruhning dastlabki qoidasiga qanday qismni kiritadi?

A. Munozara predmeti – bolalar va ular bilan ota-onalarning o'zaro harakat usullari.

B. Munozarani olib boruvchi guruhning hamma a'zolari tomonidan majburiy qabul qilinadigan yagona obro'li kishi emasligi.

S. Guruhning hamma a'zolari munozarada erkin ishtirok etish huquqi.

*D. Barcha javoblar to'g'ri.

4. Amerikalik psixolog X.Djaynot muloqotning teng aloqasini qanday qoida bilan asoslaydi?

A. ota-onalar barcha vaziyatlarda boladagi ijobiy o'zgarishni ma'qullashga intilishlari kerak, har qanday holatda ham uni kamsitmaslik, bolada ijobiy Men siymoni qo'llab-quvatlash.

B. bola bilan uning qilgan ishi, bu ishning oqibati, vaziyat

haqida gaplashish mumkin, bolaning xarakteri, shaxsi haqida gapirmaslik, uning shaxsini salbiy baholashdan qochish.

S. aloqa jarayonida kattalar taklif kirituvchi tashabbuskor bo'lishlari.

*D. Barcha javoblar to'g'ri.

5. "Ota" yoki "Ona" pozitsiyasidagi insonlarning xususiyatlarini aniqlang.

*A. O'zining boshqalardan ustunligini aniqlash, rag'batlantirish va jazolash huquqiga egalikni his qilish.

B.Odamning atrofidagilar bilan teng darajada muloqotda bo'la olishi.

S. Xafagarchilikka yuqori sezgirlik, ko'ngli bo'shlik, oson ishonuvchanlik, o'yinqaroqlik, injiqlik, boshqalardan mehr olishni istash, sezishni, kuchliroq odam tomonidan panoh topish va shu kabilarni namoyon qiladi.

D. Atrofdagilarga o'z hukmronligini ham o'tkazmaydi yoki o'ziga nisbatan "ma'qullovchi" munosabatni ham kutmaydi.

6. "Katta" pozitsiyasidagi insonlarga xos xususiyatlar qaysi javobda to'g'ri berilgan?

A. O'zining boshqalardan ustunligini aniqlash, rag'batlantirish va jazolash huquqiga egalikni his qilish.

*B. Odamning atrofidagilar bilan teng darajada muloqotda bo'la olishi.

S. Xafagarchilikka yuqori sezgirlik, ko'ngli bo'shlik, oson ishonuvchanlik, o'yinqaroqlik, injiqlik, boshqalardan mehr olishni istash, sezishni, kuchliroq odam tomonidan panoh topish va shu kabilarni namoyon qiladi.

D. U o'zi buni doimo namoyon qilavermasada, biroq o'ziga hurmatni talab qiladi.

7. Qaysi javobda "Bola" pozitsiyasiga xos xususiyatlar to'g'ri ko'rsatilgan?

A. O'zining boshqalardan ustunligini aniqlash, rag'batlantirish va jazolash huquqiga egalikni his qilish.

B. Odamning atrofidagilar bilan teng darajada muloqotda bo'la olishi.

*S. Xafagarchilikka yuqori sezgirlik, ko'ngli bo'shlik, oson ishonuvchanlik, o'yinqaroqlik, injiqlik, boshqalardan mehr olishni istash, sezishni, kuchliroq odam tomonidan panoh topish va shu kabilarni namoyon qiladi.

D. Atrofdagilarga o'z hukmronligini ham o'tkazmaydi yoki o'ziga nisbatan "ma'qullovchi" munosabatni ham kutmaydi.

8. Tartibni, nazorat qilishni va odatlarni boshqarishni, juftiga otalarcha (onalarcha) homiylik qilib, xuddi zaifroq odamga yondoshgandek yondoshishni yoqtirish qaysi pozitsiyadagi insonlarga xos?

A. "Bola" pozitsiyasi.

B."Katta" pozitsiyasi.

*S. "Ota" yoki "Ona" pozitsiyasi.

D. Barcha javoblar to'g'ri.

9. Ota-ona va bolalar orasidagi kelishmovchiliklar uchun zamin bo'lib xizmat qiladigan omillarni aniqlang.

1) Dunyoqarashlar orasidagi mavjud farq hisobga olinmasligi;

2) yoshlarning bo'sh vaqtini mustaqil tashkil etish, do'stlar tanlashdagi mustaqilligi, hissiyot sohasidagi mustaqilligi, modaga bugungi kun talabiga mos kiyinishi kasb tanlashdagi mustaqilligi;

3) ota-onalar ichkilikka ruju qo'yishi yoki buzuqchilik qilishi;

4) ba'zi bolalarni mehnat qilishga o'rgatishmaganligi va buning oqibatida yengil-elpi hayot kechirishga o'rganib qolishi;

5) ayrim yoshlarning farzandlik burchini unutib qo'yishi;

6) "katta" pozitsiyasida bo'lish.

A. 1,2,3,5,6.

*B.1,2,3,4,5.

S. 2,3,4,5,6.

D. 3,4,5,6. E. 2,4,6.

24-BOB. YETIM VA OTA-ONA QARAMOG'ISIZ QOLGAN BOLALARNING UMUMIY PSIXOLOGIK TAVSIFI

Reja:

1. Bolalar uyi va maktab-internat tarbiyalanuvchilarining ijtimoiy mavqeyi va ularning psixologik xususiyatlari.
2. Internat tarbiyalanuvchilarining adaptatsiyasiga ijtimoiy psixologik yordam ko'rsatish.
3. Bolalar uyi tarbiyalanuvchilarining hayotini izga qo'yib olishiga yordam berishning o'ziga xos jihatlari.
4. O'smir bola shaxsini shakllanishiga bolalar uyidagi sharoitning ta'siri.

Tayanch tushunchalar: Psixosotsial salomatlik, maktab-internat tarbiyalanuvchilari, ijtimoiy mavqeyi, ijtimoiy psixologik yordam, ijtimoiylashuv.

1. Bolalar uyi va maktab-internat tarbiyalanuvchilarining ijtimoiy mavqeyi va ularning psixologik xususiyatlari

Etim va ota-ona qaramog'isiz qolgan bolalarni ijtimoiy himoyasi muammosi bugungi kunda butun dunyoni tashvishga solayotgan muammoga aylanib bormoqda. Maxsus muassasalarda bolaning shaxsiy xususiyatlari va xulq-atvori shakllanish muammosi bilan bog'liq bolani joylashtirishning qulay sharoitlari va to'liq rivojlanishidagi imkoniyatlarining samarali shaklini ishlab chiqish, ularning hayotini yaxshilash, shu bilan birga har tomonlama me'yorda rivojlanishi uchun zarur imkoniyatlarni yaratib berish, bolalrni barcha huquq va manfaatlarini himoyalashga qaratilgan tadbirlarning amalga oshirilishini ta'minlanish masalasi keng amaliy ahamiyatga ega bo'lib bormoqda.

Nafaqat O'zbekiston, balki hamdo'stlik davlatlarida qiyin hayotiy vaziyatlarga tushib qolgan bolarni umumtarbiyaviy muassasalarga topshirish va u yerda bolalarni jamoatchilik tarzida tarbiyalash, ularning har tomonlama rivojlanishi uchun sharoitlar yaratib berish an'anasi keng joriy qilib kelinadi. Shunga

muvofiq, jahon ilmiy dunyosi namoyandalari aynan mazkur muassasalarda bolalar yashaydigan sharoit va hayot tarzining ular ruhiyatiga nechog'lik ta'siri mavjudligini o'rganishga qaratilgan tadqiqotlari natijasi yetim va ota-ona qarovisiz qolgan bolalarning o'ziga xos xususiyatga ega ekanligi haqidagi ilmiy tasdiqlangan xulosalarning paydo bo'lishiga asos bo'lgan. Jumladan, mehribonlik uyi kabi muassasalarda tarbiyalanayotgan bolalarning to'liq rivojlanishi uchun olib borilayotgan ham pedagogik, ham psixologo-korreksion tadbirlarning salmog'i to'liq oila tarkibida o'sib-ulg'ayib kelayotgan tengdoshlari bilan olib borilayotgan ham pedagogik, ham psixologo-korreksion tadbirlarning salmog'i orasida katta tafovutlar mavjudligini ko'rsatmoqda.

Ijtimoiy, otalik va onalik deprivatsiyasi sharoitlarida ilmiy-uslubiy yondashuvlarning qay darajada sifatli bo'lishidan qat'iy nazar mazkur tarbiya muassasalarini bitirib chiqayotgan bolalarning hayotga moslashuvi va jamiyatga samarali integratsiyalashuvi jarayonida o'ziga xos kemtiklikni yuzaga keltirayotgani bejiz emas. Chunki to'liq va axloqan, ma'nan yetuk oilada o'sayotgan bola uning zaminida mavjud bo'lgan axloqiy me'yorlarni, ijtimoiy rol va munosabatlarni, xo'jalik yuritish ko'nikmalarini, kelgusi avlodni tarbiyalash malakalarini egallab boradi.

1987-yildan boshlab bolalar uylariga (hozirgi mehribonlik uylari) va maktab-internatlarda psixolog shtati joriy etildi. Ushbu hodisa oiladan tashqarida tarbiyalanayotgan bolalarning psixik rivojlanishi uchun maxsus psixologik yordam zarurligini tan olishni anglatadi. Mehribonlik uylari yoki maktab internatlardagi psixolog ishining asosiy yo'nalishlari, prinsip va metodlari ko'p jihatdan oddiy maktabdagiga o'xshash bo'ladi. Biroq shu bilan birga ushbu muassasalardagi psixologlar ishi o'ziga xosliklarga ham ega. Bu o'ziga xoslik, birinchidan, bunday tip muassasalardagi ta'lim tarbiya jarayonining o'ziga xosligi, ikkinchidan, bolalarning psixik rivojlanishidagi o'ziga xoslik tufayli kelib chiqadi.

Shu narsa ma'lumki, ilk bolalik davridanoq (1-3 yosh) internat tipidagi muassasalarda tarbiyalanayotgan bolalar bir qancha

psixologik xususiyatlari bilan oilada tarbiyalanuvchi bolalardan farqlanadilar: ba'zi xususiyatlarda ushbu muassasalarda tarbiyalanuvchi bolalar oddiy maktabdagi bolalar bilan barobar va hatto, ulardan ustunroq bo'lsa, ayrim xususiyatlari bilan ulardan hatto o'zidan kichik yoshdagi o'quvchilardan ham orqada qoladilar. Afsuski, bunday holat butun maktab yoshi davrida saqlanib qoladi.

Buni shu bilan tushuntirish mumkinki, psixologik rivojlanishda orqada qolish ancha vaqtli, maktabgacha yosh davridayoq vujudga keladi. Uni bartaraf etish ishi maxsus muassasalarda yetarli darajada olib borilmasligi oqibatida ular keyingi yosh bosqichlarida yanada chuqurlashib ketadi.

Mehribonlik uylari yoki maktab-internatlarda ishlay boshlar ekan, psixolog me'yoriy hujjatlarda ko'rsatilganidek, quyidagilarni amalga oshirishi talab etiladi: ota-onalar qaramog'isiz qolgan bolalar bilan mehribonlik uylari hamda internat tipidagi muassasalarda olib boriladigan psixolog ishi ushbu muassasalar tarbiyalanuvchilarining psixologik jihatdan to'laqonli rivojlanishini ta'minlash, shaxs sifatida va intellektual rivojlanish xususiyatlarini, ta'lim tarbiya jarayonidagi buzilishlarning psixologik sabablarini diagnostika qilish va bunday buzilishlarni bartaraf etish uchun profilaktik tadbirlar o'tkazishga yo'naltirishi kerak. Psixolog bola hayotidagi ro'y bergan fojianing bola psixik rivojlanishiga ta'sir etishini susaytirish va tegishli psixologik metodlarni o'tkazish orqali bola shaxsi progressiv shakllanishini ta'minlash lozim.

2. Internat tarbiyalanuvchilarining adaptatsiyasiga ijtimoiy psixologik yordam ko'rsatish

Ijtimoiy ish kasbiy faoliyatining barcha yo'nalishlariga nazar solsak, ular orasida ota-ona qaramog'isiz qolgan bolalar bilan ish olib borish alohida o'zining xususiyatlariga egaki, bu ijtimoiy ishchi xodimning majburiyatlari, ushbu kasb egasiga alohida mas'uliyat yuklaydi.

Mehribonlik uyida tarbiyalanayotgan bolaning rivojlanishidagi ehtiyojlarini baholash parametrlari aniq amalga oshirilishini taqozo etadi. Bu borada chet el tajribasiga tayanish

foydadan holi bo'lmaydi. Chunki bolaning sog'lig'i unga yaratilgan sharoit bilan bog'liq bo'lib, doimiy nazoratni talab qiladi.

Ma'lumot – bolaning tug'ilganidan boshlab, aqliy rivojlanishi bilan o'ynash va muloqotga kirishish uchun zarur bo'lgan imkoniyatlarning mavjudligini ham inobatga oladi, bunda kitoblardan foydalana olish imkoniyati, boshqa yoshga xos bo'lgan egallanishi lozim bo'lgan ko'nikma va malakalarning egallanganligi, yutuq va erishilgan natijalar bilan bog'liq his-tuyg'ularni kechira olishi.

Hissiyotlarning rivojlanganligi. His-tuyg'ular hamda hatti-harakatlar orqali bolaning namoyon etayotgan munosabati nazarda tutiladi.

Mansublik. Bolada shakllanayotgan shaxsiy individuallikka xos bo'lgan va alohida bir butun hamda qadrli insonligini his qila olishini o'rganadi. U o'z ichiga quyidagilarni oladi: bolaning o'ziga va qobiliyatlariga nisbatan munosabatini, o'z obrazini qanday tasavvur qilishi va o'zini qanday baholashi, o'ziga nisbatan ijobiy bahoning mavjudligi. Bunga, shuningdek, irqiy, diniy mansubligini, jinsi, yoshi, chegaralangan imkoniyatlarini ham kiritish mumkin. Oilaga mansublilik hissi, oila, tengdoshlari guruhi va jamiyat tomonidan qabul qilinishi (madaniy mansublik ham) bilan bog'liq his-tuyg'ular kiradi.

Oilavaijtimoiyo'zaromunosabatlar.Hayrihohlik,hamdardlik hamda boshqa insonning o'rniga qo'ya olish imkoniyatining rivojlanishi. Ota-onalar yoki ular o'rnini bosuvchi kishilar, aka-ukalar, opa-singillar, yaqin qarindoshlar, qo'ni-qo'shnilar bilan muqim va hissiy iliq shaxslararo munosabatlarning yo'lga qo'yilganligi, tengdoshlar hamda bola uchun qadrli bo'lgan boshqa insonlar bilan do'stona munosabatlarni o'rnatishning ahamiyatini, shuningdek, o'sha insonlarning bolaga nisbatan munosabatini ham inobatga olish zarur bo'ladi. Alohida e'tiborni boladagi jismoniy imkoniyatlarning chegaralanganligi, unga ta'sir ko'rsatishi yoki o'ziga xizmat ko'rsatish ko'nikmalarining rivojlanishiga ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan boshqa ijtimoiy sharoitlarning yaratilganligiga qaratilishi lozim.

Ijtimoiy ish usulida oilaviy terapiya asosiy manbalardan biridir. Oilaviy terapiyaning muhim xususiyatlaridan biri shuki oila bilan amalga oshirilishi muhim bo'lgan andozalar ushbu terapiya orqali namoyon bo'ladi. Oilaning umumiy ko'rinishi, faoliyatini belgilaydi. Bizning respublikamizda ham ana shu ko'rinish o'ziga xos yondoshish bilan olib borilishini taqozo etadi. Xorij tajribasiga tayangan holda bu boradagi fikrimizni oydinlashtiramiz.

Italiyada birinchi marta oilaviy terapiya qo'llanilgan. Mazkur ishning asosi patriarxal rol va majburiyat hisoblangan. Oila bilan ijtimoiy tizim yoki yaxlit organizm sifatida ish olib borilgan. Qanday sinfga, irqqa va tuzilishga qarab turli oilaviy hayot turlicha qabul qilinadi. "Me'yor"dagi oila haqida gapirish qiyin, har bir oila o'z muloqoti va qadriyatlari, xulqi o'ziga xos namunaga ega. Shunday ekan, ijtimoiy ishchining vazifasi, "Bu oila qanday yashayapdi?" degan savolni tushinishi zarur bo'ladi. Har bir oilaning rivojlanish yo'lida bir qancha o'tkinchi davrlarni bosib o'tadi. Har bir oilaviy guruhni qayta qurish, o'z a'zolarini yaxlit ta'minlash demakdir.

Bolani istalgan yangi muhitga, bu o'rinda yangi va bola uchun butunlay begona bo'lgan oilaga joylashtirish bolada o'ziga xos jarohatli kechinmalarini uyg'otishi sir emas. Shu bois bu bosqichda bola boshidan o'tkazishi ehtimol bo'lgan kechinmalarni unutmagan holda bola va tutungan oila bilan ish olib borayotgan ijtimoiy xodim har bir holatga individual yondoshishi lozim. Bolani foster (tutingan) oilaga joylashtirish rejali jarayon sifatida tashkillashtirishiga alohida e'tibor berish kerak.

3.Bolalar uyi tarbiyalanuvchilarining hayotini izga qo'yib olishiga yordam berishning o'ziga xos jihatlari

Bugungi kunda jahon tajribasi shuni ko'rsatmoqdaki, qiyin hayotiy vaziyatda qolgan oila va bolalarni qo'llab-quvvatlash faoliyati bilan shug'ullanuvchi ijtimoiy xodimlarning faoliyatini faollashtirish, bolalarni institutsional, ya'ni jamoatchilik tarbiya muassasalariga emas, balki bolaning me'yorda rivojlanishi uchun

namuna bo'la oladigan oila tarkibida tarbiyalash resurslarini qidirish jamiyatning kelgusidagi ravnaqini ta'minlash uchun oldindan qo'yilgan ta'mal toshidir. Xususan, ijtimoiy xodimlar – bu qiyin hayotiy vaziyatda qolgan oila va bolalarning tang holatdan chiqib ketishiga salohiyatini, yordamini ayamaydigan, demakki, aholining o'z farovonligiga erishishida har tomonlama yordam ko'rsatilishida ko'maklashuvchi professional mutaxassisdir. AQSH, Angliya, Rossiya va Ukraina kabi davlatlarda mavjud aholini ijtimoiy ish xodimlari kabi mutaxassislarning yordami asosida qo'llab-quvvatlash tajribasi, butun dunyoda deinstitutsionalizatsiya jarayonining keskin tarzda kechishiga asos bo'lmoqda. Shuni ham unutmaslik lozimki, muvaqqat xarakterga ega bo'lgan va izchil ravishda ishlab chiqilgan himoyalash tizimida xizmat ko'rsatish ijtimoiy xodim kabi mutaxassislar hamkorligi va yordamida tashkillashtiriladi.

So'nggi yillarda davlatimiz ijtimoiy himoya tizimiga joriy etib kelinayotgan ijtimoiy ish xodimlarining aholi o'z hayotidagi ijtimoiy o'zgarishlarda salmoqli hissalari mavjud. Xususan, oila o'rnini bosuvchi tutingan (foster), ya'ni muqobil oilalarni tayyorlash, mazkur oilada tarbiya topayotgan yetim qolgan bolalar ruhiyatiga xos bo'lgan xususiyatlarning o'zgarishini kuzatish, zaruriyatida tegishli yordamni ko'rsatish; ularning hayot tarzlarini tashkillashtirishga salohiyatli ko'mak berish; tutingan ota-onaga psixologik, ijtimoiy va pedagogik yordam ko'rsatishi funksiyasini bajaruvchi tashkilotlar bilan aloqa bog'lagan holda, chet el tajribasidan va bizning hudud imkoniyatidan kelib chiqib moslashtirilishi va keng joriy etilishi bizning nazarimizda davlatimiz miqyosida qiyin hayotiy vaziyatga tushib qolgan bolalarni ijtimoiy sifat ko'rsatkichi jihatidan oshishiga turtki bo'lishi zaruriy holdir.

Mehribonlik uylari shunday tarbiyaviy muassasadir-ki, ularda ishlaydigan psixolog chuqur bilimlar bilan bir qatorda ma'lum bir shaxsiy sifatlari ancha rivojlangan bo'lmog'i lozim. Bunday xususiyatlar qatorida quyidagilar asosiy o'rin tutadi:

Ota-onasi mehridan mahrum bo'lgan bolalar bilan ishlashga kirishishdan oldin psixolog o'zidan ana shu sifatlarni qidirib

ko‘rmog‘i lozim. Albatta, ota-onaning chin mehriga bo‘lgan chanqoqni hech qanday sun’iy yo‘l bilan qondirib bo‘lmaydi. Psixolog esa bolalarning psixologik jihatdan normal rivojlanishini ta’minlashi kerak.

Turli-tuman bolalar muassasalarida psixolog olib boradigan ishlarning mazmuni, ularga xos xususiyatlarning qisqa analizi shuni tasdiqlaydiki, haqiqatdan ham psixolog faoliyati muassasa turiga ko‘ra farqlanadi.

4. O‘smir bola shaxsini shakllanishiga bolalar uyidagi sharoitning ta’siri

Bola alohida olingan shaxs sifatida o‘z-o‘ziga munosabatini shakllantirish jarayonida asosan ikki bosqichni boshidan kechiradi. Bu bosqichlar o‘smirlik yoshining ikki xil davriga – kichik o‘smirlik davri va katta o‘smirlik davriga to‘g‘ri keladi. Birinchi bosqichda bola o‘zini “bolalar”dan ajratib, endi o‘zini kattalar olamiga mansunbligini ta’kidlamoqchidek bo‘ladi. Bu davr uchun kattalarning hatti-harakatlariga taqlid qilish va o‘zining mana shu yarashmagan qiliqlariga tanqidiy baho bera olmaslik, uning katta yoshli kishilarga yaqin bo‘lishi uchun yordam berayotgan bir guruh tengdoshlari bilan ortiq darajada bog‘liq bo‘lib qolishi va shu singari holatlar xarakterlidir.

Ikkinchi bosqichda – endi o‘zining yosh bola emasligiga shubha qilmaydi va u o‘zligini aniq anglay boshlaydi, o‘z shaxsini ulug‘lab, o‘ziga xos harakatlar qila boshlaydi. Bu davrga kelib, uning harakatlari o‘zi bilan o‘rtoq bo‘lgan bir guruh tengdoshlariga bog‘liq bo‘lmay qoladi. Atrofidagi har qanday kishining uning shaxsi haqidagi tanqidiy fikrni eshitgisi kelmaydi, xato bo‘lsa ham o‘z fikrida qat’iy turishga harakat qiladi. Shuning uchun ham bu davrda bolaga ta’sir o‘tkazish metodikasiga jiddiy e’tibor berish darkor.

O‘smirlik yoshida yuz bergan o‘zgarishlar, jumladan fiziologik o‘zgarishlar nafaqat uning xulqiga, hatti-harakatlariga ta’sir etibgina qolmay, uning bilishga bo‘lgan munosabatlariga, mehnat va uning turlariga munosabatlarini ham o‘zgartirib yuboradi. Bu davr mobaynida bolaning atrofga va o‘ziga bo‘lgan

avvalgi munosabatlari sinib, qayta tiklanadi va o‘smirning mustaqil hayotga qadam qo‘yish bosqichi shakllanadi. Hayotga qadam qo‘yish birdaniga yuz beradigan hodisa emas, balki uzoq davom etuvchi jarayon bo‘lib, uning biologik, psixologik va ijtimoiy tomonlari o‘z qo‘zg‘aluvchi kuchlari, taraqqiyotining o‘z maromi va sur’atlariga ega. Uning ko‘pgina talablari (da’volari) yengilmas qiyinchiliklarga olib keladi, nizo yoki real voqelik bilan ziddiyatga kirishadi. Hayot tarzini amalda o‘zgartirib bo‘lmaslik o‘smirda psixologlar tomonidan shu yoshga xos deb ko‘riladigan orzularni vujudga keltiradi.

Agarda o‘smir o‘zida bilim va estetik ehtiyojlar, ma’naviy-axloqiy komillikka intilish kabi barqaror shaxsiy manfaat va xulq-atvor motivlarini yetarli darajada shakllantirsa, o‘tish davri inqirozi ancha yengil o‘tadi. O‘smirning ibratli kishilarni nazarda tutib ish ko‘rishi, oliy va istiqbolli maqsadlarga munosib taqlid qilishi subyektning istalgan yo‘nalishdagi xulq-atvori, emotsiya va axloqini aniqlashga qodir. Bu kabi mo‘ljalli ish tutish xulq-atvorning turli yo‘nalgan motivlar qarama-qarshiligiga barham berish yoki ularni qaysidir ma’noda tekislash va o‘smirlarni yanada ichki uyg‘unligini ta’minlashga qodir. Shu bilan birga o‘smirlik davri L.V.Vigotskiy (1960) ifodalaganidek, birgina formula bilan qamrab olinishi mumkin emasligini unutmaslik lozim. Uning xususiyatlarini tushunish uchun ushbu davrning psixik taraqqiyotiga daxldor ichki harakatga keltiruvchi kuch va ziddiyatlaro‘rganilishi,o‘smirlikdavrining barcha belgilar majmui tabiatini ochuvchi o‘ziga xos psixologik va ijtimoiy yutuqlarni ajratish lozim. Bunday bosh psixosotsial muvaffaqiyatlardan biri ilk bosqichda (12-14 yoshda), L.I.Bojovich fikriga ko‘ra, o‘smirlar o‘z fikrini ifodalash va o‘zini namoyon qilish imkoniyatini yaratuvchi o‘z-o‘zini anglash bosqichi, yakunlovchi bosqich (15-17 yosh) da esa o‘z kelajak muammosini ilk bosqichga xos orzu havaslar asosida emas, balki o‘zining haqiqiy imkoniyatlarini va tashqi sharoitlarni hisobga olgan holda hal etish zarurati bilan bog‘liq o‘z taqdirini o‘zi belgilashi hisoblanadi. O‘smirning o‘z taqdirini o‘zi belgilashi va hayotdagi maqsadini aniqlash zarurati bilan bog‘liq. Bu intilish va ehtiyojlardan mahrum bo‘lish yosh

davrlari psixologiyasida me'yor doirasida ko'riladigan inqirozni, ayrim hollarda esa, psixiatriya sohasiga doir psixologik xulq-atvor ko'rinishlarini vujudga keltirishi mumkin. Shunday qilib, biz ko'rayotgan o'smirlik davriga fizik va psixik taraqqiyot darajasi va sur'atlarda ijtimoiy munosabatdagi anomal xulq-atvor ko'rinishlarini vujudga keltiruvchi ziddiyatlar bilan ifodalangan eng yuqori nomutanosiblik xos bo'lib, bu ma'suliyatli davr psixolog, sotsiolog va shifokor-psixiatr va psixogigienistlar tomonidan katta e'tibor talab qilishga loyiq. Agarda o'smirga bunday keskin davrda "o'zligini topish"da, yangi manfaatlardan xabardor bo'lishda aql, nazokat bilan yordam berilmasa, kattalar bilan normal munosabatlarni o'rnatishning eng to'g'ri yo'llari topilmasa, unda "o'smirlik me'yori"dan chetga chiquvchi noma-qbul hatti-harakatlar va xulq-atvor reaksiyasi yuzaga kelishi mumkin.

Bolalar uyida tarbiyalangan bolalarda "men o'zim" degan tushunchani anglash o'ziga xos tarzda kechadi. O'ziga bo'lgan munosabat bolaning aqliga qarab, uning atrof haqidagi bilimlari bilan bog'liq holda qatnashadi. Mana hozir bolalar uyida yashovchi bolalarni o'ziga bo'lgan munosabatlarida farqlarni ko'rib chiqamiz.

Oila bag'rida yashovchi bolalarda o'ziga bo'lgan o'ta ijobiy munosabat yaqqol ko'zga tashlanadi. Bunday bolalar o'zlarini atrofdagilar munosabatiga qarab baholaydilar.

Shuni ta'kidlab o'tish joizki, bolalar uyining 7-8 sinf bitiruvchilarida o'zlariga ishonchi juda yetarli darajada bo'lgan. Atrofdagilarga bo'lgan munosabat, muomala kelajak hayotga bolaning o'z yo'lini topishida katta ahamiyatga ega. Shuning uchun bolalar uylaridagi o'qituvchi va turli bolalarni yoshlikdanoq bunga o'rgatish uchun ijobiy ishlar amalga oshirmoqda. Zero, bu ularning bosh vazifasi bo'lishi bilan birgalikda, ularni majburiyati hamdir. Shuning uchun bolalar uylarida va maktab internatlarida o'ziga xos uchrashuvlar tashkil qilinmoqda. Bunda bolalar har qanday qiyin vaziyatlarda yoki o'zi haq bo'lib turgan holatlarda o'z haqqini talab qilishi mumkin.

Takrorlash va muhokama uchun savollar:

1. Bolalar uyi va maktab-internat tarbiyalanuvchilarining

ijtimoiy mavqeyi va ularning psixologik xususiyatlari haqida nimalarni bilasiz?

2. Internat tarbiyalanuvchilarining adaptatsiyasiga ijtimoiy psixologik yordam ko'rsatish qanday tashkil etilmoqda?

3. Bolalar uyi tarbiyalanuvchilarining hayotini izga qo'yib olishiga yordam berishning o'ziga xos jihatlari nimalardan iborat?

4. O'smir bola shaxsini shakllanishiga bolalar uyidagi sharoitning ta'siri qanday?

Mavzu yuzasidan test savollari:

1. Psixolog hodisani har tomonlama o'rganish natijalari haqida o'tkaziladigan suhbat qanday maqsadni ko'zlaydi?

A. Bola psixik taraqqiyotining umumiy holatini to'liq muhokama qilib, aniqlangan qiyinchiliklarning sababi, darajasi, xarakteri haqida aytib berish.

B. Ko'rsatiladigan yordamning aniq sistemasini yoki maxsus tuzatish dasturini birgalikda ishlab chiqish.

S. Ota-ona muammolarini, ularning bola qiyinchiliklariga munosabatini muhokama qilish.

D. * Barcha javoblar to'g'ri.

2. Guruhning dastlabki qoidasi tushunchasi kim tomonidan kiritilgan?

*A. S. Slavson.

B. X. Djaynot.

S. E. Bern.

D. D. Rubinshteyn.

3. Amerikalik olim S. Slavson guruhning dastlabki qoidasiga qanday qismni kiritadi?

A. Munozara predmeti – bolalar va ular bilan ota-onalarning o'zaro harakat usullari.

B. Munozarani olib boruvchi guruhning hamma a'zolari tomonidan majburiy qabul qilinadigan yagona obro'li kishi emasligi.

S. Guruhning hamma a'zolari munozarada erkin ishtirok etish huquqi.

*D. Barcha javoblar to'g'ri.

4. Amerikalik psixolog X.Djaynot muloqotning teng aloqasini qanday qoida bilan asoslaydi?

A. Ota-onalar barcha vaziyatlarda boladagi ijobiy o'zgarishni ma'qullashga intilishlari kerak, har qanday holatda ham uni kamsitmaslik, bolada ijobiy Men siymoni qo'llab-quvatlash.

B. Bola bilan uning qilgan ishi, bu ishning oqibati, vaziyat haqida gaplashish mumkin, bolaning xarakteri, shaxsi haqida gapirmaslik, uning shaxsini salbiy baholashdan qochish.

S. Aloqa jarayonida kattalar taklif kirituvchi tashabbuskor bo'lishlari.

*D. Barcha javoblar to'g'ri.

5. "Ota" yoki "Ona" pozitsiyasidagi insonlarning xususiyatlarini aniqlang.

*A. O'zining boshqalardan ustunligini aniqlash, rag'batlantirish va jazolash huquqiga egalikni his qilish.

B. Odamning atrofidagilar bilan teng darajada muloqotda bo'la olishi.

S. Xafagarchilikka yuqori sezgirlik, ko'ngli bo'shlik, oson ishonuvchanlik, o'yinqaroqlik, injiqlik, boshqalardan mehr olishni istash, sezishni, kuchliroq odam tomonidan panoh topish va shu kabilarni namoyon qiladi.

D. Atrofdagilarga o'z hukmronligini ham o'tkazmaydi yoki o'ziga nisbatan "ma'qullovchi" munosabatni ham kutmaydi.

6. "Katta" pozitsiyasidagi insonlarga xos xususiyatlar qaysi javobda to'g'ri berilgan?

A. O'zining boshqalardan ustunligini aniqlash, rag'batlantirish va jazolash huquqiga egalikni his qilish.

*B. Odamning atrofidagilar bilan teng darajada muloqotda bo'la olishi.

S. Xafagarchilikka yuqori sezgirlik, ko'ngli bo'shlik, oson

ishonuvchanlik, o'yinqaroqlik, injiqlik, boshqalardan mehr olishni istash, sezishni, kuchliroq odam tomonidan panoh topish va shu kabilarni namoyon qiladi.

D. U o'zi buni doimo namoyon qilavermasada, biroq o'ziga hurmatni talab qiladi.

7. Qaysi javobda "Bola" pozitsiyasiga xos xususiyatlar to'g'ri ko'rsatilgan?

A. O'zining boshqalardan ustunligini aniqlash, rag'batlantirish va jazolash huquqiga egalikni his qilish.

B. Odamning atrofidagilar bilan teng darajada muloqotda bo'la olishi.

*S. Xafagarchilikka yuqori sezgirlik, ko'ngli bo'shlik, oson ishonuvchanlik, o'yinqaroqlik, injiqlik, boshqalardan mehr olishni istash, sezishni, kuchliroq odam tomonidan panoh topish va shu kabilarni namoyon qiladi.

D. Atrofdagilarga o'z hukmronligini ham o'tkazmaydi yoki o'ziga nisbatan "ma'qullovchi" munosabatni ham kutmaydi.

8. Tartibni, nazorat qilishni va odatlarni boshqarishni, juftiga otalarga (onalarga) homiylik qilib, xuddi zaifroq odamga yondoshgandek yondoshishni yoqtirish qaysi pozitsiyadagi insonlarga xos?

A. "Bola" pozitsiyasi.

B. "Katta" pozitsiyasi.

*S. "Ota" yoki "Ona" pozitsiyasi.

D. Barcha javoblar to'g'ri.

25-BOB. INTERNAT TARBIYALANUVCHILARINING MOSLASHUVIGA IJTIMOIY-PSIXOLOGIK YORDAM

Reja:

1. Mehribonlik uyi tarbiyalanuvchilari bilan olib boriladigan korreksion-rivojlantiruvchi ishlar.
2. Internat tarbiyalanuvchilari shaxsining rivojlanishini ijtimoiy-psixologik qo'llab-quvvatlash.
3. Jamoadagi psixologik iqlim shaxs shakllanishiga ta'sir etuvchi omil sifatida.
4. Bolalarning jamiyatga moslashuvidagi qiyinchiliklarni aniqlash va ularni bartaraf etish yo'llari.

Tayanch tushunchalar: Mehribonlik uyi tarbiyalanuvchilari, internat tarbiyalanuvchilari, jamiyatga moslashuv, jamoadagi psixologik iqlim.

1. Mehribonlik uyi tarbiyalanuvchilari bilan olib boriladigan korreksion-rivojlantiruvchi ishlar

Bugungi kunda mehribonlik uylarida joriy etilayotgan xizmat muassasa xodimlaridan ish jarayoni tartibi va usullarini qaytadan ko'rib chiqishni taqozo etadi. Chunki xizmat xodimlari endilikda bolaning quyidagi huquqlari va manfaatlarining himoyalanishini ta'minlash maqsadidi har bir masalada konsilium tashkillashtirishlari va hamjihatlikda masalani hal qilishlari zarur bo'ladi.

Psixolog ishini quyidagi yo'nalish bo'yicha olib boradi:

1.*Psixologik-profilaktik ishlar.* Ushbu yo'nalish o'z vaqtida bolalarni intellektual rivojlanishida chetga chiqish, buzilishlarni oldini olish, to'laqonli rivojlanishiga har bir yoshga qarab sharoitlar yaratishdan iborat.

Profilaktik ishlar pedagogik jamoalar bilan birga olib boriladi. Psixologik-profilaktik ishlarda psixolog quyidagi tadbirlarni o'tkazadi:

A) bolalar tashkilotiga kelgan bolalarni bir bolalar tashkilotidan boshqasiga o'tganda, uydan maktabgacha bolalar uyigacha va maktabgacha yoki maktab internatiga o'tganda

ushbu bolalarda turli tekshirish olib boradi. Har bir bola bilan individual ishlanadi.

B) pedagogik konsiliumlarni tashkil qiladi. Og'ir yoki noaniq kasalliklarni aniqlash va ularni davolash choralarini belgilash uchun chaqiriladigan vrachlar kengashi.

Diagnostik ish. Bu yo'nalish turli tarbiyalanuvchilarning bolalar tashkilotiga kelgan kunidan boshlab chuqurlashtirilgan turli pedagogik tekshirishlarni aniqlaydi. Har bir bolaning individual rivojlanishiga ahamiyat beradi va bolalarni tarbiyasi. o'qishi buzilish sabablarini aniqlaydi.

Diagnostik ish davomida quyidagi konkret masalalarni yechadi.

A) Har bir tarbiyalanuvchilarning psixik rivojlanishiga oid turli tekshiruvlarni olib boradi.

B) Tarbiyalanuvchilar bilan proforientatsiya ishlarini to'g'ri tashkil qiladi. Har bir bolaga tarbiya ishlarini olib borish davomida individual yondashadi va bolalarni qiziqishlari, qobiliyatlari va moyilliklarini aniqlaydi.

V) Tarbiyalanuvchilarning kattalar va tengdoshlari bilan muloqoti diagnostikasi olib boriladi va muammolarning turli sabablarini aniqlaydi.

G) Profilaktika jarayonida ishtirok etuvchi mutaxassislar bilan birgalikda differentsial diagnostikani aniqlashadi.

Psixokorreksiya va rivojlantiruvchi ishlari. Ushbu yo'nalish bolaning individual va shaxsi shakllanishiga turlicha ta'sir ko'rsatadi. Reja va dasturlar ushbu yo'nalish tarbiyalanuvchilarining yoshiga qarab belgilanadi.

A. Psixolog reja va dasturlarni tuzadi va amalga oshiradi, ushbu reja va dasturlar bolaning turli rivojlanishiga va shaxs shakllanishiga qaratiladi.

B. Turli korreksiya (ya'ni tuzatish) dasturlarini tuzatadi va amalga oshiradi. Ushbu dastur bolaning psixik rivojlanishiga yo'l qo'yilgan og'ish, chetga chiqishlarini tuzatishga xizmat qiladi.

Konsultativ ishlar. Konsultativ ishlarni amalga oshirish uchun psixolog quyidagi vazifalarni hal qiladi yoki bajaradi:

A) bolalar tashkilotida pedagogik jamoa a'zolarini va ma'muriyatga bolalarning ta'lim va tarbiya muammolari bo'yicha konsultatsiya beradi.

B) har bir tarbiyalanuvchilar bilan individual va guruhiy maslahatlar olib boradi. Ushbu maslahatlar o'qish, rivojlanish, o'zini-o'zi kuzatish, kattalar va tengdoshlar bilan munosabatlar muammolari bo'yicha belgilanadi.

V) internat tipidagi bolalar tashkilotlarida pedagogik jamoa a'zolarini psixologik madaniyatini ko'tarilishga olib keladi.

Psixologik xizmat bolalar uylaridagi va maktab internatlaridagi yetim bolalar va ota-onasiz, qarovsiz bo'lgan bolalar to'la qonli ruhiy rivojlanishiga, ularning shaxsiy intellektual rivojlanishiga, o'qishi va tarbiyasiga qaratilgan bo'lib, ularning profilaktikasi bilan shug'ullanadi va shunday buzilishlarning oldini oladi.

2. Psixolog o'zining ijodini aniq tashkilotlarda, internat tipidagi tashkilotlarda har bir tashkilotning sharoitlariga, nizomiga ko'ra yuritadi.

3. Psixolog barcha muammolar yechimini tarbiyalanuvchi qiziqishlari va uning har tomonlama, garmonik rivojlanish vazifalariga qaratishi lozim.

4. Psixolog o'zining ijodini pedagogik jamoa bilan va bolalar uyi yoki maktab internati ma'muriyati bilan chambarchas bog'laydi.

1987-yil bolalar uylari va maktab internatlarida psixolog vazifasi joriy etildi. Bu vazifaning joriy etilishi ota-onasiz qolgan bolalar uchun o'ziga xos psixologik yordam kerak.

– Bunda psixologning bolalar uylaridagi va maktab internatlaridagi vazifasi ko'proq oddiy maktabdagi vazifaga o'xshaydi.

– Bunda psixologdan o'ta ajoyib, sezgirlik qobiliyatini talab etiladi. U o'z hatti-harakatlari bilan boshqalarga o'rnak bo'ladi.

– Shunisi ma'lumki, bolalar uylarida yoki maktab-internatlarida tahsil olib yashayotgan, bolalar, oila bag'rida yashaydigan bolalardan tubdan farq qiladi. Hatto ular o'z tengdoshlari tugul o'zlariga nisbatan yoshroq bolalardan aqliy rivojlanish bo'yicha ortda qolib ketgan deb aytish mumkin.

Maktab ta'limiga tayyorgarlik. Maktabning birinchi sinfiga kelgan yetim bolalar va ota-onali bolalarni tarbiyalashda quyidagilarga e'tibor beriladi:

Odatda maktabga maktabgacha ta'lim bolalar uyidan kelgan bolalar bilim olishga boshqa bolalarga nisbatan yaxshiroq tayyor ekanligi ko'rinadi. Ular harflarni bilishmaydi, hatto ba'zilari bo'g'inlab o'qishni bilmaydi. O'ngacha sanashadi. Bu bolalar maktabda bilim olishga tayyorgarliklari yaxshi ekanligini ko'rsata olishadi. Ular o'qituvchini bergan vazifalarini bajarib kelishga mas'uliyat bilan qarashadi. Maktab internatda o'qigan bolalar atrofdagi narsalarni bilishga, yaqinroq anglashga qobiliyati mavjud. Tajribalar shuni ko'rsatadiki. bolalar uylarida tarbiya olgan bolalar kattalarga nisbatan bo'lgan yaxshi muomalalari va munosabatlari bilan boshqalardan ajralib turishadi va bu orqali katta muvaffaqiyatga erishishlari mumkin. Bunday qobiliyatga ega bo'lgan bolalar o'tmish va kelajakdan to'g'ri xulosa chiqargan holda keyingi hayotlariga munosib poydevor qo'ya olishadi.

2. Internat tarbiyalanuvchilari shaxsining rivojlanishini ijtimoiy-psixologik qo'llab-quvvatlash

O'zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishganidan so'ng, asosiy ustivor yo'nalishlaridan biri alohida ko'mak va e'tiborga muhtoj odamlarga manzilli yordam ko'rsatish bo'lgan ijtimoiy himoya va aholiga xizmat qilishning prinsipial jihatdan yangi tizimi shakllandi. Bu sharoitda ijtimoiy sohada aholining ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlami bilan ishlashda bilim va ko'nikmaga ega bo'lgan yuqori malakali xodimlarga ehtiyoj va tegishli tarzda yangi kasbiy faoliyat – "Ijtimoiy ishchi"ga zaruriyat yuzaga keladi.

O'zbekistonda ijtimoiy ish instituti 90-yillar oxiriga kelib shakllana boshladi. Buning uchun 1998 yilda bilim va ta'lim ixtisosliklari va yo'nalishlar Umumdavlat klassifikatoriga kiritilishi asos bo'ldi. O'zbekiston Respublikasi kasblar va lavozimlar milliy klassifikatoriga "ijtimoiy ish kasbi va ijtimoiy ish mutaxassisligi" kiritildi.

Internat tipidagi bolalar tashkilotlaridagi psixologik xizmatlar quyidagicha belgilanadi:

1. Bolalarning yosh xususiyatlarini inobatga olgan holda to'laqonli rivojlanishini ta'minlash. Tarbiyalanuvchilarning rivojlanish qonuniyatlari, qobiliyatlarini shakllantirish.

2. Har bir tarbiyalanuvchilarga individual yondashish.

3. Tarbiyalanuvchini mustaqil hayotga tayyorlash, alohida ishlar olib borish.

4. Tarbiyalanuvchilarni intellektual shaxs rivojlanishi va orqada qolishini oldini olish.

SOS-bolalar qishloqchasi– bu yetim qolgan yoki ota-ona qarovisiz qolgan bolalar bilan ishlashning o'ziga xos usuli. Bu usulga avstriyalik pedagog German Gmayner asos solgan. Bugungi kunda u dunyoning 124 mamlakatida keng qo'llanib kelmoqda.

SOS - bolalar qishloqchasi bir necha kottedj-uylardan iborat. Ularning har birida "ona" va 6-8 ta bola yashaydi. Bu bolalar yoki ota-onasidan yetim qolgan, yoki ularning ota-onasi ota-onalik huquqidan mahrum etilgan. Qishloqda hech kim ulardan haqiqiy hayotlarini va ularga "onalik" qilayotgan odam aslida onalari emasligini yashirmaydi. Bolalar qishloqchasidagi alohida uylarda onalarning yordamchilari - "xolalari" ham yashaydi. Ular dam olish kunlari "ona" kasal bo'lib qolganda, yoki biror ish bilan uydan ketganda "ona"ning o'rnini bosadilar. Qishloqchani direktor boshqaradi. U qishloqchadagi alohida uyda oilasi bilan birga yashaydi. Direktorlik vazifasidan tashqari u qishloqchadagi barcha bolalarga ota va erkak kishining namunasidir. Albatta, qishloqchada boshqa erkak kishilar – direktor o'rinbosari, usta, haydovchi, xavfsizlikni ta'minlash xodimi ham mavjud. Shu bilan birga qishloqchaning faoliyat ko'rsatishida psixologning ishiga alohida e'tibor beriladi. U ham bolalarga, ham "ona" larga, ham xodimlarga psixologik yordam ko'rsatadi.

Bolalar shaharchasi direktori jismoniy va yuridik shaxslar bilan munosabatlarda, shuningdek, sudlarda tarbiyalanuvchilarning huquqlari va manfaatlarini himoya qiladigan qonuniy vakil hisoblanadi. Direktor, agar vasiylik va homiylik organi tomonidan ma'muriyat va bolalarning manfaatlari o'rtasida qarama-qarshilik mavjudligi aniqlansa, bolalarning manfaatlarini

ifodalashga haqli emas. Ular o'rtasida kelishmovchiliklar bo'lgan taqdirda vasiylik va homiylik organi boshqa vakilni tayinlashi shart. Bolalar shaharchasi oilalarida tarbiyachilar O'zbekiston Respublikasining 30 yoshga to'lgan, biroq 55 yoshdan katta bo'lmagan fuqarolari — yolg'iz ayollar yoki farzandsiz er-xotinlar bo'lishi mumkin. Tegishli ma'lumotga ega bo'lgan shaxslarga ustunlik beriladi. Tarbiyachi bolalar shaharchasi oilasi boshlig'i hisoblanadi. U O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi tomonidan belgilanadigan tartibda tanlov asosida ishga qabul qilinadi. Xalq ta'limi vazirligi tarbiyachilarning malaka tavsiflarini ishlab chiqadi va belgilaydi. Tanlashda oliy yoki o'rta maxsus pedagogik, shuningdek, psixologik yoki tibbiy ma'lumotli, ijtimoiy ish ko'nikmasiga ega bo'lgan shaxslarga ustunlik huquqi beriladi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qaroriga ko'ra quyidagi shaxslar tarbiyachilar bo'lishi mumkin emas:

- sud tomonidan huquqiy layoqatsiz yoki huquqiy layoqati cheklangan deb e'tirof etilganlar;
- sud tomonidan ota-onalik huquqidan mahrum qilinganlar yoki ota-onalik huquqi cheklanganlar;
- qonun bilan o'ziga yuklangan majburiyatlar zarur tarzda ijro etilmaganligi uchun vasiy (homiy) majburiyatlaridan chetlatilganlar;
- agar farzandlikka olish ularning aybi bilan sud tomonidan bekor qilingan bo'lsa, sobiq farzandlikka olganlar;
- sudlanganlar;
- sog'lig'iga ko'ra bola tarbiyasi bo'yicha majburiyatlarni bajarishga qodir bo'lmagan shaxslar.

Tarbiyachining majburiyatlari quyidagilardan iborat:

- bolalarni tarbiyalash, ularning sog'lig'i, jismoniy, psixik, axloqiy-ma'naviy kamol topishi to'g'risida g'amxo'rlik qilish;
- oilada axloqiy-ma'naviy va uy muhitini yaratish;
- o'z majburiyatlarini tarbiyalanuvchilarning huquqlari va manfaatlariga zarar yetkazgan holda bajarmaslik;
- bola uchun o'ziga berilgan hujjatlarning saqlanishini ta'minlash;

- har olti oyda tibbiy dispanser ko'rigidan o'tish;
- har ikki yilda O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi huzuridagi Xodimlarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish markaziy institutida qo'shimcha o'qitishning ikki haftalik kursidan o'tish;
- qonun hujjatlariga va mehnat shartnomasiga muvofiq boshqa majburiyatlarni bajarish.

Pedagoglar, ijtimoiy xodimlar va psixologlar qonun hujjatlariga muvofiq tarbiyalanuvchilarga ruhiy va ijtimoiy pedagogik yordam ko'rsatadilar, ular bolalar shaharchasi tarbiyalanuvchilarining ruhiy, shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishidagi nuqsonlarni tuzatish ishlarini tashkil qiladilar.

3. Jamoadagi psixologik iqlim shaxs shakllanishiga ta'sir etuvchi omil sifatida

Shaxs sotsializatsiyasi to'g'risida gap ketarkan, uning fanda ko'pincha "shaxs taraqqiyoti" yoki "tarbiyasi" tushunchalari bilan sinonimdek ishlatilishiga alohida e'tibor berish kerak. Lekin sotsializatsiya sof ijtimoiy-psixologik tushuncha bo'lib, aytib o'tilgan tushunchalardan farq qiladi. Sotsializatsiya – bu individning ijtimoiy muhitga qo'shilishi, ijtimoiy ta'sirlarni o'ziga singdirishi va aktiv ravishda muloqot sistemasiga kirib borishi jarayonidir. Bu jarayon ikki tomonlama bo'lib, bir tomondan, shaxs aktiv ravishda ijtimoiy ta'sirlarni qabul qiladi, ikkinchi tomondan esa, ularni hayotda o'z xulq-atvorlari, munosabatlarida namoyon etadi.

Shaxs sotsializatsiyasi yoki shakllanishining o'z sohasi, bosqichlari va muassasalari mavjud.

Shaxsning shakllanishi asosan uch sohada amalga oshiriladi:

1) faoliyat sohasi, ya'ni umri mobaynida shaxs turli faoliyatlarga bevosita yoki bilvosita jalb etilgan bo'lib, bu jarayonda faoliyatlar katalogi kengayib, boyib boraveradi. Har bir faoliyat turi individdan maxsus fazilatlarni, malaka va ko'nikmalarni, bilimlarni talab etadiki, ularni qoniqtirish yo'lidagi aktivligi unda o'ziga xos ijtimoiy-psixologik xususiyatlar kompleksini shakllantiradi;

2) muloqot sohasi, ayniqsa, maktabgacha yosh davrdagi va o'smirlik davrlaridagi muloqot sistemalari bolada bir qancha ijtimoiy-psixologik xislatlarni paydo qiladiki, buning natijasida u faol hayotiy mavqega ega bo'ladi, jamiyatda o'z o'rnini tasavvur qilishga erishadi.

3) o'z-o'zini anglash sohasi, ya'ni "men" obrazining yil sayin o'zgarib borishi jarayoni bo'lib, avval o'zini boshqalardan farqliligini, o'zicha mustaqil harakat qilish, mustaqil fikr yurita olish qobiliyatini anglash, so'ngra esa o'z- o'zini baholash, anglash, nazorat qilish xususiyatlari rivojlanadiki, ular ham faol shaxs psixologiyasining tarkibiy qismidir.

Shaxs sotsializatsiyasi, yuqorida ta'kidlab o'tganimizdek, bola tug'ilishi bilan boshlansa-da, sezilarli samaradorlik nuqtayi nazaridan uning bosqichlari farqlanadi. Masalan, birinchi bosqich – mehnat faoliyatigacha bo'lgan bosqich bo'lib, unga bolaning maktabgacha davri hamda o'qish yillari kiradi. Bu davrdagi sotsializatsiyaning ahamiyati va o'ziga xosligi shundaki, bu davrda asosan tashqi ijtimoiy muhit, ijtimoiy ta'sirlar faol ravishda ongga singdiriladi, mustaqil hayotga tayyorgarlik borasida muhim bosqich o'tiladi.

Ikkinchi bosqich – mehnat faoliyati davri. Bu davr odamning yetuklik yillari bilan bog'liq bo'lib, avvalgi davrlarda singdirgan ijtimoiy ta'sirlarni bevosita faol faoliyatda, shaxslararo munosabatlar sistemasida namoyon etadi. Kasbga ega bo'lib, aniq hayot yo'lini tanlagan, turmush qurib, kelgusi avlodni tarbiyalayotgan shaxsda namoyon bo'ladigan barcha ijtimoiy fazilatlar shu davrning mahsulidir. Nihoyat, uchinchi davr — mehnat faoliyatidan keyingi davr bo'lib, bunga asosan faol mehnat faoliyatidan so'ng qarilik gashtini surayotganlar kiradi. Bu davrda ham shaxs sotsializatsiyasi davom etaveradi, chunki endi ilgarigi davrlarda orttirilgan tajriba boshqalarga uzatiladi, shunga ko'ra shaxs strukturasida ham xususiy o'zgarishlar ro'y beradi.

Fransuz psixologi P. Janening fikriga ko'ra, inson psixikasi ijtimoiy munosabatlarga bog'liq, zotan jamiyat va tabiat o'rtasidaga turli aloqalar tizimining shakllanishi, insonning ul-

g'ayishini belgilaydi. U aloqa sifatida hatti-harakatni tushunadi, bu esa kishining atrof-muhitga shaxsiy munosabatidan boshqa narsa emas, albatta. P.Janening ta'kidlashicha, eng qimmatli, ahamiyatli, ijtimoiy harakat hamkorlikdagi faoliyatda o'z ifodasini topadi, shaxslararo tashqi munosabatlar rivojlanishining muhim tamoyili hisoblanadi.

4. Bolalarning jamiyatga moslashuvidagi qiyinchiliklarni aniqlash va ularni bartaraf etish yo'llari

AQSH va Angliyada o'z biologik ota-onasi bilan yashash imkoniyatiga ega bo'lmagan bolalarni foster oilalarga berish zanjirsimon kelishuvga binoan tuziladigan shartnoma talablari asosida amalga oshiriladi. G'arb mamlakatlarida bolalarni ijtimoiy himoyalash tizimida amalga oshiriladigan barcha tadbirlarning markaziy ishtirokchisi sifatida ijtimoiy xodim amaliy masalalarni hal etuvchi mutaxassis sifatida faoliyat yuritadi. Qiyin hayotiy vaziyatdagi oila, yetim qolgan bola yoki nogiron bola, voyaga yetmagan huquqbuzar bolalar toifasi bilan ishlovchi ixtisoslashgan ijtimoiy xodimlar shular jumlasidandir. Bunday vaziyatlarda foster oila bilan ishlashga ixtisoslashgan ijtimoiy xodim xizmatidan foydalaniladi. Lekin, shu bilan bir qatorda, bolaning biologik oilasi bilan ishlovchi alohida ijtimoiy xodim xizmati ham ko'rsatib boriladi.

Bugungi kunda mehribonlik uylarida joriy etilayotgan xizmat muassasa xodimlaridan ish jarayoni tartibi va usullarini qaytadan ko'rib chiqishni taqozo etadi. Chunki xizmat xodimlari endilikda bolaning quyidagi huquqlari va manfaatlarining himoyalanishini ta'minlash maqsadida har bir masalada konsilium tashkillashtirishlari va hamjihatlikda masalani hal qilishlari zarur bo'ladi:

tarbiyalanuvchilarni huquq va manfaatlarini hamda ularning mol-mulkini himoya qilish;

tarbiyalanuvchilar bilan diagnostik, psixologik-profilaktik maslahat berish va reabilitatsiya ishlarini olib borish;

mehribonlik uyining tarbiyalanuvchilari, pedagoglari, ma'muriy va boshqa xodimlari bilan psixologik-profilaktik maslahat berish ta'limi (seminarlar, treninglar) ishlarini olib borish;

tarbiyalanuvchilarning ota-onalari yoki ularning o'rnini bosuvchi shaxslar bilan maslahat berish va reabilitatsiya ishlari olib borish.

Ijtimoiy xodim rahbarligi ostidagi xizmatning xodimlari ish faoliyati asosiy quyidagi yo'nalishlarini ajratib, ko'rsatish lozim:

a) tarbiyalanuvchilarning ijtimoiy huquq va manfaatlarini himoya qilish;

b) bolaning mehribonlik uyida yashashga moslashish uchun zarur bo'lgan imkoniyatlarni aniqlash va rivojlantirish, tarbiyalanuvchining xulq-atvoridagi salbiy o'zgarishlarning oldini olish;

v) tarbiyalanuvchilarni muqobil oilaviy shakllariga joylashtirish yoki o'z biologik oilasiga qaytarish ishlari bilan shug'ullanish.

Mehribonlik uylarida tarbiyalanuvchi bolalarning ijtimoiy vaziyatga alohida e'tibor qaratilgan holda, tarbiyalanuvchining aksariyatini ijtimoiy yetimlar yoki "shartli yetimlar", kam ta'minlangan oilalarning farzandlari tashkil etishining guvohi bo'lamiz.

"Mehribonlik uyi to'g'risidagi nizom"ning qayta ko'rib chiqilgan tahriri endilikda hududlardagi vasiylik va homiylik organi hamda voyaga yetmaganlar bilan ishlash komissiyasiga alohida majburiyatlar yuklaydi. Chunki chekka viloyatlarimizdagi mehribonlik uylarida ham muassasa kontingenti qatorida o'z ota-onasi bilan yashash imkoniyatiga ega bo'lgan bolalar ham tarbiyalanmoqda. Ular qanchalik yaxshi sharoitda yashashmasin bu muassasadagi chiroyli hayot, yetarli moddiy va ma'naviy ta'minot, qat'iy rejali kun tartibi, xodimlarning almashinuvi muammosi mavjud bo'lsada, ularning bolaga nisbatan mehri, munosabati o'z tug'ishgan ota-onasining, qarindosh-urug'larining o'rnini bosa olmaydi. U o'z oilasida olishi mumkin bo'lgan oila-viy tarbiya tajribasini oila a'zolari bilan shaxslararo munosabat qurish bu siyosatlarning qanchalik boshqa yaxshi sharoit ta'minlamasin, o'z oilasidagidek ololmaydi, o'z oilaviy mansubligi ko'plab quvvatlash, ularning samarali ijtimoiylashuvini ta'minlashda oila o'rnini hech bir joy bosa ololmaydi. Shu

bois ham endilikda mehribonlik uyidagi bolalarning manfaatlarini to'liq himoyalash mazmuniga birmuncha o'zgarishlar kiritilishi davr talabi taqozo etayotgan masalalardan biridir. Yani muassasa tarbiyalanuvchisining o'z biologik ota-onasi bilan aloqasini tiklash, o'zaro ijobiy munosabatlarni shakllantirish, zaruriyatda ota-onasi va yaqin qarindoshlari bilan psixolog maslahat ishlarni olib borish, zarur ijtimoiy yordam ko'rsatilishi-ni tashkillashtirish, imkon bo'lganida ularni o'z oilalariga qaytarish kabi tadbirlar, endilikda muassasada faoliyat yuritayotgan ijtimoiy ish xodimi faoliyatining asosiy mazmunini tashkil etishi lozim.

Takrorlash va muhokama uchun savollar:

1. Mehribonlik uyi tarbiyalanuvchilari bilan olib boriladigan korreksion-rivojlantiruvchi ishlarning mazmuni nimalardan iborat?

2. Internat tarbiyalanuvchilari shaxsining rivojlanishini ijtimoiy-psixologik qo'llab-quvvatlash o'z ichiga nimalarni oladi?

3. Jamoadagi psixologik iqlim shaxs shakllanishiga ta'sir etuvchi omil ekanligini asoslang.

4. Bolalarning jamiyatga moslashuvidagi qiyinchiliklarni aniqlash va ularni bartaraf etish yo'llari nimalardan iborat?

AMALIY VA LABORATORIYA MASHG'ULOTLARI. MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR BILAN OLIB BORILADIGAN PSIXOKORREKSION ISHLAR: DEPRIVATSIYA PSIXOKORREKSIYASI[2]

Deprivatsiya atamasi hozirgi zamon psixologiyasida va tibbiyot sohasida keng qo'llanilmoqda. bu atama inglizcha "deprivation" so'zidan olingan bo'lib, hayotga zarur bo'lgan qoniqishdan mahrum etish yoki chegaralash, degan ma'noni bildiradi. Bu atamaning mohiyatini tushunish uchun uning ildiziga e'tibor berish kerak. So'z negizi "privere" – ajratmoq "shaxsiy, berk, alohida" ma'nosini anglatadi. Bunday holatda prefiks tezlashish, pastga harakat asosning ahamiyatini pasaytiradi.

Shunday qilib, etimiologik tahlil shuni ko'rsatadiki, deprivatsiyada insonning psixik holati, hayotiy muhim bo'lgan zaruriyatlari, ya'ni ehtiyojining qondirilmasligi nazarda tutiladi.

Shu bilan birga psixokorreksiyaning muhim vazifalariga uch asosiy sohalardagi istalgan o'zgarishlarga erishishni ham nazarda tutdik.

- Kognitiv
- Emotsional
- Ijtimoiy

Kognitiv soha:

1) o'z xulq-atvori, munosabati, reaksiyasi sababini anglash;

2) psixologik omillar va somatik buzilishlar orasidagi bog'liqlikni anglash;

3) mojarolar va psixik jarohatlovchi vaziyatlarni kelib chiqishida o'zining roli va javobgarligini his qilish;

4) munosabat usullarini, o'zining munosabati shakllanishi sharoitlarini anglash;

Emotsional soha:

1) bolaning mutaxassis tomonidan qo'llab-quvvatlanishi;

2) bola o'z tuyg'ularini anglashi va yuzaga chiqarishi;

3) o'ziga nisbatan yanada samimiy munosabatni shakllantirishi;

[2]Yakubova G. A.Maktabgacha yoshdagi bolalarda deprivatsiya namoyon bo'lishining psixologik xususiyatlari. Ps.f...phD. dis. –T.: O'zMU.2017.-150 b. Ilmiy rahbar: Z.T.Nishonova

Ijtimoiy soha:

1) boladagi noadekvat reaksiyalarni korreksiyalash;

2) xulq-atvorning samarali usullarini rivojlantirishdan iborat;

Shuningdek, korreksion dasturda ijtimoiy muhitdagi yaqin kishilarning faol ishtirokini ta'minlash tamoyiliga ham asoslanildi. Bunda bolaning psixik taraqqiyoti uning atrofdagilarning roli bilan belgilanishi mumkinligini va bola o'z yonidagi kattalar bilan aloqador holda, birgalikdagi faoliyati orqali baholanadi. Korreksion dasturda ijtimoiy muhitdagi yaqin kishilarning faol ishtirokini ta'minlash bolaning o'zini xotirjam his qilishiga yordam beradi.

Avval, psixolog bilan birgalikda, keyinchalik esa mustaqil ravishda bajarish orqali zaruriy malakalarni shakllantiruvchi bir qator izchil rivojlantiruvchi o'yin va mashqlardan iborat dasturlar yaxshi samara beradi.

Aynan shularni hisobga olgan holda, avvalgi olib borilgan tadqiqotlar va amaliy psixologik yordam dasturlardan farqli o'laroq, biz deprivatsiyalashgan bolalar uchun kompleks yondashuvni tanladik. Bunda biz maktabgacha yoshdagi bolalarning psixik va emotsional holati hamda kognitiv sohasiga bag'ishlangan rivojlantiruvchi korreksion o'yin va mashqlarni tanlab oldik.

Turli muassasalardagi deprivatsiyalashgan bolalarning psixik holati hamda bilish sohasidagi o'zgarishni aniqlash maqsadida eksperimental tadqiqot ishining avvalgi bosqichida qo'llanilgan "Oilaning kinetik rasmi", "Kommunikativ oraliq masofa", "Uy, daraxat, odam" hamda kognitiv sohaga doir metodikalardan yana bir bor foydalanildi.

Psixik va emotsional holatlardagi buzilishlar hamda kognitiv sohalarning korreksiyasi dasturi mashg'ulotlarida maktabgacha yoshdagi bolalarga xos korreksiyalovchi o'yinlardan foydalanildi.

Mashg'ulotlar bolalarning aynan yoshi va diqqatining barqarorligiga qarab 40 daqiqadan 60 daqiqagacha davom ettirildi. Amaliy psixologik korreksiyaga mo'ljallangan dastur o'nta mashg'ulotni o'z ichiga qamrab olgan bo'lib, davomiyligi haftada ikki marotabadan, uch oyni tashkil etdi. Har bir mashg'ulot

o'tilishidan avval muassasalardagi tarbiyachi pedagoglar va boshqa xodimlar bilan bolaning psixik rivojlanishida unga yaqin kattalarning o'rni hamda yosh davrlari psixologiyasining qonuniyatlari haqida batafsil ravishda suhbat o'tkazildi.

Mashg'ulotlarni rejalashtirish ketma-ketligi

1 - mashg'ulot

1. Xodimlar bilan suhbat.
2. Rasmlardagi mimika (emotsional holatni anglash ko'nikmasi).
3. Uchta xarakter (turli hissiyotlarni ifodalashga qaratilgan etyud).
4. Diqqatni rivojlantiruvchi o'yin.
5. Xotirani rivojlantiruvchi o'yin.
6. Erkin va mavzuli rasm chizish.

OG'IR KASALLIKKA CHALINGAN VA HAYOT BILAN VIDOLASHAYOTGAN SHAXSLAR BILAN ISHLASHINING O'ZIGA XOSLIGI

Hayotda har bir narsaning, voqea-hodisaning ibtidosi bolganidek intihosi ham bo'ladi. Masalan: kunning avvali – tong, oxiri esa - shom, tunning avvali-shom, oxiri esa – tong, yilning boshi – bahor bo'lsa, yakuni - qish. xuddi shuningdek inson umrining ham avvali va oxiri bor. Insonning dunyoga kelishi ibtido bo'lsa, uning intihosi o'limdir. Iinsonning o'limga bo'lgan munosabati uning hayot tarziga o'z ta'sirini o'tkazadi. donishmandlarning aytishlaricha, o'lim inson hayotida muhim o'rinni egallydi. Xuddi shunday fikrni Avgustin ham aytib o'tgan: "Faqat o'lim bilan yuzlashgandagina insonning o'zligi namoyon bo'ladi". Demak, bundan kelib chiqadiki, o'lim hayotning mazmunini ifodalovchi tusunchadir. Albatta, o'lim tushunchasining hayotga ijobiy ta'sir qilishi mumkinligini qabul qilish qiyin. Chunki biz har doim unda tom ma'noda yomonlikni ko'ramiz. Agar bir zumgina o'lim haqidagi fikrni rad qilsak, hayot o'z ma'nosini, tezkorligini, shiddatini yo'qotadi.

Bedavo kasallik bilan og'rigan bemor o'z o'limining aniqligini va yaqinligini his qiladi. Bu holat insonning hayot tarziga

sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Bu jarayonda aksariyat hollarda shaxs o'sishi belgilari kuzatiladi (Yalom 1980). O'limi yaqinlashgani sari odam o'zini qanday his qilishi haqidagi savollarimizga saraton kasalligi bilan og'rigan bemorlar bilan bo'lgan suhbatlarda javob olishga harakat qildik.

Hayot mazmuni qaytadan baholanadi – har xil maydachuydalar o'z ma'nosini yo'qotadi.

– Ozod bo'lish hissi paydo bo'ladi – bunda o'zi xohlamagan narsani bajarmaslik, majburiyatlilik o'z kuchini yo'qotadi.

– Hayotning har bir daqiqasini his qilish hissi kuchayadi.

– Elementar hayotiy voqealarning ahamiyati ortadi. Masalan: fasllar almashinuvi, yomg'ir, barg to'qilishi.

– Har qanday odam bilan muloqotning chuqurlashishi.

– Rad etilishdan qo'rqish pasayadi. O'z hayotini xalarga qo'yish o'sadi.

Bemordagi bu o'zgarishlar undagi ta'sirchanlik darajasining oshganligidan guvohlik beradi. Bu esa bemorning yaqinlari, shifokorlar hamda psixologlarga muayyan talablarni qo'yadi. Bemorda o'zi uchun muhim bo'lgan savollar paydo bo'ladi. Bemor ana shu savoliga o'zining yaqinlaridan javob qidiradi, bu savolga yagona to'g'ri javobning o'zi yo'q. Hozirgi kunda bemor mijoz bilan suhbatlashganda katta mas'uliyat va javobgarlikni his qilish talab etiladi. Bemor bilan suhbatlashganda avvalo unga kundalik hayotini tartibga keltirishni maslahat berilsa (so'nggi xohishini, vasiyatini yozish) foydadan holi bolmaydi. Bemorga: insonlar bu dunyodagi yumushlarini tugallash haqida o'ylashni istamaydilar, chunki ularga bu dunyodagi barcha muammolarning hal etilishi o'lim eshiklarining ochilishiga sabab bo'ladigandek tuyuladi. Bunday o'limdan qo'rqish muammosi to'g'risida bemorlar bilan o'limidan oldin suhbatlashish maqsadga muvofiq bo' ladi.

Davosi yo'q kasallik bilan og'rigan bemorlar bilan ochiq muloqotga kirishish, u bilan ro'y rost suhbatlashish hamma vaqt ham katta mas'uliyat yuklaydi. Shuning uchun ham bunday vaziyatlardaqanday yo'l tutish haqida har xil fikrlar mavjud. Ayrim kishilar bemorga haqiqatni aytish lozim deyishsa, ba'zi odamlar esa bemor bilan nihoyatda ehtiyotkorlik bilan munosabatda

bo'lish va uning o'limi yaqinlashib qolganligini umuman sezdirmaslik kerakligini uqtirishadi. Uchinchi toifadagilar esa bemorning xohishi va irodasini hisobga olgan holda ish ko'rish kerak ekanligini aytadilar. Albatta, bemor ozining haqiqiy holati haqida bilish huquqiga ega, uni bu huquqdan mahrum qilishga hech kimning haqqi yo'q. Ammo bilish huquqi bor degani, bu bemor bilishi shart degani emasligini unutmaslik kerak. Agar og'ir xastalik bilan og'rigan bemor balki, ozining bedavo kasalligi va o'limining yaqinligi haqida nimalarnidir bilishni umuman xohlamasa, atrofdagilar uning tanlovini hurmat qilishlari shart. Aksariyat hollarda tez orada o'lishi mumkinligi haqidagi xabar bemorning ahvolini yengillashtirmaydi, bunday vaziyatlarda u qancha kam bilsa shuncha yaxshi bo'ladi. Ba'zi bemorlar turli rad etib bo'lmaydigan dalillar keltirib, yana qancha umri qolanligini aytishlarini talab qiladilar. Bunday vaziyatlarda bemorning yaqinlari va atrofidagilar uni tushunishga harakat qilishlari hamda bu so'zlar tagida qanday ma'no yashiringanligini anglab yetishilari kerak. Ayrim hollarda bemorning bunday jasurligi tezda o'tib ketadi, bemor achchiq haqiqat oldida o'zini qanday tutishni bilmasdan esankirab qolishi kuzatiladi. Bemor kishi ko'ziga shunday qilishi mumkin, aslini olganda u to'g'ri javobni eshitishni istamaydi, chunki bunday javob uning umidlarini yo'qqa chiqaradi. Yaqinlashib kelayotgan o'lim xavfining og'ir kasallikka chalingan bemorlarda qanday kechishi tartibi haqida Kubler-Ross shunday deydi:

1. Rad etish. Har xil shifokorlar huzurida bo'lganda bemorlar tashxisning noto'g'ri chiqishiga, rad etilishiga umid qiladi. Mavjud voqelikni, haqiqiy ahvolni oilasidan ham, o'zidan ham yashirishga urinadi. Inkor etish orqali bemor aslida mavjud bo'lmagan imkoniyatni, shansni ko'rishga urinadi, bu holat odamni o'lim xavfining belgisini tan olmaydigan darajada ko'r qilib qo'yishi ham mumkin.

2. Nafrat. U ko'pincha savollar ko'rinishida ifodalanadi: "Nega men?", "Nima uchun aynan men bilan shunday bo'ldi?", "Nega Alloh meni eshitmadi?"

3. Kompromiss (murosaga kelish). Bu jarayonda bemor o'z hayot tarzini, xulq-atvorini o'zgartiradi, har xil hayot lazzatlaridan

bosh tortish orqali taqdir hukmini chetga surib qo'yganday bo'ladi go'yo.

4. Depressiya. Bemorlar bu holatdan hech qayerga qochib qutula olmasliklarini tushungach, asta-sekin ularni o'rab turgan olamga nisbatan qiziqishi yo'qolib boradi, hayotdan xafalikni va alamni his qiladilar.

5. Adaptatsiya (Moslashuv). Taqdirga tan berishni o'z o'limini xotirjamlik bilan kutib olishga tayyor deb tushunish mumkin.

Bu jarayon turli odamlarda turlicha kechadi. E'tiboringiz uchun o'z yaqin kishisining og'ir xastalikka chalinganini bilgan oila a'zolarining barchasi mana shu bosqichlarni boshlaridan kechiradilar.

Inkor etish bosqichi o'lim qarshisidagi qo'rquvni yengib o'tishda muhim bosqichlardan biridir. Birdning (1973) fikriga ko'ra inkor qilish bemorga xuddi morfiy singari ta'sir qiladi. morfiy kasallikning asl sababini yo'qotmaydi, lekin og'riqni kamaytiradi. Inkor qilish ko'ngil qiynoqlarini haqiqatni berkitish hisobiga yengillashtiradi. Himoya mexanizmi ta'siri bemorda anglanmagan holda namoyon bo'ladi. Bu jarayon hamma bemorlarda ham bir xil kechmaydi. Ba'zida bir xil gap uqmas shifokorlar ham uchrab turadi. Ular bemorlarning ana shu himoya mexanizmi bilan kurashadilar. Bunday shifokorlar bemorning hayollari, fantaziyalari, orzulari ustidan kuladilar (og'ir kasallik bilan og'rigan bemorlar ba'zan o'zlarini juda ham yaxshi his qiladilar va kelajak hayot uchun rejalar tuza boshlaydilar). Aslida esa bu bemorning o'lim qarshisidagi qo'rquvga nisbatan tabiiy va asoslangan javob reaksiyasidir. Ammo ba'zi hollarda "inkor etish" salbiy holatlarga olib kelishi ham mumkin. Masalan, miokard infarkti bilan og'rigan bemorlarda inkor etish o'lim bilan yakunlanishi mumkin.

Kasallikni inkor qilish yordamida, hamma narsa joyida de-gan hayol vujudga keladi. Shuningdek, inkor qilish bemor haqiqatdan ham o'limi yaqinligini bilmaydi degani emas. Odatda ba'zi bir shifokorlar va bemorning yaqinlari bemordan haqiqiy ahvolini yashirmoqchi bo'ladilar. Ular o'zlari ham o'limdan

qo'rqqanlari uchun bu ishni qiladilar. Ular bemorga nima deyishni, u bilan qanday suhbatlashishni bilmaydilar. Bu bilan ular bemorga inkor qilish mexanizmidan foydalanishiga xalaqit beradilar, o'zlari bilmagan holda. Qachon bemorning yaqinlari unga hammasi yaxshi bo'lishini, tezda tuzalib ketishini ayta boshlasalar, bemor xavotirlanish darajasi ortadi. Yaqinlarining bu tarzdagi, "o'yinlari" bemorga o'z holatining tamoman iloj-siz ekanligini bildiradigan belgi bo'lib tuyuladi.

Umri oxirlab qolgan o'z holatini juda yaxshi tushunadi. U o'zining kasalligi haqida, o'limining yaqinligi haqida faqat unga tasalli bermay, uni tinglaydiganlar bilan suhbatlashgisi keladi. Shuning uchun ham psixolog yoki shifokor mutaxasis sifatida bemorning xohishlari, o'limi bilan bog'liq bo'lgan fantaziyalari va qo'rquvlarini aniq farqlab olishlari va tushunishlari lozim. Bu bemorni nafaqat eshitish, balki o'lim haqidagi mulohazalari bi-lan bo'lishish, u hayoti bilan birgalikda yana nimalarni yo'qotish mumkinigi haqidagi noaniqliklarga barham berish imkonini ham beradi. Bu jarayonda psixolog bemor odamning hayotini oxirigi lahzalarigacha yashab qolish hissini uyg'ota olishi kerak.

Fikrimizning oxirida, o'layotgan kishi bilan psixolog suhbatining bir qancha asosiy tamoyillarini ko'rsatamiz;

1. Aksariyat hollarda odamlar yolg'izlikda hayot bilan vidolashadilar. O'layotgan kishiga, o'likka qaragandek qarash kerak emas. Uni doimo yo'qlab turish va u bilan muloqotda bo'lish kerak.

2. O'layotgan kishining arzini diqqat bilan eshitish va uning ehtiyojlarini qondirishga harakat qilish kerak.

3. Bemor atrofidagi yaqinlarining diqqat markazida bo'lishi kerak. U bilan yuqori darajadagi optimizmdan qochish kerak, bu narsa bemorda shubha va ishonchsizlikni tug'ilishiga sabab bo'ladi.

4. O'layotgan kishilar eshitishdan ko'ra, ko'proq gapirishni xush ko'radilar.

5. O'layotgan kishilarning nutqi ko'pincha simvolik bo'ladi. Uni yaxshiroq tushinishi uchun mana shu belgilarning ma'nosini tushuna olish kerak bo'ladi. Odatda bemorning hatti-harakatlari,

hikoyalari va estaliklaridan simvolik belgilarning ma'nolarini tushinib olish mumkin.

6. Aksariyat hollarda bemorning yaqinlari eng yaxshi niyatlari bilan bemor uchun nima yaxshiligini hal qilishga intiladilar. Bu holat bemorning mustaqil fikrlashiga ta'sir etadi va uni pasaytirib yuboradi. Buning o'rniga uni tinglash, o'z kasalligini davolash jarayonida ishtirok etishiga ko'rgani kelganlar bilan muloqotda bo'lish imkonini berish kerak.

7. Bizning shaxsimiz bemor foydalanishi mumkin bo'lgan eng katta imkoniyatdir. Albatta, biz ham ideal yordam bera olmasmiz. Ammo, o'layotgan kishi bilan muloqotda bo'lish oddiygina odamiylikni talab etadi, biz buni ko'rsatishga majburmiz.

8. Psixolog va shifokorlar o'zlarining ikkilanishlarini tan olib, aybdorlik hissi, siqilishlari va o'zlarining ham bir kun kelib o'lishlari haqida o'ylash kerakligini doimo yodda tutishlari kerak.

O'layotgan bemor bilan ishlayotgan mutaxassislar hamda bemorning yaqin kishilariga ham muayyan yordam berish kerak. Eng avvalo, o'z aybini anglash va bu borada kuchsizliklarini tan olish kerakligi haqida suhbatlashish kerak. Keling, endi bir qiyin vaziyatning muayyan bosqichlarini ko'rib chiqaylik. Birinchi bo'lib, shaxs o'zini o'zgartirishga tayyor bo'lishi kerak. Biz allaqachon mutlaqo to'g'ri kuzatuvlarni ta'kidlagan A.B.Xolmogorova va N.G.Garanyanning fikrlarini belgilab oldik, bir tomondan zamonaviy inson yutug'i va kuch bilan ifodalanadi, boshqa tomondan, ibodat maqbulligini ta'kidlashgan.

Qiyin vaziyat bilan ishlashning keying bosqichi – bu inson taqdirining keskin asosiy yo'nalishlarini aniqlashdan iborat. Bu oson bosqich emas, chunki insonlar o'zlaridagi qiyin vaziyatlarni gruppalash va klassifikatsiya qilishga tajribalari yetarli emas.

Ular sodir bo'lsa, faqat o'sha paytda ularning fikrlarini egallaydi. Qiyin vaziyat bu yoki u yo'l bilan to'g'rilansa, odamlar bu haqda unitib qo'yadilar.

E.Yeomansning fikricha, odamlar shaxsiy va ijtimoiy rivojlanish bosqichiga yetarlicha hurmat ko'rsatishmaydi va bu bizning madaniyatimiz o'limni rad etishga asoslanganligini

bildiradi. Vayron qilish ba'zan o'limga juda o'xshaydi – bu hayot qiyinchiliklarini yengish farovonligi va maxsus ko'nikmalar ma'lum yo'llarini o'chirishdir. Shunday qilib, parchalanish jarayonini juda boshqacha ko'rish mumkin – yangi muhim va foydali bosqich qurishni biz hali ham o'rganishimiz va bilishimiz kerak. Biz "o'lim hayotning zarur qismi va undan ajratilgan bo'lishi mumkin emas", deb tushunishimiz kerak.

E. Kyubler-Ros fikriga muvofiq, o'lim besh bosqichda o'tadi:

1. Vaziyatni inkor etish bosqichi. "Yo'q, bu men bilan emas. Bu men bilan sodir bo'lishi mumkin emas." Lekin qiyin vaziyatda birinchi bo'lib inkor etishini kuzatish kerak: "Mening oilamda bunday bo'lishi mumkin emas. Men ishimni yo'qotishim mumkin emas. Mening bolam narkoman bo'lishi mumkin emas" va hoshqalar, mavjud muammoga "ko'z yumish" holati kuzatiladi.

2. O'lim oldi bosqichi. Mehribon yaqin insonlarga va sog'lom odamlarga nisbatan bo'lish tavsiflanadi. Qiyin vaziyatlarda g'azab taxminiy aybdorlarga qaratiladi: eri, qaynonasi, xotini yoki maktab o'qituvchisi, ba'zilarda inson g'azabini oz - o'ziga qaratadi.

3. Savdolashish bosqichi. O'lim oldidagi inson umrini uzaytirish uchun gapga kiradigan bemor yoki namunali dindor bo'lishga va'da berib, savdolashishni boshlaydi. Og'ri vaziyatlarda inson dinga berilib yoki kasallikka berilib, aynan shunaqa savdolashadi.

4. Depressiya bosqichi. Bemor o'z ichki dunyosiga berilib, hech qanday faoliyat ko'rsatmaydi. Og'ir vaziyatlarda ham inson to'liq faoliyatsizlik holatiga kirib, hech narsaga qiziqishi qolmaydi va bu vaziyatni o'zgartirishga intilish ham bo'lmaydi.

5. O'limni qabul qilish bosqichi. Inson tan berib o'zining individual mavjudligi tugashi bilan rozi bo'ladi. Lekin har bir o'lim oldidagi insonlar ham, og'ir vaziyatga (o'limga olib kelmaydigan kasallik) tushib qolgan insonlar ham o'limni qabul qilish bosqichiga yetib bormasligi mumkin, ya'ni o'limni qabul qila olishmaydi.

LABORATORIYA MASHG'ULOTLARI KALENDAR, JORIY, ISTIQBOL REJALARNI TUZISH

«KELISHILDI»

tuman Tashxis markazi rahbari

_____

«….»……..2019 y

«TASDIQLAYMAN"

№ ___ umumta'lim maktabi direktori _____

"….."……..2019 y

tumani Xalq ta'limi muassasalari faoliyatini metodik ta'minlash va tashkil etish bo'limiga qarashli № ___ umumta'lim maktabi amaliyotchi psixologi _____ning 2019 yil uchun

ISH REJASI

№	Ish mazmuni	Bajarish vaqti	Qo'llaniladigan usul va vositalar	Izoh va xulosa
	I. Psixodiagnostika ishlari			
1	6-7 yoshli bolalarning 1-sinfga psixologik tayyorgarlik darajalarini aniqlash, qabul komissiyasida ishtirok etish	Avgust	Respublika Tashxis markazi tavsiya qilgan 6-7 yoshli bolalarning maktabga tayyorgarligini aniqlovchi test	
2	1-4-sinf o'quvchilarining intellektual rivojlanish darajalarini anilash	Yil davomida	(Raven, Ayzenk testlari)	
3	5-sinf o'quvchilarining o'rta maktabga moslashuvini aniqlash	Har chorakda	Kuzatish suhbat	

4	5-sinf o'quvchilarining aqliy qobiliyatlarini aniqlash ixtiyoriy diqqatining rivojlanishini tekshirish	Har chorakda	Ayznek testi, kuzatuvchanlik o'yini	
5	1-7 sinf o'quvchilari nutqining rivojlanishini o'rganish	Yil davomida	Suhbat	
6	8-9-sinf o'quvchilarining kasb-hunarga qiziqishlarini aniqlash: 1. Qiziqishlar xaritasi (qisqartirilgan variant) 2. Differentsial diagnostik so'rovnoma Shaxs sifatlari va kasbiy qobiliyatlarni o'rganish (Xolland metodikasi) 3.Kasbiy motivatsiyani aniqlash 3) Qiziqishlar xaritasi 4) Kasbga yo'nalganlikni aniqlash 5) Kommunikativ va tashkilotchilik qobiliyatini aniqlash 6) Shaxs sifatlari va kasbiy qobiliyatlarni o'rganish metodikalari majmuasi 7)Qiziqishlar xaritasi	Sentabr Sentabr Oktabr Noyabr Mart Aprel May		

7	9-sinf o'quvchilarining shaxsiy sifatlarini aniqlash	Sentabr dekabr	Test, suhbat, kuzatuv	
8	8-9 sinf o'quvchilarining qiziqish va qobiliyatlarini aniqlash va amaliy yordam ko'rsatish	Yil davomida	Qiziqqan yo'nalishi bo'yicha test va treninglar o'tkazish	
9	O'qituvchilarning pedagogik va psixologik tayyorgarliklarini o'rganish va zarur yordamlar ko'rsatish	Yil davomida	Test, suhbat, kuzatish	
	II. Psixologik maslahat ishlari			
1	O'quvchilar ta'lim-tarbiyasi bilan shug'ullanuvchi oqituvchilar, murabbiylar, ota-onalar, jamoatchilik tashkilotlariga psixologik maslahatlar berish	Yil davomida	Suhbat, davra suhbati, ma'ruza	
2	O'quvchilarga muomala va muloqot sirlari, tengdoshlari va voyaga yetmaganlar munosabati yuzasidan yakka va guruhli maslahatlar uyushtirish	Yil davomida	Interv'yu metodi, ma'ruza, suhbat	
3	Barcha sinf o'quvchilari uchun kasb tanlash bo'yicha maslahatlar uyushtirish	Reja asosida	Uchrashuv (ilg'or kasb egalari bilan)	

4	O'quvchilarning psixik o'sish xususiyatlariga oid ma'lumotlar berish (o'qituvchi va sinf rahbarlariga)	Ped. kengashlarda	Suhbat, anketa	
5	Ota-onalarga bolalarning shaxs sifatida shakllanishi, individual psixologik xususiyatlari muammosi yuzasidan ilmiy-amaliy maslahatlar berish.	Ota-onalar majlislarida	Suhbat	
6	Maktabda o'quv-tarbiyaviy ish rejalari, tadbirlar ishlab chiqishda qatnashish	Reja asosida		
7	9- sinf o'quvchilariga oilaviy hayotga ma'naviy tayyorgarlik bo'yicha maslahatlar berish	Yil davomida	Namunali oilalar bilan uchrashuv uyushtirish	
8	3-9 sinf o'quvchilariga irodaviy sifatlar haqida tushuncha berish. "Irodali bo'lishga intilaman» mavzusida davra suhbati, munozaralar uyushtirish	Reja asosida	Suhbat, trening mashg'ulotlari	
9	O'qituvchi-o'quvchi munosabatidagi muammolar yuzasidan maslahatlar berish	Zaruriyatga ko'ra	Anketa, suhbat	

III.Korreksion rivojlantiruvchi ishlar				
1	O'quvchilarning psixik rivojlanishidagi, xulqi va muomilasidagi nuqsonlarni tuzatish chora-tadbirlarini qo'llash (barcha sinflarda)	Har oyda	Korreksion mashg'ulot	
2	Boshlang'ich sinflarda bilish jarayonlarini rivojlantiruvchi mashg'ulotlar tashkil qilish (1-4 sinflarda)	Reja asosida	Korreksion mashg'ulot	
3	Tarbiyasi qiyin bo'lishga moyil o'quvchilar bilan zararli odatlarning salbiy oqibatlarga olib kelishi haqida suhbatlar uyushtirish	Yil davomida	Interv'yu metodi	
4	Ruhiy zo'riqishga uchragan o'quvchi va o'qituvchilar bilan psixotrening mashgulotlari o'tkazish	Zaruriyatga ko'ra	Trening o'tkazish	
5	Notinch oilalarni aniqlash va ularning farzandlari bilan suhbatlar uyushtirish	Yil davomida	Kuzatish, suhbat	
6	5-8- sinf o'quvchilari bilan xotirani rivojlantiruvchi mashg'ulotlar olib borish	Har oyda	Korreksion mashgulot	

7	O'quvchilarning kasb-hunar tanlashlarida kerakli maslahatlar berish va davra suhbatlari o'tkazish	Reja asosida	Davra suhbati	
IV.Psixoprofilaktika ishlari				
1	1-sinf o'quvchilarining maktabga moslashuvini kuzatish va ko'nikishiga oid ishlarni olib borish	Birinchi yarim yillikda	Kuzatish	
2	Tarbiyasi qiyin o'quvchilar bilan ishlash	Yil davomida	Interv'yu metodi	
3	Bolalarni 1-sinfga qabul qilishda qatnashish	Avgust	Test	
4	O'quvchilarni akademik litsey va kasb-hunar kollejlariga to'gri yo'naltirish	Reja asosida	Suhbat, uchrashuv	
5	O'quvchilarning yashash sharoiti bilan bog'liq nevrotik holatlarning oldini olish	doimo	Kuzatish, suhbat	
6	Ota-onalarga farzand ta'lim-tarbiyasidagi muammolarni bartaraf etishda psixologik maslahatlar berish	doimo	Davra suhbati, munozara, ma'ruza	
7	Pedagogik jamoada sog'lom psixologik iqlimni yaratish chora-tadbirlarini kurish	doimo	Kuzatish, muloqot, trening o'tkazish	

8	O'quvchi-o'qituvchi muomala jarayonini yaxshilash	doimo	Kuzatish, anketa	
9	Pedagogik jamoada psixologik zo'riqishning oldini olish	Zaruriyatga ko'ra	Psixotreninglar o'tkazish	
10	Yoshlarni erkin, mustaqil fikrlashga o'rgatish, shaxslararo ziddiyatlarning oldini olish uchun psixologik tadbir uyushtirish	Har chorakda	Sotsiometriya metodi, Davra suhbati	
11	Notinch oilalardagi nizolarning psixologik ildizini urganish	Yil davomida	Test, anketa o'tkazish	
12	O'quvchilarga Giyohvandlik, yengil turmush kechirishga ruju qo'yishning salbiy oqibatlari haqida tushuncha berish	Reja asosida	Munozara, test, anketa	
13	Bo'sh o'zlashtiruvchi o'quvchilarning ruhiy dunyosidagi nuqsonlarni aniqlash va ularga yordam berish	Reja asosida	Test, suhbat	
V.Psixologik ma'rifat va tashviqot ishlari				
1	O'qituvchilarga uo'quvchilarga xalq ta'limi tizimida psixologik xizmat haqida tushuncha berish	Sentabr	Ma'ruza suhbat	

2	Pedagogik kengashlarida psixologiya fani yutuklari va muammolari bo'yicha ma'ruza qilish	Pedagogik kengashda	Ma'ruza	
3	Ota-onalarga bolalarning individual psixologik xususiyatlari hakqda tushuncha berish	Ota-onalar majlislarida	Suhbat, anketa, test	
4	O'quvchilarga psixologiya fani va uning rivojlanishi haqda ma'lumot berish	To'garak mashg'ulotlarida	Ma'ruza	
5	Ota-onalarga oiladagi shaxslararo munosabat tugrisida tavsiyalar berish	Ota-onalar majlisida	Anketa so'rovnoma	
6	9- sinf o'quvchilariga oila psixologiyasi haqida tasavvur va bilimlar berish	Yil davomida	Oilaga ma'naviy tayyorgarliklarini aniqlovchi test	
VI.Kasb-hunarga yo'naltirish ishlari				
1.	Barcha sinf o'quvchilariga turli xil kasb-hunarlar hakqda tushuncha berish	Tadbirlar rejasi asosida	Test, anketa	
2	"Kasb-tanlash" ko'rgazma stendini tayyorlash	Avgust		
3	"Kim bo'lsam ekan?" mavzusida o'quvchilar bilan davra suhbati o'tkazish	Sinf majlislarida	Suhbat	

4	"Ilg'or kasb egalari" bilan uchrashuvlar tashkil qilish	Reja asosida	Uchrashuv	
5	Kasb-hunar kolleji va akademik litsey talabalari bilan uchrashuvlar uyushtirish	Hamkorlik rejasi asosida	Uchrashuv	
6	Mehnat faxriylari bilan suhbatlar tashkil qilish	Reja asosida	Uchrashuv	

Maktab psixologi: _____

Yanvar

№	Bajariladigan ishlar mazmuni	Mas'ul shaxs	Bajarish vaqti	Bajarish haqida belgi
1	DDS metodikasini 9-sinflarda olish va tahlil qilish.	Psixolog		
2	11-sinf o'quvchilaridan kasb tanlash bo'yicha insho olish.	Psixolog va ona tili adabiyoti o'qituvchisi		
3	«Giyohvandlik illat» mavzusida 9-11 sinf o'quvchilari bilan birgalikda tadbir o'tkazish.	Psixolog va direktor o'rinbosari		
4	O'quvchilar orasida tartib intizomni saqlash va mustahkamlab borish to'g'risida huquqni himoya qilish xodimlari ishtirokida suhbat o'tkazish.	Psixolog va direktor o'rinbosari		
5	Sinf rahbarlari bilan suhbat olib borish.	Psixolog va direktor o'rinbosari		
6	Shaxs sifatlarini va kasbiy qobiliyatlarni o'rganish metodikasi	Psixolog		

7	Maktabga 6 yoshdan qabul qilingan 1-sinf o'quvchilarining o'qishga moslashuvi va rivojlanish dinamikasini o'rganish metodikasi	Psixolog va boshlang'ich sinf o'qituvchisi		
8	Sinf rahbarlari bilan past o'zlashtiruvchi o'quvchilar haqida suhbat olib borish.	psixolog		
9	O'quvchilar o'rtasida do'stlik va bir-biriga hurmatni yaxshilash uchun "Do'stlashish" mavzusida psixotrening o'tkazish.	psixolog		
10	Tuman miqyosida o'tkaziladigan psixologlar uyushmasining seminar mashg'ulotiga qatnashish.	Psixolog	Har oyning 10-sanasida	

Fevral

№	Bajariladigan ishlar mazmuni	Mas'ul shaxs	Bajarish vaqti	Bajarish haqida belgi
1	Xolland metodikasini 9-sinflarda o'tkazish va tahlil qilish.	Psixolog		
2	6-yoshli bolalarning tibbiy ko'rigini tashkil qilish va tahliliy xulosalarini tashxis markaziga yetkazish	Psixolog, hamshira		
3	"Kasblar festivali" va "Ochiq eshiklar kuni" tadbirlariga tayyorgarlik ko'rish va ularni o'tkazish bo'yicha chora-tadbirlar ishlab chiqish.	Psixolog-kasb-hunarga yo'naltiruvchi, sinf rahbarlari, tarbiyaviy ishlar bo'yicha direktor o'rinbosarlari		

4	Tuman miqyosida o'tkaziladigan psixologlar uyushmasining seminar mashg'ulotiga qatnashish.	Psixolog	Har oyning 10-sana-sida	
5	9-sinf bitiruvchilari o'rtasida AI. va KIIK ga qamrab olish bo'yicha so'rovnomalar o'tkazish hamda tahliliy xulosalarini tashxis markaziga yetkazish	Psixolog		
6	9-sinf bitiruvchilarining o'rta maxsus kasb-hunar ta'lim muasasalariga topshiriladigan hujjatlarini tayyorlash.	Psixolog		
7	Iqtidorli va tarbiyasi og'ir o'quvchilar bilan psixotrening mashg'ulotlarini o'tkazish	Psixolog		

Mart

№	Bajariladigan ishlar mazmuni	Mas'ul shaxs	Bajarish vaqti	Bajarish haqida belgi
1	«Tashkilotchilik va kommunikativ qobilivatini aniqlash» metodikasini 9-sinflarda o'tkazish va tahlil qilish.	Psixolog va kasb-hunarga yo'naltiruvchi		
2	9- va 11-sinf o'quvchilaridan kasb tanlash bo'yicha suhbat, anketa, yig'ilishlar, uchrashuvlar, konkurslar va viktorinalar o'tkazish	Psixolog va kasb-hunarga yo'naltiruvchi		
3	O'quvchilardan fanlar bo'yicha test sinovlarini olishga yordam berish	Psixolog		

4	"Xalqaro Xotin-qizlar bayramiga" bag'ishlangan tadbir o'tkazishda yordam berish	Xotin-qizlar qo'mitasi va psixolog		
5	"Navro'zi-olam"ga bag'ishlangan tadbir o'tkazishga yordam berish	Psixolog		
6	O'quvchilarda xotirasini rivojlantirish	Psixolog		
7	Sinf rahbarlari bilan suhbat olib borish	Psixolog		
8	Sinf rahbarlari bilan past o'zlashtiruvchi o'quvchilar haqida suhbat olib borish	Psixolog		
9	Maktab bo'yicha iqtidorli o'quvchilarni aniqlash va tahliliy xulosalarni tashxis markaziga yetkazish	Psixolog		
10	Tuman miqyosida o'tkaziladigan psixologlar uyushmasining seminar mashg'ulotiga qatnashish.	Psixolog	Har oyning 10-sana-sida	
11	Iqtidorli va tarbiyasi og'ir o'quvchilar bilan psixotrening mashg'ulotlarini o'tkazish	Psixolog		

Aprel

№	Bajariladigan ishlar mazmuni	Mas'ul shaxs	Bajarish vaqti	Bajarish haqida belgi
1	9-sinf o'quvchilari orasida "Qiziqishlar xaritasi" metodikasi (kengaytirilgan variant) ni o'tkazish va tahliliy xulosalarni tayyorlash.			

2	O'rta maxsus kasb-hunar ta'limi muassasalari bilan hamkorlik ishlarini kuchaytirish			
3	Maktabning 9-sinf bitiruvchilari bilan ota-onalar yig'ilishlarini ommaviy ravishda o'tkazishni tashkil qilish			
4	Tumandagi barcha o'rta maxsus va oliy ta'lim muassasalari "Ochiq eshiklar kuni" tadbiriga barcha 9-11-sinf bitiruvchilarini va ota-onalarni qatnashishini tashkil qilish.			
5	"Kim bo'lsam ekan?", "Men orzu qilgan kasb" va "Men kelajagimni qanday tasavvur qilaman?" mavzularida insholar tanlovini o'tkazish va g'olibni (1-, 2-, 3-o'rinni) aniqlab, tashxis markaziga yetkazish.			
6	PPD ko'rigini o'tkazish bo'yicha tayyorgarlik ishlarini olib borish va ota-onalarga taklifnomalar tayyorlash			
7	«Eng namunali o'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirish va psixologik tashxis xizmati» ko'rik tanlovini tashkil etish va o'tkazish.	Maktab ma'muriyati, psixolog		

8	Tuman miqyosida o'tkaziladigan psixologlar uyushmasining seminar mashg'ulotiga qatnashish.	Psixolog	Har oyning 10-sana-sida	
9	Iqtidorli va tarbiyasi og'ir o'quvchilar bilan psixotrening mashg'ulotlarini o'tkazish	Psixolog		

M a y

№	Bajariladigan ishlar mazmuni	Mas'ul shaxs	Bajarish vaqti	Bajarish haqida belgi
1	Tuman XTB buyrug'i asosida 6 yoshli bolalarning PPD ko'rigini o'tkazish bo'yicha buyruq va grafikni chiqarib tasdiqlatish.	Maktab direktori, psixolog		
2	9-11-sinf bitiruvchilariga o'rta maxsus, kasb-hunar va oliy ta'lim muassasalariga tavsiyanomalar berish.	Psixolog		
3	9-sinf bitiruvchilari uchun to'ldiriladigan tashxis xaritalari va kuzatuv daftarlariga eng so'nggi ma'lumotlarni to'ldirib tasdiqlatish.	Psixolog		
4	Barcha ma'lumotlarni yigib, tashxis markaziga hisobot berish	psixolog		
5	Tuman miqyosida o'tkaziladigan psixologlar uyushmasining seminar mashg'ulotiga qatnashish.	Psixolog	Har oyning 10-sana-sida	

6	Iqtidorli va tarbiyasi og'ir o'quvchilar bilan psixotrening mashg'ulotlarini o'tkazish	Psixolog		

Iyun

№	Bajariladigan ishlar mazmuni	Mas'ul shaxs	Bajarish vaqti	Bajarish haqida belgi
1	Bitiruvchilarning ta'limning keyingi bosqichiga jalb etilishi bo'yicha kunlik axborotlarni tashxis markaziga berib borish	Maktab direktori, psixolog		
2	9-sinf bitiruvchilarining o'rta maxsus kasb-hunar ta'lim muassasalariga topshiriladigan hujjatlarini tayyorlashni oxiriga yetkazish va o'rta maxsus ta'lim muassasalariga topshirish.	Direktor, sinf rahbarlari va Psixolog		
3	Tuman miqyosida o'tkaziladigan psixologlar uyushmasining seminar mashg'ulotiga qatnashish.	Psixolog	Har oyning 10-sanasida	
4	Iqtidorli va tarbiyasi og'ir o'quvchilar bilan psixotrening mashg'ulotlarini o'tkazish	Psixolog		

Avgust

№	Bajariladigan ishlar mazmuni	Mas'ul shaxs	Bajarish vaqti	Bajarish haqida belgi
1	9-sinf bitiruvchilarining ta'limning keyingi turiga jalb qilinishi bo'yicha kunlik axborotlarni berib borish.			
2	Maktab hududiga qarashli xonalarni aniqlash, ularning ko'rsatuv xaritasini ishlab chiqish.	Direktor o'rinbosari, psixolog	Avgust	
3	Maktabning 1-sinfiga qabul qilinadigan o'quvchilarni tashxis ko'rigidan o'tkazish va tahliliy xulosalar tayyorlash.	Psixolog va komissiya a'zolari		
4	Yangi qabul qilinadigan o'quvchilar ota-onalari bilan suhbat o'tkazish.	Psixolog		
5	Maktabda 1-Sentabr "O'zbekiston respublikasi mustaqillik kuni"ni nishonlashga qatnashish	Psixolog		
6	Yangi qabul qilinadigan o'quvchilar bilan maktab jamoatchiligi o'rtasida tartib intizom, o'qish to'g'risida suhbat o'tkazish	Psixolog		
7	Yangi qabul qilinadigan o'quvchilarning hujjatlarini ko'rib chiqish va kamchiliklarni aniqlab ko'rsatmalar berish.	Psixolog va sinf rahbari		

8	Maktab hududidagi barcha alohida ehtiyojga ega bolalarni (0-18 yoshdagi) aniqlab nomma-nom ro'yxatini tayyorlab ma'lumotlarni tashxis markaziga yetkazish.			
9	Tuman miqyosida o'tkaziladigan psixologlar uyushmasining seminar mashg'ulotiga qatnashish.	Psixolog	Har oyning 10-sana-sida	
10	Iqtidorli va tarbiyasi og'ir o'quvchilar bilan psixotrening mashg'ulotlarini o'tkazish	Psixolog		

Sentabr

№	Bajariladigan ishlar mazmuni	Mas'ul shaxs	Bajarish vaqti	Bajarish haqida belgi
1	Ta'limning keyingi bosqichiga jalb etilgan 9-sinf bitiruvchilarining nomma-nom ro'yxatini tayyorlash va tashxis markaziga yetkazish.	Psixolog		
2	Har bir o'quvchi uchun yuritiladigan "Psixologik-pedagogik tashxis daftari"ni ko'zdan kechirish va to'ldirish.	Psixolog		
3	Har bir 9-11-sinf bitiruvchisi uchun "Psixologik-pedagogik tashxis xaritasi"ni yuritish.	Psixolog		

4	"Qiziqishlar xaritasi" metodikasini o'tkazish.	Psixolog		
5	Maktabdagi iqtidorli o'quvchilarni aniqlash va "Iste'dod" bankini yaratish.	Psixolog		
6	Tuman miqyosida o'tkaziladigan psixologlar uyushmasining seminar mashg'ulotiga qatnashish.	Psixolog	Har oyning 10-sana-sida	
7	Iqtidorli va tarbiyasi og'ir o'quvchilar bilan psixotrening mashg'ulotlarini o'tkazish	Psixolog		
8	korreksiyaga muhtoj bolalar bilan psixotrening o'tkazish	Psixolog		

Oktabr

№	Bajariladigan ishlar mazmuni	Mas'ul shaxs	Bajarish vaqti	Bajarish haqida belgi
1	1-Oktabr «O'qituvchilar va murabbiylar» kuni bayramiga bag'ishlangan tadbirga qatnashish va o'tkazish	Psixolog		
2	Umumta'lim maktablari bitiruvchilarini ta'limning keyingi bosqichiga jalb etish yakunlari	Psixolog		
3	"Kasbiy motivatsiyani aniqlash metodikasi.	Psixolog		
4	Sinf rahbarlari bilan ishlash	Psixolog		

5	Past o'zlashtiruvchi o'quvchilar ro'yxatini olish va sababini aniqlash	Psixolog		
6	"Eng namunali kasb-hunarga yo'naltirish va psixologik-pedagogik tashxis xizmati" ko'rik tanlovi	Psixolog		
7	Past o'zlashtiruvchi o'quvchilar ro'yxatini olish va profilaktik ishlar olib borish.	Psixolog		
8	Kasal o'quvchilar ro'yxatini olish.	psixolog		
9	Tuman miqyosida o'tkaziladigan psixologlar uyushmasining seminar mashg'ulotiga qatnashish.	Psixolog	Har oyning 10-sana-sida	
10	Iqtidorli va tarbiyasi og'ir o'quvchilar bilan psixotrening mashg'ulotlarini o'tkazish	Psixolog		

Noyabr

№	Bajariladigan ishlar mazmuni	Mas'ul shaxs	Bajarish vaqti	Bajarish haqida belgi
1	1-chorakda o'quvchilarning o'zlashtirishlarini aniqlash, o'qish jarayonida orqada qolish sabablarini o'rganish.	Psixolog		

2	Pedagogik kengashda qatnashish va pedagogik jamoadagi muhitni sog'lomlashtirish sohasida munosabatlarini bildirish	Psixolog		
3	O'quvchilarning xotirasini va temperamentini tekshirish bo'yicha psixologik testlar o'tkazish.	Psixolog		
4	Buyuk siymolarning axloq va oilaviy hayoti xususidagi fikrlari to'g'risida tushuncha berish (Termiziy o'gitlari)	Psixolog		
5	9-sinflarda kasb tanlash mavzusida insho olish.	Psixolog		
6	Sinf rahbarlari bilan suhbat olib borish	Psixolog		
7	DDS metodikasi			
8	2-11-sinf o'quvchilarining chuqurlashtirilgan tibbiy ko'rigi.			
9	Kelgusi yil ish rejasi loyihasini tuzish.			
10	Tuman miqyosida o'tkaziladigan psixologlar uyushmasining seminar mashg'ulotiga qatnashish.	Psixolog	Har oyning 10-sana-sida	
11	Iqtidorli va tarbiyasi og'ir o'quvchilar bilan psixotrening mashg'ulotlarini o'tkazish	Psixolog		

Dekabr

№	Bajariladigan ishlar mazmuni	Mas'ul shaxs	Bajarish vaqti	Bajarish haqida belgi
1	O'quvchilarning kasbiy yo'nalganligini aniqlash metodikasini 9-sinflarda o'tkazish va tahlil qilish.	Psixolog		
2	Bolalarning kattalar, o'qituvchilari va tengdoshlari bilan muomala qilishini kuzatib borish.	Psixolog		
3	"Yil maktab psixologi" ko'rik tanlovining tuman bosqichiga tayyorgarlik ko'rish.	Psixolog		
4	Sinf rahbarlari bilan o'quvchilarning o'qish faoliyatlari yuzasidan suhbatlar o'tkazish	Psixolog		
5	8-dekabr "Konstitutsiya kuni"ga bag'ishlangan tadbir o'tkazishda yordam berish	Psixolog		
6	Yangi yil bayramini o'tkazishda yordam berish va qatnashish.	Psixolog		
7	Sinflarda o'tkaziladigan ota-onalar majlislariga qatnashish.	Psixolog		
8	Tuman miqyosida o'tkaziladigan psixologlar uyushmasining seminar mashg'ulotiga qatnashish.	Psixolog	Har oyning 10-sana-sida	
9	Iqtidorli va tarbiyasi og'ir o'quvchilar bilan psixotrening mashg'ulotlarini o'tkazish	Psixolog		

GIPERAKTIV BOLALAR UCHUN KORREKSION DASTUR TUZISH[1]

Hozirgi kunda diqqat yetishmasligi va giperaktivligi sindromi bir qator olimlar tomonidan o'rganilgan. Ularning ko'rsatishicha, bu sindromning kelib chiqishiga onaning homiladorlik davrida va tug'ruq jarayonidagi qiyinchiliklar, bu davrda noto'liq ovqatlanish va ko'p asabiylashish, ota va onaning spirtli yoki narkotik moddalarni qabul qilish, ilk bolalikdagi somatik kasaliklar (og'ir diatez, dispepsiya), jismoniy va psixik jarohatlar sabab bo'lishi mumkin.

Keyinchalik matnda diqqat yetishmasligi va giperaktivligi sindromi DE va GS deb beriladi.

Giperaktivlikning asosiy belgilari – diqqatning chalg'ishi va qo'zg'alishning tormozsizligidir. Giperaktiv bola impulsivdir va hech kim uni keyingi daqiqada nima qilishini aytib bera olmaydi, buni uning o'zi ham bilmaydi. U oqibatini o'ylamay harakat qiladi, lekin yomonlikni o'ylamaydi va o'zi aybdor bo'lgan voqea uchun chin dildan xafa bo'ladi. U jazoni yengil kechiradi, xafagarchiliklarni eslamaydi, adovat saqlamaydi, tengdoshlari bilan tez-tez urishadi va ko'p o'tmay yarashib oladi.

DEGS li bolalar bilan olib boriladigan psixokorreksion va rivojlantiruvchi dastur o'z ichiga kompleksli yondoshuvni, ya'ni psixolog – o'qituvchi – ota-ona hamkorligini qamrab olishi zarur. Diqqat yetishmasligi va giperaktivligi sindromini korreksiyasi dasturi o'z ichiga uning asosiy belgilari (giperaktivlik, impulsivlik, diqqatning buzilishi)ni va ikkilamchi belgilari bilan ham ishlashni o'z ichiga olishi kerak. Xususan, N.N.Zavadenko ularga koordinatsiyaning buzilishi, shaxslararo muloqot sohasidagi buzilishlarni, xulq-atvorning buzilishi, emotsional soha buzilishlarini kiritishni taklif qiladi.

Ishning umumlashgan tizimi quyidagi jihatlarni qamrab olishi mumkin:

1. Jismoniy reabilitatsiya.
2. O'zini-o'zi ongli boshqarish ko'nikmalarini shakllantirish.
3. Kommunikativ ko'nikmalarni rivojlantirish.
4. Salbiy emotsiyalar korreksiyasi.

[1] Asqarova N.A. Giperaktiv va diqqat yetishmasligi sindromli bolalarning psixologik xususiyatlari. Magistrlik dissertatsiya.–T.2009. 80 b. Ilmiy rahbar: Z.T.Nishonova

5. Sindrom tizimidagi yetishmaydigan funksiyalarni rivojlantirish.

DEGS li bolalarning jismoniy reabilitatsiyasi tana sezgilarini rivojlantirishga, harakat koordinatsiyasi va ularni muvofiqlashtirishni ishlab chiqishga, sklet va nafas muskullarini ixtiyoriy bo'shashtirish bilimlarini rivojlantirishga qaratilgan bo'lishi zarur. Shuni alohida ta'kidlash joizki, bu boradagi qo'zg'alish va giperaktivlikni pasaytiradigan katta jismoniy ish (vazifa) haqidagi fikr noto'g'ridir. Bu bolalarning asab tizimi shunday tuzilganki, ham emotsional, ham jismoniy ortiqcha zo'riqish, charchoq belgisi bo'lgan maqsadsiz faollikni yanada rivojlanishiga imkon beradi. Shuning uchun DEGSli bolalarga aerobika ko'rinishidagi jismoniy mashqlar tavsiya etiladi. Ular yurak-qon tomirlarini va nafas tizimining faoliyatini yaxshilaydi, chidamlilikni oshirishga yordam beradi. Bundan tashqari bu bolalar kuchli ifodalangan emotsional tarkibli o'yinlarni o'ynamasliklari kerak. Sportning suzish, chang'ida uchish turlari foydalidir.

Metodik uslublar va texnologiyalar

1. O'zini - o'zi boshqarishning usullariga relaksatsiya, vizualizatsiya orqali o'rgatish.
2. Reaksiyaning tezligi, hatti-harakatlarning koordinatsiyasini rivojlantirish uchun o'yinlar.
3. Taktil o'zaro harakatni rivojlantirish uchun mashqlar.
4. Emotsional holatini tushunishga va ifoda etishga o'rgatuvchi psixogimnastik etyudlar.
5. Diqqatni barqarorlashtiruvchi va xotirani rivojlantiruvchi mashqlar.
6. Hamkorlikda harakat qilishni o'rgatuvchi mashqlar.
7. Salbiy emotsiyalarni bartaraf etishga yo'naltirilgan mashg'ulotlar.
8. Xulq- atvorni ixtiyoriy boshqarishni rivojlantiruvchi mashqlar.
9. Kommunikativ ko'nikmalarni shakllantiruvchi mashqlar.
10. Emotsional zo'riqish va qo'rquvni pasaytiruvchi o'yinlar.

I -Mashg'ulot.

1-mashq. "Tanishuv".

Maqsad.

- guruh a'zolariga bir-birlari bilan tanishib olish imkonini berish, yangi sharoitga moslashishga yordam berish.

- Guruhda samarali ishlashning muayyan qoidalari va treningning asosiy maqsadi bilan tanishtirish.

Ishtirokchilar doira bo'lib o'tiradilar. Ularning har biri o'z ismini aytadi va xohlasa o'ziga biror taxallus tanlaydi. Ismlar yana bir bor takrorlab chiqiladi.

2 -mashq. "Kelinglar salomlashamiz".

Maqsad. Mashq tanishuvni davom ettirishga va guruhda iliq psixologik muhit yaratishga mo'ljallangan.

Mashq boshida salomlashuvning turli usullari real mavjud va hazil ko'rinishidagilari haqida gapiriladi. Bolalarga yelka, orqa, qo'l, burun, yonoq bilan ko'rishish va o'zlarining boshqacha ko'rishish usullarini topish tavsiya etiladi.

3- mashq. "Iloncha".

Maqsad. Epchillik va kordinatsiyani, hamkorlikda harakat qilish ko'nikmasini rivojlantirish.

O'yinning borishi: ishtirokchilardan boshlovchi saylanadi va ishtirokchilar bir- birini qo'lini ushlab tashkil qilgan "iloncha" boshiga turadi. Boshlovchi birdaniga burilishlar, aylanishlar qilib yuguradi. Uning maqsadi -- ishtirokchilarning qo'llarini qo'yib yuborishlariga erishish. Bunday bolalar o'yindan chiqadilar.

"Iloncha"ning oxirida kim qolsa o'sha g'olib bo'ladi.

Izoh: Trener o'yinning borishini kuzatib turadi va o'yin qoidasini buzganlarni o'yindan chetlashtiradi.

Bir-birining qo'llarini ushlash zarurati vaziyatiga tushgan ishtirokchilar turli vaziyatlarda o'zini qanday tutish kerakligini, muloqotdan qo'rqmaslik, o'z harakatlarini muvofiqlashtirishni o'rganadilar.

4- mashq. "Botqoqdagi timsoh"

Maqsad: Maqsadga muvofiq harakat faolligini, diqqatni rivojlantirish va o'z emotsiyalari, xulq-atvorini boshqarishga o'rgatish.

Zarur moslamalar: kartondan yasalgan turli geometrik shakllardan botqoqdagi "do'ngliklar"yasaladi.

O'yinning borishi: Gilam bo'ylab "do'ngliklar" qo'yib chiqiladi. Ishtirokchilar - "ovchilar" do'nglikdan do'nglikka iloji boricha shovqinsiz sakrab timsohni tutadilar. Timsoh rolini trener ijro etadi va

shovqin solgan "ovchini" tutadi va o'yindan chiqaradi. Shuningdek o'yinni murakkablashtirib borish mumkin. Masalan, "Kunduz" komandasi berilsa "ovchilar" doira shaklidagi do'ngliklarda, "Tun" deyilsa to'rtburchak do'ngliklarda harakat qilishlari zarur bo'ladi. Bu esa o'z xulq-atvorini boshqarish ko'nikmasining rivojlanishiga yordam beradi.

5-mashq. "Eng yaxshi do'stning rasmi"

Maqsad: Tahlil va o'zini-o'zi tahlil qilishni rivojlantirish.

Bolalarga o'zining eng yaxshi do'stini rasmini chizish topshirig'i beriladi. So'ng suhbat o'tkaziladi:

- Sen kimni eng yaxshi do'sting deb hisoblaysan?
- U qanday xususiyatlarga ega?
- Seni yaxshi do'st deb hisoblashlarini xohlaysanmi?
- Buning uchun nima qilish va o'zini qanday tutish kerak?

Umumiy muhokama jarayonida quvnoq muloqot qoidalari shakllanadi va ular ishtirokchilar tomonidan vatmanga yozib boriladi. Masalan:

- Do'stlaringga yordam ber.
- Ular bilan bo'lishishga, o'ynashga va birgalikda dars tayyorlashga o'rgan.
- Do'sting yomon ish qilayotgan bo'lsa uni to'xtat. Agar u nohaq bo'lsa unga ayt.
- Urishma, arzimagan narsalar uchun bahslashma, barcha bilan inoq bo'lib o'yna.
- Agar xato qilgan bo'lsang, uni tan olishga qo'rqma va uzr so'ra.
- Boshqa bolalarning maslahati va yordamini xotirjam qabul qil.
- Kimdir yutqazsa suyunma, unga yordam ber.
- Agar o'zing yutqazsang boshqalarga jahl qilma, balki keyingi safar yutarsan va h.

6-mashq. "Muskullarni bo'shashtirish"

A) Nafas oldirish mashqi "Shamol".

Ishtirokchilar oldiga shar, shag'am yoki par qo'yiladi, ularni sekin-asta chuqur nafas olib, og'iz orqali sekin chiqaradilar. Bunda oldilaridagi buyumlarga qarab boshlarini egmasdan puflaydilar. Keyingi safar buyumlar uzoqlashtirib boriladi.

B) Cho'zilish "Chayqalayotgan daraxt" (ildizlar – oyoqlar, poya – tana, shoxlar – qo'l va bosh). Har bir ishtirokchi o'zini turli daraxt timsolida tasavvur qilib, shamoldagi daraxt harakatlarini bajaradilar. Avvaliga qattiq bo'ron esib keyin sekinlasha boshlaydi.

V) Relaksatsiya . Yoqimli musiqa ostida ishtirokchilar gilam ustida "uxlayotgan mushukchaday" yotib dam oladilar, sekin-asta uyqudan uyg'onayotgan mushukning harakatlarini bajaradilar.

7-mashq. Xayrlashuv.

Maqsad: Trening barcha kuni bir xil xayrlashuv bilan yakunlanadi. Bir xil xayrlashuv tadbiri bolalarni birlashtiradi va treningni barcha kunlarini bitta dasturga bog'laydi.

Bolalarga xayrlashuvning bitta marosimini o'ylab topish taklif etiladi.

TORTINCHOQ BOLALAR UCHUN KORREKSION DASTUR TUZISH [1]

Notanish kishilar bilan muloqotda yoki biroz bo'lsa-da diqqat markazida bo'lib qolgan vaziyatdarda doim xijolatda bo'ladigan, uyatchan kishi tortinchoq deb ataladi. Tortinchoqlikning sinonimlari, bu – jur'atsizlik, kamgaplik, ijtimoiy qo'rquv, ijtimoiy xavotir, introversiya, muloqotdan hadiksirash, xulq-atvordagi erkinsizlik.

Tortinchoqlik sifatining qarama-qarshi qutbidagi ijobiy va salbiy tusdagi xususiyatlar o'rtasidagi farqni quyidagicha formulalarda ifodalash mumkin:

O'zini past baholash + hatti-harakatlarning boshqalar tomonidan qanday baholanishidan o'ta qayg'urish = **tortinchoqlik;**

– O'zini boshqalar bilan teng baholash + hatti-harakatlarning boshqalar tomonidan qanday baholanishidan qayg'urish = **dadillik;**

– O'zini boshqalardan yuqori baholash + hatti-harakatlarning boshqalar tomonidan qanday baholanishidan, umuman qayg'urmaslik = **surbetlik;**

Umumiy ravishda "tortinchoqlik" hodisasini tushunchalar darajasida psixolingvistik tahlil qilish natijasida quyidagi xulosalarni shakllantirish mumkin, deb hisoblaymiz:

1. Tortinchoqlik uyatchanlik bilan chambarchas bog'liq

[1] "SH.Do'stmuhamedova, Z.T.Nishonova, P.S.Ergashev, I.G'.Rahimova "Kichik maktab yoshidagi bolalarda tortinchoqlik psixokorreksiyasi" .Monografiya.T. 2014.

bo'lishiga va tarkibiy tuzulishiga ko'ra uni doimo o'z ichiga olishiga qaramay undan sifat jihatdan farqli hodisadir:

2. Tortinchoqlik darajasining pastligi ikki bir-biriga o'xshamagan shaklda – dadillik va dag'allik shaklida ifodalanib, ularni aniq tasniflash uchun odamning boshqalar bilan o'zi o'rtasidagi farqni qanday tushunishi hamda o'zining harakatlariga boshqalar beradigan bahoga e'tibor darajasi mezon qilib olinishi o'rinlidir.

Tortinchoq bola bilan olib boriladigan korreksiya ishlarining maqsadi, ularni tashqi olam bilan, uni o'rab turgan odamlar to'laqonli muloqotga kirishishini ta'minlashdan iborat. Buning uchun bolaning ota-onasidan birini, yaxshi tushuna oladigani tanlanadi, shuningdek, u qiziqadigan faoliyat va o'yin turi aniqlanadi. Tortinchoq bola yopiq xonaga o'xshaydi. faqat birinchi kichik oynasi ochiq, xolos. Korreksiyada bu imkoniyatdan foydalanib qolish kerak, agar bu natija bermasa ayrim sabablarga ko'ra psixolog bolani yanada yomon tomonga o'zgarishga yo'l qo'ymasligi zarur. Korreksiyaning bu prinsiplari tortinchoq bola bilan olib boriladigan tuzatish ishlarida foyda beradi:

– Bu holatda olib kelingan sabablar aniqlanadi.

– Bolada ota-onasi, o'rtoqlari bilan muloqotga ehtiyoj uyg'otish;

– Bolani oila, maktab va o'rtoqlari bilan muloqotda bo'lishini ta'minlash.

– Bolani muloqotchanchanlikka o'rgatish.

Bolani korreksiya qilish judayam nozik ish bo'lib, uni bajarishda o'ta ehtiyotkor bo'lish kerak. Tortinchoq bolani diagnostika qilish quyidagicha bo'ladi:

1. Psixolog bola bilan birinchi uchrashuvda unga to'g'ridan-to'g'ri savol bermaslik (sening isming nima?), ko'ziga tik qaramaslik, qo'pollik qilmaslik gaplashishda bolaga ko'p savollar berib uni qo'rqitib yubormaslik kerak. Muloqotga kirishishni yoqtirmaydigan bola uni yana suhbatga tortishayotganini bilmasin.

2. Psixolog yo'l qo'yadigan hatti-harakatlar bolaning faoliyatiga mos bo'lishi ortiqcha urinishlar sodir qilmasligi zarur. Bolani nima bilan shug'ullanayotganini kuzatib, shu ish bilan shug'ullanishini ta'kidlab, boshqa o'yinlarni unga tavsiya qilmaslik kerak. Birinchi muloqotda bolaning qiziqishidan kelib chiqqan holda ish olib boriladi.

3. Bolani kuzatib turib, u o'ynayotgan o'yin ehtiyojlarini qay darajada qondirayotganini tekshirib boriladi va psixolog ham shu ishlarni amalga oshiradi. Bu paytda bolaning ko'ziga emas, o'yinchoqqa qarash mumkin. Buning natijasida psixolog bolada yoqimli taassurot qoldiradi. Agar bolaga koptokni dumalatish yoqsa, endi bu ishni psixolog bilan bajarish mumkin.

4. Keyinchalik ijobiy natijalarga erishilsa, bolaning qiziqishlarini kengaytirib borish mumkin. Psixolog o'yindan olgan quvonchini bolaga o'tkazishi va bir o'zi o'ynagandan ko'ra, birga o'ynagan afzalroqligini bolaga yetkazib bera olishi kerak.

5. Bu bosqichda yaxshi natijalar olingandan so'ng ota-ona korreksiya ishi yakunlanayapti, deb o'ylashadi. Lekin aynan shu vaqtda eng qiyin jarayon o'tayotgan bo'ladi. Bola muloqotga bo'lgan ehtiyojini uyg'otish va boshqa odamlar bilan ham muloqotga kirishi ta'minlanadi. Agar oxirigacha bola bilan shunday ishlar olib borilmasa, salbiy oqibatlarga olib keladi.

6. Faqatgina bola boshqa odamlar bilan o'z xohishi bilan muloqotga kirishganda, muloqotga kirishish ehtiyoji tug'ilganda va bolaning o'zi birinchi qoniqish hosil qilgandagina ishni murakkablashtirish, psixolog tomonidan yangi o'yin va metodlar kiritiladi.

7. Muloqotga kirishning murakkablashuvi asta-sekin amalga oshiriladi va o'zaro birgalikda olib boriladi. Bola muloqotga kirishish yo'llarini aniq-puxta bilib olganini aniqlash zarur.

8. Mashg'ulotning murakkablashuvida yangi elementlarni kiritishga judayam ehtiyotkorona qaraladi.

9. Bolani affektiv muloqotga kiritishni qat'iy nazoratga olinadi. Bu holning davomiyligi u ijobiy bo'lsa ham – bolaning kattalarga bo'lgan muloqotga kirishish ehtiyojini yo'q qilib yuborishi mumkin.

10. Bola bilan affektiv muloqotni o'rnatib, u bilan gaplashishda o'ta ehtiyotkor bo'lish kerak. Bu paytda uning boshqalar bilan nizoga kirishishini oldini olish zarur.

11. Bola bilan affektiv muloqotni o'rnatish korreksiya qilishning asosiy vazifasi emas. Psixologning vazifasi bola bilan suhbatlashish emas, balki atrofdagi olam bilan muloqotga kirishishni ta'minlash.

Kichik maktab yoshidagi bolalarda tortinchoqlik hissi namoyon bo'lishida oila muhitining bevosita ta'siri mavjud, aynan ota va ona dastlabki ijtimoiy ko'nikmalarni bola ongiga singdiruvchi, uning

irodasini charxlovchi insonlardir. Oilaning to'liq bo'lishi, ya'ni unda ham ota, ham onaning tinchlik-totuvlikda yashashlari va unda normal insoniy munosabatlar, sog'lom ma'naviy muhitning mavjudligi bolaning har tomonlama yaxshi rivojlanishi, sog'lom aqlli, kuchli iroda sohibi bo'lib yetishiga imkon beradi.

Shuningdek, oilada bu davrda tortinchoqlikning yuzaga kelishida ota-ona tomonidan farzandga tarbiya berishida va muomala qilishidagi kamchiliklar ularda tortinchoqlik hissini shakllanishiga sabab bo'lib qoladi. Bolada tortinchoqlikni bartaraf etishda yuqoridagi berilgan mutaxassisning bola bilan ishlashdagi tavsiyalar o'zigina yetarli emas, yuqori natijalarga erishmoqchi bo'lsak, ularning ota-onalari bilan ham psixologik ishlar olib borish zarurdir.

Tortinchoq bolaning ota-onasi bilan ishlaganda psixokorreksiya ishlarini olib borish judayam qiyin, chunki ular boladagi psixik buzilishlarni bilishmaydi va undan tashqari elementar psixologik bilimlardan xabardor emas.

V.E.Kagan ota-onalar bilan psixokorreksion ishlarni olib borishda bir necha maslahatlar berib o'tgan. Bu maslahatlar nafaqat tortinchoq bolalarning ota-onalariga, tortinchoq ota-onalarga ham mo'ljallangan. Psixologning bola bilan o'rnatgan dastlabki muloqotidan so'ng ota-onalar o'z bolalarining hatti-harakatlaridagi keskin buzilishlarni tushunib, o'z bolasini boshqa bolalardan farqlaydi. Ota-ona va bolaning o'zaro hamkorlikdan asosiy maqsadi farzandlarining harakatlarini tushunish emas, balki ko'proq muloqotda bo'lishdir.

Odatda psixologik maslahatni olib borayotgan psixolog ota-onaga to'g'ri tushuntirish ishlarini yurgizadi va individual yondoshgan holda ish olib boriladi. Masalan: ota-onalarning ba'zilari farzandlarining shaxsiy xarakter xususiyatlaridagi holatlarni erkin namoyon qila olmaslik, ya'ni "men" obrazini ochiq ko'rsata olmaslik paytlarida nimalar qilish kerak, deb so'raganlarida, ularga javoban, olam bolaga tushunarsiz va qo'rqinchli ekanligini tushuntiriladi. Ba'zi bir hayotda sodir bo'layotgan voqealarni noto'g'ri talqin qiladi. Bola odamlarga mavjudot sifatida emas, predmet sifatida qaraydi, undan faqat o'zini "men" deb atamaydi, balki boshqalarni ham hech kim deb atamaydi. "men"ni bilish uchun odamlar ichida bolaga bajarayotgan hatti-harakatlarni sekin tushuntirib boriladi. Asta-sekin bola o'zgara boshlaydi, asosiysi – bolani "men"

deb gapirishga majburlamaslik kerak. Bunda bola boshqalarni ham "men" deb chaqirishi bilan, o'zini esa "sen" deb chaqiradi. Bolaga insonlarni anglatuvchi ular, sen, u, amaki, odamlar so'zlari tushuntiriladi. Busiz bola "men" so'zinin to'g'ri qo'llay olmaydi.

Buning davomiyligi sifatida ota-onalarga bolaning turli narsalarning shovqinidan qo'rqish, ovqat tanlashidan, har hil yangiliklardan qo'rqish xususiyatlari namoyon bo'lishi tushuntiriladi. Bunday ko'rsatmalarni olgan ota-onalar ozroq ko'ngillari taskin to'adi.

Ota-onaga bola bilan ishlash haqida ko'rsatma berishdan maqsad bolaning ongini oshirishdir. Agar ota-ona bola bilan muloqotga kirishganda, ota-ona qo'pollik ko'rsatsa ham, ular orasidagi devor, to'siq mustahkamlanishiga olib keladi. Bundan tashqari bolaning uyatchanligi faqatgina bir chekkada o'tirishda, hech kim bilan muloqotga kirishmaslikda, itoatkor bo'lishdagina emas, balki xatolarga yo'l qo'yish oqibatida qaysarlik, o'jarlik kuchayadi.

Bu faqat ular o'rtasidagi devorning o'sishiga emas, balki bolaning hatti-harakati ota-onaning g'ashini keltirishi mumkin. Ota-ona bilan olib borilgan psixokorreksion muolaja yordamida ular psixologga yordam berib boradilar. Korreksiya olib borishning keyingi bosqichida ijobiy natijalarga erishish sekinlashadi. Kattalar yo'qotilgan oila a'zosining o'rnini bosa olishi kerak. Ayrim paytlarda kattalar bolani kasal deb hisoblamay, bolaga ko'proq salbiy ta'sir ko'rsatadilar. Masalan: qo'rqoq bolaga qo'rqinchli, vahimali hikoyalar so'zlab beradilar.

Keyingi bosqich o'z ichiga psixoterapiya va oilani individual yoki guruhiy ta'lim berishni oladi. Ayrim paytlarda oilani tanishtirib bir mustaqil guruh tashkil qilinadi. Ular o'zaro ma'lumotlar almashib, bolani to'g'ri parvarish qiladilar.

Uyatchan bolani korreksiya qilishda qo'l keladigan metodika ota-onaga o'rgatib bola bilan birgalikda ish olib boriladi. Uyatchan bolani qiyin hatti-harakatini korreksiya qilish qiyin bo'ladi. Bunda bola bilan to'g'ri ish olib boriladi. Ota-ona bilan hamkorlik psixoterapevtik korreksiya qilinadi. V. Kagan bolada "foydali" xulq-atvor stereotiplarini shakllantirishda: "... bir necha oy mobaynida 5,5 yoshga to'lgan qizning tirnog'ini olishga bermaydi", bunda haftada ikki marotaba olti yoshga to'lgan bolalar o'sgan tirnoqlarini oldirishlari takror-takror tushuntiriladi.

Olti yoshdan keyin doimo onasining yoniga kelib tirnog'ini olib tashlashini so'raydi. Lekin xuddi shu metod bilan bir bolada tish yuvish muammosi hal qilinadi. Lekin u to'xtamasdan tishini tozalaveradigan bo'lib qoladi. Bunda uni ishontirish "formulasiga" kechqurun yoki ertalab degan so'zlar kiritilmagan bo'ladi. Bolaning rivojlanishi mobaynida uning ichki olami dunyoqarashida o'zgarish ro'y beradi. Shuning uchun ham tengdoshlari orasida (men)ni tan olishi, o'zining o'rnini topa olishi asosiy masala bo'lib qoladi. Tortinchoq bola boshqalardan farqli o'zining kamchiligi haqida rosa qayg'uradi. Vaqt o'tishi bilan bolaga ijtimoiy moslashuvni ta'minlay olmaymiz. Shuning uchun bog'cha va maktabga borishini ta'minlashimiz zarur.

Agar bola jamoaga moslashishida qiyinchiliklarga duch kelsa, unda psixologga murojaat etiladi. Uyatchan bola bilan ish olib borishning yakunlovchi bosqichi bolani kasallikka olib kelgan sabablarni ota-onaga tushuntirish kerak. Bunda, qayta takrorlamaslikka e'tibor berish kerakligi tushuntirish ishlari orqali kelajakdagi yanada salbiy oqibatlarning oldini olgan bo'lamiz.

YOLG'IZLIK HISSINI BOSHDAN KECHIRAYOTGAN O'SMIRLAR BILAN ISHLASH[5]

Yolg'izlik – bu shunday o'tkir hissiy kechinma sanaladiki, u o'z-o'zini anglashning muayyan bir shaklini aks ettiradi va shaxsning ichki dunyosidagi munosabatlar tizimining parchalanishini ko'rsatib beradi.

Ota-onalar tomonidan bolaning ichki tabiatiga mos kelmaydigan hatti-harakatlarni bajarishga majbur qilish (masalan, musiqiy qobiliyati bo'lmagani holda musiqani o'rganishga majbur qilish) bolada hissiy qo'rquv holatini vujudga keltiradi. Bir tomondan ota-onasini unga barcha sharoitni yaratib berganliklari uchun yaxshi ko'rsa, boshqa tomondan ularga nisbatan xohishlarini amalga oshirishga to'sqinlik qilganlari uchun nafrat hissi shakllana boshlaydi. Bolaning ongida dushmanlikka yo'l qo'yilmaydi, shunda xavfsirash hissi paydo bo'ladi, biroq u ham ong ostiga siqib chiqariladi. Asta-sekin turli xil psixologik himoya mexanizmlari shakllana boshlaydi, ulardan biri – ijtimoiy ma'qullangan roldir. Ongda esa yolg'izlik, tashlab qo'yilganlik, uni tushunmaslik hissi

[5] Mullaboyeva N.Sh.O'smirlarda yolg'izlik hissi psixokorreksiyasi va psixoprofilaktikasi. Ps.f...PhD dis.-T, 2019. Ilmiy rahbar: Z.T.Nishonova

qoladi va shaxsning bu his butun hayoti davomida uni tark etmasligi mumkin. Hatto atrofida qarindoshlar, hamkasblar, do'stlar ko'p bo'lsa ham bu his uni ta'qib etaveradi.

Birinchi mashg'ulot

Mavzu: Men kimman?

Maqsad: Ishtirokchilarga o'zining yolg'izlik sababini anglashga ko'maklashish va uni yengib o'tish imkoniyatini berish.

Mashg'ulotning borishi:

Salomlashish.

1- mashq. "Ob-havo ma'lumoti"

Maqsad: Guruhdagi har bir ishtirokchining emotsional holatini aniqlash.

Yo'riqnoma: "Bir varaq oq qog'oz, qalam oling va o'zingizning kayfiyatingizga mos keladigan rasm chizing. Siz "yomon ob-havo" yoki "kuchli dovuldan ogohlantirish" berishingiz mumkin, ehtimol siz uchun quyosh charaqlab kelayotgandir".

2- mashq. "Yolg'izlik haqida afsonalar(uydirmalar)"

Maqsad: Ishtirokchilarga o'z yolg'izlik sabablari haqida o'ylashga imkoniyat berish.

Yo'riqnoma: Guruh a'zolari uchta kichik guruhga birlashadi, har bir guruh oldindan tayyorlab qo'yilgan ma'lumotni oladi. 10 daqiqa mobaynida ushbu ma'lumot muhokama etiladi, hamma o'z fikrini bildiradi. So'ngra, hamma yana umumiy davraga qaytadi va munozara davom etadi: kimdir fikrlarning to'g'ri ekanligini isbotlashga urinadi, kimdir inkor qiladi.

Birinchi uydirma: Yolg'iz kishilar o'z aybiga ko'ra yolg'izdir, "sizga nimadir bo'lgan, sizda nimanidir to'g'rilash lozim".

Ikkinchi uydirma: Yolg'iz kishilar o'zlarini noto'g'ri tutganliklari uchun ham yolg'izdirlar. "sizning xulqingizni to'g'rilash kerak".

Uchinchi uydirma: Siz yolg'izsiz, chunki siz; ancha qarib qolgansiz, o'ta ozg'insiz yoki semirib ketgansiz, o'ta nochor yoki badavlatsiz, sizning bolalaringiz bor va hokazo.

3 -mashq. "O'z yolg'izligingizni chizib bering"

Maqsad: Ishtirokchilarga o'zining yolg'izlik sabablari haqida o'ylashga imkoniyat berish.

Oq qog'oz va rangli qalamlarni oling. O'zingizga yoqadigan rangli qalamni olib, chap qo'lda ixtiyoriy tarzda chiziqlar torting. Chizayotganda o'ylanmasdan, faqat ichki xohishga e'tibor qarating. Agar ma'lum vaqtdan so'ng boshqa rangdagi qalamni olishga ishtiyoq paydo bo'lsa, uni amalga oshiring. Har doim qalamni tanlash va chizishda ichki moyillikka qarang. Sizning turli rangli chiziqlardan iborat rasmingiz, sekin-asta varaqning hamma joyini egallashi, bo'sh joy qolmasligi lozim.

Rasm chizishni tugatgandan so'ng, unga e'tibor bering. Siz qaysi ranglardan foydalandingiz? To'q ranglardan tashqari, ochiq, hatto yorqin ranglardan foydalanganingizni ko'rib hayron bo'lmang.

Bu shundan guvohlik beradi-ki, biz ba'zan o'z kayfiyatimizni noxush kechinmalar orqali baholaymiz. Chap qo'l bilan o'z-o'zidan, beixtiyor chizgan rasmimiz bizning haqiqiy ichki holatimizni aks ettirishga yaqin keladi.

(Rasm chizishga 15 daqiqa beriladi).

Umumiy davrada muhokama etish uchun savollar:

1. Yolg'izlik siz uchun nimani anglatadi?
2. Siz juda yolg'iz ho'lganda nimani his qilasiz?
3. Bu tuyg'uni yengib o'tishda sizga nima yordam beradi?

4 -mashq. "Sharshara"

Maqsad: Emotsional (hissiy) zo'riqishni bartaraf etish.

Yo'riqnoma: "Qulayroq o'tirib oling va ko'zingizni yuming. 2-3 marta chuqur nafas oling va chiqaring. Tasavvur qiling, sharshara oldida turibsiz. Bu oddiy sharshara emas. Unda suv o'rnida, pastga mayin oppoq nur oqib tushayapti. Endi o'zingizni ana shu sharshara ostida turgandek his qiling, ajoyib oppoq nur boshingiz uzra tomchilayapti... Boshning peshona qismi va bo'yin mushuklari yengil tortayotganligini sezib turibsiz... Oppoq nur sizning yelkangiz, bel va gardaningiz uzra sirg'alib tushmoqda va sizdagi zo'riqishlar chekinib, yengil tortib borayapsiz. Nur sizning qo'lingiz, kaft va barmoqlaringiz, oyoqlaringiz va tovon bo'ylab oqadi va siz ajib bir tuyg'ularni boshdan kechirasiz. Bu g'aroyib yorug'lik nuridan iborat sharashara butun tanangizga yoyilib, siz yengil nafas olayapsiz va yoqimli his-tuyg'ular og'ushidasiz. Siz o'zingizni juda osoyishta his qilasiz, yengil tortasiz va tanangiz yangi kuch bilan to'lishadi...(30 soniya).

Endi yorug'lik sharsharasiga minnatdorchilik bildiring, chunki u sizni qushdek yengil qilib qo'ydi... Biroz gavdangizni to'g'rilang va ko'zingizni oching".

5- mashq. "Ob-havo ma'lumoti"

Maqsad: Guruhdagi har bir ishtirokchining emotsional holatini aniqlash.

Yo'riqnoma: "Bir varaq oq qog'oz, qalam oling va o'zingizning kayfiyatingizga mos keladigan rasm chizing. Siz "yomon ob-havo" yoki "kuchli dovuldan ogohlantirish" berishingiz mumkin, ehtimol siz uchun quyosh charaqlab kelayotgandir".

Refleksiya:

1. Siz qanday kayfiyatda ketayapsiz?
2. Trening yakunida kayfiyatingiz o'zgardimi?
3. Bugungi trening sizga nima berdi?

Xayrlashish marosimi

XAVOTIRLANUVCHAN BOLALAR UCHUN KORREKSION DASTUR TUZISH[6]

Bizga ma`lumki, ijtimoiy psixologik trening ta'sir ko'rsatish metodi sifatida jahon amaliyotida keng qo'llanilib kelinmoqda. Ijtimoiy psixologik trening – psixoterapiyaning murakkab hamda eng samarali metodlaridan biri bo'lib, uning muvaffaqiyatli o'tishi guruh a'zolarining istaklari, shu muammolarni tan olishi, nimanidir o'zlashtirishga intilishiga bog'liq bo'ladi. Treningning muvaffaqiyatli o'tishi kuzatuvchi yoki bajaruvchigagina emas, balki barcha guruh a'zolarining hamkorlikdagi faol harakatlarini talab etadi. Shu tufayli biz trening mashg'ulotini tashkil etishda barcha qatnashuvchilarning o'z bilimi, salbiy emotsiyalarini qabul qilishga tayyorlik darajasi o'rganib, bu holat o'z navbatida psixologik himoya va yangi xulq-atvorni shakllantirish shakli ekanligini tushuntirishga harakat qildik.

Guruhiy mashg'ulot o'zining qonun-qoidalariga ega, trening davomida ishtirokchilarning qoidalarga amal qilishlari ta'minlab borildi. Trening dasturini ishlab chiqish o'yin faoliyatining ma'lum bir dinamikasini tashkillashtirish hisobiga amalga oshirildi.

Trening mashg'ulotlarini tashkil etishda psixoterapevtik yo'nalishlar asos qilib olindi. Bu yo'nalishlar haqida oldingi

[6] Alimboyeva Sh.T. "O'smirlarda xavotirlanishning ijodiy tafakkurga ta'siri". Ps.f.n. dis.- T. 2012. Ilmiy rahbar. Nishonova Z.T.

bo'limda bayon etgan edik. Treningda qo'llanilgan metodlarning asosiy vazifalari quyidagilar bilan izohlanadi:

1) talabalarning emotsional tonusini oshirish;

2) shaxslararo munosabatlar jarayonida namoyon bo'ladigan muloqot ko'nikmalari va malakalarini hosil qilish;

3) shaxsning ijtimoiy-psixologik bilimdonligini kuchaytirish;

4) samarali muloqotda namoyon bo'ladigan zarur sifatlar, ijtimoiy ustanovkalarni shakllantirish, noadekvat jihatlarni korreksiya qilish;

5) o'z-o'zini to'laroq anglash, bilish hamda o'zgalarga nisbatan to'g'ri munosabatlarni shakllantirish qobiliyatini o'stirish;

6) umuman shaxsning ijtimoiy munosabatlarining ijtimoiy-psixologik vaziyatlarga mosligini ta'minlash va muvofiqlashtirish.

Psixologik treningning afzalliklari quyidagilarni tashkil qiladi:

1. Guruhda insonni kerakli tarzda o'z xulq-atvorini o'zgartirishga majbur qiladigan qo'shimcha stimullar ta'sir qiladi.

2. Guruhda inson o'zini psixologik himoyalangandek his qiladi. Chunki odatda guruh bilan ishlashda insoniy munosabatlarning ijobiy muhiti yaratiladi.

3. Guruh insonga yanada chuqurroq ochilishga yordam beradi va bu esa unga

yengillashish hissini beradi.

4. Guruh individda shaxslararo xulq-atvorning yangi adaptiv shakllarini paydo qiladi.

5. Guruh o'z-o'zini tushunishga ko'proq yordam beradi, chunki mijoz o'zini boshqalar bilan qiyoslab ko'radi. Natijada esa inson o'zi haqida yanada to'g'riroq tasavvurni shakllantiradi.

Shu tufayli biz talabalardagi shaxs xususiyatiga aylanib qolgan xavotirlanishni korreksiyalashda psixologik treningdan samarali foydalandik (7-ilova).

Xavotirlanish holatini korreksiya qilish ikki yo'nalishni e'tiborga oladi: xavotirlanish holatini egallash va uning salbiy oqibatlaridan xalos etish muammosi; muvaqqat shaxsiy tajriba sifatida xavotirlanishning o'rnashib qolish muammosi. Xavotirlanishni bartaraf etish o'zaro bir-biriga bog'liq va bir-birini taqozo etuvchi quyidagi bosqichlardan iborat:

1) talabaga o'zidagi kuchli xavotirlanish va hissiyotni boshqara olish usullarini o'rgatish;

2) talabaning o'z imkoniyatlarini kengaytirish, unda faoliyat samaradorligini oshiruvchi muhim bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirish, "mustahkamlik zahirasi"ni hosil qilish.

Shundan kelib chiqqan holda biz o'tkazilgan psixokorreksion mashg'ulot davomida asosiy uch sohaga e'tiborimizni qaratdik:

1. Emotsional blok.

Ushbu sohaning maqsadi shaxsning o'z kechinmalarini hech qanday baholashsiz qabul qilishga, o'z hissiyot va emotsional reaksiyalarini boshqara olishga o'rgatish hamda ishtirokchilarning emotsional yetukligini o'stirishdan iborat.

Ushbu soha o'z ichiga quyidagi vazifalarni qamrab oladi:

-emotsiyalar bilan tanishish;

-emotsiyalar namoyon bo'lishini anglash;

-emotsiyalarni ijtimoiy me'yorlarga mos keluvchi shaklda aks ettirish yo'lini ko'rsatish.

Emotsional sohada olib borilgan ishlarning o'ziga xosligi quyidagilardan iborat:

1) ish jarayoni ishtirokchilardan ochiq-oydinlikni talab qiladi, chunki emotsiyalar insonning eng muhim va asosiy kechinmalari bilan bog'liqdir;

2) boshqaruvchi-psixologdan mashg'ulot davomida ishonch va xavfsizlik hissini hosil qilish va saqlash uchun maxsus kuch va zo'riqishni talab etadi. Guruhiy ish jarayonining bir bosqichi sifatida tez-tez agressiya va zo'riqishni susaytirish uchun qo'shimcha mashqlar o'tkazib turishni taqozo qiladi;

3) ishtirokchilarning o'z muammolarini abstraktlashtirishlari va ma'lum himoya qobig'ini his qilishlari uchun o'rgatuvchi, treningli, o'yinli va informatsion shakllardagi ko'rsatma va usullardan foydalanildi.

Ushbu blokda gumanistik psixologiya, geshtaltterapiya, arteterapiya va o'yin terapiyalardan foydalanildi.

Vazifalardan kelib chiqib, ushbu blokni uch qismga bo'lish mumkin:

1) emotsiyalar bilan tanishish. Bu bosqichda emotsiyalar lug'ati kengaytirilib, emotsiya va vaziyatning muvofiqligi, emotsional soha va tana o'rtasidagi bog'liqlikni tushunish, turli hissiyot va emotsiyalarni baholamasdan qabul qilish mashqi amalga oshirildi;

2) emotsiyani aniqlash. Bu bosqichni amalga oshirishdan maqsad o'zi va o'zgalarning emotsional holatini his qila olish va tushunish malakalarini shakllantirishdan iborat:

3) emotsiyalarni aks ettirish usullari. Ushbu bo'limda alohida emotsiyalar bilan ishlashga urg'u berilib, uni ma'qul suratda yetkazish usuli izlandi. Shuningdek, diqqat emotsional holatlar differentsiatsiyasiga qaratildi. Masalan, g'azab yengil norozilik yoki kuchli jahl ko'rinishida aks etishi mumkin.

2. Kommunikativ blok. Ushbu bo'lim o'z mohiyatiga ko'ra muloqot ko'nikmalarini shakllantirish, tinglay olish, o'z fikrini erkin bayon etish malakalarini rivojlantirishga mo'ljallangan. Biz korreksion mashg'ulotlarda bu sohaga e'tibor qaratishimizga sabab, insonning atrofdagilar bilan erkin muloqotga kirisha olmasligi, shaxslararo munosabatlar jarayonida muammolarning mavjudligi undagi shaxs va vaziyat bilan bog'liq xavotirlanish darajasining ortishiga sabab bo'ladi. Muammoga boshqa tarafdan yondoshilsa, xavotirlanishning yuqori bo'lishi shaxs imkoniyatlarini cheklab, bu holat o'zgalar bilan muloqotga kirishish jarayonida ham aks etadi. Shu tufayli biz xavotirlanish holatini korreksiyalashda insonning kommunikativ tomonlariga ham e'tibor qaratishni lozim deb topdik.

Bunda ishtirokchilar qiziqishlarini ba'zan keyinga qoldirib, kerakli vaziyatda atrofdagilarga yon bosishlari mumkin. Bu sohadagi asosiy maqsad, shaxsda muloqot malakalarini shakllantirishdan iborat. Ushbu yo'nalish orqali talabalardagi kommunikativ mahoratni oshirishga harakat qilindi. Kommunikativ mahorat deyilganda quyidagilar nazarda tutiladi:

- xulq-atvorni izohlash, ya'ni kuzatuvchi haqida motivlarni ta'riflamasdan va baholamasdan xabar qilinadi. Kuzatishga asoslangan bunday qaytar aloqa psixologik himoya darajasini susaytiradi va o'z xulq-atvorini o'zgartirish istagini oshiradi;
- hissiyotlar kommunikatsiyasi – bunda o'z ichki kechinmalari haqida aniq bayon etish nazarda tutiladi. Bunda insonning o'z va o'zgalar tuyg'ularini tushunish va qabul qilish qobiliyati rivojlanadi. Hissiyotlar tana harakatlarida, pozalarda, nutqda aks etishi mumkin. Ba'zan inson buni yanglish idrok etadi. Shu tufayli muloqotda hissiyotlar aniq ifodalanishi talab etiladi;
- faol tinglash – sherigini diqqat bilan tinglash va uning nuqtayi nazarini tushunishga asoslanadi;

- empatiya – o'zlarining ichki dunyolarida nima kechayotganligini adekvat tasavvur eta olish;
- konfrontatsiya – bir insonning boshqa bir odamga ta'sir etib, o'z xulq-atvorini anglashga, tahlil etishga yoki o'zgartirishga undashidir.

3. Ijtimoiy faollik bloki. Ushbu blokning maqsadi talabalarning turli ijtimoiy muhitlarda o'zaro ta'sirga kirishishi-ning muvaffaqiyatli amalga oshishini ta'minlash, o'z oldila-riga qo'ygan maqsadiga erishish va jamiyatda munosabatga kirishishning konstruktiv usullarini topa olish malakasini shakllantirishdan iborat.

Ushbu blokda hal qilinuvchi vazifalar quyidagilarni tashkil etadi:

- ijtimoiy o'z-o'zini identifikatsiya qilish, ya'ni jamiyatda o'z "men"ining o'rnini aniqlashdan iborat.
- turli ijtimoiy institutlar va ijtimoiy rollar bilan tanishtirish;
- aniq ijtimoiy ko'nikmalar bilan tanishtirish.

Ushbu sohalardan foydalangan holatda trening mashg'ulotimizni quyidagi shaklda olib bordik:

Trening mashg'uloti tuzilishi

№	Mashg'ulot ko'rinishi	Mashg'ulot shakli	Vazifa	Vaqt
Kirish.				
1.	Guruhni mashg'ulotga tayyorlash.	Suhbat	Birinchi mashg'ulotda kutilmalar so'raladi. Keyingi mashg'ulotlarda avvalgi mashg'ulotlardagi taassurotlar eslanadi.	10
Asosiy qism.				
1.	Guruhni qizitish	Doira bo'ylab suhbat	O'zining ayni vaqtdagi emotsional holatini aytish.	5

	Guruh bilan ishlash	Artterapiya Bixevioral terapiya NLP va b.	Mashq va o'yinlarda faol ishtirok etish. trening qoidalariga amal qilish. rasm chizish, so'zlash. fikrni bildirish.	65

(Davomi)

Xulosa				
1.	Muhokama	Erkin suhbat: Nima yangilik o'rgandingiz? Nima siz uchun qiyin bo'ldi? Mashg'ulot davomida kutgan natijalarin-gizga qanchalik erisha oldingiz?	Yakuniy xulosalar qilish.	10

Korreksion mashg'ulot davomida psixologik treningning quyidagi ko'rinishlaridan foydalanildi:

1. Guruhiy ko'nikmalar treningi – bunda qatnashuvchilar o'zini odamlar orasida yaxshiroq tushunishlari va xulq-atvorini baholay olishlari shakllantirildi. Bu guruhlarda quyidagi vazifalar qo'yildi va hal qilindi: shaxslararo munosabatning yaxshilanishi, kommunikativ ko'nikma va malakalarni shakllantirish. Bunda qatnashchilar o'zaro faoliyatning uchta bosqichini bosib o'tdilar: a) tasavvur; b) o'zlashtirilgan bilimlarni tadbiq etish; v) guruhlarda shaxslararo ishonch va ochiq ko'ngillik muhitini yaratish. Tadbiq etish bosqichida har bir ishtirokchi shaxslararo xulq-atvorning yangi -- moslashuvchan shakllarini o'ylab topdi.

2. Uchrashuv guruhlari. Insonlarning o'z ijtimoiy tajribalari bilan mustaqil shug'ullana olishlariga yordam berdi. Bunday guruhlarda maxsus usullar yordamida shaxslararo ishonch, fikrlar va hissiyotlarni erkin ifodalash muhiti keltirib chiqarildi. Guruh

qatnashchilari shaxslararo faoliyatning bir qator bosqichlarini qayta ko'rib chiqdi. Bu jarayon quyidagi tarzda amalga oshirildi: Qatnashchilar juftlikka bo'lindilar va birinchi tasavvurlari bilan o'rtoqlashdilar. Ular o'rtasida ishonch munosabatlari paydo bo'la boshladi. Keyingi bosqichda esa guruh a'zolari ularni muloqotga kirishishiga qiyinchilik tug'dirayotgan muammolarni diqqat bilan o'rgandilar.

3. Geshtal't guruh treningi. Bunda ishtirokchilar avvalo, o'z hissiyotlarini anglab va tahlil qilishni o'rgandilar. Bu guruhlarda qatnashchilar shaxslararo munosabatlardagi muammoli vaziyatlarda qanday pozitsiyada ekanliklarini tushunishlariga yordam berildi.

4. Psixodrama guruhi. Bunda mijozga ta'sir ko'rsatadigan hayotiy haqiqiy spektakllar yoki ba'zi bir vaziyatlar ifodalandi. Psixodrama boshqa usullarga qaraganda noan'anaviy yo'nalishda olib borildi. Dastlab guruhda tayyorgarlik mashqlari amalga oshirildi. Bunda guruh a'zolari psixodramada bajariladigan ma'lum bir rolni bajarib ko'rdilar.

Xulosa qilib aytganda, ijtimoiy psixologik trening shaxslararo bir-birini tushunish, muloqotning empativ potentsiallarini oshirish, ichki muammolarni hal etishga imkon tug'diradi. Kundalik hayot vaziyatlaridagi reaksiyalar jiddiy yashirin tarzda bo'lsa, guruhlardagi bu jarayon ochiq tarzda vujudga keladi. Guruhlarda moslashish va taraqqiy etishga xalaqit beruvchi xulqdagi stereotiplarni bardosh bilan yengish, tevarak atrofdagilar bilan o'zaro munosabatlardagi yangi malakalarni o'zlashtirish mumkin. Shu tufayli biz tadqiqotimiz davomida talabalardagi shaxs xususiyati sifatida shakllanib qolgan xavotirlanish darajasini susaytirish maqsadida bixevioral terapiya, gumanistik terapiya, NLP, artterapiya va boshqa psixoterapevtik yo'nalishlar mohiyatiga asoslangan holda trening mashg'ulotlarimizni tashkil etdik.

AGRESSIV BOLALAR UCHUN KORREKSION DASTUR TUZISH[7]

Agressiv bolalar bilan olib boriladigan korreksion ish yo'nalishlari:

- bolalarda agressiv xulq-atvorni keltirib chiqaruvchi omillarni bartaraf etishga yo'naltirilgan ota-onalar va pedagoglar bilan maslahat ishlari;
- shaxsiy xavotirlanish darajasini pasaytirish;
- o'z emotsiyalarini va boshqa odamlarning his-tuyg'ularini anglashni shakllantirish, empatiyani shakllantirish;
- muammoli vaziyatda konstruktiv xulq-atvor reaksiyalariga o'rgatish;
- xulq-atvordagi destruktiv elementlarni yo'qotish;
- o'ziga-o'zi ijobiy baho berishni rivojlantirish;
-bolani o'zining g'azabini boshqarish usullari va texnikasiga o'rgatish;
-destruktiv emotsiyalarni nazoratini rivojlantirish;
-bolani o'zining g'azabini, o'zi va atrofdagilar uchun xavfsiz ifodalash usullari, shuningdek salbiy vaziyatlarga butunligicha munosabat bildirishga o'rgatish.

[7] Rasulova F.F. "O'smirlarda agressiv xulq-atvor namoyon bo'lishining psixologik xususiyatlari". Ps. f...PhD...-T. 2018.-48 b. Ilmiy rahbar: Z.T.Nishonova

Agressiv bolalar bilan olib boriladigan psixokorreksion ish yo'nalishlari

Bolaning xarakterologik o'ziga xosligi	*Korreksion ish yo'nalishlari*	Terapevtik ta'sirlarni metodlari va texnikalari
1	2	3
Shaxsiy xavotirlanishning yuqori darajasi. O'ziga nisbatan salbiy munosabatga yuqori ta'sirchanlik.	Shaxsiy xavotirlanish darajasini pasaytirish	1) relaksatsion texnikalar: chuqur nafas olish, vizual obrazlar, muskullarni bo'shashtirish, musiqa sadosi ostida erkin harakat; 2) qo'rquv bilan ishlash; 3) rolli o'yinlar.
Shaxsiy emotsional dunyosini anglashning susayishi.	O'z emotsiyalarini va boshqa odamlarning his-tuyg'ularini anglashni shakllantirish, empatiyani rivojlantirish.	1) turli xil emotsional holatlarni ifodalovchi rasmlar bilan ishlash; 2) emotsional holatni sababini ochuvchi voqealarni o'ylab topish (ko'proq sababini topish); 3) emotsiyalarni chizish; 4) emotsiyalarni plastik ifodalash; 5) sensor kanallar orqali emotsiya bilan ishlash; 6) tabiatdagi turli predmet va hodisalarni ifodalash, ularning nomidan hikoyalar tuzish; 7) turli xil emotsional holatlarni ifodalovchi sahna ko'rinishlarini (etyud) ijro etish; 8) metodika- "men xafaman(xursandman va hklar) qachonki....."

Noadekvat (past ko'pincha) baho berish. Atrofdagilar tomonidan salbiy qabul qilinishiga o'zini oldindan yo'naltirish.	O'z-o'ziga ijobiy baho berishni rivojlantirish.	1) "Men" obrazini ijobiy qabul qilishga yo'naltirilgan mashqlar, o'z-o'zini anglashni faollashtirish; "men holatini" dolzarblashtirish. 2) mavjud va ro'y beradigan yutuqlar uchun rag'batlantirish tizimini ishlab chiqish ("muvaffaqiyatlar albomi", medallar, olqish va qarsak v. h.) 3) bolani turli seksiyalar, studiyalar, to'garaklarga yo'naltirish, qabul qilish (qiziqishlariga qarab)
Hozir ro'y berayotgan vaziyatlarda emotsional "qotib qolish". O'zining hatti-harakatlarini oqibatini oldindan ko'ra bilmaslik.	Bolani o'zining g'azabini imkonli bo'lgan, o'zi va atrofdagilar uchun xavfsiz ifodalash usullariga, shuningdek salbiy vaziyatga munosabat bildirishga o'rgatishga yo'naltirilgan korreksion ish yo'nalishi.	1) G'azabni xavfsiz usulda namoyon etish; 2) G'azabni plastik ifodalash, hatti-harakatlar bilan ifodalash; 3) G'azabni chizish, shuningdek g'azabni plastilin yoki loydan yasash, bunday g'azabni qanday vaziyatlarda his etishini muhokama etish (agar bolaning o'zi istasa) 4) "g'azabga xat"; 5) "salbiy portretlar galereyasi"; 6) his tuyg'ularni to'liq ifodalash va ijobiyga aylantirish uchun art-terapiya, geshtal't-terapiya, emotsional-obrazli terapiya usullarini qo'llash.

O'z emotsiyalari ustida sust nazorat.	Bolaga o'z g'azabini boshqarishni o'rgatishga yo'naltirilgan korreksion ish yo'nalishi.	1) Relaksatsion texnikalar-muskullarni bo'shashtirish+chuqur nafas olish+vaziyatlarni vizuallashtirish: 2) Destruktiv hatti-harakatlarni verbal rejaga ko'chirish ("to'xta va o'ylab ko'r, nima qilishni xohlaysan") 3) Qoida kiritish: "harakatga kirishishdan avval 10gacha sana". 4) Nazorat ko'nikmalarini mustahkamlash uchun o'zida provokatsion vaziyatni ifodalovchi rolli o'yin; 5) O'z g'azabi nomidan hikoya tuzish va his-tuyg'uni harakatlari bilan ifodalash; 6) O'z g'azabini sensor kanallar orqali anglash. (g'azabing nimaga o'xshaydi? Uni rangi qanday? Qanday eshitiladi, mazasi, ushlab ko'rganda qanday?) 7) O'z g'azabini tana sezgilari orqali anglash (og'riqni keltirib chiqarishi mumkin bo'lgan muskullarni qisqarishi-yuz, bo'yin, qo'llar, ko'krak qafasi, qorin muskullari.)

Bolani o'z g'azabini plastik va vizual usullar bilan ifodalashga, shuningdek salbiy vaziyatlarga munosabat bildirishga yo'naltirilgan korreksion ish

Metodlar, texnikalar, mashqlar.

V. Oklender g'azabni ifodalashning to'rt bosqichini ajratib ko'rsatgan:

1-bosqich – bolalarga tashqi holatda xavfsiz amaliy imkonli bo'lgan g'azabni namoyon etish metodlarini taqdim etish.

2-bosqich – g'azab hissini haqiqiy idrok etishda bolalarga yordam berish, ularni g'azabini to'g'ridan to'g'ri "hozir va shu yerda" emotsional namoyon etishga turtki berish. Bunday vaziyatlarda g'azabni bo'yoq bilan chizish yoki plastilindan yasash - o'z g'azabini vizual ifodalash yaxshi yordam beradi.

3-bosqich – "g'azab hissi bilan to'g'ridan-to'g'ri verbal aloqa imkoniyatini berish". Kimga nima aytilishi kerak bo'lsa hammasini aytsin. Odatda shundan so'ng (ichidagilarni aytib bo'lgandan so'ng) g'azabning vizual obrazini ijobiy tarafga aylanishi ro'y beradi; bolalarning fikrlari eshitiladi va keyingi ish uchun tayyor bo'ladilar.

4-bosqich – bolalar bilan ularni ko'proq nima g'azabga keltirishi, bu holat ko'proq qanday vaziyatlarda ro'y berishi, uni qanday bilishlari va bunday vaqtda o'zini qanday tutishlarini muhokama qilish (V.Oklender). Shunisi muhimki, bola o'zining g'azabini anglash va tushunishga keyinchalik g'azabni ochiq namoyon etish (asotsial) yoki uni ijtimoiy imkonli bo'lgan shaklda namoyon etish o'rtasida tanlay olish uchun vaziyatni baholashga o'rgansin.

G'azabni namoyish etishning birinchi bosqichida qo'llanadigan quyidagi metod va usullar samarali bo'lib, psixologlar tomonidan keng qo'llanadi:

1) qog'ozni g'ijimlash va yirtish;
2) yostiq yoki boksyorlik qopini urish;
3) oyoqlarni tapillatish;
4) vatmandan qilingan "ctakan" yoki "truba" yordamida qattiq baqirish;
5) yostiqni yoki yelim idishni tepish;
6) aytishni istayotgan so'zni qog'ozga yozish, g'ijimlash va tashlab yuborish;
7) karton yoki qog'ozga plastilinni ishqalash;
8) suvotar to'pponcha, shishirilgan (havo bilan) to'qmoqni qo'llash.

1-mashq.

Maqsad: g'azabni plastik ifodalash, g'azabni hatti-harakatlar orqali namoyish etish va uni o'z vaqtida o'ziga va o'zgalarga zarar yetkazmagan holda ifodalash ko'nikmasini shakllantirish (guruhiy va individual tartibda bajarish mumkin).

1. Bolalar ixtiyoriy holatda turib yoki o'tirib oladilar. So'ngra ularning eng ko'p g'azabini qo'zg'atadigan vaziyatlar (yoki odam) haqida o'ylash so'raladi.

2. Ularga sezgilariga e'tibor qaratish va tananing qaysi qismlarida ular kuchliroqligini aniqlash so'raladi.

3. So'ngra ulardan turish (o'tirgan bo'lsa) va o'zlari his etayotgan his-tuyg'ularni (salbiy sezgilarni) ifodalash uchun maksimal ravishda harakatlanish so'raladi. Bunda o'z hatti-harakatlarini nazorat qilmaslik zarur, o'z his-tuyg'ularini ifodalash muhimdir.

4. Bolalar bilan quyidagilarni muhokama qiling:

- Mashqni bajarish oson bo'ldimi?
- Ular nimada qiyinchilik sezishdi?
- Mashqni bajarish davomida ular nimani his etishdi?
- Mashqdan so'ng ularning holati o'zgardimi?

2- mashq.

Maqsad: Bolalarda salbiy emotsiyalarni anglash, ularni ijtimoiy me'yorlarga asoslangan holda namoyish etish ko'nikmalarini shakllantirish.

Bolalar o'z g'azabining rasmini chizishi (plastilin yoki loydan yasash) kerak (individual bajariladi).

Vositalar: qog'oz, rangli bo'rlar, flomasterlar (plastilin, loy).

1. Bolada eng ko'p g'azab hissi, agressiyani keltirib chiqaradigan vaziyatlar (odam) haqida o'ylash so'raladi.

2. Boladan o'z g'azabini tanasining qaysi qismlarida ko'proq his etishi so'raladi.

3. Bola o'z sezgilari haqida gapirayotgan vaqtda undan so'rash zarur: "Sening g'azabing nimaga o'xshaydi? Sen uni rasm tarzida ifodalab yoki plastilindan yasay olasanmi?"

4. Bola bilan chizgan rasmlaridan ayrimlarini samimiy qiziqish bilan muhokama qilish va quyidagilarni belgilash zarur:

- rasmda nimalar ifodalangan;
- bola o'z g'azabini ifodalayotganda nimani his etgan;
- u o'zining chizgan rasmi (yoki yasagan narsasi) nomidan suhbatlashishi mumkinmi (yashirin motivlar va kechinmalarni

aniqlash uchun):

- u rasmni chizib bo'lgach (yoki yasab bo'lgach) uning holati o'zgardimi?

5. So'ngra boladan rasmni (yoki yasagan narsasini) nima qilgisi kelayotganini so'rash kerak.

Ba'zi bolalar rasmni g'ijimlaydi, ba'zilari yirtadilar va otib yuboradilar, yana kimdir uni uradi, lekin ko'p bolalarning ta'kidlashicha, endi ularning "rasmi o'zgargan" (qoidaga muvofiq rasmning rangi, o'lchami, ba'zan mazmuni ijobiy tarafga o'zgaradi. Bunday vaziyatda bolalardan rasmning o'zgargan va rangini so'rash kerak. Shuningdek uni bola bilan muhokama qilish zarur.

KOMPYUTERGA TOBE BOLALAR UCHUN PSIXOKORREKSION DASTUR TUZISH[8]

O'yinga tobelik namoyon bo'lishida, ehtimol, yosh davr xususiyatlari alohida o'rin tutsa kerak. Ehtimol, har bir yosh bosqichda "kompyuter o'yinlariga (KO') tobelik" fenomeni yosh davrlarida namoyon bo'luvchi o'zgarishlarning shakllanishiga turlicha ta'sir ko'rsatadi, motivatsion ehtiyoj sohasining o'zgarishiga, shaxsning jamiyatdagi mavqeyi, holatiga ta'sir qiladi hamda shaxslararo munosabat xususiyatini belgilab beradi.

Kompyuter o'yinlariga tobe sinaluvchilarning motivatsion sohasi xususiyatlarini aniqlanadi. Test metodi – "Muvaffaqiyatga intilish motivatsiyasi" testi (modifikatsiyasi) sinaluvchilar motivatsion sohasidagi yetakchi yo'nalishni aniqlashga xizmat qiladi. Kompyuter o'yinlariga tobelik darajasi o'zaro farqlanuvchi o'quvchilar motivatsion sohasida muvaffaqiyatga mo'ljal olish xususiyatlariga ko'ra individual-psixologik tafovutlar aniqlanadi.

Kompyuter o'yinlariga tobelik darajasi yuqori kichik maktab o'quvchilarida tobelik darajasi past o'quvchilarga nisbatan muvaffaqiyatga intilish motivatsiyalari ustun ekanligi empirik izlanishlarda o'z ifodasini topdi. Shu o'rinda ziddiyatli munosabat shakllanib qolmasligi kerak, ya'ni kompyuter o'yinlariga tobelikning o'sishi o'quvchilarning muvaffaqiyatga intilish motivatsiyasining o'sishiga va bu holat ularning o'quv materiallarini o'zlashtirishidagiyutuqlarinikafolatlaydi,degannoto'g'ritaassurotni

[8] Rahimova I.I. "Kompyuter o'yinlariga tobelik psixologik omillar va qonuniyatlar".-T. Bayoz. Monografiya. 2016.-160 b. Ilmiy rahbar: Z. I.Nishonova

tug'dirmasligi kerak. Ushbu mulohaza haqqoniy ko'rinish olishi uchun kompyuter o'yinlari bilan o'quv maqsadlarining uyg'unligi ta'minlangan bo'lishi lozim. Motivatsiya ko'rsatkichlari hamda kompyuter o'yinlariga tobelik darajasi o'rtasida miqdoriy muhim aloqadorlikning mavjudligi kuzatilgan. Bu holat o'quvchilarning kompyuter o'yinlariga tobeligi bilan muvaffaqiyatga intilish motivlari o'rtasidagi ichki aloqadorlik kompyuter o'yinlarida erishadigan yutuqlari oqibati deb baholash mumkin. Ulardagi muvaffaqiyatga erishish motivatsiyalari kompyuter o'yinlarida yuqori natijalarga erishish, o'yin bosqichlarini muvaffaqiyatli bosib o'tish va yuqori natijalarga erishishga qaratilganligini ifodalaydi. Tadqiqot natijalari kichik maktab yoshidagi sinaluvchilarda muvaffaqiyatga erishish motivatsiyasining ko'proq ifodalanishini ta'kidlash imkoniyatini berdi. Bu o'yinning kichik maktab yoshidagi bola rivojlanishiga tabiati hamda ta'siri mexanizmini tushunish imkoniyatini beradi. Xususan, kompyuter o'yinlariga tobelik fenomenini kichik maktab yoshidagi bolalarga nisbatan qo'llash mumkin emas. Tobelik tushunchasi asosiy faoliyat turining cheklanganligi bilan bog'liq. Kichik maktab yoshidagilarda biz quyidagilarni kuzatishimiz mumkin: kompyuter o'yini o'quv faoliyatini cheklamaydi, balki uning shaklini o'zgartiradi. Agar kelgusida o'quv faoliyati maqsadlariga muvofiq keladigan hamda bolalarning intellektuallik darajasini o'stirishga mo'ljallangan kompyuter o'yinlari shakllantirilsa, u o'quv ko'nikmalarini o'zlashtirish uchun imkoniyat yaratadi, aqliy sohasining rivojlanishiga xizmat qiladi. Kichik maktab yoshidagi bolaning bilish faolligini rag'batlantiradi. Motivatsion sohasini rivojlantiradi, buning hisobiga esa o'zligini qabul qilish hamda hurmat qilish tarzining shakllanishiga ijobiy ta'sir qiladi. Bizning fikrimizcha, kompyuter o'yinlariga psixologik tobelikning asosi bo'lib, ehtimol, quyidagilar xizmat qiladi: "o'qituvchi – o'quvchi", "bola – katta yoshlilar" munosabati tizimidagi va tengdoshlari bilan munosabat xususiyatlarini o'rganish muhim deb hisoblandi.

PSIXOKORREKSION DASTURGA KIRITILGAN MASHG'ULOTLARDAN NAMUNA

Mavzu: Bu turli odamlar

Maqsad. Atrofdagi odamlarga nisbatan e'tiborni rivoj-lantirish.

Mashg'ulot	Mashqlar	Shakllanuvchi imkoniyatlar	Xulosalar
1-mashg'ulot. Bu turli odam-lar. Maqsad. Atrofdagi odamlarga nis-batan e'tiborni rivojlantirish.	*1. Kelinglar.* Ishtirokchilarga bir-birlari bilan tanishishga, yangi sharoitga moslashishga imkon berish. Ishtirokchilar doira bo'lib o'tiradilar. Ularning har biri o'z ismini aytadi (agar xohlasa, o'zi va ismi haqida biror narsa so'zlab beradi).	Maqsad: Har bir ishtirokchiga qulay sharoit yaratilishiga yordam beradi.	O'quvchi yoshlar doira bo'lib o'tirishgan paytda, guruhda o'zaro iliq munosabat paydo bo'ldi.
	2. «Mening ismim». Har bir ishtirokchi o'zining ismini qanday aytilishi yoqishini va yoqmasligini aytadi. Guruhda uni qanday chaqirishlarini aytadi. Shundan so'ng ismlar yana bir bor takrorlanadi.	Maqsad: Mashq tanishuvni davom ettirishga va iliq psixologik iqlim yaratishga mo'ljallangan.	Guruhda yaratilgan iliq psixologik muhit o'quvchi yoshlarni yanada tetiklashtirdi.
	3. Kelinglar salomlashamiz. Mashq boshida salomlashuvning turli usullari: real mavjud va hazil ko'rinishdagilar haqida gapiriladi. Bolalarga yelka, orqa, qo'l, burun, yonoq bilan ko'rishish va o'zgalarning boshqacha ko'rishish usullarini o'ylab topish tavsiya etiladi.	Maqsad: Tahlil va o'z-o'zini tahlil qilishni rivojlantirish.	O'quvchi yoshlar salomla- shish usullarini o'rganib oladilar.

	4.Eng yaxshi do'stning rasmi Bolalarga o'zining eng yaxshi do'sti rasmini chizish topshirig'i beriladi. So'ng suhbat o'tkaziladi: - Sen kimni eng yaxshi do'sting deb hisoblaysan? - U qanday xususiyatlarga ega? - Sizni yaxshi deb hisoblashlarini xohlaysizmi? - Buning uchun nima qilish va o'zini qanday tutish kerak? Umumiy muhokama jarayonida quvnoq muloqot qoidalari shakllanadi va ular ishtirokchilar tomonidan vatmanga yozib boriladi. Masalan: - Do'stlaringga yordam ber. - Ular bilan bo'lishishga, o'ynashga va birgalikda dars tayyorlashga o'rgan. - Do'sting yomon ish qilayotgan bo'lsa uni to'xtat. Agar u noto'g'ri bo'lsa, buni unga ayt. - Urishma, arzimagan narsalar uchun bahslashma; barcha bilan inoq bo'lib o'yna. - Agar xato qilgan bo'lsang, uni tan olishga qo'rqma va uzr so'ra. - Boshqa bolalarning maslahati va yordamini xotirjam qabul qil. - Kimdir yutqazsa, suyonma, unga yordam ber. - Agar o'zing yutqazsang boshqalarga jahl qilma, balki keyingi safar yutarsan va h.k..	Maqsad: treningda bola o'z do'sti haqidagi ma'lumotlarni berish orqali do'stlik hissini sezadi.	O'quvchilarda do'stlik hissi haqida tushuncha paydo bo'ldi

	5. Xulqni o'zgartirish *Ertak, multfil'm yoki kompyuter o'yinlari qahramonlari guruh ishtirokchilari tomonidan tahlil qilinadi va ijobiy hamda salbiy xususiyatlari ajratiladi. Ularning hatti-harakatlari, xulq-atvori qanday oqibatlarga olib kelganligi muhokama qilinadi. Salbiy xususiyatlardan voz kechish usullari topiladi va vatmanga yozib boriladi.*	Maqsad: guruhiy nizolarni, shaxsdagi salbiy xarakter xususiyatlarni ertak, multfilm qahramonlarini tahlil qilish orqali korreksiya qilish.	Avvaliga multfilm ko'rayotgan yoshlar hozirgi paytda internet tarmog'idan to'rgi foydalanishi lozim
	6. «*Zerikib, zerikib shunday o'tir*» (25 daqiqa davom etadi) *O'yinning borishi:* xonaning *bir* tomonida stullar turadi, ularning soni o'yinchilar soniga teng. Qarama-qarshi tomonda xuddi shunday stulla rturibdi, lekin ular soni o'yinchilar sonidan bittaga kam. Bolalar birinchi tomonda Turgan stullarga o'tirishadi. Boshlovchi she'r o'qiydi: Zerikarli-zerikarli shunday o'tirish Bir-birimizga tikilib Yugurgilashib kelsak Joylarimiz almashsak. Boshlovchi she'rini tugatishi bilan hamma bolalar qarama-qarshi tomondagi stullarga yugurib borib o'tirib olishga harakat qilishadi. Stulsiz qolgan bola yutqazgan hisoblanadi. O'yinga izohlar: 1. Bolalarga she'r tugamasdan oldin yugurib ketishlariga ruxsat bermang. 2. Bolaga o'zidan oldin stulni egallagan bolani turtib tushirish man etiladi.	O'yinning maqsadi: o'z-o'zini boshqarish va diqqatning taqsimlanishini rivojlantirish.	O'quvchi yoshlar o'zini o'zi boshqa-rishni o'rganadi

	7. Xayrlashuv *Bolalarga xayrlashuvning bitta marosimini o'ylab topish taklif etiladi.*	*Maqsad: treningda har kuni bir xil xayrlashuv bilan yakunlanadi. Bir xil xayrlashuv tadbiri bolalarni birlashtiradi va treningning barcha kunlarini bitta dasturga bog'laydi.*	*O'quvchi yoshlar o'z takliflarini beradilar. Hamma birgalik-da bir to'xtam-ga keliisha-di.*

Ota-onalarga tavsiyalar

1. Bolani vaqt meyorlari bilan tanishtirish.
2. Bolani kundalik vazifalarini nazorat qilish (to'garaklar, qiziqishlar).
3. Uyda kitob o'qishni kuchaytirish.
4. Har kuni bola bilan muloqot kilib, kelib chiqqan muammolarga birgalikda yechim topish.
5. Do'stlarini uyga taklif qilish orqali bola kim bilan muloqot qilayotganini bilish.
6. Farzandning bo'sh paytida qaerda bo'lishini bilish.
7. Muloqot qoidalarini o'rgatish.
8. Emotsional stressni yechish usullarini o'rgatish.
9. Kompyuter o'yinlari nazoratini amalga oshirish.
10. Sportga qiziqtirish.
11. Internetga nazoratsiz kirishga ruxsat bermaslik.
12. Farzand bilan salbiy hodisalar, yomon illatlar, vayronagarchilik kabi tushunchalar haqida suhbatlashish.
13. Farzand uchun namuna bo'lish.

Profilaktika

Bolaning muammolarini muhokama qiling, o'zingiznikini gapirib bering. Agar o'z kechinmalaringizni bo'lishsangiz yaxshi bo'ladi. Bunday holatlarda qanday hislarni boshdan kechirganingizni gapirib bering. Bola uni tushunishni chin dildan istayotganingizni, do'stona ishtirokingizni sezadi.

Bolaning quvvatini "tinch yo'nalishga" yo'naltirish zarur, shuning uchun uni nima qiziqtirishini aniqlashtiring – (kino, san'at, kitoblar to'plash, sur'atga olish va hokazo) buni qanchalar tez amalga oshirsangiz, shuncha yaxshi bo'ladi: hayoti qiziqarli mashg'ulotlar bilan to'lgan odam o'zini anchayin baxtli va keraklik hisoblaydi. Unda o'ziga e'tiborni qaratish zarurati yo'q va unga bitta ho'lsa ham do'st bo'ladi.

Eng asosiysi unga o'zi uchun mos bo'lgan munosabat doirasini yaratadi. Bu haqida u hali kichkinaligidan g'amxo'rlik qilishi kerak. Bu sizning do'stlaringiz bolalari qandaydir klub, to'garak, seksiya bo'lishi mumkin bir so'z bilan aytganda o'xshash qiziqishlar bir biriga ijobiy munosabatda bo'luvchi odamlarni birlashtiruvchi har qanday jamoa.

Bolani qayg'urishga o'rgatish atrofdagilarni hissiyotlarini tushinishga yordam beradi. Oilada bola kimgadir yoki nimagadir

javobgar bo'lsin. kichik ukasiga, uydagi gullarni sug'orishga va albatta 7-8 yoshdan boshlab shaxsiy portfeli, stol va o'z xonasiga va hokazo. Sekin-astalik bilan unga o'z ishlaringizni o'tkazing va bolada mas'uliyatlilik hissini shakllantiring.

Bolalarning muammolari ko'pincha biz kattalarning fonida kulguli, o'ylab topilgan, e'tiborga noloyiq ko'rinadi, lekin bola bunday o'ylamaydi, unga ko'p holatlar imkonsiz tuyuladi. Buni har doim yodingizda tuting va tez-tez o'z bolaligingiz muammolarini xotirlang, uni o'rnida bo'lganingizda nima qilgan bo'lar edingiz, shuni o'ylang. Bola sizning e'tibor va tushunishingizga g'amxo'rlikka va yordamga umid qilishi mumkinmi?

Asosiysi kattalar va bolalarga bu hissiyotlarda qancha chizilsa,shuncha yashashga yordam berish.

ALTRUIZMNI RIVOJLANTIRISH BO'YICHA PSIXOKORREKSION DASTUR TUZISH[3]

Altruizm (lotincha alther - boshqa) – shaxs qabul qilgan qadriyatlar yo'nalishi bo'lib, bunda uning ma'naviy bahosi mezoni va asosiy mohiyatida o'zga odamning yoki ijtimoiy guruhning qiziqishlari yotadi. Altruizm atamasini birinchi bo'lib fransuz faylasufi O. Kant egoizmga qarama-qarshi atama sifatida fanga kiritgan. Altruizmning bosh g'oyasi – o'zgalar qiziqishlariga yo'naltirilgan va hech qanday manfaat ko'zlanmaydigan xulq-atvordir. Altruizm shaxs xulq-atvorini to'liqligicha aks ettirsagina u anglangan qadriyatlar tizimiga aylanishi va shaxsning hayoti mazmuniga singib ketishi mumkin. Altruizm kishilarning kundalik muloqot va faoliyatida ijtimoiy-psixologik voqelik sifatida namoyon bo'lishi mumkin. Muayyan bir xavfli vaziyatlarda namoyon bo'luvchi vaziyatli Altruistik ustanovkalar Altruizmni yuzaga kelliruvchi mexanizm bo'lishi mumkin. Z. Freyd konsepsiyasida altruizmni namoyon bo'lishi subyektning aybdorlik hissini susaytirishga bo'lgan nevrotik ehtiyoji yoki siqib chiqarilgan dastlabki egoizmni kompensatsiyalash sifatida ko'rib chiqilgan.

Demak, altruizm – bu o'zga insonlar ehtiyojini qondirishga yo'naltirilgan xulq-atvor shakli bo'lib, uning asosida hech qanday manfaat kutmaslik yotadi. Bu insonlarga beg'araz yordam ko'rsatishga tayyorlik demakdir. Altruistik xulq egasi boshqalar-

[3] Atabayeva N.B. Shaxsda al'truizm shakllanishining psixologik xusussiyatlari. Ps.f....Ph.D.-T.2019. Ilmiy rahbar: Z.T.Nishonova

ga har doim, har qanday sharoitda hatto buning evaziga hech narsa olmasligini bilsa ham, boshqalarga qilgan yordami uchun o'zi jabr ko'rsa ham baribir boshqalarga yordam beraveradi.

"Qor uyumi"

Barcha ishtirokchilar doira shaklida o'tirishadi. Har bir ishtirokchi o'zining ismini emas gulning nomi bilan o'zini tanishtiradi. Undan keying ishtirokchining vazifani avval o'zidan oldin o'tirgan ishtirokchilarning "ism"ini aytish so'ngra o'zining "ism"ini aytish. Oxirida ishtirokchilar bilan muhokama qilanadi.

"Migalka" o'yini

Barcha ishtirokchilar doira shaklida turib oladilar. Har bir ishtirokchi uning qarama-qarshisida turgan bilan ko'z orqali uchrashadi va shu yo'l orqali bir-birlari bilan joy almashadilar.

"Ura!" o'yini

O'quvchilar avvaliga ikkitadan bo'lib turib oladilar. Va kelishgan holda bir vaqtda qo'llaridagi barmoqlarni ko'rsatadilar. Bu jarayon bir xil barmoqlarni ko'rsatgunlaricha davom etadi. so'ng : "Ura!" deb baqiradilar. So'ngra sekin astalik bilan o'quvchilar soni ko'payadi. Butub guruh bir xil barmoqlarni ko'rsatmagunca davom etadi.

"O'z joyingni top" o'yini

Barcha ishtirokchilarning ko'zlari berkitiladi. Har xil tomonlarga tarqatiladi. So'ng ularga bo'yma bo'y bir tekis buyrug'i beriladi.

"Buzilgan kema"

O'quvchilarga quyidagicha ko'rsatma beriladi: siz barchangiz kemada sayohatga chiqdingiz. Lekin tasavvur qiling, bu kema cho'kib ketdi va suv ustida muayyan qismi qoldi. Sizning vazifangiz barchangiz shu qismga sig'ishingiz kerak qanday qilib bo'lsa ham. Hamma ham tik oyoqda turishi shartmas. Kim turishini o'zingiz hal qiling!". So'ng ularga vaqt beriladi.

"Chigalni yech"

Ishtirokchilar avvaliga oldilarida turmagan boshqa ishtirokchining o'ng qo'llarini ushlaydilar. So'ngra yana oldilarida turmagan boshqa ishtirokchining chap qo'lini uchlaydilar. Ularning vazifalari qo'llarini qo'yib yubormagan holda chigalni yechib doira shaklida turib olish.

"Elektr sim"

Yerda bir metr tepalikda arqon bog'lanadi. Hamma ishtirokchilar bu arqonning bir tomonida ketma ket turib oladilar. Ularning barchasi ushbu arqonga tegmay sakrab o'tishlari kerak. Chunki u elektr simdir. Agar kimdir arqonga tegib o'tsa barcha ishtirokchilar boshidan boshlab sakraydilar.

"Tilak"

Barcha ishtirokchilar harakatda bo'ladilar. Bu harakat davomida barcha bir-birining qo'lini ushlab iliq tilak aytishi kerak.

HAVAS HISSINI RIVOJLANTIRISH BO'YICHA PSIXOKORREKSION DASTUR TUZISH[10]

Havas va hasad fenomenining mohiyatini aniqlashtirish uchun, avvalo, ushbu tushunchalar semantikasini ochib berish talab etiladi.

O'zbek tilining izohli lug'atida "havas – aqlni yo'qotish, ehtiros, mayl, ishtiyoq, biror narsaga g'oyat berilganlik, kuchli istak" sifatida ta'riflangan.Shuningdek, bu so'zni ikki xil ma'noda ishlatish mumkinligi ta'kidlangan:

1) qiziqish, zavq hissi; shunday his-tuyg'uli munosabat;

2) biror ish-faoliyat, kasb-korga bo'lgan rag'bat, intilish, istak, mayl. Havas qilmoq – havas his-tuyg'usi uyg'onmoq, havas bilan qaramoq, munosabatda bo'lmoq. Havasi kelmoq – havasi qo'zg'amoq, uyg'onmoq, havas bilan munosabatda bo'lmoq. Lug'atda ta'kidlanishicha, havas insonning o'zida yo'q narsaga chin dildan intilishi, shu narsani o'zida bo'lishini xohlashidir.

Hasadga esa lug'atda quyidagicha ta'rif berilgan: "Hasad – rashk, Ko'rolmasik. Qizg'anish, suq. Kimsaga xos unga tegishli narsa, fazilat va shu kabilarni ko'rolmaslik, xush ko'rmaslik histuyg'usi. Hasad qilmoq – hasad bilan qaramoq, hasadli munosabatda bo'lmoq (99,513-b.). Lug'atda ta'kidlanishicha, hasad o'zgalarning muvaffaqiyatini ko'ra olmaslikda ifodala-nadigan salbiy his sifatida namoyon bo'ladi.

"Etika lug'ati" (1983)da hasad haqida quyidagicha fikr bildirilgan: "Hasad bu boshqa odamlarning yutuqlari, muvaffaqqiyatlariga, axloqiy-ma'naviy qarashlariga nisbatan "dushmanlarcha", yoqtirmagan holda munosabat bildirishdir". Hasad

[10] Baykunusova G.Yu."O'spirinlarda havas va hasad namoyon bo'lishining ijtimoiy-psixologik xususiyatlari".Ps.f.Ph.D.-T.2019. Ilmiy rahbar: G'.B.Shoumarov.

shaxsga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Hasadgo'yda xavotirlik, sirlilik, to'liqsizlik kompleksidan iztirobga tushush, norozilik kabi xususiyatlar namoyon bo'ladi. Bunda har ikki tomon – hasad qilayotgan va hasad qilinayotgan shaxslar ham jabr ko'radi. Subyekt ijtimoiy hayotidagi hasad muammosiga e'tiborimizni qaratar ekanmiz, hasad nafaqat o'zganing hayotini, balki o'zining hayotini buzadi. Sababi hasadgo'y shaxslilik darajasida ma'lum destruktsiyalarni boshdan kechirib, unga o'zini-o'zi rivojlantirishda real yutuqlarga erishishda xalaqit beradi.

Shunday qilib, hasadni uch darajada namoyon bo'ladigan fenomen sifatida ko'rib chiqish mumkin: ong darajasida – o'zining quyi holatdagi darajasini anglash, hissiy kechinma darajasida bunday holatdan darg'azab bo'lish va alam qilish, real xulq-atvor darajasida hasad predmetini yo'qotish, buzishda namoyon bo'ladi.

BIRINCHI MASHG'ULOT

Mavzu: Hasad

Maqsad: Guruhdagi ishtirokchilariga hasad fenomeni haqida ma'lumot berish, hasad hissidan forig' bo'luvchi qoidalar bilan tanishtirish.

Mashg'ulotning borishi:

Salomlashish.

1-mashq. "Juftingizni toping"

Maqsad: Guruh ishtirokchilari bir-birlarini tushunishi, intuitsiya va prognostik qobiliyatni shakllantirsh.

Yo'riqnoma: Har bir ishtirokchi orqasiga to'g'nog'ich yordamida qog'oz yopishtiriladi. Qog'ozda ertak yoki asar qahramoni yozilgan bo'ladi. Bu qahramonning jufti bo'lishi shart. Masalan, Krokodil Gena va Cheburashka, Tom va Jerri. Ishtirokchilarga o'z juftlarini topish yuklanadi. Bunda ishtirokchilar bir-birlariga savol bilan yuzlanib juftlarini qidirishadi. Savol: "Mening orqamda nima yozilgan?" tarzida bo'lishi taqiqlanadi. Savollarga faqatgina "ha", "yo'q" shaklida javob berilishishart.

2-mashq."Hasad"

Maqsad: Guruh ishtirokchilarning hasad haqidagi tasavvurlarini bilish.

Yo'riqnoma: Mashg'ulot trenerning hasad va havas fenomeni mazmunini tushuntirish bilan boshlanadi. Trener multimedia

vositasidan foydalanib, hasad haqidagi suratlar, rivoyatlar va asar parchalarini taqdim etishi mumkin. Trener havas va hasad nima ekanligi haqida ishtirokchilardan so'raydi.

- Havas va hasad nima?
- Shaxsning qanday xususiyatlari havas va hasadnnig namoyon bo'lishiga zamin yaratadi?
- Insonlar hayotida havas va hasad qanday rol o'ynaydi.
- Hasad hissidan qutulish imkoni bormi?

Trener barcha fikrlarni umumlashtirib, xulosa qiladi. Hasad hissidan xalos etuvchi qoidalarni doskaga yozib qo'yadi.

3-mashq. Hasad hissidan xalos etuvchi qoidalar

Maqsad: Ishtirokchilarni hasad hissidan xalos bo'lishga yordam beruvchi qoidalar bilan tanishtirish;

Yo'riqnoma: Quyida sizlarga hasad hissidan xalos bo'lishingiz uchun yordam beruvchi bir nechta qoidalar bilan tanishtirib o'tamiz:

O'z ishingiz bilan shug'ullaning!

Hasaddan xalos bo'lish va boshqa bu hisni tuymaslik uchun shaxsga o'z ishi va muvaffaqiyatlariga e'tibor berish yordam beradi. Hasadning asosini taqqoslash tashkil etar ekan, uni to'xtatish uchun o'zini boshqalar bilan solishtirishni va o'zgalarni baholashni, o'zgalarning omadi va muvaffaqiyati haqida o'ylashni bas qilib o'zingizning noyobligingiz haqida o'ylashni boshlang. Qaysi sohada siz birinchi va eng zo'ri bo'lishingiz mumkinligini o'ylash foydaliroqdir. O'z ishi bilan mashg'ul odam hasad girdobidan himoyalangan shaxs hisoblanadi. Hozirgi zamonda muvaffaqiyatga intilayotgan shaxs uchun muhimi bu– o'zini rivojlantirish va shaxsiy o'sish hisoblanadi.

Aqlliroq bo'ling!

Agar siz hasad qilayotganingizni seza boshlansangiz, demak siz aqlli insonsiz. Agar undan xalos bo'lishni xohlayotgan bo'lsangiz, demak siz dono insonsiz. Unutmang hayot bu – raqobat, o'zgalarni dog'da qoldirish bo'lsa ham, hamma ham asosiy sovrinni qo'lga kirita olmaydi. Shunday ekan, asosiy olimpiada tamoyiliga amal qiling "Asosiysi g'oliblik emas, balki ishtirok". Boshqacha so'z bilan aytganda, o'zingizni anglang, o'zingizni yo'qotmang va boshqalarga ham bunga imkon bering!

AYBDORLIK HISSINI BARTARAF ETISH UCHUN PSIXOKORREKSION DASTUR TUZISH

Odatda aybdorlik hissi hamma insonga xos. Bu his-tuyg'u inson uchun xavotir yolg'izlik, erkinlik va mas'uliyat hissi kabi tabiiydir. Aybdorlik hissi bizning qandayligimiz va qanday bo'lishimiz kerakligi o'rtasidagi farqni anglashimizga yordam beradi. Aybdorlik individ tomonidan uning uchun ahamiyati bo'lgan axloq normalarining buzilishi orqali yuzaga keladi. Aybdorlik his-tuyg'usi inson biz uchun zarur bo'lgan mas'uliyatni rad etgan holatda yuz beradi. M. Hidigger bekorga ayb va mas'uliyatni ta'riflash uchun bir xil ta'rifni qo'llamaydi. M. Hidegger bo'yicha aybdor bo'lish demak "nimanidir nima uchundir mas'uliyatli bo'lishni" anglatadi.

Odatda aybni haqqoniy, nevrotik va ekzestensial turlarga bo'lishadi. Haqqoniy ayb biror-bir hatti-harakatni amalga oshirish natijasida yuzaga keladi. Bu holatda aybni yuvish uchun javob berish kerak.

Nevrotik ayb tasavvurdagi hatti-harakatlarni yoki taqiqlarni buzish orqali yuzaga keladi. Umuman olganda nevrotik reaksiyalar strukturasida aybdorlik hissi sezilarli o'rin egallaydi. Nevrotik aybning chuqur va qimmatli amaliy interpretatsiyasi mashhur madaniy psixoanaliz vakilasi K. Xummi (1937-yil) ilmiy ishlarida mujassamlashgan. Uning interpretatsiyasi ko'pchilik mijozlarda aybni his qilishining kechishini kuzatishga yordam beradi. Avvalo, aybni nevrotik his qilish uchun haddan tashqari nosamimiylik xos bo'ladi. Nevrozlarda aybni his qilish go'yoki individga o'zi va boshqalar oldida o'zini oqlashga yordam beradi. U bu his-tuyg'udan qutulishga harakat ham qilmaydi va uni kamaytirishga har qanday yo'l bilan qarshi turadi. Ayrim hollarda aybdan azoblanish o'ziga xos tarzda namoyishkorona tarzda bo'y ko'rsatadi. Individ maqsadli ravishda o'zini pastga uradi va bu bilan barchani hayron qoldirishni o'ylaydi, shuning uchun atrofida bo'ladigan har qanday taqiqni og'ir hamda alam bilan qabul qiladi, agar kimdir uning aybiga jiddiy qaray boshlasa o'zini kamsitgandek sezadi.

Nevrotik aybning yuzaga kelishining muhim sabablardan biri muhokama bo'lishdan qo'rqish, "yuzidagi pardani olib tashlashdan" hadik. Qo'rquv nevrotik shaxsning "fasadi" va ushbu fasad ostida yashiringan his-tuyg'ular o'rtasidagi katta farqni aks ettiradi.

Nevrotik bor kuchi bilan o'zi qurgan "fasadni" himoya qiladi, chunki bu qo'rg'on uni xavotirdan saqlaydi. Nevrotik shaxs kuchli

odam qiyofasida o'z ojizligini, himoyasizligini, xavotirni, o'zi uchun o'zi kurasha olmasligini yashirishga harakat qiladi. Nevrotik shaxs bu xususiyatlarni yomon ko'radi va ularni birov bilib qolishidan qo'rqadi. O'z hayoti uchun mas'ulligidan qochib o'zini ayamasdan o'z maqsadlarni amalga oshirishga intilishi davomida u o'zini ustun qo'yish vositasida bog'lanib qolganligi yoki muhabbati, sodiqligi evaziga atrof-muhit paraziti bo'lishga harakat qiladi. Bunday individda uning yon atrofdagilarga bo'lgan talablariga e'tibor qaratgan zahotiyoq, aybdorlik hissi va xavotir birdan yuzaga keladi. Bunday his-tuyg'ular nevrotik shaxsga ishonch beradi, u muhokamaga tortilmaydi va shuning bilan haqqoniy muammo yashiriladi.

Shu tarzda aybdorlik hissi nafaqat "yuzdagi pardani olib tashlanish" oqibati, balki qo'rquvdan psixologik himoyalanishning usuli hamdir. Aybning fasadi ortida xavfsizlik ortadi, yon atrofdagilarni o'zining aybsiz ekanligiga ishontirishga bosim o'tkazadi. Bundan tashqari aybdorlik hissi o'zini axloqli va vijdonli deb sanashga asos bo'ladi. O'z-o'zini ayblashga bo'lgan tendensiya ham uning o'zgarishiga to'siq bo'ladi, ya'ni muammoning haqiqiy yechimini almashtiradi. Aybdorlikni nevrotik his etishning yana bir asosiy funksiyasi uni tashqaridan boshqalarning ayblash xavfini kamaytirishidadir. ayrim hollarda aybni o'z bo'yniga olish xavfsizroq bo'ladi. Shuningdek, aybdorlikni his etish onkologik xususiyatga ega, ya'ni bu o'rinda ekzestensial aybdorlik to'g'risida gapirish o'rinli bo'lar edi. Bu ma'noda ayb inson hayotida ijobiy kuch sifatida namoyon bo'ladi. Ekzestensial aybdorlikni his etar ekansiz, bu nevrotik aybdorlikning yomon ta'siridan xalos bo'lamiz.

R. May (1983) ekzestensial aybdorlikning uch manbasini ajratib ko'rsatgan:

1. O'z imkoniyatlarini yetarli darajada amalga oshira olmaslik oqibatida aybdorlik.

2. O'z yaqinlari bilan aloqaning cheklanganligi oqibatida yuzaga keladigan aybdorlik.

3. Absolyut bilan aloqaning yo'qotilgani oqibatida yuzaga keladigan aybdorlik.

Ko'rsatilgan holatlarda so'zsiz odamning o'zi aybdor chunki, -- Biz o'zimizning barcha imkoniyatlarimizni amalga oshirish qobiliyatiga ega emasmiz, shuning uchun imkoniyatlardan birini tanlaymizda qolganlarini rad etamiz, ular amalga oshirilmasdan qoladi.

– Biz hech qachon o'z yaqinlarimizni va ularning ehtiyojlarini to'laqonli tushunib yetmaymiz. Biz boshqalarni o'zimizning shaxsiy o'ziga xosligimiz orqali ko'rishga majburmiz. Shuning uchun bizning tushunchalarimiz har doim subyektiv va haqiqiy holatga to'g'ri kelmaydi.

– Biz o'zimizga judayam katta rejalarni tasavvur qilamiz, lekin ularni tushunib yetmaymiz.

Paskal aytishicha, shaxsiarga daraxtning ahamiyatini bilish buyurilmagan. Ekzestensial aybdan qochib bo'lmaydi, shuning uchun uni anglab yetish muhim, chunki u odamning boshqalarga nisbatan odamgarchiligini va aniqligini tarbiyalashga yordam beradi, o'z imkoniyatlarini ijodiy amalga oshirishga undaydi.

Psixologik jihatdan maslahat berishda "aybdorlik mijozning o'z qilmishiga" nisbatan shaxsiy mas'uliyatni anglashi va axloqini ijobiy tomonga o'zgarishini, aksi bo'lganda esa hayotiy muammolarni yechishga yordam beradi. Biroq konsultant mijozni aybdorlik hissidan xalos etishda har doim ham shoshish kerak emas. Ayrim hollarda odamga tabiatan xos bo'lgan aybdorlik hissini his etishga yordam berish kerak. Odam haqiqatdan ham aybdor bo'lganda, aybni yuvish masalasini muhokama qilish muhim.

Nevrotik aybdan xalos bo'lish, uning mavhumligini tushunib yetishni taqozo etadi, faqat shu yo'l bilangina undan xalos bo'lish mumkin. Har qanday vaziyatda ham maslahatchi aybdorlikni his etishning turli jihatlarini chuqur bilishi zarur.

O'QUVCHILARNI PSIXOLOGIK-PEDAGOGIK QO'LLAB-QUVVATLASH ISHLARINI YANADA TAKOMILLASHTIRISH TO'G'RISIDAGI HUKUMAT QARORI QABUL QILINDI

(577-son, 12.07.2019 y.).

Qaror bilan Umumiy o'rta va o'rta maxsus davlat ta'lim muassasalarida psixologik xizmat faoliyatini tashkil etish to'g'risidagi nizom tasdiqlandi.

Nizomga muvofiq, psixologik xizmatning asosiy vazifasi o'quvchilarning qobiliyati, layoqati, qiziqishlari hamda kasb-hunarga moyilliklari asosida to'g'ri kasb-hunar tanlashlariga ko'maklashishdir.

Psixologik xizmat o'quvchilar sonidan kelib chiqib 1-3 shtat birligidan iborat tarkibda tashkil etiladi.

Psixolog kadrlar soni bir nafardan ortiq bo'lganda ulardan biriga psixologik xizmat rahbarligi yuklanadi.

Ta'lim muassasalarida psixolog kadrlar uchun haftasiga 36 soatli ish tartibi joriy etiladi.

Qaror bilan shuningdek, psixolog kadrlarni attestatsiyadan o'tkazish tartibi belgilandi.

Unga ko'ra, umumiy o'rta ta'lim muassasalari psixolog kadrlari har besh yilda, o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasalari psixolog kadrlari har uch yilda bir marta attestatsiyadan o'tkaziladi.

Psixolog kadrlarning malaka toifalari bir ta'lim muassasasidan boshqasiga ishga o'tganda saqlanadi.

Attestatsiya har yili mart-iyun oylarida o'tkaziladi.

Oliy va birinchi malaka toifalariga talabgor psixolog kadrlarni attestatsiyadan o'tkazganlik uchun eng kam oylik ish haqining 1 baravari (202 ming 730 so'm) miqdorida yig'im undiriladi.

GLOSSARIY

ABULIYA – eng oddiy, osongina masalalar bo'yicha ham ma'lum qarorga kelish qobiliyati yo'qligida namoyon bo'ladigan o'ta irodasizlik.

AVTORITARIZM – buyruq asosidagi talablarga o'ylamasdan ko'r-ko'rona bo'ysunish. Uni avtoritet so'zi bilan adashtirmaslik kerak.

ADAPTATSIYA – sezgi organlarining ularga ta'sir etuvchi rag'batlarga yaxshi idrok etish va retseptorlarni ortiqcha yuklamadan saqlash maqsadida moslashishi.

ADEKVATLIK – teng, o'xshash, muvofiq. Masalan, javoblarning adekvatligi va h.k.

AKMEOLOGIYA – tibbiyot, ijtimoiy va tabiiy fanlarning tutashuvida maydonga kelib, fenomenologiyani, inson taraqqiyotining qonuniyat va mexanizmlarini, insonning kamolotga erishish pog'onasida uning bu taraqqiyoti ancha yuqori darajaga erishuvini o'rganadigan fan.

AKSELERATSIYA – bolalar va o'smirlarda oldingi avlodga nisbatan bo'y nisbati va jinsiy taraqqiyotining tezlashishi. jadallashishi.

ALTRUIZM – shaxs qabul qilgan qadriyatlar yo'nalishi bo'lib, bunda uning ma'naviy bahosi mezoni va asosiy mohiyati asosida o'zga odamning yoki ijtimoiy guruhning manfaatlari yotadi.

AMBIVALENTLIK – bir vaqtda qarama-qarshi hissiyotlarning namoyon bo'lishi (masalan, kulgu va qayg'u).

AMBITSIYA – manmanlik, o'ta o'zini sevish, o'z-o'zi bilan faxrlanish, o'z-o'ziga bino qo'yish.

ANALITIK PSIXOLOGIYA – psixologiyadagi oqim (1913-yili K.G. Yung asos solgan). Unda jamoaviy ongsizlik haqidagi g'oya ilgari suriladi.

ANTITSIPATSIYA – odamning hodisalar rivoji. hatti-harakat natijalarini oldindan ko'ra olish qobiliyati.

ANTROPOGENEZ – odamning kelib chiqish jarayoni.

AN'ANA – avloddan-avlodga o'tib boradigan va muayyan jamiyat, ijtimoiy guruhlar ichida uzoq vaqt saqlanadigan ijtimoiy va madaniy meros elementlari.

APATIYA – kishining tevarak-atrofdagi olamga nisbatan befarq holati. Apatiya og'ir kechinmalar yoki kasalliklar natijasida kelib chiqadi.

ASSOTSIATIV PSIXOLOGIYA – XVII-XIX asrlarda maydonga kelgan psixologiya fanining yo'nalishi. U tushuntirishning asosiy yo'llari tariqasida assotsiatsiyani asos qilib oladi.

ASTENIYA – kuchli toliqish va organizmning madorsizligida namoyon bo'ladigan psixik holsizlanish.

AUTIZM – atrofdagi odamlardan chegaralanib, shaxsiy kechinmalarga berilishdan iborat psixologik begonalashuv holati.

AUTOGEN MASHQ – o'z-o'zini ishontirish va o'z-o'zini idora qilishga asoslangan psixoterapevtik usul.

AUTSAYDER – ijtimoiy psixologiya atamasi bo'lib, psixologik sig'isha olmaganligi tufayli guruh tomonidan inkor etilgan guruh a'zosi.

AFFEKT – kuchli, jo'shqin va nisbatan qisqa muddatli emotsional kechinmalar tariqasida ro'y beradigan psixologik holat.

AXLOQ – shaxsning jamiyatga va boshqa kishilarga nisbatan burchini belgilab beruvchi me'yorlar tizimi, ma'naviy xulq qoidalari.

AXLOQIY BARKAMOLLIK – eng oliyjanob xarakter xislati, har qanday sharoitda ham axloqiy talablarga qat'iy rioya qilinadigan axloqiy e'tiqod.

AQLIY HARAKATLARNING BOSQICHMA-BOSQICH SHAKLLANISHI NAZARIYASI – rus psixologi P.Ya. Galperin tomonidan ishlab chiqilgan va uning shogirdlari tomonidan rivojlantirilgan ta'limot bo'lib, bilim, ko'nikma va malakalar shakllanishining umumiy psixologik asoslari bosqichma-bosqich ma'lum dastur asosida rivojlanadi.

BILISHGA QIZIQISH – aqliy-intellektual hislar mahsuli, bu odamning tevarak-atrofdagi olamni bilish ehtiyoji tariqasida namoyon bo'ladi.

BIOGRAFIK METOD – odamni uning tarjimayi holi bilan bog'liq bo'lgan hujjatlar orqali o'rganish usuli.

BIXEVIORIZM – XX asr boshlarida AQSHda maydonga kelgan yo'nalish bo'lib, bunda psixologiyani o'rganish predmeti qilib faqat odamning xulq-atvori olingan. Bu yo'nalishning asoschilari D.Uotson, E.Torndayklardir.

BOSHQARISH – tabiatning turlicha bo'lgan (biologik, ijtimoiy va texnik, tizimlari funksiyalarini, ularning ishini tashkil qilish, maqsad va dasturlarini amalga oshirishga qaratilgan jarayon).

BOSHQARUV PSIXOLOGIYASI – psixologiya fanidagi boshqarish faoliyatining psixologik qonuniyatlarini o'rganuvchi soha.

VIJDON – axloqiy ong tushunchasi. U yaxshilik va yomonlikni ajrata olish, o'z hatti-harakatlariga axloqan javob bera olishga qaratilgan ichki e'tiqoddan iborat.

VYURTSBURG MAKTABI – XX asr boshlaridagi nemis psixologlari (K.Byuller, N.Ax, O.Kyulpe va boshqalar) asos solgan ilmiy maktab. Unda birinchi bo'lib maxsus eksperimentlar predmeti qilib tafakkur o'rganildi.

GENEZIS – biror bir hodisa yoki narsa rivojlanishi jarayonining qonuniyatlarini aks ettiruvchi tushuncha.

GENETIK METOD – psixik holatlarning paydo bo'lishi va ularning quyidan yuqoriga qarab rivojlanish jarayonini o'rganish usullari.

GENETIK PSIXOLOGIYA – odam individual psixologik xususiyatlarining kelib chiqishi, ularning shakllanishida genotip va muhitning rolini o'rganadigan soha.

GENIALLIK – shaxsning eng yuksak darajadagi ijodiyoti bilan o'zini namoyon qilish hodisasi.

GENOTIP – ota-onadan farzandga o'tadigan genlar majmui, irsiy asosi.

GERONTOPSIXOLOGIYA – psixologiya tarmog'i, qarilik davri psixologiyasini o'rganadi.

GESHTALTPSIXOLOGIYA – hozirgi zamon chet el psixologiya maktablaridan biri bo'lib, XX asrning 30-yillarida Germaniyada shakllangan. Unda murakkab psixik hodisalarni tushuntirish uchun hodisalarning bir butunligini asos qilib olinadi. Asoschilar: M.Vertgeymer, V.Kyoler, K. Koffka.

GIPNOZ – bosh miya ba'zi markazlarini tormozlash natijasida odamlarda va hayvonlarda maxsus ravishda hosil qilinadigan sun'iy uyqu.

GURUH – odamlarni birgalikdagi faoliyat mazmuni yoki muloqotda bo'lish xarakteri kabi qator belgilariga asoslangan birligi. Guruhlar real va shartli bo'lishi mumkin.

DEBILLIK – tug'ma yoki turmush jarayonida hosil qilingan aqliy zaiflik.

DEPERSONALIZATSIYA – shaxsda shaxsiy "men" hissining yo'q bo'lishi.

DEPRESSIYA – tushkunlik kayfiyati; odamda intilishlarning susayishi, harakatlarning tormozlanishi bilan bog'liq ravishda yuzaga keladigan ruhiy holat.

DETERMINIZM – tabiatdagi barcha narsalar, shu jumladan, psixik hodisalarning ro'y berishi obyektiv sabablar va qonunlar bilan belgilanadi, degan qarash.

DIALOG – ikki va undan ortiq kishilarning o'zaro og'zaki gaplashishi.

DIN PSIXOLOGIYASI – diniy ong, his-tuyg'ular kabi fenomenlarning ijtimoiy-psixologik omillarini o'rganuvchi psixologiya tarmog'i.

DIFFERENSIAL PSIXOLOGIYA – psixologiya fanining bir qismi bo'lib, kishilar o'rtasidagi individual psixologik farqlarni o'rganadi.

DIFFUZ GURUH – odamlarning tasodifiy birlashuvi natijasida hosil bo'lgan guruh.

DIQQAT – ongning muayyan obyektga yo'naltirilishi va unda to'planishidan iborat psixik holat. Diqqat ixtiyorsiz, ixtiyoriy, va ixtiyoriydan keyingi turlarga ajratiladi.

DOMINANTA – markaziy nerv tizimining vaqtincha hukmron qismi bo'lib, boshqa qismlar faoliyatini tormozlaydi.

YETAKCHI FAOLIYAT – faoliyat turlaridan biri bo'lib, bunda faoliyat ta'sirida ma'lum davr ichida shaxs sifat jihatidan o'zgaradi. Masalan, bog'cha yoshi davridagi o'yin faoliyati.

YOSH – individning ma'lum aniq vaqtda belgilangan psixik taraqqiyotining bosqichi.

YOSH PSIXOLOGIYASI – psixologiya fani tarmoqlaridan bo'lib, turli yoshdagi odamlarning psixologik xususiyatlarini va rivojlanish qonuniyatlarini o'rganadi.

YOSH DAVRI NIZOLARI – o'ziga xos, uncha uzoqqa cho'zilmaydigan ontogenez davrlari bo'lib, bu vaqtda keskin psixik o'zgarishlar ro'y beradi.

JAMOA – maqsadlari jamiyat maqsadiga mos keladigan umumiy faoliyat bilan birlashgan odamlar guruhi.

ZAVQLANISH – muvaffaqiyatli biror bir ijodiy ishni ko'rish, eshitish, sezish orqali paydo bo'ladigan psixik holat.

IDEAL – biror narsaning namunasi, ayrim odam yoki guruh hatti-harakatlari va intilishini belgilovchi oliy maqsad.

IDENTIFIKATSIYA – shaxsning o'zini o'zga odam bilan emotsional va boshqa tomondan tenglashtirishi.

IDEOMOTOR AKT – muskullar harakati haqidagi tasavvurlarning real harakatlarga ta'siri.

IDROK – sezgi a'zolariga ta'sir etib turgan narsa va hodisalarning bevosita yaxlitligicha aks ettirilish jarayoni.

IDROKNING KONSTANTALIGI – idrok sharoiti o'zgarsada, idrok qilishdan hosil bo'lgan narsalar (ularning shakli, rangi, hajmi) idrok etilishining nisbatan o'zgarmasligi, turg'unlik holati.

IDROKNING PREDMETLILIGI – jamiki olamdan olingan ma'lumotlar-axborotlarni ichki olam obyektiga kiritish xususiyati.

IDROKNING BUTUNLILIGI – idrok xususiyatlaridan bo'lib, bu sezgi a'zolariga bevosita ta'sir etib turgan obyektlarni, ularning belgi va xususiyatlari bilan birgalikda qo'shib idrok qilishdan iborat.

IERARXIYA – narsa va hodisalarni ketma-ketlik bilan bir-biriga teng bo'ysundirish usuli.

IKKILANISH – ijod jarayonida "Ha" va "Yo'q"larni bir-biriga taqqoslash natijasida yuz beradigan tafakkur turi.

IMIDJ – shaxsning boshqalar tomonidan tan olinadigan o'ziga xos xususiyatlari.

INDIVID – biologik turga kiruvchi alohida tirik mavjudot.

INSTINKT – organizmning hayotiy ehtiyojlarining qondirilishi munosabati bilan namoyon bo'ladigan, nasldan-naslga o'tadigan tug'ma harakatlar tizimi.

INTERVYU – bu ijtimoiy psixologiya metodi bo'lib, qo'yilgan savollarga berilgan javob tariqasida axborotlarni to'plash usuli.

INTERIORIZATSIYA – tashqi amaliy harakatlarning ichki aqliy amallarga aylanish jarayoni.

INTERFERENSIYA – malakalardagi salbiy ta'sir bo'lib, bunda eski malaka yangisining shakllanishiga xalaqit beradi.

INTROVERSIYA – shaxs uchun o'z fikrlari, sezgilari, kechinmalarining birlamchi qadr-qiymatga egaligi.

INTROSPEKSIYA – kishining o'z-o'zini kuzatishidan iborat metod.

INFANTILIZM – ba'zi katta yoshdagi odamlarning gavda tuzilishi va psixik funksiyalarida bolalik xislatlarining saqlanib qolishidan iborat psixofiziologik nuqson.

ISTE'DOD – shaxs qobiliyati rivojining yuqori darajasi.

KAYFIYAT – birorta emotsiyaning barqaror kechishi.

KASB TANLASH – insonning ijtimoiy foydali mehnatga o'z hissasini qo'shishi zarurligini anglashi natijasida kasbga yo'nalish olishi.

KASB-HUNARGA YO'NALISH BERISH – yoshlarni ishga yo'llash maqsadida ularning xohishlari, qiziqishlari, shakllangan qobiliyati va layoqatiga qarab tegishli psixologik-pedagogik va tibbiy tadbirlarni o'tkazish.

KICHIK GURUH – a'zolari birgalikdagi faoliyat bilan shug'ullanuvchi va bevosita shaxslararo munosabatda bo'luvchi kishilar guruhi.

KONTENT ANALIZ – turli matnlarni o'rganish bilan matnlarning o'ziga xos xarakterli tomonlarini aniqlash.

KONFORMLIK – individning guruh fikrlariga tashqi tomondangina qo'shilib, ichki tomondan esa qo'shilmay o'z fikrida qolishi, guruhga ongli ravishda moslashishi.

KORRELYATSION TAHLIL – tekshirilayotgan hodisalar yoki omillarning shakllari, belgilaridagi aloqadorlik darajasini (bir-biriga bog'liqligini) baholashning statistik metodi.

KUZATISH – psixologiya metodlaridan biri bo'lib, odamning hatti-harakatlarida namoyon bo'ladigan turli hodisalarni o'rganish va subyektiv psixik hodisalar to'g'risida ma'lumot olishdan iborat.

KUZATUVCHANLIK – shaxs xususiyatlaridan biri, u idrok qilish jarayonida narsaning kamdan-kam uchraydigan, ammo muhim tomonlarini payqay olishida namoyon bo'ladi.

KO'NIKMA – odamning ma'lum ishni bajarishga tayyorligida ko'rinadigan qobiliyati. Ko'nikma mahoratning asosini tashkil qiladi.

LABORATORIYA TAJRIBASI – psixologiya metodlaridan biri, tekshiriluvchiga ta'sir etuvchi barcha omillarni qat'iy nazorat qilgan holda sun'iy sharoitda o'rganish.

LAYOQAT – nerv tizimining irsiy determinatsiyalashgan anatomik-fiziologik xususiyati, odamda qobiliyatlar tarkib topishi va rivojlanishining dastlabki tug'ma, tabiiy zaminidir.

LIBIDO – psixoanaliz ta'limotining asosiy tushunchalaridan bo'lib, jinsiy maylni bildiradi.

LOKUS NAZORAT – odamning o'z faoliyati natijalariga javobgarligini tashqi kuchlardan ko'rishi (eksternal yoki tashqi lokus nazorati) yoki o'zining qobiliyatlaridan, intilishlaridan ko'rish xislati (internal yoki ichki lokus nazorati).

LONGITYUD TADQIQOT – tekshiriluvchilarni uzoq muddat va doimiy ravishda o'rganish. Longityud tadqiqot odamdagi individual va yosh davrlaridagi o'zgarishlarni qayd qiladi.

MAYL – shaxs qiziqishlari va fikrlarining biror faoliyat bilan shug'ullanishga jalb etilganligi.

MALAKA – mashq qilish jarayonida ish harakatlar bajarishning avtomatlashgan usullari.

MALAKALAR INTERFERENTSIYASI – avval hosil qilingan malakalarning keyinchalik boshqa yangi malakalar hosil bo'lish jarayoniga salbiy ta'sir ko'rsatishi natijasida yangi malakalarning susayib qolishi.

MAJBURIYAT YOKI JAVOBGARLIKNI HIS QILISH – erkinlikning qarama-qarshi jihati bo'lib, bu shaxsning manfaatlariga xizmat qiladi.

MAHORAT MADANIYATI – har bir tadbirni zo'r, quvonchli, qalbdan tashkil qilish.

MASHQ – o'zlashtirish maqsadida qayta-qayta bajariladigan harakatlar.

MA'NAVIY MADANIYAT – insonning ijodiy, ma'naviy, badiiy faoliyatini tashkil qilishdir.

MEDITATSIYA – inson psixikasi va ongini chuqur jamlangan holatga keltirish maqsadida o'z-o'ziga aqliy ta'sir o'tkazish. Bu holatda odamning tanasi bo'shashgan, hissiy kechinmalar va tashqi muhit ta'sirlaridan xoli bo'ladi.

MELANXOLIK – temperament turlaridan, psixik faollikning sust, tez ta'sirlanuvchan, hatto arzimagan narsalar uchun ham juda chuqur ta'sirotga berilishi bilan xarakterlanadi.

"MEN", "U", "OLIY MEN" – Z. Freyd ta'limoti bo'yicha shaxs strukturasi komponentlari.

MEN-KONSEPSIYA – odamning o'zi to'g'risidagi nisbatan barqaror, aniqlangan, o'z kechinmalarida ifodalanadigan taassurotlari tizimi.

MENTALITET – psixik xususiyatlar, sifatlar va jarayonlarning o'ziga xos tuzilishi, yig'indisi, shaklini anglatuvchi umumlashgan tushuncha.

METOD – bilishning nazariy va amaliy o'zlashtirish usullari yig'indisi.

MEHNAT – odamning ma'lum maqsadga, o'z ehtiyojlarini qondirish uchun borliqni bilish va uni qayta qurishga, moddiy va ma'naviy boyliklarni yaratishga yo'naltirilgan faolligi.

MEHNAT PSIXOLOGIYASI – psixologiya sohasi, turli mehnat faoliyatining psixologik xususiyatlarini o'rganadi.

MILLIY XARAKTER – biror bir millatga xos xususiyatlar.

MILLIY STEREOTIP – ma'lum millatning obrazi bo'lib, u o'zida o'sha millatga xos shaxs xususiyatlari, xulq-atvor sifatlarini ifodalaydi.

MONOLOGIK NUTQ – bir odamning o'z fikrlarini og'zaki yoki yozma ravishda ifodalash nutqi.

MOTIV – ma'lum ehtiyojlarni qondirish bilan bog'liq faoliyatga undovchi sabab.

MOTIVATSIYA – odamni faollikka undovchi sabablar majmui.

MOTIVLAR KURASHI – qaror qabul qilish bilan bog'liq irodaviy harakatlar bosqichi.

MUAMMOLI VAZIYAT – bilish ehtiyojini qondirishda tafakkur qilish sharti bo'lgan psixologik vaziyat.

MUAMMOLI TA'LIM – o'quvchining faolligini oshirishga qaratilgan va o'qituvchi tomonidan tashkil qilinadigan o'qitish usuli.

MULOQOT – ikki yoki undan ortiq odamlarning o'zaro bir-biriga ta'sir etishi. Odamlar o'rtasida axborot almashish, o'zaro ta'sirning yagona yo'lini ishlab chiqish, o'zgalarni idrok qilish va tushunib baholashni o'z ichiga oladi.

MUSIQIY TERAPIYA – asab tizimi buzilgan bemorlarni davolashda musiqadan foydalanish.

MUSIQIY QOBILIYAT – shaxsning musiqiy layoqatini belgilovchi psixologik xususiyatlari.

MUSIQIY PSIXOLOGIYA – san'at psixologiyasining sohasi bo'lib, odamga va uning faoliyatiga musiqa ta'sirini o'rganadi.

MUHANDISLIK PSIXOLOGIYASI – psixologiya tarmog'i, odam mehnatining psixologik xususiyatlarini, faoliyat jarayonida texnika vositasi bilan munosabatda bo'lishni o'rganadi.

MUHIT – organizm tug'ilgan, rivojlanadigan va yashaydigan tashqi omillar, sharoitlar va obyektlar majmuasi.

NARKOMANIYA – narkotik vositalarni qabul qilish natijasida vujudga keladigan kasallik.

NEYROPSIXOLOGIYA – muayyan psixik jarayonlar sodir bo'lishini ta'minlaydigan neyron tarmoqlarini o'rganuvchi fan. Psixofiziologiyaning oliy psixik funksiyalar mexanizmini o'rganadigan qismi.

NUTQ – odamlarning til vositasi bilan aloqa qilishining tarixan tarkib topgan shakli. Nutq – muloqotda tildan foydalanish jarayoni.

OLIGOFRENIYA – aqliy yetishmovchilik (tug'ma yoki orttirilgan xili bo'ladi). Uch xil darajaga ega: debillik, imbetsillik va idiotizm.

OLIGOFRENIYA – aqliy zaiflik, psixik funtsiyalarning taraqqiyotdan ortda qolishini o'rganuvchi fan.

OLIY NERV FAOLIYATI TURI – oliy nerv faoliyati xususiyatlarining barqaror yig'indisi (kuchi, vazminligi, harakatchanligi va boshqalar).

ONG–obyektiv borliqni psixik aks ettirishning faqat insongagina xos yuqori shakli.

ONGSIZLIK – odam ongiga borib yetmagan psixik jarayonlar majmui.

ONTOGENEZ – organizmning individual rivojlanish davri.

ORZU – shaxsning o'zi uchun yoqimli bo'lgan istiqbol obrazlarni ongida yaratishdan iborat xayol turi.

PANTOMIMIKA – inson gavdasining mimika, imo-ishora, intonatsiyalar bilan birga uning psixik holatini ifodalovchi harakatlari.

PEDAGOGIK PSIXOLOGIYA – psixologiya tarmog'i, ta'lim va tarbiya qonuniyatlarining psixologik asoslarini o'rganadi.

PILOTAJ TADQIQOT – tadqiqotning muammoli izlovchi turi, asosiy tadqiqotgacha o'tkaziladigan va soddalashtirilgan shakli.

PROAKTIV TORMOZLANISH – avvalgi faoliyatning qayta-qayta ko'p takrorlanishi natijasida keyingi materiallarni esga tushirishning yomonlashuvi.

PROYEKTIV METOD – shaxsni tadqiq qilish metodlaridan biri. Bu metodda masalan, tajriba vaziyatlarida rasmlar idrok qilinib, uning talqini beriladi.

PROFESSIOGRAMMA – professiografiya natijalarining rasmiylashtirilgan ko'rinishi bo'lib, uning maqsadi mavjud kasblarning turli mezonlarini ta'riflash va klassifikatsiya qilishdan iborat.

PSIXIKA – yuksak darajada tashkil topgan materiya – miyaning funksiyasi. Uning mohiyati voqelikni tuyg'ular, idrok, tasavvur, fikrlar, iroda va boshqalar ko'rinishida aks ettirishdan iborat.

PSIXOANALIZ – ongsiz psixik jarayonlar va motivatsiyani o'rganishga asoslangan psixologik ta'limot. XIX asr oxiri XX asr boshlarida avstriyalik psixiatr Z. Freyd tomonidan ishlab chiqilgan.

PSIXOGIGIENA – umumiy gigienaning insonning nerv-psixik salomatligini saqlash va mustahkamlash tadbirlarini ishlab chiqadigan bo'limi.

PSIXODIAGNOSTIKA – psixik taraqqiyot darajasi va individual psixologik xususiyatlarni aniqlash maqsadida odamni har tomonlama tekshirib ko'rish usuli.

PSIXODRAMA – guruhiy psixoterapiya turi bo'lib, bunda ishtirokchilar navbatma-navbat aktyor va tomoshabin rolida bo'lishadi. D.Moreno tomonidai ilk bor qo'llanilgan.

Psixokorreksiya – psixologik ta'sir ko'rsatish metodlari yordamida psixologik yordamga muhtoj sog'lom inson psixologiyasi yoki xulqini maqsadga muvofiq o'zgartirish.

PSIXOLOGIYA – odamning obyektiv borliqni sezgi, idrok, tafakkur, tuyg'u-hissiyot va boshqa psixik holatlar orqali aks ettirish jarayonini o'rganadigan fan.

PSIXOLOGIYA TARIXI – psixologiya tarmog'i, psixologik tushuncha va faktlar, ularning kelib chiqishi, qadimgi davrdan to hozirga davrgacha bo'lgan rivojlanish jarayonini o'rganadi.

PSIXOFIZIOLOGIYA – psixologiya va neyrofiziologiyaning psixikani uni neyrofiziologik asoslari bilan birga o'rganishga xizmat qiluvchi bo'limi.

PUBERTAT DAVR – jinsiy yetilish davri.

RELAKSATSIYA – odamdagi jismoniy zo'riqishning psixik keskinligi tugashi natijasida paydo bo'ladigan osoyishtalik holati.

REMINISSENSIYA – avval unutilgan deb hisoblangan materiallarning keyinchalik esga tushishidan iborat xotira jarayoni, ya'ni vaqtinchalik unutish holati.

REPREZENTATIVLIK – tanlov guruhining o'rganilayotgan sifatlar majmui ishonchliligi va to'g'riligini ifodalovchi mezon.

RESPONDENT – psixologik tadqiqotda maham bir savolga javob beruvchi kishi.

RETROAKTIV TORMOZLANISH – oldin eslab qolingan materiallarni keyingi faoliyat ta'sirida vaqtincha unutish.

REFERENT GURUH – shaxsning har tomonlama ishongan, o'ziga yaqin tutgan guruhi.

RETSIPIENT – o'ziga yo'llangan xabarni qabul qilib oluvchi kishi.

RIVOJLANISHNING ENG YAQIN ZONASI – murakkab vaziyatni hal etishda bolaning mustaqilligi hamda kattalar rahbarligida bajarilgan vazifa orasidagi farq. Bu tushuncha L.S.Vigotskiy tomonidan kiritilgan.

SANGVINIK – temperament turlaridan biri. Bu tur chaqqon, harakatchan, taassurotlari tez-tez o'zgarib turadigan, boshqa kishilarga nisbatan dilkashlik va mehribonlik qilishi bilan xarakterlanadi.

SEVGI – boshqa shaxsga, kishilar jamoasi yoki fikrga yo'naltirilgan intim, chuqur his-tuyg'u.

SEZGILAR – psixik aks ettirishning oddiy usuli tariqasida hayvonlarga ham, odamlarga ham xos xususiyat. Voqelikdagi narsa va hodisalarning ayrim belgi va xususiyatlarini bilib olishni ta'minlaydi.

STENIK HISLAR – shaxsning faolligini oshiruvchi hislar (masalan: xursandchilik).

STRESS – kuchli qo'zg'ovchilar ta'sirida yuzaga keladigan ruhiy holat.

SUGGESTIYA – kishining psixik sohasiga ta'sir ko'rsatish jarayoni.

SUHBAT – psixologiya metodlaridan biri. Nutq yordamida bevosita yoki bilvosita ma'lumot berish va olish jarayoni.

TABIIY EKSPERIMENT – tekshiriluvchining o'ziga bildirmagan holda uni o'yin, o'qish, mehnat faoliyatida o'rganishdan iborat psixologik tajriba.

TASAVVUR – sezgi a'zolariga qachonlardir ta'sir etgan narsa va hodisalarning yaqqol hissiy obrazi.

TAFAKKUR – inson aqliy faoliyatining yuksak shakli. Sezgi idrok va tasavvurlar orqali bevosita bilib bo'lmaydigan narsa va hodisalar tafakkurda ongli ravishda aks etadi. Tafakkur jarayonida fikr vujudga keladi, bu fikrlar inson ongida hukm, tushuncha, xulosa shakllarida namoyon bo'ladi.

TAXISTOSKOP – qat'iy belgilangan qisqa vaqt davomida ko'rish qo'zg'atuvchilarini namoyon qilish asbobi. Idrok, xotira, diqqat va boshqa jarayonlarni tadqiq qilishda ishlatiladi.

TEMPERAMENT – shaxsning individual psixologik xususiyatlari majmui.

TEST – standartlashtirilgan psixologik sinov.

TOLERANTLIK – birorta yoqimsiz omilga chidamlilik yoki kam e'tibor berish holati.

TUSHUNISH – biror narsaning manosi va ahamiyatini anglash qobiliyati.

UMUMIY PSIXOLOGIYA – psixologiyaning umumiy qonuniyatlarini, nazariy asoslarini, metodlarini nazariy va eksperimental tadqiq qiluvchi sohasi.

USTANOVKA – kishining tevarak-atrofidagi odamlarga yoki obyektlarga nisbatan qanday munosabatda bo'lish, ularni ma'lum darajada idrok qilish, sezish, ularga baho berish va qandaydir harakat qilishga tayyorgarligini anglatadigan holat.

FAOLIYAT – insongagina xos, ong bilan boshqariladigan ehtiyojlar tufayli paydo bo'ladigan va tashqi olamni o'zgartirishga yo'naltirilgan faolligi.

FAOLIYAT MAHSULINI TAHLIL QILISH – psixologiyaning ilmiy-tekshirish metodlaridan biri bo'lib, shaxsning bilim va mahorati, qobiliyati, qiziqishlari, didi, faoliyat turiga bo'lgan munosabatlari va uning o'zgarishini o'rganish usuli.

FAOLLIK – tirik materiyaning umumiy xususiyati bo'lib, tevarak-atrofdagi muhit bilan o'zaro ta'sirda bo'lishida namoyon bo'ladi.

FATAL – qochib bo'lmaydigan, oldini olib bo'lmaydigan hodisa.

FIZIOGNOMIKA – insonning tashqi ko'rinishi va uning biror shaxs turiga mansubligi o'rtasidagi qat'iy bog'liqlik haqidagi ta'limot.

FILOGENEZ – muayyan tirik mavjudot turining yerda hayot boshlanganidan keyingi evolyutsion taraqqiyot jarayoni.

FLEGMATIK – temperament turlaridan biri. Bu harakatlarning sekinligi, barqarorligi, emotsional holatlarning tashqi ko'rinishlari kuchli emasligida namoyon bo'ladi.

FRUSTRATSIYA – kishining maqsadga erishish yo'lida uchragan, obyektiv ravishda yengib bo'lmaydigan yoki subyektiv ravishda shunday tuyuladigan qiyinchiliklar tufayli paydo bo'ladigan psixik holati.

XARAKTER – kishidagi barqaror psixik xususiyatlarning individual birligi. U shaxsning mehnatga, atrofdagi narsa va hodisalarga, boshqa kishilarga va o'z-o'ziga bo'lgan munosabatlarida ifodalanadi.

XARAKTER AKTSENTUATSIYASI – xarakter alohida xususiyatlarining haddan tashqari ifodalanishi (psixopatiyaga yaqinlashuvi).

XOLERIK – temperament turi, u hissiyotning jo'shqinligi, kayfiyatning birdaniga tez o'zgarib qolishi, hissiyotning muvozanatsizligi va umumiy harakatchanligi bilan ifodalanadi.

SHAKLLANTIRUVCHI TAJRIBA – psixologiya metodi. bu metod orqali shaxsda zaruriy psixik jarayon yoki sifatlar rejali ravishda shakllantiriladi.

SHARTLI GURUH – odamlarning ayrim belgilari (yoshi, kasbi va h.k.)ga qarab birlashtiriluvchi guruh.

SHAXS – ijtimoiy munosabatlarga kirishuvchi va ongli faoliyat bilan shug'ullanuvchi betakror odam.

EDIP KOMPLEKSI – freydizm ta'limoti bo'yicha bolaning o'z onasiga nisbatan ongsiz jinsiy maylga ega bo'lishi va otasini raqib sifatida idrok etishi.

EYDETIZM – ba'zi individlarning avval idrok qilingan narsa va hodisalarni barcha tomonlari bilan esda qoldirish qobiliyati.

EKSPEKTATSIYA – individdan ijtimoiy rollarni talablarga muvofiq bajarilishini kutish.

EKSTERIORIZATSIYA – ichki psixik faoliyatning tashqi amaliy faoliyatga, jonli mushohadaga aylanishi.

EKSTRAVERSIYA – shaxsning tevarak-atrofdagi odamlarga, tashqi hodisalarga yo'nalishi.

EMPATIYA – boshqa odamlarning psixik holatlarini tushunish va ularga hamdardlik qilish qobiliyati.

ETNOPSIXOLOGIYA – psixologiya fanining sohasi, odam psixikasining etnik xususiyatlarini, milliy xarakterini, milliy o'zligini anglash, etnik stereotip singari fenomenlarni o'rganadi.

EHTIYOJ – odam va hayvon faolligining asosiy manbai, aniq sharoitlar bilan bog'liq zaruriyatning ichki holati.

EHTIROS – muayyan faoliyat turiga kuchli intilish bilan bog'liq davomli va barqaror emotsional holat.

E'TIQOD – maslakni amalga oshirish, shaxsning kundalik ehtiyojiga aylangan intilishi, hatti-harakati.

O'YIN – faoliyat turlaridan biri. Bu bolalarning kattalar faoliyati, ularning ish-harakatlarini, odamlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni aks ettirishda ifodalanadigan va tevarak atrofdagi borliqni bilishga qaratilgan faoliyatdir.

O'Z-O'ZINI TUTA BILISH – shaxsning muayyan sharoitlarda ortiqcha fikr, his-tuyg'u, hatti-harakatlarni ongli ravishda tiyib turish, o'z fikr, hissiyot va harakatlarini maqsadga muvofiq yo'naltira olishidan iborat irodaviy xarakter xislati.

O'QISH – shaxsning bilim va faoliyat usullarini egallashiga hamda uni mustahkam esda saqlab qolish jarayoni. O'qish har qanday

faoliyatning zaruriy qismlaridan bo'lib, u subyektni o'zgartirish jarayoni hamdir.

QOBILIYATLAR – shaxsga ma'lum faoliyatni muvaffaqiyatli bajarish, bilimlarni tez va osonlik bilan o'zlashtirishga yordam beruvchi individual psixologik xususiyat.

G'AZAB – jahl chiqishidan iborat emotsional holat. Shaxsning ehtiyojlarini qondirish jarayonida biror bir to'siqqa duch kelganda yuz beradi.

HARAKAT – maqsadga muvofiq yo'naltirilib, ongli ravishda amalga oshiriladigan harakatlar yig'indisi.

HISSIYOT - odamning yuksak ehtiyojlari qondirilishi yoki qondirilmasligiga nisbatan munosabati.

HUKM – tafakkur shakllaridan biri, u narsa va hodisalar o'rtasida o'zaro bog'lanishlarning borligini tasdiqlash yoki inkor qilishda ifodalanadi.

ADABIYOTLAR

1. Adizova T.M. Psixokorreksiya . – T.2005.

2. Asqarova N.A., Nishonova Z.T., Yoqubova G.A., Rasulova Z.A. "Bolalarda diqqat yetishmasligi va giperaktivlik sindromining maxsus psixokorreksiyasi". Monografiya. 2017.208 b.

3. Barotov SH.R. "Psixologik xizmat". – Buxoro. 2018.

4. "Гиперактивные дети: Коррекция психомоторного развития". Под. ред. М.Поссольта. пер. с нем. М.: Изд. центр "Академия", 2004 .

5. Дубровина И.В.Рабочая книга школьного психолога. – М.: Просвещение, 1991. – 303 с.

6. Дубровина И.В. Школьная психологическая служба. – М.: Педагогика, 1991. – 232 с.

7. Дубровина И.В.Практическая психология в образовании. – М.: Педагогика, 1998.

8. Дубровина И.В. Я работаю психологом. –М. 2001.

9. Колесникова Г.И. Основы психорофлактики и психокоррекции. Ростов –н/Д.: Феникс.2002.

10. Лебедева Л.Д. Практика Арт-терапии: подходы, диагностика, система занятий. – СПб.: Речь,2003.

11. Лендрет Г.Л. Игровая терапия: иссkуство отношений. – М.: Международная педагогическая академия. 1994.

12. Маркова И.В. Педагог-психолог. Основы профессиональной деятельности. –М.: Самара, Издательский дом БАХРАХ, 2004. – 288с.

13. Maxmudova D.A. Psixokorreksiya asoslari. –T.: Fan va texnologiya nashriyoti. 2011.-128 b.

14. Милле Дж., Кроули Р. Терапевтические метафоры для детей и внутреннего ребенка. – М.,1996.

15. Монина Г.Б., Лютова – Роберц Е.К., Чутко Л.С. Гиперактивные дети: психолого – педагогическая помощь. Монография. – СПб.: Речь, 2017.

16. Мустакас Кларк. Игровая терапия. – СПб.: Речь. 2000.

17. Миллс Дж., Кроули Р. Терапевтические метафоры для детей и внутреннего ребенка. – 1996.

18. Mirashirova N. "Maktabgacha tarbiya muassasalarida psixologik xizmat". -T.: TDPU. 2003.

19. Nishonova Z.T. "Psixologik xizmat". -T.: TDPU. 2006. - 162 b.

20. Nishonova Z.T. va boshqalar. "Psixologik xizmat". - T.: Fan va texnologiya nashriyoti. 2014.

21. Немов Р.. Психология .Кн.3. Психодиагностика.М.: 1998.

22. Немов Р.С. Психологическое консультирование.-М.: ВЛАДОС 2003.-528 с.

23. Nishonova Z.T., Xalilova N.I. "Psixokorreksiya".- T.: "Fan va texnologiya" nashriyoti.2007.

24. Nishonova Z.T., Asomudinova SH. "Psixologik maslahat". -T.: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati. 2010 -248 b.

25. Nishonova Z.T., Alimboeva SH.T., Sherimbetova Z.SH. "Psixologik xizmat" Elektron darslik. -T.: 2012 y.

26. Nishonova Z.T., Qurbonova Z., Abdiev S., To'laganova SH.T. "Psixodiagnostika".-T. Fan va texnologiya nashriyoti.2008.

27. Nishonova Z.T., Komilova N.G., Alimova G.K. "Psixogigiena".-T.: "Fan va texnologiya" nashriyoti.2009.-244b.

28. Осипова А.А. "Введение в практическую психокоррекцию: групповые методы работы". Москва-Воронеж. 2000.

29. Осипова А.А. "Общая психокоррекция". - М.: 2005

30. Шевандрин Н.И. "Психодиагностика, корекция и развитие личности". –М. 1998.

MUNDARIJA

KIRISH.....3

1-BOB. Psixologik xizmatni tashkil etishning umumiy mezonlari.....4

2-BOB.Ta'lim sohasidagi pedagog-psixologning burchi va majburiyatlari: ishning axloqiy tamoyillari.....31

3-BOB. Psixologik xizmat haqida nizom.....46

4-BOB. Ta'lim sohasidagi psixolog faoliyatining me'yoriy hujjatlari.....78

5-BOB. Psixologik xizmat mahsuldorligining sharoitlari. 102

6-BOB. Amaliy psixolog faoliyatining asosiy ko'rinishlari.....114

7- BOB. Psixosotsial salomatlik, asosiy ko'rsatkichlar va baholash mezonlari.....138

8-BOB. Psixologik korreksiyaning maqsad, vazifalari.....154

9-BOB. Psixokorreksiyaning asosiy yo'nalishlari.....165

10-BOB. Psixologik korreksiyaning tamoyillari va uni tashkil etish.....179

11-BOB. Psixokorreksion dastur tuzilishiga qo'yiladigan talablar va ularning o'ziga xos xususiyatlari.....189

12-BOB. Korreksion tadbirlar olib boradigan psixologga qo'yiladigan talablar va ularning o'ziga xos xususiyatlari.....206

13-BOB. Psixokorreksiyaning texnologik asoslari. o'zaro ta'sir usullari, direktiva, paratexnologi.....213

14-BOB. Psixokorreksiya metodlari.....224

15-BOB. Individual va guruhiy psixokorreksiya.....246

16-BOB. Ontogenetik taraqqiyot inqirozlari, psixokorreksiyasi va psixoprofilaktikasi.....253

17-BOB. Boshlang'ich sinflarda korreksion ishning o'ziga xosligi.....275

18-BOB. O'smirlik va ilk o'spirinlik davrida korreksiyaning o'ziga xosligi.....305

19-BOB. Bilish jarayonlari korreksiyasi va taraqqiyoti.....313

20-BOB. Emotsional sohani korreksiyalash va rivojlantirish.....327

21-BOB. Shaxslararo munosabatlarni korreksiyalash.....341

22-BOB. Kasbiy o'zlikni anglash sohasini korreksiyalash.....351

23-BOB. Ota-ona va o'qituvchilar bilan olib boriladigan korreksion-profilaktik ishlar.....371

24-BOB. Etim va ota-ona qaramog'isiz qolgan bolalarning umumiy psixologik tavsifi.....396

25-BOB. Internat tarbiyalanuvchilarining moslashuviga ijtimoiy-psixologik yordam.....408

Amaliy va laboratoriya mashg'ulotlari.....419

Deprivatsiya psixokorreksiyasi.....419

Og'ir kasallikka chalingan va hayot bilan vidolashayotgan shaxslar bilan ishlashning o'ziga xosligi.....421

Kalendar va joriy rejalarni tuzish.....428

Giperaktiv bolalar uchun korreksion dastur tuzish.....449

Tortinchoq bolalar uchun korreksion dastur tuzish yo'g'izlik hissini boshdan kechirayotgan o'smirlar bilan ishlash.....453

Xavotirlanuvchan bolalar uchun korreksion dastur tuzish 461

Agressiv bolalar uchun korreksion dastur tuzish.....468

Kompyuterga tobe bolalar uchun psixokorreksion dastur tuzish.....476

Altruizmni rivojlantirish bo'yicha psixokorreksion dastur tuzish.....483

Havas hissini rivojlantirish bo'yicha psixokorreksion dastur tuzish.....485

Aybdorlik hissini bartaraf etiish uchun psixokorreksion dastur tuzish.....488

Glossariy.....493

Adabiyotlar.....506

Z.T. NISHANOVA, G.K.ALIMOVA

PSIXOLOGIK XIZMAT. PSIXOKORREKSIYA

«IJOD-PRESS» nashriyoti
Litsenziya AI №270

Muharrir: O.Qanayev
Musahhih: M.Xoliqova
Dizayner: R.Tashmatov
Sahifalovchi: G.Kurbanbayeva

Bosishga 10.12.2019 yil ruxsat berildi. Qogoz bichimi
60x90 $^{1}/_{16}$ «Times New Roman» garniturasi.
Shartli bosma tabog'i 32,15. Nashr bosma tabog'i 32,0.
Adadi 200. Buyurtma №108

«Dizayn-Print» MChJ O'ICHK bosmaxonasida chop etildi.
100054. Toshkent shahri, Cho'pon ota ko'chasi, 28-a uy.
Telefon: (71) 273-19-50, 273-19-51

9 789943 622449